

చింతలపాటి వేంకటసుబ్బయ్య
బహుకరించినది

1972

రచన

నందూరి రామకృష్ణమాచార్య

Madhavi Book Centre
OPP: ARYA SAMAJ MANDIR
SULTAN BAZAR,
HYDERABAD-27.

ప్రచురణ

కవితా ప్రజ్ఞాన గ్రంథమండలి

1967

రూ. 25-00

For STUDENTS
Rs. 12-50 only.

మొమ్మడి

చరిత్రకు అంతరాత్మ సత్యము :

సత్యము కాలగర్భమున చిరకాలము అజ్ఞాతవాసము చేయుట కద్దు. చరిత్రకారుడు సలుపవలసిన అసిధారావ్రతము, కాలగర్భమున మాటువడిన సత్యమును సాక్షాత్కరింప జేయుటయే.

‘సత్యమును మేలిమునుగు ధరించి మెలకువతో మెలగగలుగు కట్టుకథయే చరిత్ర’ అనునది ఒక ఛలోక్తి. నిత్యచరిత్రశ్రవణమును తన దినచర్యలో అపరిహార్యమైన అంశముగా పొటించిన ఒకచక్రవర్తి, ప్రతిపాయంనమయమున చారిత్రకపౌరాణికుని “ఆ అబద్ధాల కోరు”ను రమ్మని అవ్వనించు చుండెడివాడట !! ఆ అప్రపంచ చరిత్ర కారుని కఠోరకర్తవ్యమునకు ఉద్దీపనవిభావమే.

భారతీయచరిత్ర - బదంయుగీనులు నేర్పిన క్రొత్తవిద్య. ప్రాచీన దక్షిణ భారతచరిత్రకు న్యాయము చేకూరలేదు. ఎందరో మహామథావులు - విదేశీయులు భారతీయులు ఈ లోటును పూరించు టకు ఉగ్గడించదగిన కృషి చేసినారు. అందరకును నా వందనములు. ఈ గ్రంథమున నా కృషిగా పేర్కొనదగినది కాళిదాస మహాకవి చిరస్మరణీయవాక్యమును ఉదాహరింపనగుచో మేఘులను ఏర్చి తూర్పిన దారము మాత్రమే.

చరిత్ర అనిన, రాజులు - యుద్ధముల అనుక్రమణిక అను పంకుచిత భావమునకు కాలదోషము పట్టినది. యుగయుగాంతరముల దక్షిణభారతనంధుము - అలనాటి నిత్యప్రజాజీవితవృత్తములు ఈ ప్రాచీన దక్షిణ భారతచరిత్రలో సహృదయులకు మెరపు తీగలవలె వైవ సాక్షాత్కరించినచో నాజన్మ తరించినట్లు భావించుకో గలము. ఈ గ్రంథముద్రణకు రు 3000 లు సాయముచేసిన ఆంధ్ర ప్రదేశ్ ప్రభుత్వమునకు నా కృతజ్ఞత.

మాతృభాషలో ఉన్నతవిద్యాభ్యాసము జరుగనున్న యుగము నకు ఈ గ్రంథము ప్రావేశిక్రీధ్రువాగాన మగుగాత.

ర చ యి త.

EARLY SOUTH INDIAN HISTORY IN TELUGU

By Dr. N. V. R. Krishnamacharya, M.A., Ph. D.

P R E F A C E

ANDHRA HISTORICAL RESEARCH SOCIETY

(Registered under Act XXX of 1860)

Prof. R. SUBBA RAO, M. A., L. T., M. E. S. (Retd.)

Hon. Gen. Secretary and Editor, J. A. H. R. S.
Head of History and Economics dept.
Govt. Arts college (Retd.) Member, Indian
Historical records commission, Delhi and
A. P., Member, Govt. Advisory Board of
Museums, A.P., Author, History of Kalinga etc.

4—6—1966.

Dr. N. V. R. Krishnamacharya, M.A., Ph D., one of the outstanding members of the Andhra Historical Research Society, is intimately known to me for over two decades.

History of Telugu literature has already reserved a coveted corner for his literary contribution and he is one of the distinguished figures in contemporary cultural life of Andhra,

Above all, he has written the "Pracheena Dakshina Bharata Caritra" in Telugu with a missionary zeal. I recall with pleasure my first meeting with him in 1947 when he read a paper at Vengi on the eve of the Vengi conference arranged on behalf of the society and I am glad to note that he has justified my hopes in him.

Pracheena Dakshina Bharata caritra is his pioneering master piece which he has produced after years of intensive research and it will enrich historical literature in Telugu.

I am happy to note that he has taken "History" in its widest connotation, incorporating the Social religious and cultural conditions of the various periods.

Dr. Krishnamacharya has presented the subject in an objective way. A well mannered writer and a well known poet that he is, the language, style clarity of diction and dignified exposition are notable points.

As one that framed the "South Indian History" syllabus for Andhra University and as one that taught the subject in the Government Arts College, Rajahmundry and other colleges in the Universities for several years, I can safely recommend the author and his learned work to the scholarly world.

I wish his precious treatise will see the light of day as soon as possible. This is a work which deserves all help from all quarters.

R. SUBBA RAO

Director,
Research Institute,

ప్రాచీన దక్షిణ భారత చరిత్ర

తొలి యు ప స్సు లు

దక్షిణాపథము భారతదేశములో దక్షిణ భూభాగమగు ద్వీపకల్పము. కన్యాకుమారినుండి వింధ్యపర్వతశ్రేణికి మధ్యనున్న ప్రదేశమంతయు భృశార్థమున దక్షిణాపథముగ నిర్వచింపవచ్చును. వింధ్యపర్వతశ్రేణికి హిమాలయపర్వతపంక్తులకు మధ్యనున్న ప్రదేశము, గంగాసింధుబ్రహ్మపుత్రనదీవిలసితమైన ప్రదేశము వేదకాలమునుండి ఆర్యావర్తముగ సుప్రసిద్ధము. మానవచరిత్రలో తొలిగ్రంథముగ వినుతి కెక్కిన ఋగ్వేదము ఆర్యావర్తమున ఉదయించినది. ఆర్యనాగరికతకు, ఆర్యసంస్కృతికి వేదయుగమున వింధ్యపర్వతపంక్తులు దక్షిణావధి. వింధ్యపర్వతపంక్తులకు ఆర్యులు పెట్టిన “పారియాత్రము” అను పేరు ఈ అర్థమునే సూచించుచున్నది.

దక్షిణభారతద్వీపకల్పము భౌగోళికముగ ఆర్యావర్తముకంటె ప్రాచీనతరము. హిమాలయ పర్వతములకంటె దక్కను పీఠభూమి యందలి కొండలు వయస్సున పెద్దవి. హిమాలయములు నముద్ర గర్భమునుండి పైకి ఉబుకక పూర్వమే, గంగాసింధుమైదాన మనునది భూగోళమున అవతరించక పూర్వమే దక్కను పీఠభూమి వివిధపర్వత పంక్తులతో, కృష్ణాగోదావరీతుంగభద్రాకావేరీనదీవిలసితమై స్థిరరూపము దాల్చియున్నది.

భూగోళమున తొలి మానవుడు ఎప్పుడు? ఎక్కడ? ఉద్భవించె ననునది చరిత్రకారులు ఇంతవరకును పరిష్కరింపలేకపోయిన సమస్య. దక్షిణాపథమున తొలిరాతియుగమునకు చెందిన ప్రాక్తనమానవుని

సమాధులు పలుతావులలో లభించినవి. కృష్ణాగోదావరీతుంగభద్రా నదీగర్భములు ప్రాక్తనమానవునకు ఆటపట్టులు. అంతేకాక పరిణామ వాదమును బలపఱచు చారిత్రకసాక్ష్యము - ప్రపంచమందు వేరొక చోట లభ్యముకానిది - దక్షిణాపథము ప్రసాదించుచున్నది. నరునకు పితామహుడు వానరుడని పరిణామవాదము. రామాయణగాథల ప్రకారము శ్రీరాముడు దక్షిణాపథమున పంపాసరోవరప్రాంతమున వానరపట్టణములను సందర్శించెను. వానరులు వాలినుగ్రివాదులు నరులకు పరిణామక్రమమున పితామహసంతతివారు. రామాయణ సారస్వతమున లభించిన ఈసాక్ష్యమునకు ఉపపత్తిగ ఏ వానరకంకాళ మైనను అధునాతనపురాతత్వపరిశోధకులు భూగర్భమునుండి వెలువ రించి చూపకలిగినచో డార్విన్మనీషి తనసమాధినుండి నజీవుడై లేచి నాట్యము నలుపవచ్చును. ఇది పురాతత్వశాస్త్రజ్ఞులు, చరిత్రకారులు మున్నుండు తేల్చువలసిన విషయము. భూగోళమున ప్రాచీనతమభూ ఖండములలో ఒకటి యగు దక్కను పీఠభూమి చరిత్రకు పూర్వపు చరిత్రను తనయొడిలో లాలించి పెంచినట్టి తల్లిగడ్డ అని చెప్పకతప్పదు.

ప్రాచీనకాలమునుండియు దక్షిణాపథపదప్రయోగమునకు ఐభి స్నార్థములు కలవు. ప్రపంచార్థమున, * “దక్షిణస్య సముద్రస్య తథా వింధ్యస్యచాంతరే” - దక్షిణాపథమని చెప్పవచ్చును. పురాణ కాలమున నర్మదానదికి దక్షిణముననున్న ద్వీపకల్పము దక్షిణాపథ మను నామధేయమున విలసిల్లినది. వాయుపురాణమున సహ్యాద్రినుండి ఉదయించిన కృష్ణాగోదావరీనదులు దక్షిణాపథములోని నదులుగా నుదాహృతములు. కాని తపతీ నర్మదానదులు దక్షిణాపథనదులలో చేరలేదు. † మత్స్యపురాణము దక్షిణాపథమునకు ఉత్తరపు తెల్లగా “కారుషమును” పేర్కొనినది. (వింధ్యపర్వతపంక్తులలో ఊర్పున

* భరతుని నాట్యశాస్త్రము.

† వాయుపురాణము - 45 - 104 శ్లో.

నున్న కైమూరుప్రాంతము.) జాతకకథలు అవంతిని (పశ్చిమ వింధ్యప్రాంతము) ఉత్తరపు తెల్లగ పెర్కొనినవి. “పేటవత్తు” దమిళ విషయమును దక్షిణాపథమున చేర్చినది. హరిసేనుడు మహానదినుండి కంచివఱకు దక్షిణాపథమున చేర్చెను. రాజశేఖరుని కావ్యమీమాంసలో దక్షిణాపథము మాహిష్మతీ (నర్మద) తీరము వఱకును వ్యాపించియున్నది. దేశీయసారస్వతమునకు శాసన వాఙ్మయమునకు సుపరిచితమైన దక్షిణాపథమును విదేశీయులుకూడ ప్రాచీనకాలమునుండి గుర్తించియున్నారు. “పెరిప్లస్” గ్రంథకర్త (క్రి. శ. మొదటి శతాబ్ది గ్రీకు నావికుడు.), “పాహియాన్” (క్రి. శ. 1 వ శతాబ్ది చీనాయాత్రికుడు.) “టాలెమీ” (క్రి. శ. 2 వ శతాబ్ది గ్రీకు రచయిత) దక్షిణాపథమును పెర్కొనినారు. పెరిప్లస్ గ్రంథకర్త దక్షిణాపథమును నర్మదానదికి దక్షిణప్రదేశముగ వర్ణించెను. దీనినుండి “దమేరికా” ద్రవిడదేశమును వేరుచేసెను. రామాయణముకూడ దక్షిణాపథమునుండి ద్రవిడదేశమును వేరుగ గుర్తించినది. మహాభారతమందు సహదేవుడు పాండ్యరాజును నిర్ణయించిన పిమ్మట దక్షిణాపథమున కేగినట్లు వర్ణింపబడినది. కిష్కింధగుహ (తుంగభద్రాతీరము) దక్షిణాపథపు పొలిమేరలో నుండెను.

“ఏష పంథా విదర్భానాం అసౌ గచ్ఛతి కోసలాన్

అతః పరంచ దేశోఽయం దక్షిణా పథః - -”

ఈ మార్గము విదర్భకు పోవును. ఆ మార్గము కోసలకు పోవును. ఆ చివర దక్షిణదిక్కున దక్షిణాపథమున్నది. చాళుక్యశాసనములు, దక్షిణాపథమును “సేతునర్మదామధ్యం దక్షిణాపథం” అని విస్తృతార్థముననే స్వీకరించినవి.

దక్షిణాపథమును భౌగోళికముగ మూడు ముఖ్యవిభాగములు చేయవచ్చును. మొదటిది దక్కనుపీఠభూమి. త్రిభుజాకారముగ నున్న ఈ ఉన్నతప్రదేశమునకు ఉత్తరమున “సాత్మాల” కొండ

లున్నవి. తూర్పు కనుమలు, పడమటి కనుమలు మిగిలిన రెండు భుజములు. అవి దక్షిణమున నీలగిరివద్ద కలియుచున్నవి. పీఠభూమి యెత్తు సముద్రపు మట్టమునకు సుమారు 1000 అడుగులనుండి 3500 అడుగుల వఱకుండును. అచ్చటచ్చట సుమారు 7000 అడుగులవఱకు ఎత్తైన పర్వతశ్రేణులు కలవు. రెండవ విభాగము : పడమటి కనుమలకును, పశ్చిమ సముద్రమునకును మధ్యగల తీరప్రదేశము. ఈ ప్రదేశమువెడల్పు 30 మైళ్లనుండి 60 మైళ్ళవరకు వ్యాపించియున్నది. పడమటి కనుమలు ప్రకృతिसిద్ధమైన పెద్ద గోడల వలె వ్యాపించి యున్నవి. పశ్చిమతీరప్రదేశమునుండి పీఠభూమికి ప్రయాణమార్గములు మృగ్యము. కోయంబత్తూరు పోల్ ఘాట్ మార్గమొకటి ప్రాచీన కాలమునుండి రహదారిగ ఉపకరించుచున్నది. మూడవ విభాగము: తూర్పు కనుమలకును సముద్రమునకును నడిమి ప్రదేశము. తూర్పు కనుమలు పడమటి కనుమలవలె అవిచ్ఛిన్నముగ ఉత్తరమునుండి దక్షిణమువఱకు వ్యాపించలేదు. అందుచే పీఠభూమికి తూర్పునుండి అనేకప్రయాణమార్గములు కలవు. కనుమలకును సముద్రమునకును మధ్యగల ప్రదేశము 30 మైళ్ళనుండి 100 మైళ్ళవరకు విస్తరించి యున్నది. పడమటి కనుమలలో ఘట్టిన నదులు పీఠభూమిగుండ ప్రవహించి తూర్పుతీరమున సముద్రములో కలియుచున్నవి. కృష్ణా గోదావరీ కావేరీ ముఖద్వారములు పేర్కొనదగినవి. తూలెమీ కృష్ణా ముఖద్వార సమీపమునుండి ప్రాచీన కాలమున నానాదేశములకు నౌకలు వెడలుచుండెడివని వ్రాసెను. తూర్పుకనుమలను చిల్చుకొని “పాపికొండల”గుండ గోదావరి పీఠభూమినుండి తూర్పుతీరమును చేరుట ప్రకృతిలోని అద్భుతదృశ్యములలో నొకటి.

దక్కను పీఠభూమికి పశ్చిమముననున్న కొండలు ప్రాచీన వాఙ్మయమున సహ్యాద్రిపంక్తులుగ నుప్రసిద్ధము. సుమారు నాలుగు వేల అడుగుల యెత్తున ఉత్తరమున వింధ్య పాఠ్ మాల శ్రేణినుండి

సముద్రతీరమునంటి దక్షిణమున నీలగిరివద్ద తూర్పుకనుమలను కలియుచున్నవి. దక్షిణాపథమందలి నదులకు సహ్యాద్రి పుట్టినిల్లు. తపతి నర్మదానదులు మాత్రము తూర్పునుండి పడమరకు ప్రవహించు నదులు. కృష్ణా గోదావరి కావేరి మహానదీనదులకు సహ్యాద్రిశ్రేణియే జన్మస్థలము. దక్కనుపీఠభూమి ఉత్తరభాగమున తపతీనర్మదానదుల స్థావరమును ప్రత్యేకముగ విభజింప వచ్చును. అట్లే గోదావరీనదీ స్థావరము ప్రత్యేకమైనది. గోదావరికి వ్యుత్పత్త్యర్థము గోదానము నిచ్చుట లేక జలదానము నిచ్చుట అని చెప్పవచ్చును. కాని గోదావరి 'గోద'=సరిహద్దు శబ్దమునుండి యేర్పడిన సంస్కృతీకరణమని ఒక వాదము కలదు. † భౌగోళికముగ గోదావరి దక్కనుపీఠభూమిని ప్రత్యేకవైలక్షణ్యములు గల రెండు భూభాగములుగ విభజించు చున్నది. బ్రహ్మపురాణమునందు గౌతమీమాహాత్య మభివర్ణితము. గోదావరి జన్మస్థలము నాసికాత్ర్యంబకము. అచ్చట గోముఖమునుండి నన్నని ధారగ వెలువడి పంచవటిని దాటి పయనించి ప్రతిష్ఠానమును చేరుచున్నది. పూర్ణ, మంజీర, ప్రాణహిత, పెన్ గంగ, వార్ధ (వరద) వెయిన్ గంగ, మొదలగు ఉపనదులను స్వీకరించి అగ్నేయముగ తిరిగి తెలంగాణమును చేరుచున్నది. ప్రాణహితా సంగమమునుండి సుమారు ముప్పదిమైళ్ళలో ఇంద్రావతి వచ్చి గోదావరిని కలియు చున్నది. తరువాత గోదావరి భద్రాచలమును చేరుచున్నది. తరువాత గోదావరిని చేరిన ఉపనది శబరి. గోదావరి పాపికొండలను దాటి రాజమహేంద్రవర సమీపమున వాసిష్ఠి, విశ్వామిత్ర, వామదేవి, గౌతమి, భారద్వాజి, ఆత్రేయి, జామదగ్ని అను పాయలుగ చీలి సప్తగోదావరమై సముద్రమును చేరుచున్నది. గోదావరి పొడవు సుమారు తొమ్మిది వందల మైళ్ళు. జలస్వీకారప్రదేశము సుమారు 1,12,000 చదరపు మైళ్ళు.

† క్రూక్ దొర అభిప్రాయము.

దక్షిణాపథమున గోదావరి తరువాత పెర్నానదగినది కృష్ణానది లేక కృష్ణవేణి. “కృష్ణ” - వ్యుత్పత్యర్థము నల్లరంగు. ఈ నది ప్రవహించు ప్రదేశము నల్ల రేగడి భూమి. కారు నాడు ► కర్ణాడు ► నల్లని భూమి. కృష్ణకు జన్మస్థలము సహ్యాద్రిలోని మహాబలేశ్వర పీఠభూమి. కృష్ణానది పొడవు సుమారు 800 మైళ్లు. పెర్నానదగిన ఉపనదులు తుంగభద్ర, భీమలు. జలస్వీకారప్రదేశము సుమారు 95,000 చదరపు మైళ్లు. కృష్ణతుంగభద్రసంగమప్రదేశము రాయచూరు అంతర్వేది, దక్షిణాపథమున చరిత్రప్రసిద్ధి కెక్కిన అపరకురుక్షేత్రము. పశ్చిమసముద్రమునుండి గోదావరి పుట్టిన చోటు దూరము సుమారు 50 మైళ్లు. కృష్ణ పుట్టినచోటు సంద్రమునుండి 40 మైళ్లు మాత్రమే ! కృష్ణాగోదావరులు తూర్పునకు తిరుగుటచేతనే ఇంతటి పెద్దనదులు కాగలిగినవి. పశ్చిమమునకే ప్రవహించియున్నచో అవి సెలయేరులై యుండెడివి. దక్షిణాపథచరిత్రయే వేరుగ నుండెడిది. కృష్ణాగోదావరి తుంగభద్రాకావేరిమహానదులు చరిత్రకు అటపట్టులు.

తుంగభద్ర కృష్ణ కుపనదియైనను చారిత్రకదృష్టితో ప్రత్యేక ముగ పెర్నానదగినది. తుంగ భద్ర అను నదులు చేరి తుంగభద్ర యైనది. తుంగభద్ర, కృష్ణను కూడలివద్ద కలియుచున్నది. తుంగ భద్ర దక్షిణాపథచరిత్రలో యుగయుగాంతరములు అనేకరాజ్యములకు సరిహద్దుగ నిల్చినది. విద్యానగరసామ్రాజ్యము తుంగభద్రానదీతీరము ననే విస్తరిల్లినది. బాదామి చాళుక్యులు, కళ్యాణి చాళుక్యులు, రాష్ట్రకూటులు, పల్లవులు, చోళులు, గాంగులు తుంగభద్రను దాటు తుకు ఉవ్విళ్ళూరిన సన్నివేశములు చరిత్రకే గగర్పాటును కలిగించును. కృష్ణ తుంగభద్ర సంగమప్రదేశము రాయచూరుఅంతర్వేది, చరిత్రోదయమునుండి అపరకురుక్షేత్రమై రక్తరసస్థావితమైనది. తుంగభద్ర దక్షిణాపథచరిత్రలో పలుమారులు రక్తపువరదలతో పొంగిపొరలి

ప్రవహించినది. తుంగభద్రలో ప్రవహించినది నీరుమాత్రమే కాదు, రక్తసిక్తమైన చరిత్రయే యనిపించును.

బ్రహ్మగిరివద్ద ఉద్భవించిన కావేరి మహారు 475 మైళ్ళు ప్రవహించి తంజావూరు మండలమున నముద్రమును చేరుచున్నది. తంజావూరు కవులు తనివిదీర కావేరిమాహాత్యమును వర్ణించియున్నారు. కావేరికి పెక్కు జలపాతములు కలవు. శివసముద్రజలపాతము పేర్కొనదగినది. కబ్బని, హేమావతి, అర్కవతి, భవాని మున్నగునవి కావేరి కుపనదులు. ఉత్తరమున మహానది కలదు. దక్షిణమున పెన్న, తామ్రపర్ణి, పాలేరు, వేగై మొదలగు చిఱునదులు కలవు. నర్మదానది పొడవు సుమారు 800 మైళ్ళు. జలస్వీకారప్రదేశము సుమారు 36,000 చదరపుమైళ్ళు. సాత్పూరా పర్వతపంక్తులలో పుట్టి, బ్రోచ్ (భరుకచ్చ) సమీపమున నముద్రమును చేరుచున్నది. తపతీనది కూడ సాత్పూరపర్వతశ్రేణిలో పుట్టి, 486 మైళ్ళు ప్రవహించి వశ్విమ సముద్రమును చేరుచున్నది. దక్షిణాపథమునకు మూడు వైపుల సముద్ర ముండుటచేత, విస్తారమైన తీరరేఖ యుండుటచేతను, ప్రాచీన కాలమునుండియు సామీప్య ద్వీపద్వీపాంతరములతో, దూరదేశములతో, నౌకావ్యాపారసంబంధములను పెంపొందించుకొనగలిగినది.

ప్రాకృతిక యుగము

దక్షిణాపథమున జీవకోటి ఉత్తరాపథమునకంటె ముందే వర్ధిల్లినదని విశ్వసింపవచ్చును. ప్రాచీనతమభూఖండములలో నొకటిగ నెన్నదగిన దక్కనుపీఠభూమి శృష్టాగోదావరీతుంగభద్రానదుల లోయలు, నరునకు పితామహుడైన వానరునకు ఆటపట్టులై యుండెనని రామాయణ గాథలబట్టి ఊహింపవచ్చును. పరిణామక్రమమున నరుడుద్భవించినది లేక యెచ్చటినుండి వచ్చినది

ఊహకు కూడ అందని విషయమే. దక్షిణాపథమందెల్లెడ లభించిన ప్రాచీనసమాధిస్థలముల పరిశోధనలవలన పాతజాతి యుగము క్రిస్తుపూర్వము 5,00,000 సంవత్సరములకు పూర్వమే వర్ధిల్లెనని చెప్పవచ్చును. అప్పటి వాతావరణము ఇప్పటి వాతావరణమునకు ఎక్కువ వ్యత్యాస మున్నదనుట నిశ్చయము. అంతేగాక భౌగోళికముగ కూడ పేర్కొనదగిన వ్యత్యాసముండి యుండును. మదరాసు, బళ్ళారి, ఇబ్బల్ పూరు, వింధ్యపర్వతశ్రేణులలో లభించిన కొఱముట్లలో భిన్నయుగములకు చెందిన వైవిధ్యము గోచరించును. వీనికిని దక్షిణ ఆఫ్రికా ఖండములో లభించిన వానికిని గల పోలికలు గమనింపతగినవి. ప్రాతజాతి యుగమునుండి క్రొత్తజాతి యుగమువఱకు - మధ్యగల సంధియుగము చాలకాలము పట్టినది.

క్రొత్త జాతి యుగపు కొఱముట్లు దక్షిణభారతమున చాలచోట్ల దొరికినవి. సేలం, మైసూరు, కూర్గ, బళ్ళారి, అనంతపురం, కర్నూలు మున్నగుస్థలములలో లభించిన కొఱముట్లలో మదరాసు మ్యూజియము నందు 73 రకములు కనిపించుచున్నవి. క్రొత్తజాతియుగమునందలి వివిధదశలకు కీలకప్రాయమైనది బ్రహ్మగిరి. ఇచ్చట క్రొత్త జాతి యుగపు మనుష్యులు వాడిన కుండ పెంకులుకూడ లభించినవి.

దక్షిణాఫ్రికాలో క్రొత్తజాతియుగము తరువాత ఇనుప యుగము ఆరంభించినది. అచట జాతియుగమునకు, ఇనుపయుగము నకును మధ్య తామ్రయుగ మున్నటుల కనుపించదు. అట్లే దక్షిణ భారతమునందును క్రొత్తజాతియుగము తరువాత, ఇనుపయుగ మారంభించినదని ఇటీవలవరకు విద్వాంసులు విశ్వసించి యున్నారు. కాని రాయచూరులో బ్రహ్మగిరివద్ద లభించిన పరికరములనుబట్టి ఇనుపయుగమునకుముందే తామ్రయుగము విలసిల్లినదని చెప్పక తప్పదు.

ప్రాచీన శిలాయుగమున నవీనశిలాయుగమున దక్షిణభారతము యొక్క శీతోష్ణస్థితికి నేటి శీతోష్ణస్థితికి మిక్కిలి వ్యత్యాసమున్నది. అతి వర్షకాలములు వానిమధ్య రెండు సమవర్షకాలములు ఉండెడివని తెలియుచున్నది. ముఖ్యముగా దోర్ణకల్లు, ఆత్మకూరు కనుమదగ్గర, తరువాత గిద్దలూరు గ్రామముదగ్గర శిలాపరికరపరిశ్రమ బాగుగ సాగినట్లు విశదమగుచున్నది. (1) • బేతంచర్లకు దగ్గరగానున్న “బిల్ల సర్గం” కొండగుహలలో ప్రాకృతిక యుగమునకు సంబంధించిన జంతువుల అస్థిపంజరములు, ప్రాచీనశిలాయుగపరికరములు దొరికినవి. అప్పటి మానవునకు ఆహారమును పండించుకొను విధానము తెలియదు. ఇది ఆహారాన్వేషణయుగముగనే యుండెను. ప్రాచీనశిలాయుగ మానవుడు అలనాటి ప్రకృతి నిర్మించిన చెరసాలలోనుండి తప్పించుకొనలేక గుహాంతరముల నివసించుచు వేటయే జీవనాధారముగ బ్రదికినవాడు.

నూతన శిలాయుగమున మానవుడు సున్నితమైన రాతిపరికరములను తయారు చేసికొనగలిగెను. అతిరమ్యమైన రంగురాళ్ళను కత్తులవలె మలచికొనగలిగెను. నూతన శిలాయుగము, మానవుడు ప్రకృతిపై నలిపిన స్వాతంత్ర్యసమరములో సాధించిన ప్రథమ విజయమని చెప్పవచ్చును. ఈ కాలముననే మానవుడు ఆహారవృక్షములను కనిపెట్టి, విత్తులు చల్లి, తిరిగి ఆ మొక్కలను పెంచనారంభించినాడు. దీనికి ఆహారోత్పత్తియుగము అనికూడ పేరు పెట్టవచ్చును. ఇట్లు విత్తులు చల్లి పంటలు పండించు వ్యవసాయకళ మానవునకు కైవసమయినతోడనే ప్రకృతి చెరసాలనుండి యాతనికి విముక్తి కలిగినది. వ్యవసాయమునకు వీరుపయోగించిన రాతి గొడ్డళ్ళు, రాతి నాగలి కట్ట, దానికి చివర కట్టిన నూది రాయి ముఖ్యముగ పేర్కొనదగినవి.

(1) • బెండపూడి సుబ్బారావు. (ఆంధ్రవిజ్ఞాన సర్వస్వము - చరిత్ర పూర్వయుగము.

(2)

ఈ పరికరములు సుమారు నలుబది కలవు. నవీనశిలాయుగమునాటి జనులు నల్ల శాణపు రాతి కొండలలో నివసించుచుండెడివారు. వీరు వ్యవసాయముతో బాటు గొట్టెలు, మేకలు మొదలగు జంతువులను కూడ పెంచుచుండెడి వారు.

నవీనశిలాయుగము కాలక్రమమున ఇనుపయుగమునకు దారితీసి నది. ఇనుపయుగమునాటి పనిముట్లు ప్రాచీనసమాధులలో దొరకు చున్నవి. ఈ సమాధులకు వ్యవహారభాషలో “రాక్షసిగుళ్ళు” అనిపేరు. (అంగ్లనామము మెగాలిత్స్) ఈ సమాధులు వివిధప్రదేశములలో వింత వింతగ కన్పించుచున్నవి. నిలువురాళ్ళు [చిరురాతికంబములు] మృత జన స్మారకచిహ్నములుగా పాతిపెట్టుచుండెడివారు.

రాతిపెట్టెలు మరియుకరకమైన సమాధులు. నలువైపుల రాతి పలకలు, పైన రాతికప్పు, తూర్పువైపుననున్న పలకకు ఒక గుండ్రని కన్నముగల యీ రాతిపెట్టె సమాధులు [డాల్మేన్] కృష్ణ, గోదావరి, చిత్తూరు, బళ్ళారి మండలములలో కానవచ్చుచున్నవి. దక్షిణా పథమందు పలుతావులలో పెట్టె ఆకారముతో భూమిలో పెట్టి గుండ్రని రాళ్లను చుట్టును పేర్చుచుండ్రి. (సిస్ట్స్.) వీనికిని తూర్పున కన్న ముండును.

ఇంకొకరకమైన సమాధి పీనుగుతొట్టె. మట్టితో పెద్ద తొట్టెజేసి దానిలో అస్థికలు, కుండలు పెట్టి దానిని భూమిలో పాతిపెట్టుట పరిపాటి. ఇట్టివి చిత్తూరు, కర్నూలు, అనంతపురం మండలములలో నున్నవి. ఈ శవపేటికలకు చుట్టు 6 లేక 8 కాళ్ళు ఉండును.

భారతదేశమంతటిలోను అద్వితీయము, అసమానమునైన శవ పేటిక కడపమండలములోని శంకవరమునందు దొరికినది. ఇది గొట్టె ఆకారముకల 6 కాళ్ళ పెట్టె † ఈ వివిధసమాధులలో ఒకే రకమైన

† శ్రీ బెండపూడి సుబ్బారావు- విజ్ఞాన సర్వస్వము- చరిత్ర పూర్వ యుగము.

ఇనుప పరికరములు కుండలు దొరుకుచున్నవి. ఇట్టివి ఉత్తరహిందూస్థానమునందుకూడ దొరికినవి. వీనికి గల అన్యోన్యసంబంధము భావిపరిశోధనలవలన తెలవలసిన విషయము. సబర్మతిలోయలో ఏనుగుపాదములు గలిగిన శవపేటిక బయలుపడినది. అట్టిదే సిరియాలోకూడ బయలుపడినది. దక్షిణాపథమందలి సమాధుల వంటివి, దక్షిణ ఆసియాలో పలుతావుల బయటపడినవి.

తామ్రపర్ణి తీరమునందలి ఆదిచెన్నళ్ళూర్ వద్ద ప్రాకృతియుగమునకు సంబంధించిన శ్మశానవాటిక బయలుపడినది. ఇవి యన్నియు అస్థిభాండములు. ఇందు ఇనుప ఆయుధములు, కుండలు, బంగారు ఉష్ణిషము, ఇత్తడి పాత్రలు, రాతి పరికరములు వీనితోపాటు లభించినవి. ఇచ్చట లభించిన ఇనుప త్రిశూలములవంటివి “పాలెస్టీనాలో” లభించుట గమనింపదగినది. ఆదిచెన్నళ్ళూరు అస్థిభాండముల వంటివి సిరియాలోకూడ లభించినవి. ఇట్టివి దక్షిణాపథమునందే కాక ఉత్తరాపథమందును లభింపకుండుటచేత, ప్రాచీనకాలమున ఆదిచెన్నళ్ళూరుప్రాంతమునకు, మధ్యధరాసముద్రతీరప్రాంతమునకు మధ్యవ్యాపారసంబంధములుండి యుండునను ఊహకు దోహదమొసంగుచున్నది. ఆదిచెన్నళ్ళూరు ప్రాంతములోనుండు ప్రాక్తన మానవుడు వరి పండించెడివాడు. అచట లభించిన పాత్రలలో వరి బియ్యపు గింజలు, ఊక పొట్టు ఉన్నవి. దక్షిణభారతమందలి ఇనుప యుగపు మానవులకు ఉత్తరభారతమందలి వారితో మాత్రమేకాక ద్వీపాంతరము వారితోకూడ సంబంధముండి యుండవచ్చునని యూహింపవచ్చును.

చరిత్రోదయము - ఆర్యవిస్తరణ

ఉత్తరాపథమున గంగాసింధుమైదానములలో ఆర్యులు స్థిరనివాసముల నేర్పరుపకమునుపే దక్షిణాపథమున ప్రాగైతిహాసికయుగమువ

ప్రా క్తనమానవుడు ప్రాచీన నవీనశిలాయుగములలో వర్ధిల్లియుండిరి. ఆ కాలమున ఉత్తరాపథమునకూడ అట్టి ప్రా క్తనమానవులు వర్ధిల్లియుండవచ్చును. అర్యులు ఉత్తరాపథమును ఆక్రమించికొనినపుడు క్రమక్రమముగ అట్టివారు దక్షిణాపథమునకు వలసపోయిరని యొక వాదము. చాల కాలము అర్యసంస్కృతి వింధ్యపర్వతములను దాట లేదు.

దక్షిణాపథమున నేడు కనుపించు భాషలను మూడు కుటుంబములుగ వర్గీకరింపవచ్చును. ఇండోఅర్యనుభాష మరాఠీ; తరువాత తెలుగు, కన్నడము, మళయాళము, గోండు, కొడగు, తుళు మొదలగునవి ద్రావిడభాషాకుటుంబమునకు చెందినవి. ముండారి, కార్య, జ్వంగ్, సవర, గదబ, కుర్కు, అస్టోర్, అసియాభాషాకుటుంబమునకు చెందినవి. బెలూచిస్థానమందలి “బోహీ” భాష అర్యభాషాసముద్రమందున్న ద్రావిడభాషాద్వీపమని చెప్పవచ్చును. కావున భాషాశాస్త్రజ్ఞులు మొదట ముండారిభాషలను తరువాత ద్రవిడభాషలను, తరువాత అర్యభాషలను భారతదేశమున వర్ధిల్లినట్లు చెప్పుచున్నారు. ప్రాచీన అసియామైనరునందు, “అసియనులు” తమ్ము “త్రిమ్మలై” లని పిల్చుకొనుచుండెడివారు. ద్రమిళ శబ్దమునకు, త్రిమ్మలైకిని గల నామసాదృశ్యము గమనింపదగినది. నూసియన్ భాషకు ద్రావిడభాషకు గల సంబంధమును క్లాడ్‌వెల్ గుర్తించెను. ద్రావిడభాషలు దక్షిణాపథమున అర్యసంస్కృతి అవతరించుటకు పూర్వమే వర్ధిల్లెనని చెప్పకతప్పదు. గుణాధ్యుడు సంస్కృతప్రాకృతములనేకాక దేశభాషనుకూడ పేర్కొనెను. గుణాధ్యునకు కొన్ని శతాబ్దాలు పూర్వమే దక్షిణాపథమున “మూలద్రావిడభాష” వివిధ మాండలికములతో విలసిల్లినది. ద్రావిడభాషకు మొదటి వ్యాకర్తగ అగస్త్యుడు పేరుకెక్కెను.

అర్యనంస్కృతిని దక్షిణాపథమున అవతరింపజేసిన ప్రథమ ప్రచారకుడు అగస్త్యమహర్షి. అగస్త్యునకును దక్షిణదిక్కునకును గల అవినాభావసంబంధము జగత్ప్రసిద్ధము. అర్యనంస్కృతికి దక్షిణాపథి యైన వింధ్యపర్వతపంక్తులను దాటి దక్షిణాపథమును ప్రవేశించిన తొలి ఋషి అగస్త్యుడు. అగస్త్యుని గూర్చిన కమ్మని కథలు ఐతిహ్యములుగా ప్రచారములో నున్నవి. అర్యనంస్కృతి దక్షిణాపథమున విస్తరిల్లుటలో అగస్త్యుడు మార్గదర్శకుడైన మహర్షి యనుటలో సందేహము లేదు.

అర్యనంస్కృతి దక్షిణాపథమున విస్తరించుటకు చాల కాలము పట్టినది. వేదములలో దక్షిణాపథమునకుగాని, గోదావరి, కృష్ణానదులకు గాని ప్రసక్తి కన్పించదు. ఐతరేయబ్రాహ్మణమందు మాత్రమే ఆర్యావర్తపు పొలిమేరలలో నివసించిన దన్యులు, పుళిందుల ప్రస్తావన కలదు. ఐతరేయబ్రాహ్మణమున భోజుల ప్రస్తావన కలదు. భోజులు పురాణకాలమునుండి విదర్భప్రాంతముల నివసించినవారు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణమున విదర్భరాజగు భీముని ప్రస్తావన కలదు. కుండిన నగరము విదర్భకు రాజధాని.

రామాయణ మహాభారతములకు దక్షిణాపథమందలి వివిధ రాజ్యములు సుపరిచితములే. మహాభారత యుద్ధము క్రీస్తుపూర్వము 3,000 సంవత్సరములకు ముందు జరిగినది. అందు దక్షిణాపథ రాజులు పలువురు పాల్గొనినట్లు అభివర్ణితము. ఈ వర్ణనలో ఎంత భాగము చరిత్ర యిమిడియున్నదో, ఎంత భాగము కల్పన యిమిడియున్నదో నిర్ణయించుట కష్టము. మహాభారత రచనాకాలమునకు అనగ శౌనకాది ఋషులకు ఆ కథను చెప్పిన సూతుని కాలమునకు దక్షిణాపథమున పాండ్య, కళింగ, ద్రవిడ, కేరళాదిరాజ్యములన్నియు ప్రసిద్ధి నొంది యున్నవి. భారవేలుని “హాతిగుంఫ” శాసనమును బట్టి కళింగరాజ్యము ప్రాచీనతమమైనదని యూహింప వచ్చును. శ్రీకృష్ణుని పట్టమహిషి

విదర్భరాజపుత్రక. మహాభారత యుద్ధకాలమునాటికే అనగా సుమారు క్రీస్తుపూర్వము 3,000 సంవత్సరముల నాటికే దక్షిణాపథమున కళింగ, విదర్భమున్నగు రాజ్యములార్యసంస్కృతితో అవినాభావసంబంధమును పెంపొందించుకొని విలసిల్లియుండిన వని చెప్పవచ్చును.

రామాయణకథకు దక్షిణాపథమునకు నవినాభావసంబంధము కలదు. రామాయణగాథలో అంతర్వాహినిగా కాన్పించునది దక్షిణాపథమున ఆర్యసంస్కృతి ప్రభావవిస్తరణకథయే! చారిత్రకదృష్టితో చూచిన రాముడు దక్షిణాపథమున ఆర్యసంస్కృతిని విస్తరించుటకు పూనుకొనిన కారణజన్ముడు. రాముడు దండకారణ్యమున అగస్త్యుని సందర్శించెను. అగస్త్యుడు దక్షిణాపథమున ఋషివాటికలు ఎట్లు వర్ధిల్లుచున్నవో వివరించి, రాక్షసుల బారినుండి వారిని రక్షింపుమని రాముని కోరెను. దక్షిణాపథమును ప్రవేశించి, అశ్రమవాటికలను నెలకొల్పి, ఆర్యసంస్కృతి విస్తరణకు ప్రప్రథమమున ఆర్యఋషులు నడుముకట్టుకొనియుండిరి. దక్షిణాపథమున ఆదిమనివాసులుగ నున్న దస్యులు ఈ ఆర్యఋషుల ప్రశాంతదండయాత్రను నిరసించి వారి కవరోధములను గల్పింపజూచుట సహజమే. ఆర్యసంస్కృతికి దక్షిణాపథమున ఆదిమనివాసులైన దస్యులకు మధ్య జరిగిన ఈ పోరాటమున చరమదశలో శ్రీరాముడు ప్రవాసియై దండకారణ్యమును ప్రవేశించి ఆర్యసంస్కృతిని రక్షించెను. ఆర్యసంస్కృతికి శ్రీరామరక్ష లభించుటచే దక్షిణాపథమున విజయముసిద్ధించినది.

శ్రీరాముని చేతిలో క్రొత్త విల్లు సిద్ధి పొందినది. అనాగరికులైన దస్యులు రామబాణమునకు నిలువకలేకపోయిరి. రాముడు లంకవరకు దిగ్విజయయాత్ర సలిపి అయోధ్యకు తరలిపోయెను. శ్రీరామపాద సంస్పర్శవలన దక్షిణాపథమున అహల్యాశాపవిమోచనము సంభవించినది. గోదావరీతీరమున వరి పండించి సప్తర్షులకు అన్నప్రదానము కావించిన గౌతమముని ఆర్యుల వ్యవసాయ విద్యను దక్షిణాపథమున

ప్రవేశపెట్టినట్లు ఎంచవచ్చును. సీత అనగ నాగటిచాలు. సీతాకల్యాణము, అహల్యాశాపవిమోచనము శ్రీరాముని మూర్తిమత్వము లోని వెలుగురేకలు. రామాయణగాథయందలి వివిధనామధేయములు చారిత్రకములైనను కాకపోయినను, ఆ కథ యంతయు అర్థవాద రూపమున అంతర్లీనముగ దక్షిణాపథమున ఆర్యసంస్కృతి విస్తరణమును ప్రతిబింబింపజేయుచున్నదనుట నిశ్చయము.

పురాణయుగానంతరము దక్షిణాపథమున విలసిల్లిన రాజవంశములలో ఆర్యసంతతికి చెందినవారు దక్షిణకోసల నేలిన ఇక్ష్వాకులు, విదర్భ నేలినభోజులు, మాహమ్మితినేలిన హైహయులు. దక్షిణాపథమందలి ఆదిమనివాసులగు ఆంధ్రులు, శబరులు, పుళిందులు ఆర్యసంస్కృతికి చెందిన విశ్వామిత్రుని సంతతివారు కలసిపోయిరి.

బ్రాహ్మణముల కాలమున ఆర్యసంస్కృతి విదర్భవరకు వ్యాపించినది, పాణిని (క్రిస్తుపూర్వము 7 వ శతాబ్దికి పూర్వికుడు) గోదావరీప్రాంతమందలి అశ్వకదేశమును పేర్కొనెను. కాత్యాయనుడు - నందరాజుల కాలమునాటివాడు - పాండ్య, చోళ, కేరళ పథములను వివరించెను. ఐతరేయ ఆరణ్యకమునందు చేరుల ప్రస్తావన కలదు. వారు అనాచారులుగ నభివర్ణింపబడిరి. నూత్తనిపాతమునందు కోసలదేశమునుండి “బావరి” పండితుడు దక్షిణాపథమునకు పోయి అచ్చట “అన్నక” దేశమున గోదావరీతీరమందలి యొకపల్లెలో స్థిరనివాస మేర్పరచుకొని నటుల కథ కలదు. అతడు వేదవేదాంగ పారంగతుడు. సోమయాజి. ఆతని శిష్యులు ఉత్తరాపథమునకు బుద్ధునికలిసికొనుటకు పోయిరి. వారు పోయిన మార్గమున “పతిత్థాన”, మాహమ్మితి (మాంధాత), ఉజ్జయిని నగరములు కలవు. పాండ్య రాజధాని మధుర. దక్షిణమధురను శ్రీకృష్ణుని కూతురు రాణియై యేలిన కథను గ్రీకురాయబారి మెగస్తనీసు అభివర్ణించి యున్నాడు.

బోధాయనుడు ధర్మసూత్రములలో దాక్షిణాత్యులవిగ పంచవైలక్షణ్యములను వివరించియున్నాడు. అనుపేతులతో సహభోజనము, స్త్రీలతో సహపంక్తిభోజనము, చలిదిఅన్నము తినుట, మేనమామ కూతురును వివాహమాడుట, మేనత్త కూతురును వివాహమాడుట. చివరి రెండు ఆచారములును ఉత్తరాపథమున నిషిద్ధములైనను, దక్షిణాపథమున అన్ని వర్గములందును నేటికిని నిల్చియుండుట గమనింపదగిన విశేషము.

కాలక్రమమున బౌద్ధజైనములు దక్షిణాపథమున ప్రవేశించినవి. దక్షిణాపథమున రాజకీయాధిపత్యమును సంపాదించిన ప్రథమ రాజవంశము వారు నందులు. వారి రాజధాని పాటలీపుత్రము. ఉగ్రసేన మహాపద్మనందనుడు శత్రువుల నందరిని జయించి యేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ నేలెనని పురాణకథనము. నందులు కుంతల దేశమును వీలినట్లు 13 వ శతాబ్దినాటి శాసనమున గలదు. నందరాజులు కళింగమును జయించి మగధకు కొనిపోయిన జినవిగ్రహమును భారవేలుడు తిరిగి కొనితెచ్చెను. గోదావరీ తీరము నందలి “నాందేర్” (నానందదేరా) నందరాజ్యచిహ్నమని కొందరు చరిత్ర కారుల యభిప్రాయము. నందసామ్రాజ్యమును చంద్రగుప్తమౌర్యుడు కౌటిల్యుని సహాయమున క్రీ. శ. 322 సంవత్సరమున కూలద్రోసెను. ఈ నన్నివేళము పురాణవాఙ్మయమున, ముద్రారాక్షసమున, మహావంశ టీకలో, జైనపరిశిష్టపర్వమునందును ప్రతిఫలించినది. చంద్రగుప్తుడు 60 లక్షల సైన్యముతో భారతదేశమునంతటని జయించెనని “పుటార్డు” కథనము. చంద్రగుప్తుడు తనజీవితమునందలి అపరసంధ్యాసమయమును మైసూరురాష్ట్రమునందలి శ్రావణబెల్గోలాలో గడపినట్లు జైన వాఙ్మయము ముక్తకంఠముతో వచించుచున్నది. ఆతని గ్రీకురాయ బారి మెగస్తసీను, కళింగరాజునకు 600,000 కాల్బలము, 1,000 ఆశ్విక బలము, 700 గజబలము కలవని చెప్పెను. ఆంధ్రుల కనేకగ్రామ

ములు, 30 కోటలు, లక్ష కాల్బలము, 2000 ఆశ్వికబలము, 1000 గజబలముండెడిది. కళింగరాజ్యమునకును, మగధరాజ్యమునకును మధ్య నందరాజుల కాలము నుండియు అనేకపర్యాయములు యుద్ధములు జరిగినవని యూహింపవచ్చును. అందు చిట్టచివరి యుద్ధము అశోకుని కళింగదండయాత్ర. ఈ మధ్యకాలమున ఉత్తరాపథమునకును దక్షిణాపథమునకును మధ్య వర్తకవ్యాపారములు అభివృద్ధియగుట సహజము. మౌర్యసామ్రాజ్యకాలమున ఉత్తరదక్షిణభారతముల మధ్య గల వ్యాపారసంబంధములను పేర్కొనుచు కౌటిల్యుడు అర్థశాస్త్రమున వ్రాసిన మాటలు పేర్కొనదగినవి.

“భూమార్గములలో హిమాలయములకు పోవు వ్యాపార మార్గమే దక్షిణాపథమునకు బోవు మార్గముకంటె శ్రేష్ఠతరమని మారుగురుదేవుల యభిప్రాయము. అటు ఉత్తరమున ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, దంతము, చర్మములు, నుగంధద్రవ్యములు, వెండి, కాంచనవస్తువులు దొరుకును.” కాని కౌటిల్యుడు గురువుగారి యభిప్రాయముతో నే కిథ వింప లేదు.

“నా అభిప్రాయము వేరు. దక్షిణాపథమున ఉన్ని, చర్మములు, గుఱ్ఱములు లభింపకపోయినను, అచ్చట వజ్రములు, శంఖములు, వివిధరత్నములు, పగడములు; కాంచనవస్తువులు లభించును. అంతేగాక దక్షిణాపథమునకు పోవు మార్గమధ్యమున విలువైన గనులు, కలపు, వివిధవ్యాపారవస్తువులు లభించును. అనేకవర్తకులు కూడుచుందురు. ప్రయాణము సులభము కావున దక్షిణాపథ మార్గమే శ్రేష్ఠతరము” - దీనిని బట్టి కౌటిల్యుని ఆచార్యుని కాలము వఱకు మగధసామ్రాజ్యవర్తకవ్యాపారము ఉత్తరాభిముఖముగ సాగుచుండెడిదనియు, నందసామ్రాజ్యము, మౌర్యసామ్రాజ్యమువలన పరిస్థితులు తారుమారై దక్షిణవ్యాపారమార్గమునకు ఎక్కువ ప్రాముఖ్యమేర్పడినదనియు చెప్పవచ్చును. దక్షిణమున లభించువానిలో

వజ్రములు, కాంచన వస్తువులను కౌటిల్యుడు పేర్కొనుట గమనింప తగినది. సులభప్రయాణసౌకర్యములును కలవని కంఠోక్తిగ పలికినాడు. అర్థశాస్త్రమున పగడవిభేదమును వర్ణించుచు తామ్రపర్ణినదిలో దొరకు “పాండ్యకవాటమును” పేర్కొనెను. అర్థశాస్త్రమున మధురలోని వస్త్రములను గూర్చిన ప్రశస్తి కలదు. దక్షిణమున లభించు వైడూర్య రత్నమును గూర్చి, చందనమును గూర్చియు విశేషప్రశస్తి కలదు.

మౌర్యసామ్రాజ్యము దక్షిణాపథమున విస్తరించిన సంగతి తమిళవాఙ్మయమునకూడ ప్రత్యేకమైనది. “మామూలనార్” కవి నందుల ధననిక్షేపమును ఉదాహరించెను. ఒక విరహిణి నోట వెలువడిన మాటలు.

“నాప్రియునింతకాలము ఆకర్షించి నా నుండి వేరుచేయగలిగిన విశేషమేమై యుండును. పాటలీ పుత్ర సౌభాగ్యము ప్రొగుచేసి యుద్ధములలో జయశీలురైన నందులు గంగానదిలో దాచిన ధననిక్షేపమై యుండునా!” “మామూలనార్” కవీశ్వరుడు ప్రకరణాంతమున మౌర్యదండయాత్రను వివరించెను. కోనరులు శత్రువులపై దండయాత్ర నారంభించి యనేక విజయములను సాధించిరి. కాని “మోహూర్ల నాయకుడు” లొంగబోయెను. అందుచే కోనర్లకు నహాయముగ ‘మోరియార్’ మహాసైన్యమును దక్షిణమునకు పంపెను. ఆ సేనాముఖమున మహావీరులగు వడగరులు కలరు. మౌర్య సామ్రాజ్య పతనానంతరము 4 శతాబ్దములు తరువాత మామూరనార్ రచించిన పై పృథ్వాంతములోని “వంబమోరియార్” అను ప్రయోగము నూతనముగ నేర్పడిన మౌర్యసామ్రాజ్యమాచకమని గుర్తింప వచ్చును. వడుగర్ లనగా ఉత్తరాదిచారని యర్థము. దక్షిణాపథమున కొనభాగమునజరిగిన సంఘటనలపైకూడ పాటలీపుత్రభావము సుస్పష్టముగ కన్పించుచున్నది. దక్షిణాపథముపై మౌర్యసామ్రాజ్యము యొక్క అధిపత్యము బలవత్తురమైనదిగనే యెంచవచ్చును. మౌర్యులు

దక్షిణభారతముపై దండెత్తి దక్షిణపుకొననున్న పొదియ పర్వతముల వరకు వచ్చిరి.

తమిళదేశములో దక్షిణకొననున్న గుహలలో నున్న బ్రాహ్మీ శాసనములు క్రీస్తుపూర్వము 3 వ శతాబ్దినాటివని చెప్పవచ్చును. ఈ శాసనాక్షరములు భట్టిప్రోలు అక్షరములను పోలుచున్నవి. వీనినింకను పరిశోధింపవలసి యున్నను తేలిక కొన్ని యంశములను వివరింప వచ్చును. ఇందులో ఒక గుహపేరు “కడుగుమ్మలై”. బౌద్ధవాఙ్మయమున చిరస్మరణీయమైన గృధ్రకూటుమున కనువాదము. ఇట్టిగుహలు నెల్లూరు మండలమందలి మాలకొండలో కూడ బయలు వెడలినవి. జైనబౌద్ధములేక కాలముననే దక్షిణాపథమున ప్రవేశించెనని విశ్వసింప వచ్చును. పైన పేర్కొనబడిన శాసనలిపి దక్షిణబ్రాహ్మీ. ఈ శాసన మందలి చాతలలో ఒక సింహాళీయుడు, వర్తకుడు (వణిక్) ఒక వనిత కలరు. దీనినిబట్టి పర్వతగుహాంతరములలో నివసించు ఋషిశ్వరులపై అలనాటి ప్రజానమూహమునకు గల గౌరవాభిమానములు వ్యక్తమగుచున్నవి. కాని బౌద్ధజైనములాకాలమున నధికసంఖ్యాకుల యాదరాభిమానమును చూఱగొనెనని చెప్పజాలము. తమిళసంఘ వాఙ్మయము చెప్పు సాక్ష్యమునుబట్టి ఆ కాలమున జనసామాన్యములో వైదికమతాభినివేశము, యజ్ఞయాగాదులపై గౌరవము ప్రగాఢము గనే నాటుకొని యుండెననియే విశ్వసింపవచ్చును.

శాతవాహనయుగము

ప్రాక్ శాతవాహన చరిత్ర

దక్షిణాపథమున ఆర్యసంస్కృతివిస్తరణకు వేదకాలమున అగస్త్యుడు మున్నగు ఋషులు శాంఠ్యతప్రయత్నములు చేసిరి. కాని ఆర్యసంస్కృతికి విముఖులై యజ్ఞయాగాదుల విధ్వంస మొనర్చిన రాక్షసులు - ప్రాక్తనదండకారణ్యవాస్తవ్యులు రామాయణ ప్రసిద్ధులు. ఆర్యసంస్కృతి విస్తరణకు ఆయుధసాహాయ్యము అందించినది కోదండ రాముడు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణకాలమునాటికి ఆంధ్రులు శబరులు పుండ్రులు పుళిందులు మూతిబులు విశ్వామిత్ర సంతతివారు. వారు శాపగ్రస్తులై ఆర్యనివాసప్రదేశములకు గడిసీమల నివసించుచున్నవారు. సాంఖ్యాయనశ్రౌతమాత్రము ప్రకారము శబరులు సంకరజాతివారు. ఐతరేయ బ్రాహ్మణసమయమునాటికే ఆర్యదన్యు సాంకర్య మేర్పడినది. ప్రాక్తన వైదికవాఙ్మయమును చారిత్రకదృష్టితో అనుశీలించినచో - ఆర్యులలో కొందరు విడివిడి - అనార్యులతో లీనమైపోవుటచే దన్యులుగా మారిరనిభావింపనగును. ఇట్టి పరిణామము క్రొత్త నన్ని వేశము గాదు. ఇరాను దేశమున ఆర్యసంతతివారు కొందరు విడివిడి అచ్చటి అనార్యులతో కలిసి పర్షియను జాతికి పితామహులైరి. ఆర్యులలో చేరని అనార్యులు కొండగుహలలో గహనారణ్యములలో నివసించిరి. అచ్చటచ్చట వారి సంతతులలో నేటికిని గిరిజనులుగా మిగిలిన వారున్నారు. దక్షిణాపథప్రదేశముల జయించిన ఆర్యరాజవంశీయులలో ప్రథములు దక్షిణకోసల నేలిన ఇక్ష్వాకులు, విదర్భనేలినభోజులు మాహిష్మతి నేలిన హైహయలు.

జైమినీయఉపనిషద్బ్రాహ్మణము విదర్భను పేర్కొను చున్నది. విదర్భరాజపుత్రుడు భీముని ఐతరేయబ్రాహ్మణము పేర్కొను

చున్నది. బ్రాహ్మణములకాలమున ఆర్యులు బేరారువరకు విస్తరించిరి. నందులకాలమునాటి కాత్యాయనునకు పాండ్య చోళ కేరళ పదములు చిరపరిచితములు. మహాభారత రామాయణములలో దక్షిణాపథ మంతయు సుగమము.

ఆర్యసంస్కృతి నందమౌర్యసామ్రాజ్యముల విస్తరణతో దక్షిణాపథమున సుప్రతిష్ఠితమైనది. విప్లవాత్మకమై, సర్వమానవసమానత్వము సౌభాత్రము బోధించు బౌద్ధజైనమత ప్రచారము పరోక్షముగ ఆర్య సంస్కృతివిస్తరణకు దోహదము కల్పించినది. బ్రాహ్మణముల కాలముననే 'ఏకచ్ఛత్రాధిపత్య', 'ఏకరాట్' - 'అధిరాట్' ప్రయోగములు, వాజు పేయ రాజనూయ అశ్వమేధయాగములు రాజ్యాంగతంత్రమునకు సామ్రాజ్యనిర్మాణవాంఛను నెలకొల్పినవి. † (1) పురాణములు "ఉగ్ర సేనమహాపద్మనందుడు క్షత్రియుల నిర్మూలించి ఏకరాట్టయ్యె"నని చెప్పుచున్నవి. క్రీ. శ. పదుమూడవ శతాబ్దినాటి శాసనము, కుంతలమును తొలుత నందులు పిమ్మట మౌర్యులు పరిపాలించినట్లు నుడువుచున్నది. ‡ (2) క్రీ. శ. పదునొకండవ శతాబ్దినాటి శాసనము నందశకమును నూచించుచున్నది. ఖారవేలుని హాతిగుంఠ శాసనమునుబట్టి నంద కాలమాన మున్నట్లు స్పష్టము.

ఖారవేలుని హాతిగుంఠ శాసనము, నందరాజు యుద్ధవిజయ

† (1) బ్రాహ్మణముల కాలము భండార్కరు మతములో క్రీ. పూ. 1200 - 900. బాలగంగాధర తిలక్ - అంతరంగిక ఖగోళ సాక్ష్యములబట్టి బ్రాహ్మణముల కాలమును క్రీ. పూ. 3000 ప్రాంతమని నిర్ణయించినారు. బ్రాహ్మణములకాలము ఆంగ్లమానసపుత్రులైన చరిత్రకారులు ఊహించినదానికంటె ప్రాచీనమని నిరూపించుచున్న అభినవచరిత్రకారుల సంఖ్య నానాటికి అధికమగుచున్నది.

‡ (2) E. O. VII Pl. 225

లాంఛనముగ మగధకు ప్రథమజినవిగ్రహమును తరలించుకొనిపోయిన సంగతి విస్పష్టముగ చెప్పెను.

నందరాజుల కళింగవిజయము చారిత్రక సత్యము గావున వారు ఇంకను దక్షిణమునకు చొచ్చుకొని వచ్చియుండవచ్చును. గోదావరీ తీరస్థనగరము నౌనందడహర=నందెర్ ఈ ఊహకు బలము చేకూర్చుచున్నది. కౌటిల్యుని అర్థశాస్త్రమున దక్షిణాపథవాణిజ్యము వహించిన ప్రాముఖ్యము పూర్వోక్తము. మహాపద్మనందుడు - అతని పుత్రులు ప్రజానురంజకులు కాలేకపోయిరి. ప్రజాకంటకులైన వారిపై అసంతృప్తి అధికమై దూరదేశములు స్వతంత్రములైనవి. చంద్రగుప్తుడు చాణక్యసాహాయ్యముతో క్రీ.పూ. 322 సంవత్సరమున నందరాజుల మును కూలద్రోసి మౌర్యసామ్రాజ్యమును నెలకొల్పెను. పురాణములలో, ముద్రారాక్షసమునందు, మహావంశటీకయందు, జైనుల పరిశిష్ట పర్వమున ఈ సంఘర్షణ ప్రతిఫలించినది. చంద్రగుప్తుడు, 600000 కాల్బలముతో భారతదేశమును జయించినట్లు 'పూటార్కు' రచన, దుద్రదాముని జూనాగడ్ శాసనమున చంద్రగుప్తుని ఉద్యోగి త్రవ్వించిన తటాకప్రసక్తిచే మౌర్యసామ్రాజ్యము సౌరాష్ట్రము (కాథియావార్) వరకు విస్తరించినదని చెప్పవచ్చును. జైనవాఙ్మయము శ్రావణ బెల్గోలాకు చంద్రగుప్తుని ఆగమనమునుగూర్చి సాక్ష్యము చెప్పుచున్నది. ప్రాచీన తమిళ వాఙ్మయమున దక్షిణాపథమున నందుల దండయాత్రను మౌర్యుల విజయములను ప్రస్తావించు రచనలు గలవు. మెగస్తనీసు ప్రకారము కళింగాధిపతికి, 600000 కాల్బలము, 1000 అశ్వికబలము 700 ఏనుగులు ఉండెడివి. ఆంధ్రులకు 100000 కాల్బలము, 2000 అశ్వికదళము, 1000 ఏనుగులు, 30 దుర్గములు, అనేక గ్రామములు ఉండెడివి. 'అమిత్రఘాత' బిరుదాంకుడైన బిందుసారుడు పూర్వాపర సముద్రమధ్యప్రదేశమును పాలించిన సార్వభౌముడుగ కారానాథుడు వర్ణించెను. గ్రీకులకు బిందుసారుడు అమిత్రఘాతుడుగ

పరిచితుడు. అశోకుని శాసనములు రాయచూరు అంతర్వేదిలో మస్కి, కోప్ బల్ ప్రదేశముల కన్నించినవి. అతని శిలాస్తంభ శాసనములు 1 నుండి 13 వరకు కర్నూలు మండలమందలి ఎఱ్ఱగుడిలో దొరికినవి. నువర్ణగిరి - తోనలి పరిపాలకులైన రాజసుతుల అధీనములో దక్షిణాపథములోని పెక్కు ప్రాంతము లుండెడివి. అశోకుని ధర్మామాత్యులకు రాజదండనల సమీక్షించు అధికారము ఉండెడిది. అశోకుని శాసనములు దొరికిన దక్షిణాపథి సిద్ధాపూర్ జతింగ రామేశ్వర, బ్రహ్మగిరి ప్రాంతము దాటి దక్షిణాపథమున మౌర్యసామ్రాజ్యము విస్తరించలేదు. అశోకుని సామ్రాజ్యమున చేరని రాజులు చోళులు - పాండ్యులు కేరళపుత్రులు సాతీయపుత్రులు. జైనము శ్రావణ బెల్గొలాలో ప్రతిష్ఠితమై దక్షిణాపథ చరిత్రపై మతసాంస్కృతిక రంగములలో యుగ యుగాంతములు ప్రభావము వహించెను. అశోకుని కాలమున మహాదేవుడు మాహిష్మతీ మండలమున మహాధర్మరక్షితుడు మహారాష్ట్రమున బౌద్ధమతప్రచారకులైరి. మహాదేవుడు అమరావతి కడ చైత్యకారబౌద్ధము నెలకొల్పెను. క్రీ.పూ. 386 లో జరిగిన 'బౌద్ధ సంగీతి' † (1) తదనంతరము బౌద్ధము రెండు పాయలై బౌద్ధమతప్రచారకులు స్థవిరులు మహాసాంఘికులుగ విడిపడిరి. మహాసాంఘికులలో ఒక ఉపశాఖ చైత్యారాధనకు ప్రాముఖ్యము కల్పించిరి. ‡ (2) అశోకుని తరువాత, మౌర్యసామ్రాజ్య ప్రాభవము క్షీణించుటతో ఆర్య సంస్కృతి విస్తరణమునకు విఘాత మేర్పడినది. పుష్యమిత్రుడు మౌర్య బృహద్రథుని కథ చంద్రగుప్తుడు సింహాసన మధిష్ఠించిన 137 సంవత్సరములకు జరిగినది. అనగా క్రీ.పూ. 185. పుష్యమిత్రుడు స్వామిద్రోహము చే సంపాదించినది మౌర్యసింహాసనమేగాని మౌర్యసామ్రాజ్యముగాదు. కాళిదాసు మాళవి కాగ్నిమిత్రమున విదర్భరాజునకు పుష్యమిత్రునికి జరిగిన ఘోరసంగ్రామ

†-(1) అఖిల బౌద్ధ మతాచార్య సమ్మేళనము.

‡-(2) N. Datta. నాగార్జునకొండ శాసనములు.

మును పేర్కొనినాడు. అందు విజయము పుష్కమిత్రునికే లభించినను, దక్షిణాపథము మగధసామ్రాజ్యమునుండి విడిపోవుటకు నల్పుచున్న ప్రయత్నములకు నాందీపూజ జరిగినట్లు నిదర్శన మేర్పడినది. మౌర్య సామ్రాజ్య ము న్తమించుటతో, శాతవాహనరాజ్యము చేది(=చేత=చేతి) రాజ్యములు - వింధ్యనమీపము వరకు వ్యాపించియున్న రాజ్యములు విస్తరింపసాగినవి.

ఐతరేయబ్రాహ్మణము విశ్వామిత్రమహర్షి కుమారులు శాపోప హతులై, ఆర్యాశ్రమవాటికలకు వెలుపల నివసించవలసివచ్చినదని, వారే ఆంధ్రులు, పుంధ్రులు, శబరులు, పుళిందులు, మూతిములు అని పేర్కొనుచున్నది. దస్యులలో అధికసంఖ్యాకులకు శాపోపహతులైన విశ్వామిత్రుని పుత్రులు మూలపురుషులు. మహాభారతమునందు పై జాతులను వసిష్ఠుడు తన కామధేనువునుండి నృష్టించి విశ్వామిత్రునికి విరోధులుగ కావించినట్లు కలదు. సాంఖ్యాయనశ్రౌతసూత్రములందు శబరులు తక్కువజాతివారు. వైదికసాహిత్యమునుబట్టి పై జాతులు దక్షిణాపథవాసులని తేల్చవచ్చును. ఆర్యసంస్కృతి దక్షిణాపథమున వ్యాపించినకొలది వర్ణసంకరత్వమేర్పడి విశ్వామిత్రసంతతి వంటి వారి జాతులతో కలిసిపోయి మిశ్రసంస్కృతికి దారితీసిరని యూహింప వచ్చును. ఆర్యసంస్కృతి వింధ్యపర్వతములను దాటినప్పుడు ఆంధ్రులు. కృష్ణాగోదావరీ ప్రాంతముల స్థిరనివాసమేర్పరచుకొనిరి.

మౌర్యసామ్రాజ్యకాలమునాటికే ఆంధ్రరాజ్యము సుప్రసిద్ధము. గ్రీకురాయబారి మెగస్తనీసు ఆంధ్రులకు 100000 కాల్యలము, 1000 గజబలము, 20,000 అశ్వికదళము కలవని, వారి యేలుబడికింద 30 దుర్గములు, అనేకగ్రామములు కలవని చెప్పియున్నాడు. తొలి ఔద్ధవాజ్ఞయము మహానది కువనది యగు “తెలివాహ” కు దక్షిణ మున ఆంధ్రరాజ్యము కలదని తెల్పినది. “సూత్రనిపాతము”న అంధ కరట్టము గోదావరీతీర మని కలదు. క్రీస్తుశకము 130 ప్రాంతము

వాడగు గ్రీకు భూగోళశాస్త్రజ్ఞుడు టోలిమీ ఆంధ్రదేశము కృష్ణాముఖ ద్వారమునుండి పశ్చిమమునకు వ్యాపించిన ప్రదేశమని చెప్పి యున్నాడు. అటులనే క్రీ. శ. 50 ప్రాంతమున అలెగ్జాండ్రీయా వాస్తవ్యుడైన వణిజుడు వ్రాసిన “పెరిప్లసు” అను గ్రంథమునుబట్టియు కృష్ణా గోదావరీముఖద్వారములనుండి పశ్చిమమునకు వ్యాపించిన ప్రదేశము ఆంధ్రరాజ్యమని గుర్తింపవచ్చును. మౌర్యసామ్రాజ్యమునాటికే ఆంధ్ర రాజ్యము సుప్రసిద్ధమైన రాజ్యములలో ఒకటి. నందరాజులు, మౌర్యులు దక్షిణాపథమున దిగ్విజయయాత్రలను నలిపి అనేకరాజ్యములను తమ సామ్రాజ్యములలో చేర్చుకొనియుండిరి. ఆంధ్రరాజులు నంద సామ్రాజ్యమునకు సామంతులుగ నుండినను, నుండకపోయినను మౌర్యసామ్రాజ్యమున సామంతులై అశోకుని మరణమువఱకు సామంతులుగ నుండిరని చెప్పవచ్చును. అశోకుని శిలాశాసనము లాంధ్రదేశమునందలి కర్నూలుమండలమునకూడ లభించినవి.

ఆంధ్రరాజులు మౌర్యసామ్రాజ్యములో సామంతులుగ నుండుట మాత్రమేకాక, ఆంధ్రరాజవంశీయులు ఆంధ్రభటులు మౌర్యసామ్రాజ్య మున ప్రముఖపాత్రలను నిర్వహించిరని చెప్పవచ్చును. చద్రగుప్తుని 6,00,000 కాల్బలములో దక్షిణాపథభటులు, ముఖ్యముగ నాంధ్ర భటులు, చేరియుండుట సహజమే! ఆంధ్రరాజవంశీయులు, (ఆంధ్ర భృత్యులు, ఆంధ్రసజాతీయులు) మౌర్యసామ్రాజ్యమున ఉన్నతపదవుల నధిష్టించి, పాటలీపుత్రమువరకు పోయియుండిరి. ఆంధ్రులలో బహుశాఖలు కలవని మహాభారతమునకలదు. (2)

తమిళకవి మామూళనారు వ్రాసిన వాక్యములు మిక్కిలి అర్థవంతము లైనవైనను చరిత్రకారు లంతవరకు గుర్తించినట్లు కన్పింపదు. (3) కోనదులకు సాహాయ్యముగ ఋదులుపంపిన (తమిళ

(2) ‘అంధ్రాశ్చ బహవః’

(3) నీలకంఠశాస్త్రిగారి దక్షిణాపథచరిత్ర.

(4)

దేశమునకు) సేనాగ్రభాగమున రణకుశలులైన వడగర్లు తరలివచ్చిరి. తమిళవాఙ్మయమున వడగరులనిన తెలుగు వారని ఆంధ్రులని అర్థము విచ్చు బహుప్రయోగములు కలవు. మౌర్యసామ్రాజ్యసేనలో ఆంధ్ర భటులు, ఆంధ్రరాజవంశీయులు చాల కాలము ప్రముఖపాత్రను వహించి, అశోకుని మరణానంతరము స్వతంత్రరాజ్యమును నిర్మించి రని యూహింపవచ్చును.

అశోకుని మరణానంతరము స్వతంత్రరాజ్యమును స్థాపించిన వారిలో శాతవాహనులు పేర్కొనదగినవారు. పురాణములు శాతవాహనులను ఆంధ్రభృత్యులుగను, ఆంధ్రసజాతీయులుగను, ఆంధ్రులుగను వర్ణించినవి. ఈ పదమునకు అర్థవివరణముననేకాక శాతవాహనులకు చెందిన పలు విషయములలో చారిత్రకులకు ఏకాభిప్రాయము కుదురలేదు. శాసనము లందెచ్చటను శాతవాహనులు ఆంధ్రులమని చెప్పకొనలేదు. శాతవాహనరాజ్యము తొలిదశలో మహారాష్ట్రదేశమున విస్తరించినదనియు, మలిదశలోగాని కృష్ణా నదీదామరీప్రాంతమున విస్తరింపలేదనియు అందుచే శాతవాహను లాంధ్రులు కారనియు నొక వాదము. ఆంధ్రభృత్యులు అను సమానము నకు అర్థమేమి? భండార్కరుగారు పురాణములలోని ఆంధ్రశాతవాహను లును, చరిత్రలోని శాతవాహనులును ఒకరే యని యంగీకరించి యాంధ్రభృత్యసమానమునకు భృతులైన ఆంధ్రులని రూపకార్థమును నిరూపించిరి. చాలమంది చరిత్రకారులు తొలుత మౌర్యసామ్రాజ్యమున భృత్యులుగనున్న ఆంధ్రులు మలికాలమున స్వతంత్రులై రాజ్యమును స్థాపించుటచే ఆంధ్రభృత్యులుగ నభివర్ణింపబడిరని తలపోయు చున్నారు. మరికొందరు చరిత్రకారులు 'నుష్టాంశరు' ప్రభృతులు శాతవాహను లాంధ్రులే కారని వాదించుచున్నారు. మరికొందరు ఆంధ్రభృత్యులు అను సమానమునకు తత్పరుషార్థమే నరఘటమని, శాతవాహనులు ఆంధ్రులకు భృత్యులుగాని, ఆంధ్రు లెట్లుగదురని

సందేహించుచున్నారు. పురాణములు కఠోక్తిగ శాతవాహనులు, ఆంధ్రసజాతీయులు, ఆంధ్రభృత్యులు, ఆంధ్రులని మువ్విధములకూడ పేర్కొనినవి. విప్రతిపన్నములైన ఈ వివిధవాదములను సమన్వయింప వచ్చును. మౌర్యసామ్రాజ్యమున ఆంధ్రరాజులకు సజాతీయులును, ఆంధ్రరాజులకు భృత్యులును, ఆంధ్రులునునగు శాతవాహనులు, ఆంధ్రులలో నొక తెగవారు మౌర్యసామ్రాజ్యమున నున్నతపదవి నధిష్ఠించి యశోకుని మరణానంతరము మొట్టమొదట మహారాష్ట్రము నందలి నాసికాప్రాంతమున స్వతంత్రరాజ్యమును స్థాపించి, కాల క్రమమున జన్మస్థానమగు ఆంధ్రదేశమువరకు విస్తరించిరిని చెప్ప వచ్చును. ఒకానొకనాడు శాతవాహనులు దక్షిణాపథమునే కాక ఉత్తరాపథమందలి రాజ్యములను మగధనుండి అవంతివరకు తమ యేలుబడి క్రిందికి తెచ్చుకొనగల్గిరి. మొదటి నుండియు మహారాష్ట్ర ముతోపాటు ఆంధ్రదేశమును, శాతవాహనుల పరిపాలనక్రిందనే యుండియుండవచ్చును. హేలుడు (మత్స్యపురాణమునందలి 17 వ శాతవాహనరాజు) సంకలించిన 'సత్తనయు' (గాథా సప్తశతి)లో గోదావరి పుట్టి ప్రవహించి, నముద్రములో సంగమించుప్రదేశమును పాలించు శాతవాహనులకు ఈడైన రాజవంశము భారతవర్షమునందు లేదని వర్ణించిన గాథ కలదు. "లీలావతీ పరిణయ" కథానుసారము హేలుని వివాహము సప్తగోదావరీప్రాంతమున జరిగినది. శాతవాహన రాజులలో తొలి కాలమునకు చెందిన శాతకర్ణి అశ్వమేధము, రాజ సూయము సలిపిన చక్రవర్తి యనియు, నీతడు దక్షిణాధిపతియనియు "నానాఘాటు" శాసనము వర్ణించుచున్నది. అతని రాజ్యములో ఆంధ్రదేశము చేరలేదనుట కెట్టి యాధారములును లేవు. పెరిప్లసు గ్రంథకర్త ప్రకారము "దమెరికా" (ద్రమిళ) దేశమువరకు దక్షిణాపథము వ్యాపించియున్నది. శాతవాహను లాంధ్రులు, ఆంధ్రరాజులకు సజాతీయులనియు తొలి రోజులలో ఆంధ్రరాజులకు భృత్యులై,

మౌర్యసామ్రాజ్యమున, మౌర్యసైన్యమున ప్రముఖపాత్రవహించి స్వతంత్రసామ్రాజ్యము నిర్మించినవారని యేర్పడుచున్నది. ఆంధ్రుల జన్మస్థానము కృష్ణాగోదావరీముఖప్రాంతమునుండి పశ్చిమమువరకు వ్యాపించిన ప్రదేశమని చరిత్రకారులంగీకరించిన విషయమే !

ఆంధ్రులైన శాతవాహనులు ప్రాకృతము నేల వాడిరి ? శాతవాహనుల మాతృభాష ప్రాకృతమని చెప్పుట కే యాధారమును లేదు. మౌర్యసామ్రాజ్యకాలమునుండి ప్రాకృతము విరివిగా ఆంధ్ర ప్రదేశమునందు వ్యాపించినది. అది అలనాటి రాజభాష. క్రీస్తు పూర్వము మూడవ శతాబ్దినుండి క్రీస్తుశకము 3వ శతాబ్దివరకు ఆంధ్రప్రదేశము నందలి శాసనములన్నియు ప్రాకృతశాసనములే. భట్టిప్రోలు, అమరావతి యందలివికూడ ప్రాకృతశాసనములే. అనాడు ప్రాకృతము భారత దేశ మందంతటను రాజభాషగ, విద్యావంతుల భాషగ వ్యాప్తినంది యుండెను. బౌద్ధ, జైనప్రబోధకులు వాడిన పాళి ప్రాకృతమునకు ప్రాచీన వ్యూహమే ! ప్రాకృతభాష వాడినంతమాత్రమున శాతవాహనులు ఆంధ్రులు కారని చెప్పుట నమంజనము కాదు. పరిపాలనా విషయమున మౌర్యసామ్రాజ్యమును ఒజ్జబంతిగ స్వీకరించిన శాతవాహనులు ప్రాకృతభాషను స్వీకరించుటలో విప్రతిపత్తి లేదు.

శాతవాహన శబ్దమున కర్థము చెప్పుటలో చరిత్రకారుల కింకను ఏకవాక్యత కుదురలేదు. పురాణములలో శాతవాహనశబ్దమున కనేక వర్ణాయుధములు కలవు. శాతకర్ణి స్వాతికర్ణి శాంతికర్ణి. శాలివాహన శబ్దము శాతవాహనశబ్దమున కప్రభంశమని హేమచంద్రుడు తన వ్యాకరణమున వుద్ధివెను. అభినవచింతామణియందు వాహనయోగ పౌర్ణమును పొందిన వాడని యర్థము కలదు. (శాతం దత్తముఖం వాహనం యన్య ఇతి.) మౌర్యసామ్రాజ్యమున ఉన్నతవాహనయోగము కోర్కె పడచిని అధిష్టించిన వారని కొందరు అర్థము చెప్పుచున్నారు. శాతకర్ణి శబ్దమునకు పరియైన యర్థము నేటివారికి మాత్రమే కాక.

నాటివారికిని నిష్కర్షగ తెలియదనుటకు కథానరిత్యాగరమందలి కథ నిదర్శనము. శాతవాహనులనాటి బృహత్కథ కథానరిత్యాగరమునకు మాతృక. “అపుత్రకుడైన దీపకర్ణి మహారాజు మృగయావినోదార్థ మడవికి బోయి, సింహారాధుడైన బాలకుని గాంచి, సింహముపై బాణమును ప్రయోగించెను. సాతుడను గంధర్వుడు శాపవశమున సింహరూపమున కుమారుడైన బాలకునితో తిరుగుచుండెను. శాప విముక్తుడైన సాతుడు శాతకర్ణికి బాలుని అర్పించెను. సాతుని వాహనముగా గల్గిన యా బాలుడు శాతవాహనవంశమునకు మూలపురుషుడైనాడు.” ఈ గాథవలన బృహత్కథలోని కథాకల్పనా చాతుర్యము వెల్లడియగుటయే గాక, శాతవాహనవంశోదయమును గురించి నమకాలినులకు గూడ తీరిని జిజ్ఞాసయుండెడిదని తేలుచున్నది.

దక్షిణాపథచరిత్రలోని పెక్కు రాజవంశముల యుత్పత్తికి ఉత్పేక్షలే మూలము. వాచ్యార్థము అగమ్యగోచరమే.

ఇటులనే శాతవాహనుల కులమునుగురించియు వాదోపవాద ములు కలవు. బౌద్ధజైనములు వర్ణాశ్రమధర్మములపై దండయాత్ర నారంభించిన నాటినుండియు వైదికమతప్రాబల్యము క్షీణింపసాగి నది. ఎందరో క్షత్రియరాజులు యజ్ఞయాగాదుల నుజ్జగించి, బౌద్ధ జైనముల నాదరింపసాగిరి. ఉగ్రసేనమహాపద్మనందుని వంశము కూడ సుక్షత్రియవంశము కాదని జనశ్రుతి. మౌర్యనివంశము క్షత్రియవంశమే కాదు. ననాతనవైదికధర్మసంరక్షణకు నడుముకట్టి, బ్రాహ్మణులే రాజ్యాధికారమును స్వీకరించుటకు పూనుకొనిరి. మౌర్యసామ్రాజ్యాంతరము మగధనేలిన శుంగులును, కణ్వులును బ్రాహ్మణులే. పుష్య మిత్రశుంగుడు బ్రాహ్మణుడైనను సింహాసనమధిష్ఠించి, క్షత్రియోచితములైన, అశ్వమేధరాజసూయములను నిర్వర్తించెను. అదియుగధర్మము. అట్టిచో దక్షిణమునగూడ గ యుగధర్మమే ప్రతిబింబించుట వింత కాదు. గౌతమిబాలశ్రీనాసికశాసనములో గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి ఏక

బ్రాహ్మణుడని అభివర్ణితము. అంతియకాక అతడు క్షత్రియులగర్వమును అణచిన వాడనికూడ చెప్పబడినది. అందుచే కొందరు చరిత్రకారులు శాతవాహనులు “ఇదం బ్రాహ్మ్య మిదం జ్ఞాతం” అని క్షత్రియధర్మమును స్వీకరించిన బ్రాహ్మణులని అభిప్రాయపడుచున్నారు. శాతవాహనులు క్షత్రియులమని తమనుగూర్చి స్పష్టముగ నెచ్చటను చెప్పకొనలేదు. వారు బ్రాహ్మణులు కారని చెప్పుటకుకూడ తగిన సాక్ష్యము లభింపలేదు. కాని గౌతమిబాలశ్రీ తానురాజ్యవధువునని చెప్పకొనెను. ఇచ్చట రాజశబ్దము క్షత్రియుకులసూచకము కాకపోవచ్చును. ఆ యుగమున క్షత్రియులు కాని రాజు లనేకులు కనిపించుచున్నారు. శాతవాహనులు పుట్టుకచే బ్రాహ్మణులు కావచ్చును గాని, అనుష్ఠానమన క్షత్రియులే.

శాతవాహన వంశము

పురాణములు శాతవాహనరాజులను ఆంధ్రనజాతీయులుగను, ఆంధ్రభృత్యులుగను పేర్కొను చున్నవి. ఒక మత్స్యపురాణపు వ్రాత ప్రతినిబట్టి కట్టకడపటి శాతవాహనరాజుకాలములో విరచితమని ఊహింప నవకాశ మున్నది. శ్రీ (1) తక్కిన పురాణములు మత్స్య పురాణమునకు అర్వాచీనములు. పురాణములలో నిచ్చిన ఆంధ్ర జాతీయులగు ఈ రాజుల నాడెములు శిలాశాసనములు చారిత్రక పరిశోధకులకు లభించుచున్నవి. ఇవి పురాణవాక్యములతో సరిపోవుచున్నవి. పురాణములు తొలిరూపములలో యదార్థచారిత్రక కథనములు. శాతవాహనకాలమునకు పురాణరచనాకాలమునకు అంతరము

శ్రీ (1)- త్రైయమ్బక శ్రీ శాతకర్ణి 9, 10 రాజ్యకాలమున మత్స్యపురాణము వ్రాతప్రతులలో బెంటిలో మూడు వ్రాయబడినట్లు సూచన
ఈ కథని వర్గీకరు అభిప్రాయము,

విశేషము గాదు. కావున ఆంధ్రశాతవాహనచరిత్రరచనకు పురాణములు ఆద్యప్రకృతి.

శాతవాహన రాజుల నాణెములు కొన్ని బయల్పడినవి. జోగలు తంబిలో గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి పునర్ముద్రణము వేయించిన పదమూడువేల నాణెములు దొరికినవి. కాల్వాపూరులో కొన్ని నాణెములు బయల్పడినవి. కృష్ణాగోదావరీ - మండలములలో అమరావతీ స్థూపమునను హైదరాబాదు ప్రభుత్వ పురాతత్వశాఖవారు ప్రతిష్ఠాన నగరమునందు (పైతాను) త్రవ్వించినప్పుడు కొన్ని నాణెములు లభించినవి. లండను నగరమున బ్రిటిషు మ్యూజియములోనున్న శాతవాహననాణెముల వర్ణన రాప్పను గ్రంథములో లభించును. ‡(2)-నానాఘాట్, నాసిక్ గుహలవద్దను, చిన్న గంజామువద్దను అమరావతీస్థూపమునను శాతవాహనరాజుల శిలాశాసనములుగలవు. కాని, దక్షిణభారత ద్వీపకల్పమును, సుమారు 400 సంవత్సరములు అవిచ్ఛిన్నముగా వీలి ఉత్తరాపథమున అవంతి, అపరాంత, ఉజ్జయిని రాజ్యముల జయించి మౌర్యసామ్రాజ్యసింహాసనమగు మగధరాజ్యమును పరిపాలించి ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యము వహించిన శాతవాహనరాజులు ముప్పది ముగ్గురు రాజులకు సుమారు 24 శిలాశాసనములు లెక్కపెట్టు దగినవి కావు.

శాతవాహనవంశమునకు మూలపురుషుడెవ్వడు? 'శాతవాహన' శాలివాహన' శాతకర్ణి నామములకు అర్థమేమి? ఈ ప్రశ్నలకు చరిత్రజ్ఞులు సమాధానము నింకను అన్వేషించుచున్నారు. ఐతిహ్యము కమ్మని కథలను చెప్పుచున్నది.

వీరి ఆదిమనివాసస్థానము కృష్ణాగోదావరీ మండల ప్రాంతమనియే విశ్వసింపవచ్చును. అశోకునికాలమున, ఆంధ్రరాజ్యము ఆ ప్రాంతమనియే ఊహింపవచ్చును. చరిత్రలో ప్రాక్తనకాలమున

‡-(2) A Catalogue of Indian coins.

ప్రాచీననాగరకతలు నదీముఖముల ఉదయించినవి. పురాణముల ప్రాచీనసాక్ష్యమును శంకింపక చారిత్రక సంప్రదాయమునుబట్టి క్రీస్తు పూర్వము మహాజ్వల సామ్రాజ్యమును స్థాపించినశాతవాహనుల స్వస్థానము కృష్ణాగోదావరీముఖప్రదేశమని చెప్పవచ్చును.

పురాణములు ఆంధ్రజాతీయులగు ఈ రాజుల రాజ్యకాలమును పేర్కొనుచున్నవి. పురాణములలోనున్న శాతవాహనరాజుల నామములు శిలాశాసనములలో, నాణెములలో గన్పించుచున్నవి. కాని ఇంకను, పురాణములలోని శాతవాహనరాజుల కొన్ని నామము లే శాసనములలోను, నాణెములలోను కన్పించుటలేదు.

శాతవాహన రాజ్య స్థాపకుడు

పురాణములలో “శిశుకో ఆంధ్రనజాతీయుఁ” ఆంధ్రనజాతీయుడైన శిశుకుడు రాజ్యమును స్థాపించెను. అతని సోదరుడు కజ్ఞుడు. శాతవాహనకులమున జన్మించెను. కావున ‘శాతవాహన’నామము ఆ వంశమునకు శిముఖుని (4) వలన సక్రమింపలేదు.

శాతవాహనవంశము 460 సంవత్సరములు పరిపాలించునట్లు మత్స్యపురాణమును, 411 సంవత్సరములు పరిపాలించునట్లు వాయు పురాణమును చెప్పుచున్నవి.

4 శిముఖుని పేరు భిన్న పురాణములు భిన్న రీతుల వచించుచున్నవి. ‘శ్రీముఖ’ అను కొనుటకు ప్రాకృత మూలము ‘సిరిముఖ’ ఉండవలెను. లేక శివముఖ అనికొందఱు

వా య పు రాణ ము	రాజ్య సంవత్సరములు	
1. సింధుక	23	
2. కృష్ణ	10	
3. శాతకర్ణి	56	
4. అపీలవ	12	
5. పతిసూవి	24	
6. నెమికృష్ణ	25	
7. హాల	1	
8. సప్తకలేక మండలక	5	
9. పురీకసేన	21	
10. చకోర శాతకర్ణి	1	
11. శివస్వాతి	28	
12. గౌతమీపుత్ర	21	
13. యజ్ఞశ్రీ శాతకర్ణి	29	
14. విజయ	6	
15. దండశ్రీశాతకర్ణి	3	
16. పులోమావి	7	

పు. కృష్ణ	రాజ్య సంవత్సరములు	వి. కృష్ణ	శా. గ. వ. త.
1. శిశుక	23	సివల్శూద్రు
2. కృష్ణ	18	కృష్ణ	కృష్ణ
మలకర్ణి	10 or 18	శ్రీశతకర్ణి	శతకర్ణ
పూర్వోత్సంగ	18	పూర్వోత్సంగ	పూర్వమాస
స్కందప్రంభి	18		
3. శతకర్ణి	56	శతకర్ణి	
లంబోదర	18	లంబోదర	లంబోదర

మత్స్య	రాజ్య సంవత్సరము	విష్ణు	తా గ వ త
4. అపీతుక	12	బివీలక	హివీలక
మేఘస్వాతి	18	మేఘస్వాతి	మేఘస్వాతి
స్వాతి	18		
స్కంధస్వాతి	7		
మృగేంద్రస్వాతికర్ణ	3		
కుంతలస్వాతి	8		
స్వాతికర్ణ	1		
5. పూలోమావి	36	పుతుమల్	ఆత్మాన
6. గౌరకృష్ణ or నౌరకృష్ణ	25	అరిష్టకారమాన్	అనిష్టకర్మన్ - హవేయ
7. హాల	5	హాల	
8. మండులక	5	పట్టాలక	తాలక
9. పురీంద్రసేన	5	ప్రవీలసేన	పురినభీరు
సుందరస్వాతికర్ణ	1	సుందర	సునందన
10. చకోరస్వాతికర్ణ	1/3	చకోర	చకోర
11. శివస్వాతి	28	స్వాతి	శివస్వాతి
12. గౌతమీపుత్ర	21	గౌతమీపుత్ర	గౌతమీపుత్ర
పూలోమల్	28	పూలోమల్	పూరిమాన్ (గుల్)
శివశ్రీ	7	శివశ్రీ	యేదశిరన్
సివస్కంధ	7	సివస్కంద	సివస్కంద
13. యజ్ఞశ్రీశాతకర్ణ	29, 9, or 20	యజ్ఞశ్రీ	యజ్ఞశ్రీ
14. విజయ	6	విజయ	విజయ
15. చంద్రశ్రీశాతకర్ణ	10	చంద్రశ్రీ	చంద్రవిజ్ఞ
16. పూలోమాలిల్	7	పులోమార్పిన్	నులోమాధి

కాతవాహనవంశచరిత్ర పురాణపురుషుల నామములతో కేవలము అంధకారబంధురమైనది గాదు. నానేఘాట్ గుహలలో రాయశిముకుని ప్రతిమలను పేర్కొను శిలాశాసనములు గలవు. అతని

తమ్ముడు కృష్ణశాతవాహనుని కాలములోని శిలాశాసనము, శాతకర్ణి శిముకుని కుమారుడు భార్య రాణినాయనిక శిలాశాసనము నాసికలో గలవు. (5) అమరావతీస్తూపములో క్రీ.శ. మూడవశతాబ్దికి రెండవశతాబ్దికి ఒకటవ శతాబ్దికి చెందిన శిలాశాసనములు గలవు. ఈ శాసనముల లిపినిబట్టి వీని కాలమును నిర్ణయింపవచ్చును. ఈ శిలాశాసనము లన్నియు, శాతవాహనరాజవంశస్థాపకులగు శిముకుని గాని, అర్వాచీన రాజులనుగాని పేర్కొనుట లేదు. కాని క్రీ. శ. 2 వ శతాబ్దికి చెందిన ఇద్దరు శాతవాహనరాజులను పేర్కొనుచున్నవి. రాణినాయనిక, తన కుమారచక్రవర్తి రాజ్యమున జరిగిన యజ్ఞయాగాది కములు, పేర్కొనిన శాసనములు నానాఘాట్ వద్ద నున్నవి కాని కృష్ణాగోదావరీముఖముల లేవు. గౌతమిబాలశ్రీ నాసికశిలాశాసనము అంధ్రదేశమును పేర్కొనుట లేదు. ఐతిహ్యములో శాతవాహన రాజధానియైన ప్రతిష్ఠానపురికి నానాఘాటు సుమారు 120 మైళ్ళ దూరముననున్నది. అశోకునికి, అద్యతనభావిలోనున్న భట్టిప్రోలు స్తూపము. ఈ శాసనములు ఖుబీరకరాజును అతని తండ్రి న—ను పేర్కొనుచున్నవి. గౌతమీపుత్ర శ్రీశాతకర్ణి మూడు శిలాశాసనములు నాసిక, కార్లే లోనున్నవి. కావున అంధ్రదేశము అనగా కృష్ణాగోదావరీ మధ్యమండలము శాతవాహన రాజ్యారంభకాలమున భిన్నరాజులు పరిపాలించినారని శాతవాహనులు పరిపాలింపలేదని శ్రీ గోపాలాచార్యులుగారి అభిప్రాయము(6)

శాతవాహనరాజుల శిలాశాసనములు 24 లో 8 నాసికలో 5 కన్వేరి 3 కార్లే 1 భీల్వా 2 నానాఘాట్ (శిలాప్రతిమలక్రిందనున్న లెను గాక) 1 మైకదోని 1 చిన్నగంజాము 2 అమరావతి 1 కొడవలిలో కన్పించుచున్నవి. పశ్చిమమున ప్రతిష్ఠానపురిలో చక్రవర్తికి తూర్పున

కృష్ణానదీముఖమున ధాన్యకటకములో రాజప్రతినిధిగ రాజకుమారులు పరిపాలించుచున్నారని భండార్కరుగారి అభిప్రాయము. శ్రీముఖుడు మున్నగు శాతవాహనులు రాజ్యారంభకాలమున ఆంధ్రదేశమును పరిపాలింపలేదని ప్రతిపాదించుటకు ప్రత్యక్షప్రమాణములు లేవు. అర్వాచీనశాతవాహనులు ఆంధ్రదేశము నేలిన రాజుల జయించినట్లు ప్రమాణములు లభింపలేదు. పురాణములుగూడ ఈ విషయమును పేర్కొనుట లేదు. ఆంధ్రజాతీయలైన శాలివాహనులు అశోకుని కాలమునుండియు మహాభోజులు మహారథులతోను గలసి పశ్చిమమున రాజ్యపరిపాలనాభారమును వహించిరి. మౌర్యసామ్రాజ్య పతనానంతరము వారు పశ్చిమోత్తరదేశమునందే స్వతంత్రరాజ్యముల స్థాపించి ఆరంభమునుండియు కృష్ణాగోదావరీముఖముల రాజప్రతినిధుల ద్వారా పరిపాలించుచున్నారని చెప్పవలసివచ్చును.

శ్రీముఖుడు : సిముకుడు

పురాణములలో శిముకుడు లేక సింధుకుడు 23 నంవత్సరములు రాజ్యము చేసినట్లు గలదు. నానాఘాటుగుహలలో కుడ్యప్రతిమలలో రాయసిముక సాతవాహన అని యున్నది.

కణ్ణ

సిముకుని తర్వాత ఇతని సోదరుడు కణ్ణుడు సింహాసన మధిష్ఠించెను. మత్స్య, వాయు, బ్రహ్మాండ, భాగవత, విష్ణు పురాణ ములు అన్నియు కణ్ణుడు సిముకుని సోదరుడని ఏకగ్రీవముగా వచించు చున్నవి. నానాఘాట్ కుడ్యప్రతిమలలో ఇతడు కన్పింపకపోవుట గూడ దీనిని మోచింపుచున్నది. (7)

కణ్ణుని కాలమున శాతవాహన రాజ్యము.

గోవర్ధనావారమువరకు (సాసికమండలము) వ్యాపించినది.

నాసికలో మహామాత్ర అను రాజోద్యోగి శ్రామణకులకై గుహను త్రవ్వించెను. అశోకుని శిలాశాసనము మహామాత్రులను పేర్కొనుచున్నది. కావున శాతవాహనపరిపాలనావిధానము మౌర్యపాలనావిధానమును ఒరవడిగ గ్రహించినదని చెప్పవచ్చును. (8) ఇతడు 18 సంవత్సరములు పాలించెనని మత్స్యపురాణము.

సి రి సా త క ర్ణి I

నానాఘాట్ గుహలో కుడ్యప్రతిమలలో రాయసిముక, సిరిసాత కర్ణి, అతనిరాణి, కుమారభాయ మహారథిత్రణకయిరో (నాయనిక తండ్రి) కుమారహకుశ్రీ, సాతవాహన. ఆ ప్రతిమలు శిథిలములై పోయినవి. కాని కాళ్లు మాత్రము మిగిలినవి. నాయన కుమారభాయ తరువాతనున్న స్థలములో వేదిశ్రీ, కుమారశతిశ్రీ ప్రతిమలుండవచ్చును. కాని కణ్ఠానికి ఆ ప్రతిమలో స్థానమున్నట్లు కన్పింపదు.

వేదశ్రీ బాల్యమున రాణి నాయనిక శిలాశాసనము, అశ్వ మేధము, రాజనూయము, అగ్న్యధేయము ఇత్యాది యజ్ఞాదికములు పేర్కొనుచున్నది. ఇందు శాతకర్ణి, 'అప్రతిహతచక్ర, వీరశూర దక్షిణా(పత) ప(తి)గా ప్రశంసితుడైనాడు. శాతకర్ణి అశ్వమేధయాగమును రెండుమారులు నల్పెను. ఈ యజ్ఞయాగాదికములలో అర్ధాంగియైనరాణి నాగనిక భర్తతోగూడియుండెను. పతివ్రతయైనరాణి శాతకర్ణి మరణించిన తర్వాత, భర్తకిరీని శిలాక్షరములలో ప్రతిష్ఠించెను. (9)

(8) గోపాలాచార్యులుగారు.

(9) ఈ యాగములు రాణినాగనిక నల్పెనని బహులరు అభిప్రాయము. స్త్రీకి యజ్ఞాధికారము లేదని భండార్కరుగారు ఖండించిరి.

శతకర్ణి : పుష్కమిత్రుడు

భారవేలుడు : డెమిట్రీయస్ :

కళింగచక్రవర్తి భారవేలుని P హాతిగుంఫశిలాశాసనము దక్షిణాధిపతియైన శతకర్ణిని పేర్కొనుచున్నది. ఈ శతకర్ణి నానాఘాట్ శాసనములోని శతకర్ణి కావచ్చునని జయస్వాలు గారి అభిప్రాయము (10) నానాఘాట్ శిలాశాసనములో శతకర్ణి 'అప్రతిహతచక్ర' రాజనూయాది యాగములనేగాక రెండు మారులు అశ్వమేధయాగమును నల్పెను.

భారతదేశమునంతయు ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ పరిపాలించిన మౌర్యసామ్రాజ్య మస్తమించిన తర్వాత చక్రవర్తిత్వమునకు నలుగురు ప్రయత్నించిరి. మగధసింహాసనమును ఆక్రమించిన పుష్కమిత్రుడు, గ్రీకు రాజు డెమిట్రీయసు కళింగాధిపతియైన భారవేలుడు దక్షిణాధిపతియైన శతకర్ణి. డెమిట్రీయసు మధురవరకు ఆక్రమించెను. కాని స్వదేశమున ప్రత్యర్థియైన యాక్రిటైడిసు నెదుర్కొనుటకు మధురను విడిచి పోవలసివచ్చెను. అప్పుడే భారవేలుడు మధురను ముట్టడించెను. (11) డెమిట్రీయసు మధురను వీడి స్వదేశమునకు పోయెను. అప్పుడు పుష్కమిత్రుడుగూడ అశ్వమేధయాగమును చేసియుండును. (12) భారవేలుడు కృష్ణవేణానదీతీరమునకు, దక్షిణాధిపతియైన శాతకర్ణిని లెక్కచేయక దండయాత్ర నల్పెను. అంతకుపూర్వమే శాతకర్ణి మొదటి అశ్వమేధమును నల్పియుండును. తరువాత భారవేలుడు మగధను జయించి పాటలిపుత్రములోని ముప్రసిద్ధమైన సుగాంగేయప్రాసాదమును తన మత్తేభము నెక్కి

(10) ఈ శతకర్ణి మరియుకరు. శతకర్ణి li కావచ్చునని శ్రీ గోపాలాచార్యులగారి అభిప్రాయము P 37

(11) Hathigurpha Inscription J. B. or gs Jayaswal.

(12) పుష్కమిత్రుడు రెండుసారులు అశ్వమేధయాగమునల్పెను.

ప్రవేశించెను. భారవేలుడు గూడ రాజ్యాభిషేకనమయమున ఈ దిగ్విజయమున కుపపత్తిగ అశ్వమేధయాగమును నల్పెను. కాని భారవేలుడు మరణించిన తర్వాత ఉత్తరాపథమున పుష్యమిత్రుడును దక్షిణాపథమున శతకర్ణియు తిరిగి రెండవ అశ్వమేధయాగమును చేసి ఉత్తర దక్షిణాపథములకు తమతమ చక్రవర్తిత్వములను స్థిరపరచుకొనిరి. భారవేలుడు మగధరాజ్యమును జయించినాడు కాని దక్షిణాపథమున శాతకర్ణిని ఓడించినట్లు చెప్పుకొనలేదు. “అలోచింపకుండ” (అచింతయ) కృష్ణవేణానదివరకు సేనలతోపాటు మూషికనగరమును ముట్టడించె నను మాటచే శాతకర్ణి ప్రాభవము స్వయంవ్యక్త మగుచున్నది. అట్టి శాతకర్ణి ‘అప్రతిహతచక్ర’ వీర శూర అని ప్రశంసితుడైన నాగనికభర్త నానాఘాటు శతకర్ణియే యని యెంచవచ్చును. ఇతనిని పురాణములు గూడ “మహాన్” మహాశాతకర్ణి యని పేర్కొనుట ఈ యూహకు దోహదము కల్పించుచున్నది. డెమిట్రీయసు భారవేల పుష్యమిత్ర, శాతకర్ణులు నమకాలినులు కానిచో, పుష్యమిత్ర శాతకర్ణుల ద్వితీయాశ్వమేధ కథనమునకు ఉపపత్తి లభింపదు.

శ త క ర్ణి ii

శతకర్ణి 56 సంవత్సరములు రాజ్యమేలినట్లు పురాణములలో గలదు. ‘రాజ్ఞోసాతకన్నిన’ అను నాణెములు పశ్చిమ హిందూదేశములో లభించుచున్నవి. (13) ప్రాచ్యమాళవ నాణెములతో ఈ నాణెములు సంవదించుచున్నవి. ఈ నాణెములలోని శతకర్ణి ప్రాచ్యమాళవరాజ్యమును పరిపాలించియుండును. ఈ శాతకర్ణి అపీలకునకు ప్రాచీనుడు కావలెను.

హ కు సి రి

చైత్యస్తంభముపై శిలాశాసనము మహాహకుసిరిని అతని మనుమరాలు ‘భట్టపాలిక’ ను (అరహాలియుని కూతురు అగియతన

కుని భార్య) పేర్కొనుచున్నది. ఈ మహాహకుసిరి నానాఘాటు శిలా శాసనములో నున్న కుమారహకుసిరి కావచ్చును. శిలాక్షరవికాసమును బట్టిగూడ బుహలరుగారు ఈ శాసనమునకు మిక్కిలి ప్రాచీనత నాపాదించుచున్నారు. (14)

స తి సి రి

నానాఘాట్ శాసనములో రాణినాయనిక కుమారుడుగ నున్న సతిసిరియే జైనగాథలలోని శక్తికుమారుడు గావచ్చును. (15) పురాణములలో శతకర్ణి తరువాత పూర్వోత్సంగుడు సింహాసన మధిష్ఠించి నట్లు గలదు. నానాఘాట్ లోని సతిశ్రీమతో వాయుపురాణములోని పూర్వోత్సంగుడు కావచ్చునని గోపాలాచార్యులుగారి అభిప్రాయము. (16) నానాఘాటు శాసనము ప్రకారము వేదిశ్రీ శాతకర్ణి తరువాత సింహాసనమునకు రావలసియున్నది. వేదిశ్రీయే పురాణములలో 'పూర్వోత్సంగుడు' కావచ్చును. పురాణములలోమాత్రమే స్కంధ స్తంభి పేరు కన్పించుచున్నది.

అ పి ల క

మధ్యపరగణాలలో 'అపిలకు'ని నాణెము దొరికినది. దీనినిబట్టి పురాణములు 8 వ రాజుగా పేర్కొనిన అపిలకుని నామము ఋజువగు చున్నది.

కు ం త ల శా త క ర్ణి

అపిలకుని తరువాత పురాణములలోని నామములు చాలవరకు చరిత్రలోకనుపించుటలేదు. (మేఘస్వాతి, స్వాతి, స్తంధస్వాతి, మృగేంద్ర

(14) B. G. V. or xvi p 608 E 1 Vol VIIa p 92 quoted by Rapson A catalogue of Indian coins in Bhi 2, the museum

(15) Bühler Asw. Vol. V p 82 : Rapson also quoted this.

(16) గోపా 38.

శతకర్ణి).....కుంతలశాతకర్ణి నామము పురాణములలో గన్పించు చున్నది. ఈ రాజులకాలమున చారిత్రకులు ఊహించినంతవరకు శాత వాహనరాజ్యము అభ్యుదయములో నుండియుండును. క్రి. పూ 73 నుండి యావత్ భారతవర్షమును ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ పరిపాలించిన మగధసింహాసనముగూడ శాతవాహనరాజులు ఆక్రమించిరి. పాటలీ పుత్రమున విద్యాభ్యాసము సల్పిన శాతవాహనాస్థాన బ్రాహ్మణునకు కణ్వవంశమునకు చెందిన మగధరాజు నుశర్మ పుత్రిక నిచ్చెనని కథా సరిత్యాగరము చెప్పుచున్నది. -కథాసరిత్యాగరములో విక్రమాదిత్యుని వర్ణనగలదు. (17) అతడుదిగ్విజయము సల్పెను. అతని సేనాపతి విక్రమశక్తి. అతనితండ్రి మహేంద్రాదిత్యుడు. పురాణములలో మహేంద్ర శాతకర్ణి కుమారుడు కుంతలశాతకర్ణి. కావున కథాసరిత్యాగరములోని విక్రమాదిత్యుడు కుంతలశాతకర్ణి యని నిరూపింపవచ్చును.

ఇది వేరొకవిధముగా ఋజువుగుచున్నది. సోమదేవుడు కథా సరిత్యాగరములో విక్రమాదిత్యుని భార్య మలయవతి యను మలయ రాజకన్యక యని చెప్పినాడు. వాత్స్యాయనుడు కామసూత్రములలో 'మలయవతి' యను రాణి కుంతలశాతకర్ణి ప్రణయాశ్లేషములో మరణించెనని చెప్పినాడు. దీనినిబట్టి కుంతలశాతకర్ణియే సోమదేవుని విక్రమాదిత్యుడని చెప్పవచ్చును.

ఇచ్చటగూడ విక్రమాదిత్యునికి, ఉజ్జయినితో గల సంబంధము బలపడినది. అతడు దిగ్విజయమును సల్పెను. మధ్యదేశ, సౌరాష్ట్ర, అంగ వంగ కన్ఠలను జయించెను. కాశ్మీరమునుండి కప్పము గొనెను. మేఘలను జయించెను. అతడు సింహళ రాజకన్యకను, కళింగ రాజకన్యకను, మలయరాజ కన్యకను వివాహమాడినాడు. ఉజ్జయినిలో పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. ఆ పట్టాభిషేకమునకు గౌడ, కర్ణాటక, లాట, కాశ్మీర, సింధు, వింధ్యబల, భిల్ల పారశీక రాజులు వచ్చిరి. వాది

(17) Jayaswal : J. B. 1930

(9)

పేరులు శక్తిమూర, జయధ్వజ, విజయవర్మన్, సునందన, గోపాల నిర్ముకులు.

గౌతమీపుత్ర శతకర్ణి

గౌతమీపుత్రశతకర్ణి తల్లి బాలశ్రీ శిలాశాసనము నాసికలో పులమావి 19 వ సంవత్సరమున కన్పించుచున్నది. బాదరాయణ బౌద్ధభిక్షుకుల కొరకు ఆ గుహనిర్మితము. అందు గౌతమీపుత్ర శతకర్ణి అనేకరాజుల శాసించిన చక్రవర్తిగ ప్రశంసితుడు. అసిక, అశ్వక, మూలక, సురాష్ట్ర, కుకుర, అపరాంత, అనూప, విదర్భ, అకారావంతిదేశములకు ప్రభువు. వింధ్యవల్, పారియాత్ర, సహ్యా, కృష్ణగిరి, మలయ, మహేంద్ర, శ్రేష్ఠగిరి, చోళరపర్వతములకు అధినాథుడు. పామంతరాజులు అతని శాసనములను శిరిసావహించి పాదపద్మముల పూజించిరి. అతని చాహనములు త్రినముద్రముల నీరు త్రాగినవి. శరణన్నవారిని రక్షించి ప్రజల సౌఖ్యమే అత్మసౌఖ్యముగ భావించినాడు. పురుషార్థము లన్నిటికి నమానప్రతిపత్తి నిచ్చి నరక్షించినాడు. ఏకబ్రాహ్మణుడు. వర్ణసాంకర్యము గాకుండ రక్షించినాడు. బ్రాహ్మణప్రితిపాత్రుడు. అతని వరాక్రమ కృత్యములు రామ, కేశవ, అర్జున, భీమసేనాదులతో తులతూగినవి. నహుష, జనమేజయ, సాగర, యయాతి, రామ, అంబరీషాదులతో తుల్యుడు. క్షత్రియుల గర్వము అణచినాడు. శకులను యవనులను పల్లవులను నాశనము చేసినాడు. క్షగారాటవంశమును మూలనాశము చేసి శాతవాహన తులకీర్తికారుడైనాడు.

“గౌతమీపుత్ర” అను విశేషణమునకు వండితులు పలువిధముల వ్యాఖ్యాతము చేయుచున్నారు. కాళిదాసు శాకుంతలములో కణ్వాశ్రమములో “గౌతమి” కన్పించుచున్నది. గౌతమి అనిన పరివ్రాజకాశ్రమమును స్వీకరించిన సన్యాసిని. గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి

ఆగర్భవక్రవర్తి. భర్త మరణింపగ రాణి బాలశ్రీ గౌతమియై రాజ్యమును శాసించి ఆగర్భపుత్రుని పేర రాజ్యము నేలినది. ఈ వీరమాత పుత్రుని జగదేకపీరునిగ దిద్దినది. ఆ కాలమున నున్న ఆచారము ప్రకారము గౌతమీపుత్రుడు 24 వ యేట పట్టాభిషిక్తుడైనాడు. (18) అప్పటికే అతడు దిగ్విజయము సల్పిన మహావీరుడై యుండును. గౌతమియై సన్యాసినియైన వీరమాత యగు తన తల్లి పేరు చిరస్మరణీయము చేయుటకుగాను శాతకర్ణి గౌతమీపుత్ర శతకర్ణి యని నామధేయము ధరించియుండును. “యథా రాజా తథా ప్రజా” అన్నట్లు అంతవరకు శాతవాహనవంశములో తల్లిపేరు పెట్టుకొనని రాజపుత్రులు, రాజవంశీయులు, దండనాథులుగూడ తమ నామధేయములకు ముందు తల్లిపేరునుంచు ఆచారము ప్రచారములోనికి వచ్చియుండును.

ది గ్వి జ య ము :

బాలశ్రీశాసనము గౌతమీపుత్రశాతకర్ణిని దక్షిణా (పథ) ప (పత్తి) గా పేర్కొనుచున్నది. గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి 18 వ రాజ్య సంవత్సరమున వైజయంతిలో సేనావిజయోత్సవభవనముననుండి గోవర్ధనాహారమున అమాత్యుడగు విష్ణుపారితునకు శాసనమును పంపినారు. త్రిరాశ్మిపర్వతగుహలలో వసించుచున్న భీష్ముకులకు వృషభదత్తుని అధీనములో అంతవరకునున్న ఒక గ్రామమును ఇచ్చుటకు ఆ శాసనము ఆజ్ఞాపించుచున్నది. దీనిని బట్టి వృషభదత్తుని అధీనములో నున్న రాజ్యప్రదేశములు గౌతమీపుత్రునికి సంక్రమించిన వని చెప్పవచ్చును. ఈవిషయమును కార్త్యేలోని ఇంకొక శిలాశాసనమును

(18) అశోకునికి పట్టాభిషేకము రాజ్యమునకు వచ్చిన 4 సంవత్సరములవరకు ఇరుగలేదు, R. చూ, ఖారవేలుడు,

చెప్పుచున్నది. (గౌతమీపుత్రశతకర్ణి) 1 (8) వ సంవత్సరమున మామలాహారముననున్న అమాత్యునికి ఆదేశరూపమున నున్న శిలా శాసనము. వలూరక గుహలలోనున్న భిక్షుకులకు కారజాక గ్రామమును ఇచ్చుచున్నది. ఆ కారజిక గ్రామమునే ఇదివరలో వృషభదత్తుడు వలూరకగుహలో నివసించు బౌద్ధభిక్షుకులకు దానము చేసెను. కావున, గౌతమీపుత్రశతకర్ణి 18 వ సంవత్సరమున విజయము సిద్ధించినదని చెప్పవచ్చును.

వృషభదత్తుడు

వృషభదత్తుని నాశిక శిలాశాసనమువల్ల కొన్ని చారిత్రక విషయములను నిరూపింపవచ్చును. అతడు 'క్షహరాటూ' రాజు నహపాజుని అల్లుడు. దీనిక కుమారుడు. అతని శిలాశాసనములో ప్రభాన, బారుకచ్చ, గోవర్ధన, సోపార మున్నగునవి కన్పించుచున్నవి.

“మాళయులు వర్షఋతువులో ముట్టడించిన ఉత్తంభద్రుల రాజును విడిపించుటకు పోయినాను - నారాకవిని మాళయులు పారిపోయినారు. చాలమంది ఉత్తంభద్రులకు చిక్కినారు. తరువాత పుష్కరసరస్సులో అభిషేకము జరిగినది. మూడు వేల గోవులను ఒక గ్రామమును దానముచేసినాను.” ఉత్తంభద్రులు క్షత్రియులు. మాళయులు దక్షిణభారతదేశములోని మలయపర్వత నివాసులు అని బుహ్మరు అభిప్రాయము. మాలవదేశీయులని భగవానులు గారి అభిప్రాయము. బుహ్మరు అభిప్రాయముతో రాష్ట్రము ఏకీభవించుచున్నారు. పుష్కరసరస్సు ఆట్టేరు ప్రాంతమందలి పోకరసరస్సు.

మూలరు రాష్ట్రము గారల అభిప్రాయము సరియైనదిగాదు. అట్టేరుసరస్సు ఎక్కడ? దక్షిణాపథమందలి మలయపర్వతమెక్కడ? ఉత్తంభద్రులు క్షత్రియులు. గౌతమీపుత్రశతకర్ణి క్షత్రియుల గర్భ

మడంచినట్లు బాలశ్రీ శిలాశాసనములో గలదు. వృషభదత్తుడు నహాయము చేసిన ఈ ఉత్తంభద్ర క్షత్రియులగర్వమునే గౌతమీ పుత్రుడు అణచియుండును. మాళయులకు క్షత్రియులకు వైరము. ఈ మాళయులు మాళ్వదేశీయులు. క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిలో వారి జయమును సూచించు, మాళపుల గణప్రభుత్వము నాణెముల గ్రుద్దినది. (19) మాళవానాం జయ, మాళవస్యజయ అను అక్షరములు క్రీ. పూ. ప్రథమశతాబ్దిని సూచించుచున్నవి. (20)

నహపాణుని అల్లుడు వృషభదత్తుడు. నహపాణుడు క్షహారాట వంశమునకు చెందిన క్షత్రపుడు. ఇతని నాణెములపై క్షహారాట వంశీయుడని యున్నది. (21) జున్నూరు శిలాశాసనము నహపాణుని మంత్రి లయమ వేసినది అతనిని మహాక్షత్రపుడని పేర్కొనుచున్నది. (22) అది నహపాణుని 46 వ సంవత్సరము. 42 వ సంవత్సరము వరకు అతడు క్షత్రపుడు. (మహాక్షత్రపుడుగాడు) గౌతమీ శిలా శాసనమువల్ల గౌతమీపుత్రశతకర్ణి యవనులను, శకులను, పల్లవులను జయించినట్లు, క్షహారాటవంశమును నిరవశేషముగ నిర్మూలము చేసినట్లును గలదు. 13000 నహపాణుని నాణెములను గౌతమీ పుత్రుడు పునర్మూద్రణము వేయించినవి జోగలుతంబిలో దొరికినవి. (23)

ప్రాచీన జైనగాథలుగూడ నహపాణుని పేర్కొనుచున్నవి. నయయుక్తికి (58 B C, 150 A D) చూర్ణి అను వ్యాఖ్యానము జిన దానగణి (733 A. D.) రచించెను. అందు, బారుకవృష నహపాణుని

(19) Smith C. I. M. N, 170, 173 Plate xx

(20) Jayaswal, J, B. O. Rs 1930 Vol 16,

(21) Rapson catalogue of Indian Coins,

(22) Rapson in a Kshatriya family, Catalogue of Indian Coins Buhler A S, W, IV p 103

(23) Rapson, Catalogue of Indian Coins,

రాజధాని. వృషభదత్తుడు అతని సామంతుడు. శాలివాహనుడు బాతుకచ్చపై దండెత్తి చెప్పెను. ఆ యుద్ధములో నహపాణుడు మరణించెను. ఉజ్జయిని అవంతి జైనగాథలు నహపాణుని పేర్కొనుచున్నవి. (24)

నహపాణుడు శకుడని జినసేనుడు. నహపాణునికి పూర్వము రాజ్యము భూముకక్షాత్రపు దేలెను. ఇతని నాణెములు గలవు. (25) ఈ క్షాత్రపులు శివలో, క్షత్వలో, యశనులో చెప్పట కష్టము. వీరు విదేశీయులు. ఉజ్జయిని అవంతి రాజ్యములు వీరి ఆధీనములో నుండెను. వీరు ఎక్కు దక్షిణానమున జయించినది తెలియదు. గౌతమీపుత్రుడు వీరిని ఓడించుటకు పూర్వము సాతవాహన రాజ్యములగు గోవర్ధనాహారాదులు (వాసిక) మున్నగునవి వీరి ఆధీనములోనికి శతకర్ణి 1 తరువాత వచ్చియుండును.

హా ల

హాలుడు 5 నం. మత్స్యపురాణము ప్రకారము, 1 నం. వాయు పురాణము ప్రకారము రాజ్యమేలెను. హాల, శాతకర్ణి ఇత్యాది పదములు అర్వాచీనులు సమానార్థకములుగా ప్రయోగించిరి. ఇతడు 'నస్తశతి' అను గ్రంథమును సంకరించెను. ఈ గ్రంథము 700 పద్యములు గల పద్యకావ్యసంపుటి. మహారాష్ట్రప్రాకృతమున విరచితము.

లీ లా వ తి

సింహళరాజు శీలమేఘునకు నింధర్వనతివల్ల లీలావతి యను పుత్రిక గలదు. ఆమె నస్తగోదావరము (దక్షిణము) వద్ద నుండెను. సేనాపతి విజయానందుడు ఈ విషయము రాజు హాలున తెరిగించును. వెంటనే రాజు అచటికిపోయి, ఆమెను చెరగొన్న రాక్షసుని వధించి

(24) J. B. Ox. rep. Jayawala 1930 Vol. 6

(25) Rapson, A Catalogue of Indian Coins,

లిలావతిని వివాహమాడును. ఈ గాథ ప్రాకృతకావ్యమైన లిలావతిలో గలదు. (26)

పు లో మా వి

టోలిమీ దక్షిణాపథమును పరిపాలించుచున్న పులోమావిని ఉజ్జయినిని పాలించుచున్న చస్తానుని పెర్కొనినాడు. ఈ పులోమావి కాలమునుండి ఖాత్రపులకును శాతవాహనులకు తిరిగి సంఘర్షణము ప్రబలియుండును.

శి వ శ్రీ శ త క ర్ణి

ఆంధ్రదేశమునందలి నాణెములలో వసిష్టిపుత్ర శివసిరిశాతకర్ణి యే పురాణములలోని శివశ్రీ శాతకర్ణి గ ఎంచవచ్చును. వసిష్టిపుత్ర శతకర్ణి రాణి కద్దమక రాజుల వంశీయురాలు. మహాక్షత్రపరుడ్ర....ని పుత్రిక శాసనము. కన్వేరిలోగలదు. (27)

ప శ్చి మ ఖా త్ర పు లు

శా త వా హ ను లు

టోలిమీ చస్తానుడు ఉజ్జయిని పరిపాలించుచున్నట్లు పెర్కొని నాడు. అప్పటికి పులమావి ప్రతిష్ఠాసామ్రాజ్యమును శాసించుచున్నాడు. క్రీ. శ. 130 ప్రాంతపు గాథ. వీరికి నహపాణునికి ఏమి సంబంధము కలదో చెప్పలేము. 'ఖాత్రప' నామము వీరికి నమానధర్మము. వీరు పరిపాలించిన దేశములు ఒకటే కావున, నహపాణుని తరువాత ఆ వంశీయులు ఉత్తరాపథమునకు పోయి కాలమును వేచి చస్తానుని కాలమున తిరిగి ఉజ్జయినిని ఆక్రమించిరని చెప్పవచ్చును. అతడు పులమావికి నమకాలికుడు. చస్తానుని పుత్రుడు జయదమనుడు

(26) M. tamakrishna కవిభారతి vol 1g part I, pp 3 ff

(27) Rapson 17 Buhler A. S. W., V. p 78 Catalogue of Indian Coins.

క్షాత్రపుడు మాత్రమే. మహాక్షాత్రపుడు గాడు. ఇతని కాలమున శాతవాహనులు తిరిగి క్షాత్రపరాజ్యములను అక్రమించి యుందురు.

రుద్రమాన్

రుద్రమాన్ కాలక్రమమున స్వతంత్రుడయ్యెను. ఇతని గిర్నారు శిలాశాసనము 72 శక × క్రీ. శ. 150 సంవత్సరమును పేర్కొనుటచేత, శాతవాహన కాలనిర్ణయమునకు గీటురాయిగ పరిగణింపబడుచున్నది. గాలివానకు శిథిలమైన సుదర్శననరస్సునకు, ఆనకట్ట కట్టుటను ఆ శాసనము వర్ణించుచున్నది. దానిని చంద్రగుప్తుని కాలమున, పరిపాలకుడు వైశ్యపుష్కగుప్తుడు కట్టించినాడు. దానిని తుషాస్సుడు యవనరాజు అశోకసామంతుడు సంరక్షించినాడు. పూర్వాపరాకారావంతి అనుప, ఆనర్త, సురాష్ట్రదేశములకు రుద్రమాన్ అధిపతి, దక్షిణా పథాధిపతి యైన శాతకర్ణిని రెండు మారులు జయించినాడు. శాతకర్ణిని బాంధవ్యసంబంధముచేత విడిచిపెట్టినట్లు చెప్పినాడు. దీనినిబట్టి, శాతకర్ణిని రుద్రమాన్ ఓడించినట్లు తోచుచున్నది. మహాక్షాత్రపవ దవిని సంపాదించినాడు.

శివమఖశద (శాతకర్ణి)

శివశ్రీశాతకర్ణి అనంతరము పురాణములు ఏకగ్రీవముగ శివస్కంధుని పేర్కొనుచున్నవి. అమరావతిలో పులమావి తరువాతి శిలాశాసనము 'శివకకశద'ను పేర్కొనుచున్నది. ఇతడే శకసేన.

మాధరిపుత్ర శకసేనశాతకర్ణి నాణెములలో 'శకశద' కనిపించు చున్నాడు. ఈతని కన్నేరి శిలాశాసనములోని అక్షరములు యజ్ఞశ్రీ కావనాక్షరములను పోలుచున్నవి. కావున ఇతడు యజ్ఞశ్రీకి అవ్యవహిత పూర్వమునో లేక అవ్యతనభావిలోనో రాజ్యము నల్పి యుండును.

గౌతమీపుత్ర శ్రీయజ్ఞశాతకర్ణి

పురాణములు ఇతడు 29 సంవత్సరములు రాజ్యము నేలినట్లు చెప్పు.

చున్నవి. ఇతని చిన్నగంజాము శిలాశాసనము 27 సంవత్సరముననున్నది. కావున పురాణవాక్యమును యథార్థముగ స్వీకరింపవచ్చును. ఇతని కాన్హేరి, నాసిక, చిన్నగంజాము శాసనములు, చందాటిల్లా, కృష్ణా గోదావరీమండలముల దొరికిననాణెములు, ఇతని కాలములో శాతవాహనరాజ్యము ఆంధ్రమహారాష్ట్ర దేశములనే గాక అపరాంతదేశము వరకు ప్రాకినదని చెప్పవచ్చును. (29)

హూన్ త్సాంగు నాగార్జున పురుషుని పేర్కొనినాడు. ఇతడు శతౌపుహరాజునకు సమకాలికుడు. ఆ రాజు అతనికొఱకు పొలోమో లొకిలివద్ద గుహ త్రవ్వించెను.

వాసిష్ఠీపుత్ర చదసాతి

వాసిష్ఠీపుత్రచదసాతి నాణెములు కృష్ణాగోదావరీ మండలముల లభించినవి. కావున ఇతడే పురాణముల స్కంధస్వాతి యని రాష్ట్రను అభిప్రాయము. చదసాతి తగరము నాణెములనుబట్టి పురాణముల లోని చంద్రశ్రీ అని, రాష్ట్రను అభిప్రాయము. కావున ఇద్దరు ఒకరే యని చెప్పవచ్చును. వశిష్ఠీపుత్ర చదసాతి కాలములో నున్న కొడవోలు శిలాశాసనములనుబట్టి ఇద్దరు చదసాతులు లేరనిచెప్పవచ్చును. ఆ శాసనమునుబట్టి కళింగగూడ ఆ కాలమున సాతవాహన రాజ్యములో కలసినదని చెప్పవచ్చును.

పులుమావి

పురాణములు అన్నియు పులుమావిని శాతవాహన మహారాజ్యమున అంతిమచక్రవర్తిగా పేర్కొనుచున్నవి. మ్యాకడోనిలో ఒక శిలాశాసనము, వేపురక గ్రామవాసి ఒక తటాకమును రాజ్యో శాతవాహననంసిరిపులు మావిన! 8 వ రాజ్యసంవత్సరమున నిర్మించిన శాసనాక్షరములు నాగార్జునకొండ లిపిని పోలుచున్నవి.

(29) పూధరి పుత్ర శకసింహుడు యజ్ఞశ్రీ సివముక శదలకు మధ్యనున్న అపరాంతను జయించినకీర్తి అతనికి దక్కవలెను.

(7)

పురాణములలోని నామములు ఇంకను చరిత్రలో గనిపించుట లేదు. పురాతత్వజ్ఞుల భూగర్భపరిశోధనలవల్ల, చారిత్రక పరిశోధకుల శాసనములవలన భావికాలములో శాతవాహనరాజులనుగురించి ఇంకను చారిత్రకాధారములు లభింపగలవని ఆశింపవచ్చును.

శా త వా హ న కాల నిర్ణయము

I

శాతవాహనరాజుల కాలనిర్ణయము దక్షిణాపథచరిత్రలో మిక్కిలి వివాదగ్రస్త విషయము.

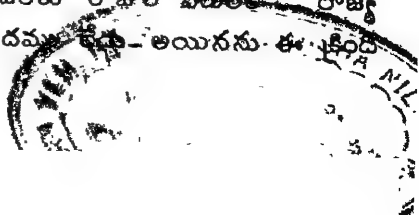
పురాణములనుబట్టి మౌర్యులు 137 సంవత్సరములు, శుంగులు 112, కాణ్వులు 45 సంవత్సరములు వీలినట్లు తెలియుచున్నది. పురాణముల సాక్ష్యము అన్యోన్యవిరుద్ధముగను, కొన్నిచోట్ల స్వవచో వ్యాఘాతముగనుగూడ కన్పించుచున్నది. వాయు విష్ణు భాగవత పురాణములనుబట్టి ఆంధ్రరాజులు 30 మంది పరిపాలించినట్లు తెలుచున్నది. మత్స్యపురాణము ఆంధ్రరాజుల సంఖ్య 29 గ చెప్పినను, పట్టికలో ముప్పదిమంది పేరుల నిచ్చినది. మత్స్యపురాణానుసారము ఆంధ్రరాజుల పరిపాలనకాలము 460, విష్ణు భాగవత పురాణముల ప్రకారము 456, వాయుపురాణానుసారము 411 లేక 300 సంవత్సరములు. మత్స్యపురాణమునందలి పట్టికలో 30 రాజులు గలరు. వాయు పురాణమునందలి పట్టికలో 17 గురు రాజులు గలరు. వాయుపురాణ కర్త పేరిట ప్రధానరాజనామములనే పేర్కొందునని చెప్పియున్నాడు. (1) శాతవాహన వాయుపురాణపట్టికలో లేని శాతవాహనరాజులు కొందరు రాజ్యము చేసియుండినట్లు ఎంచవచ్చును. పట్టికలోని రాజుల పరిపాలనవత్సరములు కూడిన 272½ సంవత్సరములు. వాయుపురాణ కారుడే మొత్తము 30 మంది రాజులని పేర్కొనియున్నాడు. అట్లే

(1) ప్రాథమ్యము ప్రవక్ష్యామః

మత్స్యపురాణము రాజులనంఖ్య 29 అని చెప్పి పట్టికలో 30 మందిపేర్ల నుచ్చిసది. వారల పరిపాలనవత్సరములకూడిన 448 [460 చెప్పిన మొత్తము.] విష్ణుపురాణపట్టికలో 24 రాజులు గలరు. అట్లే భాగవత పురాణము. పురాణములలోని పేర్లు కల్పితములని త్రోసివేయుటకును వీలులేదు. - శాననములనుబట్టి నాడెములనుబట్టి పురాణపట్టికలలోని పెక్కురాజుల నామములు చరిత్రకు తెలియును.

కాతవాహనరాజుల సమగ్రచరిత్ర నిర్మించుటకు మత్స్యపురాణ పట్టిక మిక్కిలి యుపకరించును. ఇంతవరకు మత్స్యపురాణపట్టికను త్రోసివచ్చుటకు తగిన ఆధారములు లభింపలేదు. మత్స్యపురాణము పేర్కొనని రాజులనామధేయములు కొన్ని శాననాధారములనుబట్టి నాడెములను బట్టి చరిత్రకు లభించినవి. వారు కాతవాహనవంశజులైనను. మూలవంశమునకు సామంతులై యుండుటచే ఆ పట్టికలో చేరియుండకపోవచ్చునని ఒక వాదము. ఇంకొక వాదమును గలదు. మత్స్యపురాణము కాతవాహన సామ్రాజ్యపు చివరిరోజులలో - యజ్ఞశ్రీ కాతకర్ణి కాలమున రచింపబడినట్లు ఎంచవచ్చునని పల్లిటరుగారి అభిప్రాయము. అందుచే మత్స్యపురాణరచనానంతరము వీరిన రాజుల పేరు లా పట్టికలో చేరకపోవుటలో విప్రతిపత్తి లేదు.

కాతవాహనయుగముననే విరచితమైన మత్స్యపురాణమున తత్కర్త ఆ వంశవృక్షమును తప్పగ ఇచ్చియుండదనియు, పురాణ పట్టికలలో నది సమగ్రమైనదనియు, లభించిన శాననాధారములనుబట్టి నాడెములనుబట్టిగూడ ఆ పట్టిక నికరముగనే యున్నదనియు నందుచే ఆ పట్టికను యథాతథముగ స్వీకరింపవచ్చుననియు శ్రీ గొర్తి వెంకట్రావుగారి అభిప్రాయము ఎన్నదగినది. మత్స్యపురాణమునకును వాయుపురాణమునకును ఇచ్చినంతవరకు రాజుల పేరులతో రాజ్య సంవత్సరములలో చెప్పదగినంత భేదము లేదు - అయినను ఈ పేర్ల భేదములు గమనింపదగినవి :

రాజవేద	మత్స్య రాజ్య వత్సరములు	వాయురాజ్య వత్సరములు
పులోమావి	36	24
హాలుదు	5	1
పులింద్రసేన	5	21
చండశ్రీ (దండశ్రీ)	10	3

మత్స్యపురాణము వాయుపురాణముగూడ గౌతమీపుత్ర శాత కర్ణి రాజ్యపరిపాలన వత్సరములు 21గ నిచ్చుచున్నవి. శాననములను బట్టి తతడు 24 సంవత్సరములు రాజ్యము చేసినట్లు కొందరు భావించుచున్నారు. ఈ 4 సంవత్సరములు మత్స్యపురాణములో కొడువయైన 11 $\frac{1}{4}$ సంవత్సరములలో చేరునేమో - (460 పీఠికలో చెప్పిన కాలము - పట్టికలోని రాజుల మొత్తపు రాజ్యకాలము 448 $\frac{1}{4}$ సం.లు) ఇట్లే మిగిలితరాజుల రాజ్యసంవత్సరములలోగూడ చిరుమార్పులకు తావుండవచ్చును.

శాతవాహనరాజ్యకర్తగ పురాణములు పేర్కొనిన శిశుకుడు (శాననములందలి శిముకుడు) ఎప్పుడు పరిపాలించెను? అనునది పెద్ద సమస్య. మౌర్యుల తరువాత శుంగులు - పిమ్మట శాతవాహనులు రాజ్యమేలినట్లు పురాణవచనము - మౌర్య బృహద్రథుని చంపి పుష్యమిత్రశుంగుడు రాజ్యము నాక్రమించుట క్రి. పూ. 185 సంవత్సర ప్రాంతము. శుంగవంశము 112 సంవత్సరములు కాణ్వాదన వంశము 45 సంవత్సరములు పరిపాలించిరని పురాణకథనము.

• పుష్యమిత్రశుంగునకు సమకాలీనులు దక్షిణాపథమున తూర్పున శాతవేలుడు పశ్చిమమున శతకర్ణి యునని హాతిగుంఢశాననము కలలో క్రిగ చెప్పుచున్నది. కావున శాతవాహనులు శుంగులకు కాణ్వులకు గూడ సమకాలీనులుగ రాజ్యము నేలిననుట భూతార్థము.

శాతవాహన కాలనిర్ణయమున సమన్వయములతో నిమిత్తము లేకుండ నిష్కర్షగ నిరూపింపదగిన అంశములు చరిత్రకారులు పేర్కొన గలరా? ఈ నూటిప్రశ్నకు సమాధానము అన్వేషింపదగినది.

1. భారవేల - యవనరాజు - దిమిత్ర - (డెమిట్రీయస్) పుష్కమిత్ర - శతకర్ణి సమకాలీనత. ఇది కాలనిర్ణయము చేయగలిగిన అంశమే. (1)
2. గౌతమీపుత్ర - నహపాణుల సమకాలీనత. ఇది వివాదగ్రస్త విషయమే.
3. చస్తానుడు - ఉజ్జయిని నేలుచున్నప్పుడు ఫులోమావి ప్రతిష్ఠానము (పైతాను) పరిపాలించుచున్నట్లు గ్రీకు (భూగోళ)రచయిత టోలిమీ ప్రవచనము, త్రోసిపుచ్చుటకు వీలులేని బలవత్తద సాక్ష్యము.
4. చస్తానుని మనుమడు రుద్రదాముని గిర్నారుశాసనము క్రీ. శ. 150 నాటిదనుట నిర్వివాదము.
5. చస్తానుడు క్రీ. శ. 130 సంవత్సరమున నజీపుడైయున్నట్లు 'అంధే' శాసనమువలన తేలుచున్నది.

శాతవాహన కాలనిర్ణయము పై అంశములను సమన్వయించ వలసియున్నది.

భారవేలుని హాతిగుంఢశాసనము, అతని 8 వ రాజ్యసంవత్సరమున యవనరాజు దిమిత్రుని జయించి అతనిని స్వదేశమునకు పారద్రోలినట్లు చెప్పుచున్నది. గార్గిసంహిత యవనులు భారతదేశము నుండి నిష్క్రమించుటకు స్వదేశపరిస్థితులు కారణమని సూచించు

(1) ప్రకరణాంతరమున భారవేలుడు - కళింగదేశచరిత్ర అను అధ్యాయమున ఈ అంశము సవిస్తరముగ చర్చింపబడినది.

చున్నది. గ్రీకు చరిత్రలో యూక్రటిడిసు, డెమిట్రీయసు సంఘర్షణ క్రీ. పూ. రెండవ శతాబ్దినాటిది. మేయరు ప్రకారము డెమిట్రీయసు భారతదేశనిష్క్రమణము క్రీ. పూ. 175 సంవత్సరమున జరిగినది. అది భారవేలుని ఎనిమిదవ రాజ్యసంవత్సరము. కావున భారవేలుని మొదటి రాజ్యసంవత్సరము క్రీ. పూ. 182. రెండవరాజ్యవత్సరమున అతడు శతకర్ణిని లెక్కచేయక పశ్చిమదండయాత్ర సాగించెను. భారవేలుని రెండవ రాజ్యసంవత్సరము క్రీ. పూ. 181 సంవత్సరమున శతకర్ణి పశ్చిమము నేలుచుండెను. అతని దక్షిణాపథపతిగ హాతి గుంఘశాసనము పేర్కొనుచున్నది.

ఆ శతకర్ణి మత్స్యపురాణమునందలి ఆరవవాడని కొందరు, మూడవ వాడని మరికొందరు వాదించుచున్నారు. చరిత్రకారులలో పలువురారని పురాణములు 'మహాన్' అని ప్రశంసించి, 56 సంవత్సరములు రాజ్యము చేసినట్లు రెండు అశ్వమేధయాగములు చేసినట్లు అభివర్ణించిన శతకర్ణియే యని చెప్పుచున్నారు. హాతిగుంఘశాసనమున భారవేలుడు శతకర్ణిని జయించినట్లు చెప్పలేదు. అతనిని లెక్కచేయక పోవుటయే తనకు మహాగౌరవనూచకమనినట్లు శబ్దప్రయోగము సూచించుచున్నది. నృదేశాభిముఖుడై నృచ్ఛందముగ మరలిపోవుచున్న డెమిట్రీయసును జయించినట్లు ఆత్మోపకర్షగ అభివర్ణించుకొనిన భారవేలుడు శతకర్ణి విషయమున చేసిన అప్రమత్తశబ్దప్రయోగముచే అతడు రెండు అశ్వమేధయాగములు చేసినట్లు పురాణములు కొని యాడిన శతకర్ణి (మత్స్యపురాణములోని ఆరవరాజు) అని చెప్పవచ్చును. మత్స్యవంశరాజగణములో భారవేలుని సమకాలీనుడు మూడవవాడైనను ఆరవవాడైనను క్రీ. పూ. 28 సంవత్సరమున నుశర్మను వధించిన శాతవాహనుడు మొదటివాడు శిముఖుడు కాజాలడు. ఆ చర్మవలన నిష్కర్షగ తేలిన సారాంశము భారవేలుడు క్రీ. పూ. 182 సంవత్సరమున సింహాసనమధిష్ఠించెను. పుష్యమిత్రుడు

బృహద్రథుని వధించి మగధసింహాసన మధిష్ఠించుట క్రీ. పూ. 185 గ
చారిత్రక నిర్దేశము. క్రీ. పూ. 181 సంవత్సరమున శతకర్ణి దక్షిణాపథ
పతి. డెమిట్రీయను వారికి సమకాలీనుడు.

గౌతమీపుత్ర శతకర్ణి

జోగల్గతంచి నిధిలోని 13270 నాణెములలో 9270 గౌతమీ
పుత్ర శతకర్ణి పునర్ముద్రణ వేయించినవి. అవి నహపాణుని నాణెములు.
నహపాణుని పూర్వకుడు భూమకుని శాసనములు దొరికినవి. నహ
పాణుని తరువాతివారి నాణెములు దొరుకలేదు. నహపాణుని అల్లుడు
ఉనవదతుడు కరణక గ్రామమును దానము చేసెను. ఆ గ్రామమునే
గౌతమీపుత్రుడు తిరిగి భిక్షుకులకు 18 వ రాజ్యసంవత్సరమున
దానము చేసెను. దీనినిబట్టి గౌతమీపుత్రుడు నహపాణుని తన 18వ
రాజ్యసంవత్సరమున జయించెనని ఒకవాదము. నహపాణుడు 46
సంవత్సరమువరకు రాజ్యము చేసెను. నహపాణుడు వాడినది విక్రమ
శకమని పలువురు చరిత్రకారులు భావించుచున్నారు.

విక్రమశకము క్రీ. పూ. 59 లో ఆరంభము. విక్రమశక 46 =
క్రీ. పూ. 12 నహపాణ మరణము. అప్పటికి 18 సంవత్సరములనుండి
గౌతమీపుత్రశతకర్ణి రాజ్యమేలుచున్నాడు. అనగా క్రీ. పూ. 30 లో
అతడు సింహాసన మధిష్ఠించెను. పురాణము లతడు 21 సంవత్సరములు
ఏలినట్లు చెప్పుచున్నవి. శాసనసాక్ష్యమతడు 25 సంవత్సరము
లేలినట్లున్నది. అందుచే అతడు క్రీ. పూ. 5 వ సంవత్సరమువరకు
రాజ్యమేలినట్లును, పిమ్మట పులుమావి క్రీ. పూ. 5 నుండి 28 సంవత్స
రములు క్రీ. శ. 24 వరకు రాజ్యమేలెను అని చెప్పవలసివచ్చును.
క్రీ. శ. 130 లో వయోవృద్ధుడైన చస్తానుడు పులుమావికి సమకాలీను
డగుటలో విప్రతిపత్తి ఏర్పడును. టోలిమీ కాలమును, గూర్చి భిన్నాభి
ప్రాయములు గలవు.

అయినను, క్రీ. శ. 147 నాటికే టోలిమీ 40 సంవత్సరముల నుండి పరిశీలనలు జరుపుచున్న భూగోళవేత్త అని గ్రీకు ఒలింకిడోరసు ప్రవచనము. క్రీ. శ. 120 ప్రాంతమున వర్ధిల్లిన 'మరినోసు' నావికుని రచనలు తనకు ఆధారములని టోలిమీ కృతజ్ఞతతో స్మరించును. అందుచే క్రీ. శ. 5 వ సంవత్సరమునుండి 28 వర్ధిల్లిన పులుమావియు క్రీ. శ. 130 లో నున్న చస్తానుడు నమకాలినుడగుట పొసగదు.

అంతేగాక నహపాణుని గౌతమీపుత్రుడు సంహరింపలేదని జతని తల్లి తన పుత్రుడు క్షహరాటవంశ నిరవశేషకరుడని ప్రశంసించి వదే గాని నహపాణుని పేర్కొనలేదని కొందరు వాదించుచున్నారు. మఱియు నహపాణుని నాణెములు జోగలుతంచినిధిలోనివి - గౌతమీ పుత్రువకు పునర్ముద్రణకు పూర్వము, తదనంతరము గూడ బహుళ ప్రచారములోనున్నవని నిపుణులవాదము. అందుచేత, ఈ చర్చల వలన నహపాణుని కాలముగాని గౌతమీపుత్రుని కాలముగాని విష్కర్షగ లేలుతులేదు.

అయినను, క్రీ. శ. 130 సంవత్సరములో చస్తానుడు వయో మృద్ధుడై జీవించియున్నాడు గావున - పులుమావి గూడ ఆకాలమువాడై యుండకతప్పదు. శ్రీ గౌర్తి వేంకటరావుగారు వ్రాసినట్లు కొంతకాలము శివదళాధిపాటు వారిరువురు నమకాలినులై యుండవచ్చును.

ఇక గిర్నారు శాసనము క్రీ. శ. 150 నాటిదనుట అందరు అంగీకరించినదే. అందు రుద్రదాముడు తాను రెండు మారులు శతకర్ణిని జయించి బాంధవ్యబంధముచే విడిచిపెట్టెనని పేర్కొనుచున్నాడు. శతకర్ణి ఎవరు? ఇదిగూడ వాదోపవాదగ్రస్తమైనను, ఆ శతకర్ణి యజ్ఞశ్రీయని శ్రీ గౌర్తి వెంకట్రావుగారి అభిప్రాయము. రుద్రదాముని అల్లుడు పశ్చిపుత్ర చంద్రసాతి.

III

ఇట్లు శాతవాహన కాలనిర్ణయము బహుళవివాదగ్రస్తమైనది. అందు ముఖ్యమైన సమస్యలతో పరిశోధకులలో ఏకవాక్యత కుదురలేదు. పుష్యమిత్రసుంగునకు ఖారవేలునకు సమకాలీనుడైన శతకర్ణి ఎవరు? మగధనాక్రమించిన శాతవాహన రాజెవ్వరు? శిముఖుడు కాదనుట స్పష్టము. నహపాణుని సంవత్సరము లే శకమునకు సంబంధించినవి?

గౌతమీపుత్రశతకర్ణి - నహపాణుడు సమకాలీనులూ? పెరిప్లసు గ్రంథము సమకాలీనుడైన నహపాణుని పేర్కొనుచున్నదా? నహపాణుని రాజ్యమును పేర్కొనినదా? నహపాణుని తరువాత తద్వంశీయులు రాజ్యము నల్పిరా? 'పెరిప్లసు' కాలమేది? గౌతమీపుత్రశతకర్ణి - అతని పుత్రుడు పులోమావి కలిసి రాజ్యము నల్పిరా? పులోమావి చస్తానుడు సమకాలీనులని పేర్కొనిన టోలిమా కాలమేది? చస్తానుడు అతని మనుమడు రుద్రదాముడు కలిసి రాజ్యముచేసిరా? పై సమస్యల నన్నింటిని బండార్కరులు - బుహ్లరు - శ్రీ నీలకంఠ శాస్త్రిగారు - రాప్సను, స్మిత్ - జయస్వాలు - హరిచరణఘోష్ - ఆర్. సి. ముజుందార్ - ఆర్. డి. బెనర్జి - డాక్టర్ మారేమండ రామారావు, శ్రీ గొర్తి వేంకట్రావు ప్రభృతులు కూలంకషముగ చర్చించి యున్నారు.

శ్రీ గొర్తి వేంకట్రావుగారు - శాతవాహన చరిత్రలోని సమస్యలపై కూలంకషచర్చ నల్పి (క్రి. శ. 1930 ీ) చేసిన సమర్థము అనుశీలింపదగినది.

శ్రీ గౌరీ వేంకట్రావుగారి కాలనిర్ణయము :—

రాజాలసంఖ్య		రాజావేద	రాజ్యవత్సరములు			కాలము క్రి. పూ.
వాయు	మత్స్య		వాయు	మత్స్య	అంగీకృతమైనది	
1	1	శిముక	23	23	23	271-248
2	2	కృష్ణ	18	18	18	248-230
	3	సాతకర్ణి I	„	10	10	230-220
	4	పూర్ణోత్సంగ	„	18	18	220-202
	5	స్కంద స్తంభి	„	18	18	202-184
3	6	ప్రాతకర్ణి I		56	56	184-128
	7	లంబోదర	„	18	18	128-110
4	8	అపీలక	12	12	12	110- 98
	9	మేఘస్వాతి		18	18	98- 80
	10	స్వాతి	„	18	18	80- 62
	11	స్కందస్వాతి		7	7	62- 55
	12	మృగేంద్ర		3	3	55- 52
	13	కుంతలస్వాతి	„	8	8	52- 44
	14	స్వాతికర్ణ	„	1	1	44- 43
5	15	పులోమావి 1	24	36	24	43- 19
6	16	గౌరీకృష్ణ	25	25	25	క్రి. ప. 19- 6
7	17	హాల	1	5	క్రి. ప. 1	6- 7
8	18	మండులక	5	5	5	7- 12
9	19	పురింద్రసేన	21	5	21	12- 33
10	20	సుందరస్వాతికర్ణి	1	1	1	33- 34
11	21	చక్రొరస్వాతికర్ణి	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	34- 34
12	22	శివస్వాతి	28	28	28	34- 62

శాతవాహనసంఖ్య వాయు మత్స్య	రాజు పేరు	రాజ్యవత్సరములు వాయు మత్స్య అంగీకృతమైనది	కాలము క్రీ. పూ.
13	23 గౌతమీపుత్ర సాతకర్ణి	21 21 24	62- 86
	24 పులోమావి	,, 28 28	86-114
	25 శివశ్రీ	7 7	114-121
	26 శివస్కంద	7 7	121-128
	27 యజ్ఞ శ్రీ	29 29 29	128-157
	28 విజయ	6 6 6	157-163
	29 చంద్రశ్రీ	3 10 3	163-166
	30 పులోమావి III	7 7 8	166-174

పై పట్టికలో వాయుపురాణమందలి రాజ్యవత్సరసంఖ్య స్వీకృతము. గౌతమీపుత్రుని విషయమున పులోమావి III విషయమున శాననస్థసాక్ష్యము స్వీకృతము. శ్రీ గౌర్తి వెంకట్రావుగారు వాయు సాక్ష్యమును మత్స్యసాక్ష్యముకంటె మేల్తరమని ఏల భావించినది సహేతుకముగ వివరింపలేదు. శ్రీ గౌర్తివారి కాలనిర్ణయము బహుళ సమస్యలకు యుక్తియు క్తమైన సమన్వయము. ఏ కాలనిర్ణయమైనను, సాతకర్ణి - డెమిట్రీయసు - పుష్యమిత్రసుంగ - ఖారవేలుని సమకాలీనత, సహపాణుని వత్సరములు - పెరిప్లసు సహపాణాభివర్ణన, గౌతమీపుత్రునిచే సహపాణుని నాణెముల పునర్ముద్రణ - టోలిమీ చెప్పిన చస్తాన పులోమావి సమకాలీనత, అంధేశాననమున క్రీ. 135 నాటి చస్తానుని ప్రస్తావన, గిర్నారు రుద్రదాముని క్రీ. శ. 150 నాటి శాననమును సమన్వయించవలసి యున్నది. శ్రీ గౌర్తి వేంకటరావు గారి కాలనిర్ణయము పై సమస్యలనన్నిటిని సమన్వయించుచున్నది.

ఖారవేల దిమిత్ర పుష్యమిత్ర సమకాలీనుడైన సాతకర్ణి మత్స్య పురాణానుక్రమణికలోని 6 వ రాజుగ అంగీకరింపవచ్చును. అతని

భార్య నాగనిక “నానాఘాట్ శాసనలిపి - భారవేలుని హాతిగుంఫలిపి ఒకటే యని చెప్పవచ్చును.” బహుశా నానాఘాట్ శాసననమయము క్రీ. పూ. 200-150 గ ప్రవచించినారు. రెండవ శతకర్ణి (మత్స్య 6 వ సంఖ్య) పుష్కమిత్రుని నమకాలినుడనుటకు మరియొక ఉహ బలము చేకూర్చుచున్నది. అతడు రెండు అశ్వమేధములు చేసెను. మౌర్యసామ్రాజ్యపతనానంతరము ఉత్తరాపథమున అశ్వమేధయాగము చేసి పుష్కమిత్రుడు, దక్షిణాపథమున అశ్వమేధయాగముచేసి శతకర్ణి సార్వభౌమత్వము స్థాపించుకొనిరి. రాజనాయము చేసిన భారవేలుడు ఉభయుల సార్వభౌమత్వమును నిరసించెను. అతని మరణానంతరము ఉభయులు తిరిగి రెండు మార్లు అశ్వమేధయాగము లొనరించిరి. యథాపూర్వము తమ తమ సార్వభౌమత నిల్పుకొనిరి. రెండవ శతకర్ణి రోవ సంవత్సరాలు పరిపాలించి శాతవాహనరాజ్యమును విస్తరించెను. అతని నాణెములవలన అతడు పశ్చిమమాళవదేశమును జయించినట్లు రాప్పను, కన్నింగుహాము స్థిరపరచిరి.

ఉజ్జయిని రాజధానియైన అవంతి, భిల్వా రాజధానియైన ఆకర రాజ్యములు, శుంగులకుగాని కణ్వలకుగాని లోబడి యుండలేదు. ఆ నాణెములపై ‘రానో సిరి సాతన’ అక్షరములయొక్కయు నానా ఘాట్ శిలాప్రతిమల క్రింది అక్షరములయొక్కయు సామ్యమునుబట్టి రాప్పను, రెండవ సాతకర్ణి ఆ దేశముల జయించినట్లు ప్రతిపాదించెను. అత డే సంవత్సరమున సింహాసన మధిష్ఠించినది చెప్పటకష్టము. శిముఖుని సంతతివాడైన శతకర్ణి II పుష్కమిత్రునకు నమకాలిను డైవప్పడు పుష్కమిత్రుని తరువాత కణ్వసుశర్మను సంహరించిన శాతవాహనుడు శిముకుడు కాజాలడు. కాణ్వవంశము నంత మొందించి మగధనాక్రమించిన శాతవాహను డెవరు ?

శ్రీ గౌర్తి వేంకట్రావుగారు, సుశర్మను వధించి మగధ నాక్రమించినది పులోమాలి I మత్స్యపట్టికలోని 15 వ రాజుని నిరూపించి

నారు. పురాణములు ఆంధ్రులను పౌలోములు, పులోముని సంతతి వారని చెప్పుచున్నవి. 'సింధుకో ఆంధ్రజాతీయః ప్రాప్స్యతీమాం వసుంధరామ్' అనునప్పుడు లక్షణార్థమున సింధుకునకు ఆంధ్రజాతికి సంబంధించినవాడని ఔపచారికముగ అర్థము స్వీకరింపనగును. అతని పిమ్మట ఆ పేరు మరిఇద్దరకు గలదు. సుగ్రహీతనామధేయుడైన అతడు మగధను జయించి, శాతవాహనసామ్రాజ్యమును యావత్ భారతీయ సామ్రాజ్యస్థాయికి దెచ్చెను. క్రీ.శ. 28 వత్సరము సుశర్మ వధ గావున శాతవాహన కాలనిర్ణయమునకది తోడ్పడగలదు. వాయుపురాణానుసారము పులోమావి 36 సంవత్సరములు వాయుపురాణానుసారము 24 సంవత్సరములు రాజ్యమేలెను. "ఆతడు మగధను జయించుటకు పూర్వము 15 ఏండ్లైనను పాలించియుండవలెనని" శ్రీ గొర్తి వేంకట్రావు గారు ప్రతిపాదించినారు. అందుచే అతడు సింహాసన మధిష్ఠించుట క్రీ. పూ. 43 వ సంవత్సరమని నిర్దేశించినారు. అతనిముందు 14 గురు 228 సంవత్సరాలు రాజ్య మేలిరి. అందుచే శిముకుడు క్రీ. పూ. 271 లో రాజయ్యెను. అని శ్రీ వేంకట్రావుగారి వాదము. అయితే. ఇంత నిష్కర్ష గ, శిముకుని రాజ్యారంభ సంవత్సరమునుగాని పులోమావి రాజ్యసంవత్సరమునుగాని నిర్ణయించుటకు వలనుపడదు. శ్రీ గొర్తి వేంకట్రావుగారి నిర్దేశము యాథార్థ్యమునకు నన్నిహితముగా నుండ వచ్చునని అంగీకరించినను, అందులో వారి ఊహ ఏ కొంతమాత్రముగా నైనను చేరియుండుటచే-పూర్వపక్షము లేని సిద్ధాంతముగా స్వీకరించుటకు వీలు లేకున్నది.

అయితే - శాతవాహన కాలనిర్ణయము విప్పుటకు వీలు లేని చిక్కుముడిగనేయుండునా? అది భావి పరిశోధకులు వహింపవలసిన భారము. అయినను, లోకములో ఇన్నివాదము లున్నప్పుడు ఇంకొక్కవాదమున్న వచ్చిన నష్టము లేదు. కనుక నాబుద్ధికి తోచిన వాదమును ప్రతిపాదించుచున్నాను.

మత్స్యపురాణపట్టిక - సర్వసమగ్రముగ నున్నది. ఇంతవరకు- ఆ పట్టికలో అనంగతములు - చారిత్రక వైరుధ్యములు కన్పింపలేదు. గౌతమీపుత్ర సాతకర్ణికి మత్స్యపురాణమున 21 వత్సరముల పాలన గలదు. అతని శాసనము 24 వ సంవత్సరమునాటిది గలదు. అయితే- 21 వత్సరములపిమ్మట అతడు వానప్రస్థము స్వీకరింపగ యవరాజు పరిపాలించుచును గౌరవము చొప్పున అతని రాజ్యసంవత్సరమునే శాసనమున పేర్కొనియుండవచ్చును. వాయుపురాణముకూడ అతని పరిపాలన 21వత్సరములనియే చెప్పుచున్నది. పులోమావి 3 పట్టికలో 7, 8 వ వత్సరపు శాసనము గలదు. అయితే ఆ పట్టిక పూర్తివత్సరములనే పేర్కొనినట్లు భావింపనగును. మత్స్యపురాణకర్తకు లభించినది శాతవాహనుల అధికారపట్టిక యని విశ్వసింపనగును. మత్స్యపురాణము పులోమావి IIIకి అద్యతనభావిలో రచింపబడినట్లు పలువురు చారిత్రకులు అంగీకరించుచున్నారు. శ్రీ గౌర్తి వేంకట్రావుగారుగూడ మత్స్యపురాణ కథనమునకు ప్రాధాన్యమిచ్చియు, వాయుపురాణమునందలి రాజ్య వత్సరసంఖ్యను ఎడనెడ, నిర్దేతుకముగ స్వీకరించినారు.

ఇక - ఈ ముప్పదిమంది శాతవాహనరాజులలో ఏ ఒక్కరు సింహాసన మధిష్ఠించిన వత్సరమును నిష్కర్షగ నిర్ణయింపనగుచో మత్స్యపురాణానుసారము పూర్వపరరాజుల కాలములు నిర్ణయింప నగునని తోచుచున్నది.

గౌతమీపుత్రశతకర్ణి - శాతవాహనరాజులలో నుప్రసిద్ధుడు శకులను జయించి ఉజ్జయిని ఆక్రమించి 'విక్రమాదిత్య' బిరుదమును వహించెను. (విక్రమాదిత్యుడు) ఉజ్జయినిపాలకుడు అని ఐతిహ్యము- ఇశోకునకు పిమ్మట పశ్చిమోత్తరమున శకులు విజృంభించి, యమునా తీరమువరకు రాగలిగిరి.

అలెగ్జాండరు మరణానంతరము యవనులు చంద్రగుప్త మౌర్యుని కాలమునుండియు పశ్చిమోత్తరప్రాంతమున నదివరకు

విస్తరించియుండిరి. ఆతనికిని సెల్యూకసునకు జరిగిన సంఘర్షణ చరిత్ర ప్రసిద్ధము. గ్రీకుకన్యక చంద్రగుప్తుని వధువైనది. మెగస్థనీసు మగధ రాజధాని పాటలీపుత్రమున రాయబారి యయ్యెను. బాక్టీరియారాజులు యూతిడెమెసు వంశీయులు అశోకుని మరణానంతరము విజృంభించిరి. మౌర్యసామ్రాజ్యములో ఉజ్జయినిని సంప్రతి, పాటలీపుత్రమును దశరథుడు, కాశ్మీరమును జలేకుడు, గాంధారమును వీరసేనుడు పరిపాలించిరి. ప్రాయశః వీరసేనుని బంధువగు నుభగసేనునితో 'అంటియోకోసు' చక్రవర్తి క్రీ. పూ. 206 ప్రారంభమున వియ్యమందెను. క్రీ. శ. 200 నుండి డెమిట్రీయసు అపొల్లూడతును మిహిందరు భారతభూభాగమున అనేక విజయములు సాధించి యవనరాజ్య సంస్థాపకులైరి. ఆనాటి యవనరాజ్యమున గాంధారము, పాంచాలము సింధుముఖద్వారము, సురాష్ట్రము చేరియుండెను. అలెగ్జాండరు గూడ భారతభూభాగమున అట్టి యవనసామ్రాజ్యసంస్థాపనమును కలలో గూడ ఊహించి యుండడు. ఒకానొకప్పుడు యవనరాజ్యము యమునా నదిని చేరియుండెను. గార్గీసంహితయందలి యుగపురాణమున అతిలోలుపులైన శకులు సాకేతమును జయించి మధురనాకృమించినట్లు చెప్పుచున్నది. పతంజలి, అద్యతనభూతమునకు ఉదాహరణముగ "యవనులు సాకేతమును ముట్టడించుచుండిరి; యవన మాధ్యమికా దేశమును ముట్టడించుచుండిరి." అని చేర్చిన వాక్యముల గరుడేరక అనుశీలించుట సాధ్యముగాదు.

యవనుల బారినుండి దేశమును రక్షించు వీరునికై దేశము ఎదురుచూచినది. శంకానంకుచితాంతరంగుడైన బృహద్రథుడు సేనా నమీక్ష కరుగుదేర, సేనావతి పుష్కమిత్రుడాతని వధించి, యవను లతో పోరాడి పాటలీపుత్రమును రక్షించెను. క్రీ. 185 లో రాజహంతసు దేశనంరక్షకునిగ ప్రజలు అగ్గించిరి. శత్రుభీకరుడైన నాయకునికై దేశము ఎదురుచూచుచున్నది. పుష్కమిత్రుడు వీరుడై ముందుకు

వచ్చి, నాయకుడు కాగల్గెను. అంతలో యవనులలో అంతర్యుద్ధము ఆరంభమయ్యెను. యూలిడిమొను - యూక్రటిడిను వంశీయులు తలపడిరి. డిమిట్రీయను భారతభూమిని వీడి గృహాన్ముఖుడాయెను. అప్పుడు భారవేలుడు క్రీ. పూ. 175 లో మధురనుండి దిమిత్రుని పార ద్రోలినట్లు చెప్పకొనెను. సింధునదీతీరమున శుంగరాజవంశీయుడు వసుమిత్రునకు యవనులకు జరిగిన పోరాటమును కాళిదాసు మాళవి కాగ్నిమిత్రమున పేర్కొనెను. పుష్యమిత్రుని యజ్ఞాశ్వము సంఘర్షణకు కారణము. యూక్రటిడిను క్రీ. పూ. 166 లో క్రొత్తనాణెములు వేయించుటచే అవి డెమిట్రీయను మరణనూచకముగ భావించనగును. విజృంభించుచువచ్చిన యూక్రటిడినును - మీనాండరు ఎదుర్కొనెను. అంతలో మైత్రిదితుడు యుక్రటిడిను నోడించి యుద్ధనిహతుని చేసి అతనిరాజ్యము నాక్రమించెను. కావున మీనాండరు అప్రతిహతుడై మధురనుండి గాంధారమువరకు రాజ్యమేలెను. మీనాండరు క్రీ.పూ. 145 లో మరణించెను. (పుష్యమిత్రుని మరణము క్రీ. పూ. 148)

డిమిట్రీయను తనయ మీనాండరుభార్య, అగత్యోక్తియబాలుడైన పుత్రుడు స్ట్రాటోపక్షమున రాజ్యభారము వహించెను. హిలియోకిల్ను - యూక్రటిడిను తనయుడు - భారతభూభాగముపైకి పంపెత్తెను. స్ట్రాటో సీంధునదికి తూర్పునను చేరెను. మీనాండరు సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తి కది దారితీసినది. సౌరాష్ట్ర సీంధురాష్ట్రములు స్వతంత్రత వహించినవి. అంతియలకిడను - హిలియోకిల్ను పుత్రుడు క్రీ. పూ. 130 ప్రాంతమున రాజయ్యెను. మగధలో అతని రాయబారి హిలియోడొరను. పార్తియాదేశమందలి శకులు - మైత్రిదితునకు ప్రాతేను - వకు అర్థబనునకు ఇంతింతనరాని తలనొప్పి కల్గించిరి. శకులు విరంకులు. స్వతంత్రులు విప్లవాకప్రవర్తనతో ప్రభుత్వమునకు లొంగక విచ్ఛలవిడిగ విహరించిరి. రెండవ మైత్రిదితమహారాజు వారి విజృంభణ అరికట్టగల్గెను గాని, వారి మాతృదేశము పరాక్రాంత మగు

టచే - (యూచితక్రమించుటచే) వారికి స్థిరనివాసమేర్పరచుకొనుటకు అధినివేశరాజ్యము కావలసివచ్చెను. అందుచే వారు భారతభూమిని చేరి సింధు సౌరాష్ట్రముల నాక్రమించిరి. క్రీ. పూ. 70 నాటికి వారు మౌలెను నాయకత్వమున, జీలమ్ ప్రాంతమును జయించి, తక్షశిల, పశ్చిమపాంచాలము గాంధారము నాక్రమించిరి. ఆ సమయముననే వొనొనిను - పహ్లావనాయకుడు సీస్తను అరవోపియాలను ఆక్రమించి 'రాజాధిరాజు' బిరుదము వహించెను. అజన చక్రవర్తి మౌలెను - వొనొనిను రాజ్యముల రెంటికి ప్రభువు కాగలిగెను. అతడు మధుర వరకు రాజ్యము విస్తరించి క్రీ. పూ. 58 లో విక్రమాదిత్యనామముతో ఉజ్జయినిలో పట్టాభిషిక్తుడై విక్రమాదిత్యశకము నారంభించెనని చెప్పుదురు. అతని సామ్రాజ్యము యూఫ్రేటీసునుండి యమునవరకు విస్తరించెను.

క్రీ. పూ. 73 లో సుంగవంశము-అంతరించినది. అజనుని విస్తరణ మరికట్టువారు లేకపోయిరి. అప్పుడు స్కందస్వాతి మృగేంద్రస్వాతి శకుల నరికట్టుటకు యత్నించియుందురు. ఇది ఊహ మాత్రమే. మృగేంద్రస్వాతి 3 సంవత్సరములు మాత్రమే పరిపాలించెను. క్రీ. పూ. 57 లో స్కందస్వాతి మరణము, క్రీ. పూ. 58 లో విక్రమాదిత్య శకస్థాపనముగూడ గమనింపదగిన విశేషములు. క్రీ. పూ. 54 నుండి 46 వరకు పరిపాలించిన కుంతలసాతకర్ణి - తండ్రీమహేంద్ర సాతకర్ణికి సాయముగ శకులతో పోరాడియుండును. చివరకు క్రీ. పూ. 54-46 మధ్య అతడు విక్రమాదిత్యునిజయించి, ఉజ్జయిని నాక్రమించుటయే గాక ఆ విజయగర్వముతో దక్షిణముననున్న కుంతలమునుగూడ జయించి సాతవాహనసామ్రాజ్యపు ఉత్తర దక్షిణావధులు విస్తరింప చేసెను. (1)

(1) కుంతల సాతకర్ణి ఆరంభించిన ఉద్యమము పులోమావి పూర్తిచేసెను. కుంతలుని తరువాత స్వాతికర్ణి రాజ్యమేలి

విక్రమాదిత్యశకము క్రీ. పూ. 581 నుండి ఆరంభము. ఆ శకమును ఆరంభించిన విక్రమాదిత్యు డెవరు? ఎవ్వరైనను క్రీ. పూ. ఉజ్జయిని ప్రభువైన 'విక్రమాదిత్య' పౌరుషనాము డెవడో యుండియుండవలె ననుట తథ్యము. విక్రమాదిత్యుని శకారియైన శాలివాహనుడు జయించుటగూడ ఐతిహ్యము కంఠోక్తిగ చాటుచున్న అంశమే. ఆ శకారి శాలివాహనుడెవడు? అతడు కుంతలశాతకర్ణి అనుటకు నిదర్శనములున్నవి. వాత్స్యాయన కామసూత్రములలో కుంతలసాతకర్ణి భార్య మలయవతి, విక్రమాదిత్యునిభార్య మలయవతియని కథానరిత్యాగరమున గలదు. గుణాధ్యుని బృహత్కథ కథానరిత్యాగరమునకు మాతృక. అందు విక్రమాదిత్యుని తండ్రిపేరు మహేంద్రాదిత్యుడు. మత్స్యపురాణ పట్టికలో కుంతలసాతకర్ణి తండ్రి మృగేంద్ర లేక మహేంద్రస్వామి. అందుచే శకారియైన కుంతలసాతకర్ణి - ఉజ్జయిని విక్రమాదిత్యుని జయించి విక్రమాదిత్య పౌరుషనామధేయమును ధరించి నట్లు విశ్వసింపవగును.

కాళిదాసమహాకవి విక్రమాదిత్యుని ఆస్థానకవి యనుట సుప్రసిద్ధము. అతనికి ఉజ్జయినికి గల సంబంధము ఐతిహ్యము కంఠోక్తిగ

నది 1 సంవత్సరమే. ఈతడు విఫలప్రయత్నమైన మరణించెనా? ఈతని తరువాత రాజ్యమేలినది పులోమావి. కుంతలస్వాతికర్ణి సువిశాల సామ్రాజ్యమునకు వారసుడు. మగధరాజ్యమున పసుడేపుని కూలద్రోసిన దేవభూతి ఆక్రమించినది సింహాసనము గాని సామ్రాజ్యము గాదు. పులోమావి సింహాసన మధిష్టించిన 7 సంవత్సరాలలో సుశర్మ మగధ సింహాసన మధిష్టించెను. కుంతలస్వాతికర్ణి శకుల విస్తరణ నరికట్టియుండెను. ఇక మిగిలినది మగధ. మగధ పతనము విశ్చితపూర్వము. క్రీ. పూ. 281 లో సుశర్మను వధించి పులోమావి మగధ వాక్రమించెను.

యుగయుగాంతరములు ఘోషించుచుండుటమాత్రమేగాక మాళవికాగ్ని మిత్రమును, మేఘసందేశము అనుశీలించినవారికి స్వయంవ్యక్తము కాగలదు. కాళిదాసు “మేఘుడు” దక్షిణాపథమునుండియే జంగమ ప్రణయలేఖావతార మెత్తి ప్రేమసందేశహరుడై బయలుదేరెను. మేఘుడు ‘రామగిరి’ నుండి బయలుదేరెను. మేఘుడు దాటని నదులు గోదావరి కృష్ణా. దాటినవి నర్మదా తపతి వింధ్య పర్వతములు. దక్షిణాపథమునుండి ఉజ్జయినికి గల మార్గమంతయు, కాళిదాసునకు అనుభవసుగమమై మేఘసందేశమున కాననగును. కాళిదాసు మేఘుని వక్రపథమైనను ఉజ్జయినికే పొమ్మని ఆదేశించును.

కాళిదాసు ఉజ్జయినినుండి ఎప్పుడు దక్షిణాపథము చేరెను ?

కాళిదాసు విక్రమోర్వశీయమున అన్యాపదేశముగా విక్రమాదిత్యునే నాయకునిగ స్వీకరించుట సాహిత్యసంప్రదాయము. అందు విక్రమాదిత్యుని రాజధాని “ప్రతిష్ఠాన” పురమని సుస్పష్టముగ చెప్పినాడు. ప్రతిష్ఠానము శాతవాహనుల రాజధాని యనుట చారిత్రక ప్రసిద్ధము. ఉజ్జయినీశకులు సంస్కృతము నాదరించిరి. కుంతల సాతకర్ణి అంతఃపురమున ప్రాకృతభాషనే వాడుచుండెనని, పిమ్మట సంస్కృతవిదుషిమణియైన రాణిమూలమున సంస్కృతమును ఘట్టుదలతో అభ్యసించెనని బృహత్కథారచనకు ఉపపత్తిని కల్పించు కథలో చెప్పబడినవి. ‘మోదకైస్తాడయ’ కథ సుప్రసిద్ధము. కుంతల సాతకర్ణి మంత్రి శర్వవర్మ, కాతంత్రవ్యాకరణము వ్రాసి అరుణేలలలో రాజును సంస్కృతవిద్వాంసుని చేసెనని కథ. పండ్రెండేండ్లు వ్యవధి కోరిన గుణాఢ్యుడు ఓడిపోయి, భాషాత్రయమును (సంస్కృత, ప్రాకృతదేశభాషల) ఉజ్జయిని పైకాచీభాషలో బృహత్కథను వ్రాసెనని ఐతిహ్యము.

కాళిదాసు ఉజ్జయిని నగరమునుండి ప్రతిష్ఠానమునకు విచ్చేసి, విక్రమార్పశీయమును-మేఘనందేశమును వ్రాసెనని యెంచవచ్చును(1) కుంతల శతకర్ణి మాత్రమే గాక శకులను జయించిన విజేతయైన 'శకారి' తరువాత చరిత్రలో 'విక్రమాదిత్య' పౌరుషనామధేయము వహించెను. [ఉజ్జయిని జయించి శకులను పారద్రోలిన శకారి గుప్తచంద్రగుప్తుడు నుప్రసిద్ధుడు.]

కుంతలసాతకర్ణి తరువాత ఉజ్జయిని జయించిన 'శకారి' నుప్రసిద్ధవిజేత - గౌతమీపుత్ర సాతకర్ణి. అతడు శకులను జయించి ఉజ్జయిని నాక్రమించి 18 వ రాజ్యసంవత్సరమున విజయోత్సవ సూచకముగ శాలివాహనశకము నారంభించెను. పెరిప్లసు గ్రంథము నహపాణుని పేర్కొనుచున్నది. నహపాణుడు క్షహరాటవంశజుడు. ఈతని కాననములలో చివరిది 46 వ సంవత్సరమున అతని మంత్రి ఆయముని 'జూనార్' కాననము గలదు. అతని అల్లుడు ఉనవదత్తుడు ఇచ్చిన గ్రామదానమును గౌతమీపుత్రుడు 18 వ సంవత్సరమున తిరిగి దానము నత్పెను. అందుచే నహపాణుని 46 వ సంవత్సరము గౌతమీపుత్రుని 18 వ సంవత్సరముని కొందరు తలపోసినారు. కాని నహపాణుని సంవత్సర మేశకమునకు సంబంధించినది? అది శాలివాహనశకము కాదనుట అందరు అంగీకరించినదే. పెరిప్లసు క్రీ. శ. 50 నాటిది. అయినను పెరిప్లసు పేర్కొనినది, నహపాణుని రాజ్యముగాని, నజీవ నహపాణుడు గాడు. గౌతమిబలశ్రీ తన పుత్రుడు క్షహరాటవంశనిరవశేషకరుడని వర్ణించినది గాని నహపాణుని వర్ణించినట్లు చెప్పలేదు. జోగల్తంచిలో దొరికిన 13720 - నహపాణుని నాడెములలో బొమ్మలు ఒకే ముఖమును సూచించవు. అందు గౌతమి పుత్రసాతకర్ణి పునర్ముద్రణ వేయించిన నాడెములు - పునర్ముద్రణకు

(1) Kalidasa and his times - అను నీ గ్రంథమునందు ఈ విషయము విపులముగ చర్చింపబడినది.

పూర్వము, తదనంతరముగూడ బహుళప్రచారగతములు అని అభిజ్ఞుల సాక్ష్యము. వాయుపురాణము విదిశను పాలించిన నఖపానజ, దండ ధర్మ, వంశములను పేర్కొనుచున్నది. నఖపానజుడు నహపాణుని పుత్రుడని పేరు సాక్ష్యము చెప్పుచున్నది. గౌతమీపుత్రుడు క్షహరాటవంశమును “నిరవశేషము” చేసిన పిమ్మట నహపానజు డుండుట అనంభవము. కావున గౌతమీపుత్రుడు క్షహరాటవంశమును నిరవశేషమొనర్చి 18 వ రాజ్యసంవత్సరమున శాతవాహనచరిత్రలో మరి యొకమారు శకారియై ఉజ్జయిని నాశ్రమించి విక్రమాదిత్యబిరుదము వహించెను. సాతవాహనుల నాణెములపైగల ఉజ్జయినీముద్ర సుప్రసిద్ధము. పట్టావళి జైనగాథలలో విక్రమాదిత్యుడు రాజ్యాభిషేకము నకు (ఉజ్జయినీ వీరాభిషేకమునకు) పూర్వము 18 సంవత్సరములు పాలించినట్లు గలదు. అందుచే గౌతమీపుత్రుని 18 వ రాజ్యసంవత్సరము = శాలివాహన శకారంభము = క్రీ. శ. 78. కావున గౌతమీపుత్రసాతకర్ణి క్రీ. శ. 60 వ సంవత్సరమున శాతవాహన సింహాసన మధిష్ఠించెనని గణితము.

శాలివాహనశకమని యుగయుగాంతరములు పేరు నిలిచినను దానిని శకులు ఆరంభించిరనువాదము కలదు. ఇది ప్రజ్ఞావాదము. క్రీ. పూ. 58 నాటి శకమును శక విక్రమాదిత్యుడు గాని మరియు శకరాజుగాని ఆరంభించియుండవచ్చును. దానిని శకరాజు ‘అజన’రాజు ఆరంభించెనని చరిత్రకారుల మతము. నిర్ణీతదినమునుండి కాలపరిగణన శకాచారమై, తరువాత శాలివాహనుడు ఆరంభించిన కాలమానమునకు శాలివాహనశక మను పేరు గల్గినది.

శాతవాహనరాజుల అధికారికపట్టికయేమత్స్యపురాణమునగలదు. గౌతమీపుత్రుని రాజ్యారంభము క్రీ. శ. 60 వ శాతవాహనుల రాజ్య కాలనిర్ణయమును మత్స్యపురాణ పట్టికప్రకారము నిర్ధింపనగును.

కావ్య పేరు	రాజ్య సంవత్సరము	కాలము క్రీ. పూ.
1 శిముక	23	273 - 250
2 కృష్ణ	18	250 - 232
3 సాతకర్ణి I	10	232 - 222
4 పూర్ణోత్సంగ	18	222 - 204
5 స్కంద స్తంభి	18	204 - 186
6 సాతకర్ణి II	56	186 - 130
7 లంబోదర	18	130 - 112
8 అపిలక	12	112 - 100
9 మేఘస్వాతి	18	100 - 82
10 స్వాతి	18	82 - 64
11 స్కంద స్వాతి	7	64 - 57
12 మృగేంద్ర	3	57 - 54
13 కుంతలస్వాతి	8	54 - 46
14 స్వాతికర్ణ	1	46 - 45
15 పులోమావి I	36	45 - 9
16 గౌరికృష్ణ	25	9 - క్రీ.శ. 16
17 హాల	5	క్రీ.శ. 16 - 21
18 మండులక	5	21 - 26
19 పురిందనేన	5	26 - 31
20 సుందరస్వాతికర్ణి	1	31 - 32
21 చకోరస్వాతికర్ణ	1	32 - 32
22 తిలస్వాతి	28	32 - 60

రా జా పే దు	రా జ్య సంవత్సరములు	కాలము క్రీ. పూ.
23 గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి (1)	21	60 - 81
24 పులోమావి II	28	81 - 109
25 శివశ్రీ	7	109 - 116
26 శివస్కంధ	7	116 - 123
27 యజ్ఞశ్రీ	29	123 - 152
28 విజయ	6	152 - 158
29 చంద్రశ్రీ	10	158 - 168
30 పులోమావి	7	168 - 175

మార్గాంతరమున సాధించినను పై కాలనిర్ణయము శ్రీ గొర్తి వేంకట్రావుగారి కాలనిర్ణయమునకు చేరువగనున్నది.

పైకాలనిర్ణయమునకు టోలిమీ పేర్కొనిన చస్తాన-పులోమావి నమకాలినత ఉపస్కారకమే. చస్తానుడు 130 సంవత్సరమున వయోవృద్ధుడు. అప్పటికి ఆతని మనుమడే మహాక్షాత్రపుడైయున్నాడు. చస్తానుడు గౌతమి బలశ్రీ శాసనము ఫలమావి 19 వ రాజ్యసంవత్స

- (1) గౌతమీపుత్రుడు 21 సంవత్సరములు పరిపాలించెనని పురాణముల ఏకగ్రీవసాక్ష్యము. గౌతమిబలశ్రీని జీవనుతగా గౌతమీపుత్రుని 24 వ సంవత్సరమును పేర్కొను శాసనము గలదు. ఇది ఈ శాసనమునకు అపార్థము గల్పించినారు. ఆమె విగతపుత్రకయైన పిమ్మట - తాను జీవనుతగా చేసిన దానమును మార్పుచేసి గౌతమీపుత్రుని 24 సంవత్సరమున తిరిగి చేసిన దానమది. ఏతల్లియు తనయుడు బ్రదికియున్నప్పుడు తాను “జీవనుత” యని చెప్పుకో నవసరము లేదు. ఆమె విగతనుతయై బ్రదికిన సంగతి మరువరాదు.

రము క్రీ. శ. 100 అంతవరకు ఉజ్జయిని అతని అధీనమందుండి యుండును. లేకపోయినచో, అశాసనమున యథోచితమైన గౌతమీ పుత్రుని పొగడ్త, పులోమావియెడ అనౌచిత్యపూరితమైన తెగడ్తగ పరిణమించును. అందుచే చస్తానుడు క్రీ. శ. 100 తరువాత ఉజ్జయినిని జయించెనని భావింపనగును. అంతకు పూర్వముగూడ వారిరువురు నమకాలీనులు. టోలిమీ 147 నాటికే వయోవృద్ధుడు. అతని వ్రాతలకు 120 ప్రాంతపువాడైన మేరినోసు రచనలు మాతృకలు. అందుచే టోలిమీ సాక్ష్యముగూడ పై కాలనిర్ణయమునకు అనుగుణముగ నప్పుచున్నది.

పూర్వోక్తమైన శాతవాహన కాలనిర్ణయము, గౌతమీపుత్రుని ఉజ్జయినీ విజయోత్సవమునాధారముగా చేసికొని మత్స్యపురాణ పట్టిక ఆధారముగ నిర్మించినది. 'శాతవాహనచరిత్రలో' ఏర్పడిన సమస్యల కన్నింటికి సమన్వయము సాధించుచున్నదని నా మనవి.

శా త వా హ న యు గ ము

పూర్వోక్తపరిగణనము ప్రకారము, చారిత్రకసమీక్ష * శిముకుడు క్రీ. పూ. 273 లో చారిత్రక క్షితిజమున ఉదయించు చున్నాడు. అనగా అశోకుడు సింహాసన మధిష్ఠించుటకు ఒక వత్సరము ముందు. ఔద్ధగాథలు, అశోకుడు సింహాసనమధిష్ఠించుటకు పూర్వము రిక్తపాతపూరితమైన వారసత్వయుద్ధమున చిక్కుకొనినట్లు చెప్పుచున్నవి. ఆ కాలమున మౌర్యసామ్రాజ్యమునకు సరిహద్దుననున్న

* ఋహుళ వివాదగ్రస్తమైన శాతవాహనచరిత్రలో కాలనిర్ణయము, రాజుల చరిత్రపిమ్మట సింహాసనోక్తనప్రాయమైన సమీక్ష అవసరము. ఈ సమీక్ష పూర్వోక్తమైన నా శాతవాహన కాలనిర్ణయముపై ఆధారపడి యుండుటచే 'సమన్వయ' ప్రయత్నమిది.

శిముఖుడు ప్రాముఖ్యము వహించుట వింతగాదు. అతడు తొలుత జైనుడై పిమ్మట నిరంకుశుడై ప్రజలను పీడించుటచే పదచ్యుతుడై నట్లు జైనగాథలలో గలదు. అతని తమ్ముడు కణ్వుడు మౌర్యపాథ వమునకులోనయి బౌద్ధమతవ్యాప్తికి తోడ్పడెను. నాసిక శాననమున అతని మహామాత్యుడు బౌద్ధభిక్షుకులకై ఒక గుహను నిర్మించెను. కణ్వుడు పాలించిన 18 సంవత్సరములలో 14 సంవత్సరములవర కాతడు అశోకుని సమకాలినుడు. ఉత్తరాపథమునందలి రాజ్యతంత్ర ప్రభావము దక్షిణాపథమున నున్నప్పముగ ప్రతిఫలించినది. శాత వాహనయుగమున నిర్మితమైన గుహాపరంపరలో అది మొదటిది. “ఆ గుహ కట్టినది శాతవాహనులేయైనను ఒరవడి పెట్టినది అశోకుడే”(1)

అశోకుని అనంతరము మౌర్యసామ్రాజ్యము క్షీణింప నారంభించి నప్పుడు యవనులు విజృంభించుట కారంభించిరి. ఆ విషయము పూర్వోక్తము. మౌర్యసామ్రాజ్యము విచ్ఛిత్తి కాగానే పుష్కమిశ్రునకు ననుకాలీనుడైన రెండవ శతకర్ణి రెండు అశ్వమేధములు సలిపి, దక్షిణాపథపతి యయ్యెను. మౌర్యసామ్రాజ్యమును ఆ నాడు పంచు కొనినది పశ్చిమోత్తరమున యవనులు - కళింగమున ఖారవేలుడు - మగధలో నుంగులు - దక్షిణమున శాతవాహనులు. రెండవ సాతకర్ణి ఉత్తరాపథమందలి మాళవరాజ్యమును జయించెను. అతని శాననము సొంచితోరణమున గలదు. కాని ఉజ్జయినీరాజ్యము అయిదు శతాబ్దులలో చాలసారులు చేతులు మారినది. భాగభద్రుని 14 వ సంవత్సరమున గ్రీకురాయబారి హెలియోడారసు, వాసుదేవుని విజయ స్తంభమును పేర్కొనుచు వేసిన బెన్సనగర శాననము (భిల్నా సమీపమున) గలదు. భాగభద్రుడు - నుంగరాజు క్రీ. పూ. 11వే నుండి 83 వరకు రాజ్యము

(1) "The cave is Asukan inspiration and Satavahana in execution" Sri G. V. Rao. Early History - Deccan 114 Page Vol 1.

నల్లెను. అందుచే ఆతని విదిశావిజయము క్రీ. పూ. 100 నాటిది. ఆ సంవత్సరమే అపీలకుని రాజ్యాంతము. అపీలకుని మరణము- వాసుదేవుని విదిశావిజయము ఏకకాలికములు. ఆ కాలమున ఉత్తర ప్రదేశముల శాతవాహనులు కోల్పోయియుందురు. అపీలకుని తరువాత కుంతలసాతకర్ణి వరకు శాతవాహనులు సాధించినది లేదు. కుంతల సాతకర్ణి అటు ఉజ్జయినినుండి ఇటు కుంతలమువరకు సామ్రాజ్యము వేలి శకారియై విక్రమాదిత్యునిరుదాంకితు డయ్యెను. ఆతని ఆస్థానమున కొంతకాలము కాళిదాసమహాకవి వర్ధిల్లెను. అతని తరువాత 25 వత్సరములో సింహాసన మధిష్ఠించిన పులోమావి సుశర్మను వధించి మగధను క్రీ. పూ. 28 లో ఆక్రమించెను. ఆంధ్ర - మగధ రాజమార్గములో ఉజ్జయిని గలదు. ఉజ్జయినివరకు కుంతలశతకర్ణి జయించి యుండెను. పులోమావి కర్తవ్యము సుకరమైనది. కాని పులోమావి మరణానంతరము గౌరికృష్ణుడా రాజ్యమును నిలుపుకోలేదు. ఆతనిని పురాణములు తిట్టిపోసినవి. ఆతనిగూర్చి పురాణములోని రిక్తవర్గ, వికృష్ట, అరిష్టకర్మ, అనిష్టకర్మ ప్రయోగములు అర్థవంతములు. ఆ కాలమున నహపాణుడు విజృంభించి ఉత్తరమున మాళవ బారుకచ్చ ప్రదేశముల పెద్దరాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. గౌరకృష్ణుని పిమ్మట, వచ్చిన హాటుడు సాహిత్యప్రియుడు. గౌతమీపుత్రుడు క్రీ. శ. 60 లో సింహాసనమధిష్ఠించువరకు క్షత్రప క్షహరాట విజృంభణ చెల్లినది. ఉజ్జయిని జయించి, శకారియై విక్రమాదిత్యునిరుదము వహించి గౌతమీపుత్రుడు శాతవాహనసామ్రాజ్యమును పునరుద్ధరించెను. ఆతనికి కాలముగూడ కలిసినవచ్చినది. శకపల్లవరాజ్యములలో చీలిక లేర్పడినవి. గొండ్లొప్పార్నిను క్రీ. శ. 45 పిమ్మట మరణించెను. ఆతని తరువాత రాజు పహారిను కాలమున శకపల్లవ సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నమైనది. పెరిష్టరులో శకపల్లవులు సతతము అన్యోన్య కలహములతో వికారము లేకపోరాడుచుండిరని కలదు. కుషాణప్రభువు

'భాడపైసేను' గాంధారమును జయించెను. అతని తక్షశిలశాసనము క్రీ. శ. 78 నాటిది అతనిని రాజాధిరాజుగ అభివర్ణించుచున్నది. అదే సంవత్సరమున గౌతమీపుత్రుడు ఉజ్జయినిని జయించి వీరాభిషిక్తుడై నూతన శకమునారంభించుట కేవలము యాదృచ్ఛికము కాజాలదు. అదండయాత్రకు ముందాతడు యుద్ధనన్నద్ధుడై చేసిన విశ్వప్రయత్నము అతని శాసనములలో అనుశీలింపదగినది.

పులోమావి గౌతమీపుత్రుని సామ్రాజ్యమునకు వారసు డయ్యెను. కాని క్రీ.శ. 135నాటికి ఉజ్జయిని పాలకుడుగా తిరిగి చస్తానుడు సామ్రాజ్యమొందుచున్నాడు. క్రీ. శ. 100 ప్రాంతమున చస్తానుడు ఉజ్జయినిని జయించెను. అమరావతి ధరణికోటలో గల పులుమావి శాసనములబట్టి అతనిదృష్టి ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు మరలినట్లు ఊహింపవగును.

శాతవాహనులు సులభముగా పశ్చిమోత్తరరాజ్యముల వీడలేదు. యజ్ఞశ్రీ కాన్తేరిశాసనము అతని 16 వ సంవత్సరమునాటిది. క్రీ. 145 ప్రాంతమున అతని రుద్రదాముడు జయించియుండును. క్రీ. శ. 150 లో గిర్నారుశాసనము. యజ్ఞశ్రీ పిమ్మట శాతవాహనులు ఆంధ్ర దేశమాత్రపాలకులైరి.

భా ర వే లు డు; క శి ం గ దే శ ము

దక్షిణభారతద్వీపకల్పమున ప్రాచీనదేశములలో కళింగదేశ మొకటి. గోదావరీముఖమునకు ఉత్తరమున మహానదీముఖమువరకు నముద్రతీరమునందలి దేశము ప్రాచీనకళింగము. కళింగాధిపతి మహాభారతయుద్ధమున పాల్గొనినాడు. కాని మహాభారత రామాయణ ములలో ప్రక్షిప్తములు అనేకములు. భారతము అదిమస్వరూపముగోని వీతత్కాలముగాని నిర్ణయించుట సులభసాధ్యము గాదు.

బింబిసారుని కాలమున కళింగదేశము మౌర్యసామ్రాజ్యమున చేరినది. కాని అనతికాలములో స్వాతంత్ర్యము సంపాదించియుండును. అశోకుని కాలమున తిరిగి ఘోరయుద్ధ ఫలితముగ మౌర్యసామ్రాజ్యమున కనుబంధ మయ్యెను. కాని అశోకుని కళింగదండయాత్ర కళింగచరిత్రను మార్చినను మార్చకపోయినను, ప్రపంచచరిత్రను మార్చివైచినది. రక్తవాహినీసిక్తమైన కళింగసంగ్రామరంగమును జూచిన అశోకచక్రవర్తి హృదయమున కల్గిన పరిణామముకంటె ప్రపంచచరిత్రలో మహాజ్వలమైన పరిణామము బౌద్ధమతసంస్కృతి రూపమున వెల్లివిరిసినది. అశోకుని చక్రవర్తిత్వము కళింగదేశమునకు దక్కినది. విశ్వమునకు బుద్ధభగవానుని ధర్మచక్రవర్తిత్వము లభించినది.

మౌర్యసామ్రాజ్య పతనానంతరము కళింగదేశము స్వతంత్రమైనది. స్వతంత్రకళింగదేశమును పరిపాలించిన ఖారవేలుని హాతిగుంఫ శిలాశాసనము ప్రాచీన కళింగచరిత్రకేకాక, అద్యతన చారిత్రక పరిశోధనలకు జయస్తంభము.

ఈ శిలాశాసనము జై నమతానుగుణముగ, అర్హతులకు సిద్ధులకు నమోవాకములతో ఆరంభించుచున్నది. ఖారవేలుడు 15 వ ఏట యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకము నందెను. 24 వ సంవత్సరాంతమున మహారాజాభిషేకము నందెను. అతని వంశనామములు, ఐర, మహామేఘవాహన. 1వ సంవత్సరము కళింగరాజధానీ నగరప్రాకారములను (శాలివాహనచే శిథిలములయిన) బాగు చేయించెను. తటాకములను, ఉద్యానవనములను నిర్మించెను. పంచత్రింశచ్ఛతనహస్రప్రకృతిజనముల రంజింపచేసెను. ద్వితీయసంవత్సరమున, పశ్చిమాధిపతియైన శతకర్ణిని గురించి అలోచించుకుండ, సేనలతో కృష్ణవేణీనదివరకు దండెత్తి మూషిక నగరమును నాశనము చేసెను. తృతీయసంవత్సరమున గంధర్వవేద నృత్యగీతములతో రాజధానిలో ఉత్సవములతో గడపెను;

చతుర్థ సంవత్సరమున కళింగరాజభవనమును విద్యాధరాధివాసమును పునర్నించెను.

సర్వరాష్ట్రకభోజకులను పాదావనతుల సల్పెను. పంచమ సంవత్సరమున 300 సంవత్సరములకు పూర్వము నందరాజకాలమున త్రవ్విన కాలువను తిరిగి ప్రతిష్ఠించెను. షష్ఠసంవత్సరమున రాజనూయ యాగమును సల్పెను. పౌరజానపద సంఘములకు అనేకాభ్యుదయ ములు ప్రసాదించెను. సప్తమసంవత్సరమున గృహిణి కుమారుని కన్నది. అష్టమసంవత్సరమున మహావాహినితో గోరథగిరిని ముట్టడించి రాజగృహమును పీడించెను. సేనావాహినితో వచ్చిన అతనిని ఎదుర్కొనక యవనరాజు డిమితి మధురను విడిచి మరలిపోయెను. నవమ సంవత్సరమున బ్రాహ్మణులకు సువర్ణరత్న కల్పవృక్షములను దానము చేసెను. ప్రాచీనదీతీరముల విజయప్రాసాదమును కట్టించెను. దశమ వర్షమున భారతవర్షమునకు మహాప్రస్థానమును దండయాత్రకు వెడలెను. పృథోదకదర్భ యను పట్టణములో 1300 సంవత్సరములకు పూర్వము ప్రతిష్ఠాపితమైన కేతుభద్రుని దారుప్రతిమను ఊరేగించెను. ఏకాదశ వర్షమున, పిఠుందనగరమును గార్ధభములచే దున్నించెను. 113 సంవత్సరములనుండియున్న ద్రవిడరాజ్యసమ్మేళనము నంత మొందించెను.

ద్వాదశ సంవత్సరమున ఉత్తరాపథ రాజులు భయపడునట్లు, మగధరాజు బృహస్పతి మిత్రుని పాదాక్రాంతుని జేసెను. నందరాజులు తీసికొనిపోయిన కళింగజిన విగ్రహమును తిరిగి తీసికొనివచ్చెను. మగధరాజ్యసంపదను కొల్లగొట్టెను. తన మత్తేభముతో సుగాంగేయ రాజు ప్రాసాదమును ప్రవేశించెను. పాండ్యదేశరాజునుండి అనేక మణిరత్నరాసులను హస్తినౌకలను కప్పము గొనెను.

త్రయోదశ సంవత్సరమున కుమారీపర్వతమున క్రామణులకు భిక్షుకులకు గుహలను నిర్మించెను. (ఖారవేలుడు ఇందు భిక్షురాజు,

క్షేమరాజు. కళింగచక్రవర్తి, ధర్మరాజు, రాజర్షి వంశీయుడు సర్వ మతములను గౌరవించువాడు.) శ్వేతాంబరులకు చీనాంశుకముల నిచ్చెను.

పోయిన 64 కాఖలుగల చతుర్వర్గములు గల అంగసప్తికను పునఃప్రతిష్ఠించెను.

శాతకర్ణి

ఈ శిలాశాసనమున భారవేలుడు, శాతకర్ణిని గణింపక కృష్ణవేణీ నదీతీరమువరకు దండయాత్ర నల్పెను. మూషికనగరమును నాశనము చేసెను. పశ్చిమముననున్న ఈ శాతకర్ణి శాలివాహనచక్రవర్తి అని చెప్పవచ్చును - భారవేలుని శాతకర్ణి ప్రశంసనుబట్టి అతడు మహాబల సంపన్నుడని తోచుచున్నది. మగధరాజ్యమును జయించినాడు. ఉత్తరాపథమును దిగ్విజయము నల్పినాడు. కాని శాతకర్ణిని ప్రత్యక్షముగ జయించినట్లు చెప్పకొనలేదు. దీనినిబట్టి నానాఘాట్ శిలా శాసనములో “అప్రతిహతచక్రు”ని రాణి నాగనిక పేర్కొనిన శాతకర్ణి II యేయై యుండును. పురాణములుగూడ ఇతనిని మహాన్ మహాశాతకర్ణి యని పేర్కొనుచున్నవి. శాతకర్ణి అశ్వమేధయాగమును రెండు సారులు నల్పెను. భారవేలుడు శాతకర్ణి ప్రథమాశ్వమేధయాగము తరువాత అతనిని లెక్కచేయక కృష్ణవేణీనదీతీరమువరకు దండయాత్ర నల్పెను. కావున భారవేలుని అనంతరము, శాతకర్ణి దక్షిణాపథమున అప్రతిహతచక్రవర్తిత్వమును పునఃప్రతిష్ఠించుకొనుటకు ద్వితీయాశ్వ మేధయాగము నల్పియుండును.

బృహస్పతిమిత్ర

భారవేలుని సమకాలికుడు మగధరాజు బృహస్పతిమిత్రుడు. బృహస్పతిమిత్రుని నాడెములు అగ్నిమిత్రునికి ప్రాచీనములు. బృహస్పతికి అధిష్ఠాననక్షత్రము పుష్యనక్షత్రము. కావున బృహస్పతి

మిత్రుడే పుష్కమిత్రుడు. భారవేలుడు గోరథగిరిని ముట్టడించి రాజ గృహమును పీడించెను. గోరథగిరి మౌర్యసామ్రాజ్యమున కేంద్ర సేనాశిబిరము. మగధరాజ్యముపై దండయాత్రకు పూర్వరంగముగ భారవేలుడు గోరథగిరిని ముట్టడించి కొంతనష్టము కల్గించియుండును. కాని, ఆ దండయాత్ర జయప్రదముకాలేదు. ఆ సమయముననే యవనరాజు డెమిట్రీయసు మధురవరకు వచ్చి, మరలిపోయెను. కాని భారవేలుడు తిరిగి నాలుగు సంవత్సరములలో మగధపై దండెత్తెను. మగధరాజు బృహస్పతిమిత్రుడు పాదాక్రాంతుడయ్యెను. మగధరాజ్య సంపదను, నందరాజులు కొనిపోయిన కళింగజిన విగ్రహమును తిరిగి తీసికొనివచ్చెను. దీనినిబట్టి నందరాజ్యకాలములోకూడ కళింగ మగధ రాజ్యమున కలిసియుండెనని తెలియుచున్నది. భారవేలుడు సుప్రసిద్ధమైన సుగాంగేయరాజప్రసాదమును తన మత్తేభముతో ప్రవేశించెను.

అయోధ్యశిలాశాసనము పుష్కమిత్రుని ద్వితీయాశ్వమేధయాగమును పేర్కొనుచున్నది. భారవేలునిచేగల్గిన అపజయమును మాపుకొనుటకు, భారవేలుని మరణానంతరము శాతకర్ణి వలె తిరిగి రెండవ అశ్వమేధయాగమును సల్పియుండును. అశ్వమేధయాగము చక్రవర్తిత్వచిహ్నము.

భారతదేశమును మౌర్యసామ్రాజ్యము ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముగ పరిపాలించినది. ఆ సామ్రాజ్యపతనానంతరము బృహద్భారత చక్రవర్తిత్వమునకు నల్లరు పోరాడిరి.

- ౧ మౌర్యసామ్రాజ్యము నాక్రమించిన పుష్కమిత్రుడు.
- ౨ శాతవాహనసామ్రాజ్యమును పాలించిన దక్షిణాధిపతి అప్రతిహతచక్ర వీరశూరశతకర్ణి.
- ౩ మధురవరకు దండెత్తివచ్చిన గ్రీకురాజు డెమిట్రీయసు.
- ౪ అందరిని తిరస్కరించి దిగ్విజయము సల్పిన కళింగచక్రవర్తి భారవేలుడు.

డెమిట్రీయసు

భారవేలుని శిలాశాసనము యవనరాజు డెమిట్రీయసును పేర్కొనుచున్నది. గర్గసంహితలో యవనులు సాకేతమును ముట్టడించి మధుర, పాంచాల, సాకేతములను జయించి పాటలీపుత్రముపై దండెత్తుచున్నట్లు గలదు. పతంజలి వ్యాకరణభాష్యమును వ్రాయుచున్నప్పుడు మగధరాజు యజ్ఞమును ముగింపలేదు. భారవేలుడు ఉత్తరాపథమున నున్నప్పుడు, డెమిట్రీయసు - గర్గసంహితలోని దక్షమిత్రుడు - మధురనుజయించి సాకేతమువరకు దండయాత్ర నల్పుచుండి యుండవలెను. భారవేలుని దండయాత్ర విని, డెమిట్రీయసు మధురను వీడి మరలిపోయెను. భారవేలుడు డెమిట్రీయసును జయించి నట్లు చెప్పుకోలేదు. బాక్టియను చరిత్రలో కూడ డెమిట్రీయసు స్వదేశమునకు - తన ప్రత్యర్థియైన యూక్రిటైడీసును ఎదుర్కొనుటకు మరలిపోవు ప్రస్తావన గలదు. (1) ఈ విషయము భారవేలుని శిలాశాసనకథనముతో తూచినట్లు సరిపోవుచున్నది. బాక్టియను చరిత్రలో డెమిట్రీయసు స్వదేశమునకు మరలివచ్చుట క్రీ. పూ. 175 ప్రాంతమని నిర్దేశము. అది భారవేలుని 8 వ రాజ్యసంవత్సరము కావున, భారవేలుని ప్రథమరాజ్యసంవత్సరము క్రీ. పూ. 183 ప్రాంతమై యుండును. (2) ఇతని కాలమును నిర్ణయించుటకు వేరొక ఆధారము పుష్కమిత్రుని కాలము. (3)

(1. Encyclopaedia Britannica IX 88 p

- (2) భారవేలుని కాలమును నిర్ణయించుటకు వేరు ఆధారములు లేవు. ఒకానొకసమయమున నందరాజ్యశకము ఈ శిలాశాసనములో నున్నదని తలచిరి. కాని, తరువాత అది మృగతృష్ణయని తేలివది.

(3) Jayaswal J. B. O.R.S.

- క్రీ. పూ. 236 అశోకచక్రవర్తి మరణము
 236 కుణాలుడు సింహాసన మధిష్ఠించుట
 228 దశరథుడు
 220 సంప్రతి
 211 సాలీశుక
 195 బృహద్రథ
 188 బృహద్రథుని పుష్కమిత్రుడు సంహరించుట. పుష్క
 మిత్రుడు సింహాసన మధిష్ఠించుట.

దీనినిబట్టి ఈ శిలాశాసనమునకు సంబంధించిన చారిత్రక
 సన్నివేశముల కాలనిర్ణయము సల్పవచ్చును.

- క్రీ. పూ. 207 ఖారవేలుని జననము
 192 యౌవరాజ్యాభిషేకము
 188 పుష్కమిత్రుడు మగధసింహాసన మాక్రమించుట.
 183 ఖారవేలుడు సింహాసన మధిష్ఠించుట.
 182 శాతకర్ణి పశ్చిమమున రాజ్యము సల్పుట.
 193 రాష్ట్రకభోజకులపై ఖారవేలుని దండయాత్ర
 177 రాజ్యాభిషేకము, రాజనూయము.
 175 గోరథగిరి ముట్టడి. యౌవరాజు డెమిట్రీయసు మధు
 రను వీడుట. పుష్కమిత్రుని ప్రథమాశ్వమేధము
 173 ఖారతవర్ష దండయాత్ర
 172 జైనగ్రంథ సంపాదన
 171 పుష్కమిత్రుని జయించుట. నుగాంగేయ ప్రాసాద
 ప్రవేశము.
 170 కుమారగిరిపై గుహారామములు.

క్రీ. పూ. 173 లో ఉత్తరదేశమునుండి ఖారవేలుడు కళింగదేశ
 మునకు మరలివచ్చి తిరిగి క్రీ. పూ. 171 లో బృహస్పతిమిత్రుని

జయించెను. కావున మహావాహినులను భారవేలుడు అంత శీఘ్రముగ నడుపుటకు ఆ రోజులలో భారతదేశమునందు రాచబాటలుండి యుండవలెను. ఆ ప్రాచీనకాలమున భారవేలుని సేనల శీఘ్రగమనము నపినులగూడ నాశ్చర్యపరవశుల చేయనగును.

ద్ర వి డ ద ం డ యా త్ర

ఏకాదశవర్షమున, భారవేలుడు పితుంధనగరమును నాశనము జేసెను. 113 సంవత్సరముల నుండియునున్న ద్రవిడరాజ్యసమ్మేళనము నంతమొందించెను. కావున పితుంధనగరము ద్రవిడదేశమున దక్షిణమున నుండునని గోపాలాచార్యులుగారి అభిప్రాయము. 12 వ వర్షమున పాండ్యరాజు నుండి కాంచనరత్నరాశులతోపాటు హస్తినౌకలను బహుమానముగ పొందెను - కావున, పితుంధ పాండ్యదేశమునకు దగ్గరగా తూర్పున నుండి యుండును. బలియను తామ్రపర్ణి ద్వీపమునుగురించి వ్రాయుచు,

“ఈ ఏనుగులు భారతద్వీపకల్పములోని ఏనుగులకంటె పెద్దవి. తెలివి గలవి. ద్వీపములో అరణ్యములలో దొరకు దారువులచే నావలను గట్టి ఈ ఏనుగులను ఎగుమతి చేయుదురు. అవి అక్కడ నుండి కళింగ రాజునకు చేరును.” అని వ్రాసినాడు. ఇది మెగస్థనీసునుండి సంగ్రహించిన యెడల ఈ ఏనుగులు కళింగమునకు చేరు ఆచారము చాలకాలమునుండి యుండును. ఏనుగులు అనాటి యుద్ధతంత్రమున మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించినవి.

ప్రాచీన దక్షిణ భారత ద్వీపకల్పము

సంఘవృత్తములు

(కీ. పూ. 3 వ శతాబ్దినుండి క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్ది మధ్యమువఱకు)

రాజ్యతంత్రము

ప్రాచీనకాలమున రాజ్యతంత్రమున రాజు సర్వాధికారి. రాజ్యాధికాతము ‘కులపురుషవరంపరాగతము’. రాజు 21 వ సంవత్సరమున

కాని పట్టాభిషిక్తుడుకాడు. 15వ సంవత్సరమున యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకము జరుగును. (1) రాజాచారములు ధర్మశాస్త్రవిహితములు. రాజు ఔద్ధుడైనను, జైనుడైనను, ఆర్థమతస్థుడైనను ధర్మవిహితమైన ఈ కర్మకాండ సమానముగనే వర్తించును. రాజు బహుభార్యాపరుడైనను, రాజ్యమునకు వారసత్వయుద్ధములు ఆనాడు కన్పింపవు. యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకము ఇట్టి వివాదముల నరికట్టినది. రాజు బాలుడైన తల్లి కుమారుని పేర రాజ్యమును శాసించును. (2)

పురుషార్థనిర్వహణమునకు యథోచితావకాశములను ప్రజలకు కల్పింపవలసిన భారము రాజుమీద నున్నది. ప్రజలను కన్నబిడ్డలవలె పాలింపవలెను. పన్నులను యథాశాస్త్రముగనే విధింపవలెను. పక్షపాతము ఏ మాత్రము కూడదు. (3) ప్రజలను సంతోషపెట్టుటయే రాజు పరమావధి. భారవేలుడు 35,000 ప్రకృతిని రంజింపజేసినట్లు పొగడుకొనెను. (4) రాజునకు అమాత్యవర్గ ముండెడిది. అందు కొందఱు విశ్వాసామాత్యులు. (5) రాజులు రాజమాతలు శిలాశాసనములలో కన్పించుచున్నారు. కాని రాజ్యతంత్రమున పీఠెంత అధికారము నిర్వహించిరో చెప్పుట కష్టము. రాణి నాయనిక, గౌతమీబాలాశ్రీ రాజ్యాధికారమును వహించినారు.

(1) భారవేలుని శిలాశాసనము. కళింగదేశము. అశోకుని పట్టాభిషేకము అతడు రాజ్యమునకు వచ్చిన 4 సంవత్సరముల వరకు జరుగలేదు.

(2) గౌతమి; నాయనిక.

(3) E, Vol VII 1, 61, 62

(4) కళింగదేశము —

(5) కానేరి ; No. 11 ASW, Vol V

రాజప్రతినిధులు

రాజవంశమునకు చెందిన రాజకుమారులను పాలితదేశముల పరిపాలనకై వినియోగించుట ప్రాచీనాచారము. కొల్లూపూరులో 'గౌతమీపుత్ర విలివాయకుర' అను నామముగల నాణెములు దొరికినవి. ఈ 'గౌతమీపుత్ర విలివాయకుర'ను గౌతమీపుత్రశాతకర్ణికి అభేదము కల్పించుటకు పీలు లేదు. (6) ఇతడు గౌతమీపుత్రుడు గనుక గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణికి తమ్ముడై కొల్లూపూరుప్రాంతమున రాజప్రతినిధియై పరిపాలించినాడని కొందరి యాహ. శాతవాహన రాజ్యము కొల్లూపూరుకు దక్షిణముననున్న వైజయంతి వరకు ఆనాడు వ్యాపించినది. వీరు స్వయముగ నాణెములను ముద్రించి పరిమితస్వాతంత్ర్యము గల్గిన మండలాధిపతులు. రాష్ట్రము 'ఉజ్జయిని చిహ్నము' అర్వాచీన శాతవాహనుల నాణెములపై గనుపించుచున్నది గాని విలివాయకుర నాణెములపై లేదని వచించిరి. విలివాయకుర నాణెములపై ధనుస్తూణీరములు చిహ్నములు.

అర్వాచీనశాతవాహనుల ఉజ్జయిని చిహ్నము, వారు ఉజ్జయినిని జయించుటను సూచించుచున్నది. ఆ చిహ్నము సామ్రాజ్యము లోని నాణెములన్నిటిమీద నుండనక్కరలేదు. రాజులు మారినను నాణెముల స్వరూపము మారకపోవుట ప్రాచీనాచారము. రాజప్రతినిధి లేక సామంతులైన మహారథులుకూడ అక్కడక్కడ స్వతంత్రముగ నాణెములను ముద్రించిరి.

సామంతులు

రాజ్యతంత్రమును అధికారపరంపర నిర్వహించుచుండిరి. అనేక సామంతదండనాథు లుండెడివారు. మహారథులు, మహాభోజులు అను వారు ఉన్నతోద్యోగులు. మహాసామంత, మహాసేనాపతి, మహాదండ నాయక పదవులు ఇట్టివే. భారవేలుడు రాష్ట్రకులను భోజులను

జయించెను. వీరు శాతవాహన సామంతులని ఆ శాసనములో నూచన గలదు. (7) అశోకుని శాసనములలో రథికులు భోజకులు కన్పించు చున్నారు. వీరు ప్రాంతీయ పరిపాలకులు. నానాఘాటుకుడ్యప్రతిమలలో మహారథి త్రనకయిరో ప్రతిమ రాజు రాణి యువరాజు తరువాత రాజకుమారులకు ముందు గలదు. దీనినిబట్టి వీరి అధికార పదవిని నిరూపింపవచ్చును. శాతవాహనరాజులు మహారథుల పుత్రికలను వివాహము చేసికొన్నారు. వీరు మౌర్యసామ్రాజ్యకాలమున రథికులై స్వతంత్ర శాతవాహనసామ్రాజ్యస్థాపనకు తోడ్పడియుందురు. కావున శాతవాహనసామ్రాజ్యములో ఈ రథికులు మహారథులుగా, భోజకులు మహాభోజులుగా కన్పించుచున్నారు. శాతవాహనచక్రవర్తులు అధికార బంధమును ప్రగాఢవివాహసూత్రములచే బిగించినారు. ఈ మహారథి, మహాభోజనాయకులు వంశపారంపర్యముగ వచ్చుటచేత వీరిని సామంతరాజులుగ పరిగణింపవచ్చును. ఒక శిలాశాసనములో “మహాభోజి” - సాదగేరీ విజయాకండ పాలితుడను కుమారునితో కనిపించుచున్నది. కావున, శాతవాహనరాజులవలె, రాజ్యాంగమున మహాభోజి రాజులుగూడ అధికారమును పుత్రులతో గలసి నిర్వహించిరి. మహారథులు అమాత్యులకంటె ఉన్నతశ్రేణిలోని పాలకులు. వీరు సామంతులనుటకు ప్రబలాధారములు గలవు. వారు శాతవాహనచక్రవర్తి రాజ్యసంవత్సరములలో, స్వతంత్రముగ గ్రామములను దానమొసంగిరి. కాని, అమాత్యులు రాజాజ్ఞానుసారము దానములను నిర్వహించిరి.

మ హా సే నా ప తి

వాసిష్ఠీపుత్ర సామిసిరిపులమావి 22 వ సంవత్సరమున ఒక నాసిక శిలాశాసనము మహాసేనాపతిని పేర్కొనుచున్నది. ఒక శిలా శాసనములో మహాసేనాపతి శాసనపత్రమును లిఖించినట్లు గలదు.

(7) భారవేలుని శిలాశాసనము.

రాజ్యము 'అహారములుగ విభక్తమయ్యెను. గోవర్ధనాహార, సోపారహార, మామలాహార, శాతవాహనీహార ఉదాహరణములు. అహారములకు అమాత్యులు అధికారులు. ఇది వంశక్రమానుగతమైన పదవిగాదు. హాలునిన ప్రతీతి గ్రామాధికారులను గ్రామికులను పేర్కొనుచున్నది. పులుమావి జంగ్లిగుండు శాననములో గ్రామికుడు కన్పించుచున్నాడు.

ఇంకను, మహాతారకులు, మహాఆర్యకులు, భాండాగారికులు, హేరణ్యకులు, మహామాత్యులు, మహామాత్రులు, నిబంధికారులు, ప్రతీహారులు, దూతకులు, మహాతారకులు, అంతఃపురదౌవారికులు, మహాఆర్యకులు, బౌద్ధవిహారాధికారులు కన్పించుచున్నారు.

అల్లూరులో ఒక శిలాశాననము సమష్టిదానమును పేర్కొను చున్నది. దాతలలో ఒక రాజు గలడు. రాజనామమును పేర్కొనలేదు. ఈ దానశాననములు పేర్కొనిన దానకర్తలలో మహాతలవారును అతని భార్య, మనుమడు కన్పించుచున్నారు. ఇందుగల దానములలో ఒక విహారము వేటరకుధి - పొలిమేరలలో కొన్ని నివర్తనముల భూమి, పాపికల అవధులలో కొన్ని నివర్తనముల భూమి, 500 గోవులు 64 బండ్లు 140 సేవకులు, కొన్ని పాత్రలు, 2 ఇత్తడి గంగాళములు 4 ఇత్తడిశీందెలు, దీపస్తంభములు, అతరగిరి సమీపమున ఒక తటాకము 1000 పురాణ కాహపణములు శాశ్వతధర్మముగ 52 నివర్తనముల భూమి తలవారుకుటుంబ మిచ్చినది. (8)

సంఘస్వరూపము

దక్షిణభారతద్వీపకల్పములోని ప్రాచీనసంఘ స్వరూపము అమరావతీ భట్టిప్రోలు స్తూపశిథిలావశేషములలో శిలాశాననములలో బౌద్ధశిల్పములలో దిజ్ఞాత్రముగ ప్రతిబింబించుచున్నది. ప్రాచీనసంఘ

(8) గోపాలాచారి.

చిత్రము ఖండఖండములుగ శిథిలస్థూపములలో, జీర్ణవిహారములలో ప్రాచీనశిల్పఖండములలో, పూడిపోయిన మట్టిదిబ్బలలో, విరిగిపోయిన ప్రతిమలలో, చెరిగిపోయిన అక్షరములలో లభించుచున్నవి. ఒకనాడు దక్షిణభారతద్వీపకల్ప మందలి పర్వతగుహలు బుద్ధభగవానుని దివ్య సందేశమును మానవకళ్యాణమునకై విశ్వవ్యాప్తముచేయ దీక్షాచారులైన బౌద్ధభిక్షకుల కాపాయాంబరకాంతులచే స్నిగ్ధగంభీరముగ శోభించుచుచుండెడివని నేడు ఊహించుకొనుట కష్టము. నేడు నాగార్జునకొండ అను శ్రీపర్వతశ్రేణిలో కృష్ణానదీతీరమున నున్న విశాలపర్వతసానువుల దేశదేశములనుండివచ్చిన నౌకలు, వ్యాపార పదార్థములను దింపుచుండెడివని చిత్రించుకొనుట కష్టము. శ్రీపర్వతమును బుద్ధధాతునిక్షిప్తమైన మహాచైత్యము. కాశ్మీరము, చీనా, తామ్రపర్ణి-వీనినుండి వచ్చు బౌద్ధభిక్షుకులకు నిత్యయాత్రాస్థలము. అమరావతి, భట్టిప్రోలు, నాగార్జునకొండ, జగ్గయ్యపేట, చిన్నగంజాము ప్రాంతముల బౌద్ధవిహారములు వేనవేలు భిక్షుకులతోకలకలలాడుచుండెడివి. ఇవన్నియు ఇక్షాకులనాటి చరిత్రలు. శాతవాహనుల నాటిపురాణ కథలు. ఈజిప్టునుండి అనుకూలవాత ప్రేరితములై వర్తక నౌకలు క్రీ. శ. మొదటిశతాబ్దిలో దక్షిణభారతభూమిని చేరుచుండెడివి. రోమక సామ్రాజ్యములోని నాణెములు ఎన్నో లభించినవి. పులుమావి నాణెములపై సముద్రయానమును సూచించుచు రెండుతెరచాపలుగల నావల బొమ్మ లున్నవి.

చాతుర్వర్ణ్యవిభాగము ప్రాచీనదక్షిణభారత సంఘములో శిలాక్షరములలోగూడ సాక్షాత్కరించుచున్నది. గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి వర్ణసాంకర్యము కల్గకుండ రక్షించెను. అతడు ఏకబ్రాహ్మణుడు. (9)

(9) ఏకబ్రాహ్మణ శబ్దార్థమునుగురించి చారిత్రకులకు ఏక వాక్యత కుదుర లేదు. బండార్కరుగారు, బ్రాహ్మణులను సంరక్షించుటలో అద్వితీయుడని చెప్పుచున్నారు. మరి కొందరు దీనినిబట్టి శాతవాహనులు బ్రాహ్మణులని నిర్ణయించినారు.

బౌద్ధమతప్రభావమువలన సంఘములో వర్ణవిభేద ప్రాబల్యము తగ్గిన దని ఊహింపవచ్చును. కాన్హేరి శిలాశాసనములో గజసేన, గజమిత్ర క్షత్రియసోదరులు వాణిజ్యకారులుగ కన్పించుచున్నారు. క్షత్రియులు కొందరు వర్తకవృత్తితో జీవించిరి. ఇంకను హాలికులు, మూర్ధకులు క్షత్రియులు గోలికులు (గోపాలురు) కన్పించుచున్నారు.

య వ ను లు

వాఙ్మయములో యవనమైచ్చశబ్దములు విదేశీయ సామాన్య వాచకములు. అశోకుని శిలాశాసనములు గ్రీకులను యవనులుగా పేర్కొనుచున్నవి. (10) అశోకుని సామ్రాజ్యములోని సురాష్ట్రమును యవనరాజు తుశాస్సుప పరిపాలించెను. (11) కాని అర్వాచీనశిలాశాసనములు యవన, శక, శబ్దములు పర్యాయపదములుగా గాకపోయిన విదేశీయులకు సామాన్యవాచకములుగా ప్రయోగించినవి. యవనులు ఎప్పుడు దక్షిణాపథమున ప్రవేశించినది చెప్పుట కష్టము. బుద్ధనిర్యాణమునకు 250 సంవత్సరముల అనంతరము యవనుడైన ధర్మరక్షి తుడు, అపరాంతదేశమునకు బౌద్ధమతాచార్యుడుగ వెళ్ళెను. మహారక్షితుడను బౌద్ధాచార్యుడు యవనదేశమునకు వెళ్ళినట్లు “మహావంశము” లో నున్నది. మీనాండరు, యమునాతీరమువరకు దండయాత్ర నల్పి, సురాష్ట్రమును జయించెను. పరిష్టను గ్రంథకర్త అతని కాలములో బారుకచ్చలో మీనాండరు, అపొలోడటసునాణెములు చెలామణిలో నున్నవని వచించెను. కార్లె శిలాశాసనములు, భారతీయులుగా మారిపోయిన యవనుల నెందరినో పేర్కొనుచున్నవి.

(10) అశోక శిలాశాసనములలో పశ్చిమోత్తరమున గాంధార కాంభోజదేశస్థుల మధ్య నున్నారు. అలెగ్జాండరు తర్వాత పశ్చిమోత్తరమున సైలిక్యాను గ్రీకు రాజ్యమును స్థాపించెను.

(11) వృషభదముని శిలాశాసనము.

ఇవి చైత్యస్తంభములపై నున్నవి. శిలాక్షరములనుబట్టి ఇవి క్రీ. పూ. మొదటి శతాబ్దినాటివని చెప్పవచ్చును. కాగ్లే శిలాశాసనములలో దానముల నిచ్చిన యవనకుటుంబములు సింహధాయకుటుంబము, యశవర్ధనకుటుంబము, ధర్మదాయకుటుంబము- వీరందరు ధేనుకటక నివాసులు. కావున ఆ నాడు ధేనుకటకము యవనకూటమని చెప్పవచ్చును. (12) యవనులు, హిందూమతములో, బౌద్ధమతములో చేరి కలిసిపోయిరి. వారి నామములు కుటుంబములు అన్నియు భారతీయములే. వారి ఆచారవ్యవహారములు, సంప్రదాయములుకూడ భారతీయములై యుండవచ్చును. వారి శిలాశాసనములలో ప్రాకృతముపయోగించిరి. వారు బౌద్ధులతో హిందువులతో కలసి మెలసి తిరుగుచుండిరి. కాగ్లే చైత్యము యవనుల బౌద్ధుల సమష్టివానము.

శకులు

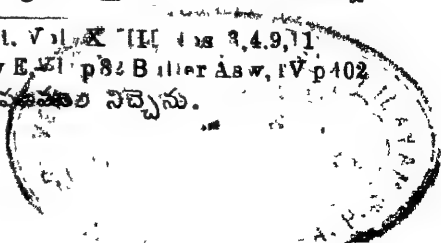
యవనుల వలె శకులుకూడ భారతీయసంఘమున లీ మై పోయిరి. నహపాణుని అల్లుడు భారతీయనామమును-(వృషభదత్తుడు)- ధరించెను. అతని తండ్రి పేరు మాత్రము దీనిక. అగ్నివర్మన్ శకుడు. అతని కూతురు విష్ణదత్తా. నహపాణుని కూతురు దక్షమిత్ర.

వృషభదత్తుడు హిందూమతావలంబి. ఇతడు బ్రాహ్మణులకు ఇచ్చిన అనేకదానములు, ఈ విషయమును స్వయంవ్యక్తము చేయుచున్నవి. (13) పుష్కర తీర్థములలో ఆభిషేకము నొంది గోదానము చేసినవారితో యవనులు శకులు చాలనుంది హిందువులు గలరు. బౌద్ధులు గలరు. వృషభదత్తుడు, నాసికలో యదార్థమతతత్వమును గ్రహించి “ధర్మాత్మనా” తిరాళ్ళి పర్వతగుహలను బౌద్ధభిక్షుకులకు నిర్మించి ఇచ్చెను. దీనినిబట్టి “వృషభదత్తుడు మతమును మార్చి

(12) E. Vol. Nos 4,6 to 10 E. I. Vol. Nos 3,4,9,11.

(13) Nosik 32, Rapson Sarnay E. I. p 82 B. I. L. Ass. IV p 402.

బ్రాహ్మణము 70,000 శర్వపణముల నెచ్చెను.

బొద్ధుడయ్యెనా యని నిష్కర్షగా చెప్పలేము” అని సేనార్డు పండితుని వాక్యము. కాని, వృషభదత్తుడు తరువాత బ్రాహ్మణులకు దానములు సల్పెను. వృషభదత్తుడు బొద్ధుడు కాలేదు. (14) శాతవాహనరాజులు శకతాజపుత్రికలనుకూడ వివాహ మాడిరి.

గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి “శకయవన, పహ్లావనిషాదనుడు” శాతవాహనులకు శకరాజులకు యుద్ధములు జరిగినవి. దీనినిబట్టిగూడ శ్రీ. శ. 2 వ శతాబ్దిలో శకరాజులు దక్షిణాపథమున పాతుకొని పోయిరని తెలుచున్నది. (15)

అమరావతీస్తూపమున గాంధారరోమను శిల్పకళాప్రభావము కన్పించుచున్నది. తెలుగులో గండారుశబ్దము గండారో గాంధారో శబ్దభవము. పశ్చిమక్షాత్రపరాజకన్యకను వీరపురుషదత్తుడు వివాహ మాడిన తర్వాత తూర్పునకూడ దక్షిణాపథమున శకులు ప్రవేశించిరి. నాగార్జునకొండ శిలాఖండము మోద అను శకుని, బుద్ధి అను అతని సోదరిని పెర్కొనుచున్నది. ఒకశిలాస్తంభమున సైనికులు ఇద్దరు కన్పించుచున్నారు. వారు ఆంధ్ర రాజాంతఃపురమున ద్వారపాలకులుగ నుండిరిని లాంగహరుగారి ఊహ. (17) గృహములో యజమానిభార్య, సోదరులు, పుత్రులు, పుత్రికలు, కోడలు, ఇది కుటుంబక్రమము. దానశాసనములో ఈ క్రమము గన్పించుచున్నది. ఏకకుటుంబజీవనము ఆ కాలములో నున్నదని తలపవచ్చును.

స్త్రీలు

సంఘములో గృహిణికి ఉన్నతస్థానము గలదు. రాజులు కుమారుల బాల్యములో రాజ్యములను శాసించిరి. ‘మహాభోజి, మహా

(14) నాసికగుహ 42 లో నిర్మించెను.

(15) రుద్రమాన్ - గిర్నారుశాసనములు.

(17) Longham's Archaeological survey of India Nagarjuna Konda.

రథిని కన్పించుచున్నారు. అమరావతిలో స్తూపశిలలు, తోరణములు ఎన్నియో దానము చేసినది భారతగృహిణులు. అమరావతి శిలాశాసనములు 145 లో 72, కుదాలో 30 లో 13 నాశికలో 29 లో 16 స్త్రీలను వారి దానములను పేర్కొనుచున్నవి. నాశికలో కూడ చైత్యగృహములు స్త్రీలు కట్టించినవి. జంబూద్వీపములో సుందరతమశిల్ప నిర్మాణమగు కార్లేచైత్య నిర్మాణములో స్త్రీలు పురుషులతో కలసి దానములు చేసినారు. రాజద్వారమున కిరుప్రక్కల నున్న అలంకృత శిల్పనిర్మాణములు ఇద్దరు నన్యాసినుల దానములు. ఒక గృహిణి, భిక్షుకుని దానశిల్పములుగలవు. నాసికలో ఒకశకయువతి, విష్ణుదత్తా, నాసిక 'సంఘ' మునకు 35000 కర్తవ్యములను దానము చేసినది. అమరావతి శిల్పవశేషములలో స్త్రీలు, జంత్రిగానపరాయణులయి అతిపూజాపరులయి. బౌద్ధారాధనా నిమగ్నలయి నాట్యసంగీత వినోద పరాయణులయి పురుషులతో సఖావేదికలలో కలసి మెలిసి కన్పించుచున్నారు. అతిథులను అభ్యాగతులను గృహిణులు భర్తలతో కలిసి ఆదరించినారు. ఒక వివాదసన్నివేశమును చిత్రించిన నభిలో ప్రేక్షకులలో స్త్రీల సంఖ్యయే అధికము. విగతభర్తృకలు ఆత్మసంయమముతో, విషయపరాజ్ఞుఖలై జీవితమును గడపినారు.

మనుధర్మశాస్త్రము - చాణక్యుని అర్థశాస్త్రము రాజ్యతంత్ర నిర్వహణమున మిక్కిలి ప్రభావము వహించెను.

శాతవాహనుల తొలి రాజధాని ధాన్యకటకము. మలి రాజధాని ప్రతిష్ఠానము. శాతవాహనుల సామ్రాజ్యము వింధ్యాద్రి-కృష్ణానదీ మధ్యప్రదేశముగ ఎన్ననగును - ఒకానొకప్పుడు అది కృష్ణకు దక్షిణమున కుంతలమును, వింధ్యకు ఉత్తరముననున్న మాళవదేశమును ఆక్రమించెను. శాతవాహనులు మగధను జయించినట్లు చెప్పబడినది. కాని, వారి పరిపాలన ఎంతకాలము సాగినది తెలియ

రాదు. మాళవరాజ్యము పలుమారులు చేతులు మారినది. శకశాత వాహనులమధ్య నాలుగు శతాబ్దాలపాటు మాళవదేశము యుద్ధస్పర్ధకు హేతువై నది.

రానౌ వశిష్టిపుత్ర విలివాయకుర- రానౌ మాధరిపుత్ర శివలకుర రానౌ గోతమీపుత్ర విలివాయకుర రాజుల నాణెములు కాల్యాపూరు ప్రాంతమున లభించినవి. అందు ఉజ్జయిని చిహ్నము కానరాకపోవుటచే వారు శాతవాహనసామంతులుగ పరిగ్రహింపనగును.

గ్రామ పరిపాలనను మహాసభలు నిర్వహించెడివి.

జైనబౌద్ధములు ననాతనసంఘమున విప్లవాత్మకమైన మార్పులు తెచ్చిపెట్టినవి. యజ్ఞయాగాది క్రతువులను పునరుద్ధరించిన ప్రథమ గౌరవము పుష్యమిత్రునకు చెందునని హరివంశకథనము. అతనివలె దక్షిణమున - అనేకయజ్ఞయాగములు చేసినది రెండవసాతకర్ణి. సుంగులు బ్రాహ్మణులైనను జాత్రము వహించిరి. బుద్ధుని వలన మహావీరుని వలన క్షత్రియులు బౌద్ధ జైనప్రభావములకు లోనగుటచే బ్రాహ్మణులు సనాతనమతము నుద్ధరించుటకు పూనుకొనవలసి వచ్చినదని ఒక వాదము. శాతవాహనులలో గౌతమీపుత్రుడు ఏకబ్రాహ్మణుడని చెప్పబడినది. అందుచే శాతవాహనులు బ్రాహ్మణులని పలువురు చరిత్రకారులు భావించుచున్నారు. “ఏకాంకుశస్య - ఏకధనుర్ధరస్య ఏకశూరస్య ఏకబ్రాహ్మణః” (అని ప్రాకృతమునకు సంస్కృతచ్ఛాయ) అందుచే ఏకైకశూరుడు ఏకైకబ్రాహ్మణుడు అను అర్థముచే చెప్పవలసియున్నది.

శాతవాహనయుగమున పేర్కొనవగినవి అలనాటి శ్రేణులు. అవి వర్తకసంఘములు. అవి నేటిబ్యాంకులవలె ధనమును స్వీకరించి ‘చడ్డీ’ విచ్చుచుండెడివి. సాలెవారి వర్తకసంఘము 2000 కాహాపణ

ములను శా త్వతమూలధనముగా స్వీకరించినది. ఆచంద్రతారార్కము, ఆ మూలధనముపై వార్షికముగ వచ్చు వడ్డీ నాసికాగుహాభ్యంతరముల నివసించు భిక్షుకులకు వస్త్రాధికముల నొనగూర్చుటకు వ్యయింప నంగీకరించెను. వడ్డీ వార్షికముగ 12%. అట్లే మరియుక 1000కాహాప జములకు 9 వడ్డీ లభించినది. దీనివలన హెచ్చుమొత్తములకు హెచ్చువడ్డీ లభించునని తేలుచున్నది. సాలెవారి సంఘములు ఆర్థిక ప్రాబల్యమును పుంజుకొనుటకు కారణము నముద్రాంతవర్తకము. ఆ నాడు దక్షిణాపథవస్త్రములకు రోమకసామ్రాజ్యమునగల 'మోజు' అపారము. ప్లీనీ రోమకశాసననభిలో రోమకయువతులు సహజమైన సిగ్గువిడిచి, భారతదేశమునుండి దిగుమతియైన గాలితో నేయబడిన సాలెగూళ్ళ వంటి వస్త్రములను ధరించి, తిరుగాడుచున్నారనియు, అపారమైన సువర్ణప్రవాహము తత్ఫలితముగ భారతదేశము చేరు చున్నదని వాపోయెను. హాలుని సప్తశతిలో విదేశగతుడైన భర్త విరహోర్తయైన లేజవరాలిశృంగారము పలుతావుల కాననగును.

శాతవాహన నాణెములపైగూడ నముద్రయాన సూచకమగు 'ఓడ' ముద్ర గలదు. వినుకొండ నెల్లూరు కడప నాగార్జునకొండ ప్రాంతముల రోమక నాణెములు దొరికినవి. రోమకనాణెమగు దీనారము శ్రీనాథునివరకు సుప్రసిద్ధము.

వా జ్ఞ య ము

శాతవాహనయుగమందు రాజభాష ప్రాకృతమే. ప్రాకృతమున వెలసిన 'గాథాసప్తశతి' మహాజ్వలకావ్యము. యథార్థమునకది అనేక కావ్యముల సమాహారము. అది సంకలన గ్రంథము. హాలుడు పలువురు కవుల రచనలను ఏరికూర్చెను. భృగి ప్రధానమైన ఉత్తమోత్తమ కవితకు సప్తశతియంతయు ఉదాహరణ ప్రాయమే.

గాథలందు, గేయకథలందు పీఠీయ
 పలుకులందు ప్రోడమెలఁతలందు
 కలుగు మేలి చవులు కానగ లేని వా
 రవని నున్న వారి కదియె శిక్ష. (16)

సంగీతరసికులుకానివారికి మరణశిక్ష వేయవలెనని పేక్సియరు మహాకవి సూచించెను. హాళకవి చక్రవర్తి అరసికులకు మరణము కంటె జీవితమే గొప్పశిక్ష అన్నాడు !

కాతవాహనయుగమున కథావాఙ్మయమున ప్రపంచమున అగ్రతాంబూలము నమర్చింపవలసిన బృహత్కథ గుణాధ్యునిచే పైకాచీప్రాకృతమున రచింపబడినది. అది నేడు ఉపలభ్యమానము కాక పోయినను, ఆ మాతృక ననుసరించి వెలువడిన సంస్కృతగ్రంథములు. సోమదేవుని కథానరిత్యాగరము క్షేమేంద్రుని బృహత్కథామంజరి, బుద్ధస్వామి బృహత్కథా శ్లోకసంగ్రహము - ఆ మహాకావ్య ప్రతిష్ఠకు విజయధ్వజములు. బోదిన, చాలువా అమరరాజు కుమారిల మకరంద సేన శ్రీరాజ ప్రభృతులు నప్తశత్రుతో పేర్కొనబడిన కవులలో కొందరు.

లీలావతీ పరిణయము హాలీలీలావతుల ప్రణయగాథ నుల్లేఖించినది. రుద్రదాముని గిర్నారుకాననము సంస్కృతగద్యకృతి.

కాళిదాసమహాకవి ఉజ్జయిని విక్రమాదిత్యుని ఆస్థానమునుండి ప్రతిష్ఠానమునకు విచ్చేసి మేఘనందేశమును వ్రాసెనను వాదము అనుశీలించదగినది.

నాగార్జునుడు సంస్కృతమున బహుశగ్రంథకర్త. అతని ప్రజ్ఞా మూలకాస్త్రము మున్నగు గ్రంథము లనేకములు చీనాభాషలోనికి అనువదించబడినవి. (17)

(16) శ్రీరాఘవల్లి అనంతకృష్ణశర్మగారి అనువాదము - గాథాన ప్తశతి.

(17) ప్రకరణాంతమున నాగార్జునుని చరిత్రలో కాననగును.

శాతవాహనులనాటి సాంఘికవృత్తము తెలిసికొనుటకు చరిత్రను శాసనములను అనుశీలించిన తెలియు అంశములు అత్యల్పము. కాని, గాథానప్తశతి చదివినచో శాతవాహనులనాటి సంఘము కన్నులకు గట్టును. సంఘమునకు సాహిత్యమునకు బింబప్రతిభావము గలదు.

గాథానప్తశతి శాతవాహనులనాటి సంఘము ప్రతిఫలించెడి అద్దాల మేడ.

అమరావతి నాగార్జునకొండ భట్టిప్రోలు గుడివాడ - మున్నగు సంఘరామముల శిల్పసంపద విశ్వవిఖ్యాతము.

ఉత్తర శాతవాహన యుగము

శాతవాహన సామ్రాజ్యపతనాంతరము, పలురాజవంశములు దక్షిణాపథమున ఆయా సీమల పరిపాలించినవి. దక్షిణాపథమునంతటిని ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యముతో అయిదుశతాబ్దాలు పరిపాలించి ఒకానొకప్పుడు ఉత్తరాపథమున పాటలీపుత్రము ఉజ్జయిని జయించిన రాజవంశము అంతరించుటవలన దక్షిణాపథరాజ్యతంత్రమున అంతర్వాహినిగనున్న ఐక్యము ప్రచ్ఛుటమైన భిన్నత్వమునకు తావిచ్చినది. నందులనుండి అవిచ్ఛిన్నముగావచ్చిన దక్షిణాపథరాజ్యాంగవ్యవస్థ చిన్నాభిన్నమైనది.

శాతవాహన సామ్రాజ్యపతనానంతరము దక్షిణాపథమున వర్ధిల్లిన రాజవంశములు ఆభీరులు, చూతులు, ఇక్ష్వాకులు, పల్లవులు, బృహత్పలాయనులు, వాకాటకులు, కదంబులు, శాలంకాయనులు, విష్ణుకుండినులు.

పశ్చిమోత్తరమున ఆభీరులు, దక్షిణమున చూతులు, మధ్య ప్రదేశమున శాతవాహనవంశీయులు, పిమ్మట పల్లవులు దక్షిణమునను, ఇక్ష్వాకులు, బృహత్పలాయనులు, శాలంకాయనులు, విష్ణుకుండినులు ఆంధ్రప్రదేశమునను రాజ్యము లేలిరి.

ఆభీరులు విదేశీయులు. వారు పశ్చిమోత్తరమున శకక్షాత్రపుల పేనానులుగనుండి శాతవాహనసామ్రాజ్యపతనానంతరము స్వతంత్ర రాజ్యము స్థాపించి 67 సంవత్సరములు రాజ్యమేలిరి. నాశిక్ శాసనము మాధరీపుత్ర ఈశ్వరపేనుని పేర్కొనుచున్నది. ఆ ఆభీరరాజు పుత్రుడు శివదత్తుడు. ఈశ్వరపేనుడు ప్రారంభించిన శకము క్రీస్తుశకము 249 - 250 నుండి గణనము. తరువాత కలచురి = చేది శకముగా ప్రసిద్ధమైనది.

మహారాష్ట్ర కుంతలదేశముల రాజ్యమేలిన చాతులగూర్జి తెలియనగునదిగూడ స్వల్పమే. వీరినాడెములు ఉత్తరకనర, చితల్ దుర్గు ప్రాంతముల దొరికినవి. వీరి శాసనములు కాన్హేరి, బనవాసి మాలవల్లికడ నున్నవి. అశ్వముఖముద్రతో నున్న వీరి నాడెములు - 'హారితీ' అక్షరాన్నితములు అనంతపుర, కడపమండలములలో దొరికినవి. (హారితీ చాతుల పేరు) కొందరు చరిత్రకారులు చాతులు శాతవాహనవంశీయులని తలపోయుచున్నారు. చాతశతకర్ణి బనవాసి ప్రభువు కుంపల్లి దేవాలయమునకు దానమొనంగెను.

కదంబులు చాతులను నిర్మూలించి, వారి రాజ్యము నాక్రమించినారు.

ఇక్ష్వాకులు శ్రీపర్వతీయులను పేరుతో కృష్ణాతీరభూమినేలిరి. 'నాగార్జునకొండ' ప్రాచీన శ్రీపర్వతము. (1) వీరు 57 వత్సరములు రాజ్యమేలిరి.

ఇక్ష్వాకుల తదనంతరము రాజ్యమేలిన బృహత్పలాయనులలో చరిత్రకు తెలిసిన ఏకైకరాజు జయవర్మ.

అతని ఏకైకదానశాసనము దేవాదాయముల పేర్తో నుచున్నది. దీనినిబట్టి బౌద్ధజైనముల క్షీణత ననాతనవైదికమతపునర్విధానము ఉపాంపనగును.

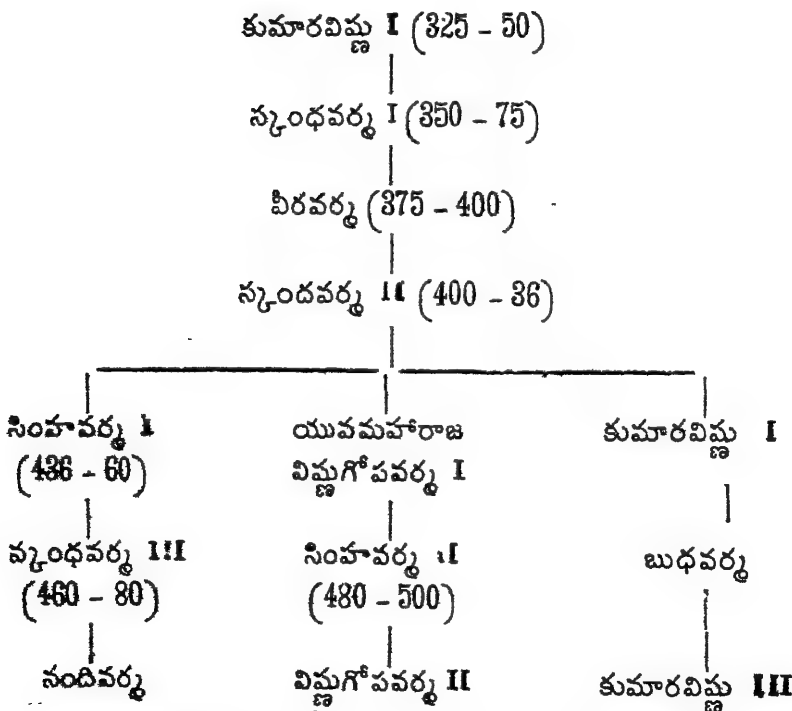
పల్లవులు కాంచీపట్టణము రాజధానిగ రాజ్యమేలిరి.

పల్లవుల చరిత్ర మూడు ముఖ్య విభాగములు చేయవచ్చును. ప్రాచీనపల్లవులు. ప్రాకృతశాసనములవలన తెలియగు వంశము మొదటిది. ప్రాచీనపల్లవులలో అర్జునశాఖ - సంస్కృతశాసనముల వలన తెలియగలుగవచ్చు. కేశవ వంశము. మూడవవంశము నాగ

(1) ఇక్ష్వాకులచరిత్ర "ఇక్ష్వాకులు" అను అధ్యాయమున నవిస్తరముగ గలదు.

వర్మవంశీయులు. ప్రాచీనపల్లవులు అగ్నిష్టోమ, వాజపేయ, అశ్వమేధాది యజ్ఞములొనర్చి సనాతన సంస్కృతిని పునరుద్ధరించిన వారు. (1) సముద్రగుప్తుని దక్షిణదేశదండయాత్రలో కంచిలో అతని కెదురుపడినది విష్ణుగోపుడు. అతనిగూర్చి, మరి యే విశేషములు తెలియరాకుండుట శోచనీయము.

పల్లవ వంశ వృక్షము

పై వంశవృక్షమునకు ఆధారము దానకాననములు. క్రీ. శ. 325 నుండి 500 వరకు గల పల్లవరాజకీయచరిత్ర అజ్ఞాతముగనే యున్నది. సముద్రగుప్తుని సమకాలీనుడైన విష్ణుగోపుడు మొదటి కుమార విష్ణువు మహాదరుడై యుండనోపు.

సింహవర్మ - సింహవిష్ణువు తండ్రి ఆరవ శతాబ్దిలో సుప్రసిద్ధమైన పల్లవవంశ మూలక ర్తకు గూడ పైవంశవృక్షమున స్థానములేదు.

ఈ చారిత్రక సేతువులను నిర్మించి, నమస్కలను పరిష్కరింపవలసినవారు భావి చారిత్రకపరిశోధకులు.

సముద్రగుప్తునకు సమకాలీనుడైన హస్తివర్మ క్రీ. శ. 350 ప్రాంతమున వేంగిపాలకుడు. వేంగి కొల్లెరు సరోవరతీరమందలి జలదుర్గము. హస్తివర్మ శాలంకాయనవంశీయుడు. శాలంకాయనవంశీయులలో ప్రాచీనుడు దేవవర్మ. ఈతడు వహించిన భట్టారకబిరుదము స్వతంత్రప్రతిపత్తినుచకము. దేవవర్మ హస్తివర్మకు ప్రాచీనుడు. ఉభయుల సంబంధబాంధవ్యము తేలలేదు.

హస్తివర్మ పిమ్మట అతని పుత్రుడు నందివర్మ రాజయ్యెను క్రీ. శ. 375. అతని రాజ్యములోనిదే గృధ్రహారవిషయము. అతని రాజ్యము కృష్ణానది కిరువైపుల విస్తరించియుండెను. మొదటి నందివర్మ తరువాత అతనిపుత్రుడు రెండవహస్తివర్మ, తరువాత అతని పుత్రుడు స్కంధవర్మ రాజ్యమేలిరి. స్కంధవర్మ తరువాత రెండవ నందివర్మ క్రీ. శ. 430 ప్రాంతమున రాజ్యమేలెను. శాలంకాయనులు పల్లవులవలె వృషభలాంధనులు. సూర్యోపాసకులు. అయినను, విష్ణువును శివునిగూడ ఆరాధించిరి.

శాలంకాయనరాజ్యతంత్రమునకును పల్లవరాజ్యతంత్రమునకును చాలపోలికలు కన్పించుచున్నవి. శాలంకాయన శాసనలిపికిని ఇండోచీనా, మలేసియా ప్రాచీన శాసనలిపికినిగల సామ్యము సుప్రసిద్ధము. వేంగీదేశమందలి ప్రజలు సముద్రాంతరమున ఆనాడు అధినివేశరాజ్యములు నెలకొల్పరనుటకు ప్రబలసాక్ష్యములున్నవి. (1)

(1) ఈ విషయము బృహద్భారతము - బృహదాంధ్రము అను అధ్యాయమున సవిస్తరముగ అనుశీలించనగును.

సముద్రగుప్తుని దండయాత్రానంతరము కళింగము నేలిన రాజులు మాధవ వంశీయులు. వీరుగూడ వర్మాభిధానులే. పిష్టపుర, సింహపుర, వర్ధమానపురరాజ్యము నేలిన రాజన్యులు వీరుగా శాసనములు గలవు. వారి వంశవృక్ష మేర్పరచుటకు వలను పడదు. మాతృనామధేయోపనర్దులై శాసన వచనమున శాతనాహనుల ఒరవడి తీర్చినను, వీరు అర్వాచీనులనుట స్పష్టము. శాసనభాషసంస్కృతము. వీరుకళింగాధిపతులమనియు పరమమహేశ్వరులమనియు చెప్పకొనిరి. వీరి పరిపాలన క్రీ. శ. 375 నుండి 500 వరకు సాగినట్లెంచవచ్చును.

వేంగిమండలమును శాలంకాయనుల పిమ్మట విష్ణుకుండినులేలిరి. వీరు శ్రీపర్వతస్వామిపదారాధకులు.

వీరి వంశవృక్షము వివాదగ్రస్తము. మాధవవర్మ వంశకర్త. అతడు పదునొకండు అశ్వమేధయాగము లొనర్చినట్లు అగ్నిష్టోమము లొనర్చినట్లు చెప్పబడినది. అతనిభార్య వాకాటకరాజపుత్రిక. అతని పుత్రుడు విక్రమేంద్రుడు, ఉభయవంశోద్ధారకుడుగ అభినుతుడు. ఇంద్రభట్టారకుడు అనేకయుద్ధ విజేత. త్రికూటాధిపతిని జయించెను. అంతేగాక పూర్వగాంగవంశీయుడైన ఇంద్రవర్మ నోడించి తనరాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. గోవిందవర్మ 'విక్రమాశ్రయ' బిరుదాంకుడు. విక్రమాశ్రయుని పుత్రుడే జనశ్రుతిలో సుప్రసిద్ధుడైన (రెండవ) మాధవ వర్మ.

మాధవవర్మ జనాశ్రయ బిరుదాంకితుడు. అతడు హిరణ్యగర్భ యాగ మొనరించెను. అతడు గోదావరిని దాటి గాంగుల జయించి వేంగిమండలమును కళింగమువరకు విస్తరించెను. రెండవపులకేశి ఘోరనంగ్రామములో జయించువరకు, వేంగిమండలమును విష్ణుకుండినులు పరిపాలించిరి. (1)

(1) ఆ ఉదంతము రెండవ పులకేశి చరిత్రలో అనుశీలింపనగును.

విష్ణుకుండినరాజ్యమునకు పల్లవరాజ్యమునకు మధ్యప్రస్తుతపు గుంటూరు రేపల్లె తాలూకాల ప్రాంతము) అనందగోత్రికుల రాజ్యముండెడిది. వారిరాజధాని కందరపురము. కందరుడు వంశకర్త. కందరుడు తనపుత్రికను పల్లవరాజకుమారునికిచ్చి వివాహమొనర్చెను.

దామోదరవర్మతండ్రి అశ్వమేధయాగకర్త. అత్తివర్మ కందరుని మనుమడు - చేజర్ల శిలాశాసనకర్త ఆ వంశీయులే. దామోదరవర్మ బౌద్ధుడు. మిగిలినరాజులు శైవులు. వారి పరమతసహనము కొనియాడదగినది.

వాకాటకులు

క్రీస్తుశకము నాలుగు అయిదు శతాబ్దాలతో మధ్యప్రదేశమును పరిపాలించిన వాకాటకరాజవంశము దక్షిణాపథచరిత్రలో మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించుచున్నది. ఉత్తర దక్షిణములమధ్య సాంస్కృతిక సేతువు సర్పించిన రాజవంశమది. అటు గుప్తసమ్రాట్టులతో ఇటు విష్ణుకుండిన, కదంబప్రభువులతో వియ్యమందిన రాజసీతిదురంధరులు. అజంతా గుహాభ్యంతరముల చిత్రకళారంజితము లొనర్చుటలో వారు వహించి భూమిక ఉగ్గడింపదగినది.

చరిత్రకారులలో వారి వంశోత్పత్తినిగూర్చి ఏకవాక్యత కుదురలేదు. కొందరు, వారు బగత్ గ్రామవాస్తవ్యులని ప్రతిపాదించిరి. మరికొందరు వారు ఆంధ్రులని సిద్ధాంతీకరించుచున్నారు. పురాణములనుబట్టి వింధ్యశక్తి వాకాటకవంశకర్త. పురికాపురి వారి ప్రాకృత రాజధాని. వారి సామ్రాజ్యము వింధ్యాద్రిని దాటి విదిశవరకు విస్తరిల్లినదని పురాణవర్ణనము. క్రీ. శ. మూడవశతాబ్దిచివర వాకాటకులు స్వతంత్రసామ్రాజ్యము నేర్పరచిరి. అప్పుడు శాతవాహనసామ్రాజ్యము క్షీణించినది. శకజ్ఞాత్రపులు నిర్వీర్యులై అణగిపోయిరి. వాకాటకులు విజృంభించిరి.

వింధ్యశక్తి కుమారుడు మొదటిప్రవరసేనుడు క్రీ. శ. 280 నుండి 340 వరకు పరిపాలించెను. “సహూత్” ప్రవరసేనుడు దిగ్విజయ యాత్ర సలిపి, అనేకరాజ్యముల జయించి వాకాటకసామ్రాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. జ్యేష్ఠుడు గౌతమీపుత్రుడు తండ్రికిపూర్వమే గతించెను. రెండవనుతుడు సర్వసేనుడు దక్షిణబేరారుప్రాంతమును పరిపాలించెను. క్రీ. శ. 304 - 346 సంవత్సరములమధ్య శకనాణెములవైరశ్యముచేతను మహాక్షాత్రపతిరుదము కన్వింపకపోవుటచేతను ఆ సమయమున వాకాటకరాజ్యము క్షాత్రపరాజ్యము నాక్రమించెనని తలంపవచ్చును. ప్రవరసేనుడు నాలుగు అశ్వమేధములను - వాజ పేయయాగమును ఒనరించెను. గౌతమీపుత్రుని పుత్రుడు ప్రవర సేనుని మరణానంతరము సింహాసనమధిష్ఠింపగ రాజప్రతినిధులై రాజ్యములేలుచున్న పితృవృక్షులు స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించిరి. అతడు మాతామహుడైన భావనాగుడు పద్మావతీరాజ్యప్రభువు సాయమున ఇరువురను జయింపగల్గెనుగాని సర్వసేనుడు మాత్రము స్వతంత్రుడై పాలింపసాగెను.

రుద్రసేనుడు అదృష్టవంతుడు. గుప్తరాజవంశముతో అతనికి గల నెయ్యమువలన, సముద్రగుప్తుని దండయాత్ర అతనిని బాధింప లేదు. శకులు తిరిగి తలయెత్తి క్రీ.శ. 346 నుండి మహాక్షాత్రపతిరుదాంకితులై విలసిల్లిరి. రుద్రసేనుని పుత్రుడు పృథ్వీసేనుడు సర్వసేనుని వంశీయులకు కుంతలదేశము నాక్రమించుటకు తోడ్పడెను. అతడు క్రీ.శ. 365 నుండి 390 వరకు రాజ్యమేలెను. అతని చరిత్రలో పేర్కొనదగినది అతడు చంద్రగుప్తునితో వియ్యమందుట. రెండవ చంద్రగుప్తుని పుత్రిక ప్రభావతిని పృథ్వీసేనుని పుత్రుడు రెండవ రుద్ర సేనుడు వివాహమాడెను. కాని రుద్రసేనుడు అకాలమృత్యుముఖమున జడెను. అతడు రాజ్యమేలినది అయిదువత్సరములు మాత్రమే రాకు మారు లిద్దరు బాలురు. విగతభర్తృకయైన రాణి రాజ్యమేలసాగినది.

అమె రాజిగానుండగనే రెండవ చంద్రగుప్తుడు గుజరాతు కాధియవార్ రాజ్యముల జయించెను. ప్రభావతి తండ్రికి నముచిత సాహాయ్య మొనరించినది. జ్యేష్ఠపుత్రుడు దివాకరసేనుడు మరణించుటచే కనిష్ఠనుతుడైన దామోదరసేనుని (=రెండవప్రవరసేనుడు) పక్షమున క్రీ.శ. 410 వరకు ప్రభావతి రాజ్యమేలెను. రెండవప్రవరసేనుడు (క్రీ.శ. 410-45) లలితకళాప్రియుడు. అతడే సేతుబంధకావ్యరచయిత యందురు. అది కాళిదాస పరిష్కృతమని ఒకవాదము. ప్రవరసేనుడు నూతన రాజధాని ప్రవరపురమును నిర్మించెను. యవరాజైన నరేంద్ర సేనుడు కదంబకకుత్సవర్మ పుత్రికను వివాహమాడెను. నరేంద్ర సేనుని (క్రీ.శ. 445-51) రాజ్యపాలన ప్రశాంతముగ సాగలేదు. నలాధి పుడు భావదత్తవర్మ వాకాటకరాజ్యముపై దండెత్తెను. విజయలక్ష్మి అతని వరించినట్లే కన్పించినది. హూణులతో యుద్ధమున చిక్కుకొని యున్న కుమారగుప్తుడు, నరేంద్రసేనునకు సాయమొనరింపలేక పోయెను. అయినను, నరేంద్రసేనుడు నలాధిపునోడించి మాళవమేఖల కోసలరాజ్యములపై ఆధిపత్యము వహించెను. నరేంద్రసేనుని పుత్రుడు (రెండవ) పృథ్వీసేనుడు, రెండుసారులు శత్రువులతో బహుశః నలాధిపునితో తలపడి పోరాడవలసివచ్చినది. అతనితో వాకాటక ప్రధాన శాఖ అస్తమించినది.

నర్వసేనుని సంతతివారు బాసింశాఖీయులలో నమకాలీనుడైన హరిసేనుడు (క్రీ. శ. 480 - 515) ప్రధానశాఖకు వారసుడై వాకాటక వంశక్రీర్తిని ఉద్ధరించెను. అతని అజంతాశాసనము ననుసరించి గుజరాత్, మాళవ, దక్షిణకోసల కుంతలరాజ్యములు అతని సామ్రాజ్యములోనివి. అతని తరువాతి రాజులు ప్రయోజకులు కాకపోవుటచే క్రీ. శ. 515 నుండి 550 సంవత్సరములమధ్య ఛటిస్ గఱ్ సోమవాసులకు, దక్షిణమహారాష్ట్రము కదంబులకు ఉత్తరమహారాష్ట్రము కల చురిప్రభువులకు మాళవ మధ్యప్రదేశములు యశోధర్మనుకు దక్కినవి.

చివరకు బాదామి చాళుక్యుల హస్తగతమై వాకాటకరాజ్యము అస్తమించెను.

సముద్రగుప్తుడు జయించినరాజులలో కోసలరాజు మహేంద్రుడు, మహాకాంతారాధీశుడగు వ్యాఘ్రరాజు, కారాళరాజుగు కుంతరాజు పితాపురమహేంద్ర కొత్తారాధీశుడగు స్వామిదత్తుడు ఐరండపల్లి పాలకుడగు దమనుడు, కాంచీపురాధీశ్వరుడగు విష్ణుగోపుడు, అవముక్తాధీశుడగు నీలరాజు; పాలక్క పరిపాలకుడగు ఉగ్రసేనుడు, వేంగీపురాధీశ్వరుడగు హస్తిహర్ష, దేవరాష్ట్రాధీశుడగు కుబేరుడు, కుస్థలపురాధీశుడగు ధనంజయుడు కలరు.

క దంబులు

సముద్రగుప్తుని దండయాత్రానంతరము, నాలుగవ శతాబ్ది మధ్యభాగమునుండి కదంబులు స్థాపించిన బనవాసిరాజ్యము వర్ధిల్లి నది. కదంబుల తొలికాననము ప్రాకృతమున చూతకాననమునకు క్రింద ఒక స్తంభమున కాననగును. కదంబులు బ్రాహ్మణులు. హరితి వంశీయులు. మాణవ్యగోత్రీకులు. వారు వేదవేదాంగవేత్తలై యజ్ఞ కర్తలై విలసిల్లిరి. వేదాధ్యయనమునకై కాంచీపురిలో ఘటికలో బ్రహ్మచారిగనున్న మయూరశర్మ ఒకనాడు యాదృచ్ఛికముగ (పల్లవ) ఆశ్వికభటునితో తలపడవలసివచ్చినది. ఆ కలహము మయూరశర్మను “వర్మజాగ రూపొందించినది. అతడు బ్రాహ్మణముతోపాటు క్షాత్రమును స్వీకరించి శ్రీపర్వతారణ్యప్రాంతములలో స్వతంత్రరాజ్యమును స్థాపించి, మొట్టమొదట పల్లవసామంతులైన బృహద్బాణులను లోబరచుకొనెను. పల్లవులతో అతడనేక యుద్ధములొనర్చెను. చిట్టచివరకు పల్లవులతో స్వతంత్రప్రతిపత్తిని గుర్తించి, అతని ప్రహరా పశ్చిమంబుధి వలయితసీమకు రాజుగ గుర్తించిరి. ప్రహరా పదమునకు తుంగభద్ర లేక మలప్రభ అర్థము కావచ్చును. చంద్రవల్లికడ

మయూరశర్మ శిలాశాసనము ఒకతటాకమును పేర్కొనుచున్నది. అందు కన్పించు ఆభీర శకస్థాన, నయిందవ పున్నాట ముఖరి శబ్దములకు అర్థసమన్వయము కుదురలేదు.

అర్వాచీన జనశ్రుతిలో మయూరవర్మ పదునెనిమిది అశ్వమేధ యాగము లొనర్చి బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారముల నిచ్చి, ఐశ్వర్యమును పంచిపెట్టినట్లు అనేకకథలు గలవు. ఐతిహ్యమాతనిని అపరపరశురాముని చేసినది. కాని, ఆ వంశీయుల తొలిశాసనము లా విశేషముల నుగ్గడించుట లేదు. రాజకీయపరిస్థితుల ప్రాబల్యమువలన 'శర్మ'లు 'వర్మ'లగుటకు కదంబవంశకర్తకథ భారదేశచరిత్రలో మొదటి ఉదాహరణము కాజాలదు. వర్ణవ్యవస్థ వేదకాలమున వృత్తిప్రాధాన్యముచే ఏర్పడినదని అందరు అంగీకరించినదే. మౌర్యుల కాలమున గాని శాతవాహనుల కాలమునగాని సుంగుల కాలమునగాని కాణ్వాయనుల కాలమునగాని కదంబుల కాలమునగాని వర్ణవ్యవస్థ ఏయే పరిణామముల అంతర్గర్భితము చేసికొని యుగయుగాంతరముల పిమ్మట నేటి రూపుదాల్చినదో చెప్పలేము. కదంబ, విష్ణుకుండిన గుప్తవాకాటక రాజవంశములలో అన్యోన్యవైవాహికసంబంధములు ప్రవర్తిల్లిననంగతి విస్మరింపరాదు.

మయూరశర్మ క్రీ. శ. 345 నుండి 360 వరకు పరిపాలించెను. అతనిపుత్రుడు కంగవర్మ 360 నుండి 385 వరకు రాజ్యము నల్పెను. ఇతనికాలములో వాకాటకులు కుంతలముపై దండెత్తిరి. 'వైజయంతి' (ఐనవాసి) కదంబ రాజ్యమునకు రాజధాని. పాలశిఖ (హల్ని) ఉపరాజధాని.

కంగవర్మ తరువాత రాజ్యమేలినది భగరథుడు. (క్రీ. 385-410) పిమ్మట అతని అగ్రసుతుడు రఘువు క్రీ. శ. 410 నుండి 425 వరకు రాజ్యమేలెను. కదంబరాజ్యమునకు స్వర్ణ యుగము కల్పించినది.

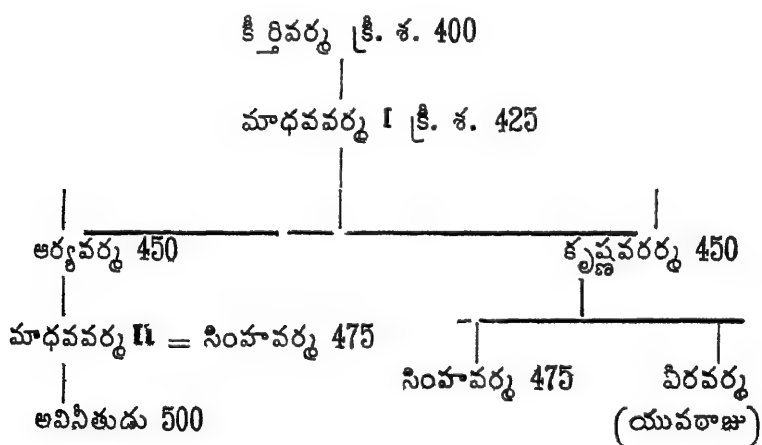
కకుత్స్థవర్మ క్రీ. శ. 425 నుండి 450 వరకు రాజ్యమేలెను. అతని వైవాహికరాజనీతి ఎన్నదగినది. అతడు రాజకన్యకలను సుప్రసిద్ధ వంశములందలి రాజపుత్రులకిచ్చెను. ఒక పుత్రికను గుప్తరాజపుత్రున కొనగెను. అతని పుత్రుడు శాంతివర్మ క్రీ. శ. 450 నుండి 475 వరకు రాజ్యమేలెను. ఈతడు శత్రుభీకరుడై మూడు కిరీటుముల సంపాదించి నట్లు అభినుతుడు. ఈతని కాలమున పల్లవుల ప్రమాదము అధిక మయ్యెను. శాంతివర్మ ఆ ప్రమాదము నెదుర్కొనుటకు కదంబరాజ్యము నందలి దక్షిణభాగమునకు, తన తమ్ముడైన కృష్ణవర్మను పాలకునిగ నియమించెను. దానివలన కదంబరాజ్యము రెండుగ విభక్తమయ్యెను. కృష్ణవర్మ ఆశ్వమేధయాగమొనర్చుట చేసర్వతంత్రస్వతంత్రుడుగవ్యవహరించెనని చెప్పనొప్పును. పల్లవులతో నల్పిన యుద్ధములలో కృష్ణవర్మ విహతుడయ్యెను. అతనిపుత్రుడు విష్ణువర్మ పల్లవసామంతుడయ్యెను. శాంతివర్మ పుత్రుడు (క్రీ. శ. 470 - 88) అశ్వగజసంచాలనచతురుడు గాంగులపై పల్లవులపై విజయములు సాధించిన వీరుడుగ అభినుతుడు. పాలశిఖిలో అతడు తండ్రిపేర జినాలయము కట్టించి, దాన శాసనములు నెలకొల్పెను.

మృగేశవర్మ పుత్రుడు రవివర్మ (క్రీ. శ. 500 - 538) విష్ణువర్మను యుద్ధమున సంహరించెను. కదంబరాజ్యములోని ఉభయ శాఖలంతయుద్ధములు రాజ్యవినాశనమునకు దారితీసినవి. అతడుకాంచి పురాధిపతిని జయించిన ప్రశస్తికి అర్థము విష్ణువర్మకు సాయమొనర్చిన పల్లవులను జయించుట అనియేయని వెప్పనొప్పును. రవివర్మ తిరిగి కదంబరాజ్యము నేకీకృతమొనర్చెను. రవివర్మ పుత్రుడు హరివర్మ (క్రీ. శ. 538 - 50) శాంతికాముడు. క్రీ. శ. 545లో పులకేశి బాదామి రాజధానిగ చాళుక్యరాజ్యము స్థాపించుటలో కదంబరాజ్యమందలి ఉత్తరాధ్యక్షుడు కలిసిపోయినది. అంతయుద్ధముతో క్షీణించిన కదంబరాజ్యమును చాళుక్యవంశకర్తయైన పులకేశి పుత్రుడు కిర్తివర్మ సులభ

ముగ జయించెను. అప్పుడు హరివర్మ నుతుడు (క్రి. శ. 550-65) లేదా అతనినుతుడు అజవర్మ కదంబరాజ్యము పరిపాలించుచుండి యుండవచ్చును.

పశ్చిమ గాంగులు

పశ్చిమమున కదంబరాజ్యమునకును తూర్పున పల్లవరాజ్యమునకు మధ్యనున్నది 'గంగవాడి' - గాంగులు పరిపాలించుటచే ఆ రాజ్యమున కాపే రేర్పడినది. ప్రాక్తనగంగరాజ్యచరిత్ర, అనేక కుహనాతామ్రశాసనములచే అవ్యవస్థితమైనది. లభించిన ప్రామాణికాధారములబట్టి ఏర్పరుపనగు వంశవృక్షము.

పశ్చిమగాంగ వంశకర్త కొంగణివర్మ. జాహ్నవేయకులుడు. కాణ్వానగోత్రుడు 'ధర్మ మహాధిరాజు' బిరుదాంకితుడగుటచే స్వతంత్రరాజ్యము నేలినట్లు భావింపనగును. అటుపిమ్మట సుదీర్ఘ కాలము దక్షిణాపథచరిత్రలో గాంగరాజులుసామంతులుగనేయున్నారు. కొంగణివర్మ క్రీ. శ. 400 ప్రాంతమువాడు. అతని రాజధానిని పేర్కొనుశాసనము గానరాదు. జనశ్రుతినిబట్టి కువలాల (కోలారు)

అతని ప్రాక్షాంతరాజధాని. తరువాత గాంగరాజధాని తలకాడు. కొంగడి వర్మ పుత్రుడు మహాధిరాజ మాధవుడు (క్రి. శ. 425). అతడు (దత్తక నూత్ర) గ్రంథకర్త. జనశ్రుతిలో అతడు మేధావిగ అభినుతుడు. ఆర్య వర్మ అతని నుతుడు, పండితుడు. ఇతిహాసబహుపురాణశాస్త్ర కోవిదుడు. అతడు పల్లవసింహవర్మ సామంతుడు. అతని సోదరుడు కృష్ణవర్మ అతనికి ప్రత్యర్థియగుటచే సింహవర్మ సాయమొనర్చి యుండును. హరివర్మ ఇతని నామాంతరము. ఇతడే తలకాడు రాజ ధాని నిర్మాతయని శాసనకథనము. ఆర్యవర్మ నుతుడు రెండవమాధవ వర్మ = సింహవర్మయు, కృష్ణవర్మనుతుడైన సింహవర్మయు పల్లవ సామంతులై పల్లవసింహవర్మకు కృతజ్ఞత సూచించుటచే గాంగ రాజ్యము వారిరువురు విభక్తము చేసికొని పాలించిరిని భావింప నగును. రెండవమాధవవర్మ పల్లవస్కంధవర్మ సామంతుడై కదంబ కృష్ణవర్మ సహోదరిని వివాహమాడెను. ఈ దంపతులకు ఉద్భవించిన నుతుడు అవినీతుడు - క్రి. శ. 500 ప్రాంతమున శిశువుగ నుండగనే సింహాపనస్థుడయ్యెను. గాంగులు పల్లవరాజ్యతంత్రమునే అనుస రించిరి.

ఇ ఖ్వా కు లు

పురాణములలోని శ్రీపర్వతీయలైన ఆంధ్రభృత్యులే నాగార్జున కొండ జగ్గయ్యపేట శిలాశాసనములలోని ఇఖ్వాకులు. శ్రీశైలమునుండి నాగార్జునకొండవరకు విస్తరించియున్న పర్వతపంక్తికి 'నల్లమల' లేక శ్రీపర్వతపంక్తి యని పేరు. నాగార్జునకొండ శిలాశాసనములలో 'గిరి' పర్వతశ్రేణిలోని ఏకదేశమున శృంగపరముగ ప్రయుక్తము. 'మౌలధమ్మగిరి' నేటి 'నాహరాళ్ళబోడు' దీనిపై బోధిత్రీ విహారమును కట్టించినది. నాగార్జునకొండశాసనములు అపర్వతపంక్తిని శ్రీపర్వతమని పేర్కొనుచున్నవి.

శాతవాహనసామ్రాజ్యము అస్తమించిన తరువాత నేటి గుంటూరు కృష్ణామండలప్రాంతమును ఇక్ష్వాకులు పరిపాలించినారు. నాగార్జునకొండ శిలాశాసనములలోని దీర్ఘరేఖారమణీయమైన అలంకారికలిపి చినగంజాములోని యజ్ఞశ్రీశాతకర్ణి శాసనాక్షరములకు పులోమావి 11, జంగ్లి గుండు శిలాశాసనాక్షరములకు సుందరపరిణామ వికాసము. ఇక్ష్వాకురాజుల నామధేయములలోని సిరి-సామి పదములు శాతవాహన ప్రభావమును స్ఫురణకు దెచ్చును. ఇక్ష్వాకుల రాజధాని విజయపురి చులధమ్మగిరికి పశ్చిమమున నుండెను. 148 సాతవాహన నాణెములు (తగరము) నాగార్జునకొండపై దొరికినవి. ఇక్ష్వాకులకు పూర్వము దీనినిబట్టి ఈ ప్రాంతమును సాతవాహనులు పరిపాలించి రనుట సుస్పష్టము. శాతవాహన సామ్రాజ్యము అస్తమించిన తరువాత ప్రాచ్యభాగమున ఇక్ష్వాకులు ప్రతీచీభాగమున శకులు గార్దభిల్లులు, అభీరులు, దక్షిణమున చూతులు ప్రబలినారు.

మత్స్యపురాణానుసారము ఇక్ష్వాకులు 'ద్విపంచశతవర్షములు పరిపాలించినారు. వారు పురాణమున 'ద్వైతర్థశత' సంవత్సరములు పరిపాలించినట్లు గలదు. కావున 21 సంవత్సరములు ఇక్ష్వాకులు రాజ్యము చేసినట్లు నిర్ణయింపవచ్చును.

పురాణములనుబట్టి ఇక్ష్వాకులు ఆంధ్రులు. ధర్మామృతమను కన్నడగ్రంథమున క్రీ. శ. 2 లేక 3 వ శతాబ్దినాటి 'వసుపూజ' నామధేయుడగు 12 వ తీర్థంకరుని కాలమున ఆంధ్రదేశమందలి ప్రతిపాలపురమును, అంగదేశమును పాలించిన ఇక్ష్వాకురాజు యశోదరుడు నిర్మించినట్లు గలదు. ప్రతిపాలపురమును నేటి భట్టిప్రోలుగ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు గుర్తించినారు. ఇక్ష్వాక రాజులు సూర్యవంశీయులని అయోధ్యను పరిపాలించిరని దక్షిణకోసలమున కోశస్థుని కుశరాజు స్థాపించినట్లు పురాణకథనము,

కృష్ణామండలములోని నందిగామ తాలుకాలోని అల్లూరి గ్రామములోని బ్రాహ్మిశిలాశాసనములో 'మహాతలవర' ప్రసక్తి గలదు. అక్షరరేఖావిన్యాసమునుబట్టి ఈ శాసనము వాసిష్ఠీపుత్రసామి సిరి పులోమావి అమరావతీశాసనమునకు ప్రాచీనము. మహాదండనాయక, మహాతలవర పదములు ఇక్ష్వాకులలో సామాన్యములు.

ఇక్ష్వాకులు ప్రథమమున శాతవాహనరాజ్యమున మహాతలవరులై యుండిరని నిర్ణయింపవచ్చును. శాతవాహనసామ్రాజ్యము అస్తమించిన తరువాత 'సిరిచాంతమూల'రాజు ఇక్ష్వాకురాజ్యమును ప్రాచ్య భాగమున స్థాపించెను.

'సిరి - చాంతమూల' - 'అపతిహతనంకప'. ఇక్ష్వాకురాజవంశ మూలపురుషుడు శ్రీ చాంతమూలుడు. అప్రతిహతనంకల్పుడు - వసిష్ఠీ పుత్ర - సిరి - చాంతమూలుని సోదరీగణము ప్రస్తుతించినారు. కాని అతని తండ్రిని ఎవరును పేర్కొనలేదు. ఇతని పుత్రిక అడవి చాంతి సిరి. సోదరి చాంతిసిరి.

చాంతమూలుడు అతని మనుమడు. చాంతమూలుడు దీనిని బట్టి ఇక్ష్వాకురాజవంశమునకు మూలపురుషుడుగా కన్పించుచున్నాడు. స్మారకశిలాశాసనములోని ఇతని 'మహారాజు' బిరుదు రాజపదవిని స్వయంవ్యక్తము చేయచున్నది. (1) అతని రాజులు, సోదరీగణము ఎత్తించిన ఈ స్మారకశిలాశాసనస్థంభము వినా, అతని శిలాశాసనములు మృగ్యములు. సిరిచాంతమూలుడు, అగ్నిహోత్ర, అగ్నిహోత్ర, అశ్వ మేధ, వాజపేయ యజ్ఞములను నల్పినాడు. అశ్వమేధ వాజపేయ యజ్ఞములు చక్రవర్తి లాంఛనములు. ఇతడు కాంచననిధులను హలములను (గోనతనహన - హల - పదాయిన) గోవులను - శత సహస్రములను దానము చేసినాడు. చాంతిసిరి శిలాశాసనమున గల

చాంతమూలుని అకృతి ఈ విషయమునే చిత్రించుచున్నది. రాజదండ విలసితుడై పాదుకాపాదాంకితుడై దానధారాజలమును పురోహితుడు పోయుచుండ ఏ గురు బ్రాహ్మణులకు ఈ మహారాజు దానము నల్పు చున్నట్లు అందుగలదు. అందు ఒక బాలుడు దానమును పరిగ్రహించు చున్నాడు- నేలమీద నువర్ణ సహస్రములు ఎన్నియో కలవు. చాంత మూలుని హిరణ్యపిండదానమే ఈచిత్రము. అనేక 'హిరణ్యకోటి గోశత సహస్రము'లను అతడు దానము నల్పినాడు. శాతవాహనచక్రవర్తి సిరిశతకర్ణి, రాజకుటుంబముయొక్క కుడ్యశిల్పములు తరువాత ఇక్ష్వాకుచాంతమూలుని రాజకుటుంబమును మాత్రము చరిత్రలో శిల్ప కళ ప్రసాదించుచున్నది.

స్ఫూరకశిలా స్తంభములోని శిల్పప్రతిమలలో చతుర్వర్ణములలో చాంతమూలుడు రాజరీవితో కన్పించుచున్నాడు. చతుర్థవర్ణమున చాంతమూలుడు మత్తేభమును అధిష్టించినాడు. అతని ప్రక్కనున్న అనుచరుడు అతని శిరస్సుపై మౌక్తికచ్ఛత్రమును పట్టినాడు. అతనిని అనుసరించిన అసురాయులు అయిదారుగురిలో ఒకడు మరగుజ్జు. ఇతనికి ఈ శిలాప్రతిమలలో ఇద్దరు రాజులు కన్పించుచున్నారు. శిలాశాసన ములోకూడ సరసికాకుసుమలతలు ఇద్దరు కన్పించుచున్నారు. "హంమసిరినికా, చాంతిసిరి" సిరిచాంతమూలుని చెల్లెండ్రు. ఈ రాజపుత్రిక లిద్దరు బౌద్ధమతప్రియులు. చాంతిసిరి, వాసిష్ఠీపుత్రిక. ఈమె మహాతలవరు వాసిష్ఠీపుత్రుండని? (పూకియవంశీయుని) భార్య. ఈమె నాగార్జునకొండ లోయలోని బౌద్ధవిహారముల నిర్మించినది.

వీరపురి సదత

మాధరీపుత సిరి వీరపురిసదత మహారాజు చాంతమూలుని పుత్రుడు. ఇతని కాలమున కృష్ణానదీముఖద్వారమున బౌద్ధమతము మహాన్నతముగ ప్రశస్తిలించినది. శ్రీవీరపురుషదత్తుని 6 వ సం.

శిలాశాసనములో మహాదేవి రుద్రధరభట్టారిక ఉజెనిక మహారాజబాలిక, ఒక స్తంభమును 170 దినారి మానకములను దానము నల్పినది. (2) ఈమె పీరపురుషదత్తుని భార్యయైయుండును. ఈమె మహాచైత్య నిర్మాణమునకు 6 స్తంభములు దానము నల్పుటచే ఈమె వివాహము అంతకుపూర్వము జరిగియుండవలెను. ఉజ్జయిని టోలిమీప్రకారము చస్తానుని రాజధాని. పశ్చిమక్షాత్రపులనామములలో 'రుద్ర' సామాన్య పదము. కావున రుద్రభట్టారిక, రుద్రసేన I (122-144శక) రుద్రసింహ I (రుద్రదాముని పుత్రుడు) పృథ్వీసేన (రుద్రసేనుని I పుత్రుడు) శక 144 - 53 రాజులలో ఒకరి పుత్రిక కావచ్చును. ఛత్తీసిరి, బహిసిరినిక పీరపురుషదత్తుని రాజులు. ఒకతె హంమసిరి పుత్రిక. వేరోక రాణి భట్టిదేవాకన్య. ఈమె చాంతిసిరినిక పుత్రిక. చాంతిసిరినిక పీరపురుష దత్తుని అల్లునిగా పేర్కొనుచున్నది. (అపనో జామాతుక) భట్టిదేవా పుత్రుడు పీరపురుమని 20 తరువాత సింహాసనమధిష్టించినాడు.

క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్ది ప్రాంతమున కాన్వేరినుండి అనంతపురము వరకు చూతురాజ్యము విస్తరించినది. చూతుశాతకర్ణి క్రీ. శ 3 వ శతాబ్ది ప్రాంతమున మాపల్లి శాసనములో వైజయంతి చూతురాజ్యము నకు రాజధాని అనిగలదు. (3) ఇహువుల సిరి చాంతములుని 11 వ సంవత్సరమున మహాదేవి కొదబలిసిరి దానశాసనము గలదు. ఈమె పీరపురుషదత్తుని భగిని. వనవాసమహారాజు భార్య. వైజయంతి వన వాసి లేక బనవాసికి నామాంతరము. ఇక్షాకులకు చూతురాజులకు

- (2) దీనారి - నాణెములు రోమకనాణెములు. ఆకాలమున కృష్ణానదీముఖద్వారదేశములకు రోమకసామ్రాజ్యమునకు గల వ్యాపారసంబంధములు సువిదితములు వినుకొండలో క్రీ. శ. 68 - 217 నాటి రోమకనాణెములు దొరకినవి (JBAS 1904).

గల వైవాహికసంబంధబాంధవ్యములు రాజ్యాంగసంబంధసఖ్యములకు దోహదము కల్పించియుండును.

బౌద్ధ శిల్ప ము లు

చాంతిసిరి నాగార్జునకొండలోయలోని బౌద్ధశిల్పనిర్మాణములకు గర్భకేంద్రము. ఈమె “మహాదానపతిని” “వేలామికదాన పతిభాగవో చిస్తుధారపదాయిని” (4) పీఠపురుషదత్తుని 6 వ సం॥న బుద్ధధాతుని నిక్షిప్తమైన మహాచైత్యనమును వినిర్మించినది. ఆ స్తూపము వ్యాసము 25 అడుగులు. ధర్మచక్రాకారముననున్నది. ఈ శిల్పనిర్మాణములలో రాజకాంతలు ఇతర బౌద్ధధర్మప్రియులనేకులు తోడ్పడినారు. రుద్రధర భట్టారికామహాదేవి, ఒక ఆయకఖంభము దానము చేసినది. ఇట్లే అడవి చాంతిసిరి, చాపిసరినికాదేవి, చుల-చాంతి సిరికాదేవి (కులహక కన్యక) ఆయకఖంభములను దానము చేసినారు. స్తూపముల సమీపమున విహారములు ‘చెతియఘర’ లు నిర్మించినారు. చాంతిసిరి పీఠపురుషదత్తుని 18 వ సం. మున అతని ఆయుర్విజయునకు మహాచైత్య సమీపమున ఒక ఆలయమును కట్టించినది. (అపనౌ జామాతుకన రాజ్ఞో మాధరీపుతన - ఇక్షాకునం సిరి విరాపురి సదతన ఆయు - వధనికె విజయికె-) ఈ ఆలయమునకు ప్రాచ్యభాగమున 36 శిలాస్తంభఖండములు నేడు కన్పించుచున్నవి. ఈ స్తంభముల మీదనున్నశాసన ఖండములను సరిపోల్పించదీవిన, ఇచ్చట (చామసాల పరిగహితం) ఒక మండపముండెడిదని చెప్పవచ్చును. 15 వ సం., వర్షముతువులో 8 వ పక్షమున ఇది నిర్మితము. నాగార్జున కొండ లోయలోని ప్రాచీనబౌద్ధ విహార శిల్పవిలాసములు, శిథిలస్తూప సౌందర్యరేఖా విన్యాసములు చాంతిసిరి అమృతహృదయమునకు అమరత్వమును కల్పించుచున్నవి.

రాజకాంతయైన చాంతిసిరిలోపాటు నాగార్జున కొండలోయలోని బౌద్ధశిల్పములను సౌందర్యరేఖావిన్యాసములను తీర్చిదిద్దిన సామాన్య కుటీంబిని బోధిశ్రీ చిరస్మరణీయ. ఈమె బుద్ధాంబికా రేవతుల పుత్రిక. నివాసస్థానము గోవగ్రామము. (5) కోశాధిపతియైన భద్రుని మేనకోడలు. ఈమె రెండు 'చెతియ - ఘర'లకు పునాదులు కట్టించినది. చులధమ్మిగిరిపై ఈమె కట్టించిన విహారము సింహళ బౌద్ధభిక్షుకుల ప్రత్యేకావాసము. ఇంకను, కులహ విహారము, బోధి వృక్షాలయము, సేవాళవిహారము, మహాధమ్మిగిరిపై ఒకగుహ, మహావిహారములో ఒక మండప స్తంభము, దేవగిరిపై ఒక ధ్యానమండపము, ఒక తటాకము, పూర్వశైలమున ఒక మండపము, కంఠకశిలవద్ద గల మహాచైత్య ద్వారమున శిలామండపము, హిరుంతువ వద్ద మూడుగుహలు పపిలా సమీపమున సప్తగుహలు - పుష్పగిరివద్ద ఒక శిలామండపము ఇత్యాదులు ఈమెదాన కార్యములు.

ఇహువుల చాంతముల

మాధరీపుత సిరి వీరపురినదత్తునికి, వాసిష్ఠి భట్టిదేవాదేవికి పుట్టిన సుతుడు, ఇహువులచాంతములు. ఇతని భగిని కొదబలసిరిశాసన మునుబట్టి ఇతడు 11 నం. రాజ్యము సల్పినట్లు నిర్ణయింపవచ్చును. ఈ మహారాజు ద్వితీయసంవత్సరమున భట్టిదేవామహాదేవి భిక్షుకుల కొరకు కట్టించిన "దేవీవిహారము" పూర్తియైనది. ఈ విహారము నాగార్జునపర్వతపాదమునకు ఈశాన్యదిశకు ఇటికరాళ్ళబోడుపై నున్నది. 11 వ నం. మున కాదబలిసిరి మహిశాసక భిక్షుకులకొరకు ఒక విహారమును, ఒక చైత్యమును కట్టించినది. ఈ చైత్యము నాగార్జునపర్వతసమీపమున కొట్టంపలగు దిబ్బవూదనున్నది. దీనిపై

(5) గోవగ్రామము సింహళములోని గోణగ్రామకమని కొందరి యూహ.

గల 20 గుహల మధ్యనున్న శిలాస్తంభనిర్మితమైన మండపమునుండి కృష్ణానదీప్రవాహవిన్యాసము రమణీయదృశ్యముగా ప్రాజ్ఞాత్కరించును. 36 పాలరాతి స్తంభములు 60 చతురపుటడుగుల వైశాల్యముగల మండపమున నున్నవి.

చాంతిసిరి విశ్వసంసారమునకు స్వకుటుంబ....నకు ఐహికా ముష్టికసుఖములను అర్థించినది. నాగార్జునకొండ బుద్ధశిలాప్రతిమలు మహాయానమును సూచించుచున్నవి. హీనయానవర్గము లెన్నియో నాగార్జునకొండ శిలాశాసనములలో గన్పించుచున్నవి. ఆనాడు హీన యానమహాయానములు పడుగుపేకవలె అల్లుకొనియున్నవి. సింహ శమునకు నాగార్జునకొండకు ఆనాడు సన్నిహితసంబంధ ముండెడిది. నాగార్జునుని శిష్యుడు ఆర్యదేవుడు సింహళీయుడు అతని అస్థికలుగల భాండము గుంటూరు మండలమున లభించినది. (6) సింహళబౌద్ధ శిక్షుకులకు నాగార్జునపర్వతమున ప్రత్యేకవిహారము గలదు. సింహళ బౌద్ధమతస్తుడు, ఒక విహారము నాగార్జునపర్వతమున కట్టించినాడు (7) నాగార్జునకొండలోయలోని కంటకొసిల, పెద్దవ్యాపారకేంద్రము ఇదే టోలిమీ కృష్ణాముఖద్వారమున పేర్కొనిన కంకనోసిల యని నిర్ణయింపవచ్చును.

నాగార్జునాచార్యులు

బౌద్ధమతప్రపంచమున మాధ్యమికవాదమును ప్రపంచించిన తత్వవేత్త నాగార్జునుడు. బౌద్ధవేదాంతమున శూన్యవాదప్రవక్త. హీనయానము బౌద్ధప్రాచీనస్వరూపము. అర్వాచీనశాఖ మహాయానము నాగార్జునాచార్యుల కాలములలో మహాయానము నూత్నచైతన్యముతో విలసిల్లినది. నాగార్జునుని నాగలోకయాత్ర ప్రజ్ఞాపారమితసిద్ధాంతము నకు మూలము. ఐతిహ్యము నాగార్జునుని సర్వజ్ఞునిగా ప్రస్తుతించు

(6) Gopalaohari p 146

(7) " "

చున్నది. బౌద్ధగాథలు సిద్ధపురుషునిగా పేర్కొనుచున్నవి. నాగార్జునుని గ్రంథములు ప్రాచీన చీనాసారస్వతమున పరివర్తనములై కన్పించుచున్నవి. భారతదేశమున నాగార్జునుని గ్రంథములు ఉపలభ్యమానములుగా లేవు. ఆర్వాచీన భారతీయగ్రంథములలో నాగార్జునుని స్మరించని ప్రాచీనవైద్యగ్రంథము లేదు. (1) అతడు శుశ్రుతమును పునరుద్ధరించెను. ఆరోగ్యమంజరిని క్షిప్రతంత్రమును రచించినాడు. నాగార్జునుని నేత్రనిదానము చీనాలో సుప్రసిద్ధము. విషవైద్యములో నాగార్జునుని చికిత్సను బాణుడు ప్రశంసించినాడు. వివిధరోగములకు నాగార్జునుని చికిత్సలు శిలాక్షరములుగా చీనాదేశమున స్తంభముల చెక్కించినారు. ఇతిహాసము అతడు అమృతయోగమును అందుకొన్నాడని కమ్మని కథలు చెప్పుచున్నది. నాగార్జునునకు సమకాలీనుడైన శాతవాహనరాజు 150 సంవత్సరములు జీవించినాడని, యువరాజు ప్రార్థనచే నాగార్జునుడు జీవితమును త్యజించినాడని అంతటితో శాలివాహనరాజుగూడ నాగార్జునునితో మరణించినాడని జనశ్రుతి. రసరత్నాకరములో నాగార్జునుని నివాసము శ్రీపర్వతముగా కన్పించుచున్నది. నేడు నాగార్జునకొండగానున్న ప్రాచీనశ్రీపర్వతముపై నాగార్జున సంఘారామములలో రసాయనికపరిశోధనలు జరుగుచుండెడివి. రసరత్నాకరములోని పాదరసయోగములు, వజ్రశోధనమును బట్టి నాగార్జునుడు భారతరసాయనికశాస్త్రమునకు మూలపురుషుడని చెప్పవచ్చును. నాగార్జునుడు సమకాలీనుడు స్కందుడను సుప్రసిద్ధ రసాయనిక పరిశోధకుని పేర్కొనినాడు. నాగార్జునుడు ఖనిజ కళానిష్ఠాతుడు. అతని రసాయనికశోధనలు సుప్రసిద్ధములు. అన్నభేదిని ప్రథమమున నిర్మించినది అతడే. ఓషధీశాస్త్రము రసాయనిక విద్య, ఖనిజప్రయోగములు శ్రీపర్వతబౌద్ధ విశ్వవిద్యాలయమున

నాగార్జునుని ఆచార్యపీఠమున విశ్వవిఖ్యాతి గడించినవి. యువాన్ చాంగ్ నాగార్జునుడు రసవాదములోగూడ సిద్ధహస్తుడని వర్ణించినాడు.

ప్రజ్ఞాపారమితశాస్త్రము (2) ప్రజ్ఞామూలశాస్త్రటీకము (3) ప్రజ్ఞాప్రదీపశాస్త్రకారికలు (4) మూలమాధ్యమికశాస్త్రము శూన్యసప్తాధి (5) మధ్యాంతానుగమశాస్త్రము (6) దశభూమిలిఖాష. శాస్త్రము (7) ద్వాదశనికాయశాస్త్రము (8) వివాదసమానశాస్త్రము. ప్రయాణ విహితనము ఉపాయకౌశల్యహృదయశాస్త్రము. విగ్రహ్యావర్తిని కారికము మున్నగునవి చీనావాఙ్మయములో ఉపలభ్యమానము లగుచున్న నాగార్జునుని గ్రంథములు.

ఈ జగత్తు కేవలము మిథ్యగాదు. కేవలము తథ్యమును గాదు. జగత్తు పరిమితసత్యము. ఏ పదార్థమునకు నిరపేక్షికమైన అస్తిత్వము లేదు. జగద్వలయము సదా ఈ సత్యము కేంద్రముగా పరిభ్రమించుచుండును. సృష్టిలయములు, అస్తిత్వ, నాస్తిత్వ సంబంధ భావములు, అన్నియు మిథ్యములు. కావున మన భ్రమలకు ఆద్యప్రకృతు లగుచున్నవి. అశాంతిదుఃఖములకు ఆలవాలమైన ఈ భ్రమలను మానవుడు వీడలేనంతకాలము, సుఖదుఃఖానుభవ డోలాకలితమైన జీవితమునుండి విముక్తి లేదు-పరిమితత్వమున్నచోట సత్యము లేదు. సత్యమును చేరుటకు పరిమితత్వమునుండి విముక్తి గల్గవలెను. అప్పుడు సత్యము లేక శూన్యము సాక్షాత్కరించును. శూన్యము లేక నిర్వాణము నిర్వికల్పమైన వైరుధ్యము లన్నియు అదృశ్యమైన అపరిమితత్వము. (9)

(2) Catalogue of Chinese Tripitaka No. 1169, an encyclopaedia of Mahayana.

(3) Giles : History of Chinese literature,

(4) See (2) 1185,

(5) No. 1246,

(6) See (2) 1180; (7) 1186; (8) 1251,

(9) S. C. Vasidyabhusanam.

శాతవాహనచక్రవర్తి నాగార్జునునికొఱకు ఒక పర్వతమును దొలిపించి విహారమును కట్టించెను. నాగార్జునుని గ్రంథములలో కనిమ్మడు, అశ్వఘోషుడు మున్నగు నామములు కన్పించుచున్నవి. నాగార్జునుని శిష్యుడు ఆర్యదేవుడు సింహళరాజవంశచరిత్రయగు మహా వంశములలో క్రీ. శ. 3 వ శతాబ్దిలో పరిపాలించిన విహారతిమ్మనికి అభయునికి (209-219) సమకాలీనుడని కలదు. చీనావాఙ్మయ చరిత్రలో నాగార్జునుని శ్రావ్యమూలశాస్త్రము క్రీ. శ. 196-221 సం॥ మధ్య హ్యుక్స్ పరివర్తించినట్లుగలదు. (10) కావున నాగార్జునుడు క్రీ. శ. 2 వ శతాబ్దింకి మున లేక 3 వ శతాబ్దికిని జీవించినాడని చెప్పవచ్చును. క్రీ. శ. 401, నాగార్జునుని గ్రంథములను చీనావాఙ్మయమున కుమారవిజయుడు పరివర్తించినాడు.

నాగార్జునుడు శాతవాహనరాజునకు వ్రాసిన సహృద్యైఖ వలన శాతవాహనరాజునకు సమకాలీనుడని తేలుచున్నది. ఇది ఛందో బద్ధమైన కవిత. దీనిని ఇట్సింగు తామ్రపర్ణిద్వీపములో చీనాభాష లోనికి పరివర్తన జేసెను. తారానాథుడు, నాగార్జునుడు అమరావతీ స్తూపములోని అంతర్భాగమున బుద్ధధాతువును నిక్షిప్తముచేసి ప్రతిష్ఠించెనని వ్రాసెను.

నాగార్జునుడు వేదాంతి, కవి. రసాయనికవిద్యానిష్ఠాతుడు. ఖనిజశాస్త్రపరిశోధకుడు. తార్కికుడు. ప్రాచీనభారతచరిత్ర నాగార్జునుని వంటి పూర్ణపురుషుని ప్రసాదింపలేదు. వేదాంతములో నాగార్జునుని శూన్యవాదము, మిథ్యాతత్వము శంకరుని మాయావాదమునకు అద్యప్రకృతి. నాగార్జునుడు శంకరాచార్యులకు పూర్వరంగ ప్రవర్తకుడు. శ్రీ పర్వతమున బౌద్ధవిశ్వవిద్యాలయమునకు నాగార్జునుడు కులపతి. శ్రీ పర్వతసంఘరామము రసాయనిక జిజ్ఞాసువులకు, ఖనిజపరిశోధనలకు తీర్థభూమియైన ప్రయోగశాల.

అర్కదేవుడు, నందుడు, నాగుడు నాగార్జునుని శిష్యులు. భావవివేకుడు, దిజ్ఞాగుడు మున్నగు తాత్వికులు నాగార్జునునికి అర్వాచీనులు. దిజ్ఞాగుని ప్రమాణసముచ్చయము తర్కప్రపంచమున సుప్రసిద్ధము. వీరందరు నాగార్జునికి శిష్యులు కాకపోయినను, నాగార్జునునిప్రభావముద్ర వీరిరచనలపై తత్త్వముపైగనుపించుచున్నది.

ఆ కాలమున నాగార్జునవిహారవిశ్వవిద్యాలయముజగత్ ప్రసిద్ధమై దేశదేశములనుండి జిజ్ఞాసువుల నాకర్షించినది.

పల్లవులు

శాతవాహనరాజ్యము అస్తమించిన తర్వాత దక్షిణమున స్వతంత్రరాజ్యమును పల్లవరాజులు నెలకొల్పినారు. గౌతమీపుత్ర శాతకర్ణి పల్లవులను యవనులను శకులను జయించి క్షహారాట వంశమును నిర్మూలించినట్లు శిలాశాసనమున గలదు (1) పల్లవుల నాణెములు శాతవాహనరాజుల నాణెములను పోలుచున్నవి. ప్రాచీన పల్లవశాసనములు గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి శాసనములను పోలుచున్నవి (2) కావున గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి జయించిన పల్లవులే పల్లవులకు మూలపురుషులని సిద్ధించుచున్నవి. పల్లవులు శాతవాహనకాలమున సామంతులైయుండి అర్వాచీనకాలమున స్వతంత్రులై రని ఒకవాదము.

సింహళరాజచరిత్ర 'మహావంశము'లో దుత్తగామిని నెరపిన మహాత్మవమునకు పల్లవబొగ్గనుండి అనేకబౌద్ధభిక్షుకులు వచ్చినట్లు గలదు. 'పల్లవబొగ్గ' ఆంధ్రదేశములోని రాజ్యము. ఇది పల్లవనాడు పలనాడు, పల్నాడుగ కాలాంతరమున మారినది. బౌద్ధజాతక కథలలో కాలుడను నాగరాజు కృష్ణాముఖుడైనదేశమునకు పాలకుడు. ప్రాచీన పల్లవరాజులలో కాలనాముడు కనపడుచున్నాడు. సింహళదేశములో

(1) Nasik,

(2) EI Vol VI p84, Vol I p2, Vol VI 1 p143,

గూడ బౌద్ధమతము మిక్కిలి ప్రాచీనము. అనేక బౌద్ధకథలు థ్యాన కటుకప్రాంతమందలి వజ్రాలదిబ్బను సింహళమును ముడిపెట్టుచున్నవి. కావున “పల్లవభాగ” నేటి పలనాడుకు ప్రాచీనరూపమని, ప్రాచీనకాలమున పల్లవులకు వానస్థానమని మరియుక వాదము.

గౌతమీపుత్రశాతకర్ణి నాటి పహ్లావులు విదేశీయులని ఊహింపవచ్చును. వారిని యవనులు, శకులతో కలిపి పురాణములు శిలాశాసనములు పేర్కొనుచున్నవి. రుద్రమాన్ రాజ్యములోని పరిపాలకుడొకడు పహ్లావుడు కన్పించుచున్నాడు. శాతవాహనకాలమున, ఈ యవనులు, శకులు, పహ్లావులు భారతీయనామములుధరించి, హిందూమతము లేక బౌద్ధమతమును స్వీకరించి భారతీయసంఘములో కలిసిపోయిరి. ఈనాడు, ఆర్యులను విదేశీయులనిన ఎంతనత్యమో పల్లవులను విదేశీయులనినను అంత నత్యమే. హిందూమతము, బౌద్ధమతము అనాడు వివృతద్వారములతో అన్యమతస్థులను ఆహ్వానించినవి. వివిధజాతులు మహానదిలో జేర్చి ఉపనదులవలె కలిసిపోయినవి.

పహ్లావులు శాతవాహనరాజ్యకాలమున ‘పల్లవబౌద్ధ’లో వానస్థాన మేర్పరచుకొనిరి. ప్రాచీనపల్లవశాసనములు బళ్ళారి, గుంటూరు నెల్లూరు మండలములలో దొరికినవి. సింహవిష్ణుని ప్రాచీనశాసనములు గుంటూరు నెల్లూరు జిల్లాలలో నున్నవి. ప్రాచీన శిలాశాసనములను బట్టి పల్లవరాజ్యము కృష్ణానదికి దక్షిణప్రాంతముగ నెంచవచ్చును. క్రీ. శ. 6వ శతాబ్దివరకు పల్లవరాజ్యములో అధికభాగము కృష్ణానదికి దక్షిణముననున్న తెలుగుదేశమే. తెలుగుదేశములో ప్రాచీనైతిహ్యము, శాసనములు చాళుక్యరాజును ముదివేలువద్ద నెదుర్కొని చంపిన త్రిలోచనపల్లవుని పేర్కొనుచున్నవి. కావున పల్లవరాజ్యము తెలుగుదేశమందు గుంటూరుమండలమున ఆరంభించి క్రమక్రమముగా విస్తరించినదని యెంచవచ్చును.

వేలూరు పాలయము తామ్రశాసనము (9 శతాబ్ది) వీరకూర్పుడు నాగకన్యకను వివాహమాడి రాజ్యమును సంపాదించెనని చెప్పచున్నది. ఐతిహ్యములో పల్లవుడు అశ్వత్థామకు నాగకన్యకకు జన్మించినట్లు గలదు. ప్రాచీనకాలమున పల్లవనాడు లేక పల్లవభౌగ్గ ప్రాంతమును నాగులు పాలించినారు. ఈ నాగులు ఆదిమనివాసులలో ఒకజాతి అని తోచుచున్నది. వీరు బౌద్ధమతమును స్వీకరించినారు. బౌద్ధకథలు నాగరాజును పేర్కొనుచున్నవి. అమరావతీస్తూపమున నాగరాజుల చిత్రములు గలవు. బుద్ధుని ధాతువులతో నాగరాజులను ముడిపెట్టు కథలు గలవు. అమరావతీ నాగార్జున కొండస్తూపములలో బుద్ధధాతువులు నిక్షిప్తము లయినవి. ఇద్దరు మనుష్యులు బుద్ధుని అస్థికలను పట్టుకొని పడవపైనుండి తీరమున దిగుచున్నప్పుడు, నాగరాజు స్వాగతమిచ్చుచున్న చిత్రము అమరావతీస్తూపమున గలదు. తామ్రలిప్తినగరమునకు సింహళద్వీపమునకును మధ్యనున్న వజ్రాల దిన్నెకు (ధాన్యకటకము - అమరావతి) బౌద్ధకథలు, బుద్ధుని అస్థికలకు ముడిపెట్టుచున్నవి. దీనినిబట్టి బౌద్ధమతమును స్వీకరించుటకు పూర్వము, ఆదిమవాసులు నాగులు అనిగాని 'నాగ' మతావలంబులు అనికాని నిర్వచింపవచ్చును. ఆంధ్రదేశములోని ఆదిమనివాసులతోకలిసి పల్లవులు రాజ్యమును స్థాపించికొనియుందురు. పల్లవుల అర్వాచీనరాజ్యము పల్లవభౌగ్గ నాగుల ప్రాచీనావాసము.

టోలిమీ బస్సరా నాగులను పేర్కొనెను. (4) ప్రాచీన తమిళ వాఙ్మయము ఓవియనాగులను పేర్కొనుచున్నది. (5) పల్లవులు, నాగకన్యకలను వివాహమాడి, నాగమండలమున రాజ్యమును స్థాపించిరి. ఈ పల్లవులే గౌతమీపుత్రశాతకర్ణినాటి విదేశీయులైన పహ్లావులనుట

(4) Ptolemy Macindie.

(5) S. K. R. Subrahmanyamgar.

ఉహమాత్రమైనను, నత్యదూరము కాదు. యవనులు, పల్లవులు, ఇక్ష్వాకులు శాతవాహనుల వీరికి అస్థ్యోన్మవివాహబంధములు కన్పించుచున్నవి. మత్యపురాణము ఆకాలమున ఇట్టి సాంఘిక విప్లవ విపరీతామమును సూచించుచున్నది.

ప్రాచీనపల్లవచరిత్ర గుంటూరు, నెల్లూరు, బళ్ళారి మండలములలో లభించిన మైదవోలు, కందుకూరు, హిరడగిళ్ళి తామ్రశాసనములవలన లభించుచున్నది. (6) ఈ శాసనములు అక్షరసామ్యమును బట్టి వీరయ్యగమునకు చెందినదని ఊహింపవచ్చును.

బ ప్ప దే వ

శివస్కంధవర్మ మహారాజు లేక విజయస్కంధ మహారాజు

యువరాజు బుద్ధవర్మ : చారుదేవి.

బు ధ్యాం కు ర

పూర్వోక్తమైన ఈ వంశవృక్షము ఆ శాసనములవలన నిర్మింపవచ్చును (7)

బళ్ళారిమండలములోని శాతవాహనచక్రవర్తి మ్యకదోని శాసనము క్రీ. శ. 225 ప్రాంతము నాటిది. బళ్ళారిమండలములోని శివస్కంధవర్మమహారాజు హిరడగిళ్ళి శాసనములో అతని తండ్రి బళ్ళారిమండలమును క్రీ. శ. 225 సం.ము తరువాత పరిపాలించియుండును. క్రీ. శ. 225 ప్రాంతము శాలివాహనసామ్రాజ్యమునకు ఆవరసంధ్యాసమయము. శివస్కంధవర్మ మహారాజు ఆ ప్రాంతమున

(6) E I Vol VI p 84. M. E. R. 1900 P 4

(7) K. R. Subrahmanyam E I, Vol I 1-2 E. I, Vol VIII P 148.

స్వతంత్రుడైయుండును. మైదవోలుశాసనములో శివస్కంధవర్మ యువమహారాజు, పల్లవవంశీయుడు తండ్రిపదవ రాజ్యసంవత్సరమున గ్రీష్మఋతువు పంచమినాడు అంధ్రపథములోని “విరిపర” గ్రామమును దానము చేసినాడు. ఈ ఆజ్ఞాపత్రము ధాన్యకటకములోనున్న తనవ్యావృతునకు ఇచ్చినది. మైదవోలు శాసనము కాంచీపురమున ప్రకటితము. కావున శాసనములో రాజ్యసంవత్సరములనుబట్టి, అక్షర స్వరూపమునుబట్టి, ప్రాచీనప్రాకృతభాషాప్రయోగమునుబట్టి ఇది శాతవాహనరాజశాసనములను పోలుచున్నది. కావున కాంచీపురమును శివస్కంధవర్మమహారాజు తండ్రి జయించియుండునని, యువరాజుగ శివస్కంధవర్మమహారాజు తండ్రికి తోడ్పడియుండునని ఊహింపవచ్చును. శివస్కంధవర్మకు అవ్యవహితపూర్వము పరిపాలించినరాజు కాలమున పల్లవరాజ్యము కాంచీపురమునుండి ధాన్యకటకమువరకు వ్యాపించినది. ధాన్యకటకప్రాంతమును శివస్కంధవర్మ యువరాజుగ రాజప్రతినిధిగ పరిపాలించినాడు.

శివస్కంధవర్మను రాజాధిరాజుగ హిరాహాడగల్గి శాసనము పేర్కొనుచున్నది. ఇతడు అగ్నిష్టోమము, వాజపేయము, అశ్వ మేధము మొదలగు యజ్ఞములను నల్పినాడు. శివస్కంధవర్మకు పూర్వము పరిపాలించిన ‘బప్ప’ మహారాజు లక్షయకరములను; నాగ శృను, దుక్కి-తెడ్లను బ్రాహ్మణులకు దానము చేసినాడు. ఈ దానము అరణ్యములనుకొట్టి, భూములను సాగుచేయు వ్యవసాయమునకు దోహదము కల్పించు బృహత్పూజాశివము సూచించుచున్నది. (ఇక్ష్వాకుల శతసహస్రహలప్రదానము స్మృతవ్యము.)

శివస్కంధవర్మకు సమకాలమున వేంగిని బృహత్పలాయనులు పరిపాలించిరి. ఇక్ష్వాకులు శ్రీశైలము మొదలు దక్షిణకోసలను గోదావరీముఖద్వారమున ఉత్తరతీరమును పరిపాలించిరి. ఇక్ష్వాకుల

రాజ్యము అమరావతివరకు కొంతకాలము విస్తరించియుండును. కాంచీపురికి దక్షిణమున పల్లవరాజ్యము ఎంతవరకు విస్తరిల్లినదో చెప్పటకు చారిత్రకాధారములు లేవు. పల్లవులకు అర్వాచీనకాలమున చోళులు కాంచీప్రాంతముల పరిపాలించినారు. బళ్ళారిమండలము కర్ణాటదేశము కొంతభాగము పల్లవరాజ్యమున శివస్కంధవర్మ కాలమున నున్నది. కాని, అర్వాచీనకాలమున బృహద్బాణునితో గలిసి కదంబులు కర్ణాటము నాక్రమించిరి. శివస్కంధవర్మ తరువాత రాజుల చరిత్రపై ప్రస్తుతము పొగమంచుగ్రమ్మియున్నది. చారుడేవి మామ గారైన విజయస్కంధవర్మ రాజ్యమున నారాయణదేవాలయమునకు దానము చేసినది.

అర్వాచీనపల్లవరాజులలో నముద్రగుప్తచక్రవర్తి అలహాబాదు శాసనము పేర్కొనిన విష్ణుగోపమహారాజు కన్పించుచున్నారు. క్రీ. శ. 340 వరకు పల్లవులు కాంచీరాజ్యమును పరిపాలించినారు. నముద్రగుప్తుడు విష్ణుగోపుని ఓడించిన తర్వాత కాంచీరాజ్యచరిత్ర తెలియుట లేదు. శాలంకాయనులు వేంగిరాజ్యమును పరిపాలించినారు. కదంబుబ్రాహ్మణులు పశ్చిమ క్షేత్రమున ప్రజ్వరిల్లి నారు. చోళరాజ్యము విస్తరించినది. కాంచీ రాజ్యము చోళసామ్రాజ్యములో అణగిపోయినది. నముద్రగుప్తుని దండయాత్ర దక్షిణదేశప్రాచీనరాజ్యముల పునాదులతో పెకలించినది.

స్కంద శిష్యుని తరువాత (8) నున్న కుమారవిష్ణు తిరిగి కాంచీ రాజ్యమును ఆక్రమించినాడు. కుమారవిష్ణుని కుమారుడు బుద్ధవర్మ, చోళనముద్రవాహనులకు బడబాగ్ని(9) కాంచీపట్టణమును చోళులు తాత్కాలికముగ జయించినారన్న విషయముపై చారిత్రకులకు

(8) వేలూరు పాలయము శాసనము. స్కందవర్మకు - స్కంద శిష్యునికి ఆభేదము కల్పింప వచ్చునా ?

(9) Ibid.

ఏకవాక్యత కుదుర లేదు. డాక్టరు ఎస్. కె. అయ్యంగారు చోళులు కాంచిన, కుమారవిష్ణునకు పూర్వము ఆక్రమింపలేదని, బుద్ధవర్మ చోళసముద్రము, చోళకాలభ్రులకు చెందునని వాదించుచున్నారు. విష్ణుగోపుని తర్వాత పల్లవరాజ్యము యుద్ధములలో మునిగినది. పల్లవులు కదంబులతో ఎడతెగని యుద్ధములు చేసినారు. కాని కదంబ రాజ్యము ఒకనాడు తమిళదేశమునంతయు ఆక్రమించి విస్తరిల్లినది.

బృహద్భారతము - బృహదాంధ్రము

భారతద్వీపకల్పమున సముద్రతీరమంతయు దక్షిణాపథమును ఆవరించుచున్నది. దక్షిణాపథరాజ్యములు ప్రాచీనచరిత్రలో నౌకా యానమున మిక్కిలి ప్రసిద్ధిపహించినవి. చీనా, రోమకసామ్రాజ్యము లకు దక్షిణాపథమునకు క్రి. పూ. 2, 3, శతాబ్దులలో గల నౌకావర్తక సంబంధములకు అనేక నిదర్శనములు గలవు.

కృష్ణా గోదావరీ పినాకినీ వంశధారానదీముఖములు ప్రాచీన కాలమున సముద్రయానములో నౌకాశ్రయములుగ వర్ధిల్లినవి. ఆంధ్ర మహాసామ్రాజ్యమున గోదావరీకృష్ణానదులు వ్యాపారనౌకలకు రహదారులు. రోమకసామ్రాజ్యమునుండి చీనాదేశమునుండి సుమిత్ర యవద్వీపమునుండి, సువర్ణ కామరూపభూములనుండి సముద్రనౌకలు కృష్ణానదీముఖద్వారమున ఆంధ్రశాతవాహనరాజ్యమును ప్రవేశించు చుండెడివి. నాగార్జునకొండ మహావైత్యములో ఇక్ష్వాకులనాటి శిలా శాసనమునుబట్టి అచటికి సింహళ చీనా....యాత్రికులు వచ్చుచుండెడి వారు అని చెప్పవచ్చును.

నాగార్జునకొండలలో ఒకపర్వతసానువు విశాలవేదికగా గన్పించు చున్నది. ఆంధ్రసామ్రాజ్యమునుండి చీనారోమకసామ్రాజ్యములనుండి సముద్రనౌకలు, ఈ విశాల పర్వతసానువేదికపై నరకులను దింపు కొనుచుండెడివని ఊహింపవచ్చును. ఆంధ్రశాతవాహన చక్రవర్తి

పులోమావి నాణెములపై సముద్రయానమును నూచించు రెండు తెర చాపల నావబొమ్మ కలదు.

రోమక సామ్రాజ్యము - దక్షిణాపథము

దక్షిణాపథములో చాలచోట్ల రోమక సామ్రాజ్య చక్రవర్తుల నాణెములు దొరికినవి. అంధ్రదేశమున గుంటూరుమండలమున వినుకొండలో గూడ రోమకనాణెములు బయల్పడినవి. రోమకసామ్రాజ్యములో శాసనసభ్యుడు ప్లినీ (80. ఎ. డి.) గోదావరిముఖద్వారము నావలకు సంగమస్థానమనియు, అక్కడనుండి నావలు గంగానదీ ముఖమువరకు పోవుచుండెడివని వ్రాసెను. ప్లినీ రోమకశాసనసభలో భారతదేశమునకు రోమకదేశమునుండి బంగారము అమితముగ ప్రవహించుచున్నదనియు రోమకస్త్రీలు భోగపరాయణతచే భారతదేశములోని నూలుపట్టములకు విరుగపడుచున్నారనియు విచారించినాడు. అలెగ్జాండ్రీయా వాస్తవ్యుడైన వ్యాపారి వ్రాసిన పెరిప్లసు గ్రంథములో కృష్ణాగోదావరీతీరముల రేవుపట్టణములను (80. ఎ. డి.) పేర్కొనినాడు. గ్రీకుభూగోళజ్ఞుడు టోలిమీగూడ కృష్ణాగోదావరీ నదులనుండి వర్తకనౌక విదేశములకు పోవుటను సూచించినాడు (140 A. D.). (1) పెరిప్లసు గ్రంథకర్త తీరయానమునకు- విదేశయానమునకు రెండు విధములగు నావలను పేర్కొనినాడు.

నికోలను డెమోస్కినోజు ఒకసారి అగస్తసుసీజరు వద్దకు భారతదేశమునుండి వచ్చిన రాయబారులను చూచినానని చెప్పినాడు. (2)

(1) Schoff - Periplus prof Gerini - Researches on Ptolemy's Geography P. 743.

(2) Maecindie - Quoted by K. A. Nilakanta Sastry.
Foreign notices of South India

వాణిజ్యము

పెరిప్లసుగ్రంథము నన్ననినూలు, రంగురంగుల వస్తుములు అద్దకములు వాణిజ్యకేంద్రములగు వాగరా, ప్రతిష్ఠానపట్టణములకు బండ్లపై మైసోలోను (కృష్ణా గోదావరీ మధ్యదేశము) నుండి చేరుచుండెడివని చెప్పుచున్నది. ఆ కాలమున మచిలీపట్టణము తత్సమీపముననున్న సోపట్టణము గొప్ప రేవుపట్టణములు. తోలిమీ, కంటుకోసిల, కొట్టిను కొద్దూర, అల్లోసిగినె గోదావరీ ముఖద్వారసమీపమున పేర్కొనెను. ఇచటనుండి సువర్ణ భూమికి నావలు పోవుచుండెడివి. (3) తూర్పుదేశమునకు సరకులు పాదోకె, మెలాంగె, సోపట్టణములకు నావలమీద ఈశిప్తునుండి వచ్చుచుండెడివి. (4) మలయ, సుమిత్ర ద్వీపములలోని సుగంధద్రవ్యములు, తూర్పుసముద్రములలోని పగడములు, కర్పూరము, చీనాంబరములు ఆంధ్ర పట్టణములలోని వణిగ్విధులలో సుపరిచితములు. (5)

చీనా

క్రీ.శ. మొదటి శతాబ్దివాడు పాన్ కౌ అను ప్రాచీనచీనారచయిత దక్షిణాపథమునకు చీనాదేశమునకు క్రీ. పూ. 2 వ శతాబ్దినుండి క్రీ. శ. మొదటి శతాబ్దివరకు గల వ్యాపారసంబంధములను పేర్కొనెను. (6)

“జీనమ్ ద్వారములనుండి (ఉత్తర అన్నాము) అయిదు నెలలు నావలో ప్రయాణము చేసిన తాన్యువాను రాజ్యమును చేరవచ్చును. మరినాలుగు నెలలతర్వాత ఐ-కౌ-మొ. ఇరువదిదినముల తర్వాత

- (3) }
(4) } తోలిమీ
(5) }

(6) Discovered by Paul Pelliot Quoted by K A. Nilakantha Sastri, in Foreign Notices of South India

చెన్-లి రాజ్యము. అక్కడనుండి పదిరోజులు నేలమీద పయనించిన పొ-కన్-ఘో-వో చేరవచ్చును. అక్కడనుండి సముద్రమున రెండు నెలలు ప్రయాణము చేసిన హాంగ్-చీ రాజ్యము చేరుదురు - (కాంచీ రాజ్యము) ఈ రాజ్యములు జననమ్మర్దముగల దేశములు, 'వో' చక్రవర్తి కాలమునుండియు క్రీ. పూ. 140-86 ఈ రాజ్యములనుండి చీనాకు నరకులు చేరుచున్నవి. రాజప్రాసాదమునకు చెందిన ద్వీభామలు నావికులతో కలసి ఈ దేశములకు పోయి బంగారమును, చీనాంబరములను ఇచ్చి, పగడములను, వైడూర్యములను, రత్నములను కొనుచుండిరి. వీరిని విదేశనావికులు తమనావలపై చీనాదేశమున దింపుచుందురు. సముద్రయానమున తుపాను భయంకరమైనది. యువాన్ చె చక్రవర్తి (క్రీ. శ. 1-6) చీనానుండి కాంచీరాజునకు కానుకలను పంపెను.

'హాంగ్ చీ' రాజ్యమునుండి ఎనిమిది నెలల సముద్రయానమున మవ పీ' చింగ్ ద్వీపమును (మలయద్వీపకల్పమునకు పశ్చిమమున నున్నద్వీపము) చేరుదుము

భారవేలుడు క్రీ. పూ. 170 ప్రాంతమున జౌద్ధభిక్షుకులకు చీనాంబరములను బహూకరించెను. (7) కాళిదాసు పతాకముగా నెగురుచున్న చీనాంశుకమును పేర్కొనెను. (8) నాగార్జునుని ప్రజ్ఞామూలశాస్త్రము చీనాభాషలోనికి క్రీ. శ. 196-221 మధ్య హ్యూకన్ అనువదించినాడు. (9) పాహియాను, యువాన్ చాంగ్ అను సుప్రసిద్ధ యాత్రికులు హిందూదేశమునకు వచ్చిరి. పాహియాన్ తామ్రపర్ణి (సింహాశద్వీపమున) ఓడనెక్కి చీనాదేశమునకు మరలిపోయెను.

(7) హాతిగుంఫ శిలాశాసనము.

(8) అభిజ్ఞానశాకుంతలము.

(9) Giles History of Chinese Literature

(బాణుడు ఆంధ్రరాజులను త్రినముద్రాధి పతులుగ పేర్కొనెను కావున ఆంధ్రసౌకలు ప్రాచ్యదేశములకు పోయి వ్యాపారానుబంధములను పెంపొందించెనని ఎంచవచ్చును.)

టోలిమీ భారతదేశమునకు ఇరుగుపొరుగుననున్న దేశములను పేర్కొనినాడు. ఆ దేశముల నామములు, పట్టణములు, వర్తక వ్యాపారవిశేషములు, ఆ దేశములకు భారతదేశమునకు అందు దక్షిణాపథమునకు ఆంధ్రకళింగదేశములకు గల ప్రాచీనానుబంధములను స్వయంవ్యక్తము చేయుచున్నవి. అరకాన్ రాజధాని త్రిలింగ. కాకుళము ఒక పట్టణము. ఈ నామములను ఆంధ్రనావికులు ప్రాచీన కాలమున తమ అధినివేశములకు ఆప్యాయముతో పెట్టిన పేరులు. బర్మాలో దక్షిణాపథవాసులు నిర్మించిన అధినివేశరాజ్యములు క్రీ. పూ. ఏడవశతాబ్దముండి గలవని గెరిని అభిప్రాయము. (9) పాండురంగ, అమరావతి, విజయ, కాపిర, తకోల, లిగరు, సింహపురము కళింగ, భోజ - ఇత్యాది నామములు ప్రాచీనభారతదేశములోని నామములకు ప్రతిబింబములు. జావాద్వీపమునకు ప్రాచీననామము కళింగ ద్వీపము. నేటికిని జావా బోర్నియోద్వీపములలోని ప్రాచీనశిలలు పర్వతగుహలు, బుద్ధమూర్తులు ఆంధ్రసంస్కృతికి వానికిగల పూర్వానుబంధములగూర్చి మౌనముగా సాక్ష్యమిచ్చుచున్నవి. ప్రాచ్యదేశములకు, దక్షిణభారతదేశమునకుగల ఈ సంబంధము అర్వాచీనకాలమున 12 వ శతాబ్దివరకు కూడ సాగినది. శక్తివర్మన్, రాజరాజ 11, తూర్పు చాళుక్యరాజుల నాణెములు అరకాను నయాములో దొరికినవి. (10)

9 See Buddhistic remain of Andhra
K. R. Subrahmanyam p. 133

10 I. A. Vol. X [X P 79 Burnell South Indian Paleography
(17)

రప్పించుకొనెను. ఈ తైలింగరాజు వేగిని పరిపాలించిన శాలంకాయన వంశీయుడు. (17)

మలయ ద్వీపకల్పము : చంప

ప్రాచీనకాలమున చీనానుండి హిందూదేశమునకు సముద్ర యానమున మలయద్వీపకల్పము ఒక మణిబీగా పాస్ శా పేర్చొనినాడు. (18) దీనిని ప్రాచీనులు సువర్ణ భూమియని, వ్యవహరించిరి. ఇచ్చట ప్రాచీనవిగ్రహములలో భారతీయకళ ప్రతిబింబించినది. ప్రస్తుత ఇండోచీనాదేశము ప్రాచీనకాలమున అమరావతి, విజయ పాండురంగరాష్ట్రములు. మూడవశతాబ్దికి చెందిన శిలాశాసనములలో అక్షరములు వాసిష్ఠీపుత్ర శాతకర్ణి కాన్హేరి అక్షరములను పోలుచున్నవి. ఈ లిపి, ఆంధ్రకళింగమునుండి 'చంప' దేశములకు చేరియుండును. (19) ఇండోచీనా (చంప) దేశపులిపి ప్రాచీన దక్షిణాపథలిపిని పోలుచున్నది. భద్రవర్మ మహారాజు పల్లవరాజులు ఇట్టి బిరుదమునే వహించి హిందూదేశమునకు రాయబారము నంపెను. (250 A. D.) (20). చంపారాజులు చంద్రవర్మ, దేవవర్మ, జయవర్మ ఇత్యాదినామములు వేగిరాజుల నామములే. చంపారాజ్యములోని శాసనములన్నియు సంస్కృతభాషలోనున్నవి. అర్వాచీనశాసనములలో శాతవాహనశకము ప్రయుక్తము.

సింహళము

సింహళద్వీపమునకు ఆంధ్రదేశమునకు చరిత్రలో పురాను బంధములు గలవు. ప్రాచీనకాలమున దేశాంతరములకు ప్రాకినది

17. J. O. R. Madras Vol II P. P. 112, 14.

18 Foreign Notices of South India K. A. Nilakanta Sastry.

19. K. R. Subrahmanyam,

20. — „ —

జౌద్ధసంస్కృతి. బుద్ధునిధాతువులు అమరావతీస్థూపములో నాగార్జున కొండ మహాచైత్యములో నిక్షిప్తమయినవికావున దేశదేశములకు ఆంధ్రభూమి జౌద్ధకేంద్రమైనది. నాగార్జున విహారమున సింహళ భిక్షుకులకై ప్రత్యేకవిహారమున్నది. ఈ భిక్షుకులు కాశ్మీర, గాంధార, చీనా, కోనలి, అపరాంత, వంగ, వనవాన, యవన, ద్రమిళ, సింహళ దేశీయులకు జౌద్ధదీక్ష నిచ్చినట్లు శిలాశాసనము గలదు. సింహళ దేశమునుండి వీనుగులు దక్షిణాపథమునకు ప్రత్యేకసౌకల్యాలలో ఎగుమతి యగుచుండెడివని చంద్రగుప్తుని ఆస్థానములోని గ్రీకురాయబారి వచించినాడు. (21) దత్తగ్రామణి ఆంధ్రదేశమునుండి సంపాదించిన జౌద్ధధాతువునకు మహాస్థూపమును సింహళములో గట్టించెను. ఆ మహాత్మ్యవమునకు మహాదేవునితో వేనకువేలు జౌద్ధభిక్షుకులు పల్లవ బొగ్గనుండి వచ్చిరి. పల్లవబొగ్గ గుంటూరుమండలములోని పల్లవ నాడు - పలనాడునకు ప్రాచీనరూపము. సింహళములో ఉండవల్లి గుహలవంటి పర్వతాలయములు గలవు.

నాగార్జునాచార్యులు వారిశిష్యులు సింహళములో కొంతకాలము వసించిరి.

సుమిత్రయవ, బోర్నియో, మధుర ద్వీపములకు ఆంధ్రభూమిలో గల సంబంధము పురాప్రసిద్ధము. యవద్వీపములోని బరోబదూరు శిల్పములు, స్థూపము ఆంధ్రదేశములోని అమరావతీసంఘరామస్థూపములకు ప్రతినిధులు. (22) బరోబదూరులో పర్వతపాషాణములను స్వర్ణసౌందర్యముతో ప్రతిష్ఠించిన శిల్పుల ప్రతిభ వర్ణనాతీతము. చరిత్రలో ప్రాచ్యద్వీపద్వీపకల్పములకు ఆంధ్రదేశమునకు గల పురాను బంధములనుగురించి కావ్యములకన్న బరోబదూరుశిల్పములే ఎక్కువ తెలుపగలవు. శిలాప్రతిమలకు మాటులు వచ్చిన, బరోబదూరు పర్వత

21. Megasthenese Maerindia.

22. Ferguson Indian & Eastern Architecture.

పాషాణశిల్పప్రతిమలు చరిత్రకారునికంటె సుందరముగా ప్రాచీనాంధ్ర శిల్పకళోన్నతిని ప్రాచ్యదేశపురానుబంధములను ప్రపంచమునకు చాటి చెప్పగలవు.

తీరుతీయములలో, పల్లవశిల్పప్రభావము స్వయంవ్యక్తమగుచున్నది. క్రీ. శ. నాలుగవశతాబ్దిలో ఈ ద్వీపములో బౌద్ధమతము ఫాహియాను వాక్యములననుసరించి క్షీణదశను పట్టినదని చెప్పవచ్చును. తరువాతిశతాబ్దిలో హిందూమతావలంబి పూర్ణవర్మ శాసనములు కన్పించుచున్నవి. మూలవర్మ శిలాశాసనాక్షరములబట్టి సుమిత్రలోని ఆదిరాజు అదిత్యధర్ముడు ఏడుఅంతస్థుల బౌద్ధవిహారమును గట్టించెను. (క్రీ. శ. 656) ఈ ద్వీపములో బుద్ధప్రతిమలు అమరావతీ బుద్ధప్రతిమలను పోలుచున్నవి.

త్రైరాజ్య సంఘర్షణము

[బాదామి చాళుక్యులు - కాంచీపల్లవులు - మధురపాండ్యులు]

క్రీ. శ. ఆరవ శతాబ్ది ద్వితీయపాదమునుండి సుమారు మూడు శతాబ్దులు దక్షిణాపథచరిత్ర బాదామిచాళుక్యులు - కాంచీపల్లవులు - మధురపాండ్యులు - ఈ త్రైరాజ్య సంఘర్షణగపరిణమించినది. క్రీ.శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దిలో బాదామి చాళుక్యులు రంగమునుండి నిష్క్రమించుట ఆస్థానమును మాన్యభేట రాష్ట్రకూటులు ఆక్రమించుట జరిగినది. (1) బాదామిచాళుక్యుల వంశీయులు - లాటదేశమును వేంగీదేశమును స్వతంత్రప్రతిపత్తితో పరిపాలించిరి. వేంగీ (తూర్పు) చాళుక్యులు, వేంగీమండలమును సుమారు అయిదు శతాబ్దులు పరిపాలించి పిమ్మట చోళవంశమున విలీనమైరి. (2) తూర్పుచాళుక్యులు, మైసూరు గాంగులును ఈ త్రైరాజ్య సంఘర్షణలో ఎడనెడ చేతులు కలిపి పేర్కొనదగిన ప్రాముఖ్యమును వహించిరి. చోళవంశీయులియుగమున అజ్ఞాతముగ రాయలసీమ ప్రాంతమున సామంతులై అణగియుండిరి. దక్షిణాపథమంతయు త్రైరాజ్య సంఘర్షణలో చిక్కుకొనియున్నను భక్తిప్రధానమైన కవిత, వేదవేదాంతాభినివేశము, దేవాలయశిల్పము - నంగీతచిత్రకళానివేశము సాంఘికజీవితమున వెల్లివిరిసినవి. బౌద్ధ - జైన మతములు క్షీణించినవి. హైందవ సంస్కృతి పునరుజ్జీవనము ద్వీపాంతరములకు గూడ ప్రాకినది.

(1) రాష్ట్రకూటులు సుమారు మూడుశతాబ్దులు పరిపాలించిరి. వారి చరిత్ర ఈ గ్రంథమున “రాష్ట్రకూటులు” అను ఆధ్యాయమున అనుశీలింపవగును.

(2) ఈ గ్రంథమున “తూర్పు చాళుక్యులు” “చోళులు” అను ప్రత్యేకాధ్యాయముల నవి స్తరచరిత్రకై అనుశీలింపవచ్చును.

చాళుక్యరాజవంశమున చారిత్రక మూలపురుషుడు మొదటి పులకేశి. పులకేశి పౌరుషనామధేయమనియు [పుల = గొప్ప కేశి = కేశరి = పులకేశి = గొప్పసింహము] ఆశబ్దమున కర్థము గొప్ప సింహమనియు చరిత్రకారుల వ్యాఖ్యానము. క్రీ. శ. 544 ప్రాంతమున పులకేశి బాదామి నమీపమున అభేద్యమైన గిరిదుర్గమును నిర్మించి అశ్వమేధయాగ మొనరించెను. మాలప్రభాతీరమునకు ఆ దుర్గము సుమారు మూడు మైళ్ళ దూరములో నుండెను. తూర్పున మహాకూట పర్వతము గలదు. అయిదు మైళ్ళలో నదికి దిగువ పట్టణకల్లు - మరి ఎనిమిది మైళ్ళలో ఐహోలు గలవు. ఈ ప్రాంతమంతయు పురాతనచాళుక్యశాసనములతో ప్రాచీనచాళుక్యదేవాలయ శిథిలములతో సంకీర్ణము. పులకేశి కట్టించిన ఆలయములు, సల్పిన అశ్వమేధయాగము సనాతన సంస్కృతిపునర్వికాసమునకు నిర్వికల్పమైన నిదర్శనములు. కీర్తివర్మ క్రీ. శ. 567 నుండి 597 వరకు సుమారు ముప్పది సంవత్సరములు పరిపాలించి చాళుక్యసామ్రాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. బనవాసి కదంబులపై, కొంకటమౌర్యులపై ఆతడనేక యుద్ధములు చేసి విజయపరంపరల సాధించెను. బస్తరు జయపూర్ ప్రాంతదేశమును పరిపాలించిన నలులను గూడ ఆతడు జయించెను. కొంకణవిజయమువలన రేవతీద్వీపము (నవీనగోవా) చాళుక్యసామ్రాజ్యములో చేరినది. కీర్తివర్మ మరణసమయమున ఆతని పుత్రుడు (రెండవ) పులకేశి బాలుడగుటచే రాజ్యభారమును సోదరుడైన మంగలేశుడు వహించెను.

మంగలేశుడుగూడ అన్నగారి మార్గమునే అనుసరించి చాళుక్య రాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. మాల్యగుజరాత్, ఖండేష్ ప్రాంతముల పరిపాలించిన కలచురి బుద్ధరాజుతో మంగలేశుడు యుద్ధమొనరించి ఆతని రాజ్యములో కొంతభాగము నాక్రమించెను. కొంకణ సామంతుడు తిరుగబడగ, ఆతని యుద్ధమున నోడించి చాళుక్య

సామ్రాజ్యాధిపత్యమును పటిష్ఠమొనరించెను. కాని - యుక్తవయస్కుడైన (రెండవ) పులకేశికి సింహాసనము నప్పగింపక తానే రాజగుటకు యత్నించెను.

పులకేశి రాజధానిని పీడి, స్వామిభక్తులైన సామంతదండనాథుల కూడగట్టుకొని యుద్ధమున పితృవృద్ధుడైన మంగలేశుని వధించి క్రీ. శ. 610 సంవత్సరప్రాంతమున పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను.

రెండవ పులకేశి

క్రీ. శ. 610 - 642.

రెండవపులకేశి పితృవృద్ధుడైన మంగలేశునకు మధ్య జరిగిన అంతర్యుద్ధముచే చాళుక్యరాజ్యము బీటెలు వారినది. నలుగడల సామంతులు స్వతంత్రులు కాఁజొచ్చిరి. తరుణమునకై వేచియుండిన శత్రువులు తలయెత్త సాగిరి. యువకుడైనను, పులకేశి ధైర్యసాహసములతో ప్రతికూలపరిస్థితుల నెదుర్కొని నిలిచెను. తిరుగుబాటు లేవదీసిన “అప్పాయిక” సామంతుని భీమరథీనదీతీరమున జరిగిన సంగ్రామములో జయించి, శరణన్న అతని మిత్రుడు గోవిందునకు అభయ మొసంగి రక్షించెను. పిమ్మట, కదంబరాజధాని బనవాసిపై దండెత్తి విజయము సాధించెను. మైసూరుగాంగులు, దక్షిణకనర అలుపులు అతనికి లోబడి సామంతులై కప్పముకట్టుటకు అంగీకరించిరి. గాంగరాజు దుర్విషేతుడు తన పుత్రుకను రెండవపులకేశికిచ్చి వివాహము గావించెను. ఆమెయే విక్రమాదిత్యుని తల్లి. ఉత్తర కొంకణముపై దండెత్తి మౌర్యులను జయించి పులకేశి, ‘పశ్చిమాంబుధి రాజ్యలక్ష్మిని చేపట్టెను.’

రెండవ పులకేశికి ఉత్తరాపథమున నమకాలిన చక్రవర్తి శ్రీహర్షుడు. ఇరువురు ఉద్ధతుల మధ్య వడిన లాటు మాళవ ఘూర్ఘర దేశాధీశులు భయభ్రాంతులై ఎట్టుకేలకు పులకేశికి సామంతులై

శరణుజొచ్చి అభయమునందిరి. శ్రీహర్షుడు దక్షిణాపథదండయాత్రకు ఉపక్రమింపగ రెండవపులకేశి ఆతనిని జయించి చరిత్రలలో సుస్థిర కీర్తి నార్జించెను. అపజయము నెరుగని విజేత - ఉత్తరాపథ సువిశాల సామ్రాజ్యచక్రవర్తి శ్రీహర్షుని యువకుడైన పులకేశి నర్మదాతీరమున నెదుర్కొని మత్తేభయూధములతో మత్తిల్లిన ఆతని సేనానివహముల నిరవశేషముగ నిర్మూలించిన అత్యద్భుత సన్నివేశము భారతదేశ చరిత్ర ననుశీలించు చదువరులను పులకింపజేసెడి ఘట్టము. ఆపరాజయము శ్రీహర్షుని జీవితచరిత్రను మార్చివేసినది. శ్రీహర్షుడు అశోకుని వలె యుద్ధమునుజుగించి జీవితశేషమును బోధిస్తత్వదీక్షతో ఆత్మ సంయముతో గడపెను.

శ్రీహర్షునిపై సాధించిన ఘనవిజయము పులకేశి కలలకు రెక్కలు తొడిగినది. ఆతని ఐహోలుశాసనమున కాళిదాసస్తుతి గలదు (3) కాళిదాసు వర్ణించిన రఘుమహారాజు దిగ్విజయయాత్ర పులకేశికి భవ్యకవితావేశము కల్పించియుండును. పులకేశి దక్షిణాపథమును జయించి ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యము నెలకొల్పు సంకల్పముతో దిగ్విజయ యాత్ర కుపక్రమించెను.

పులకేశి, అవరజుడైన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని యౌవరాజ్యపట్టాభిషిక్తుని గావించి రాజధాని సంరక్షణకు నియోగించి తాను దిగ్విజయ యాత్రకు బయలుదేరెను. దక్షిణాపథము - కళింగము ఆతడు తొలుత జయించిన దేశములు. తరువాత పితాపురము దక్షిణ కళింగ రాజధానిపై దండయాత్ర నెరపి జయించెను. పిమ్మట కునాల శరోవరతీరమున (కొల్లేరు సరస్సు) ఘోరసంగ్రామము జరిగినది. వేంగిరాజధాని వేంగిపురము అభేద్యమైన జలదుర్గముగా ప్రఖ్యాతి

(3) కాళిదాసమహాకవిని ప్రస్తుతముగ ప్రస్తుతించిన ప్రథమ శాసనమును ప్రకృతి - సుప్రసిద్ధమైన ఐహోలు శాసనమునకే దక్కినవి.

కెక్కినది. తమ్మిలేరు, రామిలేరు కొల్లేరునరస్సులో పడుచున్నవి. ఆ రెండేరులమధ్య వేంగిరాజధాని గలదు. అట్లే కృష్ణాగోదావరీనదులు తూర్పునముద్రము తమ్మిలేరు రామిలేరు కొల్లేరుకు సమాంతరమై వేంగి రాజ్యమును సంరక్షించుచున్నవి. వేంగిరాజధాని జలదుర్గము మధ్య వర్ధిల్లిన జలదుర్గము. కృష్ణా గోదావరీ సముద్ర సంగమమున ఏర్పడిన త్రిభుజజలరాశికి గరిమనాభి వేంగిరాజధాని. సహస్రనరోవర విలసితమైన సారవంతమైన పంటభూములచే సస్యశ్యామలమై వర్ధిల్లు వేంగి రాజ్యమును పులకేశి ఘోరసంగ్రామానంతరము జయించెను. అంతటితో వేంగి నేలు విష్ణుకుండిన వంశ మంతరించినది. దిగ్విజయ యాత్ర ముగిసిన పిమ్మట క్రీ. శ. 631 ప్రాంతమున పులకేశి, తమ్మిడైన కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని వేంగిమండలమునకు రాజప్రతినిధిగ పంపించెను. విష్ణువర్ధనుడు - అన్నగారి అనుమతితో - వేంగిమండలమునకు స్వతంత్రపాలకుడై చరిత్రలో తూర్పుచాళుక్య రాజవంశకర్తయయ్యెను. తూర్పుచాళుక్యులు వేంగిమండలమును అయిదు శతాబ్దాలు పరిపాలించి చోళవంశమున లీనమగుట ప్రకరణాంతరమున ఈ గ్రంథమున సవిస్తరముగ వర్ణింప బడినది.

వేంగివిజయము సాధించి పులకేశి దక్షిణ దిగ్విజయయాత్ర కుపక్రమించెను. ఆ సమయమున చాళుక్యరాజ్యమునకు దక్షిణమున నున్న కాంచీరాజ్యమును పరిపాలించుచున్న రాజవంశము పల్లవులు.

చిరకాలము కలభ్రులు కల్పించిన అల్లకల్లోలమునుండి దక్షిణ దేశమును సంరక్షించి శాంతిభద్రతలతో కూడిన సామ్రాజ్యములు క్రీస్తు శకము ఆరవశతాబ్దారంభమున కంచిరాజధానిగ పల్లవులు, మధుర రాజధానిగ పాండ్యులు ఏర్పరచిరి. అప్పటి పల్లవరాజు సింహవిష్ణు. పాండ్యభూపతి కడుంగోన్. సింహవిష్ణుమహారాజు కలభ్రులను జయించుటయే గాక రాజ్యమును కావేరీతీరమునకు విస్తరింపజేసెను. పల్లవులకు - పాండ్యులతో సింహాళీయులతో సంఘర్షణ యేర్పడినది.

అతడు విష్ణుభక్తుడు. అవసీసింహ బిరుదాంకితుడు. మహాబలిపురము నందలి వరాహగుహలో అతని విగ్రహము, అతని కుమారుడు మొదటి మహేంద్రవర్మ విగ్రహము స్వరూపశిల్పములై భాసించుచున్నవి. సింహవిష్ణు క్రీ. శ. 575 నుండి 600 వరకు రాజ్యమేలెను. అతని పుత్రుడు మొదటి మహేంద్రవర్మ బహుముఖశేముషీధురంధరుడు. కార్యఖడ్గనిపుణుడు. 'మత్తవిలాస' 'విచిత్రచిత్త' 'గుణాభర' బిరుదాంకితుడు. కవి, గాయకుడు, శిల్పి. తొలుత జైనమతాభిమానియైనను, తుదకు 'అప్పార్' ప్రభావమునకు ముగ్ధుడై శైవుడయ్యెను. అతడు సింహాసనమధిష్ఠించిన సమయమున పల్లవరాజ్యము కృష్ణాతీరమువరకు విస్తరించి విష్ణుకుండిన రాజ్యమునకు నడి దేశమయ్యెను.

పులకేశి విష్ణుకుండిన రాజ్యము వేంగిమండలమును ఆక్రమించిన పిమ్మట పల్లవ రాజ్యముపై దండెత్తెను. మహేంద్రవర్మ పులకేశికి జోడైన ప్రత్యర్థి. చాళుక్యసైన్యములు రాజధాని కాంచీనగర సమీపముననున్న పుల్లలూరువరకు విజృంభింప గలిగినవి. అచ్చట ఘోరసంగ్రామము జరిగినది. అది సమయద్ధముగా పరిణమించుటచే కాంచీపట్టణమును పల్లవులు సంరక్షించుకోగల్గినను, పల్లవ రాజ్యమందలి ఉత్తరప్రాంతము చాళుక్యుల వశమయ్యెను. మహేంద్రవర్మ క్రీ. శ. 600 నుండి 630 వరకు రాజ్యమేలెను.

పులకేశి పర్షియా రాజాస్థానమునకు రాయబారుల నంపెను. బహుశః పర్షియా రాయబారులు చాళుక్యరాజాస్థానమునకు (రెండవ ఖుస్రూ కాలమున) విచ్చేసినట్లు భావింపనగును.

మహేంద్రవర్మ మరణానంతరము కాంచీ సింహాసనమును మొదటి నరసింహవర్మ అధిష్ఠించెను. ఆ తరుణమును పులకేశి జారవిడువక ద్వితీయదండయాత్ర కుపక్రమించెను. రాయలసీమ ప్రాంతమును పల్లవసామంతులు బాణులేలుచుండిరి. పులకేశి తొలుత

వారి రాజ్యముపై దండెత్తి, ఆ రాజ్యమును జయించి పల్లవరాజ్యముపై విజృంభించెను. చాళుక్య సేనలు రాజధాని కాంచీనమీపమున మణిమంగలము వరకు చేరుకో గల్గినవి. (4) అచ్చట జరిగిన ఘోరసంగ్రామములో నరసింహవర్మ, రెండవ పులకేశిని ఓడించగల్గెను. శ్రీహర్షుని జయించి అపజయ మెరుగక దిగ్విజయపాత్ర నలిపిన విజేత రెండవపులకేశి పల్లవరాజు నరసింహవర్మ చే ఓడింపబడెను. మణిమంగళ సంగ్రామమున పల్లవరాజధానిలో ప్రవాసిగనున్న ఈ సింహరాజ కుమారుడు మానవర్మ, నరసింహవర్మకు తోడ్పడెను. నరసింహవర్మ కృతజ్ఞతతో మానవర్మ సింహళసింహాసనము తిరిగి సంపాదించుటకు తోడ్పడెను. నరసింహవర్మ మణిమంగళ విజయానంతరము విజయోత్సాహముతో చాళుక్యసేనలను వెంట తరిమి బాదామి నాక్రమించెను. రెండవ పులకేశి వీరస్వర్గమలంకరించెను. నరసింహవర్మ వాతాపి కొండ బిరుదాంకుడు. ఆతని శాసనము వాతాపిలో మల్లికార్జున దేవాలయప్రాంగణమున ఆతని 13 వ రాజ్యసంవత్సరమునాటిది కలదు.

రెండవపులకేశి అస్తమయముతో చాళుక్యసామ్రాజ్యము భిన్న భిన్నము కా జొచ్చినది. సామంతులు స్వతంత్రులు కా జొచ్చిరి. పులకేశి పుత్రు లిరువురు రాజప్రతినిదులుగ నున్నవారు - అగ్రజులు - స్వతంత్రప్రతిపత్తి వహించి సంతృప్తి చెందిరి. కాని-మూడవ పుత్రుడైన విక్రమాదిత్యుడు - గాంగరాజదుర్వినితదౌహిత్రుడు - మాతామహ సాహాయ్యముతో వంశక్తి పునరుద్ధరించుటకు దీక్ష వహించెను. ఆతడు నరసింహవర్మను రాజధాని నుండి తరిమి, అగ్రజులను ఓడించి సామంతులందరిని లోబరచుకొని, క్రీ. శ. 650 సంవత్సరప్రాంతమున పైతృకసింహాసనఘ్నిష్ఠించెను. అవరజుడైన జయసింహవర్మ అగ్రజుడైన విక్రమాదిత్యునితో సహకరించి లాటదేశమునకు రాజప్రతినిధియై అచ్చట చాళుక్యశాఖకు మూలపురుషుడయ్యెను.

(4) మణిమంగలము కాంచికి ఇరువది మైళ్ళ దూరముననున్నది.

నరసింహవర్మ సాయమున సింహాశసింహాసన మధిష్ఠించి, అనూరాధపుర రాజధానిని చేరిన మానవర్మ విక్రమాదిత్యుని విజయా సంతరము తిరిగి ప్రవాసియై కాంచీరాజధానిని చేరుకొనెను.

నరసింహవర్మ చోళ చేర పాండ్యులను కలభులను జయించి నట్లు చెప్పకొన్నాడు. ఆ యుద్ధముల వివరములు చరిత్రకు అందనివి. అతడనేక ఆలయములను నిర్మించెను. మామల్లపురము - పల్లవ సామ్రాజ్య మందలి సుప్రసిద్ధ నౌకాశ్రయము అతని కాలమున వన్నె చిన్నలతో విరాజిల్లినది. చీనాయాత్రికుడు యువాన్-చాంగ్ బాదామి పతనమునకు పూర్వము పల్లవ చాళుక్య రాజ్యములలో పర్యటించి తన అనుభవములను సవిస్తరముగ వర్ణించెను. క్రీ. శ. 668 సంవత్సర ప్రాంతమున నరసింహవర్మ మరణించెను. అతని తరువాత పల్లవ సింహాసనమధిష్ఠించినది అతని అగ్రనుతుడు రెండవమహేంద్రవర్మ - అతడు పరిపాలించినది రెండేండ్లు. ఆ రెండేండ్లలో చాళుక్య విక్రమాదిత్యునితో యుద్ధము తప్పలేదు. రెండవమహేంద్రవర్మ మరణానంతర మాతని పుత్రుడు పరమేశ్వరవర్మ రాజయ్యెను, చాళుక్యవిక్రమాదిత్యుడు పాండ్యరాజు అరికేసరితో పొత్తుకుదుర్చుకొని పరమేశ్వరవర్మపై దండెత్తెను.

ఇచ్చట పాండరాజ్యచరిత్ర అను సంధేయము. క్రీ. శ. 590 ప్రాంతమున మధురాసింహాసన మధిష్ఠించిన కడుంగోన్ పాండ్య రాజ్యమును క్రీ. శ. 620 వరకు పరిపాలించెను. అతని పుత్రుడు మూడవర్మ అవచి చూడామణి క్రీ. శ. 620 నుండి 45 వరకు పరిపాలించెను. వారు మధురాప్రాంతమున కలభుల నుక్కడంగించిరి. మూడవ పాండ్యరాజు చేరప్రభువును సంహరించి వానవాన్ బిరుదాంకితుడయ్యెను. అతని పుత్రుడే అరికేసరి మూడవర్మ. అతడు క్రీ. శ. 670 నుండి 700 వరకు పాండ్య భూమినేలెను, అతడనేక

యుద్ధముల ఆరితేరిన అతిరథుడు. ఈతడు పల్ల వరాజ్యముపై పలుమారులు దండెత్తి అనేక యుద్ధము లొనర్చెను.

ఈతనికిని చాళుక్య విక్రమాదిత్యునకు - పొత్తుకుదురుటకు హేతువు ఉభయులకును పల్లవులు శత్రువులగుటయే. శత్రువుయొక్క శత్రువు పరమమిత్రుడను కౌటిల్యరాజనీతి అనుభవపునరుక్తము.

విక్రమాదిత్యుడు పల్లవులపై చరిత్రలో స్థిరకీర్తి నార్జించిన తండ్రిని చంపిన పగతీర్చుకొనుటకై స్థిరసంకల్పుడై పరమేశ్వరవర్మపై దండెత్తెను. యథాప్రకారము చాళుక్య సేనలు కాంచీపురసమీపమువరకు విజృంభించినవి. పరమేశ్వరవర్మ రాజధానివీడి పారిపోయెను. విక్రమాదిత్యుడు కావేరీతీరమువరకు శత్రువును వెంటాడి ఉత్తైయూరువద్ద దండువిడిసెను. అచ్చట చాళుక్య సేనలతో పాండ్య సేనలు వచ్చి చేరినవి. విక్రమాదిత్యుని పక్షము వహించిన గాంగభూవిక్రమునకును పరమేశ్వరవర్మకును విశందెవద్ద ఘోరయుద్ధము జరిగినది. ఆ యుద్ధమున పరమేశ్వరవర్మ పరాభూతుడై 'ఉగ్రోదయ' రత్నరాజము-పల్లవ కిరీటహారనాయకమణిని కోల్పోయెను. అయినను, పట్టుదల వీడక పరమేశ్వరవర్మ చాళుక్యరాజ్యముపైకి తనసేనలను పంపించి, ఉత్తయూరు సమీపమున శత్రువులతో తలపడెను. ఆ యుద్ధమున ఆతడు శత్రువుల జయింపగల్గెను. విజయాదిత్యుడు విక్రమాదిత్యుని మనుమడు కొడుకు పల్ల వరాజ్యము వీడి చాళుక్యరాజ్యసంరక్షణకై తరలిపోయిరి.

విక్రమాదిత్యుని పుత్రుడు వినయాదిత్యుడు (క్రి. శ. 681-96) శాంతిప్రియుడు. ఆతడు పల్లవులతో యుద్ధమునకు తలపడ లేదు. అతని పుత్రుడు విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 696 నుండి 733 వరకు 38 సంవత్సరములు సుదీర్ఘ కాలము రాజ్యమేలెను. అతని పరిపాలనలో శాంతిభద్రతలతో సుఖిక్షముగ ప్రజలు సుఖించి రని చెప్పవచ్చును.

అతడనేకదేవాలయములను నిర్మించెను. అతని పుత్రుడు రెండవ విక్రమాదిత్యుడు క్రీ. శ. 733 నుండి 44 వరకు పరిపాలించెను. ఈతని కాలమునందే సింధులో రాజ్యమేర్పరచుకొనిన అరబ్బులు ఇరుగు పొరుగు రాజ్యముల జయించి దక్షిణపథములోనికి తమ రాజ్యము విస్తరింప యత్నించిరి. కాని పులకేశి (మొదటి విక్రమాదిత్యునికి అండగ నిలిచిన అవంరజుడు జయసింహుని పుత్రుడు) ముస్లిముల ధాటి నరికట్టెను. రెండవ విక్రమాదిత్యుడు ముస్లిముల జయించిన పులకేశిని, 'అవని జనాశ్రయ' బిరుదముతో సత్కరించెను. రాష్ట్రకూట సామంతుడైన "దంతిదుర్గుడు" గూడ ముస్లిము దండయాత్ర నరికట్టుటలో పులకేశికి తోడ్పడెను.

క్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దారంభమునకే భారతదేశచరిత్రలో ముస్లిముదండయాత్ర ఆరంభమైనది. వారి ధాటిని చాళుక్య రాజకుమారుడు పులకేశి రాష్ట్రకూట దంతివర్మ అరికట్టక పోయినచో భారతదేశచరిత్రయే వేరుగ నుండెడిది.

కాని- రెండవ విక్రమాదిత్యుని జీవితపరమార్థము పల్లవులపై పగ సాధించుటయే. మొదటి విక్రమాదిత్యునిపై మొదటి పరమేశ్వర వర్మ విజయముసాధించిన పిమ్మట క్రీ. శ 680 వరకు రాజ్యమేలెను. అతనిపుత్రుడు నరసింహవర్మ II (రాజసింహుడు) క్రీ. శ 680 నుండి 720 వరకు రాజ్య మేలెను. రాజసింహుని సుదీర్ఘపరిపాలన శాంతి భద్రతలతో సమకాలీన చాళుక్య రాజన్యుల పరిపాలనవలె సుభిక్ష మైనది. కాంచీపురమందలి కైలాసనాథాలయము మా మల్ల పురమందలి తీర్థస్థదేవాలయములు అతని కాలమున కట్టబడినవే. సుప్రసిద్ధకవి అలంకారికుడు దండి అతని ఆస్థానమందు వర్ధిల్లెను. రాజసింహుడు చీనాదేశమునకు రాయబారుల నంపించెను. అతని కాలమున సముద్ర వ్యాపారమభివృద్ధిచెందెను. అతని తరువాత అతని పుత్రుడు రెండవ

పరమేశ్వరవర్మ క్రీ. శ 720 నుండి 731 వరకు రాజ్యమేలెను. తిరువడిలో శివాలయమును ప్రప్రథమున నిర్మించిన దీరాజస్యుడేయందురు. ఇతని శాసనము పలుమారులు పునర్నిర్మాణము జరిగిన తిరువడి దేవాలయ కుడ్యము నలంకరించుచున్నది.

క్రీ. శ 731 ప్రాంతమున రెండవ విక్రమాదిత్యుడు కాంచీపై దండెత్తెను. అతనికి తోడ్పడినది గాంగరాజకుమారుడు ఇతీయప్ప. (శ్రీ పురుమని పుత్రుడు) పల్లవరాజు పరమేశ్వర వర్మ, సంధిచేసుకొని కాంచినీ సంరక్షించుకొనవలసి వచ్చినది.

శ్రీ పురుమనిపై పగసాధించుటకు పరమేశ్వరవర్మ ప్రయత్నించెను గాని విఫలమైనది గాంగరాజు అతనిని యుద్ధమున సంహరించెను. గాంగశ్రీపురుమనకు పల్లవుల వెల్లగొడుగు 'పెర్యానడి' బిరుదు సంక్రమించెను.

పరమేశ్వరవర్మ మరణము పల్లవ రాజ్యమునకు విషమపరిస్థితి తెచ్చిపెట్టినది. అతనికి సంతానము లేదు. రాజోద్యోగులు - ఘటికా పండితులు ప్రముఖులు కలిసి పల్లవశాఖీయుడైన నందివర్మను, హిరణ్యవర్మ తనయుని రాజుగా ఎన్నుకొనిరి. (5) వైకుంఠపెరుమాళ్ ఆలయమునందలి శాసనమున పల్లవవంశచరిత్ర పురాణకాలమునుండి నందివర్మ II, సింహాసనమధిష్ఠించువరకు నవిస్తరముగ నున్నది. అతనికి ప్రత్యర్థులు లేకపోలేదు. అతని కాంచీప్రవేశము నడ్డగించిన ప్రత్యర్థి ఒకడు అనువులను బాసెను. 'చిత్రమాయ' మరియుక ప్రత్యర్థి కొంతబలమును చేకూర్చి కొంతకాలము అతని నెదిరింపగల్గెను.

పాండ్యరాజ్యమున అరికేసరి పరాంకుశుని తరువాత పుత్రుడైన కోచ్చపైయన్ రణధీరుడు క్రీ. శ. 700 నుండి 730 వరకు రాజ్యమేలెను. ఈతడు 'కొంగు' దేశమును జయించెను. అనేకయుద్ధము లొనర్చి

(5) పల్లవవంశవృక్షమును అనుశీలించునది.

సార్థకనాముడయ్యెను. తిరువాన్కూరు ప్రాంతమందలి 'ఆయ' సామంతుని పీచమడంచెను. అతని పిమ్మట పాండ్యరాజు సింహాసన మధిష్ఠించిన మారవర్మరాజుసింహుడు చిత్రమాయ పక్షమవలంబించి పల్లవమల్ల నందివర్మపై అనేకవిజయములు సాధించి అతడు తల దాచుకొనిన నందిగ్రామదుర్గమును ముట్టడించెను. కాని - సుప్రసిద్ధ పల్లవసేనాని "ఉదయచంద్రుడు" నందిగ్రామదుర్గ సంరక్షణకేతెంచి పాండ్యసేనలనోడించి చిత్రమాయ శిరస్సును ఖండించెను. ఉదయ చంద్రుడు నెల్లూరు ప్రాంతమందలి శబరపతి ఉదయనుని, నిషాదా ధీశ్వరుడు పృథ్వీవ్యాఘ్రుని జయించి (తూర్పు చాళుక్య విక్రమా దిత్యుని II సామంతులు) పల్లవరాజ్యమును విస్తరించెను (6) క్రీ. శ. 740 ప్రాంతమున బాదామి చాళుక్య ప్రభువు విక్రమా దిత్యుడు II, నందివర్మనోడించి రాజధాని కాంచీనగరమును తాత్కాలికముగ అక్రమించి "కులపగ" తీర్చుకొనెను. మొదటి నందివర్మ చాళుక్యరాజధాని బాదామి నాక్రమించిన నన్నివేశము స్మర్తవ్యము. రెండవ విక్రమాదిత్యుడు కాంచీవిజయమున అప్రమత్తుడై అత్యునయమముతో మెలగెను. కైలాసనాథాలయమునకు తక్కిన దేవాలయములకు చెందిన కాంచనమణిమయాంబరములను ఆ యా ఆలయములకు సమర్పించెను. కైలాసనాథాలయ స్తంభమున తన దిగ్విజయయాత్రాకథనమును కన్నడశాసనమున వెలయించి, బాదామికి మరలి వెళ్ళెను. విక్రమాదిత్యుడు అనేక దేవాలయములను నిర్మించెను. క్రీ. శ. 745 ప్రాంతమున రెండవ కీర్తివర్త రెండవ విక్రమాదిత్యుని పుత్రుడు చాళుక్యసింహాసన మధిష్ఠించెను. గాంగ సామంతుడు శ్రీపురుషుడు రెండవకీర్తివర్మ పాండ్యరాజు మారవర్మ రాజసింహునితో యుద్ధమొనర్చిరి. రాజసింహుడు కావేరీనదిని దాటి

(6) తూర్పు చాళుక్యుల చరిత్ర అనుశీలింప నగును.

మాలకొంగం దుర్గమును జయించి చాళుక్యసేనలను 'వెట్టై' యుద్ధమున ఓడించెను. చాళుక్యులు సంధి చేసికొనిరి. శ్రీపురుషుడు గాంగరాజ కన్యకను పాండ్యరాజపుత్రునకిచ్చి వివాహమునరించెను.

క్రీ. పూర్వ బాదామి చాళుక్యరాజవంశమున కడపటిరాజు. ఇతని కాలముననే రాష్ట్రకూటసామంతుడు ప్రబలుడై, విజృంభించి, మాళవఘోషరులను, కోసల కళిందదేశములను జయించి నర్మదా నదినుండి శ్రీశైలమువరకు తన రాజ్యమును విస్తరించెను. అంతేగాక దంతిదుర్గ, పల్లవరాజు నందివర్మతో సంధి చేసికొని తన తనయ నాతనికిచ్చి వివాహము చేసెను. నందివర్మ గాంగరాజ్యముపై దండెత్తి శ్రీపురుషుని జయించి ఉగ్రోదయ మణిహారమును తిరిగి సంపాదించి "కులపగ" బాపుకొనెను. పల్లవ సామంతుడు బాణజయనందివర్మకు గాంగరాజ్యమందలి కొంతభాగము లభించినది.

క్రీ. శ. 753 ప్రాంతమున రెండవ క్రి. పూర్వము జయించి రాష్ట్రకూటరాజు దంతిదుర్గుడు స్వతంత్ర రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమును నెలకొల్పెను. క్రి. పూర్వ రెండు మూడు సంవత్సరములు నామమాత్రావ శేషమై బ్రదికియుండెను. అతని కాలమున చాళుక్యశ్రీ భూలోకము నుండి అదృశ్యమయ్యెనని అర్వాచీన శాసన వర్ణన.

నందివర్మ II పాండ్యులతో గూడ తలపడెను. క్రీ. శ. 765-815 సంవత్సరముల మధ్య పరిపాలించిన పాండ్యరాజు జటిలపరాంతక నెడుంజడైయన్=వరగుణ మహారాజు [పాండ్యరాజసంహుని పుత్రుడు] పల్లవనందివర్మల మధ్యయుద్ధములు జరిగినవి. క్రీ. శ. 775 ప్రాంతమున జరిగిన కావేరీదక్షిణతీరమున పెణ్ణాంగడ యుద్ధమున పల్లవసేనలు పరాభూతములై నవి.

నందివర్మ, పాండ్యవిజృంభణ నరికట్టుటకు, కొంగుకేరళ ధర్మపురి ప్రభువులతో కలిసి సమష్టి కూటము నేర్పాటు చేసెను.

పాండ్య వరగుణమహారాజా శత్రుకూటమును ఓడింప గల్గెను. ధర్మపురి ప్రభువు అదిగైమాన్ పలాయనము సాగించెను. కొంగు ప్రభువు యుద్ధమున పట్టుబడి మధురలో కారాగార బద్ధుడయ్యెను. ఆ విధముగ కొంగుసీమ పాండ్యరాజ్యములో కలిసిపోయెను.

పల్లవనందివర్మ, క్రీ. శ. 795 వరకు రాజ్యమేలెను. అతడు అనేక దేవాలయములను నిర్మించెను. శాంచీనగరమందలి వైకుంఠ పెరుమాళ్ దేవాలయము ఎన్నదగినది. పల్లవరాజచరిత్ర శిల్పకథా రూపమున ఆ దేవాలయకుడ్యముల నలంకరించినది. సుప్రసిద్ధ వైష్ణ వాచార్యుడు తిరుమంగయాళ్వారు పల్లవనందివర్మకు సమకాలీనుడు.

నందివర్మ తరువాత పుత్రుడు దంతివర్మ క్రీ. శ. 795 నుండి 845 వరకు రాజ్యమేలెను. దంతివర్మ, ఉద్ధతుల మధ్య పడి నలిగి పోవలసివచ్చినది. దక్షిణమున పాండ్యవిజృంభణము, ఉత్తరమున రాష్ట్రకూటవిస్తరణము. (7) అతడు రాజ్యమేలిన సుదీర్ఘ కాలములో అతడు ఏమియు సాధించలేక ఉత్తరమున దక్షిణమునగూడ పలు ప్రాంతములను కోల్పోయెను. అతని తరువాత మూడవనందివర్మ పల్లవసంహారన మధిష్ఠించెను. అతడు పాండ్యరాజా శ్రీమార శ్రీవల్ల భుని ఎదురించుటకై నమస్త్విరాజ్యకూటమును ఏర్పాటుచేసెను. ఆ కూటమిలో గాంగులు చోళులు రాష్ట్రకూటమునుగూడ చేరినారు. ఉత్తరఆర్కాటు మండలమందలి 'తెల్లెరు' వద్ద ఘోరసంగ్రామము జరిగినది. ఆర్కాటుమండలము తెల్లెరు వరకు పాండ్యసేనలు చొచ్చుకొని రాగలుగుట గమనింపదగినది. అందుచేతనే పల్లవ నందివర్మతో అందరు రాజులు చేరిరి. ఆ సంగ్రామమున పాండ్యులు ఓడిపోయిరి. 'తెల్లెరు' యుద్ధముతో దక్షిణాపథచరిత్ర మలుపు తిరిగినది. పల్లవ సేనలు పాండ్యరాజ్యములోనికి చేగైనదీ తీరమువరకు చొచ్చుకొని

(7) రాష్ట్రకూటము అను అధ్యాయము అనుశీలింపదగ్గును.

పోగలిగిరి. కాని క్రీ. శ. 859 సంవత్సరమున శ్రీ పాండ్య శ్రీమారుడు కుంభకోణ యుద్ధమున పల్లవ నందివర్మను- సమష్టిశత్రుకూటుమును ఓడించగల్గెను. అయినను క్రీ. శ. 860 ప్రాంతమున నందివర్మపుత్రుడు నృపతుంగుడు అరిసిల్ (కావేరిపాయ) సాగరసంగమము కరైక్కల్ కడ పాండ్యులనోడించి కుంభకోణ పరాజయమును మోపివేసెను.

నందివర్మ పల్లవసామ్రాజ్యప్రతిష్ఠను పునరుజ్జీవింప చేసిన మహారాజు. అతని కాలమున పల్లవనౌకాబలము అభివృద్ధి చెందినది. సంగీతసాహిత్యకళాప్రియుడై కవిగాయకులను పోషించెను. సయాము నందలి తమిళకావనము- అతని సముద్రాంతరప్రాభవమునకు నిదర్శనము. అవని నారాయణతటాకము, విష్ణ్వలయము నాతడు సయాములో నిర్మించెను.

నందివర్మ పిమ్మట సింహాసనమధిష్టించిన నృపతుంగుడు “పరచక్రకోలాహల” బిరుదాంకితుడైన పాండ్యభూపతి శ్రీమారునిపై అరిసిల్ తీరమున సాధించిన ఘనవిజయము పూర్వోక్తము. అతడు క్రీ. శ. 896 వరకు పరిపాలించెను. అతని పిమ్మట అతని పుత్రుడు అపరాజితుడు క్రీ. శ. 897 వరకు రాజ్యమేలెను.

నృపతుంగుని కాలమునందే గాక - అపరాజితుని సమయమున గూడ పాండ్యవైరుధ్యము సమసి పోలేదు. శ్రీమారవల్లభుని అరిసిల్ పరాజయమునకు ప్రతీకారముగ అతని పుత్రుడు పాండ్యవరగుణవర్మ, చోళదేశముపై దండెత్తెను. ఇడవైనడ కావేరీతీరమున పాండ్యసేనలు విడిసినవి. క్రీ. శ. 879 సంవత్సరప్రాంతమునాటిదా సన్నివేశము. తిరిగి పాండ్యులకు సమష్టిశత్రుకూటుము “పరచక్రకూటుమి” ఎదురయ్యెను. ఆ సేనలకు పల్లవయువరాజు అపరాజితుడు నాయకత్వము వహించెను. పల్లవసామంతుడు చోళ ఆదిత్యుడు I, గాంగ వృద్ధీపతి I అతని చేరిరి. కుంభకోణ సమీపమునందలి

శ్రీ పెరంబియంకడ ఘోరసంగ్రామము క్రి. శ. 880 సంవత్సరమున జరిగినది. పాండ్యసేనలు ఓడిపోయి చెల్లాచెదరై నవి. గాంగపృథ్వీపతి వీరస్వర్గమలంకరించెను. సామంతుడైన చోళ ఆదిత్యునకు, అతని తండ్రి ముత్తరాయరనుండి సంపాదించిన ప్రదేశముతో పాటు మరికొంత రాజ్యభాగము సంక్రమించినది.

కాని - పల్ల వసామంతుడైన ఆదిత్యుడు I సంత్సృష్టి వహింప లేదు. కొంతకాలమునకు ఆదిత్యుడు తొండై మండలము నాక్రమించెను. తత్ఫలితముగ క్రి. శ. 897 సంవత్సరమున జరిగిన యుద్ధమునం దాతడు అపరాజితు డధిపసించిన వీనుగుపైన ఆకస్మికముగ అధిరోహించి అతని సంహరించెను. గాంగపృథ్వీపతి II, మొదటి పృథివీపతి మనుమడు ఆదిత్యుని ఆధిపత్యము నంగీకరించి సామంతుడయ్యెను. పల్ల వసామ్రాజ్యము అస్తమించి చోళసామ్రాజ్యము ఉదయించెను.(8)

రాజు రాజ్యతంత్రమున సర్వాధికారి. విషయాధిపతి- సామంతుడు - గ్రామభోజికుడు మహత్తరుడు - రాజశాసనపరిపాలకులు. యువరాజు విక్రమాదిత్యుని లక్ష్మేశ్వరశాసనమున అలనాటి రాజ్య తంత్రము సువ్యక్తము. ఆ శాసనము 18 ప్రకృతులను మహాజనులను నగరవ్యవస్థను పేర్కొనుచున్నది. కంచగారశ్రేణి, తెలిగశ్రేణి మున్నగునవి వర్తకసంఘములు. పన్నులు (తెఱ) ప్రతివత్సరము దేశాధిపతులకు వైశాఖమున శ్రేణులకు కార్తికమున చెల్లించవలెను. 'గాముండు'డు గ్రామాధికారి. అతనితోపాటు కరణమును ఆడూరు శాసనము పేర్కొనుచున్నది. గ్రామపరిపాలన, గ్రామమహాజనసభ అధీనము. విజయాదిత్యుడు భూమిని మహాజనప్రజాసమ్మతితో దేవాలయమునకు దానము చేసెను. సంఘమున వేశ్యలకున్న స్థానము

(8) "చోళులు" అను అధ్యాయము అనుశీలించనగును.

విశిష్టమైనది. విజయాదిత్యుని ప్రేయసియైన వారవనిత వీణాపాతి చేసినదానములు, ఆమె ఐశ్వర్యప్రాభవమునకు నిదర్శనములు.

తూకములు బరువుల విషయమై చరిత్రలో యుగయుగాంతరములు దక్షిణాపథవైవిధ్యము సుప్రసిద్ధము. బాదామిచాళుక్యశాసనములలో ఒకచో 'రాజమానము' కన్పించుట ముదావహము.

యువాన్‌చాంగ్ - క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దిలో భారతదేశమును సందర్శించిన చీనాయాత్రికుడు- ఉత్తరాపథమున శ్రీహర్షుని రాజ్యమున దక్షిణమున పులకేశిరాజ్యమున పర్యటించి ప్రత్యక్షానుభూతితో వ్రాసిన వాక్యములు ఉదాహరింపదగినవి. అతడు మహారాష్ట్రరాజ్యమున ప్రజలను గూర్చి, "అదేశవాస్తవ్యులు అత్మాభిమాన ధురంధరులు. ఉపకారులయెడ కృతజ్ఞులు. అపకారులయెడ పగబూనిన త్రాచులు. అపదలోనున్నవారిని అదుకొను జాలిగుండె కలవారు. యుద్ధమున అరిభీకరులు. వీరి రాజు క్షత్రియుడు. అతని కీర్తి దిగంతవిశ్రాంతము. అతని సామంతులు స్వామిభక్తి పరాయణులు. రణరంగమున వీరభటులకు మత్తేభములకు కల్లుపోసి డీకొల్పుట వారి సంప్రదాయము. ఆ రాజు తనకు గల వీరభటు నికాయమును మత్తేభయూధములను చూచుకొని, పరరాజులను తృణీకరించుట కద్దు." జయశీలులైన చాళుక్య వీరులను జయించిన గర్వస్ఫూర్తి రాష్ట్రకూట శాసనములలో సువ్యక్తము. ఓడిపోయిన సేనానులకు స్త్రీవేషము వేయించి అగౌరవించుట అలనాటి వింత ఆచారము. అత్మాభిమాన ధురంధరులైన సేనానులు ఆ అవమానమును తప్పించుకొనుటకు అత్యహత్య చేసికొనుటగూడ కద్దు. బౌద్ధము - ఉచ్చదశయందు లేదు. యువాన్‌చాంగ్ రచన ప్రకారము మహారాష్ట్రమున ఉభయ యానములకు చెందిన భిక్షుకులు 5000 మంది ఉండిఉన్నారు. శైవులు (భస్మధారులు) గూడ చాలమంది కలరు. చాళుక్యరాజులు శివ

భక్తులు కొందరు, విష్ణుభక్తులు మరికొందరు. జైనాలయములకు గూడ వారనేకదానములు చేసినను, రాజులెవ్వరు జైనమతమును స్వీకరించలేదు. మంగళేశుడు కార్తిక ద్వాదశీనాడు ఉపవాసముండెడివాడు. చాళుక్యరాజులు యజ్ఞము లొనరించిన వైదికమతస్థులు. విష్ణువర్ధనుని సతరాశాసనము, బాహ్మణసోదరులకు 'బలిచరు వైశ్వదేవాగ్నిహోత్రహవనపంచమహాయజ్ఞోత్సర్పణార్థము' చేసినదానమును పేర్కొనుచున్నది. గంగాతీరవాస్తవ్యుడైన జ్ఞానశివాచార్య దేశికుడు పట్టుడకల్లులతో విజయేశ్వరాలయమందలి అర్చకుడు. ఉత్తర దక్షిణముల మధ్య గల సామరస్యమున కిది నిదర్శనము. ఈ ఆచార్యుడు 30 నివర్తనములభూమి, 30 గద్యాణములు వెచ్చించి, మతప్రచారార్థము పూజా పురాణప్రసంగముల నిమిత్తము దేవాలయమునకు దానము చేసెను. ఆ కాలమున ఒక నివర్తనము వెల ఒక గద్యాణమని భావింపనగును.

రవికీర్తి, పులకేశి II, ఆదరాభిమానములతో ఐహోలునందు జినాలయమును నిర్మించెను. అనేక శాసనములు వర్ధిల్లుచున్న జైనమత ప్రాబల్యమును ప్రతిఫలించుచున్నవి.

గుణిగెరె వద్ద కుంకుమదేవి కట్టించిన జినాలయము, అన్నిగెఱె వద్ద జైనతలవరి కట్టించిన ఆలయము ఉదాహరణప్రాయములు.

సంస్కృతము

సంస్కృతము రాజభాషయై సభాపూజ్యత నందినది. ఉత్తరాపథమున హర్షవర్ధనుని కాలమున బాణుని కాదంబరీమహాకావ్యము నందలి రీతిసుభగమైన గంభీరశైలి దక్షాణాపథమున చాళుక్యరాజ్యమున వర్ధిల్లుచున్నట్లు శాసనవాఙ్మయ రచనారీతులనుండి గ్రహింపనగును. ఐహోలుశాసనము కాళిదాసుకవికే అంజలిఘటించినది. మంగళేశుని మహాకూటశిలాస్తంభశాసనము కాదంబరీశయ్యకు ధ్వజస్తంభము. ఆ శాసనమున రామాయణ రఘువంశ కావ్యములనుండి

అర్థశాస్త్రమునుండి అనేకప్రయోగముల నుల్లేఖించినది. ఐహోలు శాసనమునందలి ఫులకేశి దిగ్విజయయాత్ర- జై నకవి రవికిర్తిరచనకు మాతృక కాళిదాసు రఘువంశమందలి రఘుమహారాజు దిగ్విజయ యాత్ర యనుట సుస్పష్టము. ఫులకేశి I, మామగారు దుర్విసితుడు శబ్దావతార మను సంస్కృతవ్యాకరణ గ్రంథకర్త. విజయభట్టారిక చంద్రాదిత్యునిభార్య సంస్కృతకవయిత్రి. జైనేంద్ర వ్యాకరణకర్త పూజ్యపాదుడు నిరవద్య - ఉదయదేవపండితుని గురువు. (క్రి. శ. 729) వేములవాడచాళుక్యుల ఆస్థానకవి సోమదేవసూరి యశస్తిలక చంపుకావ్యకర్త. అతని నీతివాక్యమృతము, అర్థశాస్త్రముతో ధర్మోప దేశము జోడించినది.

క న్న డ ము

కన్నడభాషయందలి తొలిరచనలు చాలవరకు ఉపలభ్యమాన ములు గావు. చాళుక్యులు సంస్కృతముతోపాటు దేశభాషకు కూడ ప్రోత్సాహము కల్పించిరి. రాష్ట్రకూటరాజు నృపతుంగుని కవిరాజు మార్గము కన్నడమందలి తొలి ఆలంకారికగ్రంథము. దుర్విసితుడు సంస్కృతకవియేగాక కన్నడగద్యకర్తగకూడ విఖ్యాతుడు. శ్రీ వర్ధ దేవుడు = తుంబుళూరాచార్యుడు తత్వార్థమహాశాస్త్రముపై వ్యాఖ్యాన పూర్వకమైన మహాగ్రంథమును 96000 పద్యాలతో వ్రాసెనని చెప్పుదురు. అది నేడు ఉపలభ్యమానము గాదు. క్రీ. 1604 నాటి కన్నడ వ్యాకర్త భట్టకలంకుడు ఆ గ్రంథము కన్నడవాఙ్మయమునకు మకుటాయమానమైన దని ప్రశంసించెను. బహుభాషాకోవిదుడైన పాహిత్యవేత్త శ్యామకుండాచార్యుడు తుంబుళాచార్యుని సమకాలి నుడు (క్రి. శ. 650).

క న్న డ ము న ప్రాతఃస్మరణీయుడైన పంపమహాకవి, క్రీ. శ. 902 లో జన్మించెను. తన పూర్వుకులు వేంగీవాస్తవ్యులని పంపకవి

చెప్పకొనెను. అతడు వేములవాడ చాళుక్యరాజు రెండవ అరికేసరి ఆస్థానకవి. అతని ఆదిపురాణము మొదటి తీర్థంకరుని చరిత్ర. విక్రమార్జున విజయము సంగ్రహభారతకథ. అందు అరికేసరికి అర్జునునకు అభేదాధ్యవసాయము అనునంధింపబడినది. పంపమహాకవి, కన్నడకవులలో అగ్రసరుడు మాత్రమే గాక ఆంధ్రవాఙ్మయమున ఆదికవిగ ప్రాతః స్మరణీయుడైన నన్నయ భారతమునకు భవ్యకవితావేశము కల్పించిన మార్గదర్శకుడు. మహాకవి - వ్యాసవిధేయుడు గాక, భారతకథనే యథేచ్ఛగ మార్చెను. 'కృష్ణద్వైపాయనముని వృషభాభిహిత మహాభారతబద్ధ నిరూపితార్థ మేర్పడ' ఆంధ్రభారతము వ్రాయుటకు ఉద్యుక్తుడైన నన్నయ - పంపని తత్వమును నిరసించినను - పంపభారతమందలి సుదీర్ఘ సమాసములను పదగుచ్ఛములను యథా తథముగ తన భారతమున ప్రయోగించెను.

చోళ చరిత్ర

సంఘవాఙ్మయయుగము: ఐతిహ్యమున, చోళమండలము ఉత్తరమున 'వెళ్ళారు' అను పేరుగల నది, దక్షిణమున గూడ వెళ్ళారు అను పేరుగలనది, తూర్పున సముద్రము, పశ్చిమమున కొత్తైకరై ఎల్లలుగా గల దేశము. ప్రస్తుతము తంజావూరు తిరుచురాపల్లి మండలములు పుదుక్కోటలో కొంతభాగము కలిసి ప్రాచీనకాలమున చోళదేశముగా విలసిల్లినది. కావేరీమహానది, ఉపనదులతో సముద్రప్రవణమైన ఈ మైదానముపై ప్రవహించుచున్నది. తిరుచురాపల్లి మండలమున గాని చిన్న చిన్న కొండలు కన్పింపవు. తమిళసాహిత్యము కావేరీనదితో పాటు పొంగిపొరలినది. కాంతరాజు ఉపాసనచే అగస్త్యుని జలకలశమునుండి సూర్యవంశీయుల నుద్ధరించుటకు కావేరీనది ఉద్భవించినది. చోళరాజ్యమునకు కావేరి పొంగి పొరలునపుడు ప్రతినవత్య

రము మహోత్సవము. కావేరీముఖద్వారమున 'కావేరి' పట్టణము మిక్కిలి ప్రాచీనము. కారైక్కాళనుండి 10 మైళ్ళ దూరములోనున్న నాగపట్టణమునే తోలిమీ పేర్కొనినాడు. నేటి తిరుచురాపల్లి సమీపముననున్న ఉరైయూరు ప్రాచీననగరము. దక్షిణఆర్కాటుమండలమున గంగై కొండచోళపురము 11, 12 శతాబ్దాలలో చోళరాజధాని. నేటికిని అచ్చట ఊర్లదేవాలయములు ప్రాచీన శిథిలావశేషములు కన్పించుచున్నవి.

చోళ శబ్దవ్యుత్పత్తిని నిరూపించుట కష్టము. పరిమేలశగరు ప్రకారము చోళశబ్దము పాండ్యచేర శబ్దములవలె రాజవంశనామము. గెరిని సేనాని చోళశబ్దమునకు సంస్కృతకాల శబ్దమునకు ముడిపెట్టి, ఆర్యులకు పూర్వముగల నల్లని ఆదిమ నివాసుల నామమని అర్థము చెప్పుచున్నాడు. ఇట్లే చోళశబ్దమును చోర, చోళకు శబ్దముల నుండి సాధించుట నిరర్థకము. కిళ్ళి, వళవాన్, శేంబియాన్ శబ్దములు చోళశబ్దమునకు పర్యాయపదములు. కిళ్ళి శబ్దము నెడుంగిల్లి, నలంగిల్లి, మున్నగు చోళనామములతో కన్పించుచున్నది. కాని అర్వాచీన కాలమున కన్పించుటలేదు. వలవన్ అనిన వళమ్ - సారవంతమైన - భూమికి పాలకుడు అని అర్థము కాబోలు. శేంబియాన్ అనిన శిబివంశీయుడు. ప్రాచీన చోళగాథలలో జాతకగాథలలో పురాణములలో గల శిబిమహారాజు చోళవంశమున 'పురుషరు.' చోళవంశమునకు రాజలాంఛనము వ్యాఘ్రము.

కాత్యాయనుడు చోళులను ప్రస్తావించినాడు (1) అశోకుని శిలాశాసనములు చోళులను పేర్కొనుచున్నవి. (2) అందు చోళరాజ్యము సామంతరాజ్యములలో గాక మిత్రరాజ్యములలో నున్నది. పాండ్య,

(1) మహాభాష్యము Ed Keil horn 11 p : 70

(2) Hultzsch - Asoka inscript on India V Chola,

చోళ శబ్దములు ఆ శిలాశాసనములో బహువచనములో నుండుటచే ఆ కాలమున అనేక పాండ్యచోళ రాజులున్నట్లు ఊహింపవచ్చును. (3) సంఘకవులలో కొందఱు దక్షిణమునకు (మోరియారుల) మౌర్యదండయాత్రను సూచించుచున్నారు. మామూలనార్ పాటలీ పుత్రమున గంగానదీ నిక్షిప్తమైన నందరాజుల నిధులను ప్రస్తావించినాడు. నందులు దండయాత్రాసంరంభమున పర్వతశిలలను దొలిచి రథములకు మార్గమును నిర్మించినట్లు మువ్వరు కవులు చెప్పుచున్నారు. పై మౌర్యదండయాత్ర ప్రాగళోకము.

ప్రాచీకాలమున దక్షిణభారతద్వీపకల్పముననున్న పాండ్య చోళాదిదేశములకు చీనా సింహళ యవ సుమిత్రాదిదేశములకు రోము మున్నగు పశ్చిమదేశములకు నౌకావర్తక సంబంధములు కన్పించుచున్నవి. అలెగ్జాండ్రీయా నగరమున వర్తకుడొకడు వ్రాసిన 'పెరిప్లసు' గ్రంథమునుబట్టి (క్రి. శ. 81 - 96 మధ్య) చరిత్రకారుడు ప్లినీని బట్టి దక్షిణభారతమునకు పశ్చిమదేశములకు గల సంబంధము స్వయంవ్యక్త మగు చున్నది. పెరిప్లసులో 'కొల్చి' దాటిన తర్వాత ఖండాంతర్భాగమున 'అర్గరు' దేశమున్నది. దీనినిబట్టి అనాడు, చోళ మండలము తీరప్రదేశము, దేశాంతర్భాగము, భిన్నరాష్ట్రములుగ నున్నదని సూచన కన్పించుచున్నది. అవియే 'పుహర' ఉరయూరు రాజ్యములు. తీరస్థదేశమునకు వట్టినప్పై రాజధాని. పెరిప్లసులో తీరస్థరాజ్యము రేవుపట్టణము నానుకొనియున్నట్లు గలదు. పెరిప్లసు లోని 'అర్గరు' ఉరయూరు. పెరిప్లసు 'పాండియసు' చెరో బొత్రను పేర్కొని చోళను పేర్కొనుటలేదు. 'చమర, పొదుచ, సోపట్నము' లను వర్తకకేంద్రములుగ పెరిప్లసు పేర్కొనుచున్నది. సోపట్నమే తమిళసాహిత్యములోని 'శోపట్టినము'. అది కాలాంతరమున మార్తాణముగా మారియున్నది. 5) సంవత్సరముల తరువాత గ్రీకు భూగోళ

జ్ఞాదు టోలిమీ, కావేరిపట్టణమును (ఖబేరిస్) కావేరిముఖద్వారమున నేగపట్టణమును (నికమ) పేర్కొనినాడు.

పాలిబౌద్ధవాఙ్మయములో చోళ, కావేరి పట్టణ ప్రసక్తి కలదు. క్రీస్తుశకారంభమున కోలపట్టణము ఆనాటి రేవుపట్టణములలో మణిపూసగా ప్రస్తుతింపబడినది. ఇది కావేరి పట్టణమే కావచ్చును. అక్కిత్తి, అనుయాయులకు దూరముగ నుండదలచి వారణాసి నుండి కావేరి పట్టణ సమీపముననున్న ఉద్యానవనమునకు పోయినాడు. 'మహావంశములో' క్రీ. పూ. 2 వ శతాబ్ది మధ్య చోళరత్తనుండి ఈశారుడు అను ఉన్నతవంశీయుడు సింహళమునకు వచ్చి అచ్చటి అసేల రాజును జయించిన చరిత్ర కలదు. ఈశారుడు 44 సంవత్సరములు పక్షపాతము లేకుండ, శత్రు మిత్ర వివక్షత లేకుండ రాజ్య మేలినాడు. అతని ధర్మపరాయణతకు ఉదాహరణముగ అనేక కథలు గలవు. రథమును గోవత్సముపై నడిపిన నేరమునకు ఆ మహారాజు తన ఏకైకసుతునకు మరణదండన విధించినాడు. అతని రాజ్యము దక్షిణాగ్రమున నుండి ఉత్తరమున మహాగంగవరకు విస్తరిల్లినది. తరువాత ఈశారునికి దుత్తగామణికి యుద్ధము సంభవించినది. దుత్తగామణి తండ్రి అసేరుడు తమిళులతో యుద్ధమునకు సమ్మతింప లేదు. దుత్తగామణి బొద్దుడు. ఈ మహాయుద్ధమువలన, సింహళమును ఏకరాజ్యముగా చేసి బౌద్ధధర్మమును పునఃప్రతిష్ఠితమొనర్చి సంకల్పించినాడు. మహావంశములో ఈ యుద్ధవర్ణన విపులముగా నున్నది. (4) దుత్తగామణి జయించినాడు. ఈశారుడు అనూరాధపురమున మరణించినాడు. ఈశారునికి పీఠమర్యాదలతో దుత్తగామణి దహనసంస్థారములు నిర్వహించినాడు. ఆ స్థలమున స్మారకచిహ్నమును నిర్మించి దానిని పూజాస్థలముగ నిర్మించినాడు. క్రీ. శ. 6 వ శతాబ్దిలో మహావంశములో ఈ భాగమును వ్రాసిన మహానమాన్ కాలమున సింహళరాజపుత్రులు

సంగీతనన్నాహములను ఈ పూజావిధుల ననుసరించి జరిపెడి వారు. ఈశ్వరుని వృత్తాంతము తమిళసారస్వతమున కన్పించుటలేదు.

ప్రాచీన తమిళ సారస్వతము : చోళులు

ప్రాచీనతమిళవాఙ్మయము “సంఘసారస్వతము” క్రీస్తుశకా రంభమున వర్ధిల్లినది. అందలి కవుల కాలము, కావ్యముల అనుపూర్వని నిష్కర్షగా నిర్ణయించుటకు పీలులేదు. సంఘవాఙ్మయము విశేష ముగ ప్రస్తుతించిన రాజులు కరికాలుడు గోచ్చెంగణాన్ రాజులు. వీరి కాలానుక్రమమునుగాని వీరికి వీరితోపాటు కన్పించుచున్న ఇతరరాజు లకు గల సంబంధమునుగాని నిష్కర్షగా తెలుపుటకు పీలులేదు. పుహారు, కావేరీ పూంపట్టిన ప్రసిద్ధి కరికాలునితో ఆరంభించినట్లైన; పుహారు ఉరయూరులలోనున్న చోళకాళులలో ప్రజ్వరిల్లిన అంతఃకల హము కరికాలునకు అర్వాచీనము అని చెప్పవలెను. పుహారు, ఉర యూరు చోళవంశములమధ్య జరిగిన అంతర్యుద్ధములు సంఘవాఙ్మయ మునకు సామాన్యకథావస్తువులు.

చోళవంశోత్పత్తినిగురించి పుక్కిటిపురాణములు ఐతిహ్యములో, ప్రాచీనవాఙ్మయములో కన్పించుచున్నవి. చోళులు సూర్యవంశీయులు. అర్వాచీనకాలములో సూర్యునినుండి వంశవృక్షములు తామ్రశాసనము లలో కన్యాకుమారి శిలాశాసనములలో కన్పించుచున్నవి. ఈ పురాణ కథనమున కాంతరాజు అగస్త్యునకు పరశురామునకు సమకాలీనుడు. అతడు అగస్త్యునిఉపాసించి కావేరీని జలకలశమునుండి ఉద్భవించునట్లు చేసినాడు. అతడు, కావేరీ పూంపట్టణమును, పూహారు, కాకండి (చంప)ను ఏలినాడు. పరశురాముని క్రోధమునుండి తప్పించు కొనుటకు కాకండి అను అనౌరసపుత్రునకు తాత్కాలికముగ రాజ్య మర్పించినాడు. అసురుల విమానదుర్గములను విధ్వంస మొనరించిన, తుంగేయవేరిండతొడితోట్ శేంబియాన్ ఇంకొక పురాణపురుషుడు.

రాజకుమారునకు గోవత్సవముపై రథము తోలిన అపరాధమునకు మరణదండన విధించిన రాజుగాథ, పావురమును డేగనుండి రక్షించిన రాజుగాథ సంఘవాఙ్మయములో కన్పించుట లేదు. ప్రప్రథమమున ఈ గాథలు కొన్ని శీలప్పడిగారమ్ మణిమేఖలైలలో ప్రవేశించినవి. ఈ రెండుకావ్యములు కరికాలునకు అధమపక్షము కొన్ని పురుషాంత రములైనను అర్వాచీనములు.

కరికాలుడు సంఘవాఙ్మయములో నుప్రసిద్ధుడు. అతడు ఇళ్ళజ్ఞేచ్ఛణి పుత్రుడు. 'కరికాల' అనగా బాల్యమునందు 'కాలినకాలు' గలవాడు అని అర్థము. సంస్కృతపండితులు, అర్వాచీనకాలమున, వీనుగులకు మృత్యువని చెప్పిరి. ఈరీతి వ్యుత్పత్తులు తెలివితేటలు ప్రసరించినంతవరకు నూత్నఽనూత్నముగ పుట్టుచునే యున్నవి. కరికాలుడు ఆగర్భవహారాజు అని కవుల వర్ణన. బాల్యమున శత్రువులు ఇతనిని బంధించినారు. కరికాలుని బంధవిముక్తి అనేకకవుల కావ్యములకు ఇతివృత్తము. బంధవిముక్తుడై కరికాలుడు 'వెన్ని' సమీపమున ఘోరయుద్ధమును నల్పి పాండ్య చేర రాజులను జయించినాడు. ఈ వెన్ని తంజావూరునకు 15 మైళ్ళ దూరములోనున్న కోవెలవెన్నిగా చారిత్రకనిర్దేశము. వెన్నిక్కు యత్తియాన్ కవి కరికాలుని సంబోధనము : "కరికాల కళవ ! గజయాథాధిప ! తెరచాప నెత్తినపుడు తన నౌకలకు అనుకూలప్రచారము నలుప వాయుదేవుని శాసించిన పీరుని సంతతి వాడవు ! నీకు మహావిజయము సిద్ధించినది ! పరాజితుడైన నీ శత్రువు పీరోచితముగ, పృష్ఠభాగమున సంభవించిన ఘాతమునకు ఆత్మ ప్రాయశ్చిత్తముగ ప్రాయోపవేశముచే వెన్ని సమీపమున మరణించినాడు." సమకాలీనుడైన పరణరు కవి కరికాలుడు వాకై పరందలైవద్ద, సామంతులను ఓడించినట్లు చెప్పినాడు. పట్టినప్పలై గ్రంథకర్త ఉరుత్తి నంగణ్ణవార్ కరికాలుని వర్ణించుచు "కరికాలుడు ఒలియరులను జయించినాడు, అరువాళారు అతని ఆజ్ఞలను శిథిలంబుగా వహించినారు,

జై త్రరాహువులు కాంతివిహీనులైనారు. పాశ్చాత్యులు క్రుంగిపోయినారు. ఇరున్ గో వేక వంశమును అంతమొందించినాడు. ఒలియరులు నాగులు. కరికాళుడు ఆటవికులైన వారిని నాగరకులుగ చేసినాడు. 'అరువానాడు'లోని ప్రజలు అరువాళారులు కావేరికి ఉత్తరభాగమున నున్నవారు. కరికాలుడు, అడవులను కొట్టించి, తటాకములను నిర్మించి వ్యవసాయమునకు దోహదము కల్పించినాడు.

అర్వాచీనకాలమున నచ్చినాశ్కినియర్, కరికాలుడు నాంగూరు లోని వేళిర్ కన్యకను విమహమాడినట్లు చెప్పినాడు. 'ఆదిమంది' కరికాలుని పుత్రిక. ఈమెపై అనేక పద్యములు కలవు. ఈమె భర్త ఆట్టన్ అత్తి కావేరిలో మునిగి మరణించినపుడు ఈమె తన పాతివ్రత్య మాహాత్మ్యమున భర్తను పునరుజ్జీవితునిగా నొనర్చినది.

శిలప్పదిగారములోకరికాలుని ఉత్తరాపథదండయాత్ర వర్ణితము. హిమాలయములవరకు కరికాలుడు దండయాత్రను సాగించి, వజ్ర మగధ అవంతి దేశములను జయించినాడు. త్రిలోచనపల్లవునితో గల ఈతని వైరుధ్యము తెలుగుచోడుల శాసనములలో గలదు. కావేరి తీరమును నిర్మించినాడు. కాళుమాళమ్నుండి బయలుదేరిన రాజ మత్తేభము, ఇతనిని పూలమాలతో చోళసింహాసనచక్రవర్తిగ కారూ రులో వరించినది. అతడు కాంచిన జయించి, ఆశ్రితులకు భూములను ఇచ్చినాడు. ఈ విధముగా కరికాలుని ఇతివృత్తముగా స్వీకరించి బయలుదేరిన ఈ పుక్కిటిపురాణములను అద్యతనచరిత్రకారులు కొందరు యథార్థ చారిత్రకనన్నివేశములుగా పరిగ్రహించుచున్నారు.

ప్రాచీనసంఘవాఙ్మయము, నలంగిల్లి, నెడుంగిల్లి మధ్య జరిగిన యుద్ధములను పేర్కొనుచున్నది. వీరు పుహారుఉత్తయూరు చోళ వంశములకు చెందినవారని ఇవి అంతర్యుద్ధములని ఊహించవచ్చును. ఈఅంతర్యుద్ధములలో నెడుంగిల్లి కారియాణువద్ద మరణించినాడు.

మణిమేఖలైలో కారియాలు యుద్ధప్రసక్తి కలదు. ఆ యుద్ధములో ఇళంగోన్ రాజపుత్రుడు పాండ్య చేర రాజులను జయించినాడు. ఈ యుద్ధము, నెడుంగిల్లి మరణించిన కారియాలు యుద్ధమేయని చరిత్రకారుల నిర్దేశము. దీనినిబట్టి, మణిమేఖలైలోని ఇళంగోన్ రాజపుత్రుడే నలంగిల్లి అని ఊహింపవచ్చును.

నలంగిళ్ళికి శేచ్చేణ్ణి - నలంగిల్లి అను పేరుగలదు. కావున అతడు, కరికాలుని తండ్రియైన ఇళాణ్ణేచ్చేణ్ణికి మనుమడని కొందరు ఊహించుచున్నారు. కేవలనామైకదేశసాదృశ్యమే యీ ఊహకు ఆధారము.

పుణనానూలులో పదునాలుగు ఖండములు నలంగిల్లిపై గలవు. కోపూరు కిళారుకవి సప్తఖండకలలో ఇతనిని ప్రస్తుతించినాడు. నలంగిల్లి సాహితీప్రియుడు. కవి. అతడు ఒక ఖండకావ్యములో -

“నన్ను ప్రార్థించిన నారాజ్యసర్వస్వమును ప్రేమతో దానధారగా నమర్చింపగలను. కాని, గ్రుడ్డివాడు బయలులో నిద్రించుచున్న వ్యాఘ్రమును త్రొక్కినట్లు, నన్ను ధిక్కరించినవారిని ప్రాణములతో పోనివ్వను” అని చెప్పుకొన్నాడు. నలంగిల్లి ఆధీనములోనున్న కావేరీ పూంపట్టణము, వాణిజ్యాభ్యుదయముతో విలసిల్లినది. యజ్ఞయాగాదికములు ప్రచారములో నున్నవి. అతడు ఇలవందిగై పృథ్విలో మరణించినాడు.

నెడుంగిళ్ళి నలంగిళ్ళి ప్రతిస్పర్ధి. కోపూరికిళార్ కవి ఇతనిని యుద్ధములు మానుమని ప్రబోధించుచు ఖండకావ్యమును వ్రాసినాడు. ఇతడు ఆయూరిలో నుండగ ఆ దుర్గమును నలంగిల్లి ముట్టడించినాడు. అముట్టడిని వర్ణించుచు కవి -

“కొదమ ఏనుగు గున్నలు, అడవినుగులతో తటాకములలో క్రీడాస్నానములతో విహరింపక నేతితో కలిసిన అన్నముముద్దలను

అహారముగ భుజింపకపోవుటచేత, యూపస్తంభములవద్ద ఫీంకారములతో నేలపైబడి దొర్లుచు గర్జించుచున్నవి. పసిపిల్లలు పాలు లేక ఏడ్చుచున్నారు. పౌరాంగనల వేనలిలోని పువ్వులు వాడిపోయి నేలపైబడి దొర్లుచున్నవి. నీరులేక మలమల మాడుచున్న పిపాసార్తుల దీనారావములు నగరహర్ష్యరేఖలలో ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. ఇకనైన ముట్టడిని మాన్పింపుము. మహారాజా ! దయామయుడవై ఈ దుర్గద్వారములను తెరిపింపుము - లేక వీరుడవైన నీ పైనికులతోదుర్గమును తెరచి శత్రువును ఎదుర్కొనుము. కాని ఈదుర్గములో ఈమహాన్నత కుడ్యముల మధ్య భీరువువలె ఒకమూల ఒదిగి దాగుకొనుట సిగ్గుచేటు." అని నెడుంగిల్లికి ప్రబోధించినాడు. కోపూరుకిలారు నలంగిల్లిని గూడ ఉరయూరుముట్టడిని మానుమని జయాపజయము లెవరివైనను, చోళకుటుంబమే నష్టపడునని ఉద్బోధించినాడు.

కిల్లివలవవాన్ ను ఒక పద్యములో కోపూరుకిలారుకవి ప్రశంసించినాడు. ఈ రాజు కుళముఱ్ఱమువద్ద మరణించినాడు. కురూప్ పల్లివద్ద మరణించిన ఇంకొక కిల్లివలవవాన్ కన్పించుచున్నాడు. ఇద్దరు ఒకే వ్యక్తులని కొందరియూహ. కురూప్ పల్లి, కుళముఱ్ఱము ఒకే స్థలమునకు చెందును. కిల్లిమవాన్ పై పదునెనిమిది ఖండకావ్యములు భిన్నకవులు వ్రాసినారు. అతడుకూడ తన మిత్రుడైన కళిబురూడి రాజు పణ్ణన్ ను ప్రశంసించుచు ఒక ఖండకావ్యమును వ్రాసినాడు. అతడు ఉత్తయూరు రాజధానిగా పరిపాలించినాడు. చేరరాజధాని కారూర్ ను ముట్టడించి జయించుట ఇతడు నెరవేర్చిన మహాకార్యము. కారూర్ నగర పతనానంతరము కవయిత్రి మాతొక్కట్టునప్పక్కాయార్ ఆ శిథిలములను చూచి కన్నీరుగార్చుచు కవితాత్మిక లాలించినది. అహనానూరులో నక్కిరాళ్ వ్రాసిన పద్యములలో సాండ్యసేనాని పల్లెయాన్ మధుర దుర్గద్వారములవద్ద కిల్లివలవాన్ ఓడిపోయినట్లుగలదు.

నక్కెరారు పేర్కొనిన కిళ్ళివలవాన్ కులముఱ్ఱమువద్ద మరణించినట్లు పూర్వపక్షము నెలకొనువరకు పరిగ్రహింపవచ్చును. ఇతడు మలయ మానుని జయించినట్లు గలదు. ఈ రాజు మరణముపై కవయిత్రి మారోక్కట్టునప్పాశలై, కవి మాశాత్తనార్ స్మారకగీతికలు వ్రాసినారు.

కొప్పెరుంగోళన్

కరికాలునివలె సంఘవాఙ్మయమున కన్పించుచున్న మరియొక పురాణపురుషుడు కొప్పెరుంగోళన్. ఇతడు ఉత్తైయూరు రాజధానిగా పరిపాలించినాడు. అతడు కవిమిత్రుడు. అందైయార్ పొత్తియార్ కవులు ఇతని ప్రాణమిత్రులు. 'అందై' అసిన గుడ్లగూబ. ఇతని అసలు నామ మేదో తెలియదు. ఇతడు పాండ్యదేశస్థుడు. పాండ్యరాజు అఱివుడైకు హితోపదేశము నల్పినాడు. పొత్తియూరు ఉరైయూరు వాస్తవ్యుడు. కొప్పెరుంగోళనుకు అతని పుత్రులకు విరోధము. అంతఃకలహములు మానుమని పుల్లాఱ్ఱూరుకవి ఇతనికి ప్రబోధము చేసినాడు. కొప్పెరుంగోళన్తోపాటు అందైకూడ మరణించినాడు. -నదీగర్భమున, విశాలవృక్షచ్ఛాయలలో అందై ప్రాయోపవేశముచే మరణించినాడు - పొత్తియార్ కూడ మిత్రులతోకలసి మరణింప నిచ్చగించినాడు - కాని, రాజు, అతనికి పుత్రుడు ఉద్భవించువరకు వేచియుండు మనిప్రార్థించినాడు. రాజు మరణానంతరము పొత్తియార్ స్మారకగీతములు రచించినాడు.

పెరునాన్ కిళ్ళి అనురాజు రాజసూయయాగమును నల్పినాడు. ఇతడు గొప్పరాజుగ కన్పించుచున్నాడు.

కోచ్చెంగనాన్

సంఘవాఙ్మయములో కరికాలుని వలె ప్రశంసితుడైన పురాణ పురుషుడు కోచ్చెంగనాన్. అర్వాచీనకాలమున ఈ రాజు పేరుచ్చుట్టు

సాలెపురుగు గూడువలె పుక్కిటి పురాణములు చుట్టుకొన్నవి. పుటనానూలులోని పద్యము, పొయ్ గైయార్ రచించిన కాళవళిలోని నలుబదిపద్యముల కావ్యఖండము కోచ్చెంగనానుని పేర్కొను ప్రాచీన వాఙ్మయఖండములు. తిరుజ్ఞాననంబంధర్, తిరుమంగయాళ్వార్ కూడ ఇతనిని పేర్కొనుచున్నారు. కాని వారు ఇతని మతమునకు సంబంధించిన సన్నివేశములపై నిష్ఠగనపరచినారు. అర్వాచీన తామ్రశాసనములు ఇతనిని చోళవంశవృక్షములో మూలపురుషులలో పేర్కొనుచున్నవి. 'ఇతడు పూర్వజన్మలో సాలెపురుగు'గా జన్మించెనట.

కాళవళి కరువూరు నమీపమున జరిగిన కళుమాళమ్ యుద్ధమును పేర్కొనుచున్నది. అందు శేంగణాన్ చేరరాజును జయించి బంధించినాడు. పొయ్ గై కవి చోళరాజును ప్రస్తుతించి, మిత్రుడైన చేరరాజును విడిపించినాడు. పుటనానూలులోని పద్యమును చెఱసాలలో నున్న చేరరాజు రచించినాడు. పొయ్ గై కవియే వైష్ణవ ప్రపంచమున నుప్రసిద్ధుడైన పొయ్ గై అళ్వారు.

కాలనిర్ణయము

సంఘవాఙ్మయములో ప్రశంసితులైన రాజులు చారిత్రక యుగమునకు ప్రాచీనులు. కాని వీరి కాలమును నిష్కర్షగా నిరూపించుటకు వీలులేదు. చరిత్రలోని ఉఱయూరు, కావేరీ పట్టణముల ప్రాచీనచరిత్రను నిరూపించు ఆధారములు లభించుట లేదు. చేరరాజు శెంగుట్టువాన్ సింహళమును క్రీ. శ. 113 సం. నుండి 135 వరకు పాలించిన గజబాహువు సమకాలీనులని శిలప్పదిగారము ప్రకారము కుమారస్వామిగారు సూచించినారు. నామ సాదృశ్యమును బట్టి (శిలప్పదికారములోని గజబాహువు మహావంశములోని సింహళగజబాహువని) చారిత్రక నిర్దేశము నెలకొల్పి మహావంశములోని ప్రాచీన ఖండములు ఐదవ శతాబ్దిలో ప్రాచీనాధారములను పురస్కరించుకొని

వ్రాయబడినవి. సంఘవాఙ్మయము క్రీ. శ. మొదటి శతాబ్దినుండి నాల్గవ శతాబ్దివరకు వ్రాసినట్లు చెప్పవచ్చును.

సంఘ వాఙ్మయము : సంఘ వృత్తములు

సంఘవాఙ్మయమునకు 'మన్వమ్' నభామండపము 'పొదియిల్' నమాగమస్థానము ఆలవాలములు. 'అవై' నభ సాహిత్యమునకే గాక రాజ్యతంత్రమునకు కూడ నమాగమస్థానము. ఆ సభలో రాజుకొలుపు దీరి ధర్మాననంబుండి వివాదములు పరిష్కరించుచుండెడివాడు. మలయమాన్ పుత్రుల విచారణ ఆ సభలో జరిగినది. కొప్పెరుంగోలన్ రాజు లేని మన్వమును అతని కవిమిత్రుడు పొత్తయార్ చూడలేక పోయినాడు. ఇట్లే రాజధానులలోవలె జనపదములలో కూడ మన్వము లుండెడివి. ఇవియే అర్వాచీనకాలమున స్వయంసంపూర్ణమైన గ్రామ ప్రజాస్వామ్యములుగ మారినవని ఊహింపవచ్చును.

రాజు నర్వాధికారి. కాని కవులు, పండితులు అమాత్యులు రాజునకు ధర్మప్రబోధము చేయుచుండెడివారు. సంఘవాఙ్మయములోని రాజులు ఎందరో కవులు. కవిమిత్రులు.

భూమిపన్ను రాజ్యమునకు ప్రధానాదాయము. ఎగుమతి దిగుమతి పన్నులవలన విశేషాదాయము వచ్చెడిది. పట్టినప్పాలైలోని యీక్రింది వాక్యముల వలన ఈ విషయము స్వయం వ్యక్తమగు చున్నది.

'రాజోద్యోగులు నముద్రతీరమున ప్రతిదినము విరామములేక నుంకములమీద నుంకములను విధించుచుందురు. నముద్రజలము మేఘముల ద్వారా నదులను నదుల ద్వారా నముద్రమును చేరుచున్నట్లే వ్యాపారవస్తువులు నముద్రమునుండి భూమికి భూమినుండి నముద్రము నకు చేరుచున్నవి. అనేక వస్తువులును, కాంచనమణిసముదాయములును

రాజరక్షితములైన భవనములనుండి వ్యాఘ్రలాంఛన ముద్రా ముద్రితములై నౌకలను చేరుచున్నవి.

రాజులు సర్వసేనాపతులై స్వయముగా యుద్ధములను నిర్వహించినారు. చేరరాజు పిపుమీద దెబ్బతిని అవమానమునకు ప్రాయశ్చిత్తముగ ప్రాయోపవేశముచే మరణించినాడు. పీఠమరణము స్వర్గప్రవేశము. పరాజితులైన రాజుల కాంచనరత్నకిరీటుములు విజేతల నూపురములుగా మారిపోయెడివి.

రాజులు సాహిత్యసంగీతప్రియులు. కవులు రాజాస్థానముల నలంకరించినారు - కుశీలవులు నృత్తగీతాదులు ప్రదర్శించుచు పల్లెపల్లెలు రాజాస్థానములు గమించి పోయెడివారు. నృత్తములు మార్గదేశి విభాగములు కన్పించుచున్నవి. శిలప్పదిగారములో నృత్త ప్రశంస కలదు. తాంబూరా చితారు పిల్లనగ్రోవి ఇత్యాదులు జంత్ర గానములు. నృత్తవిద్యను రాజులు ప్రజలు అభిమానించినారు.

పుహారు, కావేరీపట్టణము సముద్రతీరమున సుప్రసిద్ధ ప్రాచీన పట్టణములు. శిలప్పదిగారములో పుహారు నగరమునకు దేశదేశము లో నున్నవస్తువులు, నౌకలలో వచ్చుచున్నట్లు గలదు. తెరచాపలు దింపకుండ, విదేశనావలు వస్తువులను పుహారుతీరమున దించు చుండెడివి. పుహారునగరవర్ణన శిలప్పదిగారములో గలదు. కావేరీ తీరమునగల ఆ నగరము మరువూరుప్రక్క సముద్రమునకు చెంత నున్నది. పట్టినప్పక్కము దాని నంటియున్నది. మరువూరులో యవనుల సౌధములు, విదేశీయుల గృహములు, సాలెలు, రత్నవర్తకులు, మున్నగువారి వసతులు గలవు. పట్టణములో విపణివీధి గలదు. అందు ధాన్యవర్తకులు, బ్రాహ్మణులు జ్యోతిష్కులు వ్యవసాయకులు నివసించెడి వారు. రాజప్రాసాదము చుట్టు అంగరక్షకులు, కవులు పండితాగధులు, నటులు, గాయకులు, మాలాకారులు ఉండెడివారు.

పట్టినప్పాలై పుహారు వాణిజ్యాభ్యుదయమును పేర్కొనుచున్నది. 'అనేకభాషలు మాటాడు విదేశవర్తకులు సుహృద్భావముతో పుహారు నగరమున నివసించెడివారు. సముద్రమార్గమున జవనాశ్వములు చేరెడివి. ఉత్తరపర్వతములలోని రత్నములు, పశ్చిమపర్వతముల నుండి చందనము, దక్షిణసముద్రమునుండి ప్రవాళములు, పశ్చిమ సముద్రమునుండి పగడములు గంగాతీరమునుండి అనేకవస్తువులు, సింహళమునుండి అహారపదార్థములు, కాళగల (నుమిత్రాద్వీపము) నుండి వస్తునముదాయములు పుహారునగర పీఠులలో రాసులు రాసులుగా కన్పించుచుండును. పేరుంబాణాఱ్ఱుప్పదైలో, తీరముననున్న ఉన్నత దీపస్తంభము రాత్రుల ప్రయాణముచేయు నౌకలను ఆహ్వానించుచున్నట్లు వర్ణన గలదు.

భారతదేశమునకు క్రీ. శ. ప్రథమశతాబ్దాలందు ప్రతీచిదేశములతో నౌకావ్యాపారబంధము లున్నట్లు ప్రాచీనగ్రీకుగ్రంథములనుండి గూడ తెలియుచున్నది. భారతీయరాజాంతఃపురములకు కన్యకలను రోమకవర్తకులు గొనిపోవుచుండెడివారని పెరిప్లసులో గలదు. సంస్కృతనాటకములలో అంతఃపురములయవనకన్యకలు గలరు. తమిళదేశములో ప్రాచీన రోమకనాటకములు దొరికినవి. ప్లినీ ప్రతినంపత్సరము పదిలక్షల సెప్టర్సిలు భారతదేశమునకు చీనా అరేబియాలకు గ్రీకుదేశమునుండి పోవుచున్నట్లు వచించినాడు. అలెగ్జాండ్రీయా వాస్తవ్యుడు హిప్పారకస్ అనుకూలవాయుప్రసారమును వర్షముతువులో వీచునట్లు కనుగొనినాడు. ఆ ఋతువాయువునకు హిప్పారకస్ అనిపేరు. అనుకూలవాయుప్రేరితములై ప్రతినంపత్సరము నౌకలు ఈజిప్టునుండి దక్షిణహిందూదేశమునకు ప్రయాణమై పోవుచుండెడివి. పెరిప్లసు కాలమున ఈ మార్గము ప్రచారములో నున్నది. టోలిమీ కాలమున ఈ వర్తకము భారతదేశమునుండి సుమిత్ర జావా చీనా వరకు విస్తరించినది. ఈ వ్యాపారము క్రీ. శ. మూడవ శతాబ్దిలో

సన్నగిలినది. మూడవశతాబ్దినాటి రోమక నాణెములు భారతదేశములో విరళములుగా కన్పించుచున్నవి. పెరిప్లసు భారతదేశములో త్రివిధములైన నావలను పేర్కొనినాడు. చిన్న చిన్న పడవలు, పెద్ద పెద్ద దారువులతో నిర్మించిన “సంగర” ములు. అంతకంటె గంగాతీరమునకు చంపారాష్ట్రమునకు పోవు చోళానియ నావలు పెద్దవి. రుద్రంగణ్ణ నార్ కవి పుహారురేవులోనున్న చిన్న చిన్న పడవలను తెరచాపలతో సముద్రయానము చేయు పెద్దనావలను పేర్కొనినాడు. ఈ చోళానియ నావలు పెరిప్లసులోని వర్ణననుబట్టి ఈజిప్టునావల కంటె పెద్దవని చెప్పవచ్చును.

నూలువస్త్రములకు, పట్టువస్త్రములకు దక్షిణభారతదేశము ప్రాచీనకాలమున ప్రసిద్ధి వహించినది. రోమకసామ్రాజ్యమునకు ఎగుమతియైన వస్తువులలో నూలువస్త్రములు ప్రాముఖ్యము వహించినవి. ఉత్తాయూరు నూలునేతకు ప్రసిద్ధివహించినది. పొరుస రాణ్ణుప్పడైలో పాముకూసమువంటి నూలువస్త్రముల వర్ణన గలదు. నూలు కంటికి కనపడనంత సన్నమైనది.

అతిథులకు పిడ్కోలు నిచ్చుటకు అతనితో ఏడడుగులువేయుట సంస్కృతాచారము. దీనికి సప్తపది అనిపేరు. కరికాలుడు ధవళాశ్వ చోదితమైన రథమును అధిరోహింపుమని అతిథిని కోరుటకు పూర్వము అతనితో ఏడు అడుగులు నడిచి వెళ్ళినాడు. గోహత్య బ్రహ్మహత్య మహాపాతకములు. సహగమనము కేవలము స్వచ్ఛందము. మరణించిన భర్తలతో సహగమనము చేసిన భార్య మహాపతివ్రత యని సంఘగౌరవము.

ప్రాచీనకాలమున బౌద్ధజైనమతములు దక్షిణ తమిళదేశముల వరకు వ్యాపించినవి. చేరరాజు, అందైకవి అతని-మిత్రుడగు రాజు ప్రాయోపవేశముచే మరణించినారు. ఈ సల్లెఖనవ్రతము జైనసంప్ర

దాయము. వీరు జైనులు లేక జైనమతప్రియులై యుందురు. షణ్ణి మేఖలై 'అరవణవడిగల్' అను బౌద్ధభిక్షువును పేర్కొనుచున్నది. ఇతడు చారిత్రక పురుషుడు కాకపోయినను, అలనాటి నగరములలో నుంచరించిన బౌద్ధభిక్షుకులకు ఆలంకారిక ప్రతినిధి యని చెప్పవచ్చును.

అజ్ఞాత చోళ యుగము

ప్రాచీన సంఘవాఙ్మయ యుగము తరువాత క్రీ. శ. నాల్గవ శతాబ్దినుండి తొమ్మిదవశతాబ్దివరకు చోళచరిత్రలో అజ్ఞాతయుగము. అప్పుడు తమిళదేశమును కడుంగోన్ వంశీయులైన పాండ్యరాజులు సింహవిష్ణు వంశీయులైన పల్లవులు శాసించినారు. తొమ్మిదవ శతాబ్ది మధ్యభాగమున విజయాలయుడు సింహాసనమధిష్ఠించువరకు తమిళ చరిత్రలో పొగమంచుతెరలు గ్రమ్మియున్నవి. శిలాశాసనములు, సాహిత్యసాక్ష్యములు కొంతవరకు మార్గదర్శకము లగుచున్నవి. ఈ కాలమున చోళులు, ఒకమూల పాండ్యరాజ్యమునను, మరియొక మూల పల్లవరాజ్యమునను ఒదిగి పడియున్నారు. కాని వీరు ఉత్తైయూరు ప్రాంతమున సామంతులై యున్నట్లు అనుమానింపవచ్చును. కొండరు చోళవంశీయులు దూరదేశములకు విధిపేరితులైపోయి యుందురు. అందుచే, కొడుం బలూరు, (పుదుక్కోట) శియ్యాళి (సియాలి) హేమవతి, మాలేపాడు మున్నగు దూరస్థలముల వీరు కన్పించుచున్నారు.

వేల్వీకూడి పాండ్యరాజశాసనము దక్షిణాపథమున అరాజకమునకు కారణభూతులైన కలభ్రులను పేర్కొనుచున్నది. క్రీ. శ. ఆరవ శతాబ్దంతము కలభ్రులను జయించి పల్లవ పాండ్య రాజ్యమును తిరిగి తలలెత్తినవి. ప్రాచీనచోళరాజ్యముగూడ కలభ్రుల దండయాత్రలచే విచ్ఛిన్నమైపట్లు ఊహింపవచ్చును. విజయాలయుని శిలాశాసనము

నములలో ఈ ప్రస్తావన లేకపోవుట సహేతుకమే. కలభ్రులు అంతరించిన వెంటనే చోళులు తలయెత్తలేదు. పాండ్యపల్లవరాజ్యములలో అణగియుండిరి. కాని బుద్ధదత్తుని రచనలలో చోళదేశమున కలభ్రపరిపాలన ప్రసక్తి గలదు. బౌద్ధవాఙ్మయానుశీలనమునకయి సింహళమునకు సాహితీయాత్రికుడై మొట్టమొదట బుద్ధదత్తుడు పోయియుండును. ఇతడు అజ్ఞాతచోళయుగములో నివసించిన వాడనుట యథార్థము. అభిదమ్మవతారములో కావేరీపట్టణవర్ణన గలదు. అచ్చట ఖండదాసుడు నిర్మించిన విహారములో సుమతి ప్రార్థనానుసారము అతడు ఆ గ్రంథమును రచించినాడు. కావేరీ తీరమున చోళదత్తులోనున్న భూతమంగల నగరములో వెణ్ హుగాసుడు నిర్మించిన విహారములో 'వినయ వినిచ్చయ' మును రచించినట్లు చెప్పినారు. ఈ గ్రంథమును అతడు అచ్యుత విక్రంత మహారాజు కలభ్ర వంశీయుడు రాజ్యమేలుచున్నప్పుడు ఆరంభించి ముగించినాడు. (1) ఈ అచ్యుతుడే తమిళసాహితీలోకములో చేరచోళపాండ్యప్రభువులను బంధించిన అచ్చుతుడు. (2) 10 పదవశతాబ్దిలో యాప్పరుంగల క్కారికై రచించిన అమితసాగరా ఇతనిపైగల కొన్ని పాటల నుదాహరించినాడు. అచ్చుతుడుకూడ బౌద్ధుడైయుండును. కలభ్రులను కవిరాజులుగ, బ్రహ్మదేయములను నిగ్రహించినవారిగ వేల్చికూడి దానశాసనము పేర్కొనుచున్నది.

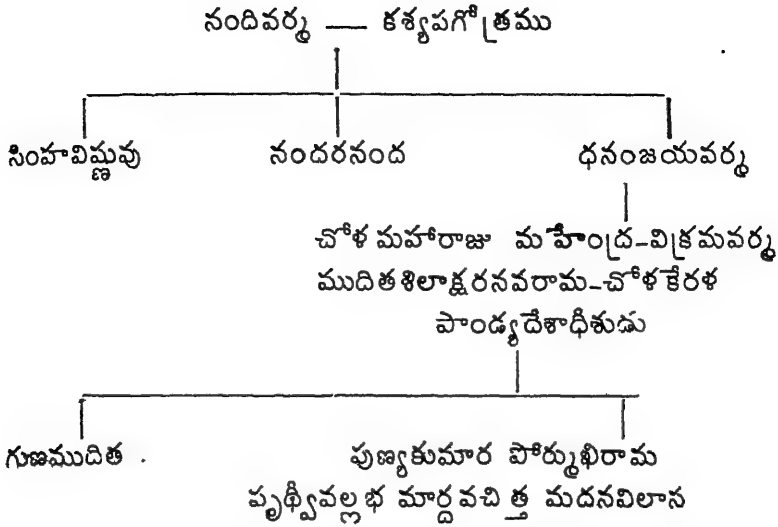
అచ్యుతరాజు అనంతరము కొంతకాలమునకు, పల్లవ పాండ్య రాజులు కలభ్రులను జయించినారు. చోళులు ఈ నూత్నరాజ్యముల మధ్య కావేరీతీరమున అణగి పడియుండిరి. ఈ నూత్నరాజ్యపాలకులు

(1) అచ్యుత అచ్యుత విక్రంతే కలభకుల వర్ధనే
మహీం సమనుశాసతే ఆరబ్ధో చ సమాపితో

(2) తమిళనావలార్ చరిత్ర VV 154 - 57

చోళరాజకన్యకలను పరిగ్రహించి వారికి రాజ్యములో పదవులు ప్రసాదించినారు.

క్రీ. శ. 639 - 640 నం. మధ్య యువాన్ చాంగ్ అను చీనా యాత్రికుడు అమరావతి కాంచీపురముల కొన్ని నెలలు గడపినాడు. అమరావతికి కాంచీకి మధ్య అతడు చు-వి-య రాజ్యమును దక్షిణమున పేర్కొనినాడు. చీనాయాత్రికుని వచనములను బట్టి ఆ రాజ్యము నేటి కడప మండలమున ప్రాచీనకాలమున విలసిల్లి నట్లు కన్పింగు హామ్ గారి నిర్దేశము. కడపమండలములోని అనేక శిలాశాసనములు ఒక తామ్రదానశాసనము కరికాలుని మూలపురుషునిగా పేర్కొను చున్న ఒక వంశవృక్షముచు నాలుగు పురుషాంతరములవరకు పేర్కొను చున్నవి. వారి రాజ్యము రేనాండు 7000 కుందేరునదీప్రాంతమున కుందేరు కడప కర్నూలు మండలములో నున్నది. పురాతత్వజ్ఞులు ఈ శిలాశాసనములు క్రీ. శ. ఎనిమిదవ శతాబ్దినాటివని మాలేపాడు తామ్రశాసనము ఏడవ శతాబ్దినాటిదని చెప్పుచున్నారు. వీరి బిరుదావళులను బట్టి వీరికి చాళుక్యవల్లవరాజ్యములకు సన్నిహిత సంబంధమున్నట్లు ఎంచ వచ్చును. వారి రాజలాంఛనము వ్యాఘ్రము గాదు. తోక సారించిన జూలు సింహము. మేలేపాడు తామ్రశాసనము లోని వారి వంశవృక్షము:

కడపమండలములో ధనంజయుని శిలాశాసన మొకటి గలదు. చోళమహారాజు మహేంద్రవర్మ చోళకేరళపాండ్యదేశాధీశుడు. కాని ఇతని పరిపాలననుగురించి చారిత్రకసాక్ష్యములు లభించుటలేదు. పుణ్యకుమార పొర్నుఖిమహారాజు పృథ్వీవల్లభబిరుదు, అతని రాణి వసంతపోతీచోళమహాదేవి (3) నామము అతనికిగల చాళుక్యసంబంధమును ద్యోతకమొనర్చుచున్నది. వీరిలో ఎవరు యువాన్ చాంగ్ కాలమున పరిపాలించినారో చెప్పలేము. చోళమహారాజాధిరాజు విక్రమాదిత్యసత్యాదిత్యుడు అతని రాణి ఇళంచోళ మహాదేవి (4) ఈ చోళవంశమువారే. విక్రమాదిత్య 11 రాజు చోళులను గూడ జయించినట్లు గలదు. (5) నందివర్మ 111 పల్లవమహారాజు 6 వ నక్షరం వేలూరు పాలయము శాసనములో కుమారాంకుశచోళమహారాజు

(3) 384 of 1904

(4) 393 and 400 of 1904

(5) S 11 i p 148 E I, V p 204

ప్రసక్తి గలదు. (6) వీరి చరిత్ర భావిపరిశోధనలవలనగాని నిర్మించుటకు వీలులేదు.

తమిళదేశములోని చోళులచరిత్ర మరింతఅజ్ఞాతముగ నున్నది. అలహాబాదు శిలాశాసనములో చోళరాజ్యప్రస్తావన లేదు. వేలూరు పాలయము శాసనములో బుద్ధవర్మ చోళసేనానముద్రబడబాగ్నిగా ప్రశంసితుడు. (7) సింహవిష్ణు క్రీ. శ. 75 - 600 కావేరి సిక్తమైన చోళరాజ్యమును జయించినారు. (8) ఆ కాలమున చాళుక్యులు కూడ చోళులను జయించినట్లు గలదు. (9) ఈ విజయము సత్యమైన వారు రేనాండు-చోళులు గావచ్చును. క్రీ. శ. 600 - 630 మహేంద్రవర్మ చోళరాజ్యమును పరిపాలించినాడు. శివుని ఆదేశానుసారమున ఆ రాజు తిరుచునాపల్లి కొండపై అలయమును కట్టించినాడు. నరసింహవర్మ 1 కూరమ్దానశాసనము వింతగా పేర్కొనుచున్నది. పులకేశి 634 లో, ఐహోలుశాసనములో పల్లవులరాజ్యమును కాంచి పురము దాటుకుండచేసి పాండ్యకేరళ-చోళరాజ్యములకు అభ్యుదయము కూర్చినాడు (10) పులకేశి తరువాతి సింహాసనమధిష్టించిన నిక్రమాదిత్యుడు చోళరాజ్యమును జయించినట్లు, ప్రాచీనచోళరాజధాని ఉత్తైయూరున విడిసినట్లు క్రీ. శ. 674 గద్వాలశాసనము పేర్కొనుచున్నది. (11) శ్రీమార శ్రీవల్లభుడు క్రీ. శ. (6815 - 62) పాండ్యరాజుతోపాటు చోళులను ఓడించినట్లు శిన్నమనూర్ శాసనములో గలదు.

(6) S II ii 509 V 26

(7) SII ii p 508 l. 14.

(8) Ibid

(9) Kilhorn's List of SII No SE ', VII

(10) E I, VI p 6 Verse 20 - 21,

(11) E I X p 103 ఉరగపురి

మతవాఙ్మయము ఈ యుగమునగూడ చోళులు కావేరీప్రాంతమున నున్నట్లు సాక్ష్యమిచ్చుచున్నది. 12 వ శతాబ్దిలోని పెరియపురాణములో తిరునాననంబందర్ నమకాలికుడైన పాండ్యరాజునకు మంగైయార్కరాళి అను చోళకన్యక భార్యయని గలదు. ఉత్తయూరును పాలించిన పుగళ్-చోళనాయనార్ శివభక్తుడు. ఇట్టి వెన్నో గలవు. శేక్కిళార్ రచించిన పెరియపురాణములోని ఈ కథలకు కొన్నిటికి నంబిఆండార్ 'అందాది' మాతృక. సుందరమూర్తివంటి నామములు క్రీ. శ. 8 వ శతాబ్దిని సూచించుచున్నవి. వైష్ణవగ్రంథములు గురుపరంపర, దివ్యసూరిచరితకూడ చోళరాజులను పేర్కొనుచున్నవి. తొండరడిపాడియాళ్వారు హృదయమును మాధుర్యతరంగితము చేసిన వేశ్యకన్యక దేవదేవి ఉత్తయూరులోని చోళరాజాస్థానమున నర్తకి. ఉత్తయూర్ నాచ్చియార్ మర్త్యులను వివాహమాడక రంగనాథుని వరించిన చోళరాజకన్యక. తిరుమంగయాళ్వారు తొలిజీవితమున చోళ సేనాని. ఈ గ్రంథములు చోళసామ్రాజ్య మున్నతస్థితిలో నున్నప్పుడు విరచితములైనను, ఇందలి కథలకు మాతృక యథార్థమైన ఐతిహ్యము కావచ్చును.

క్రీ. శ. నాలుగవ శతాబ్దినుండి తొమ్మిదవ శతాబ్దివరకు చోళ రాజులు రేనాండు మండలమున కావేరీతీరమున అజ్ఞాతవాసము గడపినారు. బౌద్ధమతము జైనమతము తమిళరాజ్యమును ఈ మధ్యకాలమున ఏలినవి. నాగపట్టణముననున్న బౌద్ధవిహారములో కాంచనబుద్ధ విగ్రహ ముండెడిది. దానిని తిరుమంగయాళ్వారులు కొల్లగొట్టినట్లు గురుపరంపరలో గలదు. ఆళ్వారులు నాయనారులు దేశమును భక్తి భావ తరంగితము చేసి వేదమతమును పునఃప్రతిష్ఠిత మొనర్చినారు.

చోళ సామ్రాజ్యము

విజయాలయడు

దక్షిణభారత చరిత్రలో ఒక నూతనయుగము శ్రీపుణంబియము యుద్ధభూమిలో ఆరంభించినది. అందు పాండ్యరాజు వరగుణుడు ఓడిపోయినాడు. ఉదయేందరము దానశాసనములో గాంగప్పభీష్మ మహారాజు II తనపూర్వికుడైన పృథ్వీపతి శ్రీపుణంబియము యుద్ధములో వరగుణుని ఓడించి, మిత్రుడైన అపరాజితుని, యథార్థముగా అపరాజితునిచేసి, వీరస్వర్గ మలంకరించినట్లు చెప్పినాడు. పాండ్యరాజు ఈ ఓటమినుండి తిరిగి కోలుకొన లేదు. యుద్ధరంగమున విజయము సిద్ధించినను పల్లవులు, అటు పాండ్యులతో ఇటు చాళుక్యులతో నలిపిన యుద్ధములతో అలసిపోయినారు. పల్లవరాజమిత్రులలో గాంగరాజుతో పాటు చోళరాజుకూడ కలడు. చోళరాజు ఆదిత్యుడు, అదను గ్రహించి రాజ్యసంస్థాపనను ఆరంభించినాడు. పృథ్వీపతి (1) రాజు శాసనములు క్రీ.శ. 879 సం. నుండి కన్పించుచున్నవి. కావున అతడు మరణించిన శ్రీపుణంబియము యుద్ధకాలము క్రీ. శ. 879 ప్రాంతమైయుండును.

ఆదిత్యుడు విజయాలయని పుత్రుడు. తిరుచురాపల్లి మండలము లోని ఒకశాసనము పూర్వము పరకేసరి విజయాలయడు ఇచ్చిన దాని పునః ప్రదానమును పేర్కొనుచున్నది. (1) చోళరాజ్యము తిరిగి ఉదయారుప్రాంతమునుండియే ఆరంభించినదని దీనినిబట్టి ఊహింప వచ్చును. తిరువాలంగాడు దానశాసనములో విజయాలయడు తంజా పూరును సుకరముగ ఆక్రమించినట్లు గలదు. (2) అచ్చటి 'నిసుంజ

(1) 675 of 1909 రాజరాజుకాలమున దేవాలయమునకు సేవా వృత్తిలభించు బ్రహ్మదేయగ్రామములో విజయాలయ చతు ర్వేది మంగలము కన్పించుచున్నది.

(2) SII [iii] No. 205 V V 45, 46

నూదిని' ఆలయము అతడు ప్రతిష్ఠించినారు. ఉత్తరఆర్కాటు మండలములో కిళ్ళపుత్తూరులో విక్రమచోళుని ఐదవ సం.మున శాసనము విజయాలయుని నాల్గవ సం.ముననున్న శిలాశాసనము నుదాహరించుచున్నది. పల్లవసామంతుడయ్యు ఇతడు స్వతంత్రముగ రాజ్యసంపత్తురములను పేర్కొనుటనుబట్టి, పల్లవరాజ్యము క్షీణదశలోనున్నట్లు స్వయంవ్యక్త మగుచున్నది.

విజయాలయుని తంజావూరువిజయకాలనిర్ణయమునకుముందు విజయాలయుని కాలమును సమీక్షింపవలెను. ఇతని మనుమడు పరాంతకుడు 15 జనవరి 25 జూలై మధ్య క్రీ. శ. 907 సం. సింహాసనమధిష్ఠించినట్లు కీల్ హారన్ నిర్ణయించినాడు. (3) అతని తండ్రి ఆదిత్యుడు కనీసము 27 సం.లు రాజ్యముచేసినాడు. తిరుక్కళుక్కు స్తమ్లోని ఒక శిలాశాసనము రాజకేశరి 27 వ సం. నాటిది. (4)

దాతపల్లవరాజు స్కందశిష్యుడు. పాడావికొండ నారసింగ పొత్తరైయారు కాలమున ప్రచారములోనున్న దానమును ఈ శాసనము పునఃప్రతిపాదించుచున్నది. రాజు మారినప్పుడు పునఃప్రదానము ప్రాచీనాచారము. ఆదిత్యుడు పల్లవులను జయించుట సుప్రసిద్ధచారిత్రకసన్నివేశము. కావున ఈ శాసనము ఆదిత్యునిదే యని నిర్ణయించుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. అంతేకాదు, అర్వాచీనచోళశాసనములు ఆదిత్యుని 'రాజకేశరి' అని మాత్రమే పేర్కొనుచున్నవి. (5) తిరుక్కళుక్కు స్తమ్ తరువాత ఆదిత్యుడు ఎంతకాలము పరిపాలించినాడో చెప్పట కష్టము. తక్కిలములోని ఒక శాసనము రాజకేశరి 24 వ సం.మున క్రీ. శ. 894 కి 895 లోని సూర్యగ్రహణమును పేర్కొను

(3) E I V II/ p 260

(4) 167 of 1894 E I III p 279

(5) Anbil plates E I xx VV 17, 18.

చున్నది. (6) దీనినిబట్టి ఆదిత్యుడు 870 ప్రాంతమున సింహాసన మధిష్ఠించినట్లు చెప్పవచ్చును. 870 కు పూర్వము విజయాలయుడు 850 ప్రాంతమున పరిపాలన ఆరంభించియుండును.

విజయాలయుని రాజ్యారంభము, దీనిని బట్టి శ్రీపుణంబియములో ఓడిపోయిన వరగుణుడు పాండ్యరాజు సింహాసనమధిష్ఠించుటకు ఇంచుకపూర్వము వరగుణుని తండ్రి కాలమున అరిశిల్ యుద్ధములో ఓడిపోయినను, పాండ్యరాజ్యము ప్రబలముగనే యున్నది. (7) ఆ కాలమున తంజావూరులో కావేరీ ముఖద్వారమును ముత్తరైయార్ రాజులు పరిపాలించినారు. వారి శాసనములు శేంద్రలైలో తంజావూరును పాలించుచున్నట్లు వచించుచున్నవి. (8) వీరు పల్లవులకు, పాండ్యులకు యథోచితముగ సామంతులై పరిపాలించినట్లు వీరి బిరుదావళుల వలన ఊహింపవచ్చును. వరగుణుని కాలమున వీరు పాండ్యులతో కలసినారు. దీనినిబట్టి, పల్లవప్రోత్సాహముతో చోళరాజు విజయాలయుడు తంజావూరును సుకరముగ ఆక్రమించినట్లు తేలినది. పల్లవరాజు చోళసామంతులను ప్రోత్సహించుట పులిపిల్లలకు నెత్తురు రుచి మరగించినట్లైనదని ఆచార్య శ్రీనీలకంఠశాస్త్రిగారి ప్రవచనము. విజయాలయుడు తన తంజావూరువిజయము చోళసామ్రాజ్యసౌధమునకు పునాదిరాయి అగునని కలలోకూడ తలచియుండడు. పాండ్యరాజు వరగుణవర్మ ప్రతిక్రియ నల్పుటకు బయలుదేరి సేనలతో 'ఇడవై' వరకు వచ్చి విడిసినాడు. (9) కాని నృపతుంగవర్మ తరువాత సింహాసన మధిష్ఠించిన పల్లవరాజు అపరాజితవర్మ సామంతులందరును జేర్చి ఎదిరించినాడు. ఇందు గాంగరాజు పృథ్వీవతి ప్రముఖపాత్ర నిర్వహించి

(6) E I XIX No. 12.

(7) K. A. Nilakantha sастry.

(8) E I XIII p p 134 Hf.

(9) 690 of 1905.

నాడు. విజయాలయని పుత్రుడు ఆదిత్యుడు, అప్పటికి రాజ్యమునకు వచ్చినాడు. కావున చారిత్రకాధారములు లభింపకపోయినను ఈ యుద్ధములో పల్లవులకు తోడ్పడినట్లు ఊహింపవచ్చును. లేకవిజయాలయనికి పల్లవులతో అసలే సంబంధము లేకపోవచ్చును. అతడు పాండ్యపల్లవుల యుద్ధములలో పరస్పరము పోరాడకుండ, అదను గ్రహించి తంజావూరును ఆక్రమించి రాజ్యమును విస్తరించి యుండును. అట్లే అతని పుత్రుడు ఆదిత్యుడు యథోచితముగ రాజ్యమును విస్తరించి యుండును - లేక శ్రీ పురంబియము యుద్ధములో ఆదిత్యుడు వరగుణుని పక్షమున పోరాడినట్లు ఊహించిన యుద్ధములో ఓటమి తరువాత అతడెట్లు అపరాజితుని ఓడింప గల్గినదియు ఊహించుట కష్టము - ఆదిత్యుడు తనతండ్రి ముత్తరాయార్ నుండి జయించిన తంజావూరునే గాక, ఏతత్ ప్రాంతములనుగూడ పరిపాలించుటనుబట్టి చూడ అతడు పల్లవపక్షమున లేక తటస్థుడుగ నున్నట్లు నువ్వక మగుచున్నది.

ఆదిత్యుడు

(క్రి. శ. 871 - 907)

తిరువాలంగాడు దానశాసనములో ఆదిత్యుడు పల్లవరాజు అపరాజితుని ఓడించి అతని రాజ్యమును కలుపుకొనినట్లు గలదు. (10) కన్యాకుమారి శాసనములో అతడు మత్తేభముపై నున్న పల్లవరాజును చంపినట్లు గలదు. తిళ్ళైస్థానములోని శిలాశాసనమునుబట్టి రాజకేసరి తొండై మండలమును శాసించినట్లు తెలియుచున్నది. (11) ఆదిత్యుడు పల్లవులను జయించి చోళరాజ్యమున రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమువరకు విస్తరించినాడు. అపరాజితుని శాసనములు అతని పదునెనిమిదవ రాజ్య

(10) V 49 (11) 286 or 1911

సంవత్సరము వరకు కన్పించుచున్నవి. ఆదిత్యుని శాసనములు తొండై మండలములో అతని 23 వ రాజ్య సం. పూర్వము మృగ్యము. ఒక దేవదానము 21 సం. నున్నది. (12) కావున ఆదిత్యుడు క్రీ. శ. 890 ప్రాంతమున అపరాజితుని జయించినట్లు ఊహింపవచ్చును.

గాంగరాజు ఆదిత్యుని ఆధిపత్యము నంకగీకరించి సామంతుడై నాడు. ప్రితిపతియార్ పూతమరైయార్ పుత్రుడు తక్కోలము దేవాలయమునకు ఒక రజితపాత్రను రాజకేసరి 24 వ సంవత్సరమున బహూకరించినాడు. ఈగాంగరాజు ఉదయేందరము శాసనముపేర్కొనిన మారసింహుని కుమారుడు. పృథ్వీపతి!! రాజు. ఉదయేందరము శాసనములో పరాంతకుని కాలమున చోళాధిపత్యము ప్రత్యక్షముగ నుదాహృతము. పూర్వోక్తమైన తిరుక్కలుకుఱుమ్ శాసనములో పల్ల వదానములు పునః ప్రోక్షములై నవి.

కొంగుదేశరాజకర్కళ్, ఆదిత్యుడు తంజావూరులో పట్టాభిషిక్తుడైన తరువాత కొంగు దేశమును జయించి తలైకాడును పరిగ్రహించి పరిపాలించినట్లు వచించుచున్నది. అర్వాచీనమైన ఈ గ్రంథములోనున్న అనత్యములను వదలి, ఈ విషయమును నమ్మవచ్చును. కొంగుదేశములో పరాంతకుని శాసనములు కన్పించుచున్నవి. దీనిని అతడు జయించినట్లు కన్పింపదు. తలైకాడ్ ప్రస్తావననుబట్టి ఆదిత్యుడు దీనిని పశ్చిమగాంగులనుండి గైకొనియుండును. ఈ సమయమున పాండ్యరాజు శ్రీ పరాంతకపీరనారాయణుడు కొంగుదేశమున పోరాడినట్లు చెప్పకొన్నాడు. కావున కొంగులో కొంతభాగము పాండ్యరాజుమండి గైకొనియుండును. అన్ బిల్ శాసనములలో ఆదిత్యుడు కావేరినుండి సహ్యాద్రిమీద తీరరేఖపై పొడుగునను శివాలయములు కట్టించినట్లు గలదు.

తిలైస్థానములోని ఒక శాసనమునుబట్టి అదిత్యుడు చేరరాజు స్థాణురవి మిత్రులని తెలియుచున్నది. ఈ శాసనములో ఇద్దరురాజులు, సామంతుడు విక్కిఅణ్ణన్ కు సింహాసనము పల్లకి, భేరి మున్నగునవి ప్రసాదించి వంశపారంపర్యమగు శేంబియాన్ తమిళవేక అను బిరుదును అనుగ్రహించినట్లు అతని భార్య కదంబమాదేవి చెప్పుచున్నది. (13) అక్కిఅణ్ణన్, చేరసేనాని అని అతడు కొంగుదేశమున పాండ్య రాజును ఎదిరించి పోరాడి ఈ ఇద్దరు రాజుల మన్ననలను పడసినట్లు ఊహింపవచ్చును. అదిత్యుని పుత్రుడు పరాంతకుడు చేరరాజు కన్యకను వివాహమాడినాడు.

అదిత్యుడు తొండై మానాడ్ లో కాళహస్తికి సమీపమున మరణించినాడు. పరాంతకుడు అతని హస్తికలపై కోదండరామేశ్వర లేక అదిత్యేశ్వరాలయమును నిర్మించినాడు. (14) వేయిమంది బ్రాహ్మణులకు పర్వదినముల సంతర్పణ జరుగునట్లు ఏర్పరచినాడు.

పరాంతకుడు

శ్రీపుణంబియము యుద్ధకాలమున కావేరీతీరమున ఉత్తైయూరు ప్రాంతమున చిన్నరాజ్యమును చోళులు పాలించుచుండిరి. 21^వ సంవత్సరములలో అదిత్యుడు పల్లవ అపరాజితవర్మను జయించి చోళరాజ్యమును విస్తరించిరాడు. కొంగుదేశము చోళరాజ్యమున కలసినది. గంగవంశరాజు అదిత్యుని అధికారమును శిరసా వహించినాడు. క్రీ. శ. 907 సం. అతని పుత్రుడు పరాంతకుడు సింహాసన మధిష్ఠించు నాటికి ఉత్తరమున కాళహస్తి దక్షిణమున కావేరి, పశ్చిమమున మైసూరు పీఠభూమి కేరళదేశము, తూర్పున సముద్రము చోళరాజ్యమునకు ఎల్లలు.

(13) 286 of 1911

(14) 286 of 1906 and 230 of 1903

పరాంతకుని శాసనములు 45 వ రాజ్యసంవత్సరమువరకు గన్పించుచున్నవి. (15) అతని 46 వ రాజ్యసంవత్సరమును తంజావూరు సమీపముననున్న కండియూరు శాసనము పేర్కొనుచున్నది. పరాంతకుడు అనేక విజయములను సాధించి చోళసామ్రాజ్యమును విస్తరించినాడు. పాండ్యరాజ్యమును ఓడించి కన్యాకుమారివరకు చోళరాజ్యమును విస్తరించినాడు. పల్లవులను నిర్విశేషముగా ఓడించి ఉత్తరమున నెల్లూరువరకు వ్యాపించినాడు. బాణులను జయించి గాంగరాజు హస్తీమల్లుని సామంతుని చేసినాడు. కాని పరాంతకుని జీవిత చరమసంధ్యాసమయమున రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి కృష్ణమహారాజు పరాంతకుని పుత్రుని రాజాదిత్యుని యుద్ధములో చంపి చోళసామ్రాజ్యమును ఆక్రమించినాడు.

పరాంతకుడు సింహాసనమును అధిష్టించిన వెంటనే పాండ్య రాజ్యముపై దండెత్తినాడు. అతని మూడవ రాజ్య సం. మున 'మధురై కొండ' మధురాంతక బిరుదు వహించినాడు. (16) కాని మధురరాజ్యాక్రమణము క్రమయుద్ధబద్ధమై చాలకాలము పట్టినది. పాండ్యరాజ్యమున అతని 24 వ సం॥ కాని శాసనము కన్పించుటలేదు. (17) శిన్నమనూరు, ఉదయేందిరము శాసనములు ఆనాటి పాండ్య రాజును రాజసింహుడని పేర్కొనుచున్నవి. 'మహావంశము'నుబట్టి కన్నపుడు (క్రి. శ. 913 - 23) పాలించుచుండగ చోళరాజు పాండు రాజును యుద్ధములో జయించినాడు. పాండురాజు పైన్యనహాయము నపేక్షించుచు, లంకాధీశునకు కానుకలు పంపినాడు. లంకాధీశుడు నక్కసేనాపతి ఆధ్వర్యమున సేనను మహాతీర్థమువరకు సాగనంపి, వారిని ప్రోత్సహించి పంపినాడు. నక్కసేనాపతి పాండురాజును కలిసి

(15) 465 of 1918.

(16) 157 of 1928 and 11 of 1931,

(17) 446 of 1917

కొన్నాడు. పాండురాజు అతనిని అహ్వనించి ఆతిథ్యమిచ్చి 'జంబూ ద్వీపమునంతటికిని' ఇక జయించుట సుకరమని సంతోషించినాడు. కాని ఆ సైన్యము చోళరాజును జయింపలేకపోయినది. అంతేగాక ఉపనగ్గ (ప్లేగు) వ్యాధిచే సేనాపతి మరణించినాడు. సైన్యము మరణింప సాగినది. ఈ విషయమును గ్రహించి లంకాధీశుడు, మిగిలిన సైన్యమును స్వరాజ్యమును చేర్చినాడు.

మహావంశములోని చారిత్రకధనమునుబట్టి ఈ యుద్ధక్రమము మొట్టమొదట పాండ్యరాజు పరాజయము, తరువాత సింహళపాండ్య పరాజయము, తరువాత నక్కసేనాని మరణముగ మూడు దశలు కన్పించుచున్నవి. శాసనములనుబట్టిగూడ మహావంశకథనము ఋజువగుచున్నది. శాసనములు ఉపనగ్గవ్యాధిలో నక్కసేనాని మరణమును ప్రస్తావించుటలేదు.

మహావంశములోని ప్రథమదశ పరాంతకు పరిపాలనారంభమున మధురపై నడపిన దండయాత్రను సూచించుచున్నది. ఉదయేందరము శాసనము రెండవదశను పృథ్విపతికాలమున క్రీ. శ. 921-2 లో వర్ణించినది.

“పరాంతకుడు పాండ్యరాజును - అతని సైన్యమును గజతురగభటుయూధములను సంహరించి మధురను ఆక్రమించినాడు. లంకాధీశుడు పంపిన గజతురగభటు వర్గములను తృటిమాత్రలో సంహరించినాడు. పాండ్యరాజు రాజసింహుని ఓడించి, పరాంతకుడు 'సంగ్రామ రాఘవ' బిరుదు సంపాదించినాడు.” క్రీ. శ. 922 నాటి ఉదయేందర శాసనమునకు పూర్వమే ఈ యుద్ధములు జరిగినవి.

పరాంతకుడు, పండ్రెండవ రాజ్య సం. మున వెల్లూరు యుద్ధమున పాండ్యసింహాళసేనలను ఓడించినట్లు గలదు. (18) ఒక శాసనము

శేన్నిప్పేరరై యన్ ఆధ్వర్యమున సింహళపాండ్యసేనల నెదుర్కొని, మునుముందు మరణించిన నల్లరు భటులను పేర్కొనుచున్నది. (19) వేలూరుదగ్గర జరిగిన ఘోరయుద్ధము క్రీ.శ. 915 ప్రాంతమైయుండును.

పరాంతకుడు వేలూరు యుద్ధానంతరము క్రమక్రమముగ పాండ్యరాజ్యమును ఆక్రమించినాడు. పాండ్యరాజు రాజసింహుడు స్వరాజ్యమును వదలి సింహళమునకు ప్రవాసిగా పారిపోయినాడు. దప్పలరాజు కాలమున మహావంశములో “పాండ్యరాజు చోళరాజు నకు భయపడి నావలో మహాతీర్థమును చేరినాడు. లంకాధీశుడు, అతనికి ఆతిథ్యమిచ్చి, నగరోపాంతమున ఒకప్రాసాదమును విడిదిగా నిచ్చి, జీవనోపాధిగల్పించినాడు. లంకాధిపతి చోళరాజును జయించు టకు సైన్యము నాయత్తపరుప, సామంతులు తిరుగబడి విప్లవమును నెలకొల్పినారు. పాండ్యరాజు తన కిరీటుమును రత్నహారములను అచట వదలి కేరళదేశమునకు తరలిపోయినాడు.” అని యున్నది. తిరువాళంగాడు కాననములోని శ్లోకము ఈ విషయమును పేర్కొను చున్నది.

పాండ్యరాజు పరాంతకపరాక్రమాగ్నికి తాళలేక పైతృకరాజ్య మును వదలి నముద్రమును (లంకను) ప్రవేశించినాడు. (20) రాజసింహుని తల్లి వానవన్ - మహాదేవి కేరళదేశ కన్యక. కాని కేరళరాజులుచోళులకు మిత్రులు. కావున మొట్టమొదట రాజసింహుడు కేరళమును చేరుటకు సందేహించినాడు. పరాంతకుడు, జయించిన పాండ్యరాజ్యమునకు సార్వభౌముడుగ మధురలో పట్టాభిషిక్తుడగుటకు సంకల్పించినాడు. కాని కిరీటుము మున్నగు రాజలాంఛనములు రాజసింహుడు సింహళమునకు కొనిపోయినాడు. కిరీటుహారదులను

తెచ్చుటకు సింహళముపైకి సేనలను 'ఉదయరాజు II' (945-53) కాలమున పంపినాడు. మహావంశములో "పట్టాభిషిక్తుడు కాగోరి పాండ్యకిరీటుమును పంపమని లంకాధీశునకు చోళరాజు రాయబారులను పంపినాడు. కాని లంకాధిపతి దానికి సమ్మతింపలేదు. చోళరాజు మహాసైన్యమును లంకపై పంపించినాడు. ఆ యుద్ధములో లంకారాజ్య సేనాపతి మరణించినాడు. అప్పుడు లంకాధిపతి కిరీటుమును గైకొని రోహణమున దాగినాడు - రోహణమును ప్రవేశింపలేక చోళసేనలు మరలిపోయినవి."

సింహళదండయాత్రాకాలమును నిష్కర్షగా నిర్ణయించుటకు పీలులేదు. పరాంతకుని రాజ్యాంతకాలమున జరిగియుండును.

పాండ్యదండయాత్రలలో పరాంతకునకు వేళిర్ వంశీయులైన కొడుంబాలూర్ రాజులు తోడ్పడినారు. కేరళరాజు, కేళప్పలువూరు రాజులైన పళువేట్ట రైయారులు మిత్రులుగా నుండిరి. పరాంతకుని రాజ్యారంభముననున్న ఒకశాసనములో అతని కుమారుడు, అరికుల కేసరి కొడుంబాలూరు రాజవంశములోని తెన్నవాన్ ఇళంగోవేళార్ పుత్రిక. వూది ఆదిచ్చపిదారి కన్యకను వివాహమాడినట్లుగలదు. రాజసింహునికి కొడుంబాలూరు రాజులకుగల వైరుధ్యము అతని శిన్నమానూరుశాసనము (క్రి. శ. 916) లో స్వయంవ్యక్త మగుచున్నది. రాజసింహుడు అందు తంజై రాజులను వైప్పురువద్ద జయించినట్లు, కొడుంబాలూరువద్ద యుద్ధము చేసినట్లు గలదు. దీనినిబట్టి, మహావంశ కథనమునుబట్టి, పాండ్యరాజునకు పరాంతకునికి మధ్య అనేక యుద్ధములు జరిగినవని ఊహింపవచ్చును.

పాండ్యయుద్ధములు జరుగుచున్నప్పుడు మధ్యమధ్య పరాంతకుడు పొరుగురాజ్యములపై దృష్టిమరల్చినాడు.

షోలింగపూరు శిలాశాసనము తొమ్మిదవ రాజ్య సం॥మున పరాంతకుడు గాంగరాజు పృథ్వీపతి ii వల్లభవద్ద ప్రదర్శించిన పరాక్రమమునకు మెచ్చి అతనికి 'బాణాధిరాజు' బిరుదు ప్రసాదించినాడు. (21) పృథ్వీపతి ఉదయేందిరము శాసనములో పరాంతకుడు ఇద్దరు బాణరాజులను నాశనముచేసి వైదుంబులను జయించినట్లు గలదు. (22) బాణులు ప్రాచీన రాజవంశీయులు పెరుబాణప్పాడిని పరిపాలించినారు. ఇది పాలూరునకు ఉత్తరమున కాళహస్తి పుంగనూరు మధ్యదేశము. అంతిమదశలో వారి రాజధాని పఠివి. షోలింగపూరు శాసనములోని ఈ పరివి అనంతపూరు మండలములో, నేటి పరిగి కావచ్చును. ఈ వంశములోని కడపటిరాజు మూడవ విక్రమాదిత్య విజయబాహు రాష్ట్రకూటు కృష్ణమహారాజు మిత్రుడు.

విజయాదిత్య ii ప్రభామేరువు బాణరాజ్యమును క్రీ. శ. 909 వరకు స్వతంత్రముగ పరిపాలించినాడు. హస్తీమల్లుడు బాణరాజాధిరాజు బిరుదమును 916 నకు ముందు పరాంతకునిచే పడసినాడు. పరాంతకుడు బాణరాజ్యమును ఈ వీడు సం॥ల మధ్య జయించినాడు. విజయాదిత్యప్రభామేరువు మునిమనుమడు రాష్ట్రకూటు కృష్ణరాజు మిత్రుడుగా ఉదయేందిర శాసనములో నున్నది.

బాణునితోపాటు వైదుంబులను పరాంతకుడు జయించినాడు. వీరు తెలుగురాజులు. తొమ్మిదవ శతాబ్దిలో వీరు రేనాండు 7000 ను పాలించినారు.

తిరునొణ్ణియూరు శాసనములు రెండు, నెల్లూరు మండలముపై దండయాత్రను ప్రస్తావించుచున్నవి. (26) మాజన్ పరమేశ్వరన్ అను

(21) SIL iii 96

(22) E. I IV p - 221-5

(23) SIL, ii No. 76 V 9

(24) 180, 234 of I912

పరాంతకుని సేనాని నెల్లూరును నాశనముచేసి, శీత్యుళిని జయించి నాడు. మార్గమధ్యమున తిరునొట్టయూరులో ఆగి మహాదేవునికి వంద నము లర్పించి భూదానము చేసినాడు. ఆ దానశాసనకాలము పరాంత కుని ముప్పదినాలుగవ సంవత్సరము అనగా క్రీ. శ. 941.

క్రీ. శ. 940 ప్రాంతమున రాష్ట్రకూటసింహాసనమును 3 వ కృష్ణమహారాజు అధిష్టించినాడు. 940 ప్రాంతమున పరాంతకుని రాజ్యమున స్థితిగతులు మారినవి. సామ్రాజ్యము స్వల్పకాలములో అధికముగా విస్తరించినది. గంగవృద్ధీపతి ii మరణించినాడు. అతని పుత్రుడు విక్కియణ్ణుడు తండ్రికి పూర్వమే గతించినాడు. పృథ్వీపతికి పుత్రులు లేరు. భూతుగుడు రాష్ట్రకూటకన్యకను రేవకాదేవి కృష్ణ మహారాజు సోదరిని వివాహమాడినాడు. అతడు గంగరాజ్యమునకు రాజు అయినాడు. అతని సోదరుడు రాచమల్లుని చంపి అతని రాజ్య మునుగూడ కలుపుకొన్నాడు. (25) బాణరాజు గజబాహు కృష్ణరాజు నకు మిత్రుడై ఆయన సాయము నపేక్షించినాడు. పరాంతకుడు తనపుత్రుడైన రాజాదిత్యుని గజహయ యాథములతో తిరుమునై ప్పాడినాడున నిలిపినాడు. (26) అతనికి తోడ్పడుచు అతని సోదరుడు అరికులకేసరికూడ ఆ ప్రాంతముననున్నాడు. (27) పరాంతకుడుకూడ రాష్ట్రకూటదండయాత్ర నెదుర్కొనుటకు సకాలమున ఈ సన్నాహ ములను చేసినాడు. కృష్ణమహారాజు దక్షిణమునకు దండెత్తి వచ్చి నాడు. భూతుగుని ii ఆత్మూరుశాసనము క్రీ. శ. 949 - 50 లో తక్కిలము యుద్ధమును పేర్కొనుచున్నది. (28) పరాంతకుని శాసనములు ఉత్తరదక్షిణార్కాట మండలములలో క్రీ. శ. 948 ను.న కన్పించు

[25] Rice - Mysore and George p 45

[26] A S, 1905-6 p 181. Also 180 of 1921 A R E, 1921 II 25,

[27] 1280 of 1904,

[28] E I VI p 51

చున్నవి. (29) 948 సంవత్సరము తరువాత ఆ ప్రాంతముల అతని శాసనములు కన్పించుటలేదు. కావున 949 లో తక్కిలము యుద్ధము వరకు పరాంతకుని రాజ్యమున కృష్ణమహారాజు ప్రవేశింపలేదని ఆచార్య శ్రీ నీలకంఠశాస్త్రిగారి అభిప్రాయము.

కృష్ణరాజు 9 వ రాజ్య సం. దక్షిణఆర్కాటు మండలములోని సిద్ధలింగమడము శాసనము కృష్ణరాజు తంజావూరు విజయము పేర్కొను చున్నది. (30) అనగా క్రీ. శ. 945 ప్రాంతము. వీరరాజేంద్రుని కన్యాకుమారి శాసనములో అజేయుడైన పరాంతకుని జయించినట్లు గలదు - కావున కృష్ణరాజునకు పరాంతకునకుమధ్య కొంతకాలము యుద్ధము జరిగియుండును. అందు తాత్కాలిక జయోపజయములను పురస్కరించుకొని శాసనములు బయలుదేర వచ్చును. కాని క్రీ. శ. 949 తక్కిలము విజయము దక్షిణమున కృష్ణరాజు అధిపత్యమును నుప్రతిష్ఠిత మొనర్చినది. సిద్ధలింగమడము శాసనమును కృతకమని ఆచార్య నీలకంఠశాస్త్రిగారు పూర్వపక్షము నెలకొల్పినారు. (31)

తక్కిలము యుద్ధము ఆరోజమునకు 6 మైళ్ళ దూరములో క్రీ. శ. 949-50 లో జరిగినది. (32) భూతుగుని ఆర్కాటు శాసనములో తక్కిలయుద్ధవర్ణన విశులముగా గలదు. యుద్ధ సంరంభములో గురిచూచి భూతుగుడు, ఏనుగు అంబారీమీదనున్న రాజాదిత్యుని బాణముతో సంహరించినాడు. దీనికి కృష్ణరాజు సంతోషించి అతనికి బనవాసి 12000 చెల్వల 300 అహూకరించినాడు. (33) చోళశాసనములు ఈ విషయము పేర్కొనుచున్నవి. తిరువాళం

[29] 419 of 1903, 184, 313 of 1906, 149 of 1916.

[30] 375 of 1909.

[31] Colas p 138.

[32] E I [V p 331 n 3.

[33] ఈ గ్రంథములో రాష్ట్రకూట చరిత్రపై అధ్యాయమును చూడుడు.

గాడు శాసనములో రాజాదిత్యుడు, అప్రతిహతుడైన కృష్ణరాజును కంపింపజేసి, బాణోపహతుడై, త్రిజగత్కీర్తితుడై దివ్యవిమానమున స్వర్గలోకమును అధిష్టించినట్లు గలదు. (34) తక్కినవిజయముతో కృష్ణరాజు పరాంతకుని రాజ్యమును సంపూర్ణముగ ఆక్రమింపలేదు. కృష్ణరాజు పదునారవ రాజ్య సం. తరువాత గాని దక్షిణఆర్కాటు మండలమున అతని రాజ్య సం.ల పేర్కొను శాసనములు విరివిగా కన్పించుటలేదు. 952, 954 లలో దక్షిణ ఆర్కాటు లోని చిన్నచిన్న సామంతుల రాజ్యములు పరాంతకుని రాజ్యసంవత్సరమున గాని కృష్ణరాజు రాజ్య సంవత్సరమునుగాని పేర్కొనుట లేదు. (35) కృష్ణరాజు 16 వ రాజ్యసంవత్సరమునుండి 30 వ సం.వరకు ఎన్నియో శాసనములు ఈ మండలముల లభించుచున్నవి. 'కచ్చియుంతంబైయుంకొండ' అను బిరుదును కృష్ణరాజు వహించినాడు. కాంచి, తంజావూరులను ఇతడు జయించినట్లు చెప్పవలెను. అతని కర్ణాడ్ శాసనములో 959 లో మేల్పాడిలో దక్షిణ ఆర్కాటులోనుండి చోళరాజును నాశనముచేసి రాజ్యమున అశ్రితులను అధికారులుగా నియోగించినాడు. (36) కృష్ణరాజాదిగ్విజయమున ఆ శాసనములో అతడు రామేశ్వరమున జయ స్తంభమును నెలకొల్పి సింహళరాజునుండి కానుకలు గ్రహించినట్లు గలదు. (37) సింహళరాజులకును పరాంతకునికిని గల వైరుధ్యము సుప్రసిద్ధము. దానిని పురస్కరించుకొని పరాంతకుని గెల్చిన కృష్ణమహారాజునకు లంకాధిపతి కానుకలు పంపియుండవచ్చును. కృష్ణమహారాజు కాలమున చోళసామ్రాజ్యము ముకుళించినది.

[34] A S S I, IV, 106-7 p 11, 42-45.

(35) 338, 356 of 1902 తిరువణ్ణామలై.

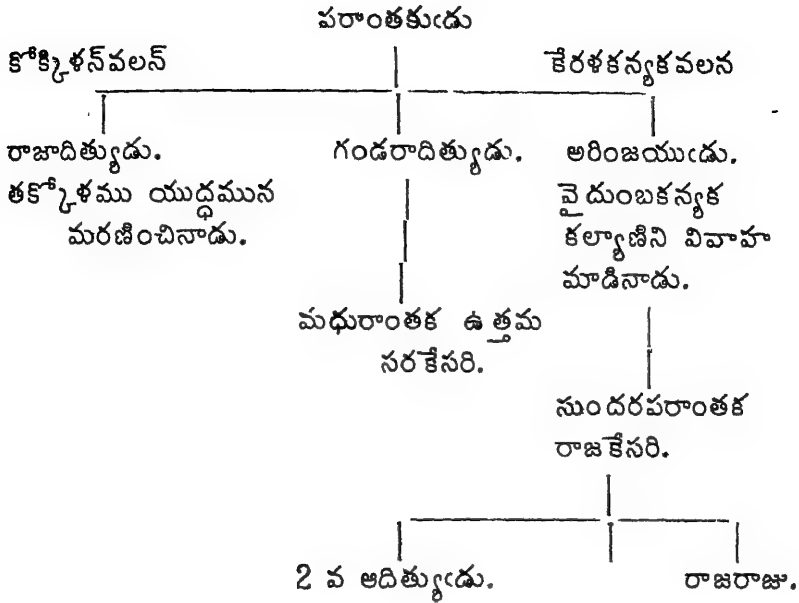
(36) ఈ గ్రంథమున రాష్ట్రకూటుచరిత్ర - చూడుడు.

(37) E 1, IV p 280.

చోళచరిత్ర - సంధియు ము

పరాంతకుని తరువాత రాజరాజు సింహాసన మధిష్ఠించువరకు మధ్యనున్న మూడు దశాబ్దాల వ్యవధి చోళచరిత్రలో సంధియుగము. పరాంతకుని కాలమున చాళుక్యసామ్రాజ్యము మెఱపుతీగవలె మీరు మిట్లు గొలిపి అదృశ్యమైనది. రాజరాజు కాలమున చాళుక్య సామ్రాజ్యము స్థిరసౌదామనివలె వెలిగినది. కాని యీ మధ్యకాలమున చోళరాజులు రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమున అణగి మణిగి పడియుండిరి. పరాంతకుని తరువాత చోళసింహాసనము నధిష్ఠించిన రాజుల ఆను పూర్విని గురించి, వారి కాలనిర్ణయమును గూర్చి చరిత్రజ్ఞులకు ఏకవాక్యత కుదురలేదు.

కన్నరదేవుని శిలాశాసనములు చెంగల్పట్టు - ఉత్తర ఆర్కాటు మండలములలో 28 వ రాజ్య సం.ము వరకు కన్పించుచున్నవి. అనగా క్రీ. శ. 966 వరకు కృష్ణరాజు చోళరాజ్యమును శాసించినాడు. ఇవి కాక మరికొన్ని శిలాశాసనములు మదురైకొండ రాజకేసరి, 1 వ రాజ్య సం.మునుండి 17 వరకు మధురాంతక పాండియన్ తలై - కొండపరకేసరి శాసనములు - పార్థివేంద్ర శాసనములు 13 వ రాజ్య సం.ము వరకు కన్పించుచున్నవి. ఉత్తమచోళుని శాసనములు 16 వ రాజ్య సం.మువరకు కలవు. ఈ శాసనములనుండి సంగ్రహించిన నామములను ఆచార్య నీలకంఠశాస్త్రిగారు ఈ క్రింది వంశవృక్షముగా నిచ్చినారు.

ఈ శాసనములోని రాజ్యసంవత్సరములనుబట్టి రాజులు సమకాలినులుగ వలినట్లు కన్పించుచున్నది. శ్రీ నీలకంఠశాస్త్రిగారి క్రింది విధముగ నిర్ణయించినారు.

రాజకేశరి గండరాదిత్యుడు	—	క్రి. శ.	949 - 957
పరళేశరి అరింజయుడు	—	,,	956 - 957
రాజకేశరి సుందరచోళుడు	}	—	,, 956 - 973
మధురకొండై			
పరళేశరి అదిత్యుడు II	}	—	,, 956 - 969
పార్థివేంద్రకరికాలుడు			

గండరాదిత్యుడు

రాజకేశరి గండరాదిత్యుడు రాజ్యమును శాసించినట్లు తిరువాలంగాడు - లియెడిన్ శాసనములు సూచించుటనుబట్టియే గాక పిళ్ళయార్ - అళ్ళార్ - అరికులకేశరిదేవుని పేర్కొనుచున్న రాజకేశరి

8 వ రాజ్యసం.రమున శాసనమువలన గూడ తెలియుచున్నది. (38) కాని అతడు క్షీణించిన చోళ రాజ్యమును శాసించినాడు. 957 లో రాష్ట్రకూట కృష్ణమహారాజు తొండై మండలమున ఆశ్రితులకు రాష్ట్రములను పంచియిచ్చుచున్నాడు. గండరాదిత్యుడు కుమారుడు ఉత్తమ చోళుడుపసిపాపగా నుండగా మరణించినాడు. అతనిరాణి శేంబియన్ మహాదేవి క్రీ.శ. 1001 వరకు జీవించినది. (39) ఈమె చేసిన దానములు కట్టించిన శివాలయములు ఆమె ధర్మతాత్పర్యమును చాటుచున్నవి. మేర్కొలందరుళిన - దేవర్ (పశ్చిమమునకు వెళ్ళినరాజు) ఇతని నామాంతరము (40) చిదంబరములోని ఆలయములోని తిరులిశైప్పా ఇతడు రచించియుండును. ఇందు పరాంతకుడు పాండ్యదేశమును జయించి నటరాజు దేవాలయమును సువర్ణమయమొనర్చినట్లుగలదు.

అ రిం జ యుఁ డు

అరింజయుడు అన్నగారైన గండరాదిత్యరాజకేసరి తరువాత రాజ్యమేలినాడు. అతని రాజులు విమర్ కుండవైయార్, కోడైపిరాత్తి యారులు అతని మరణానంతరము అతని కుమారుని రాజ్యమున దానములు చేసినారు. అరింజయుడు అఱ్ఱురులో మరణించినాడు. (41) అఱ్ఱురులో మరణించిన చోళరాజునకు రాజరాజు స్మారకాలయమును మేలపాడివద్ద నిర్మించినాడు. (42) కావున అరింజయుడు చోళసామ్రాజ్యపునరుద్ధరణకు పూనుకొని యుద్ధములో మరణించినట్లు అతని దివ్యస్మృతిని రాజరాజు అర్పించినకాలమున ఆలయమును వెలయించినట్లుపాంపవచ్చును.

(38) 176 of 1907, 570, 574 of 1908.

(39) 200 of 1904

(40) 540 of 1920

(41) 587 of 1920

(42) 511 (111) 17

సుందరచోళుడు

అరింజయుని తర్వాత అతనికి వైదుంబకన్యక కల్యాణికి ఉద్భవించిన పుత్త్రిఁడు సుందరపరాంతక II మధురైకొండ రాజకేసరి రాజ్యమేలినాఁడు. లియదిన్ శాసనములో పరాంతకుఁడు 'చేవూరు' యుద్ధమున రక్తవాహినులను ప్రవహింపఁజేసినట్లు అతని కుమారుఁడు ఆదిత్యుఁడు సింహకిశోరమువలె వీరపాండ్యమత్రేభముపై లంఘించినట్లు వర్ణన కలదు. చేవూరు యుద్ధములో ఓడిపోయిన వీరపాండ్యుని, చోళసైన్యములు కొడుంజాలూరు పరాంతక శిరియవేలూరు నాయకత్వమున వెంబడించినవి. వీరపాండ్యుఁడు అరణ్యములలో దాగినాడు. (43) పాండ్యరాజునకు సింహశసేనలు తోడ్పడినవి. శిరియవేలూరు సింహశముపై దండయాత్ర సుందరచోళుని 3 వ రాజ్య సం. రము క్రీ. శ. 999 ప్రాంతమున సాగించినాడు. (44) మహేంద్రుని [V పాలనము (956 - 72 లో) మహావంశములో ఈ క్రింది కథనము కలదు. (45)

“వల్లభరాజు నాగదీపముపై సైన్యము నీ దేశమును జయించుటకు పంపినాఁడు. లంకాధిపతి సేనాపతిసేనుని వల్లభరాజు సేనపై పంపినాఁడు. సేన సేనాపతి వల్లభరాజు సైన్యమును ఓడించినాఁడు. వల్లభరాజు లంకాధిపతితో సంధిచేసికొని వెడలిపోయినాఁడు” వేన్నగిరి శిలాశాసనము (మిహిందుని) ద్రమిళులను సేనసేనాపతి జయించినట్లు పేర్కొనుచున్నది. (46)

(43) 302 of 1908 కన్యాకుమారి శాసనము V 63

(44) 116 of 1896, I 11 V 980

(45) Oh 54 VV 12 - 16.

(46) E 2 - i p p 2966.

“పల్లభ” రాష్ట్రకూట రాజుబిరుదము కావున మహావంశములోని దండయాత్ర కృష్ణరాజుదని కొందఱుఁబొందవచ్చును. వేస్సగిరి శిలాఁ ననము ద్రమిళులను పేర్కొనుటచేత- చోళశాసనము సింహళ దండయాత్రను పేర్కొనుటచేత- చోళులకు ‘వళప’ అనురూపాంతరము కలదు కావున నీ దండయాత్ర చోళులకు సంబంధించిన దని ఆచార్య శ్రీ సీతకంఠశాస్త్రిగారి అభిప్రాయము.

రెండవ ఆదిత్యునితోపాటు, వీరపాండ్యుని జయించినట్లు కొడుంబాలూరు భూతి విక్రమకేసరి చెప్పకొన్నాడు. ఈ శిలాశాసనములో విక్రమకేసరి కాలికేసలములను పల్లవరక్తశోణితములుచేసి వంశివేల్ ను నాశనముచేసి కొడుంబాలూరునుండి పరిపాలించినట్లు గలదు. (47) అతని యిద్దరు కుమారులకు పరాంతక- ఆదిత్య అను పేర్లను పెట్టినారు. పరాంతక శిఠియవేలూరు పూర్వోక్తమైన సింహళ దండయాత్రను నడిపినాడు. దీనినిబట్టి కొడుంబాలూరు విక్రమకేసరి, అతని కుమారుడు సుందరచోళునకు వీరపాండ్యునితోడి యుద్ధములో సహాయమొనర్చి నాడని చెప్పవచ్చును. సుందరచోళుడు రాష్ట్రకూట విజయముచే జీర్ణించుచున్న చోళసామ్రాజ్యమును పునరుద్ధరించినాడు. అతడు కాంచిపురమున సువర్ణభవనమున మరణించినాడు. ‘పొన్ మాళిగెత్తుంజినదేవుడు’ అని అతనికి అప్పటినుండి పేరువచ్చినది. (48) అతని రాణి వానవణ్ మహాదేవి, మలైయమాణ్ కన్యక భర్తతో సహాగమనము నల్పినది.

సుందరచోళుని అవసానకాలమున ఆదిత్యుడు హత్య గావించబడినాడు. రాజకేసరి రెండవ సం. మున ఉదయగిరి శాసనములో శ్రీవీరనారాయణ చతుర్వేదిమంగళములోని సభవీరపాండ్యుని శిరస్సును

(47) 129 of 1907 pd 14 [Text]

(48) SII [II] N 288 of N 5

ఖడించిన కరికాలచోళుని హత్యగావించిన రాజద్రోహమునకు హంతకుల అస్తిని సంగ్రహించి వేలము వేయుట గలదు. (49) ఈ శాసనము సుందరచోళునిది. లేక రాజరాజునదై యుండవలెను.

రెండవ రాజ్య సం. మునుబట్టి సుందరచోళునిది కాదని సిద్ధించుచున్నది. అయిన రాజరాజునదై యుండవలెను. శాసనాక్షరములు, అందలి జ్యోతిషనిర్దేశములు ఈ నిర్ణయమునకు దోహదము కల్పించుచున్నవి. దీనినిబట్టి అదిత్యుని హత్యకు 16 వ సం.ము దాటి నంతవరకు ప్రతిక్రియ జరుగలేదు. సుందరచోళుని తరువాత అతని తమ్ముడైన ఉత్తమచోళుడు రాజ్యమును కాంక్షించినాడు. ఈ హత్యలో అతనికి ప్రత్యక్షముగ - లేక - పరోక్షముగ సంబంధ మున్నట్లూ హించుట సత్యదూరము కానేరదు. తిరువాలంగాడు తామ్రశాసనము ఉదయార్గుడి శాసనమును పరిశీలించిన ఈ విషయము స్వయంవ్యక్తము కాగలదు. ఆ శాసనములో -

“అదిత్యుడు స్వర్గమును జూడగోరి అస్తమించిపోయినాడు. (అస్తంగతవాన్-అదిత్యశబ్దముపై శ్లేషగలదు.) పౌరులు కలికాలములో పెరిగిపోవుచున్న పాపాంధకారమును త్రోసివేయ “అమమెళివర్మ” (రాజరాజు)ను ప్రార్థించినను, అతడు ఛాత్త్రధర్మమును పాలించి, తన పినతండ్రి తన రాజ్యమును కోరుచున్నంతవరకు రాజ్యమును తనకు కావలెనని అంతరాత్మలో కూడ కాంక్షించలేదు.”

అదిత్యుడు అస్తమించినాడు. పాపాంధకారము నలుగడల గ్రమ్మినది. పౌరులు దానిని త్రోసివేయ రాజరాజును కోరినారు. రాజరాజు పిరికిపంధ కాడు. కాని పినతండ్రి రాజ్యము నపేక్షించినాడు. అందుచే తలయొగ్గి ఊరకున్నాడు. కాని పినతండ్రి కూడ తన

కొడుకులకు రాజ్యము నివ్వక రాజరాజునే యువరాజును చేసినాడు. తిరువాలంగాడు శాననములో - అరుమోళి సాక్షాద్విష్ణవతార మని గ్రహించి మధురాంతకు డతనిని యువరాజుగ జేసి తాను రాజ్యభారము వహించినట్లున్నది. మధురాంతకగండరాదిత్రన్, ఉత్తమచోళుని పుత్రుడు రాజరాజు కాలమున ఉన్నతరాజోద్యోగియై అతనికి తోడ్పడి నాడు. దీనిని బట్టి ఉత్తమచోళుని నిస్వార్థము రాజరాజు రాజ్యతంత్రజ్ఞుత ప్రదర్శిత మగుచున్నది.

ఉత్తమచోళుడు

ఆదిత్యపరకేశరి వీరపాండుని ఓడించి రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున కలిసిపోయి ఉత్తరరాష్ట్రమును పునరుద్ధరించినాడు. ఉత్తర మేరూరు, కాంచీపురము, తక్కిలము, తిరువణ్ణామలైలో లభించిన ఆనాటి చోళశాననములనుబట్టి తిరిగి ఉత్తర దక్షిణ ఆర్కాటుమండలములు, చెంగల్పట్టుమండలములు చోళరాజ్యమున చేరినవని తెలుచున్నది. తిరుచునాపల్లి మండలములోని కొన్ని శాననములు ఉత్తమచోళుని ఉద్యోగి అంబలవన్ పళువూర్నక్కన్ను పేర్కొనుచున్నవి. ఇతనికి ఉత్తమచోళుడు విక్రమశీలమారాయర్ అను బిరుదునిచ్చినాడు. ఇతడే రాజరాజుకాలమున నున్నాడు. ఇతనికి ముమ్మడిశోకాన్ రాజరాజపల్లవరాయన్ బిరుదులుకూడ నున్నవి. (51) మధురాంతక గండరాదిత్యుడు ఉత్తమచోళుని పుత్రుడు.

రాజరాజు

రాజకేశరి అరుమోళివర్మ రాజరాజు తొలినామధ్యము. చాల కాలము యువరాజుగనుండి క్రీ. శ. 985 వ సం. ము పట్టాభిషిక్తుడైనాడు రాజరాజు పరిపాలించిన 30 సం.లు చోళరాజ్యమున స్వర్ణయుగము. రాష్ట్రకూటదండయాత్రలో ముకుళించిన చోళసామ్రాజ్యమును విస్త

రింపజేసినాడు. ఉత్తమచోళుని తల్లి శేంబియన్ మహాదేవిని గౌరవముతో సోదరికుందవైని అనురాగముతో చూచినాడు.

పరిపాలనారంభమున రాజరాజు ముమ్ముడిచోళదేవ బిరుదాంకితుడు. (52) ఈ బిరుదునకుగల అర్థము నిర్ణయించుటకు వీలులేదు. సింహాసనమధిష్ఠించిన వెంటనే రాజరాజు కేరళదేశముపై దండెత్తినాడు. కాందలూర్ - శాలైక్కల మఱుత్త - అనుబిరుదు రాజరాజు నాల్గవరాజ్యమునుండి కన్పించుచున్నది. (53)

కాందలూరు, ప్రస్తుతము వలియశాలై, (సంస్కృతమున జ్వాలా) ప్రాచీనకాలమున తిరువేందిరములో నేకదేశమని గోపీనాథరావుగారి నిర్దేశము. పాండ్యకేరళదేశములలో రాజరాజు శాసనములు 8 వ రాజ్య సం.మునకు పూర్వము కన్పించుట లేదు. తిరువాలంగాడు శాసనములో రాజరాజు దిగ్విజయమును దక్షిణమునుండి ఆరంభించినాడని పాండ్యరాజు అమరభుజంగుని చెరపట్టినాడని గలదు. రాజరాజు తన శాసన పీఠికలలో చారిత్రకాంశములను ప్రస్తావించు బిరుదులను చేర్చినాడు. ఈ ఆచారమును అర్వాచీన చోళరాజులు అనుసరించి నారు. 20 వ రాజ్య సం. మున అతడు మధురను నాశనముచేసి 'కోల్లమ్మకోల్ల' దేశములను 'కోడుంగోలూరు' రాజులను జయించినాడు. (54)

పశ్చిమదండయాత్రలను నడిపినది యువరాజైన రాజేంద్రుడే యై యుండును. (55) అతడర్వాచీనకాలమున వేంగి గంగమండలములకు దండనాయకుడు. అతడు తులువ, కొంకణములను

(52) 453 of 1908 (yr 3)

(53) 395 of 1924.

(54) 394 of 1911 ARE 1912 1122.

(55) E O 111 Sr. 125.

అక్రమించినాడు. మలయదేశమును నిగ్రహించి చేరులను తెలుగు రట్టులను తరిమివేసినాడు. (56) రాజేంద్రుడు గంగమండల సేనాధి కారిగ, మాలవ్వి (కూర్గు) గ్రామమును క్షత్రియశిఖామణి-కొంగాల్వ బిరుదమును మణిజునికి రాజాజ్ఞానుసారము నమర్పించినాడు. కొంగాల్వ వంశీయులు ఒక శతాబ్దివరకు చోళసామంతులై చిన్న రాజ్యము నేలినారు.

ఈశమ్ లేక సింహళమును రాజరాజు జయించినట్లు క్రి. శ. 993 శాసనములో గలదు. (57) అష్టదిక్కుల కీర్తి కెక్కి సింగులు పాలించుచున్న ఈశమండలమును జయించినాడు. (58) 29 వ సం.మున (1014లో) తంజావూరులో నిర్మించిన అలయమునకు రాజ రాజు సింగళములోని అనేక గ్రామములను దానము చేసినాడు. (59) తిరువాలంగాడు శాసనములో “రాముడు వానరసహాయముతో సేతువును కష్టపడి నిర్మించి లంకాధిపతిని జయించినాడు. కాని ఈ రాజు రాము నతిక్రమించి నావలలో సైన్యముతో సముద్రమును దాటి లంకాధిపతిని తగులబెట్టినాడు” అని కలదు. సింహళముపై రాజరాజు పుత్రుడు రాజేంద్రుడు నావికా దండయాత్రను సాగించినప్పుడు మహిందుడు V రాజ్యమును శాసించియుండును. మహావంశములో రాజరాజు దండయాత్ర ప్రస్తావన లేదు. దీనికి కారణము మహిందుని V 10 వ రాజ్య సం.ము లోని చరిత్రాంశములు అవ్యవస్థితముగ నుండుట. (991 A. D.) ఈ సం.రము జరిగిన సైనికవిప్లవ కారణమున మహిందుడు పరవశాక్షిర్ణమైన ‘రోహణ’ ప్రదేశమునకు తరలిపోయినాడు.

(56) 5 cf 1895 yr 28.

(57) 261 of 1910.

(58) SII (iii) 4, 15

(59) SII (ii) 92 Paras 12 - 15

రాజరాజు అదనుగ్రహించి ఉత్తరసింహాళమును జయించినాడు. నాటి నుండి అది ముమ్ముడి శోలమండలముగా విలసిల్లినది. (60)

రాజరాజు సైన్యము 1000 సం.ముల నుండి సింహాళరాజధాని యైన అనూరాధపురమును విధ్వంసమొనర్చినది. 'పో' లో న్నరువ', ప్రాచీన రాజ్యసైన్యశిబిర ప్రదేశము నూతనరాజధాని యైనది. కందమా రనువర' (సేనాశిబిరదేశము) ఈ రాజధానికి నామాంతరము. 'పో'లో న్నరువ'ను చోళులు జననాథమండలముగ మార్చినారు. (61) రాజ రాజు శిలాశాసనములు సింహాళములో కన్పించుచున్నవి. (62) ఆ రాజ ధానిలో నేటికిని నిల్చియున్న శివాలయము రాజరాజు నిర్మించి యుండును. తంజావూరు దేవాలయము ఈ శివాలయ శిల్పనిద్యా జము నేకకుటుంబమునకు చెందినవే. ఈ దేవాలయమున ప్రాచీన శిలాశాసనములు రాజేంద్రునితో ఆరంభించుచున్నవి. చోళరాజోద్యోగి కుమరన్ రాజరాజపురమును మహాతీర్థమున రాజరాజేశ్వరాలయమును చేలయించినాడు. (63)

గంగపాడి నొలుంబపాడి, తడిగై పాడి లేక తడిగై వళి (ప్రస్తుత మైనూరు రాజ్యములోని) రాజ్యములు రాజరాజు కాలమున చోళ రాజ్యములో కలిసిపోయినవి. శాలై విజయానంతరము, రాజరాజు తత్తపాడి, తలై క్కాడు, నొలుంబపాడి, పిరుదిగంగర్ - వళనాడు వద్ద విజయములు సాధించినాడు. నొలుంబులపై గంగులపై నడిపిన దండ యాత్ర రాజరాజు 9 వ రాజ్య సం.ము మొట్టమొదట కన్పించుచున్నవి. (64) క్రీ. శ. 991 లో నవే 6 వ రాజ్య సం. ము మైనూరురాజ్యమున

(60) SI (ii) 92 Para 12

(61) A S O 1906 or 27

(62) A S O 1891 p 12 Nos. 78 - 80

(63) 67 of 1923 A R E 1923 ii 27

(64) 97 of 1921.

చోళనారాయణుని(రాజరాజు)శాసనము కన్పించుచున్నది. (65) క్రీ. శ. 998 లో అయ్యపుని పుత్రుడు గన్నరనదేవుడు దళిగపాడిని రాజరాజు సామంతుడుగా పరిపాలించినాడు. (66) ఒక నొలంబాధిరాజు రాజరాజు సేనాని. (67) శక 933 లో నొలంబాధిరాజు చోరయ్య చోళ సామంతుడు. (68) కావున గంగసామంతులైన నొలంబుల సహాయముతో రాజరాజు గంగరాజ్యమును జయించినట్లుపాపవచ్చును.

2 వ తైలరాజు ఆహవమల్లుడు రాష్ట్రకూటరాజ్యమును అక్రమించినాడు. క్రీ. శ. 992 లో తైలరాజు చోళరాజును జయించినట్లు శాసనములో గలదు. (69) తైలరాజు పశ్చిమచాళుక్య సత్తాశ్రయుని జయించి, కొల్లగొట్టిన ధనమును తంజావూరు దేవాలయమునకు సమర్పించినట్లును గలదు. (70) క్రీ. శ. 1003 ప్రాంతమునుండి రాజరాజు శాసనములలో అతడు రట్టపాడి 7500000, రాజ్యమును జయించినట్లు గలదు. (71) తిరువాలంగాడు శాసనములో సత్తాశ్రయుడు చోళసముద్రము నెదుర్కొనలేక యుద్ధభూమిని వీడి పారిపోయినట్లు గలదు. క్రీ. శ.. 1007 లో సత్తాశ్రయుని హాట్టూరు శాసనములో నూర్మడి చోళరాజేంద్ర విద్యాధరుడు, రాజ రాజ నిత్య వినోదుని పుత్రుడు చోళకులాలంకారుడు బిజాపురీమండలమున నున్న దోనూరువరకు దండయాత్ర సాగించి - 900000 సైన్యముతో రాజ్యమును కొల్లగొట్టి-స్త్రీలను పిల్లలను బ్రాహ్మణులను వధించి కన్యకలను చెఱబెట్టినట్లు గలదు. ఆ శాసనమే “తిగుళమారి” సత్తాశ్రయుడు

(65) MAR 1917 P 42.

(66) 169 of 1911 yr 13.

(67) E C x M b 208.

(68) ibid of 118.

(69) 36 of 1904, I, A, V, N. 17

(70) 911. ii 1 Para 92.

(71) 333 of 1927 yr 18 ARE 1927 ii 11. 97 of 1921.

చోళులను తరిమివేసి, వారి వస్తువాహనములను పరిగ్రహించి దక్షిణదేశమును తిరిగి ఆక్రమించినట్లు చెప్పుచున్నవి. (72) నొలంబవాడి గంగపాడిలో చోళశాసనములు కన్పించుటలేదు. కావున చోళులు రట్టపాడిపై దండయాత్రను నెరపినను, చిట్టచివరకు మరలిపోవలసి వచ్చినట్లు ఎంచవచ్చును. గుంటూరు మండలములోని చేబ్రోలు వద్ద ఆహవమల్ల సత్తిగుని సామంతుని శాసనము శక 928 లో కన్పించుచున్నది. దీనిని బట్టి సత్యాశ్రయఁడు ఈ యుద్ధములో తూర్పుచాళుక్య రాజ్యమైన వేంగిదేశసహాయమును సంపాదించినట్లుఁపొపవచ్చును. రాజరాజు వేంగిదండయాత్రకు ఈ ఊహ ఉపపత్తిని కల్పించుచున్నది.

వేంగిదండయాత్ర

పరాంతకుని కాలమున చోళరాజ్యము నెల్లూరువరకు విస్తరిల్లినది. రాష్ట్రకూటదండయాత్రతో ఉత్తరరాజ్యములు స్వతంత్రము లైనవి. పరాంతకుని తరువాత చోళరాజ్యము ఉత్తరమున చెన్నపురి ప్రాంతమున నున్న తిరువొట్టియూరును దాటలేదు. రాజకేసరి అరవరాజ్య సం.మున కాంచీపురములోని శాసనము దుర్గాలయమునకు గొఱ్ఱెలమందను రాజు దానముగా పేర్కొనుచున్నది. రాజరాజు 8 వ రాజ్య సం. మున గూడూరు తాలూకాలోని రెడ్డిపాలెములో ఒక శాసనము ముమ్ముడి వైతుంబమహారాజన్ లేక దురై అరసన్ దానమును పేర్కొనుచున్నది. ఇతఁడు రాజరాజు రాజోద్యోగియై యుండును.

వేంగిమండలముతో రాజరాజునకుగల ప్రత్యక్షసంబంధము రట్టపాడి దండయాత్రకు అర్వాచీనము - తూర్పుచాళుక్యుల తామ్ర శాసనములు విరివిగా లభించుచున్నవి. ఆ కాలమున వేంగిచరిత్రను సమగ్రముగ చిత్రించుటకు తోడ్పడుట లేదు. రెండవ అమ్మరాజు

(క్రి. శ. 945-70) కాలమున వేంగి రాజ్యమున అంతఃకలహములు అరంభించినవి. రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి కృష్ణరాజు iii తంత్రాంగము ఈ అంతఃకలహములకు దోహదము కల్పించినది. అమ్మరాజు 11 రాజ్య సం. తరువాత కళింగమునకు పోయి (కృష్ణరాజు కోపకారణమున) తలదాచుకొన్నాడు. (73)

బాడపుని ఆరంభాక శాసనములో కృష్ణరాజుతో మైత్రి నొన గూర్చుకొని బాడపుడు అమ్మరాజును తరిమివేసి వేంగిని ఆశ్రితులో గలిపి ధర్మముగా పాలించినట్లు గలదు. (74) శక్తివర్మ ప్రభుబట్టు శాసనపత్రములు ఈ అంతఃకలహములకు స్వస్తివాక్యమును పఠించు చున్నవి. (75)

అమ్మరాజు తరువాత దానార్ణవుడు, అతని సోదరుడు సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. క్రి. శ. (970-3) దానార్ణవుని తరువాత 27 సం. ఆరాజకము ప్రబలినది. ఆరంభాకశాసనపత్రములు కృష్ణరాజు సహాయముతో బాడపుడు అమ్మరాజును పారద్రోలినట్లు గలదు. కాంచీపుర శాసనమును బట్టి తూర్పు గంగకామార్ణవుడు కనిష్ఠశాఖకు సహాయము చేసి దానార్ణవునెదుర్కొని యుద్ధమున మరణించినట్లు తెలియుచున్నది. (76) తాలరాజు శ్రీ పూండి తామ్రశాసన పత్రములలో వేంగి రాజ్యముపై కనిష్ఠశాఖకు ధర్మాధికారమున్నట్లు తాళ I తాల II రాజుల మధ్య అంతరమును వినిర్మించినవి. తైలరాజు ii జ్యేష్ఠసోదరుడైన బాడపునితరువాత స్వతంత్రమున పాలించినది లేనిది తెలియదు.

(73) మాగల్లు శాసనము - అగమత్ కృష్ణకోపాత్ కళింగమ్.

ARE 1917, 11, 24

(74) E. XIX No 24 See chapter on Rashtrakutas.

(75) Journal of the Telugu academy ii pp 399

(76) 237 - 238 of 1931 జాతచోడుడు తెలుగుచోడుల మూల

పురుషుడు. ఐతిహ్యము.

కాని బాడప, తాలరాజుల శాసనములు ఈ అరాజకకాలమునకే చెందుచున్నవి.

క్రి. శ. 925 లో 1 వ తాళరాజు రాజ్యము నాక్రమించినప్పటి నుండి ఆరంభించిన అంతర్యుద్ధము అమ్మిరాజు కాలమున విషమించి క్రి. శ. 999 పూర్వము 27 సం. లు అరాజకములో మునిగినది. వీనిని రణస్థపూండి శాసనము “దై వదుశ్చేష్టిత” మనుచున్నది. ప్రభుబుట్టు శాసన పత్రములలో శక్తివర్మ, “ద్రమిళాహవమున చోడభీముని సేనను ఓడించినాడు.” తిరువాలంగాడు శాసనపత్రములు రాజరాజు తెలుగు భీమునిపై దండయాత్ర నడపినట్లు చెప్పుచున్నవి. ఈ యుద్ధములో శక్తివర్మ రాజరాజు తెలుగువోడుడైన భీముని ఎదిరించినట్లు సిద్ధించుచున్నది. కాంచీపురమున క్రి. శ. 1001 (శక 923) శాసనములో రాజరాజు అనేక బిరుదాంకితుడైన చోడభీమునిచెఱబట్టినట్లు గలదు. (77) దీనినిబట్టి శక్తివర్మ రాజరాజాశ్రయమును కాంక్షించినట్లు చెప్పవచ్చును. కాని, ఈ భీమునిపై దండయాత్ర శక్తివర్మను వేంగిసింహాసనమున పునఃప్రతిష్ఠించుటకు నడిపినట్లు నిష్కర్షగా నిర్ణయించుటకు వీలులేదు. విమలాచెత్తుడు వేంగిసింహాసనమును క్రి. శ. 1011 మే 10 వ తేదీన అధిష్ఠించినాడు. (78) అతని జ్యేష్ఠ సోదరుడు, అవ్యవహితపూర్వముగ 12 సం. లు పరిపాలించిన శక్తివర్మ 999 లో సింహాసనమధిష్ఠించి యుండును. శక్తివర్మ శాసనపత్రములలో చాళుక్యనారాయణ బిరుదాంకితుడు. ఈ బిరుదు రాజరాజునకు గల చోళనారాయణ బిరుదును స్ఫురణకుఁ దెచ్చుచున్నది. రాజరాజు అనుగు పుత్రక

[77] 237, 238 of 1931 ARE 1931, 11, 10.

[78] E I V I N 349.

కుందవాకన్యకను విమలాదిత్యుడు వివాహమాడినాడు. (79) శక్తివర్మకు వేంగిరాజ్యసంపాదనకు రాజరాజు చేసిన సహాయము నున్నప్పము.

మహేంద్రగిరిలోని రెండుశాసనములు తమిళసంస్కృతములలో రాజేంద్రచోళుడు కులూతరాజుపై నెరపిన దండయాత్రను పేర్కొను చున్నవి. (80) ఆ రాజుపేరు విమలాదిత్యుడు. ఈ శాసనములు మహేంద్రగిరిశృంగమున రాజేంద్రుడు ఎత్తించిన జయస్తంభమును పేర్కొనుచున్నవి. రాజరాజు 'కళింగ విజయము'న కీ దండయాత్ర ఉపపత్తిని కల్పించుచున్నవి. కాని యీ దండయాత్రను కృష్ణశాస్త్రిగారు రాజేంద్రుని గంగానలిలసేకరణమునకు ముడిపెట్టుచున్నారు. అందు అతడు జయించిన దేశములలో కులూతనామము లేదు. రాజరాజు అల్లుడైన విమలాదిత్యుడు 1014 లో చోళసామ్రాజ్యములోని తిరువైయాలు అలయమునకు దానములు చేసినాడు. (81) రాజరాజు పేర్కొనిన అంతిమవిజయము మాల్దీవులను జయించుట. సముద్రము లోని ఈ దీవులను జయించుటనుబట్టి రాజరాజునకు నావికాసైన్యము ముఖ్యంగముగా నున్నట్లు స్వయంవ్యక్త మగుచున్నది. సింహళ దండయాత్రకూడ దీనికి తార్కాణము.

క్రీ. శ. 1012 సం. మున రాజేంద్రునకు రాజరాజు యౌవరాజ్య పట్టాభిషేకము నల్పినాడు. (82) రాజరాజు శాసనములు అతని 29 వ రాజ్య సం. ము వరకు ననేకములు. కన్యాకుమారి యొద్ద రాజకేసరి

[79] కోరుమిల్లి శాసనపత్రములు 1A XIV N. 54.

[80] 396, 397 of 1896 A S I, 1911-12 PP 171-2;

[81] 215 of 1894.

[82] E I VIII N. 260.

రాజరాజదేవుని 31 వ రాజ్య సం. మున ఒక శాసనము కన్పించుచున్నది. (83)

తంజావూరులో రాజరాజు పరిపాలనకు దివ్యచిహ్నముగ నేటికిని అతడు నిర్మించిన రాజరాజేశ్వరాలయము నిలిచి యున్నది. 750×250 అడుగుల ఆలయము - విమానము 200 అడుగుల ఎత్తుననున్నది.

రాజరాజు శివభక్తుడు. మతసహనము భారతదేశమున రాజులకు సామాన్యలక్షణము. అతడు మైసూరు దేశమున కట్టించిన విష్ణ్వాలయములు, వానికి నిచ్చిన దానములు నిదర్శనములు. వెయి దెనుకాననములో రాజరాజు, చూడామణీవిహారమును నేగపటమ్ వద్ద కై లేంద్రరాజు మారవిజయోత్తుంగవర్మ, శ్రీ విషయ, కటహసముద్రాంతరదేశాధీశుడు నిర్మించుటకు కారణభూతుడు. చోళరాజు రాజరాజు 21 వ సం.ము ఈ విహార నిర్మాణమున కనుజ్ఞ నొసగుటయే గాక, బుద్ధభగవానుని సంఘారామమునకు అనైమంగలగ్రామమును దానము సల్పినాడు. రాజేంద్రుడు తండ్రి దానశాసనమును పునరుద్ధరించినాడు. నేగపట్టణము ప్రాచ్యదేశనౌకలు సందర్శించెడి రేవు పట్టణమని 'ఇట్లింగ్' రచనలవలన తెలియనగును. అందుచేతనే విదేశీయుడైన రాజు అచ్చట బౌద్ధవిహారమును నిర్మించినాడు.

ముమ్మడిచోళ, జయంగొండు, అరుమోలి అనునవి రాజరాజు నామమునకు రూపాంతరములు. చోళేంద్రసింహ - శివపాదేశ్వర - క్షత్రియశిఖామణి - జననాథ - నిగిరివికాల - రాజేంద్రసింహ - చోళ మార్తాండ - నిత్యవినోద - పాండ్యకులూశని యిత్యాదులు ఇతని బిరుదులు. రాజరాజు బహుభార్యావినోది. రాజరాజు 29 వ సంవత్సరమున తిరువిళలూరు దేవాలయమున తులాభారమును తూగినాడు.

రాణి దంతిశక్తి పీఠాన్నిగర్భవ్రతము నాచరించినది. (84) ఈ శిలా శాసనమునకు అధోభాగమున పూజాపదులైన రాజు - రాణి యొక్క శిల్పప్రతిమలు గలవు. రాజరాజు ఏకైకపుత్రుఁడు రాజేంద్రునితల్లి వానవన్ మహాదేవి త్రిభువనమహాదేవి.

రాజేంద్రుఁడు

పరశేనరివర్మ రాజేంద్రచోళదేవుఁడు క్రీ. శ. 1012 వ సం.మున యౌవరాజ్య పట్టాభిషిక్తుఁడైనాడు. అప్పటినుండి రాజేంద్రుని శాసనములు తన రాజ్యసం.లను పేర్కొనుచున్నవి. రాజరాజు తన పుత్రుఁడైన రాజేంద్రుని 3 వ రాజ్యసం. ము దానము నల్పినాడు. (85) రాజరాజు వార్ధక్యమున వానప్రస్థమును స్వీకరించి పుత్రునిపై రాజ్య భారమును మోపినట్లుపాపవచ్చును.

రాజేంద్రునకు పైతృకమైన విశాలసామ్రాజ్యము లభించినది. సింహళ ద్వీపము, మాల్దీవులను సంరక్షించి పరిపాలింపగలిగిన నావికా సైన్యముగూడ సేనాంగములలో నొకటి. ప్రాచ్యదేశములతో వాణిజ్య సంబంధములు నాటుకొన్నవి. రాజరాజు ఆరంభించిన సామ్రాజ్య శిల్పమును రాజేంద్రుడు తీర్చిదిద్దినాడు. రాజేంద్రుని శాసనప్రశస్తివలన చారిత్రక నన్నివేశముల కాలనిర్ణయము మిక్కిలి సుకరము.

రాజేంద్రుఁడు తన పుత్రుఁడైన రాజాధిరాజును క్రీ. శ. 1018 (మార్చి 15, డిసెంబరు 3 మధ్య) యౌవరాజుగా పట్టాభిషిక్తుని జేసినాడు. (86) అప్పటినుండి తండ్రికొడుకుల యౌగపత్యపరిపాలన 25 సం.ములు అవిచ్ఛిన్నముగ సాగినది. తిరుమల వాడిలోని శిలాశాసన

(84) 42 of 1907

(85) 196 of 1917

[86] ARE 190 6 11-13.

ములో రాజాధిరాజు ఛత్రము ఉత్తరమున గంగనదిని, దక్షిణమున సింహళదీపమును పశ్చిమమున మహాదై, తూర్పున కడారమును జయించిన తండ్రి రాజేంద్రుని సితచ్ఛత్రమునకు నీడవంటిదని వర్ణన కలదు. రాజాధిరాజు రాజేంద్రుని జ్యేష్ఠపుత్రుడుగాడు. రాజేంద్రుడు రాజాధిరాజు రాజ్యపదవికి అర్హుడని గ్రహించి, భావికాలమున అంతః కలహములు రేకెత్తకుండ అతనిపై రాజ్యభారమును తన ధీవితకాల మందే మోపినాడు.

రాజేంద్రుని మూడవ సరము వరకు అతని ప్రశస్తినిబట్టి ఇడితులై - నాడు, బనవాసి, కొల్లిప్పాకై, మణ్ణెక్కడక్కమ్ మున్నగు వానిని జయించినట్లుగలదు. ఈ వర్ణన క్రీ. శ. 1004 నాటి రాజేంద్రుని రట్టపాణి దండయాత్రకు అన్వయించునో లేక అర్వాచీనకాలమున రాజేంద్రుడు తిరిగి జరిపిన దండయాత్రకు అన్వయించునో చెప్పట కష్టము. ఎత్తైనను నీ దండయాత్రలు క్రీ. శ. 1008 లోపున జరిగి యుండవలెను. 1008 తరువాత సత్యాశ్రయు ననంతరము చాళుక్యసింహాసనమును విక్రమాదిత్యుఁ డధిష్టించినాడు. ఇడియరై - నాడు విడిదోరు 2000కృష్ణా తుంగభద్రానదీ మధ్యదేశము అనగాప్రస్తుత రాయచూరు మండలము. (87) కొళ్ళపాక హైదరాబాదుకు 45 మైళ్ళుపశ్చిమోత్తరముననున్న కుల్పాక. (88) 12 వ శతాబ్దిలో విక్రమాదిత్యుని VI రాజప్రతినిధిగ సోమేశ్వరుడు III, పరిపాలించినాడు. 13వ శతాబ్దిలో కాక తీయ రాజప్రతినిధి కొళ్ళపాకలో నున్నాడు. మణ్ణెక్కడక్కమ్ మాన్య కేతము. రాజేంద్రుడు దండయాత్రలో మాన్య కేతమును కొల్ల గొట్టినాడు. 45 సం. పూర్వము మాన్య కేతము పరమారులచే అగ్ని దగ్ధమైనది. ఈ సన్నివేశముల పురస్కరించుకొని రాజధానిని చాళుక్యులు మాన్య కేతమునుండి 45 మైళ్ళ దూరములోనున్న కల్్యాణపురమునకు

[87] Flint II XII p 295-6.

[88] Journal of the Hyderabad Archaeological Society 1916 p 14

మార్చినారు. శ్రుతిమాన్ నక్కన్ చంద్రన్ అను పీరుడు సత్యాశ్రయనితో సలిపిన యుద్ధమున రాజాజ్ఞాపేరితుడై మరణించినాడు. (89) రాజేంద్రుడు, ఈ చాళుక్యయుద్ధమున తుంగభద్రానదిని దాటి మాన్యకేతమును విధ్వంసమొనర్చినాడు.

రాజేంద్రుడు ఈశమండలమును (సింహళము) ౧౧ వ సం.మున సంపూర్ణముగ జయించినాడు. ౧౧ వ సం.మున సున్న అతని శిలాశాసనములు కొన్ని యీ విజయమును పేర్కొన్నవి. మరికొన్ని పేర్కొనుట లేదు. కావున క్రీ. శ. 1017-18 సం. ననే యీ దండయాత్ర సాగియుండును. మహావంశములో చోళవిజయము ౧౧ వ మహిందుని 36 వ రాజ్య సం. మున ప్రస్తావితము. జయగరు కాలనిర్ణయమును బట్టి ఆ సంవత్సరముకూడ క్రీ. శ. 1017 సంవత్సరమే. (90) 12 సం. పూర్వము రాజరాజు సింహళమును జయించినాడు. మహిందుడపుడు పర్వతప్రాంతములో తలదాచుకొన్నాడు. ఇప్పుడు రాజేంద్రుడు మహిందుని జయించి సింహళరాజమణిమకుటమును - పాండ్యరాజు ఇంద్రుని ముక్తాహారమును రత్నకిరీటుమును పరిగ్రహించి సమస్త సింహళమును సంపూర్ణముగా స్వాధీనము చేసికొన్నాడు. 91 మహావంశము చోళవిజయమును ముక్తకంఠముతో చాటుచున్నది.

“మహిందుని 36 వ సం. మున చోళు లాతనిని జయించి మణిమకుటమును రాజాభరణమును రత్నహారములను సమస్త వస్తుసముదాయమును కొల్లగొట్టి తీసికొని పోయినారు. భయార్తుడై తరణ్యములకు పలాయనము సాగించిన లంకాధిపతిని సంధివ్యాజమున చెరబట్టినారు. కొల్లగొట్టిన ధనముతోబాటు రాజును గూడ చోళ చక్రవర్తి కడకంపినారు. స్తూపములను విధ్వంస మొనర్చి-విహారము

(89) 3rd year 515 of 1912

(90) C. V. ii N. xiii quoted by N. K. S. p 238.

(91) S II (iii) p 28 & C. V. Ch 55 vv 16.

లను నాశనము చేసి - నువర్ణవిగ్రహములను పరిగ్రహించి రక్త పిపాసువులైన యక్షులవలె లంకాగాఙ్గమును కొల్లగొట్టినాడు. పుల్లతి నగరమును కేంద్రమున రాజరత్నను చోళులు పరిపాలించినారు. 12 సం. ములు మహేందరాజు చోళరాజ్యమున నుండి స్వర్గమును 48 వ సం. న ఆరోపించినాడు." మహేందుడు చోళచక్రవర్తికి లొంగియున్నట్లు శిలాశాసనములో గలదు. (92) రాజేంద్రుని శాసనములు పోలోన్నరువలోను కొలంబో ప్రదర్శనశాలలోను గలవు. (93)

మహేందుని మరణానంతరము 12 సం. ముల తరువాత అతని కుమారుడు కన్యపుడు ద్రమిళులతో పోరాడి రోహణము స్వతంత్ర రాష్ట్రమును స్థాపించినట్లు మహావంశకథనము. ఇతనిని సింహళీయులు రహస్యముగ పెంచి పెద్దవానిని జేసినారు. ఇతడు క్రీ. శ. 1029 - 41 వరకు 'విక్రమబాహు' నామమున పరిపాలించినాడు.

రాజేంద్రుడు 6 వ సం. మున క్రీ. శ. 1018 లో కేరళరాజును జయించి అతని కిరీటమును, అరుణ కిరణ రమణీయ ముక్తాహారమును పరిగ్రహించినాడు. (94) ప్రాచీనదీప్తిపములను జయించినాడు. 10 వ సం. మున ఒక శిలాశాసనము రాజేంద్రుని పాండ్యవిజయమును పేర్కొనుచున్నది. (95) తిరువాలంగాడు శాసనపత్రములలో రాజేంద్రుని దిగ్విజయవర్ణనలో - "అతడు రాజధానిని సంరక్షించుటకు యథోచిత పన్నాహములను నిర్వహించి దిగ్విజయమునకు బయలుదేరి పాండ్య దేశమును జయించినాడు. పాండ్యరాజు భయార్తుడై అగస్త్యున

(92) 642 of 1909 (yr 7)

(93) 595, 618 of 1912 & IV 1359; 1414

(94) 22 of 1895, 211 of 1911

(95) 363 of 1917

కావాసమైన మలయపర్వతమునకు పారిపోయినాడు. రాజేంద్రుడు, పుత్రుడైన చోళపాండ్యుని పాండ్యదేశమును సంరక్షించుటకు నియోగించి, పశ్చిమదిశాభిముఖమున దండయాత్రకు తరలిపోయినాడు. తరువాత, మధురాంతకుడు సహ్యాద్రిని దాటి కేరళముపై దండెత్తి ఘోరసంగ్రామమున, కేరళరాజును జయించి దిగ్విజయము కావించి రాజధానికే మరలివచ్చినాడు. 10వ సం. శిలాశాసనములో రాజేంద్రుడు పాండ్యరాజ్యమున తనపుత్రుని చోళపాండ్యుని రాజప్రతినిధిగ నియమించినట్లు గలదు. రాజేంద్రుడు మధురలో నిర్మించిన రాజప్రాసాద భారమున భూమి కంపించినదని వర్ణన కలదు. పాండ్యదేశమును పాలించిన రాజప్రతినిధి జాతవర్మ నుందరచోళపాండ్యుడే కేరళమును పాలించినాడు. ఇతని శిలాశాసనములు అనేకములు కన్పించుచున్నవి. ఇతడు 1040 సం. వరకు 23 సం.లు రాజప్రతినిధిగ పరిపాలించినాడు.

చోళులకు క్రీ. శ. 1021 - 22 సం. లో తిరిగి పశ్చిమచాళుక్యులతో యుద్ధము ఆరంభమైనది. క్రీ. శ. 1016 లో 5 వ విక్రమాదిత్యుని తరువాత జయసింహుడు చాళుక్యసింహాసనము నధిష్టించినాడు. క్రీ.శ. 1019 లోని బళగాంవే శాసనములో అతడు చేరచోళులను జయించినట్లు కలదు. (96)పశ్చిమమైసూరు రాష్ట్రమున- బళ్ళారిమండలమున అతని శాసనములు కన్పించుచున్నవి. రాజేంద్రుని తమిళప్రశస్తిలో జయసింహునితో అతడు సల్పిన యుద్ధప్రస్తావన కన్పించుచున్నది. అందు రట్టపాడి 7500000 ని జయించి మూశంగివద్ద జయసింహుని పారద్రోలినట్లు కలదు. యుద్ధములో విజయము మాటచెప్పలేముగాని, రట్టపాడి 7500000 ని రాజేంద్రుడాక్రమింపలేదని చెప్పవచ్చును. తిరువాలంగాడు శాసనపత్రములలో కావ్యరీతి నీ యుద్ధవర్ణన గలదు. రాజేంద్రుడు దిగ్విజయమునకు బయలుదేరి రట్టపాడిపై దాడి వెడలినాడు. మూశంగివద్ద యుద్ధము జరిగినది. “రాజేంద్రుని కోపాగ్ని

తైలవంశీయుని తాకినంతనే ప్రజ్వరిల్లినది. కాని, మూశంగి యుద్ధానంతరము జయసింహుఁడు తుంగభద్రానదివరకు పరిపాలించినాడు. క్రీ. శ. 1024 మీరాజ్‌దానశాసనములో - జయసింహుఁడు ఇడెదోరు 2000 ను పంచద్రావిడాధిపతియైన చోళరాజును జయించి తిరిగి ఆక్రమించినట్లు గలదు. (97)

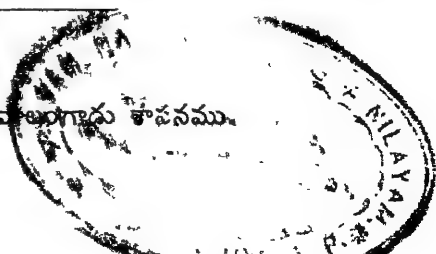
రాజేంద్రుని చరిత్రలో ప్రసిద్ధి వహించినది గంగాయాత్ర ! తిరువాలంగాడు శాసనములో, రాజేంద్రుడు తపస్సుచే గంగానలil ములను సంపాదించిన భగీరథుని పరిహసించుచు, భుజబలముచే గంగానలilములచే చోళరాజ్యమును పవిత్రీభూతమొనర్చుటకు సంకల్పించినట్లు గలదు. అతని 10 వ సం. శాసనములలో గంగాయాత్ర ప్రస్తావనలేదు. 11 వ సం. శాసనమున గలదు. (98) 12 వ సం. విశేషవర్ణన గలదు. ఈ దండయాత్రను చోళసేనాధిపతి నిర్వహించినాడు. రాజేంద్రుఁడు అతనిని గోదావరీ తీరమున కలిసికొన్నాడు. (99) చోళసేనాధిపతి గజయాథముల సేతువులుగా అనేకనదులను దాటి మొట్టమొదట నింద్రరథునెదుర్కొని జయించినాడు. తరువాత రణశూరుని రత్నకోశములను కొల్లగొట్టి ధర్మపాలుని జయించి అతని రాజ్యమున ప్రవేశించినాడు. గంగానలilములను గైకొని మహిపాలుని జయించి గోదావరీ తీరమున చోళచక్రవర్తి మధురాంతకుని సేనాధిపతిని కలిసికొనినాడు. సేనాధిపతి అధ్వర్యమొన జయింపబడిన రాజులు గంగానలilములను చోళచక్రవర్తికి సమర్పించినారు. చోళచక్రవర్తి ఓట్టరాజునుండి అతని సోదరునినుండి, టప్పుమును గైకొనినాడు. చోళచక్రవర్తి విజయలక్ష్మితో రాజధానికి తరలివచ్చినాడు.

(97) I A VIII 18

(98) 476 of 1911 (yr 11)

(99) V V 110 - 118. తిరువాలంగాడు శాసనము.

97)

తమిళప్రశస్తికూడ ఈ విషయము బేర్కొనుచున్నది. అందు రాజేంద్రుడు “శక్కరకోట్టమ్”ను జయించినాడు. మధురమండలమును విధ్వంసమొనర్చినాడు. నామనైక్కోసమ్ను పంచప్పళ్ళి మాశుని దేశములను జయించినాడు. ఇంద్రరథుని అదినగరయుద్ధమున జయించి రత్నకోశములను కొల్లగొట్టినాడు. గహనారణ్యావలమైన ఓడ్రవిషయమును బ్రాహ్మణావృతమైన కోశలనాడును తండభుత్తిని గమించి, ఘోరయుద్ధమున ధర్మపాలుని జయించినాడు. రణశూరుని జయించి సుప్రసిద్ధమైన తక్కనలాడమును ఆక్రమించినాడు. సంతత వర్ష వారిసి క్తమైన వంగలదేశమును జయించినప్పుడు గోవిందచంద్రుడు పారిపోయినాడు. మహిపాలునియుద్ధములో పలాయితుని జేసినాడు. పుష్పసౌరభమిళితమైన గంగాసలిలమును సంపాదించినాడు.

శక్కరకోట్టము రాజేంద్రుని గంగాయాత్రలో ప్రథమ యుద్ధ రంగము. దీనినిబట్టి వేంగిమండలము రాజరాజు కాలములోవలె రాజేంద్రుని కాలమున కూడ చోళరాజ్యమునకు మిత్రరాజ్యమని సిద్ధించుచున్నది. రాజేంద్రుని సేనాపతి అతనిని గోదావరీతీరమున కలిసికొన్నాడు. శక్కరకోట్టము చక్రకోట్టము. క్రీ. శ. 1065 లో నాగవంశి తామ్రశాసనము చక్రకోట్టమును బేర్కొనుచున్నది. (100) ఇది ప్రస్తుత చిత్రకూటుము. ఇది బస్తరు రాజ్య రాజధాని. రాజపురమునకు 8 మైళ్ళదూరమున నున్నది. మాశునిదేశము వరకు గల దేశములు వేంగిరాజ్యమునకు పశ్చిమోత్తరమున నున్నవి. మాశుని దేశమనిన యథాక్షరముగ నాగదేశమని చెప్పవలెను. రాజపురశాసన పత్రములలోని చిందకవంశీయులైనరాజులు నాగవంశోద్భవులు. భోగవతీ పురవరేశ్వరులు. శక సం.ము 1140 శాసనము భుజగవరభూషణ మహారాజులను పేర్కొనుచున్నది. (104) కావున మాశుని దేశమును

(100) E I J p 178 - 9.

(101) abial-p 163.

ఈ రాజులు పరిపాలించిన దేశమని నిర్ణయింపవచ్చును. కావున మధురై మండలము, నామజైకోటము. పంచప్పళ్ళి మాతూని దేశ పరిసరప్రాంతములని ఊహింపవచ్చును. రాజపురశాసనప్రదాత మధురాంతక బిరుదాంకితుడగుట పై ఊహకు దోహదము కల్పించుచున్నది.

ఆదినగరయుద్ధములో ఓడిపోయిన ఇంద్రదరభుడు ఉడయపుర శాసనము పేర్కొనిన ధారాపురపాలకుడైన భోజుని ప్రతిస్పర్ధి కావచ్చునని కీల్ హార్న్ గారి అభిప్రాయము. (102) తమిళశాసనములో కోశలనాడును జయించిన తరువాత చోళసేనాధిపతి దండభుక్తి పాలకుడైన ధర్మపాలుని లాడదేశాధికుడైన రణతూరుని వంగలదేశరాజు గోవిందచంద్రుని, ఉత్తరలాడదేశాధికుడైన మహీపాలుని జయించి గంగానదిని చేరినట్లు గలదు. తిరువాళంగాడు శాసనపత్రములలో గంగానదీనలిలములను సేకరించిన తరువాత మహీపాలుని జయించినట్లు కలదు. ఈ విప్రతిపత్తిని నమన్వయించుట కష్టము - తమిళ ప్రశస్తి తిరువాళంగాడు శాసనమునకు ప్రాచీనముగావున ఆ సాక్ష్యమునే పరిగ్రహించుట మేలు. ఆకాలమున వంగదేశమును పరిపాలించిన మహీపాలుని సామంతుడు ధర్మపాలుడని ఊహింపవచ్చును. చోళ సైన్యము, యుద్ధములో మహీపాలుని నంగుని బందీకృతులను జేసినది. లాడ (రాధ) వంగదేశములో ఏకదేశము. ఈ గంగాయాత్ర ఉత్తరాపథ దండయాత్రకాదనియు, తీర్థయాత్రయని - వెంకయ్యగారి అభిప్రాయము. రాజేంద్రుడు, గంగాదిగ్విజయ యాత్రను ముగించి జలమయ జయస్తంభమును చోళగంగ తటాకమున రాజధానిలో ప్రతిష్ఠించినాడు.

క డా ర ము ద ం డ యా త్ర

రాజేంద్రుని ద్వీపాంతరదండయాత్రను 14 వ సం. శాసనము పేర్కొనుచున్నది. (103) తిరువాలంగాడు శాసనపత్రములలో ఒక్క పద్యము రాజేంద్రుడు అప్రతిహతమైన నావికాసైన్యముతో కటాహము జయించినట్లు కలదు. తమిళశాసనప్రశస్తిలో ఈ దండయాత్రావర్ణన విపులముగ గలదు.

“ఏ మహారాజు ఉత్తుంగతరంగ సంకులితమైన మహార్ణవమును అనేకనౌకావాహినులతో దాటి సంగ్రామ విజయోత్తుంగవర్మను బంధించినాడో, అతడు మహానగరద్వారమున గల విద్యాధర తోరణమును శ్రీవిజయనగరమునగల రత్నఖచితద్వారములను, పంట భూములను, పర్వతప్రాకారరక్షితమైన మలైయూరును, సాగరపరివృతమైన మాయరుడింగమును, యుద్ధములో చెక్కుచెదరని ఇళంగా శోకమును, సలిలావృతమైన మాలప్పాలమును ఉన్నతకుడ్యప్రాకారములుగల యేలిలింబంగమును, అరణ్యకీలితమైన వలైప్పందూరును, శాస్త్రకోవిదులు ప్రశంసించిన తలైట్టక్కోలమును, మాదమలింగము, ఇళామూరి దేశము మానక్కవారమును, సాగరపరివృతమైన కడారమును జయించినాడు.

రాజేంద్రుని నావికాదండయాత్రను ప్రపంచించిన శాసనమును క్రీ. శ. 1891 లో హుల్ టుజు ప్రచురించినాడు. (104) పెద్దవెయిదెను శాసనములో అనాటికే మారవిజయోత్తుంగవర్మ, కటాహవేకిన్రము పాలకుడు కన్పించినాడు. కావున ఈ శాసనములోని కడారము పాలకుడు, సంగ్రామవిజయోత్తుంగవర్మ. మారవిజయోత్తుంగవర్మ తరువాత కడారమును పాలించిన రాజుగ గుర్తించినాడు. కాని కిడార

(103) 213 of 1911.

(104) 811 (iii) 20.

మును రామనాథ్‌లోని కిడారము తాలూకా గ్రామముగ నిర్దేశించినాడు. కాని, రాజేంద్రుని దండయాత్ర నౌకాదండయాత్ర. ఇతఃపూర్వము రాజేంద్రుడు సింహళమును నౌకాబలముచే సాధించినాడు. రామ్నాథ్ పాండ్యదేశము రాజేంద్రుని రాజ్యమున చిరకాలము క్రింద చేరినది. కావున ఈ తమిళ శాసనప్రసక్తిలోని వివిధనామములను నిర్ణయించుటకు ద్వీపాంతరములను శోధింపవలెను.

“నక్కవారము నేటి నికోబారు ద్వీపములకు ప్రాచీన తమిళ నామమని వెంకయ్యగారి నిర్దేశము. (105) మహావంశములో ‘పప్పాల’ ము బర్మాలోని తైలంగ్ దేశములోని రేపుపట్టణముగా గలదు. కావున కడారము కొఱకు ఖండాంతరమునకు పోవలెను” అని కుల్‌టుజా ప్రవచించినాడు. (106) రాజేంద్రుని దండయాత్ర బర్మాలోని పెగుపై నడచిన దని పురాతత్వజ్ఞులు ఒకనాడు అభిప్రాయపడినారు. (107) శాసనప్రశస్తినిబట్టి కడారము పరిపాలకుడైన విజయోత్తుంగవర్మను జయించిన పిమ్మట వక్ష్యమాణరాజ్యములన్నియు రాజేంద్రునకు సంక్రమించినవి. ప్రశస్తిలోని రాజ్యములన్నియు సంగ్రామవిజయోత్తుంగుడు పరిపాలించినవి. లేక అతని సామంతులు పరిపాలించినవి. (108)

క్రీ. శ. 1003 - 1008 మధ్య చీనాదేశమునకు సన్ - ఫో - ట్సీ దేశమునుండి శ్రీచూలమణి వర్మదేవ - శ్రీమారవిజయోత్తుంగవర్మ రాజుల వద్దనుండి రాయబారులు వచ్చినట్లు సాంగ్‌వంశ వృత్తమున గలదు. పెద్దవెయిదెను - శిలాశాసనములో నీ రాజుల ప్రస్తావన గలదు. సన్

[105] This has been noted in Hobson - Johnson B E F E O
XVI. I 6 p 6 n 5.

[106] SI I (iii) p 195

[107] A R B 1919 para 46 - 47

[108] Coldes : Le Royaume de Sri Vijaya B E F E O
XVII No. 6

ఫౌటీస్ చీనాభాషలో సుమిత్రాద్వీపమున పలెంబంగునకు పేరు. రాజేంద్రుడు మొట్టమొదట జయించిన శ్రీ విజయరాజ్యము సుమిత్రాద్వీపములోనిది. శ్రీ విజయరాజ్యము 15 రాష్ట్రములను పరిపాలించినట్లు 13 వ శతాబ్దిని చౌజుకున వ్రాసినాడు. (109) రాజేంద్రుని శాసనప్రశస్తిలోని కొన్ని నామములీ 15 రాష్ట్రముల నామములలో కన్పించుచున్నది. (110)

శ్రీవిజయరాజ్యానంతరము రాజేంద్రుని ప్రశస్తిలో పట్టె కన్పించుచున్నది. సుమిత్రాద్వీపమున ప్రాచ్యభాగముగల పణికాపనియగా దీనిని నిర్దేశింపవచ్చును. (111) మలై యూరు, మలయాద్వీపకల్పమున దక్షిణభాగము. మలయానదితోఁబాటు అచ్చట యాత్రికునకు బతివ్యాములోని ప్రాచీనమలయదేశము శ్రుతిపథమున బడును. (శ్రీవిజయరాజ్యము), పలెంబంగ్ రాజ్యము క్రీ. శ. 672-705 మధ్య మలయా రాజ్యము నాక్రమించినట్లు ఇటెస్సంగ్ యాత్రికుడు సూచించినాడు. మాయిరుడింగమ్ శ్రీవిజయరాజ్యమున సామంతమండలముగ చౌజుకుళ పేర్కొనిన జిలొటింగ్ (యిరుడింగమ్) ఇళంగాశోకమ్, చౌజుకోరాష్ట్రములలోని లింగయన్సుకియ. ఇదియును మలయాద్వీపకల్పము లోనిదే! వెంకయ్యగారు, మా పప్పాలమును మహా వంశము ననుసరించి, 'పప్పాలమ' అని నిర్దేశించినారు. క్రీ. శ. 1165 ప్రాంతమున తమిళ 'ఆదిచ్చ'సేనాని రామన్న దేశముపై, సింగళ రాజపరాక్రమబాహు ఆదేశమున దండెత్తినప్పుడు పప్పాలమవద్ద విడిసినాడు. శ్రీ విజయ రాజ్యము, మా పప్పాలము అనఁగా బర్మాలోని తైలంగ్ రాష్ట్రము వరకు విస్తరించి యుండవచ్చును. మేలిలంబంగమ్, వలై పుండొరు రాష్ట్రములను గుర్తించుట కష్టము. తెలై త్తక్కోలమ్,

(109) Hirth & Book Hill-Chan Jukua p 35 Oodes Opoit p 13

(110) Oodes .

(111) Gerini Researches p 513

టోలిమీ పేర్కొనిన తక్కిలము. ఇది మలయ ద్వీపకల్పమున పశ్చిమప్రాంతము. మాదమాలింగమ్, చౌజుకువ నన్-పొట్టి సామంత రాజ్యములలో పేర్కొనిన తన్-మాలింగ్-అతడు లింగ్-య-స్సి-కియ (ఇళంగాశోకము)ను తన్-మ-లింగ్-నుండి 6 దినముల రేయింబవళ్లు నావికాప్రయాణముతో చేరవచ్చునని వచించినాడు. ఈ రెండు రాజ్యముల మధ్య నాటుదారి గూడ కలదు. “గెరిని, తన్-మ-లింగ్ ను పహంగ్ లోని క్వాంతన్ నదీముఖ ద్వారమున మలయద్వీపకల్పమున ప్రాచ్యభాగమున నిర్దేశించు చున్నాడు. ఇళామూరిదేశము సుమిత్ర ద్వీపములోని ఉత్తరభాగము. దీనినే అరబ్బీయులు లమురి అని, మార్కోపోలో లంబ్రీ అని, చౌజుకువ లం-వన్-లి అని పేర్కొనినారు. ఈ స్థలనిర్దేశములను బట్టి రాజేంద్రుని నావికాదండయాత్ర సుమిత్ర ద్వీపములోని శ్రీ విజయముపై మలయద్వీపకల్పములోని శ్రీ విజయ సామ్రాజ్యముపై నడచినదని నిర్ణయింపవచ్చును. ఈ సామ్రాజ్యమును పరిపాలించిన రాజును కడారమ్ పాలకునిగా తమిళప్రశస్తిని పేర్కొను టుకు కారణముండవలెను. సంస్కృతమున దీనికి కటాహమని పేరు. కళింగత్తుప్పరాణిలో కడారమ్ లేక కిడారము. అట్లే లయదెను శాసనములో గలదు. కడారము సముద్రతరంగ సంకలితమైనదని కళింగత్తుప్పరాణిలో వర్ణనగలదు. మలయద్వీపకల్పమున పశ్చిమమున నేటి కెడహ్ అలనాటి కడారమ్. దీనిని చీనాదేశీయులు కి-టహ్ అనినారు. ఇచ్చట ‘ఇట్సింగ్’ యాత్రికుఁడు మార్గమధ్యమున రెండు సారులు ఆగినాడు. ఈ రేవుపట్టణము శ్రీ విజయరాజ్యమునకు ఉత్తరావధి. అట్లే భారతదేశమునుండి శ్రీ విజయరాజ్యమునకు కడారము రేవుపట్టణము ప్రవేశద్వారము. కావున శ్రీ విజయ సామ్రాజ్యాధిపతిని కడారము పరిపాలకునిగా చోళులు చీనారాజ్యము నకు చోళచక్రవర్తి (చూ-లియిన్=చోళ) యైన రాజరాజునుండి (లొ-టు-లొ-టు)క్రీ. శ. 1015 లో రాయబారులు వచ్చినట్లు సాంగ్

వంశవృత్తములు పేర్కొనుచున్నవి. క్రీ. శ. 1013 లో శ్రీరాజఇంద్ర చోళుని నుండి (పి-లో-లో-చఇం-తో-లో-చు-లో) రాయబారవర్గము చీనారాజ్యమును చేరినది. (112) క్రీ. శ. 1077 లో కులోత్తుంగ చోళదేవుడుగూడ చీనారాజ్యమునకు రాయబారుల నంపినాడు. రాజేంద్రుని నావికాదండయాత్రనాటికి క్రీ. శ. 1025 లో చీనాభారత దేశముల మధ్య వర్తకసంబంధములు రాయబారములు విలసిల్లినవి. రాజేంద్రుడు, రాజరాజు ఇచ్చిన దానమును నాగపట్టణములోని చూడామణి విహారమున పునఃప్రతిష్ఠించినాడు. దీనిని బట్టి సంగ్రామ విజయోత్తుంగవర్మ, రాజేంద్రుని పరిపాలనారంభమున అతనికి మిత్రుడే అని నిర్ణయింపవలెను. కావున శ్రీ విజయదండయాత్ర రాజేంద్రుని విజిగీషావాంఛతో ఉద్భవించిన దిగ్విజయసన్నాహమే కావచ్చును. కాని, శ్రీవిజయసామ్రాజ్యము, సింహళము వలె చోళసామ్రాజ్యమున కలిసిపోలేదు. వీరరాజేంద్రుడు అర్వాచీనకాలమున కడారము పాలకుని జయించి, అతనిని తిరిగి రాజ్యమున పునఃప్రతిష్ఠించినట్లు చెప్పకొన్నాడు. క్రీ. శ. 1083 లో సుమిత్రా ద్వీపములోని తమిళ శిలాశాసనఖండము తమిళవర్తకులను పేర్కొనుచున్నది. (113)

రాజేంద్రుని ద్వీపాంతర దండయాత్రానంతరము రాజ్యమున కాంతి వెల్లివిరిసినదని చరిత్రకారులు వచించుచున్నారు. (114) కాని, అనేకయుద్ధములను అతని పుత్రులు నిర్వహించినారు. పాండ్యకేరళ రాజ్యములలో విప్లవములు రేకెత్తినవి. రాజాధిరాజు ఈ విప్లవములను అణచినాడు.

“రాజాధిరాజు దక్షిణమున చేరిన ముగ్గురు రాజులను జయించి నాడు. మానాభరణుని రత్నఖచిత కిరీటస్థగితమైన శిరస్సును ఖండించి

(112) Geroni Researches - p 609 n 2.

(113) ABE 1892 p 12.

(114) Dr. Iyyengar Ancient India.

నాడు. అతని మత్తేభము, అత్తివారణ్యముయొక్క పదాఘాతములలో వీరకేరళుడు నలిగిపోయినాడు. వేనాడు రాజును స్వర్గమునకు పంపినాడు. భయార్తుడై విల్లవాన్ (చేరరాజు) అరణ్యములలో తలదాచుకొన్నప్పుడు కాందలూరువద్ద అతని నౌకావాహినిని సముద్రగర్భమున విధ్వంస మొనర్చినాడు. (115)

పై దండయాత్ర కాలము నిష్కర్షగా నిర్ణయించుటకు వీలులేదు. సుందరపాండ్యుడు ఈ విప్లవమును రేకెత్తించియుండును. ఈ యుద్ధములో వేనాడు రాజును సంహరించి రాజాధిరాజు అతని సామంతుడైన కూపకరాజును స్వతంత్రుని చేసినాడు. (116)

ఆ కాలమున కేరళదేశము చిన్నచిన్న రాజ్యములుగా చీలియుండెను. ఇరామకుడమ్- కే రామఘట అందు ఒక రాజ్యము. ఈ రాజ్యమునకు ఎలిమలై లేక మూషక పర్వతము కేంద్రము. మూషక రాజులు ఈ రాజ్యమును పాలించినారు. వీరి ప్రశంస 'మూషకవంశ' మను కావ్యమున గలదు. మూషక పర్వతాగ్రమున పరశురాముడు యజ్ఞదీక్షతో నున్నప్పుడు క్షత్రియుడు నిర్వహింప వలసిన 'విధులు' ఆగిపోవలసి వచ్చినది. అప్పుడు పరశురాముడు రహస్యముగ పెరిగిన ఒక క్షత్రియ కుమారుని వెదకి తెచ్చి తన ఘటముతో అభిషేకము సల్పినాడు. అతడే మూషకరాజులకు మూలపురుషుడు. అతని పంశమునకు అప్పటినుండి రామఘట లేక ఇరామకుడమ్ అను సార్థక నామధేయ మేర్పడినది. ఇది యీ కావ్యములోని పురాణాధిపత్యములు కాననము 11 వ శతాబ్దినాటిది, ఎలిమలై ప్రాంతమున దొరికినది. ఆ కాననము ఒక మూషకరాజు కంఠాన్తకారి వర్మ లేక

(115) See (111) p 56

(116) 75 of 1895

రామకుడమూవర్ తిరువడిని 59 సం.న పేర్కొనుచున్నది. (117) ఆ శాసనము రాజేంద్రశోలసామయ సేనాపతిని పేర్కొనుచున్నది. ఈ మూవర్ తిరువడిని రాజాధిరాజు జయించి యుండును.

రాజేంద్రునికాలమున రాజాధిరాజు సింహాళమున దండయాత్రను నడిపినాడు. కొన్ని శిలా శాసనములలో కందలూరు శాలై విజయానంతరము రాజాధిరాజు సింహాళమును జయించి లంకాధిపుని వల్లవ రాజు శిరస్సును ఖండించినట్లు గలదు. (118) ఈ విషయమే రాజేంద్రుని చిదంబరము శాసనప్రకృతిలో గలదు. అందు సింహాళదండయాత్రలో వీరసలామేఘుని శిరస్సు ఖండింపబడినట్లు గలదు. ఈ యుద్ధము రాజేంద్రుని కాలమున ఆరంభించి రాజాధిరాజు అతని సోదరుడు 2 వ రాజేంద్రుని కాలమువరకు ప్రాకినది.

రాజేంద్రుని అవసానకాలమున రాజాధిరాజు పశ్చిమచాళుక్య రాజు ఆహవమల్లునితో యుద్ధము నల్పినాడు. 2 వ జయసింహుని శాసనములు క్రీ. శ. 1042 వరకు కన్పించుచున్నవి. (119) కావున ఈ యుద్ధము 1042 తర్వాత జరిగినది. క్రీ. శ. 1021 మూశంగి యద్ధానంతరము జయసింహుడు II రాయచూరు మండలమును స్వాధీనము చేసికొని తుంగభద్రానదీ తీరమునకు విస్తరించినాడు. అప్పుడప్పుడు జయసింహుడు తుంగభద్రానదిని దాటి చోళరాజ్యము నాక్రమించినాడు. (120) క్రీ. శ. 1033 లో అతని సామంతుడు జగదేకమల్ల, ఉదయాదిత్య నోలంబవల్లవ పెరుమానంది, నోలంబవాడి 32000 ను పరిపాలించినాడు (120 a) ఈ ప్రకృతి అతియోశక్తిగా కన్పించు

(117) 523 of 1930

(118) 172 of 1894, 92 of 1892

(119) Fleet DKD N. 436.

(120) Rangachari & Sellyar 185, 229, 285.

(120a) 253 of 1918.

చున్నది. కాని 1021 తరువాత చాళుక్యులు విస్తరించిరిని చెప్పవచ్చును. త్రైలోక్యమల్ల ఆహవమల్ల సోమేశ్వరుడు I సింహాసనమధిష్ఠించిన వెంటనే చోళులు తిరిగి చాళుక్యులపై దండయాత్ర సాగించినారు. చోళశాసనములలో ఈ యుద్ధములో చోళసైన్యములు చాళుక్యసైన్యములను జయించినట్లు గలదు. ఆ యుద్ధములో చాళుక్య సేనానులు గండప్పయ్య గంగాధరులు మరణించినారు. సుప్రసిద్ధ వీరులైన విక్కి విజయాదిత్యులు, నంగమయ్యతో బాటు పలాయనము సాగించినారు. చోళులు శాంచన రత్నరాసులను కొల్లగొట్టి, కొల్లి ప్పాక్కై నగరమును అగ్నిదగ్ధ మొనర్చినారు. విక్కి, విజయాదిత్యులు సోమేశ్వరుని పుత్రులు. అగ్వాచీనకాలమున వీరు విక్రమాదిత్య VI విష్ణువర్ధన విజయాదిత్యనామములతో పాలించినారు. కొన్ని శిలాశాసనములలో యుద్ధవర్ణనము విపులతరముగా గలదు. పూండివద్ద ఘోరయుద్ధము జరిగినది. వినయ, తలిదండ్రులను వదలి పారిపోయినాడు. ఆహవమల్లుడు సంధికి రాయబారులను పంపగా చోళులు వారినవమానించినారు. పారిపోవుచున్న చాళుక్యసైన్యములను వెంబడించి చోళులు చాళుక్యుల మత్తేభయాధములను శిరుతురై, పెమందురై దై వభీమకాళి తీర్థముల యొద్ద పట్టుకొన్నారు. కొల్లగొట్టిన ధనరాసులను దీనులకు పంచిపెట్టినారు. శత్రులైన నాలుంబ, కాళిదాస, చాముండ, కొమ్మయ్య, విష్ణవరాజులను జయించి, గుర్జరరాజు శిరస్సును ఖండించినారు. శరణార్థులైన రాజులను రక్షించి కిరీటుముల ననుగ్రహించినారు. చాళుక్యరాజాధికారి, పర్కడై వెంటువచ్చిన యిద్దరు భటులను బంధించి ఒకనికి స్త్రీ వేషమును మరి యొకనికి పంచశిఖలు చెక్కించి ఆహవమల్ల ఆహవమల్లి అని పేరు పెట్టి పర్కడైతో పంపినారు. కల్యాణపురమును విధ్వంస మొనర్చి రాజప్రాసాదమును నేలమట్ట మొనర్చినారు. రాజాధిరాజు ఆ నగరమున వీరాభిషేకముతో విజయ

రాజేంద్ర బిరుదాంకితుడైనాడు. (121) రాజాధిరాజు శాననము ఆహవమల్లునిపై అతడు సాధించిన విజయమును పేర్కొనుచున్నది. అందు అతడు విజయానంతరము పీరాభిషేకమున విజయరాజేంద్ర బిరుదాంకితుడైనట్లు గలదు. (122) తంజావూరుమండలమున దారాసురమున ఒక ద్వారపాలక విగ్రహము విశిష్టశిల్పముతో నేటికిని సాక్షాత్కరించుచున్నది. ఆ విగ్రహమున శిలాక్షరములలో “ఉత్తయార్ శ్రీ విజయరాజేంద్రదేవుడు కల్యాణపురము నగ్నిదగ్గమొనర్చి తెచ్చిన ద్వారపాలకుడని గలదు. (123)

సోమేశ్వరుని శాననములలో రాజేంద్రుని విజయప్రశస్తి గాని యీ యుద్ధప్రసక్తిగాని కన్పించుట లేదు. అర్వాచీనకాలమున విక్రమాంకదేవచరిత్రములో బిల్వణుడు సోమేశ్వరుడు విజయలక్ష్మితో కాంచీపురమును బ్రవేశించినట్లు వర్ణించినాడు. బిల్వణుడు 6 వ విక్ర మాదిత్యుని ఆస్థానకవి. సోమేశ్వరుడు అతని తండ్రి. ఈ బాంధవ్యమే బిల్వణకవి వర్ణనకు మూలబీజము. యుద్ధములో చిట్టచివరకు విజయము చోళులకు సిద్ధించిన మాట సత్యము. రాజాధిరాజు 26 వ సం. మున అంతకు పూర్వమీ యుద్ధవర్ణన గలదు. కావున నీ యుద్ధము 1044 కు పూర్వము జరిగియుండును. సోమేశ్వరుడు 1042 పూర్వమున సింహాసన మధిష్ఠింపలేదు. కావున క్రీ. శ. 1042-44 మధ్య నీ యుద్ధములు జరిగినవి. పూండి యుద్ధము, కల్యాణపుర విధ్వంసము శిరుతురై పెరుందురై దైవభీమకాశి తీర్థములు యథార్థ చారిత్రక సన్నివేశములు. క్రీ. శ. 1053 న కల్యాణపురము మొట్ట మొదట చరిత్రలో ఉదయించుచున్నది. (124) అప్పటికే అది ప్రాచీన

[121] 172 of 1894 (yr 26 92 of 1892 in d SII V 465 IV 539

[122] 244 of 1925 (yr 36.)

[123] నీలకంఠశాస్త్రిగారు న్యయముగా సందర్శించి ప్రాసికొన్నది.

[124] Fleet EI XII pp 293 - 4.

పట్టణము. కావున చోళులు అంతకు 10 సం. పూర్వమే పేర్కొనిన కల్యాణపురమును 1 వ సోమేశ్వరుడు రాజధానిగా పెంపొందించినాడు.

రాజేంద్రుని కాలమున చోళసామ్రాజ్యము పరాకాష్ఠ చెందినది. ఇతడు గంగైకొండ చోళ బిరుదాంకితుడు. ఈ బిరుదు ఇతడు నిర్మించిన గంగాపురీనగరమును నూతనరాజధానికి తార్కాణము. ఈ ప్రాచీన రాజధానిలో తిరువాలంగాడు శాసనపత్రములు పేర్కొనిన 'చోళ గంగమ్' అను తటాకము నేడు శిథిలమై పోయినది. పూడిపోయిన ఆ మహాతటాకమున నేడు అరణ్యవృక్షములు సంకులముగా పెరిగి యున్నవి. గంగైకొండచోళపురము 17 వ రాజ్య సం.మున కన్పించుచున్నది. (125) రాజేంద్రుడు బహుభార్యావరుడు. ఇతని పుత్రికలలో అమ్మంగాదేవి తూర్పుచాళుక్యచక్రవర్తి రాజరాజభార్య. కులోత్తుంగ చక్రవర్తి రాజమాత !

రాజాధిరాజు

రాజేంద్రుని అనంతరము రాజాధిరాజు, రాజేంద్రుడు II వీర రాజేంద్రుడు లేక వీరచోళుడు చోళరాజ్యమును పరిపాలించినారు. చోళసామ్రాజ్యమున రాజు, యువరాజుల యశాగపత్యపరిపాలనచే రాజు కాలముననే యువరాజుగూడ పరిపాలించినట్లు సిద్ధించుచున్నది. రాజాధిరాజు 25 సం. తండ్రియైన రాజేంద్రునితో పాటు పరిపాలించినాడు. క్రీ. శ. 1053-4 న రాజేంద్రుని 36 వ సం. శాసనములు కన్పించుచున్నవి. రాజకేసరి రాజమహేంద్రదేవుని 3 వ సం. వరకు శాసనములు కన్పించుచున్నవి. ఇతడు వీరరాజేంద్రునికి పూర్వము పరిపాలించి యుండును.

సింహాళదండయాత్ర

రాజాధిరాజు శాసనములో అతడు లంకాధిపుడైన వల్లవరాజును

(125) 61 of 1914, 203 of 1925-510 of 1926.

కన్నాకుచ్చియల్ రాజును (కన్నాకుబ్జరాజు) జయించినట్లు గలదు. (126)
అర్వాచీనశాసనములు ఈ యుద్ధమును విపులముగా వర్ణించుచున్నవి.

“అప్రతిహతమైన సైన్యముతో రాజేంద్రుడు లంకాద్వీపముపై దండెత్తినాడు. మణిరత్నఖిలమైన విక్రమబాహు కిరీటమును సంపాదించినాడు. భయార్తుడై పాండ్యదేశమును వదలి లంకలో తలదాచుకొన్న విక్రమపాండ్యుని కన్నకుచ్చిని వదలి బంధుమిత్రాదులతో సింహళమున నున్న వీరసలామేఘుని జయించినాడు. వల్లవమదన రాజు ఈశ్వరాజు, మనోజ్ఞ రత్నకిరీటమును సంపాదించినాడు. (127)

మహావంశములో V వ మహిందుని క్రీ. శ. 1017 లో చోళులు జయించి చెఱపట్టినప్పటినుండి యీశమండలమున విప్లవములు దక్షిణ రోహణప్రాంతమున చెలరేగినట్లు గలదు. మహావంశకథనము చాల కాలము వరకు జరిగిన ఈ విప్లవయుద్ధముల కాలనిర్ణయమున కుపకరించుచున్నది. మహావంశములో చోళరాజ్యమును ప్రతిఘటించిన మొట్టమొదటి విప్లవము మహిందుని చెఱసాలలోనున్న 12 వ సం. జరిగినట్లు గలదు. అప్పుడు అతని కుమారుడు కన్నపుడు విప్లవ నాయకుడు. అరు నెలలు కన్నపుడు 95000 చోళసైన్యమును ప్రతిఘటించినాడు. అప్పుడు కన్నపుడు విక్రమబాహునామముతో రోహణమును పరిపాలించినాడు. ఇది క్రీ. శ. 1029 ప్రాంతమున రాజేంద్రుని కాలమున జరిగినది. ఈ యుద్ధమున రాజాధిరాజు పొల్గొని యుండును. కాని నిష్కర్షగా చెప్పుటకు వీలులేదు.

చోళశాసనములు విక్రమబాహు, యుద్ధములో మరణించినట్లు అతని కిరీటమును రాజాధిరాజు సంగ్రహించినట్లు చెప్పుచున్నవి. (128)
కాని మహావంశములో విక్రమబాహు 12 సం. మున క్రీ. శ. 1041 లో

(126) 92 of 1892; 172 of 1894.

[127] SII [iii] 28 p 56

[128] 92 of 1893

అనారోగ్యకారణమున చోళులపై దండయాత్రాసన్నాహ నిమగ్నుడై యుండగా యాదృచ్ఛికముగ మరణించినట్లు గలదు. విక్రమబాహు తర్వాత రోహణమును పాలించు సింహళరాజులు స్వాతంత్ర్యజిగిషతో చోళులను తరిమివేయ ప్రయత్నించినారు. క్రీ. శ. 1041 లో కిత్తిరాజు 8 దినములు పరిపాలించినాడు. అతని తరువాత, మహాలానకిత్తి రోహణపరిపాలకుడైనాడు. అతడు చోళులతో 3 వ సం. క్రీ. శ. 1044లో పోరాడి ఓడిపోయి ఖడ్గముతో కుత్తుకను ఖండించుకొన్నాడు. చోళులు రాజ్యమును కొల్లగొట్టి కిరీటమును రత్నరాసులను చోళరాజునకు పంపినారు.” విక్రమపండు (క్రీ. శ. 1044-47) మహావంశము ప్రకారము మహాలాన కిత్తి పుత్రుడు. అతడు భయార్తుడై దులుదేశమున నివసించి కొంతకాలమునకు రోహణమునకు తండ్రి మరణించిన తరువాత తిరిగి వచ్చినాడు. అతడు జగతీపాలునితో పోరాడి మరణించినాడు. చోళశాసనములు విక్రమపాండ్యుడు దక్షిణమును పాలించి సింహళమును చేరినట్లు చెప్పుచున్నవి. సింహళపాండ్యదేశములకు చిరకాలమైత్రి కలదు. దీనినిబట్టి విక్రమపాండ్యుని తండ్రి సింహళీయుడు - తల్లి పాండ్యరాజపుత్రి అని నిర్ణయింపవచ్చును. “జగతీపాలుడు” (క్రీ. శ. 1047-51) మహావంశముబట్టి “అయోధ్యారాజు పుత్రుడు. అతడు సింహళమునకు వచ్చివిక్రమపండుని సంహరించి రోహణమును 4 సం.లు పరిపాలించినాడు. అతనిగూడ చోళులు సంహరించి కిరీటమును రత్నరాసులను అపహరించినారు.” దీనినిబట్టి, చోళశాసనములలోని కన్నకుచ్చి వీరసాలమేఘుడే, అయోధ్య రాజు పుత్రుడైన జగతీపాలుడు కావచ్చునని ఊహింపవచ్చును. (129) కాని, యీ నిర్ణయము ఊహమాత్రము. క్రీ. శ. 1046 డిసెంబరు 3 వ తేదీ శాసనములో వీరసాలమేఘుని ప్రస్తావనకలదు. మహావంశమును బట్టి జగతీపాలుడు క్రీ. శ. 1047 లో పరిపాలన ఆరంభించినట్లు

చెప్పక తప్పదు. వీరు భిన్నపురుషులైన ఎట్లు ఉత్తరహిందూదేశము నుండి సింహళమును జేరి పరిపాలించుట గల్గిన దనియు ఊహించుట కూడ కష్టము. కాలపురుషుడు గర్భగోళములో దాచుకొనిన విచిత్ర చారిత్రక నన్నివేశములలో నిది యొకటి. మదనరాజును ప్రస్తావించిన చోళశాసనము క్రీ. శ. 1040 నాటిది. క్రీ. శ. 1050 లో సింహళ పరక్రముడు చోళయుద్ధమున మరణించినాడు. ఈ యిద్దరికినిగూడ అభేదము కల్పించుటకు పీలులేదు.

చోళశాసనములలో, మహావంశములో సామాన్యముగ కన్పించు చున్నవారు విక్రమపాండ్య, విక్రమబాహులు. చోళశాసనములలో మాత్రము వీరసాలమేఘుడు శ్రీవల్లభమదనరాజులు కన్పించు చున్నారు. మహావంశములో మాత్రము జగతీపాలుడు పరక్రములు స్వాతంత్ర్యయుద్ధములో మరణించినవారు చోళశాసనములలో కన్పించుట లేదు.

2 వ రాజేంద్రుడుగూడ సింహళయుద్ధములలో పాల్గొనినాడు. క్రీ. శ. 1050 లో అతని 4 వ సం. శాసనములో అతడు సింహళము నకు సేనను పంపి వీరసాలమేఘుని సంహరించి, అతని సింహళరాజు మానాభరణుని వుత్త్రుల నిద్దరను చెఱబట్టినట్లు గలదు. సింహళములో 'సంగిలి కనదరావ' దగ్గర రాజేంద్రుని శిలాశాసనము గలదు. (130) వీరసాలమేఘుడు రాజాధిరాజు అతని సోదరికి, భార్యకు, తల్లికి జరిపిన అవమానమును భరింపలేక చోళులను తిరిగి యెదిరించి రాజేంద్రునిచే ఓడిపోయి యుండును. రాజేంద్రుడు అతని తల్లిని - సోదరిని ముక్కు - చెవులుకోసి అవమానించినాడు. సింహళములో రాజాధిరాజు రాజేంద్రుని నాటివి నాడెములు లభించినవి. మహావంశ

మును బట్టి అచ్చటి శిలాశాసనములను బట్టి చాలకాలము సింహళమును చోళులు పరిపాలించినట్లు చెప్పవచ్చును. రోహణమున దక్షిణ సింహళమున స్వాతంత్ర్యయుద్ధమును సింహళీయులు సాగించినారు. 1058 లో విజయబాహుబిరుదాంకితుడైన కిత్తి యీ ఉద్యమప్రవర్తకుడు క్రీ. శ. 1070 లో విజయబాహుకులోత్తుంగచోళదేవుని కాలమున స్వాతంత్ర్యసింహళరాజ్యమును పునః ప్రతిష్ఠించినాడు.

ద్వితీయ చాళుక్య దండయాత్ర

రాజాధిరాజు రెండవసారి క్రీ. శ. 1044-46 సం. మధ్య సోమేశ్వరునిపై దండెత్తినాడు. క్రీ. శ. 1046 డిసెంబరు మూడవతేదీ మణిమంగల శాసనములో చోళరాజు అనేక చాళుక్యసామంతులను యుద్ధములో ఓడించినట్లు కంపిలినిగిరమున చాళుక్యరాజప్రాసాదమును విధ్వంస మొనర్చినట్లు గలదు. (131) కంపిలిరాజప్రాసాదవిధ్వంసము తరువాత చాళుక్యయుద్ధమును రాజాధిరాజు 30 వ సం. తరువాత శాసనములు ప్రస్తావించుచున్నవి. కృష్ణానదీవామతీరమున పూండూరు (కడకమానగర్-సైన్యశిబిరస్థానము) వద్ద ఘోర యుద్ధము జరిగినది. సోమేశ్వరుని సామంతులనేకులు బందీకృతులైనారు. పూండూరును చోళులు విధ్వంసమొనర్చి గాడిదనాగలితో దున్నినారు. మణ్ణండిపై రాజప్రాసాదమును దగ్ధమొనర్చి, అచ్చట వ్యాఘ్రచిహ్నితమైన విజయ స్తంభమును నాటినారు. (132) ఈ విజయపరంపరాభివర్ణనలో అతిశయోక్త్యలంకారము అభివ్యక్తమగుచున్నది. తుంగభద్రానదీ తీరమువరకు సోమేశ్వరుని శిలాశాసనములు అనేకములు కన్పించుచున్నవి. బళ్ళారిమండలములోని హడగళ్ళి తాలూకాలో త్రైలోక్య మల్లదేవుని (సోమేశ్వరుని) శాసనము క్రీ. శ. 1047 లో కాలిదాసుని

{131} SII iii) 28.

{132} 6 of 1890 yr 30; 321 of 1894; 81 of 1895 (yr 32),

{99}

దానమును పేర్కొనుచున్నది. చోళులు తరిమివేసిన సోమేశ్వరుని తెలుగు సామంతులలో కాలిదాసునామము కన్పించుచున్నది. (133) మరుసవత్సరము విష్ణ్వలయమునకు మాహిష్మతీపురాధీశుడు సోమేశ్వరుని సామంతుడు మహామండలేశ్వర గండరాదిత్యరసుడు సిందవాడి 1000 బెన్నెవారు 12 నురుగుండను పరిపాలించుచు దానము నర్పినాడు. (134) ఇతడే చోళులు పేర్కొనిన కండర్ - దినకరుడు కావచ్చును. (135) బిల్వణుడు వర్ణించిన సోమేశ్వరుని కంచిప్రవేశము విక్రమాదిత్యుని దిగ్విజయమును సమీక్షింపవలసియున్నపుడు, చోళుల దండయాత్రలవలన చాళుక్యరాజ్యమును ఆక్రమింపలేకపోయినారని చెప్పవచ్చును. యుద్ధములు చాళుక్యరాజ్యమున జరిగినవి. అనేక చాళుక్యనగరములు విధ్వంసమైనవి. సోమేశ్వరుడు తాత్కాలికముగ వేంగినాక్రమింపగల్గినాడు. అతని ముల్గుండ శాసనము క్రీ. శ. 1053 లో అతని పుత్రుడు సోమేశ్వరదేవుడు బెల్లోల 300, పులిగిరి 300 పరిపాలించుచున్నారు. అతడు వేంగిపురేశ్వరబిరుదాంకితుడు (136) క్రీ. శ. 1055 లో అతని శిలాశాసనము - ద్రాక్షారామములో కన్పించుచున్నది. అది నారాయణభట్టు అను అతని అమాత్యుని పుత్రిక కుపమవేసిన దానశాసనము. (137)

రాజాధిరాజు తిరిగి చాళుక్యరాజ్యముపై దండెత్తినాడు. ఈ యుద్ధములో అతనికి సోదరుడైన రాజేంద్రుడు తోడ్పడినాడు. రాజాధిరాజు - రాజేంద్రుని యువరాజుగ అభిషిక్తుని జేసినాడు. ఈ యుద్ధవర్ణనము రాజేంద్రుని 2 వ సం. క్రీ. శ. 1054 శాసనములో

(133) S 2 of 1892 SII IV 539.

(134) 41 of 1904, 711 of 1919;

(135) SII [iii] p 57 n-1.

(136) E[XVI p 53.

(137) 185 of 1893.

నున్నది. (138) క్రీ. శ. 1055 మణిమంగల శాసనములో విపులముగా గలదు. (139) చోళరాజు రట్టమండలముపై దండయాత్రసాగించినాడు. చాళుక్య అహవమల్లుడు ఉగ్రుడై ఎదిరించివచ్చినాడు. కొప్పమువద్ద భీకరయుద్ధము జరిగినది. (కొప్పము కృష్ణానదీతీరమున కొల్టాపూరు ప్రాంతమున నున్నది.) రాజాధిరాజు స్వయముగ సేనలను నడపినాడు. రాజాధిరాజు యుద్ధములో మత్తేభము నధివసించి పోరాడినాడు. కాని శత్రుసైన్యములు ఆ యేనుగును చుట్టుముట్టినవి. “స్వర్గలోకములోని అప్పరకన్యకల అర్హ్యాంజలులందుకొనుచు రాజాధిరాజు వీరస్వర్గమలంకరించినాడు. చోళసైన్యములు చెల్లాచెదరై నవి. కాని రాజేంద్రుడు చెదరిపోయిన సైన్యములను పురిగొల్పి ప్రళయకాల మృత్యువువలె శత్రువులపై పడినాడు. “ఘోరయుద్ధము జరిగినది. రాజేంద్రునికి గాయములు తగిలినవి.” క్షతగాత్రుడైనను భీకరముగ పోరాడినాడు. రాజేంద్రుని పక్షమున పోరాడిన వీరులు అనేకులు మరణించినారు. రాజేంద్రుడు చాళుక్యపులకేశి సోదరుడు జయసింహుని దశపన్మనుని నన్నిలుంబుని సంహరించినాడు. చిట్టచివరకు చాళుక్యుడు, వన్నియదేవునితోబాటు ఓడిపోయినాడు. కుండమాయ తుత్తరాజులు పారిపోయినారు. అహవమల్లుని రాజులు శత్తియవై శంగపై - పరిచారికాగణముతో యుద్ధమున బంధీకృతులైనారు. రాజేంద్రుడు (140) యుద్ధరంగమున రక్తసిక్తాంగుడై అపూర్వముగ రాజ్యాభిషిక్తుడైనాడు. చాళుక్యసేనలను (141) కొల్టాపూరు వరకు తరిమి రాజేంద్రుడు అచట జయస్తంభమును నెలకొల్పి గంగాపురిని చేరినాడు. (142)

(138) 214 of 1911 SII (iii) 55 ii p 304 A of yr 3.

(139) SII (iii) 29.

[140] 87 of 1895.

(141) SII (iii) 55 11 p 304 a.

[142] 87 of 1895.

చాళుక్యశాసనములు కొప్పము యుద్ధమును పేర్కొనుట లేదు. (143) శక 981 లో సోమేశ్వరడు చోళులను జయించి సిందవాడి దేశమున విడిసినాడు. ఆ దేశమును మహామండలేశ్వర సిద్ధనచోళమహారాజు పరిపాలించినాడు. శక 987 లో రాజాజ్ఞ చే విష్ణువర్ధన విజయాదిత్యుడు దక్షిణదండయాత్రకుపోవుచు, అఱియికిరి వద్ద విడిసినాడు. (144) క్రీ. శ. 1071 లో రెండుశాసనములు చోళ దండయాత్రను రాజాధిరాజు మరణమును సూచించుచున్నవి. (145) ఇవి సోమేశ్వరుని మరణానంతరమున వెలసిన శాసనములు. ఈ శాసన చాళుక్యులనుబట్టి సోమేశ్వరుని కాలమున చోళవిజయమును పేర్కొన లేదని చెప్పవచ్చును. ఇందు మహాపాతకుడైన పాండ్యచోళుడు చెల్వలదేశమును కొల్లగొట్టి దేవాలయములను జినాలయములను తగులబెట్టి యుద్ధములో సోమేశ్వరునిచే మరణించినట్లు గలదు. రాజాధిరాజునకు తరువాతి శాసనములలో “అనై మేఘుంజిన” ఏనుగు వీపుపై మరణించిన రాజు అను బిరుదు గలదు. రాజాధిరాజు యువరాజుగ పట్టాభిషిక్తుడైనప్పటినుండి నిరంతరము దండయాత్రలను నడిపి విజయ పరంపరలను సాధించినాడు. రాజాధిరాజు చోళసామ్రాజ్యమును విస్తరింపజేసిన మహావీరుడు. ఇతడశ్వమేధయాగమును తండ్రికాలము ననే చేసినాడు.

రెండువరాజేంద్రుడు

రాజేంద్రుడు క్రీ. శ. 1054-5 ప్రాంతముననుండి రాజ్యభారమును వహించి యుండును. క్రీ. శ. 1052, మే 22 వ తేదీని కొప్పము యుద్ధమున స్వీకరించి, రాజేంద్రుడప్పటి నుండి పరి

[143] BG-1 ii p 441-392 of 1920.

[144] ARE 1919 ii 30.

[145] BG-ii p 441-EI XV 23.

పాలించినట్లు సీవెలువచించుచున్నాడు. (145a) కళింగత్తు పురాణములో రాజేంద్రుడు కొప్పము యుద్ధరంగమున ప్రదర్శించిన పరాక్రమము, యుద్ధభూమిలో అతని రాజ్యాభిషేకము వర్ణితము.

రాజేంద్రుని కుమారుడు రాజేంద్రచోళుడు. ఇతడు 1059 ప్రాంతమున యౌవరాజ్యపట్టాభిషిక్తుడై రాజకేసరి రాజమహేంద్ర బిరుదు వహించి యుండును. ఇతని 3 వ సం. శాసనము ఆహవ మల్లనిపై ఇతని విజయమును పేర్కొనుచున్నది. (146) ముడక్కాఱువద్ద యుద్ధము జరిగినది. రాజేంద్రుని తొమ్మిదవసంవత్సరమున ఈ యుద్ధ వర్ణనము గలదు. చాళుక్యులు కొప్పము యుద్ధములో కలిగిన పరాజయమునకు కుపితులై దండనాయక వాలాదేవుని ఆధ్వర్యమున దండెత్తివచ్చినారు. ఆ ముడక్కాఱు యుద్ధమున దండనాయకుడు మరణించినాడు. ఇరుగైయన్ మున్నగువారు పలాయనము సాగించినారు. (147) రాజమహేంద్రుడు గజయుద్ధమున ఆహవమల్లని తరిమి వేసినాడు. ఈ యుద్ధమున రాజేంద్రుడు రాజమహేంద్రుడు వీరరాజేంద్రుడు కలిసి, చాళుక్యులతో పోరాడినారు. కుడల్ సంగమము వద్ద, ఘోరయుద్ధము జరిగినట్లు, వీరరాజేంద్రుని 2 వ సం. శాసనములలో కన్పించుచున్నది. (148) ముడక్కాఱు యుద్ధములో వీరరాజేంద్రుడు పరాక్రమమును నెరపి “ఇరట్టరాజకులకాల” బిరుదు వహించినట్లు తరువాతి శిలాశాసనములలో సూచన గలదు. “వీరరాజేంద్రుడు విక్రలన్ వేంగినాడుకు పంపిన సైన్యము నోడించినాడు. మహాదండ నాయకుడైన చాముండ రాయనితో పోరాడి అతనిని సంహరించి నాడు. చాముండరాయని ఏకైకపుత్రిక, ఇరుగైయన్ రాణి మయూర పౌందర్యవతియైన నాగలై కన్యక ముక్కు కోసివేసినాడు.

(145a) H. I. S. I. p 72

(146) 119 of 1902.

(147) 87 of 1895 SII V p 271

(148) 113 of 1896; 718 of 1909

కూడల్ సంగమము వద్ద తిరిగి మూడవసారి యుద్ధము జరిగినది. ఆహవమల్లుని పుత్తులు, విక్కలన్ శింగనలను జయింప కేశవదండ నాయకుడు, కేశత్తరసుడు, మారయ పలాయనము సాగించినారు. మదువన, విక్కనలు పారిపోయినారు. ఆహవమల్లుడు గూడ మత్తేభమును దిగి, రాజులను వదలి పారిపోయినాడు.” (149) రాజేంద్రదేవుని శాసనములలో ఇరుగైయన్ ఆహవమల్లునితో విక్రమా దిత్తునితో పాటు ముడక్కాణు యుద్ధమున పారిపోయినట్లు గలదు. కావున కూడల్ సంగమ - ముడక్కాణు ఒకే యుద్ధసంఘటనమై యుండును. పశ్చిమచాళుక్యులు వేంగిపై నడపిన దండయాత్రను వీరరాజేంద్రుడు పేర్కొనినాడు. కూడల్ సంగమము కృష్ణా తుంగభద్రానదీసంగమము, లేక తుంగ, భద్రనదులు కలిసిన కూడలి కావచ్చును. రాజేంద్రుడు క్రీ. శ. 1063 వరకు 12 సం. పరిపాలించి నాడు. గంగాపురి చోళరాజధాని. ఇతని పుత్తిగ మధురాంతకి తూర్పు చాళుక్య రాజకుమారుడు 2 వ రాజేంద్రుని లేక కులోత్తుంగుని భార్య విక్రమశోలన్-ఉలాలో రాజమహేంద్రుడు శ్రీరంగకాయకి నువర్ణరత్న ఖచితశేషకాయని సమర్పించినట్లు గలదు. రాజమహేంద్రుడు శ్రీరంగమున గుడిగోపురములను వెలయించినట్లు ఐతిహ్యము.

వీరరాజేంద్రుడు

వీరరాజేంద్రుడు 1062 - 3 సం.ము సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. ఇతని 2 సం.ము తిరువెంకాడు శాసనము కూడల్ - సంగమము యుద్ధమును వర్ణించుచున్నది. ఇతని 4 సం. కరువూరు శాసనములో ఇతడు పొత్తపిరాజుకు పాండ్యశ్రీవల్లభుని పుత్తుడు వీరకేశరిని కేరళరాజును సంహరించినట్లు గలదు. (150) మరుసంవత్సరము మణిమంగలము శాసనము ఇతని కేరళ విజయమును పేర్కొనుచున్నది.

(149) SII (111) p 37 = 113 of 1895

{150} SII (111) 20

కూడల్ సంగమమువద్ద ద్వితీయసంగ్రామమునకు చాళుక్యరాజు చోళుల నాహ్వానించినాడు. ఆ ఆహ్వానమునందుకొని సకలసమరసన్నాహముతో చోళులు యుద్ధరంగమును జేరినారు. కాని చాళుక్యసోమేశ్వరుడు కదలిరాలేదు. వీరరాజేంద్రుడు శిత్తి, కేశిదేవనాథులను పారద్రోలి తుంగభద్రానదీతీరమున జయస్తంభమును నాటినాడు. కూడల్ సంగమ యుద్ధాహ్వానము రాజేంద్రుని 5 వ సం.ము నాటిది. ఈ ఆహ్వానము ఎంతవరకు సత్యమో చెప్పలేము. ఆ దినము మణిమంగల శాసనములో క్రీ. శ. 1067 సెప్టెంబరు 10 వ తేదీగా కన్పించుచున్నది. (151) సోమేశ్వరుడు అనారోగ్యపీడితుడై క్రీ.శ. 1068 మార్చి 29 వ తేదీన తుంగభద్రాజలప్రవేశము సల్పి మరణించినాడు. (152) వీరరాజేంద్రుని వేంగిదండయాత్రలో సోమేశ్వరుడు అతనిని ఎదుర్కొనలేదు. సోమేశ్వరుని మరణసమయమున, అతని పుత్రుడు 6 వ విక్రమాదిత్యుడు కృష్ణాతీరమున విడిసి యున్నాడు. (153)

మణిమంగలశాసనములో కూడల్ సంగమమునుండి వీరరాజేంద్రుడు వేంగికి వెడలినట్లు గలదు. వేంగిని పునరుద్ధరించి పశ్చిమ చాళుక్యుల బానిసుండి సురక్షించుట ఆ దండయాత్ర లక్ష్యము. దీనిని బట్టి 7 వ విజయాదిత్యుని నుండి వేంగి రాజ్యము పశ్చిమచాళుక్యుల హస్తగతమైనట్లుాహించవచ్చును. విక్రమాంకవిజయములో వేంగి చక్రకూటములను విక్రమాదిత్యుడు జయించినట్లు గలదు. జననాథుడు నడిపిన పశ్చిమచాళుక్యసైన్యమును బెజవాడవద్ద వీరరాజేంద్రుడు డోడించినట్లు మణిమంగలశాసనములో నున్నది. బెజవాడ విజయానంతరము విజయాదిత్యుని వేంగిదేశమున పునఃప్రతిష్ఠితుని జేసి వీరరాజేంద్రుడు కళింగదేశమును చక్కరకోట్టము వరకు విజయ

(151) E I VII p 9

(152) E O VII SB 136

(153) K N S p 328 విక్రమాంకవిజయము.

యాత్ర సలిపి గంగాపురికే మరలివచ్చినాడు. ఈ సన్నివేశములు వీరరాజేంద్రుని 5 వ సం. శాసనములో గన్పించుచున్నవి. వేంగి విజయముద్వారా, వీరరాజేంద్రుడు అతని జ్యేష్ఠసోదరుని ప్రతిజ్ఞను నిర్వహించినాడు. కన్యాకుమారి శాసనములో వేంగి కళింగరాష్ట్రములు వీరరాజేంద్రుని సోదరుని కాలమున శత్రుగతమైన వానిని పునరుద్ధరించినట్లు చెప్పకొన్నాడు.

సింహాశమున విజయబాహువు రోహణమున విప్లవమును రేకెత్తించినాడు. చోళసేనాపతి పులత్తిగరముననుండి విజయబాహునిపై దండెత్తినాడు. అతడు 'కజరగామ' మును కొల్లగొట్టినట్లు, విజయబాహుని శిబిరమున అంతఃకలహములు పుట్టినట్లు మహావంశము వర్ణించుచున్నది. క్రీ. శ. 1067 లో వీరరాజేంద్రుని 5 వ సం.మున శాసనములో నౌకాబలముతో చోళులు సింహాసనమును బ్రవేశించి, విజయబాహునోడించి అతని రాణిని చెఱబట్టినట్లు (154) గలదు.

వీరరాజేంద్రుని 7 వ సం. శాసనమున అతడు కడారమును జయించినట్లు గలదు. శరణార్థియైవచ్చిన రాజపుత్రునికి సహాయము చేయుటకై శ్రీ విజయనిపై దండెత్తినాడు. సంగ్రామవిజయోత్తుంగునిపై నెరపిన నౌకాదండయాత్ర తరువాత ఇది ద్వితీయదండయాత్ర. (155)

మొదటి కులోత్తుంగ మహారాజు

1070 — 1118

చోళసామ్రాజ్యచరిత్రలో కులోత్తుంగునితో నూతనశకము ఆరంభించుచున్నదని చెప్పవచ్చును. కులోత్తుంగుడు వేంగీమహారాజు

(154) 182 of 1915

(155) 175 of 1894; 266 of 1901 SII [111] 84

రాజరాజనరేంద్రుని పుత్రుడు. అతడు మాతామహారాజ్యమైన చోళ సామ్రాజ్యమునకు చక్రవర్తియగుట ఒక అద్భుతోదంతము.

కులోత్తుంగుని అనలుపేరు రాజేంద్రుడు. క్రీస్తుశకము జూన్ 9 వ తేదీ 1070 సంవత్సరమున అతడు చోళసింహాసనము నధిష్టించెను. సుమారు అర్ధశతాబ్ది అతడు చోళసామ్రాజ్యమును ప్రజారంజకముగ, ప్రాచీననంప్రదాయానుగుణముగ పరిపాలించెను.

వేంగీరాజపుత్రుడైన కులోత్తుంగుడు చోళసార్వభౌముడగుట ఎట్లు తటస్థించినది? అను ప్రశ్నకు చరిత్రకారులు పలువిధముల సమాధానము చెప్పుచున్నారు.

పశ్చిమచాళుక్యులకు - చోళులకు మధ్య నడచిన వైరుధ్యము చరిత్రలో సుప్రసిద్ధము. చోళులకు వేంగీప్రభువులైన తూర్పుచాళుక్యులకు మధ్య జరిగిన వైవాహికసంబంధములు - రాజనీతిలో అంతర్భాగములే. తరతరాలనుండి వేంగీ ప్రభువులు - చోళులు రాజనీతి బంధములచే వైవాహికబంధములచే కలిసి మెలసి యుండి పశ్చిమచాళుక్యులతో ఆనేకయుద్ధములు నల్పిలి. వేంగీప్రభువులు విమలాదిత్యుడు - అతని సుతుడు రాజరాజనరేంద్రుడు - అతని సుతుడు రాజేంద్రుడు (కులోత్తుంగుడు) చోళచక్రవర్తుల అల్లశ్శే. చోళ వేంగీ సామ్రాజ్యముల పొత్తు ప్రజలలో చరిత్రలో సుస్థిరరూపము దాల్చినది.

రాజరాజనరేంద్రునికి నవతితమ్ముడైన విజయాదిత్యుని పశ్చిమచాళుక్యులు బలపరచుట, వేంగీమండలమునందు జరిగిన పోరాటములు - చరిత్రలో చర్చితచర్చణములు. కొన్ని - సమయుద్ధములు. తరచు విజయలక్ష్మి ఊయెల ఊపుగా వినోదించినది. ఏడవ విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 1031 సంవత్సరమున బెజవాడలో పట్టాభిషిక్తు

డయ్యెను గాని రాజరాజనరేంద్రుడు చోళుల సాయముననే వేంగిని పరిపాలించగలెను.

పశ్చిమచాళుక్యచరిత్రగూడ వేంగీయుద్ధముల నభివర్ణించు చున్నది. బిల్హణకవి, విక్రమాంకదేవచరిత్రము, యువరాజు విక్రమాదిత్యుని వేంగీవిజయము విపులముగ వర్ణించెను. కార్యఖడ్గనిపుణుడుగ దక్షిణాపథచరిత్రలో కీర్తికెక్కిన సోమేశ్వరుని అవసానకాలమున పుత్రుడైన విక్రమాదిత్యుడు వేంగీవిజయయాత్రానంతరము చక్రకూటమును జయించి, కృష్ణాతీరమున విడిసియున్నట్లు చెప్పబడినది. జయగోండాలు కవి వ్రాసిన తమిళ గ్రంథము “కళింగత్తుప్పరాణి” లో గూడ యువరాజు కుళోత్తుంగునకు విక్రమాదిత్యునకు మధ్య యుద్ధము జరిగిన సూచన గలదు. కుళోత్తుంగునకుగల “విరుదరాజ భయంకర” బిరుదము అర్థవంతమైనది. ఈ సంఘటనలు క్రీ. శ. 1067 ప్రాంతము నాటివి. అప్పుడు వీరరాజేంద్రుడు వేంగీపక్షముననే యుండి యథాపూర్వము సాయము సల్పెనని యెంచవచ్చును.

కాని - తరువాత పరిస్థితులు తారుమారై నవి. విక్రమాదిత్యుడు విజృంభించి అనేక విజయములు సాధింప గల్గెను. చోళచక్రవర్తి వీరరాజేంద్రుడు విక్రమాదిత్యునితో సంధి చేసికొని - అతనికి తన కుమార్తె నిచ్చి వివాహ మొనరించెను. కరతరాల నుండి చోళ (పశ్చిమ) చాళుక్యుల మధ్య రేగుచున్న యుద్ధాగ్ని జ్వాలలు తాత్కాలికముగ చల్లారినవి. పశ్చిమచాళుక్యులకు చోళప్రభుడు తల యొగ్గుట చోళదండనాథులు పలువురు సహింపలేకపోవుట నహజము. వేంగీమండలము, సంకటనన్నివేశమున చిక్కుకొన న్నది. చోళచక్రవర్తి వీరరాజేంద్రునకు క్రొత్త అల్లుడు విక్రమాదిత్యుడై మోజు ఉండ వచ్చునేగాని, ప్రజలకు చిరకాలము కష్టసుఖములలో పాలుపంచు కొనినట్టి చోళుల పాతఅల్లుడు వేంగిరాజు కుళోత్తుంగునిపై అభిమానము

పోలేదు. అంతవరకు ఏడవవిజయాదిత్యునితో యుద్ధములు నల్పిన కులోత్తుంగుడు నిస్సహాయుఁ డయ్యెను. వీరవిజయాదిత్యుడు విజయాదిత్యుని వేంగిఁజ్ఞువుగఁబరిగించెను. కులోత్తుంగుడు, తన పుత్రునకు చెప్పిన మాటలు స్మర్యములు. “నా యౌవనమున నేను సమరక్రీడారతుడనై, వేంగిపాలనమును నా పినతండ్రి (ఏడవ) విజయాదిత్యునకు వదలి పెట్టినాను.” కులోత్తుంగుడు ఆ నాడు పరిస్థితులకు తప్పనిసరిగ తలయొగ్గవలసి వచ్చినట్లు, పై వాక్యమున కర్థము చెప్పవలయునే గాని ఆతనికి అమాంతముగ పినతండ్రిమీద అనురాగము గాని, సంగరక్రీడాసమదికకౌతూహలముగాని అంకురించినదని అనుకోనక్కరలేదు.

చోళచక్రవర్తి వీరరాజేంద్రుని మరణముతో మరల పరిస్థితులు తారామరైన. అనంతస్తుష్టుడైన పాతఅల్లుడు కులోత్తుంగుడు చోళరాజ్యమున అశాంతి రేకెత్తించుటకు విశ్వప్రయత్న మొనరించి యుండునని కొందరు చరిత్రకారులు ఊహించుచున్నారు. కాని ఈ ఊహ నిరాధారమైనదిగనే తోచుచున్నది. మామగారు మరణింపగనే, క్రొత్తఅల్లుడు విక్రమాదిత్యుడు వచ్చి, బావమరదియైన అధిరాజేంద్రుని చోళసింహాసనమెక్కించి పరిస్థితులను చక్కదిద్దెను. కాని - విక్రమాదిత్యుడు గృహోన్ముఖుడై తుంగభద్రను చేరెనో లేదో చోళరాజ్యము అల్లకల్లోలమై అచట విప్లవము చెలరేగినది. అధిరాజేంద్రు డా విప్లవమున అనువుల గోల్పోయెను. ఆ అరాజకపరిస్థితులు కులోత్తుంగునకు అనుకూలించినవి. మాతామహాసింహాసనము నతడు సులభముగ అధిరోహింపగలెను.

ఈ విప్లవమున కులోత్తుంగుడు ధరించిన భూమిక యెట్టిది ? అధిరాజునకును కులోత్తుంగునకు మధ్య చోళసామ్రాజ్యమున అంతర్యుద్ధము జరిగినదా ? శాసనాధారమునుబట్టి అట్టి అంత

ద్యుద్ధము జరిగినట్లు చెప్పలేము. కులోత్తుంగుని శాసనము లతడు చోళసామ్రాజ్యమును అరాజకత్వమునుండి ఉద్ధరించినట్లు వర్ణించుచున్నది. ఏకాంతవాసములో కృశించి కుములుచున్న భూకాంతను - కావేరీ మేఖలావలయిత రాజ్యలక్ష్మి నతడు కిరీటధారియై చేపట్టినట్లు శాసనకథనము. జయగొండాదుకవి కులోత్తుంగుడు సింహాసనమధిష్ఠించుటకు పూర్వమేర్పడిన అరాజకత్వమును కన్నులగట్టినట్లు అభివర్ణించెను.

“యజ్ఞయాగాదులు అడుగంటినవి. మనుధర్మము నశించినది. షట్పాత్రములు విస్మృతిలో లీనమైనవి. వేదపారాయణమునకు స్వస్తి చెప్పబడినది.

“వర్ణసాంకర్య మేర్పడినది. దేవాలయములు పాడయినవి. పాత్రివ్రత్యధర్మ మడుగంటినది. దుర్గములు శిథిలములైనవి. కలికాలమిట్లు విజృంభించుచుండగా, అభయదు ఉదయభానునివలె అవతరించి ధర్మసంస్థాపనము గావించెను. చతుర్వేద పారాయణ ధ్వనులు చతురంబోధి నిస్వనములు మిన్నముట్ట కులోత్తుంగుడు సింహాసనమధిష్ఠించెను.”

కవితాసహజమైన అతిశయోక్తులలో అంతర్వాహినియైన చారిత్రక సత్యము, జయగొండాదుకవి వర్ణనలో గోచరించుచునే యున్నది. కులోత్తుంగుడు సింహాసనారూఢుడగు నప్పటికి చోళసామ్రాజ్యము విప్లవాగ్నిలో చిక్కుకొని యుండెను. సింహాళము స్వతంత్రమైనది దక్షిణమున సామంతులు స్వతంత్రులైరి. కులోత్తుంగుడు ప్రప్రథమమున శాంతిభద్రతలను తిరిగి నెలకొన్నట్టుకు తన శక్తియుక్తులను కేంద్రీకరించెను.

విక్రమాదిత్యునితో యుద్ధము

అధిరాజేంద్రుని బావమరది, రెండవ సోమేశ్వరుని పుత్రుడు విక్రమాదిత్యుడు కులోత్తుంగునకు సహజశత్రువు - మొదట అతనితో

యుద్ధముతప్పలేదు - విక్రమాదిత్యుడు రెండవసోమేశ్వరుని మొదటి పుత్రుడు కాదు. వీరరాజేంద్రునితో సంధి చేసికొని చోళరాజకన్యకను వివాహమాడి విక్రమాదిత్యుడు అన్నగారగు మూడవ సోమేశ్వరుని రాజ్యభ్రష్టుని చేయ సంకల్పించుకొనెను. కులోత్తుంగుడు మూడవ సోమేశ్వరునితో చేతులు గలిపి విక్రమాదిత్యునిపై పగ సాధింప నెంచెను.

బిల్వజుని 1 కథనము అనుశీలించదగినది. “చోళరాజపుత్రుడు- సింహాసనమధిష్ఠించిన అచిరకాలములోనే ప్రజల తిరుగుబాటులో అనువులను గోల్పోయెను. అదృష్టవశమున వేంగీప్రభువు- రాజగుడు సింహాసనము నాక్రమింపగల్గెను. ఆ కుటిలుడు విక్రమాదిత్యునివలన ప్రమాదమునకు వెరచి, దాయాదివైరమును రేపుటకు సోమదేవునితో చేతులు గలిపెను. సోమదేవుడు- కుటుంబశత్రువైన చోళరాజునితో చేతులు కలుపుటకు ఉదారమానసుడైన విక్రమాదిత్యుడు చేసిన నేరమేమి ? చోళరాజునిపై విక్రమాదిత్యుడు దండెత్తినపుడు సోమదేవుడు- వెనుపొటు పొడిచి నహోదరసైన్యముల నెదుర్కొనెనే !”

విక్రమాదిత్యుని పక్షమున దేవగిరిప్రభువు, హొయసాల సామంతుడు ఎఱియంగుడు, త్రిభువనమల్ల పాండుడు కదంబప్రభువు జయకేశి పోరాడిరి. బిల్వజుని కథనము ప్రకారము యుద్ధమున విక్రమాదిత్యుడు విజయము నార్జించెను. ద్రవిడ ప్రభువు పరాజితుడై పారిపోయెను. సోమేశ్వరుడు పట్టుబడి కారాగృహమున బంధీకృతుడయ్యెను. నవ్వుమున శివుడు ప్రత్యక్షమై సింహాసనము నధిష్ఠింపుమని ఆదేశించుటచే విక్రమాదిత్యుడు చక్రవర్తి యయ్యెను. అతని తమ్ముడు

1. బిల్వజుని శ్రీరంగనీతులను బుహ్లాదు నిరసించెను. చోళులు కుటుంబ శత్రువులు. నిజమే. అయిన చోళరాజకన్యకను వివాహమాడినదని విక్రమాదిత్యుడే కద, అది రాజనీతి.

జయసింహుడు బనవాసికి రాజప్రతినిధి యయ్యెను. దిగ్విజయ యాత్రానంతరము రాజధాని కల్యాణిలో విక్రమాదిత్యుడు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను.

చోళచారిత్ర కాధారములను బట్టి పశ్చిమచాళుక్యులకు చోళులకు మధ్యజరిగిన ప్రధాన సంగ్రామము క్రీ. శ. 1076 సంవత్సర ప్రాంతము. అందు విక్రమాదిత్యుడు సరాభూతుడయ్యెనని, కళింగత్తు పురాణి వర్ణన. ఆశత్తి మజలూరు యుద్ధరంగములలో విక్రమాదిత్యు నోడించి, అనేకమ త్రేభయాధముల కులోత్తుంగుడు లోగొనెనని అందు గలదు.

కులోత్తుంగుడు పశ్చిమచాళుక్య చక్రవర్తి విక్రమాదిత్యునితో యుద్ధములు నల్పుచున్న తరుణమున, సింహళమున విజయబాహు ప్రభువు, సింహళచక్రవర్తినని ప్రకటించు కొనెను. విక్రమాదిత్యు డతనికి రాయబారులతో పాటు కానుకల నంపెను.

కులోత్తుంగుడు చోళసామ్రాజ్య సింహాసన మధిష్ఠించు నాటికి వేంగిని విజయాదిత్యుడు (VII) పరిపాలించుచుండెను. కులోత్తుంగుడు కుమారుడైన రాజరాజుతో తాను యౌవనమున సమరక్రీడాసక్తుడై వేంగిరాజ్యమును పినతండ్రికి స్వచ్ఛందముగ వదలినట్లు చెప్పకొనెను. అప్పటి రాజ్యాంగపరిస్థితులలో ఆకస్మికమైన మార్పులను అనుశీలించిన, కారణాంతరముల చే కులోత్తుంగుడు విజయాదిత్యుని వేంగిపరిపాలనము నంగీకరించి యుండునని ఊహింప వచ్చును. విజయాదిత్యుడు గూడ సంతోషింప వలసిన పరిస్థితులు. అతనికి పశ్చిమచాళుక్యుల సాయము విక్రమాదిత్యుడు రాజేంద్రుని పుత్రికను వివాహమాడి తప్పటినుండి సందేహోన్నదమైనది. పిమ్మట చోళరాజ్యమున విప్లవము. కులోత్తుంగుడు వేంగిని తనకు వదలిన, తాను కులోత్తుంగునకు సాయము చేయవచ్చును. అప్పటికి అతని యేకైకసుతుడు మరణించి

యుండెను. తరువాత వేంగిని గూడ, కులోత్తుంగుడే వారసుడుగ వీల వచ్చును. సంధిషరతులేవైన, వేంగిని పినతండ్రియైన విజయాదిత్యుడు పరిపాలించుటకు కులోత్తుంగుడు సమ్మతించి యుండెననుట నిర్వివాదాంశము.

ఈ పరిస్థితులలో త్రిపురీపాలకుడు యశశక్త దేవుడు ఉత్తరము నుండి వేంగిపై దండెత్తెను. అతని శాసనములు క్రీ. శ. 1072-3 నాటివి దక్షిణామమున గలవు. యశశక్త దేవుడు అంధ్రదేశాధీశ్వరుని జయించి, భీమేశ్వరునకు మణిభూషణాదుల దానము చేసినట్లున్నది. అప్పటి వేంగిపాలకుడు (నప్తమ) విజయాదిత్యుడనుట నిస్సందేహము. ఈ దండయాత్రలో పశ్చిమచాళుక్యుల పాత్ర యెట్టిదో తెలియదు. కులోత్తుంగుడు (నప్తమ) విజయాదిత్యునికే పరాభవము జరుగుట లోలోపల యిష్టపడి యారకుండెనా? చెప్పలేము. యశశక్త దేవుని దండయాత్ర తాత్కాలికమైనదేగాని దాని వలన, పేర్కొనదగిన ఫలితము లెవ్వియు కానరావు.

సింహళము

వీరరాజేంద్రుడు రాజ్యమునకు రాకపూర్వమే సింహళరాజు పుత్రుడు కిత్తి, విజయబాహు బిరుదాంకితుడై క్రీ. శ. 1058 సంవత్సరమున (అతని 17 రాజ్యసంవత్సరమున) రోహణమును స్వతంత్ర రాజ్యముగ రూపొందించెను. చోళరాజ్యము సింహళమున ఉత్తరమున రాజరట్టమున మాత్రము మిగిలియుండెను. క్రీ. శ. 1070 సంవత్సరము వరకు పొలొన్నరువలో చోళశాసనముల కన్పించుచున్నవి. క్రీ. శ. 1073 లో విజయబాహు అనూరాధపురమును జయించెను. క్రీ. శ. 1088 సంవత్సర ప్రాంతమున కులోత్తుంగుడు ఇంకొకసారి సింహళమును చోళరాజ్యమును పునరుద్ధరించుటకు యత్నించెను. కాని

విజయము విజయబాహువునే తిరిగి వరించినట్లు సింహళరాజవంశ చరిత్ర మహావంశమునందు కలదు. కులోత్తుంగుని పుత్రిక సూరియ వల్లియార్, పాండ్యపక్షియుడైన సింహళరాజపుత్రుని భార్యయై, (ప్రథమ) జయబాహు రాజ్యకాలమున ఈశ్వరాలయమున శాశ్వత దీపారాధన దానమును సల్పినట్లు శాసనసాక్ష్యమున్నది. జయబాహువు విజయబాహుని కుమారుడు.

కులోత్తుంగుడు పాండ్యచేర రాజులతో గూడ అనేక యుద్ధములు నలుప వలసి వచ్చెను. చిదంబరమున గల సంస్కృతశాసనమున ఆతడు పంచపాండ్యులను జయించి ఖండవదహనము గావించిన అర్జునునివలె కోత్తారు దుర్గమును దహించి కేరళ దుర్గముల ననేక ములుస్వాధీనమొనర్చుకొని పశ్చిమనముద్రతీరమున జయస్తంభమును నెలకొల్పిన వృత్తాంతము గలదు. జయగొండారు కవి గూడ కులోత్తుంగుని పాండ్యవిజయము నభివర్ణించెను. మత్స్యయంత్రమును కొట్టి (పాండ్యరాజలాంఛనము) చేరరాజుల విల్లువిరిచి శాలైతీరమున శత్రునౌకలను ధ్వంసమొనర్చె నను ప్రశంస పలుతావులలో గానవచ్చు చున్నది- అయినను, కులోత్తుంగుడు పాండ్యరాజ్యము నేలినట్లు చెప్ప లేము. ఆతడు పాండ్యప్రభువుల యొద్దనుండి కప్పమును గైకొని సంత్ృప్తి పడియుండును.

వీరరాజేంద్రుడు క్రీ. శ. 1062 సంవత్సరమున కదారము (శ్రీ విజయ)కు సేనను పంపినట్లు చెప్పకొనెను. క్రీ. శ. 1090 ప్రాంతము శ్రీ విజయము నేలిన రాజు కులోత్తుంగుని కడకు రాయబారుల సంపించెను. శోళకులవల్లి పట్టినము (నాగపట్నము) దగ్గర రెండు బౌద్ధవిహారములను నిర్మించుటకు సంబంధించిన వృత్తాంతము పేర్కొన దగినది. శ్రీ విజయరాజు ఆభ్యర్థనపై కులోత్తుంగుడు రెండువిహారము లను (రాజరాజప్పెరుంబల్లి, రాజేంద్ర సోళప్పెరుంబల్లి) కట్టించెను.

శ్రీ విజయనుండి వచ్చినది ఇద్దరు రాయబారులు రాజవిద్యాధర శ్రీ సామంతుడు, అభిమనోత్తుంగసామంతుడు, కులోత్తుంగమహారాజు, అహవమల్లకుల కాలపురములో, అభ్యంజన మందిరమున తిరుమంజన కాలయందు కాళింగరాయ సింహాసనము నధిష్ఠించి యున్నప్పుడు 'విన్నపము' నందించిరి. సుమిత్రాద్వీపమునందలి లోబోతోవాయందలి శిథిలతమిశ్రాసనమొకటి క్రీ. శ. 1088 నాటిది తిశైయాయురత్తు బజ్జాజ్ఞువార్ను పేర్కొనుచున్నది. ఇది చోళసామ్రాజ్యమందలి వర్తకసంఘమున గుర్తింపనగును.

వేంగిమండలమును (సప్తమ) విజయాదిత్యుడు మరణించు వరకు పరిపాలించెను. కులోత్తుంగునకు విజయాదిత్యునకు పైపైన పొత్తుకుదిరినను లోలోపల మనస్తాపములు మాయలేదు. తూర్పు గాంగుల శాసనములను బట్టి రాజరాజు విజయాదిత్యుని పక్షమున కులోత్తుంగుని ఎదిరించి ఉభయలకు పొత్తుకల్పినట్లు తెలియుచున్నది. రాజరాజుభార్య రాజసుందరి కులోత్తుంగుని కూతురే. కులోత్తుంగుడు కూతురును రాజరాజునకును, వేంగిని విజయాదిత్యునకు నిచ్చి సంధి కుదుర్చుకొనెనేమో! విజయాదిత్యుని తదనంతరము వేంగి తనకే వచ్చును- అప్పుడు అల్లుడైన రాజరాజు దానికి అంగీకరింపక తప్పదని కులోత్తుంగుని రాజనీతి కావచ్చును. కళింగరాజ్యము వేంగికి ఉత్తరపు సరిహద్దు. అచ్చట మిత్రరాజ్యమౌండుట మిక్కిలి వాంఛనీయము. వేంగిమండలము శాంతిభద్రతలతో వర్ధిల్లుటకు అవకాశ మేర్పడును. పదునైదు వత్సరములు పరిపాలించిన పిమ్మట సప్తమ విజయాదిత్యుడు మరణించిన పిమ్మట, కులోత్తుంగుడు తన పుత్రుడైన ముమ్మడి చోడదేవుని వేంగిపాలకుడుగ నియమించెను. నూతన రాజప్రతినిధిగ ఆ రాజపుత్రుడు క్రీ. శ. జూలై 27 వ తేదీ 1076 వ సంవత్సరమున అభిషిక్తుడయ్యెను. కాని, అతడు సంవత్సరము దాటుకుండ

గనే ఆ రాజపుత్రుడు వేంగిని వదలి, చోళరాజధానిని చేరుకొనెను. అతని తరువాత అతని తమ్ముడు వీరచోడదేవుడు రాజప్రతినిధియై వేంగిని అరునంపత్సరములు పాలించెను. క్రీ. శ. 1084 నుండి 1089 వరకు, కులోత్తుంగుని పుత్రుడింకొకడు రాజరాజచోడగంగుడు వేంగికి రాజప్రతినిధిగ పాలించెను. క్రీ. శ. 1089 నుండి క్రీ. శ. 1098 వరకు తిరిగి వీరచోడుడే వేంగిమండలమున రాజప్రతినిధిగ నుండెను. వీరచోడుని తరువాత విక్రమచోళుడు వేంగిని క్రీ. శ. 1118 వరకు పరిపాలించెను.

చోడగంగుడు - కులోత్తుంగుని అగ్రసుతుడైనను, వేంగిని సమర్థతతో పరిపాలించినట్లు తోచదు. తొలుతనే అతనికి రాజప్రతినిధిత్వము లభింపలేదుగూడ. కులోత్తుంగుడు తన అనంతరము సింహాసన మధిష్ఠించుటకు రాజపుత్రులలో విక్రమచోళుని ఎన్నుకొనెను. వీరచోడుడు వేంగిపాలకుడుగ నున్నప్పుడు, వెలనాటి రాజపుత్రుడు (రెండవ) విదురుడు (మొదటి) గొంకరాజు యొక్క సోదరసుతుడు అతనికి బాసటయై, పాండ్యరాజు నెదిరించుటకు తోడ్పడెను. అందుచే వీరచోడు డతనికి సింధు యుగ్మాంతరదేశమును (కృష్ణా గోదావరీ మధ్యప్రదేశముని హుల్ ట్టు అభిప్రాయము) వీరభృతిగ నొనంగెను.

విక్రమచోళుడు యువరాజుగ వేంగిని పరిపాలించు సమయమున అతడు కళింగమును జయించినట్లు శాసనప్రశంస గన్పించుచున్నది.

కులోత్తుంగుడు కళింగముపై రెండుపర్యాయములు దండయాత్ర జరిపెను. రెండవ దండయాత్ర జయన్ గొండారు కవి కావ్యమునకు ఇతివృత్తమైనది. మొదటి దండయాత్ర కులోత్తుంగుని 26 వ రాజ్యసంవత్సరము నాటిది. విక్రమచోళు డా యద్ధమునందే విజయము సాధించెను. రెండవ కళింగ సంగ్రామము 42 వ రాజ్యసంవత్సరము తరువాతిది. అందు విక్రమచోళుడు పాల్గొనలేదు.

గోదావరికి ఉత్తర ప్రదేశమునకు దక్షిణకళింగముని పేరు. పరాంతకపాండ్యుడు తెలుగుభీముని జయించి నట్లు చెప్పుకొనెను. తెలుగు సామంతుల ఓరుగుబాటును విక్రమచోళుడు అణచియుండునని ఊహింపవచ్చును. క్రీ. శ. 1098 లో సింహాచలమున కులోత్తుంగుని శాసనమున్నది. ఆ కాలమున అతని శాసనములు దాక్షారామమున గూడ గలవు. అందుచే వేంగీమండలము దక్షిణకళింగముగూడ కులోత్తుంగుని ఏలుబడిలో నుండె ననుట నిస్సందేహము.

రెండవ కళింగ దండయాత్ర క్రీ. శ. 1110 సంవత్సరము నాటిది. కళింగత్తుప్పరణిలో నవిస్తరముగ వర్ణింపబడినది. శాసనాధారములనుబట్టి, చోళసైన్యము వేంగీమండలము నతిక్రమించి ఎదురైన మత్తేభయాధముల నిర్మూలించి, సప్తకళింగములను జయించినట్లు తెలియుచున్నది. కళింగత్తుప్పరణిలో హృద్యమైన కథ గలదు.

చోళసార్వభౌముడు కులోత్తుంగుడు కాంచీలో కొలువు దీర్చి యుండ, కప్పములు గొనివచ్చిన సామంతరాజులను ద్వారపాలకుడు ప్రవేశపెట్టుచుండెను. సామంతులు కప్పములు చెల్లించి అభివాదములు సలిపి నిలువగ, సార్వభౌముడు కప్పములు చెల్లించుటకు రానివారెవరని ప్రశ్నించెను. కళింగాధిపతి రెండు సంవత్సరములనుండి కప్పము చెల్లించుటకు రాలేదని తెలిసినది. వెంటనే కళింగదండ యాత్రకు సన్నాహములు జరుగవలెనని కళింగాధిపతిని బందీకృతుని చేసి తీసికొనిరావలెనని చోళరాజు యైనది. సామంతులు పల్లవ రాజు కరుణాకర తొండైమానుడు (వండైప్రభువు) సేనాపతిగ కాంచి నుండి చోళసైన్యము కళింగదండయాత్ర కుపక్రమించినది. పాలారు స్వర్ణముఖి పెన్న, కృష్ణ, గోదావరి మున్నగు నదులు దాటి చోళ సైన్యములు కళింగములో ప్రవేశించి అనేకవిజయములు సాధించినవి.

కళింగాధిపతి అనంతవర్మ; ఆమాత్యుడైన ఎంగరాయని మాటలు పెడచెవిని బెట్టి చోళసైన్యము నెదిరించి ఓడిపోయెను.

చోళసైన్యము, పలాయనము సాగించిన అనంతవర్మను వెంబడించినవి గాని అతడు పట్టుబడలేదు. ఉత్తర కళింగరాజ్యమును కొల్లగొట్టిన ధనరాకులతో చోళసైన్యము రాజధానికి తరలి వచ్చినది. కరుణాకరుడు ఈ యుద్ధమున నిర్వహించిన పాత్రను శాసనములు ప్రశంసించినవి. కాని యీ కళింగదండయాత్రవలన శాశ్వతఫలితములు పేర్కొనదగినవి కానరావు. ఉత్తరకళింగమున కులోత్తుంగుని శాసనములు గన్పింపవు. క్రీ. శ. 1108 వ సంవత్సరమున కోటప్రభువు భీముడు కళింగవిజయమున చోళప్రభువుకు తోడ్పడినట్లు శాసనాధారమున్నది. కళింగాధిపతి అనంతవర్మ చోళరాజపుత్రిక రాజనుందరి పుత్రుడే. కులోత్తుంగున కాతడు దొహిత్రుడే. బంధుత్వబంధములు రాజనీతిలో నులువుగ తెగిపోవు పట్టుదారములు.

కులోత్తుంగుని శాసనములు, అతని 45 వ రాజ్యసంవత్సరము నాటివి నందలూరు (కడపమండలము (కులోత్తుంగచోళ చతుర్వేది మంగలము అని అప్పటి పేరు) నందును, త్రిపురాంతకము (కర్నూలు మండలము) నందును లభించుటచే అతని రాజ్యము అంతవరకు విస్తరించి యుండెనని చెప్ప వచ్చును.

క్రీ. శ. 1116 సంవత్సరప్రాంతమున చోళులనుండి గంగవాడి మండలమును హొయసాళులు జయించిరి. హొయసాల దండనాయకుడు గంగరాజు తళిక్కాడుక్షేత్రమున చోళసామంతులు ఆదియమ, దామోదర నరసింహవర్మల నోడించినట్లు చెప్పబడినది. హొయసాళులు పశ్చిమచాళుక్యులకు సామంతులై యుండుటచే (ఆరవ) విక్రమాడిత్యుడు వారిని చోళులపై దండెత్తుటకు ప్రోత్సహించి యుండెనని ఊహింపవచ్చును.

క్రీ. శ. 1084 సంవత్సరమున విక్రమాదిత్యుడు చోళులు రణక్షేత్రమునకు వచ్చుటలేదని ప్రకటించినాడు. హొయసాలలకేగాక అతడు వేంగిమండలమునగూడ సామంతులను చోళులపైకి పురికొల్పెను. విక్రమచోళుడు వేంగిని పరిపాలించు నప్పటి తెలుంగు భీముని తిరుగుబాటునకు - కళింగప్రభువు అనంతవర్మ ధిక్కారమునకు విక్రమాదిత్యుని ప్రోత్సాహము లభించి యుండును. క్రీ. శ. 1118 వ సంవత్సరమున వృద్ధుడైన కులోత్తుంగుడు వేంగి నుండి రప్పించి విక్రమచోళుని చోళసింహాసనమునకు యౌవరాజ్యపట్టము గట్టువరకు విక్రమాదిత్యుని యెత్తుగడలు ఫలింపలేదు.

క్రీ. శ. 1202 నాటి మల్లపదేవుని పితాపురశాసనము ఉదహరింప దగినది.

“అపూర్వపురుషుడు కులోత్తుంగ చక్రవర్తి 50 సంవత్సరములు ఆంధ్రదేశమును పంచద్రావిడములనేలి పరలోకగతుడైన పిమ్మట విక్రమశోలుడు చోళసింహాసనము నధిష్టించుట కేగెను. అప్పటి నుండి వేంగి మండలము “నాయకరహిత” మైనది.”

కులోత్తుంగుని శాసనములు దక్షిణరామమున క్రీ. శ. 1118 వరకు లభించుచున్నవి. విక్రమచోళుని శాసనములు వేంగిమండలమున క్రీ. శ. 1127 ముందు కన్పింపవు. క్రీ. 1127 తరువాతి శాసనములు గూడ దక్షిణవేంగి గుంటూరు మండలమున మాత్రమే లభించినవి. అంతేగాక విక్రమాదిత్యుని శాసనములు దక్షిణరామమున అతని 45, 46, 47, 48 రాజ్యసంవత్సరములు పేర్కొనునవి చాల గలవు. క్రీ. శ. 1117 సంవత్సరము కాకతీయ ప్రోలరాజు, అనుమకొండ విషయము తండ్రి బేతరాజునకు వీరభృతిగ విక్రమాదిత్యు డొనగెనని శిలాశాసనమున చెప్పకొనెను. (1) క్రీ. శ. 1118 సంవత్స

రమున గుంటూరు మండలము నందలి కొమ్మూరు శాసనమున విక్రమాదిత్యుని దండనాయకుడు అనంతపాలయ్య వేంగిమండలము 14000 లను పాలించుచున్నట్లు గలదు. (1) క్రీ. శ. 1120 ప్రాంతమున అనంతపాలుని భార్య దక్షారామభీమేశ్వరునకు దానము సల్పెను. పశ్చిమ చాళుక్యదండనాథుడు అనంతపాలుని సోదరపుత్రుడు క్రీ. శ. 1127 సంవత్సరమున కొండపల్లిని పాలించుచుండెను. (2) క్రీ. శ. 1132 వరకు దక్షారామమున చాళుక్య విక్రమశకమున శాసనములు కన్పించుచున్నవి. కులోత్తుంగుని కాలమున చోళసామ్రాజ్యము, సింహళమును గంగవాడిని, చివరకు వేంగిని గూడ కోల్పోయెను. వేంగిమండలమున అప్పటినుండి కాకతీయసామ్రాజ్యము విస్తరింపసాగెను. చోళరాజ్యము ఇంచుమించు తమిళ రాజ్యమయ్యెను.

విక్రమ చోళుడు

క్రీ. శ. 1120 నుండి 1137 వరకు

విక్రమచోళుడు చోళరాజ్యమును కులోత్తుంగుని అవసాన కాలమున కొంతకాలము యువరాజుగ పరిపాలించెను. క్రీ. శ. 1118 (జూన్ 29) అతడు యౌవరాజ్యాభిషిక్తుడయ్యెను. అతని అస్థానకవి ఒత్తక్కూట్టన్ రచనల వలన ఆ నాటి చరిత్ర కొంతవరకు తెలియుచున్నది. 'విక్రమసోళన్-ఉళా' గాక అస్థానకవి కళింగదండయాత్రను గూర్చిన 'పరణి'గూడ రచించెను.

క్రీ. శ. 1118 వ సంవత్సరమున వేంగిలో రాజప్రతినిధి పదవి వదలి విక్రమచోళుడు రాజధానిని చేరిన పిమ్మట వేంగిని వెలనాటి గొంకరాజు (మొదటి) పుత్రుడైన వెలనాటి చోడరాజు జయించెను. కాని- పశ్చిమచాళుక్య విక్రమాదిత్యుడు (ఆరవ) వెలనాటి ప్రభువును

(2) 819 of 1922.

(3) 258 of 1905.

జయించి వేంగిని ఆక్రమించెను. కాని క్రీ. శ. 1126 సంవత్సరమున విక్రమాదిత్యుడు మరణించిన పిమ్మట క్రీ. శ. 1127 సంవత్సరమున కొల్లిపాక ప్రభువు మహామండలేశ్వర నంబయ (షట్నహస్ర దేశాధిపతి) విక్రమచోళునికి సామంతుడై యుండెను. నిడుబ్రోలు నందు క్రీ. శ. 1132 వ సంవత్సరమున వెలనాటి ప్రభువులు దక్షిణ చోళుల సామంతులైనట్లు శాసనము గలదు. (1) కాని, అప్పుడు కృష్ణకు ఉత్తరమున చోళుల ఆధిపత్యచిహ్నితములైన శాసనములు గానరావు. అందుచే వెలనాటిచోడులు పశ్చిమచాళుక్యుల ఆధిపత్యము నుజ్జగించి, యథాపూర్వము దక్షిణచోళులకు నామమాత్ర సామంతులుగ నుండుటకే ఇష్టపడిరని యెంచవచ్చును.

విక్రమచోళుని పరిపాలనలో ఎన్నదగిన అంశము అతని నటరాజ భక్తి. చిదంబరమునందలి నటరాజాలయమునకు ఆ మహారాజు తన బొక్కనములోని ధనములో చాలభాగము వెచ్చించెను. క్రీ. శ. 1128 వ సంవత్సరమున అతడు అశేష కనక రాసులను వెచ్చించి నటరాజునకు గోపురములు, ప్రాకారములు, వాహనములు, నువర్ణాభరణములు కల్పించెను. నటరాజు చోళరాజుల ఇలువేలుపు. రాజధానియైన గంగైకొండ చోళపురమునకు నమీపమున నుండుట గూడ కలిసివచ్చినది. చోళరాజులు ఆ ఆలయమును అనేకవిధముల అభివృద్ధిగావించిరి. కులోత్తుంగుని సేనాని, నరలోక వీరుడు నటరాజ భక్తుడై ఆలయమున ఎన్నియొకట్రడములను కట్టించియుండెను. విక్రమచోళుని కాలమున ఆకృషి పరాకాష్ఠ నందెను.

(రెండవ) కులోత్తుంగుడు

క్రీ. శ. 1133 నుండి 1150 వరకు విక్రమచోళుడు (రెండవ) కులోత్తుంగుని యువరాజుగ క్రీ. శ. 1133 జూలై ప్రాంతమున

పట్టాభిషక్తుని గావించెను. రెండేండ్లు రెండవకులోత్తుంగుడు తండ్రితో గలిసి చోళరాజ్యమునేలెను. పట్టాభిషేకము చిదంబరమునందే జరిగినట్లెంచవచ్చును. కులోత్తుంగ శోళన్ - ఉళాలో కులోత్తుంగుడు చిదంబరాలయమున నల్పిన పునర్నిర్మాణములు అభివర్ణితములు. ఆలయ ప్రాంగణమునందలి గోవిందరాజ విగ్రహము నక్కడనుండి తొలగించి తన అకలంక శైవభక్తిని చాటుకొనెను. విక్రమచోళుని కాలముననే ప్రారంభింపబడి, పూర్తిగాని కట్టడములను కులోత్తుంగుడు పూర్తి చేయించెను.

రెండవకులోత్తుంగుడు ఏయుద్ధములు నల్పినట్లు నివర్ణనములు లేవు. విక్రమచోళుని కాలమునందువలెనే వెలనాటిచోడులు దక్షిణ చోళుల అధిపత్యమునంగీకరించినట్లు అలనాటి శాసనములనుబట్టి ఊహింపవచ్చును. రాజధాని గంగై కొండచోళపురమే అయినను, కులోత్తుంగుని అభిమాననగరము చిదంబరమని చెప్పవచ్చును.

రెండవకులోత్తుంగుని కాలమున, సామంతులలో వర్ధమానులలో ఎన్నదగినవారు పెంగేజీవారు. నాలాయరన్ అమ్మయ్యప్పన్ విక్రమ చోళుని కాలముననే సుప్రసిద్ధు డైయుండెను. అమ్మయ్యప్పన్ కణ్ణుడై ప్పెరుమాళ్ అను విక్రమసోళసాంబువరాయన్ అతని పుత్రుడు - వీరి నామాంతరములు తమ వీరికల పేళ్ళను నూచించు చుండుట గమనార్హము.

రెండవకులోత్తుంగుని సామంతులలో పేర్కొనదగినవాడు మోహన్ ఆళక్కొళ్ళ (కులోత్తుంగ - సోళక - కాదవలాయన్ అతని మారుపేరు) క్రీ. శ. 1136 సంవత్సరమున తిరుమణికుళి పాలకుడు. (1) ఆచిరకాలముననే ఈ కాదవ సామంతుని శాసనములు తిరునామనల్లారు తిరునాడి వృద్ధాచలము లందు కన్పించుచున్నవి. క్రీ. 1140 సంవత్సరము

తిరుత్తొండీశ్వరున కతడు కనక భూషణములు రజత పాత్రల నమర్పించెను. (2) ఇంచుమించుగ నదే సమయమున మణిహారమును తిరువాడిలో నమర్పించెను. (3) అతని దానశాసనములనేకములు కన్పించుచున్నవి. క్రీ. శ. 1148 సంవత్సరమున అతడు వృద్ధాచలమున నుండవమును నిర్మించెను. అప్పుడు అతని బిరుదునామములు పళ్ళిరాండాన్ ఏళిశైమోహన్, కులోత్తుంగ శోళ కాడవల్ ఆదిత్యన్. (4) ఈ సామంతవంశమునందే కోప్పెరుంజింగుడు ఉద్భవించినది. అతడు చోళసామ్రాజ్యమును కూకటి వేళ్ళతో కుదిపి చోళరాజ్యము అస్తమించుటకు కారకుడైనాడు.

క్రీ. శ. 1136 లో వెలనాటి చోడదేవుని రాణి బాపట్లలో దేవాలయమున దీవారాధనకు దానము నల్పెను. (5) క్రీ. శ. 1143 లో కొలను కాటమనాయకుడు ఒక ఊరును బ్రహ్మదేయముగ దానము నల్పెను. నందలూరులో మధురాంతక పొత్తపిచోడ సిద్ధరనుని శాసనము గలదు. అందుచే దక్షిణచోళుల ఆధిపత్యమును - వేంగిమండలము నందు యథాపూర్వముగ - నాపమాత్రముగ నైనను సామంతులు గుర్తించు చుండినట్లు ఎందవచ్చును.

రెండవ రాజరాజు - రెండవ రాజాధిరాజు

క్రీ. శ. 1146 సంవత్సరము ఏప్రిలు 6 వ తేదీని రెండవ రాజరాజు యౌవరాజ్యపట్టాభిషిక్తుడై రెండవకులోత్తుంగునితో పాటు సుమారు 4 సంవత్సరములు పరిపాలించెను. తరువాత స్వతంత్రముగ చోళ రాజ్యము నేలెను. ఇతని కాలము గూడ శాంతియుతముగనే

(2) 374 of 1902.

(3) 391 of 1921.

(4) 137 of 1900.

(5) 182 of 1897.

గడచెను. మొదటి కులోత్తుంగుని అవసాన కాలమునందే చోళ రాజ్యవిచ్ఛిత్తి ఆరంభమైనదని చెప్పవచ్చును. పశ్చిమచాళుక్యులే గాక, హొయసాలలు గూడ విజృంభించిరి. కేంద్రప్రభుత్వాధికారము నన్నగిల్లి - క్రమక్రమముగ సామంతుల అధికారము ప్రబలసాగింది. కాదవ ప్రభువుల ప్రభావము అతిశయించినది. కులోత్తుంగ సోన్ - కాదవరాయన్ - కూడలూర్ ఆళప్పిరాండాన్ మోహన్తో సాటు రాజేంద్ర సోలపల్లవర్ అదిత్తన్ కన్పించుచున్నాడు. కాంచీపురాధీశ్వర చిగుదాంకితుడైన రాజేంద్రసోల పల్లవర్ కోలారులో ఒక కొండపై దేవాలయమును నిర్మించెను.

రెండవ రాజరాజు తనకు పుత్రసంతానము లేకపోవుటచే విక్రమచోళుని మనుమడైన (పుత్రిక పుత్రుడైన) (రెండవ) రాజాధి రాజును యువరాజుగ స్వీకరించి అతని క్రీ. శ. 1163 సంవత్సర ప్రాంతమున యౌవరాజ్యాభిషేకము నల్పెను. రెండవరాజరాజు క్రీ.శ. 1173 వరకు రాజ్యము చేసెను. రెండవ రాజాధిరాజు యువరాజుగ నుండగనే పాండ్యదేశమున అంతర్యుద్ధముఆరంభమై దక్షిణభారతమును కుదిపి వేసినది. ఈ యుద్ధములందు ప్రముఖ భూమిక ధరించినది రెండవ రాజాధిరాజే. పాండ్యదేశమునందలి అంతర్యుద్ధము - అటు - సింహళ చోళప్రభువులు ధరించిన భూమికలు - అలనాటి రాజనీతి - ఆ రాజకీయచతురంగము నందలి యెత్తుపై యెత్తులు ఏపక్షమునకును గౌరవము నొనగూర్చునవిగ గన్పట్టువు. ఆ చరిత్రను అనుశీలించిన “ఆహా ! ప్రభువులు; పాపము ! ప్రజలు” అనిపించును. ఈ ఉదంత వర్ణనసానము ఒక విచిత్ర విరోధాభాసముగ పరిణమించినది.

సింహళ చోళరాజ్యములు రెండును యుద్ధాగ్ని జ్వాలలలో చిక్కుకొని మాడి మసియైనవి. చివరకు పాండ్యరాజ్యము విజృంభించి అటు సింహళము ఇటు చోళరాజ్యమును గూడ కబళించి దక్షిణ భారతమును గడ గడ లాడించ గల్గినది.

పాండ్యరాజ్యమున చోళుల ప్రభావము రెండవ రాజాధిరాజు వరకు మృగ్యము. పాండ్యులు స్వతంత్రులై శాననములను వేసిరి. చోళరాజుల శాననమొక్కటిగూడ మొదటి కులోత్తుంగుని పిమ్మట పాండ్యరాజ్యమున కన్నింపలేదు.

రాజాధిరాజు యువరాజుగ నున్నప్పుడు పాండ్యదేశమున అంతర్యుద్ధ మారంభమైనది. ఈ వృత్తాంతము 'మహావంశము' నందును గన్పట్టుచున్నది. క్రీ. శ. 1169 సంవత్సరమున కులశేఖరుడు మధురపై దండెత్తెను.

మహావంశమునం దీ యుదంతమునందలి తొలిఘట్టము వర్ణింప బడినది.

మధురాధిపతి పరాక్రమపాండ్యుడు సింహళ దేశాధిశ్వరుడు మొదటి పరాక్రమ బాహువు సాయము నర్థించెను. కులశేఖరుడు చోళుల సాయమును వేడెను. ఫలితముగ సింహళచోళరాజ్యముల ప్రాచీనవైరము పునః ప్రజ్వలిల్లినది.

సింహళప్రభువు వీరపాండ్యునికి సాయ మొనరించుటకై లంకాపురదండనాథుని సైన్యసేవముగ పంపించెను. కాని ఆ దండనాథుడు పాండ్యదేశమును చేరక ముందే కులశేఖరుడు మధురను జయించి పరాక్రమ పాండ్యుని- అతని రాణిని, పుత్రులను 'తిరిమలక్కై' అనుచోటనంహరించెను. అవార్త వినగా నేపరాక్రమబాహువు, లంకాపుర దండనాథుడు యుద్ధమును కొనసాగించి పాండ్యరాజ్యమును పరాక్రమ పాండ్యుని వారసులకు అప్పగింప వలెనని కోరెను. లంకాపుర దండనాథుడు రామేశ్వర నమీషమునందలి కుండుకల వద్ద సైనిక స్థావరము నేర్పరచుకొని యుద్ధము కొనసాగించెను. యుద్ధమున తొరికిన తమిళభటులు సింహళమున, పూర్వకాలమున తమిళులచే పాదుచేయబడిన బౌద్ధవిహారములను తిరిగి బాగుచేయుటకై వినియో

గింప బడిరి. పరాక్రమ పాండుని పుత్రుడు వీరపాండుడు మారణ హోమమునుండి తప్పించుకొని, బయట పడిన సంగతి కలవరము రేకెత్తించెను. మధురాసమీపమున లంకాపుర దండనాథుని సేనలతో వీరపాండుడు వచ్చి చేరెను. చాల కాలము అనేకయుద్ధములు జరిగినవి. స్థానికసామంతులు పలుసారులు ఇటు నటు పక్షములుమార్చి పోరాటములందు పాల్గొనిరి. కులశేఖరుడు చోళసైన్యములతో వచ్చి పోరాడినట్లును, రామనాడుమండలము నందలి కేరళనికై వద్ద జరిగిన యుద్ధమున లంకాపురదండనాథు డాయుద్ధమున విజయము సాధించి వీరపాండునకు పట్టముగట్టి నట్లు మహావంశకథనము.

కాని - కథ అంతటితో ఆగిపోలేదు. రాజాధిరాజు ఆరప్పాక్కం శాసనమునుబట్టి సింహళ సేనలు కులశేఖరుని ఓడించి మధురనుండి తరిమివేసినట్లు తెలియుచున్నది.

సింహళ సేనలు అంతటితో ఆగక చోళమండలము నందలి సింహళసైన్యము లొంగిపోవుటకు శివభక్తుడైన తొండి, పాశి సామంతులపై దండెత్తినవి. శివద్రోహులైన స్వామిదేవుడు 28 రోజులు తపశ్చర్య సల్పెను. ఏమైన, ఆ సమయమున సింహళ సైన్యము ఓడిపోయినది. చోళసామంతుడు సాంబువరాయన్, స్వామి దేవునకు ఆరప్పాక్కం గ్రామమును దానము సల్పెను. పల్లవ వరాయన్పేట్టై శాసనము రాజాధిరాజు 8 వ సంవత్సరము నాటిది మరికొన్ని అంశముల నిచ్చుచున్నది. కులశేఖరుడు ఓడి మధురను వీడి వచ్చి చోళుల శరణు వేడెను. చోళరాజు కులశేఖరునకు సాయము చేయుటకై పల్లవరాయని పెద్దసైన్యము నిచ్చి పంపించెను. లంకాపుర దండనాయకుని సంహరించి మధురాపురీ దుర్గద్వారమున కపాల తోరణము కట్టవలెనని చోళరాజుజ్ఞ.

పల్లవరాయడు లంకాపురీదండనాథుని - అతని అనుచరులను సంహరించి మధురాపురమున వారి తలలతో కపాలతోరణమును

గట్టించెను. చోళసైన్యమునకు సింహళరాజపుత్రుడు శ్రీవల్లభుడు (పరాక్రమబాహువు దాయాది-సింహళసింహాసనమునకు తానేసరియైన వారసుడనని వాదించుచున్నవాడు) తోడ్పడెను. లంకాపురిదండనాథుని వధానంతరము చోళసైన్యములు శ్రీవల్లభుని నాయకత్వమున సింహళముపై దండెత్తినవి. పలుయుద్ధములు జరిగినవి. అన్నం పల్లవరాయడు సింహళమునుండి అశేషధనరాసులతో తిరిగి వచ్చెను. పరాక్రమబాహువు, శ్రీవల్లభునితండ్రి మానభరణునితో పోరి సతమతమై అనేకకష్టనష్టములకు గురియై యుండెను. సమయానుకూలముగ, పరాక్రమబాహువు తన రాజనీతితో క్రొత్తయెత్తు వేసెను. ఆతడు పరాక్రమపాండుని వంశమును బలపరచుట మాని కులశేఖరుతోని సంధి చేసికొనెను. కులశేఖరుడు కృతఘ్నుడై, చోళులను వదలి, పరాక్రమబాహువుతో చెలిమి చేసెనని చోళశాసనము లధిక్షేపించు చున్నవి. కులశేఖరుడు మధురనుండి చోళులను తరిమివేయుటేగాక, కపాలతోరణమునుండి లంకాపురి తలను తొలగించెను. దానికి రాజాధిరాజు ఆగ్రహించి, కులశేఖరుని తొలగించి పిరపాండుని మధురాపురి సింహాసనమున నిలుపునట్లు అన్నం పల్లవరాయని ఆజ్ఞాపించెను. అన్నం పల్లవరాయని సాయముతో పిరపాండుడు కులశేఖరు నోడించి మధుర సింహాసనము నధిష్టించెను. కాలచక్రభ్రమణము అద్భుతావహమైన దనిపించును. ఇంతేగాక, కులశేఖరుని వారసులు తిరిగి చోళుల సాయముతో మూడవకులోత్తుంగుని కాలమున తిరిగి మధురనాక్రమించుట కాలచక్రభ్రమణ మాహాత్మ్యము నుగ్గడించును. పాండ్ల రాజ్యమునందలి అంతర్వ్యుద్ధము క్రీ.శ. 1169 నుండి క్రీ.శ. 1177 వరకు సాగినట్లు మహావంశమును బట్టి, స్థానికశాసనములనుబట్టి ఎంచ వచ్చును. రాజాధిరాజు మూడవకులోత్తుంగునకు క్రీ. శ. 1178, జూలై 6 వ తేదీ లేదా 8 వ తేదీని యావరాజ్య పట్టాభిషేకము గావించి అతనిని తన తరువాత సింహాసనమునకు వారసునిగా ప్రకటించెను.

మూడవ కులోత్తుంగుడు

క్రి. శ. 1178 నుండి క్రి. శ. 1216

మూడవ కులోత్తుంగుడు రెండవరాజ పుత్రుడుగాడు. చోళరాజ సంశమునకు మూడవ కులోత్తుంగునకు గల సంబంధమెట్టి సన్నిహితమైనదో తెలియదు. చోళరాజవంశీయుడైన అతని రాజరాజు యవరాజుగ నెన్నుకొనెను. మూడవ కులోత్తుంగుడు పరిపాలించిన నుమారు అర్ధశతాబ్ది చోళసామ్రాజ్యము కూలిపోకుండ నిలబెట్టగలిగెను. మొదటి కులోత్తుంగుని అవసానకాలము నుండి ఆరంభించిన అవరోహణ క్రమమును మూడవ కులోత్తుంగుడు తాత్కాలికముగ నరికట్ట గల్గెను గాని నమయము చిక్కినచో స్వతంత్రులు కాచుకొని యుండిరి.

మూడవ కులోత్తుంగుని పరిపాలన కాలమున గూడ పాండ్య రాజ్యమునందలి అంతర్బుద్ధిచ్ఛాయలు అడుగంటు లేదు. వీరపాండ్యుడు-వల్లవ రాయని సాయముచే సంపాదించిన పాండ్యసింహాసనము శంతకాలము అధిష్టించెనో తెలియదు. చోళపరాంతకుడు (మొదటి) దక్షిణ దిగ్విజయయాత్ర నల్పి పాండ్యరాజు రాజసింహుని జయించి తప్పుడు అతనికి సింహాళ కేరళ ప్రభువులు సానుభూతి చూపిన సంగతి శ్చుర్యము. చిరకాలమునుండి, సింహాళ కేరళ పాండ్యరాజులకు సహజవిరోధి చోళప్రభువు. అందుచే అవసరమునుబట్టి కులశేఖరుడు చోళుల సాయము అభ్యర్థించెను, అదను గడచిన పిమ్మట అతడు చోళులను ద్వేషించెను. అట్లే వీరపాండ్యుడు గూడ. వీరపాండ్యుడు సింహాసన మధిష్టించిన పిమ్మట కులశేఖరు డేమైనది తెలియవచ్చుట లేదు. సింహాసన మధిష్టించిన పిమ్మట వీరపాండ్యుడుకూడ సింహాళ ప్రభువుతో సంధిచేసికొనెను. వీరపాండ్యుని కృతఘ్నునిగా చోళులు నర్జించుటకు పిలువెడు - వారీతనికి సాయము చేయుటకు కృతఘ్నుడైన కులశేఖరునిపై పగ దీర్చుకొనుటకే. ఎవరైనను, ఏరు దాటిన పిమ్మట తెప్ప తగల బెట్టుట అనాటి రాజనీతిశాస్త్రమున తప్పగాదు.

మూడవకులోత్తుంగునికాలమున (9 వ సంవత్సరమున) విక్రమ పాండుని, అభ్యర్థనము ననుసరించి చోళరాజు పుత్తెంచిన సైన్యములు వీరపాండుని పుత్రుని సంహరించి ఈళగమును వశపరచుకొని, సింహళభటుల ముక్కుచెవులు కోసి సముద్రములో త్రోసినట్లు చిదంబర శాసనమున గలదు. వీరపాండుని మధురనుండి పొందోలి చోళసేనలు (విక్రమ) పాండునికి, పట్టము గట్టినవి. ఈ విక్రమపాండు డెవరు? కులశేఖరుని కుమారుడా? లేక వీరపాండుని దాయాదియా? తెలియ రాదు. ఇది పాండ్యయుద్ధమున మొదటి ఘట్టము. పదమూడుదైన వీరపాండుని సింహళ సైన్యసాహాయ్యముతో చోళుల నెదిరించి నెట్టురు కడ ఓడిపోయెను. ఇది ద్వితీయఘట్టము. ఇది క్రీ. శ. 1189 ప్రాంతము. ఓడిపోయిన వీరపాండుని కొల్లములో వేనాడు కేరళ ప్రభువు మరుగు చొచ్చెను. కాని, చిచ్చొడినిగట్టినట్లు కేరళప్రభువు వీరపాండుని తన దగ్గర ఆశ్రయ మిచ్చుట మంచిది గాదని యెంచి, ఉభయులు కలిసి కులోత్తుంగునికి లొంగి సంధిచేసికొనిరి. అప్పుడు కులోత్తుంగుడు వీరపాండుని కరుణించి, అతనికి తన రాజ్యమున రాజలాంఛనములతో ఆశ్రయ మిచ్చెను. వీరపాండునకు చోళ రాజాస్థానమున మనోవృత్తి కిరీటుము లభించినదిగాని, సింహాసనము గాదు.

కులోత్తుంగుని మూడవ పాండ్యదండయాత్ర క్రీ. శ. 1205 నాటిది. క్రీ. శ. 1190 లో జటావర్మ కులశేఖర పాండుడు రాజ్యము నకు వచ్చెను. అతడు విక్రమ పాండుని పుత్రుడు. అతని శాసనములు మధుర, రామన్నుడు, తిరునల్వేలి మండలములలో గన్పించుచున్నవి. పాండ్య మత్స్య ధ్వజమును జూచి చోళ వ్యాఘ్రము తోకముడిచిన దనియు, చేరుల విల్లు విరిగినదనియు అతని శాసనములు వర్ణించినవి. తన సాయమున సింహాసనము సంపాదించిన విక్రమపాండునికొడుకు జటావర్మకులశేఖరపాండుడు తన్ను తెక్కచేయక పోవుట కులోత్తుం

గుడు సహింపలేదు. కులోత్తుంగుడు కరువూరులో విజయాభిషేకము నొంది, మధురలో వీరాభిషేకమునకు ఉత్సహించెను. చోళ శాసన కథనమునుబట్టి, కులోత్తుంగుడు సింహళమును జయించి కేరళమును వశపరచుకొన్నట్లు ఎంచవలెను. సింహళభటులను - జయించినాడని దీనికి అర్థము చెప్పకొనవలెను. పిమ్మట మధురదండయాత్ర, మత్తియూర్ కళిక్కుత్తై కోటల నాక్రమించుటతో ప్రారంభమైనది. పాండ్యభటులు పారిపోయిరి. దొరికినవారి ముక్కుచెవుల కోసి కులోత్తుంగుడు పరాభవించెను. మధురనుండి, పాండ్యుడు అతని తమ్ముడు, బంధువర్గము అడవులకు పారి పోయిరి. కులోత్తుంగుడు మధురలో వీరాభిషేక కిరీటము ధరించెను. త్రిభువన వీరబిరుదాంకితుడై గండపెండేరమును ధరించి పురపీఠుల ఊరేగెను. పాండ్యరాజ్య మెప్పటినుండియు చోళపాండ్యమండలమని పిలువబడ వలెనని శాసించెను. మధురకు ముడితలైకొండ శోలపురమని నామాంతర మిడెను. ఆ యుద్ధమున చోళులు పాండ్యరాజుల అభిషేకమండపమును నిర్మూలించి, ఆ స్థలమును గాడిదలచే దున్నించి అందు కవడి విత్తుల జల్లించిరి. కులోత్తుంగుడు జయస్తంభములనాటి మధురలో దేవాలయమున క్రొత్తఉత్సవములు ఊరేగింపులు ఏటేటజరుగునట్లు ఏర్పాటులు చేసి రాజధానికి మరలి వచ్చెను. చోళశాసనములోని ఈ కథ ఎంత పురకు నత్యము? ఈ యుద్ధానంతరమున పాండ్యరాజ్యమును జటావర్మకులశేఖరపాంధ్యుడే పరిపాలించెను. తొలుత చోళులు జయించినను, చివరకు పాంధ్యులే జయించినట్లు ఎంచక తప్పదు. మాధ త్తర్వన్ నుండరపాంధ్యుడు జటావర్ముని నహోధరుడు కొంత కాలము నకు చోళరాజ్యముపై దండెత్తి, చివరపిడుగై, ప్రతీకారచర్యగ చోళుల అభిషేకమండపమున - ఆయిరత్తళి (ముదిగొండశోలపురము) లో ప్రిథ్వాభిషేకము నొందిన సంగతి మరువరానిది.

క్రీ. శ. 1216 సంవత్సరమున మారవర్మన్ నుభిధరపాంధ్యుడు

రాజ్యమునకు రాగానే ప్రతీకారచర్యకు పూనుకొనెను. అతని ప్రశస్తి పునరావృత్తమైన చరిత్రను ప్రతిఫలించుచున్నది.

“వ్యాఘ్రము తోకముడిచి పొన్నిసీమలోనికి దూరి దాగుకొను నట్లు కన్ని (పాండ్యదేశము) గజతురగ బలములతో దాడివెడలి తంజై ఉఱుండై నగరములను అగ్నిదగ్ధము గావించినది. మార్గ మధ్యమునందలి వాపీకూపతటాకములు, మండపములు నగరప్రాకార ములు, ద్వారతోరణములు, గోపురములు, ప్రాసాదములు, విధ్వాసము లైనవి. శరణువేడని రాజుల భార్యలు కన్నీరు గార్చవలసి వచ్చినది.

సెంబీయన్ (చోళరాజు) పరాడితుడై పారిపోయెను. అతని కిరీటము నంది కొనంగబడినది. పాండ్యరాజు శత్రువేశమును గాడిద లచే దున్నించి కవడి విత్తనములు నాటించెను. ఆయిరత్తలిలో వీరాభిషేకమహోత్సవము జరిగినది. రాజ్యభ్రష్టుడైన చోళుడు బంధు మిత్ర పరివార సమేతుడై పొన్నమరావతి ప్రవేశించి, పాండ్యరాజు శరణు వేడెను.

పాండ్యరాజు అతనికి దానజలముతో కిరీటమును రాజలాంఛన ములను చోళపతి బిరుదమును నిచ్చి రక్షించెను. చోళుడు పాండ్య రాజు సింహాసనము చేరి సాష్టాంగనమస్కృతి సల్పి అతని అధిపత్యము నంగీకరించెను.

మారవర్మన్ సుందరపాండుని విజయము పాండ్యశాసనము లనుబట్టి పాండ్యప్రశస్తినిబట్టి మాత్రమే తెలియుచున్నది. అయినను అందలి యథార్థమును అంతకు పూర్వము కులోత్తుంగుని విజయ మును నమ్మినట్లే, అంగీకరింపవచ్చును.

సుందర పాండుడు జయించిన చోళరాజ్యమును తిరిగి కులోత్తుంగుని కేలయిచ్చెను? ఆ నాటి సంప్రదాయము సుప్రసిద్ధ రాజవంశముల నిర్మూలించుట గాదు. అంతేగాక కులోత్తుంగుడు

పాండ్యరాజ్యమును జయించినప్పుడు గూడ ఆ రాజవంశమునతడు నిర్మూలంప లేదు. సుందరపాండ్యుడు పగతీర్పుకొనుటకు కులోత్తుంగుడు చెప్పిన పాతమును అక్షరము పొల్లుపోకుండ తిరిగి అప్పచెప్పట తన విధి యని తలంచెను. ఇంతేగాక - దక్షిణభారతమున ఆ కాలమున ప్రాబల్యము సంపాదించిన మూడవ రాజ్యము హొయసాలులది. వారు చోళుల వక్షము వహించిరి. తొలుదొల్ల హొయసాలులు చోళులకు ప్రత్యర్థులై మైనూరు ప్రాంతమున స్వతంత్ర రాజ్యము స్థాపించిన వారే - అయినను వారికి పాండ్యులు చోళుల స్థానము నాక్రమించి అత్యధికప్రాబల్యము సంపాదించుట ఇష్టముండక పోవుట సహజమే. సుందర పాండ్యుడు చోళరాజ్యముపై దండెత్తునాటికి రెండవ బల్లాలుని పరిపాలన, చివరి ఘట్టమున నున్నది. బల్లాలుడు రాజ్యమేలుచున్నప్పుడు అతని పుత్రుడు వీరనరసింహుడు శ్రీరంగముపై దండెత్తి చోళులను రక్షించినట్లు ఒక శాసనమున గలదు. (1) వేరొక శాసనమున బల్లాలునకు చోళ రాజ్య ప్రతిష్ఠాపనాచార్య బిరుదు గలదు. అతని పుత్రుడు చోళకులై కరక్షకుడు పాండ్యగజకేసరి అని వర్ణింపబడినది. బల్లాలుని రాజులలో చోళరాజు పుత్రిక ఒకతె గలదు. సుందరపాండ్యుడు కులోత్తుంగునిపై చూపిన కరుణతో రాజనీతిగూడ అంతర్లీనమై యున్నదని యెంచవచ్చును.

తెలుగు చోడులు

దక్షిణచోడులకు సామంతులుగా చిరకాలము తెలుగుచోడులు నెల్లూరును రాజధానిగా జేసికొని పరిపాలించిరి. తూర్పు చాళుక్య రాజ్యము అస్తమించిన పిమ్మట, కాకతీయసామ్రాజ్యము విస్తరింపక పూర్వము తెలుగుదేశమున సామంతులు - కోటవారు, బాగివారు, కొనవారు మున్నగువారు స్వతంత్రులైరి. అందు తెలుగు చోడులు నెల్లూరు, కడప, చిత్తూరు, ఉత్తరఆర్కాటు, చెంగల్పట్టు ప్రాంతమును

పరిపాలించిరి. తెలుగు చోడులుగూడ దక్షిణచోడులవలె కరికాల చోడునే వంశకర్తగ పేర్కొనిరి. వీరి మూలపురుషులలో మధురాంతక పొత్తపిచోడుడు పేర్కొనబడినవాడు. కడప పల్లంపేట తాలూకాలో పొత్తపి గ్రామమున్నది. తరువాత తెలుగు విద్య లేక బిజ్జలుడు. ఇతడు ఉజ్జపురివద్ద జయస్తంభము నాటించెను. బేటరాజు విక్రమ పోలునకు సామంతుడుగ పరిపాలించెను. ఎఱ్ఱసిద్ధి, నల్లసిద్ధి, మనుమ సిద్ధి, బేటరాజు, తమ్ముసిద్ధి మున్నగు రాజులు పరిపాలించిరి.

కులోత్తుంగుడు కాంచిని జయించి నట్లును అతని కోపాగ్ని చల్లారినట్లును శ్రీరంగశాసనమున గలదు. క్రీ. శ. 1193 సంవత్సర ప్రాంతమున భుజబలవీర నల్లసిద్ధనదేవ చోళమహారాజు - వల్లూరు పురము రాజధానిగ (వహారాజపాడి 7000, కడపకు 8 మైళ్ళు) నేలుచు, కాంచినుండి కప్పము గైకొనినట్లు చెప్పకొనెను. కులోత్తుంగుడు దక్షిణమున పాండ్యయుద్ధములయందు చిక్కుకొని యున్నప్పుడు ఉత్తరమున తెలుగుచోడులు స్వశింతులై అంతర్యుద్ధములకు దిగిరి. కులోత్తుంగుడు కాంచి కేతెంచి, పరిస్థితులను యథాపూర్వము చక్కదిద్ది యుండును.

క్రీ. శ. 1208 సంవత్సర ప్రాంతమున కులోత్తుంగుడు అరిభీకరులైన వడుగులను జయించి వేంగిమండలమున తన ఆధిపత్యమును తిరిగి స్థాపించి ఉఱంగై నగరమును ప్రవేశించినట్లు చెప్పకొనెను. నెల్లూరుకు ఉత్తరమున మూడవ కులోత్తుంగుని శాసన మొక్కటి కన్పించుట లేదు. అతడు వేంగిని జయించుట ఎట్లు పొనగినది? ఉఱంగై నగర ప్రవేశము - ఏకశిలానగరము ప్రవేశము అంత సులభసాధ్యమా?

అప్పుడు ఓరుగల్లు రాజధానిగా కాకతీయ సామ్రాజ్యమున చేరిన వేంగిమండలమును పాలించునది కార్యఖడ్గనిపుణుడైన గణపతి

దేవ చక్రవర్తి. కులోత్తుంగుడు వడగులను జయించుట అతిశయోక్తిగావచ్చును. అతని ఓరుగల్లు ప్రవేశము అనత్యకల్పనమా?

నల్లసిద్ధి తెలుగు చోడుల రాజ్యమునకు రూపురేఖలు తీర్చిదిద్దిన ప్రభువులలో అగ్రగణ్యుడు. అప్పుడు నెల్లూరు కాంచి రాజధానులుగ నుండెను. అతని తరువాత రాజ్యము నేలిన మొదటి బేతరాజు ఎఱ్ఱసిద్ధిని గూర్చి వివరములు తెలియరావు. రెండవ రాజరాజు కాలమున వారు స్వతంత్రులుగ రాజ్యము సత్ప్రియండవచ్చును. ఎఱ్ఱసిద్ధికి ముగ్గురు పుత్రులు. మనమసిద్ధి, రెండవ బేతరాజు, తమ్ముసిద్ధి. మనుమసిద్ధి కాలముననే మూడవకులోత్తుండు కాంచిపై దండెత్తి, తెలుగుచోడులను తిరిగి తన ఏలుబడిలోనికి తెచ్చెను. క్రీ. శ. 1180 సంవత్సరమునుండి అతని శాసనములు కాంచి, కాళహస్తి, నందలూరుల యందు కన్పించుచున్నవి. (1) ఆ సమయముననే అతడు కాంచీనగర ప్రవేశ మొనరించెనని చెప్పవచ్చును.

కులోత్తుంగుడు తన్నెదిరించిన మనుమసిద్ధిని రాజ్యభ్రష్టుని గావించి, అతని తమ్ముడైన నల్లసిద్ధిని సింహాసన మెక్కించెను. నల్లసిద్ధి శాసనములు క్రీ. శ. 1187 నుండి 1204 వరకు కన్పించుచున్నవి. అతని తరువాత అతని తమ్ముడు తమ్ముసిద్ధి సింహాసన మధిష్ఠించెను. మనుమసిద్ధిపుత్రుడు - తిక్కదేవుడు రాజ్యమునకు తానే సరియైన వారనుడనని గణపతిదేవుని సాయము నర్థించెను. రాజపుత్రుడైన తిక్కదేవునకు గణపతి ఆశ్రయమిచ్చి అదరించెను. గణపతిదేవుడు వెలనాటిపై దండెత్తినప్పుడు చోడతిక్కడు ఆ యుద్ధమున పాల్గొని వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుని సంహరించెను. నిర్వచనోత్తరరామాయణమున తిక్కన, తిక్కనృపతి శైవమున పృథ్వీశ్వరుని శిరస్సును ఖండించి కందుకక్రీడ నల్పిన్లు వర్ణించెను. గణపతి దేవచక్రవర్తి వెలనాటి

(1) 403 of 1919, 195 of 1892, 586 of 1907

విజయము తరువాత నెల్లూరుపై దండెత్తి, తమ్ముసిద్ధిని పారద్రోలి తిక్కనృపతిని సింహాసనమున నిలిపి తామ్రపురి (చేబోలు) మీదుగ రాజధానికి తరలి వచ్చెను. (1) తమ్ముసిద్ధి శాసనములు క్రీ. శ. 1207 వరకు కన్పించుచున్నవి. అందుచే తిక్కనృపతి క్రీ. శ. 1207 ప్రాంతమున గణపతిదేవుని సాయమున పైతృకరాజ్యమును సంపాదించినట్లు ఎంచవచ్చును.

గణపతిదేవుడు - మరలి పోయిన పిమ్మట కులోత్తుంగుడు, కాంచిపై దండెత్తివచ్చెనని ఊహింపవచ్చును - అప్పుడాతడు మరలి పోవుచున్న వడుగులను (తెలుగుసైన్యముల) జయించినట్లు ఆలంకారి కముగ అతిశయోక్తులు చెప్పకొనవచ్చును. తిక్కనృపతి - కులోత్తుంగునతో సంధి చేసికొని యథాపూర్వము చోళుల ఆధిపత్యము నంగీకరించెను. ఈ సంధి కార్యఖడ్గనిపుణుడైన గణపతిదేవుడుగూడ సమ్మతించి యుండవచ్చును. ఆ సందర్భమున కులోత్తుంగుడు ఓరుగల్లు నగర ప్రవేశము సల్పియుండవచ్చును. సంధి ఓరుగల్లునందే గణపతిదేవుని సమ్మఖమందే జరిగి యుండవచ్చును. తనకు ఆవుడు శిష్యప్రా యుడునైన తిక్కనృపతిని రక్షించుటకు ఇట్టి సంధికే గణపతి సమ్మతించి యుండుననుటలో ఎట్టి ప్రతిపత్తిలేదు. గణపతిదేవుని స్వభావశీలమునకు అట్టిసంధి అనుపమానమైనదే. తిక్కనృపతి చోళుల ఆధిపత్యము నంగీకరించుటచేత కులోత్తుంగుడు గెలుపు తనదే అని భావించి యుండును. దానికే వేంగిశ్వరుడుగూడ అంగీకరించెను. రాజ్యము తమ్ముసిద్ధికి గాకుండ తనకే దక్కినదిగావున తిక్కనృపతి గెలుపు తనదే యని సరిపెట్టుకొని యుండును. తెలుగువోడులు తరతరములనుండి చోడసామంతులే. అందు క్రొత్త విశేషములేదు. గణపతిదేవునకు తన సామ్రాజ్యముయొక్క దక్షిణపుసరిహద్దున శిష్య

(1) E I vii PP 123 - 149 చేబోలు శాసనము,

ప్రాయుడైన పరమాపుడు లభించినాడు. నిజమైన లాభము గణపతి దేవ చక్రవర్తిదే.

మూడవ రాజరాజు, మూడవరాజేంద్రుడు. మూడవరాజరాజు క్రీ. శ. 1216 జూన్ 27, జూలై 10 వ తేదీల మధ్య యావరాజ్య పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. అప్పటికి కులోత్తుంగుడు బ్రతికియే యుండెను - తరువాత నుందరపాండుని దండయాత్ర హొయసాల వీరనృసింహుని సాయము. కులోత్తుంగుడు ఆ పరాజయము నొందిన అచిలకారముననే మృతినొందెను.

రాజరాజు పరిపాలన అపజయముతో ఆరంభించి, కష్టపరంపర లకు గురి యయ్యెను. రాజరాజు సమర్థుడు గూడకాడు. ఆ కాలమున దక్షిణభారతమున రాజ్యముల పొలిమేరలు మారిపోవుచున్న కల్లోల సమయమది. ఉత్తరమున కల్యాణిచాళుక్యులు అధికారము అడుగంటి, హొయసాలులు విజృంభించిరి. కాకతీయసామ్రాజ్యము వేంగిమండలమున క్రొత్త సరిహద్దులను తీర్చిదిద్దుకొనుచుండెను - నెల్లూరులో కాంచితో తెలుగుచోడులు - కాకతీయులతో క్రొత్త సంబంధము నేర్పరచుకొనుచుండిరి. నృక్తియరాజ్యమున గూడ కాదవసామంతులు విజృంభించుచుండిరి. తరతరాలుగ సామంతులుగనున్న పాండులు - చోళచక్రవర్తిని ఓడించి, రాజధానినుండి పారద్రోల గల్గిరి. చోళచక్రవర్తికి తిరిగి సింహాసనము లభించుట విజేత కరుణాకటాక్షపిక్షణముల చేతనే. ఇట్టిస్థితిలో మూడవ రాజరాజు సింహాసనము నధిష్ఠించెను.

మూడవ రాజరాజు 11 వ రాజ్యనంపత్సరమున కల్లోలము, (దురితంగళ) క్షోభము వీర్పడినట్లు శాసనసాక్ష్యము.

క్రీ. శ. 1223 - 4 సంవత్సరమున వీరనరసింగదేవ యాదవ రాయలకును కాదవరాయలకును మధ్య యుద్ధము జరిగినది. ఉభయులు చోళసామంతులే. కాదవసామంతులు పాండ్యదండయాత్ర నాటినుండి చోళులకు ఎదురుతిరిగి నట్లు ఉపహింప వచ్చును - క్రీ. శ.

1218 నాటిదని చెప్పదగిన శాసనమున వీరనరసింహుడు (హయసాల) కాంచీకాంచన కాదవకులాంతక కాదవరాయ దిశాపత్తబిరుదాంకితుడు. క్రీ. శ. 1230 సంవత్సరశాసనము వీరనరసింహుడు కాంచీనిజయించి అచ్చట తన భటులను (భేరుండములను) నిల్పినట్లు శాసనమున గలదు. (1) రాజద్రోహనేరమునకు అనేకులు శిక్షింపబడుట - మూడవ రాజరాజకాలము నాటి శాసనముల బట్టి తెలియుచున్నది. చోళకేంద్ర ప్రభుత్వముయొక్క అధికారము క్షీణించి పోయినది.

పాండ్యశాసనములనుబట్టి మూడవ రాజరాజ సంతానముల పాటింపలేదని తెలియుచున్నది. సుందరపాండ్యుని ప్రశస్తి “రాజరాజ పాండ్యులకు చెల్లింపవలసిన కప్పము చెల్లింపక సైన్యశక్తిమీద సారవంతమైన చోళమండలముమీద ఆధారపడి - కిరీటము దయతో దానము చేసిన పాండ్యుల మేలుమరచి కృతఘ్నుడై ప్రవర్తించెనని అధిక్షేపము గలదు. కాలకలభుడు వ్రాసిన చాళిత్రకావ్యము - గద్యకర్ణామృతము నందీ వృత్తాంతము సవిస్తరముగ గలదు.

క్రీ. శ. 1230 ప్రాంతమున జరిగిన సంఘటనలివి. దండెత్తి వచ్చిన చోళసైన్యములు పరాజయము నొంది, పారిపోయినవి. శత్రుక్షేత్రములు పీచుగుపెంటలలో వీరుల రక్తములతో నిండినవి. చోళుల చతురంగబలములు నాశనమైనవి. చోళరాజాంతఃపుర కాంతలు - దేనేరి పాండ్యుల కైవసమైరి. ముదికొండ చోళపురము చోళరాజధానిని పాండ్యప్రభువు ప్రవేశించు సమయమున చోళరాజ్ఞి పూర్ణకుంభముతో స్వాగతముసల్పినది. యుద్ధమున ఓడిపోయిన రాజరాజ, తన మిత్రుడైన కుంతలప్రభువు వీరనరసింహుని ఆస్థానము చేరుటకు పోవుచుండ, కాదవరాయడు చోళ సామంతుడే విదేశమేచ్ఛసైనికులతో గలిసి రాజరాజునోడించి అతని బండికృతుని గావించెను. ఈ విషాదవార్త విని, వీరనరసింహుడు కావేరీతీరమును శ్రీరంగమును చేరి,

కాదవరాయనిఓడించి- రాజరాజునువిడిపించి - పాండుని దగ్గరనుండి కప్పము గైకొనెను.

రాజరాజును చెఱబట్టిన కాదవరాయడు దక్షిణభారతచరిత్రలో ఉల్కాపాతమువలె విజృంభించిచి కోప్పెరుంజింగుడే. క్రీ. శ. 1243 సంవత్సరమునుండి అతడు క్రీ. శ. 1279 వరకు విశ్వంఖల విహారము సల్పెను. అతడు హొయసాలలనెదిరించెను. కాకతీయుల అధిపత్యము నంగీకరించెను నొకచో వారి నెదిరించెను. కాకతీయ సామంతుడు అంబదేవుడు కాదవరాయ విమర్దక బిరుదాంకతుడు. తంజావూరునుండి దక్షారామమువరకు- త్రిపురాంతకము మున్నగు స్థలముల అతని దానశాసనములు కన్పించుచున్నవి. ఒకానొక నాడతడు చోళచక్రవర్తిరాజరాజునే చెఱబట్టి, కారణాంతరములచే విడిచిపెట్టెను. తిరువేదిపురము శాసనమున ఆ వృత్తాంతము సవిస్తరముగ వర్ణింప బడినది. ఆ కోప్పెరుంజింగుడు విష్ణ్వాలయములను విధ్వంసమొనరిప్పి నట్లు పేర్కొనబడినది. వీరవైష్ణవులైన హొయసాలలకది దుస్సహ మయ్యెను. కోప్పెరుంజింగుని పక్షమున సింహళులు పోరాడినట్లున్నది. కాని తుదకతడు చోళనమాట్టును విడిచిపెట్టి సంతికి సమ్మతించెను. హొయసాలలకు అతనికి పోరాటము అంతటితో ఆగలేదు. క్రీ. శ. 1236 సంవత్సరమున వీరసోమేశ్వరుడు మంగలము వద్ద విడిసినట్లు శాసనము గలదు. కోప్పెరుంజింగుడు పాండుల పక్షమున కాంచి- నెల్లూరు దండయాత్రలలో పాల్గొని విజయవిహారము సల్పెను. క్రీ. శ. 1260 ప్రాంతమున కాంచిని జయించి (జటావర్మన్ వీరపాండుడు) నెల్లూరుపై దండెత్తి వీరాభిషేక మొనరించుకొన్న సందర్భమున, కోప్పెరుంజింగుడు మధురాంతకము ద్వారా కాకతీయసామ్రాజ్యము నుండి దక్షారామము వరకు దూసికొని పోయెను. కాకతీయులు నెల్లూరుప్రభువు మనుమసిద్ధికి సాయము రాకుండుటకై పాండులు ఎత్తిన పన్నుగడ. సాహసోపేతమైన ఈ దండయాత్రలో ఝంఝూ

మారుతమువలె దక్షిణామము చేరగలిగిన వీరుడు కోప్పెరుంజింగుడు. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి అతనిని ఓడించి, అతని సామంతుని చేసికోగల్గినను అతని పరాక్రమమునకుమెచ్చి అతనిని గండపెండేరము (వీరపాదముద్ర)తో గౌరవించెను. శత్రువులను మిత్రులుగా మార్చగల రాజనీతి గణపతిదేవునకు వెన్నతోడ అలవడిన విద్య. కాయస్థ సేనాని, కాకతీయసామంతుడు జన్నిగదేవుడు, పాండులపక్షమున పోరాడ వచ్చిన విజయగండగోపాలుని- మూడవరాజేంద్ర చోడుని ఓడింప గల్గెను. అందుచే జటావర్మన్ వీరపాండుడు వేగిదూడ యాత్రను విరమించుకో వలసివచ్చినది. అతడు చెప్పిన కారణము మాత్రము పరిహాసరసికులు అనందింపదగినది- “గణపతిదేవుని ముఖమున రెండు మత్స్యచిహ్నము లున్నవట(పాండురాజలాంఛనములు). పైగా ఆదేశమును పురుషనామధేయముతో పాలించునది ఒక అబల యట.” అందుచే విక్రమపాండుడు ఉత్తరదండయాత్రను విరమించుకొనెను !!

మూడవ రాజేంద్రుడు క్రీ. శ. 1246 ప్రాంతముననే యావరాజ్య పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. నుమారు పది సంవత్సరములు యువరాజుగ అతడు మూడవ రాజరాజుతో కలిసి చోళరాజ్యమును పరిపాలించెను. మూడవరాజరాజుకంటె మూడవ రాజేంద్రుడు సమర్థుడు. పేరునకు రాజరాజు చక్రవర్తిగాని అధికారనిర్వహణము యువరాజైన రాజేంద్రునిదే యని చెప్పవచ్చును. రాజరాజు బ్రతికియున్నప్పుడుగూడ రాజేంద్రుని శాసనములే అధిక సంఖ్యాకములు. ఉభయులకు మధ్య అంతర్యుద్ధము జరిగినదని కొందరు చరిత్రకారులు తలపోసిరి గాని అట్టి యాహునిరాధారమైనది. రాజేంద్రుడు తన ప్రతాపస్ఫురణచే ఇద్దరు పాండుల

నోడించినట్లును, మూడు సంవత్సరములు రాజరాజు రెండు కిరీటములను ధరించునట్లు చేసెననియు ప్రశస్తిగలదు. రాజేంద్రుడు జయించిన పాండ్యరాజు లిద్దరెవరు? ఈ విజయము మూడేండ్లు మాత్రమే యెందుకు పరిమితమైనది? (మొదటి) మారవర్మన్ సుందర పాండ్యుడు గణించిన పిమ్మట (క్రి. శ. 1233) రెండవ సుందరపాండ్యుడు సమర్థుడు గాడు. అందుచే రాజేంద్రుడప్పుడు పాండ్యపై దండెత్తి యుండవచ్చును. ఈ సారి రాజనీతి సూత్రముల ననుసరించి హొయ సాళులు పాండ్యులకు తోడ్పడిరి. చోళపాండ్యుల మధ్య వర్ధిల్లు స్పర్ధకు దోహదము కల్పించు హొయసాళుల రాజనీతి. వీరసోమేశ్వరుడు 'పాండ్యకుల సంరక్షణదక్షదక్షిణ భుజ' బిరువాంకితుడు. సోమేశ్వరుడు రాజేంద్రుని జయించి శరణువేడిన ఆతని రక్షించినట్లు చెప్పుకొనెను. క్రీ. శ. 1241 సంవత్సర ప్రాంతమున సింగణదండనాయకుడు చోళదేశముపైదండెత్తినట్లు వేదారణ్యంశాసనకథనము(1)చోళపాండ్య కర్ణాట (హొయసాల) రాజ్యముల ఎత్తు పైయెత్తులతో దక్షిణ భారతమున, సరిహద్దులు చెరిగిపోవుచున్న కల్లోల నమయమది. అప్పుడు తెలుగు చోడరాజు తిక్కనృపతి వహించిన పాత్ర పేర్కొన దగినది.

తిక్కనృపతి

తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణమునందు, తిక్కనృపతి పరాక్రమ ప్రాభవముల నుగ్గడించెను. తండ్రి మనుమసిద్ధి పదమృతుడగుట - రాజ్యము పితృవ్యూలపాలగుటచే తిక్కనృపతి శైశవమునుండి కష్టపరంపరలకు గురియై, గణపతిదేవునివలె, స్వానుభవమువలన గడితేరిన వీరుడయ్యెను. అంతేగాక - గణపతిదేవుడు తనవలెనే పైతృక రాజ్యమును గోల్పోయి కష్టదశకు గురియైన రాజుపుత్రునకు ఆశ్రయ

మిచ్చి అదరించెను. తిక్కనృపతిగూడ - శైశవమున కాకతీయుల పక్షమున యుద్ధములలో పాల్గొని యెనలేని అనుభవమును సంపాదించెను. క్రీ. శ. 1208 సంవత్సరప్రాంతమున కాకతిగణపతిసాయమున తిక్కనృపతి పైతృకరాజ్యమును సంపాదించుకోగల్గెను. కాని అచిరకాలముననే ఆనాటి రాజకీయచతురంగక్రీడలో ఎత్తుపై ఎత్తులలో చిక్కుకొనవలసివచ్చినది. కాని- అచిరకాలముననే చోళరాజ్యము చిక్కుకొనిన కల్లోలపరిస్థితులలో ఆతడు కాంచిన హోయసాలులకు కోల్పోయెను. క్రీ. శ. 1215 నుండి క్రీ. శ. 1228 వరకు తిక్కనృపతి శాసనములు మృగ్యములు. అప్పుడాతడు సింహాసనమ్యుత్తరమైనట్లు తోచుచున్నది. నిర్వచనోత్తరరామాయణమున కురుములూరు వద్ద హోయసాలుల జయించి, ఆశ్వికులను చెఱబట్టినట్లున్నది. మట్టేవాడు శాసనమున (వరంగల్లు మండలము) క్రీ. శ. 1228 సంవత్సరమున చోళరాజధానిని జయించి, కొల్లగొట్టిన ప్రశంసగలదు. క్రీ. శ. 1231 సంవత్సరమునాటిది. జాయపనాయకుని సుప్రసిద్ధ గణపేశ్వరశాసనమున గణపతిదేవుడు చోళకళింగ స్యూనబృహద్దేవరాటక రాజులను జయించినట్లున్నది.

తిక్కనృపతి గణపతిదేవుని సాయమును మరొకమారు అర్థించి యుండును. గణపతి సైన్యసమేతుడై దండెత్తి వెలనాడును దాటి చోళ, శేణసైన్యముల జయించి, తిక్కనృపతిని కాంచి, నెల్లూరు మండలముల సుప్రతిష్ఠితుని చేసెను. ఈ నమయముననే గణపతిదేవ చక్రవర్తి అంబసేనాని బావమఱిది గంగయసాహిణిని ఉత్తర పాకనాటి కధిపతిగ నియమించెను.

నిర్వచనోత్తరరామాయణమున తిక్కనృపతి కర్ణాటసోమేశ్వరు నోడించినట్లు విస్తృతముగ నున్నది. చోళులకు హోయసాలులకు మధ్య వైరుధ్యమేర్పడి - వారు పాండు్యులకు సాయము చేసిన పరిస్థితి

అలనాటి రాజకీయ చతురంగక్షిణిలో ఒక ఎత్తు. అప్పుడు తిక్కనృపతి చోళులకు సాయము చేసి క్రీ. శ. 1239 సంవత్సరమున రెండవ వీర నృసింహుని జంబై యుద్ధమున సహరించి, చోళస్థాపనాచార్య బిరుదము వహించెను. తిక్కరాజు శంబురాజు మున్నగు మాండలికులను జయించి కాంచి చేదిమండలములను వశపరచుకొనెననియు, కాదవ పతి నోడించినట్లును నిర్వచనోత్తర రామాయణపీఠికలో గలదు.

తిక్కనృపతి, గణపతిదేవునకు ఆపుడై హొయసాలులను సమయము చిక్కినప్పుడెల్ల ఎదిరించి నిల్చెను. క్రీ. శ. 1245 సంవత్సరమున (జూన్ 8 వ తేదీ) గణపతిదేవుని దండనాయకుడు సామంత భోజుని శాసనము కాంచి యందు గన్పించుచున్నది. తిక్కనృపతి, గణపతిదేవునకు ఆపుడై దక్షిణ చోళులకు సమయానుకూలముగ సాయము చేసెను.

రెండవ మనుమసిద్ధి

క్రీ. శ. 1248 సంవత్సరమున తిక్కనృపతి మరణముతో నెల్లూరు తెలుగు చోడరాజ్యము తిరిగి అల్లకల్లోల మయ్యెను. సింహాసనమునకు వారసులుగ నిలిచినది, తిక్కనృపతి పుత్రుడు (రెండవ) మనుమసిద్ధి. విజయ గండగోపాలుడు. విజయగండ గోపాలునకు తెలుగు చోడ రాజవంశమునకుగల సంబంధము సుస్పష్టముగ తెలియుట లేదు. తిక్కనృపతి మరణానంతరము విజయగండ గోపాలుడు చెంగల్పట్టు ఉత్తర ఆర్కాటు మండలముల నాక్రమించెను. అతనిని ద్రవిడ కర్ణాటరాజులు బలపరచిరి. అప్పటి కర్ణాటరాజు వీర సోమేశ్వరుడు (1234 - 60) చోళరాజు మూడవ రాజేంద్రుడు యౌవరాజ్య పట్టాభిషిక్తుడై అధికారమును వహించి యుండెను. సోమేశ్వరుని పుత్రులు (మూడవ) నరసింహుడు రామనాథుడు తండ్రికి తోడ్పడుచుండిరి. విజయగండగోపాలుడు నెల్లూరును జయింప నుంకించు సమయమున,

అక్కన్న బయ్యన్నలు మనుమసిద్ధి దాయాదులు నెల్లూరు సింహాసనము నాక్రమించిరి. రాక్షసగంగుడు, వైదుంబ వంశీయుడు (కలుకడ శాఖీయుడు) కాకతీసేనాని గంగయసాహిణిని జయించి, అతనిని కడపమండల ప్రాంతమునుండి పారద్రోలెను.

మనుమసిద్ధి- రాజ్యములేని రాజు- తనకు నలువైపుల శత్రు రాజులచే చుట్టబడి నిస్సహాయుడై యుండెను. తిక్కన సోమయాజి- మహాకవిగ నుగ్మహీతనామధేయుడైన మనుమసిద్ధి మంత్రి-ఓరుగల్లున కేగి గజపతిదేవచక్రవర్తి సాయము నర్థించుట, తత్సాహాయ్యమున మనుమసిద్ధికి రాజ్యము తిరిగిలభించుట తెలుగు దేశమున సుప్రసిద్ధమైన గాథ. ఈ వృత్తాంతము గుంటూరు మండలమందలి నాయని పల్లి శాసనమున, వర్ణింపబడినది. (1) నెల్లూరు తగులబెట్టబడినది. అక్కన్న బయ్యన్నలు సంహరింపబడిరి. కాకతీయసైన్యములు కాంచినిజయించి నవి. నిర్వచనోత్తర రామాయణమున పల్లెయారు యుద్ధమున (తంజావూరు మండలము) మనుమసిద్ధి ద్రావిడ కర్ణాటక విజయ గండ గోపాలుల జయించినట్లు వర్ణింపబడినది. సామంతభోజుడు ఎల్లెయారు యుద్ధానంతరము, వెనుదిరిగి కాంచిని సులభముగ ప్రవేశింప గలిగెను. కాని విజయగండ గోపాలుని శాసనములు అటుపిమ్మట గూడ కాంచి యందు కన్పించుచుండుటచే కాకతీయసైన్యము మరలిన పిమ్మట అతడు తిరిగి కాంచిని ఆక్రమించినట్లు ఎంచవచ్చును.

రాక్షసగంగుడు, కాకతీసేనాని గంగయ సాహిణిని జయించి పప్పుడు అతనికి తెలుగుచోడరాజు జగతీపతి, గుత్తిపాలకుడు తోడ్పడి యుండెను. జగతీపతి 'గండపెండేర గంగయ సాహిణి సర్వస్వ బందికార' బిరుదాంకితుడు. పాల్లెయారు యుద్ధానంతరము "మనుమసిద్ధి రాక్షసగంగుని జయించి తిరిగి పాకనాటియందు గంగయ

సాహిజీని నిలిపె నని" నిర్వచనోత్తర రామాయణ కథనము. రాజ్య భ్రష్టుడైన మనుసిద్ధి ఈ విజయపరంపరలు సాధింప గల్గుటకు కాకతిగణపతిదేవుని సాహాయ్యమే కారణము. చోళులకు సామంతులుగ నున్న దక్షిణచోళులకు సాయము చేయుటకు ఓరుగల్లునుండి నెల్లూరు వరకు స్వయముగ కాకతిగణపతిదేవుడే వచ్చుటను బట్టి, మూడవ రాజేంద్రుని కాలమున చోళరాజ్యము ఎట్టి క్షీణదశకు వచ్చినది తెల్లమగు చున్నది.

అప్పటికే చోళరాజ్యములో చాలభాగము పాండ్యులు ఆక్రమించుకొనియుండిరి. క్రీ. శ. 1960 ప్రాంతమున జటావర్మ పీఠ పాండ్యుడు కాంచీని జయించెను. తరువాత జయింపవలసినది తెలుగుచోడుల రాజధాని నెల్లూరు. మనుమసిద్ధికి గణపతిదేవుని సాయము లభింపకుండుటకై పాండ్యుల పక్షమున మూడవ రాజేంద్ర చోడుడు కొప్పేరుంజింగుడు విజయగండగోపాలుడు కాకతీయ రాజ్యమైన త్రిపురాంతకము వరకు పోగలిగిరి. కొప్పేరుంజింగుడు దక్షా రామము వరకు దూసికొని పోవుట - గణపతి అతనిని జయించియు మెచ్చి గండపెండేర ముద్రికతో నమ్మానించుట పూర్వోక్తకథనమే. కాంచీనుండి నెల్లూరుకు సాగిన దండయాత్రలలో జటావర్మ నుందర పాండ్యుడు (మొదటి) భువనైకపీఠ విక్రమపాండ్యుడు జటావర్మ పీఠ పాండ్యుడు పాల్గొనిరి. చోళులను జయించిన పాండ్యులు, చోళ సామంతులైన తెలుగుచోడులు తమకు సామంతులగుట నహజమని భావించిరి. మనుమసిద్ధి కాకతీయుల సాయము నర్థించెను. ఈ సారి పాండ్యుల కెదిరిపక్షమున హొయసాలులు బాబులుగూడ చేరిరి. క్రీ.శ. 1263 సంవత్సరమున ముత్తుకూరు దగ్గర ఘోరసంగ్రామము జరిగినది. పాండ్యకాసనములనుబట్టి శత్రుకూటుమికే ఘోరపరాజయము సంభవించినది. విజయగండగోపాలుడు - నెల్లూరు ప్రభువు - యుద్ధమున నిహతుడయ్యెను. తెలుగుచోడుల రాజ్యము పాండ్యరాజ్యమున కలిసి

పోయెను. జటావర్మ సుందరపాండ్యుడు నెల్లూరులో వీరాభిషేకము నందెను. విజయసూచకముగ క్రొత్త నాణెముల నచ్చొత్తించెను (1)

మూడవ రాజేంద్రుని చివరి రాజ్యసంవత్సరము క్రీ. శ. 1279. కాని చోళ రాజ్యము అంతకు ముందే పాండ్యరాజ్యమున లీనమై పోయినది. అంతటితో చోళసామ్రాజ్యము అస్తమించినట్లే. ఆ వంశీయులు తరువాత చరిత్రలో అక్కడక్కడ కన్పించుచున్నారు. క్రీ. శ. 1301 లో బెంగుళూరు ప్రాంతమున వీరశైవ వీరప్రతాప చోళరాజు చోళ బిరుదావళులతో కన్పించును. అదే సమయమున ఉత్తరఆర్కాటు మండలమున వీరచోడుడు అతని పుత్రుడు వీరచంపడు క్రీ. శ. 1355 లో రెడ్డిరాజుల చరిత్రలో భక్తిరాజు కన్పట్టుదురు. క్రీ. శ. 1481, 1530 శ్రీరంగమున వాలక కామయ్య చెన్నయ బాలయ తెలుగు చోడ బిరుదావళులతో శాసనములు వేసిరి. అమృతదేవరాయల కొళింజివాడి తామ్రశాసనమున చోళరాజు వంశీయుల ప్రశంస గలదు. క్రీ. శ. 1554 లో కుంభకోణమున ఆచెకుంభేశ్వరునకు మహామండ లేశ్వరగురురాజు రుద్రదేవ సోల - మహారాజు దానశాసనము గలదు.

చోళ సామ్రాజ్యము - సంఘవృత్తములు

విజయాలయని నాటినుండి మూడవ రాజేంద్రుని పరిపాలనాంతమువరకు చోళసామ్రాజ్యమునందలి స్థితిగతులు తెలిసికొనుటకు ముఖ్యాధారములు శాసనములే. సమకాలీనవాఙ్మయము సాహాయ్యకారి కాగలదుగాని, సారస్వతమునకు నిష్కర్షయైన కాలానుక్రమణిక

(1) బొమ్మ - రెండు మత్స్యముల మధ్యరాజదండము, సుందరపాండ్య (తమిళమున).

బొరుసు - కాకతీయుల వరాహలాంభనము పై చంద్రవంక - నూర్మ్యుడు.

యేర్పడలేదు. విదేశయాత్రికుల వ్రాతలు నిష్పాక్షికముగ నుండును గాని అవి గూడ మిక్కిలి అరుదుగ నున్నవి. నాణెములు చరిత్రలో సమాధానము సాధించిన ప్రశ్నలకంటె, రేపిన సమస్యలే యెక్కువ. కాని - శాసనములు మాత్రము కోకొల్లలు. అయినను, ఇవి చాల వరకు చారిత్రకదృష్టితో వేయబడినవి కానేకావు. అందుచేత, చోళ సంఘమునందలి స్థితిగతుల నెన్నుటకు విచక్షణ మిక్కిలి అవశ్యకము. శాసనములలో, నిస్సందేహముగ సమకాలీనములని చెప్పదగిన గ్రంథములలో ప్రతిఫలించిన సామాజికస్థితిగతులను ప్రాధాన్యవివక్ష చొప్పున వివరింప నగును.

సామాజికజీవితమున చోళసామ్రాజ్యమునందలి ప్రజలువ్యష్టిగ నమట్టిగ సాధించినవి అనేకవిషయములు ఉగ్గడింపదగిన వున్నవి. సాంఘికసామరస్యము- పౌరధర్మనిర్వహణము అలనాటి ఉచ్చాస్యన నిశ్వాసములై ప్రజాజీవితమును తీర్చిదిద్దినవని చెప్పవచ్చును. దేవాలయము సంఘజీవితవృత్తములకు గర్భనాభి.

చోళసామ్రాజ్యము నాలుగు శతాబ్దాలు దాటి వర్ధిల్లినది- క్రీ. శ. 850 నుండి 1270 వరకు చోళరాజ్యము విస్తరించిన కొలది- రాజు చక్రవర్తి యయ్యెను. మొదట ఆతడు 'ఉడై యార్'- తరువాత 'చక్రవర్తిగల్' పిమ్మట 'త్రిభువనచక్రవర్తిన్'. విజయాలయుని కాలమున తంజావూరు రాజధాని. కొంతకాలమునకు పల్లవులను జయించి నప్పుడు కాంచి రెండవరాజధాని లేక ఉపరాజధాని యైనదని చెప్ప నొప్పును. తంజావూరులో ప్రాకారము, చుట్టు అగడ్త యుండెడిది. రాజరాజేశ్వరాలయము చోళనిర్మాణము. చోళుల రాజధానిగ నుప్ర సిద్ధమైనది గంగై కొండ చోళపురము. రాజరాజపుత్రుడు వీరాధివీరుడు నైన రాజేంద్రుని వ్యక్తిత్వమునకు మొదట నిలుపుటద్దముగా నిలిచిన ఆ రాజధాని నగరమును చోళరాజులు తరతరాలుగ క్రొత్త క్రొత్త

కట్టడములతో అలంకరించుచు వచ్చిరి. గంగై కొండచోళపురమునందలి పెద్ద వివణివీధి, “శోళకేరళన్” రాజప్రాసాదము, తిరుమంజనట్టార్ వేలమ్ శాసనప్రసిద్ధములు. పాళ్యూర్ లో (కుంభకోణ నమీషమున) రాజరాజేశ్వరాలయమును రాజప్రాసాదమును ఉండెడివి. ఆ ప్రాసాదము రాజరాజునహోదరి కుందవాడేవికి ప్రీతిపాత్రమైన అవానము. (మొదటి) రాజరాజు మధురలో సువిశాలప్రాసాదమును నిర్మించెను. ఉత్తర మేరూరునందును చోళరాజప్రాసాద ముండెడిది. మరియు అనేకనగరము లందు, చక్రవర్తి విడిచి చేయుటకు వసతులు, కొలువు దీర్చుటకు “మండ పములు” ఉండెడివి. తంజావూరులో రాజరాజేశ్వరాలయము క్రీ. శ. 1010 ప్రాంతమున ఇంకను పూర్తి కాలేదు. తంజావూరులో జయభీమాలయము తంజైమామణి గుడి ఉండెడివి. రాజరాజు తండ్రి పేర సుందరచోళవిజ్ఞగరాతుళశాలై అను వైద్యశాలను ఒక విష్ణ్వాలయ ప్రాంగణమున కుందవాడేవి దానమువలన వెలసెను.

రాజాంతఃపురము - రాజ్యాంగ వ్యవస్థతో అగ్రస్థానము నాక్రమించునది - అంతఃపుర పరిజనము అందరు ఆడువారే. “చే-జు-క్వ” వర్ణన ఉదాహరింప దగినది. “ఉత్సవనమయములందు, యువరాజుతో పాటు నలుగురు మంత్రులు రాజసింహాసనమునకు వంగి నమస్కరించెదరు. వెనువెంటనే నృత్యగాన సంగీతము మిన్నుముట్టును. యువరాజు ద్రాక్షాసవనమానడు. అతడు, వినోదార్థము మూడువేల నర్తకిగణమును పోషించుచుండును.” చోళయుగమున యజ్ఞ యాగాదుల ప్రభావము తగ్గి దానధర్మములపై నిష్ఠ అధిక మయ్యెను. రాజాధిరాజు మాత్రము అశ్వమేధము చేసెను. దేవాలయము దానశాల. రాజులు సామంతులు సంపన్నులు తులాపురుష - పౌరణ్యగర్భ దానములు మొదలు దీపారాధన వరకు భక్తితాత్పర్యములతో సాగించిరి.

రాజగురువులు :- చోళులు శైవులు. వీరికి దీక్షాగురువు లుండెడి

వారు. ఈశానశివ సర్వశివ రాజగురువులు రాజరాజరాజేంద్ర శాసనము లలో గన్పించుచున్నారు. మూడవకులోత్తుంగుని గురుదేవుడు స్వామి దేవుడు. తిరుక్కడయార్ దేవాలయమున పూజారి మరణానంతరము కులోత్తుంగుడు చేసిన ఏర్పాటులు స్వామిదేవర్ అంగీకరింపలేదు. రాజు తన ఆజ్ఞను మార్చుకొనెను. రాజరాజు ప్రతిష్ఠించిన ఆలయము రాజరాజేశ్వరాలయము. ఇట్లే భీమేశ్వరాలయాదులు. క్వాచితక్కుముగ రాజు విగ్రహములనే ఆలయములందు ప్రతిష్ఠించి ఆరాధించుటయు కద్దు. (దేవరాజోపాసన) అస్థికలు శిథిలదేవాలయముల అడుగున త్రవ్వకములలో బయల్పడుట గమనింపదగినది. కుందవాడేవి తలి తండ్రులు విగ్రహముల తంజావూరు ఆలయమున ప్రతిష్ఠించి ఆరాధనకు దాన శాసనము నెలకొల్పినది. శేంబియన్ మహాదేవి ఆలయము సుప్రసిద్ధము. రాజరాజు అతని దేవేరి లోకమహాదేవి విగ్రహములు తంజావూరు ఆలయమున గలవు.

సేన

రాజు రాజ్యమునందు వలెనే సేనపై సర్వాధిపతి. రాజరాజు శాసనములందు సుమారు ముప్పది పటాలములపేర్క కన్పించుచున్నవి. ఈ పటాలములు కొన్ని తరతరముల వర్ధిల్లి, ప్రజాహితజీవనమున పొల్గొనుట గాంచ నగును. పార్థివశేఖర, దానతుంగ చండవరాక్రమ, రాజకుంజర ఇత్యాది పేరులు, ఆ యా రాజుల బిరుదుల నభివ్యక్తము చేయుచున్నవి. కత్తి డాలు, విల్లు - బాణము ప్రధానాయుధములు. తిరువాలిశ్వరశాసనమునుబట్టి, (తిరునల్వేలి మండలము) 'మూన్ఱుకై - మహాసేనై' - పటాలము యొక్క చరిత్ర తెలియుచున్నది. ఈ శాసనము రాజరాజు, రాజేంద్రుల నాటిదిగ ఎంచవచ్చును. మహాసేన శివకేశవుల సతతము ఆరాధించినది. కన్నరుని జయించి గాంగేయుని సంహరించినది. కల్కడమును వశపరచుకొన్నది. విళిణం విధ్వంస మొనర్చినది.

సముద్రమును దాటి మాటోత్తం, మలైనాడు జయించినది శాలై యొద్ద శత్రునౌకలను విధ్వంస మొనర్చినది. 'వల్లవ్' (చాళుక్య) ప్రభువును తరిమి వనవాసిని వశపరచుకొనెను. కాళహస్తి కపిశ్వరుల ప్రస్తుతుల నందుకొన్నది. తిరువాళీశ్వర దేవాలయరక్షణము ఆ చంద్రతారకముగ నల్పుటకు దీక్ష గైకొన్నది. క్రీ. శ. 1096 వ సంవత్సరము ఈ పటాలమే మరియుక దేవాలయరక్షణకు దీక్ష గైకొనినది. ఈ సేనానివహములో పేర్కొనిన మూడు అంగములు రౌతులు, విలుకాండ్రు, పదాతులు కావచ్చును. సేనాధిపతులలో పెక్కురుబ్రాహ్మణులు కన్పించుట విశేషము. 'శాపాదపి శరాదపి' ప్రాచీన బ్రాహ్మ్యము. 'శరాదపి' మిగిలినట్లున్నది. బ్రాహ్మణ దండనాయకులలో గడిదేరినవారు 'బ్రహ్మధిరాజు' బిరుదాంకితులు.

క్రీ. శ. 1178 నాటి చీనారచయిత చోళసైన్యమునుగూర్చి ఉదహరించిన వర్ణన పేర్కొనదగినది.

“చోళరాజ్యము వశ్చిమరాజ్యముతో యుద్ధమున చిక్కుకొని యున్నది. చోళప్రభుత్వమున 60,000 వీనుగులున్నవి. ఈ వీను గులు యుద్ధసమయమున తమ తమ పిఘలపై రణగృహముల నెత్తు కొని పోవును. అందుండి విలుకాండ్రు నలువైపులకు బాణముల గ్రుప్పుచుందురు. సమీపమున నున్నవారిపై శూలముల గ్రుచ్చు చుందురు. నిత్యము వీనుగులు రాజసమక్షమునకు గొనిపోవుచుందురు.” అలనాటి యుద్ధనీతి రాజనీతి, ఆదర్శప్రేరితమైన ప్రాచీనధర్మశాస్త్రముల నతిక్రమించినదని చెప్పక తప్పదు.

తుంగభద్రకు ఇరువైపుల నిరాయుధుల వధ శోచనీయము. రాజధానులను అగ్నిదగ్ధము నల్పుట-ప్రజలను దోచుకొనుట పరిపాటి యైనది. రాజేంద్రుడు చాళుక్యరాజ్యమునందలి జైనబస్థీలను దోచు కొని ఆ ధనము చోళదేవాలయములకు దానము నల్పెను. (2)

(1) చౌ - జుక్వ

(2) Jor VI pr 299 ff

చోళులకు నర్వసమర్థమైన నౌకాబల ముండెడిది. ప్రాచీన కాలమునుండి నౌకాయానమునకు తీరస్థులు అలవాటు పడినవారు సయామునందలి తమిళశాసనమునుబట్టి - క్రీ. శ. 9 వ శతాబ్దియందు “మణిగ్రామము” (వర్తకసంఘము) తూర్పుతీరమున కద్దరి వర్ధిల్లినదని తేలుచున్నది. సింహళవిజయము - తరతరములు సాగిన సింహళ దండయాత్రలు, శాలై వద్ద చేరనౌకావిధ్వంసము, చోళుల నౌకాబలమునకు నిదర్శనములు. చోళరాయబారులు చీనాకు పలుసారులు పయనించి పోయిరి.

అలనాటి హైందవసంఘము ప్రభుత్వాధికారమునకు అప్పగించినది. పరిపాలన - పన్నులు వసూలుచేయుట - కాంతిభద్రతలను కాపాడి దోమలను దండించుట మాత్రమే. స్వయంసంపూర్ణములు - స్వయంపోషకములునైన గ్రామముల కూటమియే రాజ్యము. రాజు మారినను, గ్రామస్వరాజ్యము నిరాటంకముగ సాగిపోయెడిది. రాజు శాసనకర్త కాడు. సంప్రదాయసిద్ధమైన ధర్మశాసన సంరక్షకుడు మాత్రమే.

విద్య పన్నులు చెల్లింపనవసరములేని “బ్రహ్మదేయములు” (అగ్రహారములు) పేర్కొనదగినవి. వీనికి చతుర్వేదిమంగళములని పేరు. ఉన్నతవిద్యావ్యాప్తికి - చతుర్వేదిమంగళమున వివిధవిద్వాంసులకు వృత్తులు (భూములు) లభించెడివి. ఏకభోగముగ ఊరునంతటిని ఒకే విద్వాంసున కిచ్చుటగూడ కద్దు. దేవాలయ ప్రాంగణమే విద్యాలయము. అనాడు అక్షరాస్యత తక్కువగాని విద్యావంతులు తక్కువగాదు. శ్రుతపాండిత్యము అనుష్ఠానవేదాంతమును అనాటిసంఘము అదరించినది. వ్రాయనగానికి పెద్దవిలువ లేదు. విద్య గ్రంథస్థము గాకుండ ముఖస్థమై, గురుశిష్యపరంపరాగతమై వర్ధిల్లిన ఆనమయమున సంతకము చేయలేని కవులు - వేదవేదాంగపారంగతులు - నానాపురాణధర్మశాస్త్ర

పండితులు ఉండెడివారనుట నేటి వారి ఊహకు అతీతము గావచ్చును గాని, భూతార్థమైన ఒక విచిత్ర విరోధాభాసము. అనగా నిబద్ధవిద్యావిధానము అనాడు లేదని చెప్పరాదు. చతుర్వేదిమంగళములు నిర్దిష్ట విద్యావిధానమునే అనుసరించినవి. అట్లే అచ్చటచ్చట వెలసిన ఉన్నత విద్యానంధులు. ఎన్నాయరం - (రాజ రాజ చతుర్వేది మంగళం) (దక్షిణ ఆర్కాటు మండలము) ఉదాహరణ ప్రాయమైనది. రాజేంద్రుని ఉద్యోగి, అచటి గురువులకు జీతమును విద్యార్థులకు భోజనవసతి సౌకర్యములను రాజాజ్ఞ చొప్పున ఏర్పాటు చేసిన శాసనము అలనాటి విద్యా విధానమును ప్రతిఫలించుచున్న నిలువుటద్దము (3) అందు 70 మంది పై తరగతికి 270 మంది క్రిందితరగతులకు చెందిన విద్యార్థులుండెడివారు అధ్యాపకులు పదునల్గురు.

బాల బ్రహ్మచారులలో నలుబదిమంది రూపావతార వ్యాకరణమును పఠించుచుండెడివారు. 75 మంది ఋగ్వేదము 75 మంది యజుర్వేదము వాజసనేయ ఛాందోగ్యములు 20 మంది బాల బ్రహ్మచారికి రోజునకు ఆరు నాళుల ధాన్యము. 70 మంది. పై తరగతి బ్రహ్మచారులకు - ఛాత్రులకు - రోజునకు 10 నాళుల ధాన్యము లభించెడిది. ఛాత్రులు 25 మంది వ్యాకరణము, 35 మంది ప్రభాకరమిమాంస, 10 మంది వేదాంతము నభ్యసించెడివారు.

అనుబంధముగ ఉన్నత విద్యాలయము - వైద్యశాల ఏర్పడినవి. ఇది చిరు విద్యానంధు. ఒక అధ్యాపకుడు. 10 మంది శిష్యులు. శిష్యులకు - నిత్యాన్నపాన వసతులు - పండుకొనుటకు చాపలు - శనివారము అభ్యంగనస్నానమునకు తైలము, రాత్రిదీపము ఏర్పాటు చేయబడినవి.

ఇట్టి విద్యాలయము క్రీ. శ. 1121 నాటి విక్రమ చోళుని శాసనమున, తిరువాడుత్తురై యందును కన్పించుచున్నది. అందలి

విద్యార్థులలో వైద్య విద్యాభ్యాసము చేయువారున్నారు. క్రీ. శ. 1213 సంవత్సరమునాటి తిరువొయ్యియూరు శాసనము వ్యాకరణ పాఠశాలా మండపమును పేర్కొనుచున్నది. ఈ విద్యాలయములకు 'ఘటిక' లని పేరు. మఠములుగూడ విద్యాభ్యాసము చేయు బ్రహ్మచారులను పోషించుచుండెడివి.

స్థానికస్వపరిపాలన - గ్రామస్వరాజ్యము

చోళుల కాలమున గ్రామము రాజ్యమునకు వెన్నెముక, ప్రతి గ్రామము స్వయంపొషకముగ స్వయంసమృద్ధముగ నుండెడిది. దేవాలయము సామాజిక జీవితమునకు కేంద్రనాభి. దేవునకు అంగ రంగవైభవములకు భక్తులు దానములు సలిపెడివారు. "దేశమంటే మట్టికాదోయ్ - దేశమంటే మనుజులోయ్" అని నేటి "దేశభక్తి" కే కవి వ్యాఖ్యానము. అలనాటి దేవుడంటే దేవాలయము కాదు. ఏ దేవళమునందలి దేవుడుగాని పాపము తనకు నైవేద్యమిడిన ఒక అరటిపండుగాని, గుప్పెడు అన్నముగాని ఎన్నడు తిని యెరుగడు. దేవునిపేర మెక్కినది ప్రజలే. దేవాలయము విద్యానిలయము. కళా కాల. శిల్పనికేతనము - సంగీత సంగీర్తన మందిరము. నర్తనశాల. సర్వపౌర సామాన్యసమావేశస్థలము. ఎంతటి కుగ్రామమునందైనను ఏదో ఒక చిరుకోవెలయైన నుండెడిది. గుడిగంటుమ్రోగినపుడు అర్చన వేళకు అక్కడకు చేరిన వారికి - బాటసారిగావచ్చు, పంగవంధ భిక్షుక బ్రహ్మచారులుకావచ్చు, పౌరులుగావచ్చు - ప్రసాదము లభించెడిది. క్షుధార్తులకు అకలిచిచ్చు నార్పుటకు పట్టెడు కూడు గుడి గంటులు నిత్యము వాగ్దానము చేసెడివి. అకలిచావులకు ఆనాడు తావు లేదు. ఒకే గ్రామమున రెండు సభలుండుటగూడ కద్దు. క్రీ. శ. 1227 సంవత్సరమున సత్తమంగళమున కిందుదేవదానమునకు సంబంధించిన సభయొకటి, కైన పశ్చిచ్ఛందమునకు సంబంధించిన సభ ఇంకొకటి గన్పించుచున్నవి.

క్రీ. శ. 919 సంవత్సరమునాటి ఉత్తరమేరూరు ఉదాహరణ ప్రాయము. గ్రామసభకు ఎన్నికలు ముప్పదికుటుంబములు-పన్నెండు వీధులకు కలిపి జరిగినది. రాజోద్యోగి దేవాలయమున అందరును చేర్చి శ్రీముఖమును పఠించును. కుటుంబములు వీధులు తమతమ అభ్యర్థులను ప్రకటించెదరు. అభ్యర్థులకు ఆస్తి, పాండిత్యము మున్నగునవి అర్హతలు. నేరములు నలిపినవారు అనర్హులు. భ్రాతృభార్యాభిగమనము అనర్హతలలో ఒకటి. అభ్యర్థులపేరులు వ్రాసిపెట్టి కుండనుండి ఒక జాలకుడు దేవుని నన్నిధిలో పత్రములపైకి తీయును. ఆయాపేరుల వారు - ఆయా సంఘములకు - ఎన్నికయైపట్టు ప్రకటింపబడును. ఇందలి నిష్ఠ అభ్యర్థుల అర్హత. ఈ ఎన్నికలో అర్హతగలవారి కందరకు ఎన్నికగుటకు సమానావకాశము ఉన్నది. ఒకసారి ఎన్నిక అయిన వారు తిరిగి 5 సంవత్సరములు అని గాని మరొకతూరి ఎన్నిక కారాదను నియమముకూడ కొండొకచో గలదు. ధ్వజస్తంభములందలి కింకిణీరావములకు శ్రుతిగల్పుకొని దేవదాసి-నర్తకి కింకిణీరావములు వెల్లి విరిసెడివి. అది కళాదాధన. అందు ఇంద్రియకాలుష్యమునకు చోటులేదు. భగవత్ నన్నిధిలో భక్తులు సౌందర్యలాలనులై అతీంద్రియానందమును అనుభవించుటకు అవకాశమున్నది.

గ్రామపరిపాలనము- అగ్రహారమైచో గ్రామసభ- లేక సభ నిర్వహించెడిది. చిరుగ్రామమైచో 'ఊర్' నిర్వహించెడిది. చోళుల కాలమున వెల్లి విరిసిన గ్రామస్వపరిపాలన, అంతకు పూర్వమే చోళ దేశమున వేరుతన్ని పాతుకొనియున్నది. మొదటి పరాంతకువి కాలమున నాటి ఉత్తరమేరూరు శాసనములో కన్పించు గ్రామస్వపరిపాలనకు పునాదులు క్రీ. శ. 800 సంవత్సరమునాటి మానూర్ శాసనమునకే (తిరునల్వేలి మండలము) గన్పించుచున్నవి. సభ లేక ఊర్ గ్రామమునందలి ఉమ్మడిభూములు - దేవాలయము - తక్షణములు

తోటలు మున్నగు వానిని నిర్వహించెడివి. వివాదపరిష్కారము తీర్పు చెప్పటలో విద్వాంసులైన భట్టులు తోడ్పడెడివారు.

శ్రీ కంఠవతుర్యేది మంగళమునందలి సభకు- తిరువేరుంబి యూరు నందలి ఊరునకు మధ్య యేర్పడిన సరిహద్దు కలహము చాల కాలమువరకు తేలలేదు. చివరకు సంపన్నుడైన ఉదారుని దానశీలము ఆ వివాదమును పరిష్కరించినది- అతడు, ఉభయులకు వారువారు కోరిన సొమ్ము నిచ్చి ఆ భూములను కొని, దేవాలయము నకు దానముగా నిచ్చెను. నిత్యనైవేద్యసమయమున వాద్యబృందము వారి పోషణకై ఆ భూముల ఆదాయము వెచ్చించుటకు ఏర్పాటు జరిగినది.

ఉత్తరమేరూరు సభ. విష్ణ్వలయమున కట్టడములు బాగు చేయించిన వేశ్యకు వంశానుగతమైన మర్యాదల ననుగ్రహించినది.

తిరుమలవాడి గుడి స్థానాపతి, దేవునకు ఒక నీవేదనపత్రమును తిరునాళ్ళలో నమర్పించి, గుడికి ఊరికి ఉపకారముచేసిన గ్రామిజనులకు దేవుని “అనుమతి” చొప్పుననే - గృహమును దానము చేసెను. (క్రి. శ. 1223) చాల గ్రామములలో గ్రామప్రభువు ఊరిదేవుడే. గుడిలోని దేవునకు రాజునకువలెనే సర్వరాజభోగములు జరుగుచుండును. రాజువలెనే ఉద్యోగులకు దేవునకు జరుగు కైకర్కములకు అనువంశికమైన పంటభూములు ఇవ్వబడును. రాజోద్యోగులకు బహుళముగ జీతములు లేవు. భూములు ఇవ్వబడును. అవసరముగ క్యాచిత్కముగ బంగారు నాణెములు ఇవ్వబడుచుండెడివి. భూమిపై పన్ను-ఆదాయమున నూటికి 40 శాతము వరకు ఉండెడిదని అంచనా వేయవచ్చును. కొన్ని అవాంతరసమయములందు రాజు, రాజులు సభలపై అదనపు పన్నులు ‘దండన’లో అపరాధ నుంకములు విధించుట గూడ కత్తు.

శిక్షలు

దేవాలయమునందలి విగ్రహములను ఆభరణములను దొంగిలించిన ఇరువురి ఆస్తులు వేలము వేయబడినవి. ఆ సొమ్ము రాజుగారి బొక్కసమున చేర్చబడినది. (4) రాజద్రోహి ఆస్తులు రాజు కైవసము గావించుకొనును. రాజరాజు అన్నగారైన రెండవ అదిత్యుని వధకు పాల్పడిన వారి ఆస్తులు 'అజ్ఞాత్రయమున'కు లోనయ్యెను. పశువుల నెత్తుకొని పోవుట అనాటి నేరములలో మిక్కిలి పరిపాటియైనది. నేరము నల్పినవారు అపరాధసుంకము చెల్లింపవలసి యుండెను. కొండొకచో వారు తమ ఆస్తిని గూడ కోల్పోవుచుండిరి. మూడవ కులోత్తుంగుని కాలమున, బ్రాహ్మణ వెళ్ళాళ హింసకు పాల్పడిన ఇరువరకు 1000 కాసుల అపరాధ సుంకము విధింపబడినది. ఆసొమ్ము చెల్లింపబడక పోవుటచే వారి ఆస్తి 1060 కాసుల అజ్ఞాత్రయమునకు పాల్పడినది. 1000 కాసుల అపరాధసుంకము 160 కాసులు అలన్య సుంకముగ లెక్కకు సరిపోయినది.

జార-చోరత్వములు - కూట సాక్ష్యము పలుకుట - మహా పాపములుగ పరిగణింపబడినవి. గాడిద నెక్కుట గూడ మహాపాపము. గాడిదపై ఎక్కించి ఊరేగించుట కలదు. పెద్ద నేరములు చేసిన వారిని అనాడు గాడిదపై ఊరేగించుచుండిరి కాబోలు. పెక్కు నేరములకు నిష్క్రమి జరిమానా చెల్లించుటయే. హత్య నల్పిన వారికి గూడ పలు నందర్భముల విధింపబడిన శిక్ష నమిపదేవాలయమునందు దీపారాధన కైంకర్యము నెలకొల్పవలె ననుటయే.

ఒక నాడళ్వాన్ రెండవ రాజేంద్రుని సేనలో విలుకాని నొకని పొడిచి చంపెను. రాజు, గ్రామసభకు శ్రీముఖము నంపుచు,

(4) 308 of 1927.

దేవాలయమున నిత్యదీపారాధనకు అహంత 96 గొట్టెలను దానము చేయవలెనని శాసించెను. ఒక గ్రామోద్యోగి, అగడము భరింపలేక, ఒక స్త్రీ అత్మహత్యకు పాల్పడెను. ఆ ఉద్యోగికి 32 కాసులు అపరాధ సుంకము చెల్లించుకొన వలసి వచ్చినది. ఒక భటుడు, మరి యొక భటుని హత్యచేసిన నందర్భమున చుట్టాలందరు చేరి చేసిన పరిష్కారము హంత నిత్యదీపారాధన దానము చేయుటయే. దీనినిబట్టి హత్యసల్పిన చోళరాజ్యమున మరణశిక్ష యుండెడిది కాదని చెప్పరాదు. ఒక వెళ్లాలుడు హత్యచేసినప్పుడు భట్టు చెప్పినతీర్పు గమనింపదగినది. హత్యకు మరణశిక్షయే విధి. కాని వెళ్ళాళునికి మరణశిక్షవేయరాదు గావున దీపారాధన దాన శిక్ష విధింపబడెను. మైనూరు మండలమున హులిమద్ద వద్ద- హత్యచేసిన వానికి నా త్తరాజు మరణశిక్ష విధించెను.

క్రీ. శ. 1057, మల్లయుద్ధమున రాజబంధువును చంపినందుకు ఆ మల్లునకు మరణశిక్ష విధింపబడినది.

క్రీ. శ. పదుమూడవ శతబ్దినాటి చీనారచయిత చౌ-జు-క్వ చోళుల శిక్షావిధానము గూర్చి చెప్పిన మాటలు ఉదాహరింపనగును. “నేరముచేసిన వారిని అమాత్యులు శిక్షించెదరు. చిరునేరములు చేసిన వారిని - స్తంభమునకు కట్టినుమారు 70 కొరడాదెబ్బలు కొట్టెదరు. లేదా చేతిబెత్తపు దెబ్బలు నూరు. గొప్పనేరములు చేసినవారిని ఏనుగులతో త్రొక్కించెదరు. లేదా శిరశ్చేదము నల్పెదరు.”

వ ర్త క న ం ఘ ము లు

వర్తకసంఘములు విరివిగ వర్ధిల్లినవి. తిరుప్పురం బియ్యము నందలి ‘వణంజీయర్’ - అది త్రపురమునందలి ‘మణిగ్రామము’ నిదర్శనములు. “నానాదేశ దిశైయ్యాయీరత్తు ఐన్నుగువర్” (నానాదేశములనుండి యేర్పడిన 1500 మంది వర్తకులసమితి అని అర్థము.)

పేర్కొనదగినది. వీరు మునిసందై వద్ద తటాకము నిర్మించి జాగు చేయించుచుండిరి. విజయాలయని కాలమునుండి వర్ధిల్లిన ఈ వమితి క్రీ. శ. 1015 ప్రాంతమున వీరు నిగరిలి చోళ చతుర్వేది మంగలము నుండి ఒక గృహమును కొనిరి. లోబోటోయివా (సుమత్రాద్వీపము) వద్ద నున్న ఒక తమిళ శాసనశకలము క్రీ. శ. 1088 ఈ వర్తక నమి తిని పేర్కొనుచుండుటచే వీరు ద్వీపాంతర వర్తకమును చేయుచుండెడి వారనుట స్పష్టము. ఇందలి వర్తకులు నానాదేశగతులు వాసుదేవ వందళి మాలభద్ర వంశీయులు. చేర చోళ పాండ్య మళయ, మగధ కౌశల సురాష్ట్ర ధానుష్ట్ర కురుంబ కాంభోజిలాట, బారువనేపాళ ఏక వద లంబకర్ణ శ్రీరాజ్య ఘోళముఖ మున్నగు దేశముల వర్తకము సాగించిరి.

వీనుగులు, ఉత్తమాశ్వములు, నవరత్నములు, ఔషధములు, సుగంధద్రవ్యములతో వీరు వ్యాపారము సాగించిరి. వీరి 500 వీర శాసన ప్రవర్తకులు. క్రీ. శ. 1050 నాటి వీరశాసనము వీరికి పదాతిసేవ ఖడ్గహస్తలు గలరని చెప్పుచున్నది. పదమూడవశతాబ్దితో బర్మాలోని పాగన్ వద్ద నానాదేశులు నిర్మించిన విష్ణ్వాలయ ముండెను. 'నగరహ్మ' వర్తకులు నివసించు స్థలము. మొదటి కులోత్తుంగుడు సుంకములను (ఎగుమతి దిగుమతి పన్నులను) రద్దుచేసినట్లు నమకాలిన సారస్వత మున గలదు.

ఋణపత్రములు విరివిగ వాడుకలో నుండెడివి. 12% నుండి 15% వరకు వడ్డీ యుండెడిది. సేంహళము బర్మా మలయ దేశము లతో మాత్రమేగాక చీనాతోగూడ వర్తకవ్యాపారములు విరివిగ సాగి నవి. అరబ్బులు చోళులకు గుఱ్ఱములు దిగుమతి చేసెడివారు. చీనా లోని చ్యుయువన్ చౌ Chiu-an (how (ఫార్మోసాకు ఎదురుగ) నౌకా శ్రయనగరమున గజేంద్రమోక్షమును చిత్రించిన చిత్రములు పండ్రెండు

పదమూడవ శతాబ్దినాటివి నిస్సందేహముగ దక్షిణభారతీయులకు సంబంధించినవి గన్పించుచున్నవి.

స్త్రీలకు సంఘమున గౌరవప్రపత్తులు గలవు. కుందవాడేవి వంటి రాజపుత్రికలు సంపన్నకుటుంబములందలి వనితలు దానధర్మ కార్యములను స్వతంత్రముగ నిర్వహించిరి. సహగమనము క్వాచిత్కముగ శాసనములందు కన్పించుచున్నది. కాని అది దురాచారముగ విస్తృతము కాలేదు. గంగమహాదేవి సహగమనమునకు ముందు దేవాలయమున దీపారాధన నిత్యకైంకర్యమేర్పాటుచేసెను. తిరువాళంగాడుతామ్రశాసనమునరాజరాజతల్లి వానవన్మహాదేవి, సుందరచోళుని దేవేరి - సహగమనము విఫలముగ వర్ణింపబడినది. ఆనాడు ఆమెను ప్రకంసించిన వారు ఎక్కువ, అనుకరించినవారు తక్కువ. క్రీ. శ. 1057 సంవత్సరమున మల్లయ్యధమున రాజబంధువును చంపిన నేరమునకు మల్లునకు రాజు మరణదండన విధించెను. ఆ మల్లుని భార్య, దేశభ్యేనుంగనాడు దుర్గాధిపతి కూతురు. తలిదండ్రులు ఎంతవారింపినను వినకుండ సహగమనము నల్పినది. (5) ఆ సహగమన వృత్తాంతము కావ్యఫణితిలో హృదయ విదారకముగ అభివర్ణితము. క్రీ. శ. 1067, 1068 సంవత్సరములో రెండు సహగమనములు శాసనములలో కన్పించుచున్నవి. క్రీ. శ. 1088 సంవత్సరమున మైసూరు ప్రాంతమున సహగమనము నల్పిన కోడలు వృత్తాంతమభివర్ణితము. (6) పీరరాజేంద్రుని కాలమున సహగమనము నల్పిన నతీమతల్లి మనస్సులో రేగిన ఝంఝామారుతము, బ్రద్దలైన అగ్నిపర్వతముల పొగలు శాసనములో ప్రతిఫలించినవి. భర్త గలించిన పిమ్మట, బ్రదికినచో నవత్తులకు బానిస కావలసినదే. ఎందుకా పాడుబ్రతుకు !! ఆమెను

[5] 141 of 1898 EO, IV Hg 18 EI VI P P 213-9,

[6] 499 of 1911 EO, IV Hg 100,

వారిను వారిపై శాపములు వర్షించినవి. ఆమెను కట్టగట్టి చిత్తిపైకి త్రోయని వారిని రౌరవాదినరకకూపములలో పడునట్లు శపించినది. (7)

ప్రజలలో చాలమంది బీదవారు కూలినాని చేసికొని బ్రదికెడి వారు. వారికి ఏ అస్తిపాస్తు లుండెడివి గావు. ఇంటికన్న పదిలమైన దేవళముండెడిది. కొందరు “బానిసలు” గూడ లేక పోలేదు. పశువులను అమ్మకము కొనుగోలు వలెనే మనుష్యులను గూడ వారి ఇష్టానిష్టములతో ప్రమేయములేకుండ అమ్ముటకొనుట అనాడు జరిగినట్లు శాసనసాక్ష్యము గలదు. ఈ బానిసలను పెద్దయెత్తున కొన్నది దేవాలయములే. భగవత్ కైంకర్యము నల్పి జన్మతరింప జేసికొను చున్నట్లు ఆ బానిసలు సంతృప్తి చెంది యుండెడివారని మనము సంతృప్తి చెందవచ్చును. దేవళము యొక్క బానిసల వీపులపై ‘త్రికూలము’ ముద్ర (పచ్చ) వేసెడివారు. క్రీ. శ. 1175 లో తిరువాళంగాడు దేవళము 700 కాసులకు నల్లరు స్త్రీలను బానిసలుగ కొనెను. అరణముగ అల్లనకు వధువుతో పాటు బానిసలను పంపుట కద్దు. ఒక అల్లడు భార్య అనుమతితో స్థానిక దేవాలయమునకు బానిసలను కొందరి నమ్మెను. వారు కొంతకాలము పిమ్మట సరిగ పనిచేయుటలేదని దేవళమునందలి స్థానాపతి గ్రామనభలో అభియోగము దెచ్చెను. కరువు సమయములలో నిరుపేదలు తమ్ము, పుట్టబోయెడి తమ సంతతినిగూడ పొట్టకక్కుర్తికి బానిసలుగ అమ్మి వేసెడివారు.

మతములు

చోళులనాటికే బౌద్ధమత ప్రభావము అడుగంటినది. ఆదిశంకరు ల దేవాలమైనను, అర్వాచీనశంకరులు శృంగేరిమఠాధిపతులు వైదిక మత పునరుద్ధరణకు కృషిసల్పిరి. శంకరాచార్యులవారి కృషివలన

బౌద్ధముకూడ హైందవసంఘములో విలీనమైనది. అందుచే శంకర ఘోషమును ప్రత్యర్థులు ప్రచ్ఛన్నబౌద్ధమని నిరసించిరి. శంకరాచార్యులకు పూర్వమే వైష్ణవ ఆశ్వాసులు, శైవ నాయనారులు భక్తిభావ తరంగితమైన పాటలను తమిళమున వ్రాసియున్నారు. దైవభక్తులైన ఈ యోగీశ్వరులు తమిళ నేల నాలుగు చెరగుల దివ్యనామసంకీర్తన నల్పుచు తిరుగాడి ప్రజలను పులకింపజేసిరి. దైవభక్తిమాత్రమే వారి ఆస్తి. వారు విశ్వజనీన చరితులు. రామానుజాచార్యులవారు క్రీ. శ. 1000 సంవత్సరప్రాంతమున జన్మించి 1125 వఱకు జీవించినట్లు ఐతిహ్యము. శైవులైనచోళులు రామానుజాచార్యులను అనుయాయులను హింసింపజూడ, ఆయన పాండ్రుల ఆశ్రయమున బ్రతుకగల్గినట్లు జనశ్రుతిలో ఎంతవరకు సత్యమున్నదో తెలియదు.

శైవ జ్ఞానసంబంధర్ - వైష్ణవ తిరుమంగయాళ్వారు నమాగ ఘమును దివ్యనూరిచరిత హృద్యముగ అభివర్ణించినది. చారిత్రకముగ ఉభయుల సమావేశము అసంగతమైనను, తొలిసాళ్ళలో శైవవైష్ణవ మతములు ననాతనవైదికమతపునరుద్ధరణకు సమాంతరముగ కృషి నల్పి, క్షైనబౌద్ధముల ప్రతిఘటించినవి. శైవమతప్రవర్తకులలో అగ్ర గణ్యుడుగ ఎన్నతగిన నంబి ఆండాన్ నంబి రాజరాజునకు అతనిపుత్రుడు. రాజేంద్రునకు ఇంచుమించుగ నమకాలీనుడు కావలె. వైష్ణవ సంప్రదాయమునకు స్థిరరూపమొసగినవాడు నాథముని, తొమ్మిది లేక పదవ శతాబ్దివాడు. నమ్మాళ్వార్ (శతకోపయతి) వ్రాసిన తిరువాయ్మొళి. నాథమునికి భవ్యకవితావేశము కల్పించినది. నమ్మాళ్వార్ గురువు మధురకవి. రాజరాజుకాలమున తిరువాయ్మొళి అధ్యయనము నల్పు వైష్ణవులకు ఆన్నపానపస్త్రపసతులు కల్పింపబడినవి. శైవవైష్ణవములు వత్సరస్పృహతో దక్షిణభారతమున వర్ధిల్లినవి.

రాజరాజు - ఉదయార్ నర్వశివపండితులకు - ఆయన శిష్యులకు వార్షికముగ ధాన్యదాపము సల్పెను. ఆ ధాన్యము వారు ఆర్య

దేశము నందున్నను, మధ్యదేశమునందున్నను గౌడదేశము నందున్నను వారికి చెందవలెనని శాసించెను. మూడవకులోత్తుంగుని కాలమున క్రీ. శ. 1214 సంవత్సరమున ఓంకారదేవ ఇరావళి, తిరుప్పాసూర్ దేవాలయమునకు దానమునిచ్చెను. ఆతడు వారణాసి యందలి జ్ఞానశివ ఇరావళి శిష్యుడు. రాజరాజు గంగాతీరమునుండి శైవులను చోళరాజ్యమునకు రప్పించెనని సిద్ధాంతసారావళిలో నున్నది. కుందవాదేవి శివ, విష్ణు, జిన దేవాలయముల నిర్మించినది. మత సామరస్యమున నంతకంటె మంచియుదాహరణమేమున్నది. కాని - తొలినాళ్ళలో జైన బౌద్ధములపై, దండెత్తిన ఉభయమతస్థులు జైన బౌద్ధములు ఓడించినపిమ్మట పరస్పరము కలహించుట కారంభించిరి. చోళరాజు వైష్ణవమత విధ్వంసమునకు పూనుకొనెననియు రామానుజాచార్యులవారిని దండింపయత్నించెననియు, అందుచే ప్రజావిప్లవము రేగి అందు ఆరాజు వధింపబడెననియు జనశ్రుతిలోని గాథ. ఇది అధిరాజేంద్రుని గాథయే యైనచో, ఆతడు సహనసంప్రదాయము నతిక్రమించి అనువుల గోల్పోయెననియు, సహనమే ప్రాచీనచోళసంప్రదాయమనియు తేలుచున్నదని మరియొక వాదము. సహనము తొలి నాటి సంప్రదాయ మనుట భూతార్థము. మలినాళ్ళలో అసహనము ప్రబలినది. రెండవ కులోత్తుంగుడు చిదంబర నటరాజదేవాలయమునందలి విష్ణువిగ్రహమును తొలగించుట ఉదాహరణప్రాయము. అప్పటినుండి శైవ వైష్ణవులలో పరస్పరద్వేషములు ప్రబలినవి. క్రీ. శ. 1160 లో తిరుక్కడయ్యార్ మహాసభ వైష్ణవులతో కలిసిమెలసి తిరిగిన చూహేశ్వరుల ఆస్తి, దేవళము వశపరచుకొనునని ప్రకటించెను.

శైవులలో కాలాముఖులు తీవ్రవాదులు. వీరి నాహంతకము మహావ్రతులు. కపాలభోజనము, విభూతిధారణము, ద్రాక్షాసవ పాత్రిక, దండము చేతబట్టుట వారి వ్రతనియమములు. 'నరబలి'ని గూడ వారి మతము అంగీకరించినట్లున్నది. కోదుంబళూర్ ప్రభుత్వ

విక్రమకేసరి (రెండవ పరాంతకుని సామంతుడు) మల్లిఖార్జునగురువు నకు దానము సల్పెను. క్రీ. శ. 1123 నాటి శాసనమున కాలాముఖ గోమదత్తు కన్పించుచున్నాడు. మేల్పాడివద్ద కాలముఖమఠముండెడిది (ఉత్తర ఆర్కాటు).

చోళుల కాలమున దేవాలములు రాజప్రాసాదములకంటె ఎక్కువ ప్రాముఖ్యము నార్జించినవి. శిథిల దేవాలములు - ఇటుక కట్టడములకు బదులు - శిలాప్రాకారగోపురాదులతో నూతన దేవాలయ పునర్నిర్మాణము జరిగినది. అదిత్యుడు కావేరికి ఉభయతటముల శిలాశివాలయముల నిర్మించెనని ప్రశస్తి. చోళుల కాలమున నిర్మింప బడిన దేవాలయములలో ఎన్నదగినవి తంజావూరు గంగై కొండ చోళపురమునందలి శివాలయములు. రాజరాజు కనుల ముందే, ఇంద్రజాలము నందువలె అద్భుతదేవాలయము వెలసినది. 29 వ రాజ్య సంవత్సరమున రాజరాజు దేవాలయమునకు చేసిన దానము పేర్కొన దగినది. బంగారము 41,500 కలంజులు. ఆభరణములు 10,200 కానులు. 50,650 కలంజుల వెండి. ప్రతిసంవత్సరము 116000 కలముల ధాన్యము వచ్చుభూములు. అదిగాక 1100 కానుల నికరాదాయము వచ్చుభూములు. 400 మంది దేవదాసీలు. 212 కింకరులు, మద్దెల - తబల - జంత్రవాద్యములు - వాయించువారు, గాయకులు - అగపాలులు మున్నగువారిందు చేరిరి. దేవాలయ నిర్మాణము శిల్పులు - కర్మకారులు - కూలీలు కార్మికులు వీరి కెందరికి జీననోపాధి గల్పించెడిదో ఉపాంపవచ్చును. దేవాలయములందు ప్రోగుపడిన ధనరాశులు ఆర్వాచీన చరిత్రలో గజనీ మహమ్మదువంటి వారికి కన్నెఱ్ఱయగుట చరిత్ర ప్రసిద్ధము.

తైవ వైష్ణవమతములతోపాటు జైనముగూడ చోళరాజ్యమున ప్రముఖస్థానము నాక్రమించి యుండెను. తమిళవాఙ్మయమున జైనగ్రంథములు చాల గలవు. పరాంతకుని (మొదటి) కాలమున

హస్తమల్లుని ఉదయేందిరం తామశాసనమున జైనపశ్చిక - చంద్రముకు
చెందిన భూములు మినహాయించి కడైక్కోత్తూర్ గ్రామదానము
చేసినట్లున్నది. అనేకశాసనములు జైనులమ పేర్కొనునవి గలవు.
బొద్ధమునకు సంబంధించిన శాసనములు అరుదు. వేడిన్ శాసనము
కులోత్తుంగుడు (మొదటి) కడారం ప్రభువు ప్రార్థనచొప్పున
నేగపట్నమున బొద్ధవిహారములకు చేసిన దానప్రశంస సుప్రసిద్ధము.
కాంచీలో బొద్ధారామ ముండెడిది.

సారస్వతము

చోళశాసనప్రశస్తులు అస్థావకపులు వ్రాసినవే. కులోత్తుంగుని
సేనాని, నరలోకపీరుని వర్ణించు చిదంబరం తిరువాడి శాసనప్రశస్తులు
కాడవరాయల వర్ణించు అత్తి వాయలూరు వృద్ధాచలం శాసనములు
కాళ్యపరిభాషలో కవితాప్రాధిమకు ఉదాహరణ ప్రాయములు. శాసన
ములలో ప్రశస్తములైవ కొన్నిగ్రంథములు నేడు ఉపలభ్యమానములు
గావు. రాజరాజేశ్వరనాటకము, రాజరాజవిజయము, తంజావూరు
దేవాలయోత్సవప్రయుక్తములు, కులోత్తుంగచోళచరిత్ర (తిరునారాయణ
భట్టరచితము) కమలాలయభట్టవీరచిత కన్నివనపురాణం, పూంపులి
యూర్ నాడగం క్రీ. శ. 1210 నాటి (మరిభ) తమిళ వచన భార
తము (అఱినివై విశాఖన్ తైలోక్కమల్లన్ వత్సరాజ వీరచితము)
మున్నగునవెన్నియో కాలగర్భమున జీర్ణించినవి.

కోంగువేళీర్ ఉదయనకథను, పెరుంగడై బృహత్ కథను రచిం
చెను. గాంగదుర్వీనీతుని (6వ శతాబ్ది) వంశస్మృత గ్రంథముపై
కోంగువేళీర్ ఆధారపడెనని స్వామినాథ అయ్యర్ గారి అభిప్రాయము.
తమిళకావ్యములలో నాయకమణిగ ప్రసిద్ధిగాంచిన శీవకసిందామణి.
ఈ కావ్యకర్త జైనకవి తిరుత్తక్కడెప్పుడు, వాదింపనింహువి క్షత్ర

చూడామణిని మేలుబంతిగ నైకొనెను. క్షత్రచూడామణికి మేలుబంతి క్రి. శ. 898 నాటి గుణభద్రుని ఉత్తరపురాణము. కావున సిందామణి క్రి. శ. పదవ శతాబ్ది ప్రాంతము నాటిదనుట నిస్సందేహము. సిందామణి కావ్యనాయకుడు జీవకుడు. అతడు భోగి - యోగి - ధీరోదాత్తుడు - వీరశృంగారరసనమ్మేళనము. అతడు అష్టమహిమలను వివాహమాడిన సన్నివేశసంకలన మీ కావ్యము. తిరుత్తక్కదేవుడు - రీతిసుభగమైన శయ్యను తీర్చిదిద్ది, కంబకవికి పూర్వరంగ ప్రవర్తకు డయ్యెను.

కల్లాడనార్ రచించిన కల్లాడము ఆలంకారికశయ్యతో కృతక మైన ప్రాచీనకావ్యపరిభాషతో నడచిన శైవపురాణగాథ.

మొదటి కులోత్తుంగుని ఆస్థానకవి జయంగోండారు. కళింగ త్తువరణి మున్నగు గ్రంథములను వ్రాసెను. సమకాలీన చరిత్ర ప్రతిఫలించు అద్దాలమేడ యీగ్రంథము. వీరరసాత్మకమైన యీ కావ్యము సాటిలేనిది.

సమకాలీన చారిత్రక వృత్తములు వ్రాసిన చోళ ఆస్థానకవులలో కూత్తన్ పేర్కొనదగినవాడు. విక్రమచోళుని ఉళా, రెండవకుళోత్తుంగుని గూర్చి పితౌత్తమిళ వచించెను. వృద్ధ కూత్తన్ కవికి యువసమకాలీనుడై నకవి రామాయణకార్యకర్తగా చిరస్మరణీయుడై న కంబన్ కవి. తమిళులు తరతరాలనుండి కంబకవిని అపరవాశ్చీకిగ ప్రస్తుతించు చున్నారు. అతని తండ్రి అదిత్యుడు. తంజావూరు మండలములోని మూకలూరు నీవానస్థులము. పుదువై ప్రభువు శరరామన్ అతనికి తొలుత ఆశ్రయ ప్రదాత. విక్రమసోలన్ - ఉళాయాదు ప్రస్తుతుడు. శానవములలో అతడు గాంగేయ చేదిరాయడుగ ప్రస్తుతుడు.

కంబకవి తిరువొట్టియూరు శైవమతము నంగలి దేవదాసి వల్లని ప్రేమించెనని ఐతిహ్యము. కంబకవిని సమకాలీన రాజులు అందఱు

గౌరవించి నమ్మానించిరి. కాకతరుద్రుడు, పాండ్యప్రభువులు అతనిపై చూపిన గౌరవమునకు కన్నుకుట్టి చోళరాజుతని చంపించెనని ఒక ప్రవాదము జనశ్రుతిలో నున్నది. కంబకవి విక్రమచోళుని కాలము వాడని చరిత్రజ్ఞుల నిర్ణయము. పూగవెండికవి 'నలవెంబి'ని వ్రాసెను. శేక్కిళార్ గొప్ప శైవకవి. అతని పెరియపురాణము సుప్రసిద్ధమైన శైవ ప్రబంధము- పెరుంబఱ్ఱపులియూర్ నంబి రచించిన తిరువిళ్ళై యాడల్ మఱియొక గొప్ప శైవ గ్రంథము. క్రీ. శ. 1313 నాటి ఉమాపతిశివాచార్యుడు శేక్కిళార్ నాయనార్ పురాణము రచించి అందు చారిత్రాంశముల వివరించెను. జైనకవి రచించిన శివకసిందా మఱి చోళాస్థానమున పరింపబడుట కాలమును దుర్వినియోగము చేయుట యని శేక్కిళార్ నిశ్చయించి మాహేశ్వరుడైన చోళభూపతి ఆజ్ఞానుసారము అతడు పెరియపురాణమును రచించినట్లు చెప్పుదురు. ఇది శైవమున పంచమవేదమని ప్రసిద్ధికెక్కినది. నంబికవి తిరువిళ్ళై యాడల్ గ్రంథమున మధురాపురికి నంబంధించిన గాథలు శివుని 64 లీలలు అభివర్ణితములు. వైష్ణవగ్రంథములు చోళుల కాలములో తమిళమున తక్కువ. యామునాచార్యులు, యాదవప్రకాశకులు, శ్రీ రామానుజులు సుప్రసిద్ధరచయితలు. వైష్ణవులు సంస్కృతమునే ఎక్కువ ఆదరించిరి. తమిళములో వ్రాసిన వారును సంస్కృత భూయిష్టమైన భాషనే ప్రయోగించిరి. తిరువాయ్మొళిపై రామానుజుల శిష్యుడు కురుగైప్పిరాన్ పిళ్లన్ వ్రాసిన అజాయిరప్పడి ఇట్టి గ్రంథమే. కాని కమ్మని తమిళ నుడికారములో తిరువరంగత్తు అముదనార్ గురువర్యుడు రామానుజుని ప్రశంసించుచు వ్రాసిన శతకము ఎన్నదగినది. జైనరచయిత అమితసాగరుని లక్షణగ్రంథములు యాప్పరుంగలమ్ యాప్పరులగలక్కారిగై ఎన్నదగినవి. అతడు పదవ శతాబ్దివాడు.

బుద్ధమిత్రుడు వీరడోలీయము రచించిన సామంతుడు. ఇతడు కొప్పంయుద్ధమును పూడల్ నంగమం వృత్తాంతమును ఉదాహరించెను.

వీరరాజేంద్రుని కాలము వాడనుట నున్నప్పటికి. ఈ లక్షణగ్రంథము సంస్కృత వ్యాకరణమునకు తమిళవ్యాకరణమునకు సామరస్యము నెలకొల్పుటకు యత్నించినది.

చోళరాజులు సంస్కృత విద్యను పోషించిరి. కావేరీతీరస్థుడైన వేంకటమాధవుడు ఋగ్వేదభాష్యమును వ్రాసెను. “నానార్థార్థవనంక్షేప” మను చిరు సంస్కృతనిఘంటువును కేశవస్వామి చోళరాజుజ్ఞానుసారము రచించినట్లు చెప్పకొనెను.

రాష్ట్రకూటచరిత్ర

క్రి. శ. 750 - 1000

ప్రాచీనచరిత్ర

అశోకచక్రవర్తి శిలాశాసనములు రాష్ట్రకూటలను పేర్కొనుచున్నవి. రాష్ట్రకూట భోజకులు పశ్చిమమున శిలాశాసనములతో కన్పించుచున్నారు. మౌర్యసామ్రాజ్యమునందు రాష్ట్రకూట భోజకులు ప్రాంతీయ పాలకులు. శాతవాహన సామ్రాజ్యమునందున ఈ రథికులు మహారథి కులుగా సామంతపరిపాలకులుగా కన్పించుచున్నారు 'మహారథిత్రన కయిర' పుత్రిక నాయనిక శాతకర్ణి చక్రవర్తి భార్య. నానాఘాటు కుడ్యశిలాప్రతిమలలో ఈ మహారథిప్రతిమ కన్పించుచున్నది. శాతవాహనసామ్రాజ్యమున రాష్ట్రకూట లేక రథికులు భోజకులు మహాభోజులు ఎందరో కన్పించుచున్నారు. కళింగచక్రవర్తి ఖారవేలుడు పశ్చిమదండయాత్రలో రాష్ట్రకూటలను భోజులను జయించి వారి ఛత్రములను ధనసంపదలను కొల్లగొట్టినట్లు హాతిగుంఢ శిలాశాసనములో గలదు.

కార్తీలో అర్వాచీనకాలమున మహారథి గోతిపుత, అగిమితనక, మహారథి వాళిష్ఠిపుత సోమదేవుల దానశాసనములు గలవు. సోమదేవుడు ఒక గ్రామమును దానము చేసినాడు గనుక రాజ్యపరిపాలకుడు. కాస్తూరి శిలాశాసనము మహారథిని నాగమూలనికను ఆమెసోదరుడు 'భోజు'ని పేర్కొనుచున్నది.

శదకనికలాలయమహారథి తగరము నాడెములు చితలేయగ్గ సమీపమున దొరికినవి, ఈ నాడెములు క్రి. శ. 8 వ శతాబ్ది ముఖ్య

నాటివని రాష్ట్రము అభిప్రాయము. ధర్మమహారాజాధిరాజు శివస్కంధవర్మ హిరడగళ్ళ శాసనములో రథికులు గలరు.

రాష్ట్రకూటుల ప్రాచీనావాసమునుగురించి చరిత్రకారులలో ఏకవాక్యత కుదురలేదు. బండార్కరు పండితులు అశోకుని కాలములోని రాష్ట్రకులే అర్వాచీనకాలమున మహారాష్ట్రకులై మహారాష్ట్రమును ప్రాచీనకాలమునుండి పరిపాలించినారని నిర్వచించినారు. కాని మహారథులు అశోకుని సామ్రాజ్యమున శాతవాహనసామ్రాజ్యముననే గాక చాళుక్యసామ్రాజ్యమునగూడ గన్పించుచున్నారు. వారు మహారాష్ట్రమునే గాక స్థలాంతరముల గూడ గన్పించుచున్నారు. వైద్యగారు రాష్ట్రకులు ప్రాచీనకాలమున సేనాపతులనియు, మహారాష్ట్రులు వివిధ రాష్ట్రములుగా వీరు అన్యోన్యము విభాగించుకొన్నారనియు తలచుచున్నారు. రాష్ట్రకులు మహారథులు గుజరాతు వనవాసి తెలుగు కన్నడదేశములలో గూడ కన్పించుచుండుటచే వైద్యగారి వాదమునకు విప్రతిపత్తి వీర్పడుచున్నది.

‘బర్హెలు’ దొర రాష్ట్రకూటులు తెలుగు దేశస్థులని అర్వాచీనకాలమున వీరే రెడ్లుగా మారినారని నిర్వచించినారు. మైసూరు మండలమున పశ్చిమోత్తరమునను తమిళదేశమునందును గూడ రెడ్లు కలరు. కాని మైసూరుదేశములో రెడ్లు తెలుగువారు అరవదేశములోని రెడ్లు నేటికిని అపభ్రంశమైన తెలుగు మాట్లాడుచున్నారు. కాని బర్హెలుగారి అభిప్రాయముతో రాష్ట్రకూటుల చరిత్ర వ్రాసిన నదాశివ అట్టేకరుగారు ఏకీభవించలేదు.

అట్టేకరుగారు కృష్ణా గోదావరీ ముఖద్వారమధ్యదేశమున రాష్ట్రకూటులు ప్రాచీనచరిత్రలో నున్నట్లు ఆధారములు లభింపక పోవుటచే వారి ప్రాచీనావాసము తెలుగు దేశము కాదు అని పూర్వవక్షము నెఱిగొల్పుచున్నారు. తెలుగుదేశమనిన కృష్ణా గోదావరీ

ముఖద్వార మధ్యదేశము మాత్రమే గాదు. క్రీ. శ. మొదటి శతాబ్ది నుండి కృష్ణానదీముఖద్వారమునుండి పశ్చిమమున నుదూరము ఆంధ్ర దేశము వ్యాపించియున్నట్లు విదేశీయులు పేర్కొనినారు. నేడు గూడ తెలుగు దేశమనిన కృష్ణా గోదావరీ ముఖద్వార మధ్యదేశము మాత్రమే గాదు. హిరహడగల్లి శాసనము రథికులను పేర్కొనినది. ఆ శాసనదాత శివస్కంధవర్మ తెలుగు దేశము నేలిన రాజు. హిరహడగల్లి బళ్ళారి మండలము. బళ్ళారి మండలము ఆంధ్ర కన్నడ ద్విభాషాప్రాంతము.

అట్లేకరుగారు 'రాష్ట్రకూట' శబ్దమునకు ప్రాచీనస్వరూపమైన 'రట్ట' 'రడ్డ' 'రెడ్డి' గా మారుట తెలుగు భాషా స్వభావ విరుద్ధమని ఆక్షేపణ తెల్పుచున్నారు. తమిళములో నట్టిది సాధ్యమని వారి యభిప్రాయము. ఈ ఆక్షేపణ అనలే నిలువదు. తమిళము తెలుగు సోదర భాషలు. ఈ రెండు భాషల ప్రాచీనస్వరూపసామ్యముపై అభిప్రాయభేదము పండితులలో లేదు. 'రాట్ట' 'రడ్డ'గా మారినది ప్రాచీనకాలమునగదా. ఆ నాటికే తెలుగుభాషాస్వరూపము ఇంకను లభించుట లేదు - కాని తమిళమునకు సన్నిహితము. అట్లైన తమిళములో సాధ్యమైనది ప్రాచీనాంధ్రభాషలో సాధ్యమగునని చెప్పవచ్చును. అంతేగాదు. తెలుగుభాషలో 'ట' కారము 'డ' కారముగా మారదను అట్లేకరుగారి అభిప్రాయము నిరాధారము. 'అటవి' 'అడవి' మున్నగు శబ్దములలో టకార డకారములకు అభేదము సిద్ధించుటయే గాక ద్రుతముమీది టకారము డకారమగునని వ్యాకరణసూత్రము. కావున 'రట్టి' 'రెడ్డి' గా రెడ్డిగా తెలుగులో సులభముగా మారినది. మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మగారు రాష్ట్రకూట శబ్దము 'రెడ్డి' శబ్దముగా నెట్లువిపరిణామమును చెందినదో సోదాహరణముగ నూచించినారు. (1)

(1) రాజరాజ నరేంద్ర పట్టాభిషేక నామిక.

అర్వాచీన రాష్ట్రకూటరాజగు దంతిదుర్గరాజు వంశమునకును గల పంబంధము నిష్కర్షగా నిర్ణయించుట కష్టముగాని దంతి దుర్గరాజు నన్నరాజు వీకవంశీయులని ఊహింప వచ్చును. ఉభయ వంశముల రాజలాంఛనము గరుడపతియే. దంతిదుర్గవంశీయుల నామములు నన్నరాజవంశీయుల నామములలో సాదృశ్యము గలదు.

తివర్కేడు శాసనము అచలపురము నుండి ప్రచురితము. ఇదియే అద్యతన కాలములోని బీరారులోని ఎలిచ్ పూరు. తివర్కేడు ఎలిచ్ పూరు నుండి 50 మైళ్ళు. మూల్తానా శాసనములలోని స్థలములను గుర్తించుటకు వీలు లేదు కాని శాసనము దొరికిన స్థలము మూల్తానా తివర్కేడుకు 20 మైళ్ళు దూరములో నున్నది. కావున నన్నరాజు వంశీయులు బేరారు రాష్ట్రమున అచలపుర ప్రాంతమును క్రీ. శ. 7 వ శతాబ్దిమధ్య భాగమున పరిపాలించి నారని యెంచవచ్చును.

దంతిదుర్గరాజు గుజరాత్ ఉత్తర మహారాష్ట్రమును జయించి సింధు, మాళ్య, కోవల రాజులను ఓడించి నాడు. దంతి దుర్గ రాజు తండ్రి చాళుక్యకవ్యకమరాక్షసవివాహమున పరాక్రమము చేనంపాదించి నారు. దీనిని బట్టి దంతిదుర్గ, ఇంద్రరాజుల పూర్వికులు బేరారు ప్రాంతమున నుండి పరిపాలించినట్లగపడును. పురుషాంతరమునకు 20 సం. అని గణించిన కృష్ణుని నుండి ప్రాచీనరాజుల వంశవృక్షమును కాలనిర్ణయమును దిశ్శాస్త్రముగ ఆల్టేకరు గారు సూచించినారు.

(1) దుర్గరాజు	క్రీ. శ. 570 - 590	
(2) గోవిందరాజు	(1) కుమారుడు	క్రీ. శ. 590 - 610
(3) పాపమికరాజు	(2) కుమారుడు	క్రీ. శ. 610 - 630
(4) నన్నరాజయుద్ధాసుర	(3) కుమారుడు	క్రీ. శ. 630 - 650
	క్రీ. శ. 651 - శాసనము.	
(5) దంతివర్మ	క్రీ. శ. 650 - 670	

(6) ఇంద్రపృచ్ఛకరాజు	(5)	కుమారుడు	,,	670 - 690
(7) గోవిందరాజు	(6)	,,	,,	690 - 710
(8) కర్కరాజు	(7)	,,	,,	710 - 730
(9) ఇంద్రరాజు (30)	(8)	,,	,,	730 - 745
(10) దంతిదుర్గ (30)	(9)	,,	,,	745 - 756
(11) కృష్ణ I	(9)	పినతండ్రి	క్రీ. శ.	756 - 775

శాసనములు క్రీ. శ. 758, 768, 772

పై వంశవృక్షమును బట్టి నన్నరాజు దంతివర్మకు తండ్రి గాని సోదరుడు గాని యై యుండవచ్చును. నన్నరాజు అనంతరము అద్యతనభావిలో దంతివర్మ పరిపాలించినట్లు తోచుచున్నది. (3)

కర్కరాజు (ii) అంత్రులి ఛరోలిశాసనములు మరియొక రాష్ట్ర కూటవంశమును పేర్కొనుచున్నవి. ఈ శాసనకాలము క్రీ. శ. 757. అంత్రోలి - ఛరోలి సూరతునకు పదిమైళ్ళదూరములోనిది. దానగృహీత బరోచ్ మండలములోనున్న జంబూసారమువాడు. కర్కరాజు(ii) సూరత్, బరోచ్ మండలముల పాలించియుండును. కర్కరాజు పూర్వుకులు ఆ ప్రాంతమును పరిపాలింపలేదు. ఆ మండలములను క్రీ. శ. 8 వ శతాబ్దిలో గుజరాతు చాళుక్యులు పరిపాలించినారు. కర్కరాజు రాజులంధనము గరుడవక్షి. ఆ శాసనములోని వంశవృక్షము.

(3) ఇంద్ర దంతిదుర్గలకు 15 సం. మాత్రమే గణనము నన్నగుణావలోకుడు, ఇంద్రుని తమ్ముడు 792 లో దౌలతాబాదు శాసనములో గన్పించుచున్నాడు.

EI III pp-195 ff.

(1) కర్కరాజు

|

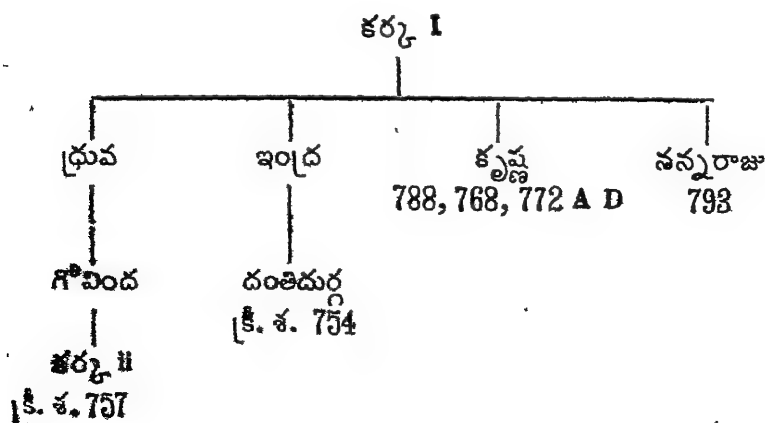
(2) ధ్రువ — (1) కుమారుడు

(3) గోవిందరాజు (2) ,,

(4) కర్కరాజు ii (3) ,,

కర్కరాజు శాసనకాలము క్రీ. శ. 757. పీరి లాంఛనములనుబట్టి నామధేయములనుబట్టి మూలరాష్ట్రకూటవంశమునకు సంబంధించినట్లు స్వయంవ్యక్తమగుచున్నది.

దంతిదుర్గరాజు లాటదేశమును జయించినట్లు చెప్పికొన్నాడు. కర్కరాజు లాటదేశములో కొంతభాగమును పరిపాలించుచున్నట్లు పూర్వోక్తమైన ఆంత్రోలి - ఛరోలి శాసనములు చెప్పుచున్నవి. కావున దంతిదుర్గరాజు జయించిన లాటదేశమును రాజప్రతినిధిగ కర్కరాజు పరిపాలించియుండును. భగవాన్‌లాల్ ఇంద్రాజీ అంత్రోలి ఛరోలి శాసనములోని ధ్రువుడు ఒకటవ ఇంద్రునికి సోదరుడైయుండునని సూచించినారు. దీనినిబట్టి ఒక వంశవృక్షమును నిర్మించిరి.

పై వంశవృక్షములో అనేక ప్రాతిపదికలు ఊహమాత్రములు. చరిత్రకారులలో అంత్రోలి, ఛత్రోలి శాసనములోని రాష్ట్రకూటులకు దంతిదుర్గ వంశమునకు గల నంబంధమును గురించి ఏకవాక్యత కుదురలేదు.

అట్టేకరుగారు అంత్రోలి ఛత్రోలిలోని కర్కరాజు ఇంద్రప్రచ్ఛ రాజునకు సోదరుడని అతని వంశీయులు ధ్రువ, గోవింద, కర్కరాజులు మూలకుటుంబములోని గోవింద కర్క ఇంద్రరాజులకు సమకాలిక జ్ఞాతిసోదరులని ఊహించుచున్నారు. ఇది ఊహ. సమంజసముగా నున్నను చారిత్రకాధారములేదని వారి అభిప్రాయమే.

దంతి దుర్గరాజవంశములో ప్రాచీనులు ప్రాంతీయపరిపాలకులు లేక సామంతులు. నన్నరాజు స్వయం పరాక్రమమున పంచమహాశబ్దములను రాజపదవిని సంపాదించినాడు. నన్నరాజునకు అద్యతన ఖావిలో దంతివర్మ పరిపాలించినాడు. దశావతార శాసనము ఈ రాజును బేర్కొనుచున్నది. ఇతనిపేరు గుజరాతు రాష్ట్రకూటులలో ధ్రువరాజుసోదరుడు వహించినాడు. ఇతని తరువాత ఇంద్రప్రచ్ఛక రాజు గోవింద రాజు I పరిపాలించినారు. క్రీ. శ. 812 కర్కరాజు నువర్ణ వర్ష బరోడా శాసనములు గోవిందుడు శివునికి దక్క అన్యులకు నమస్కరింపలేదని వర్ణించుచున్నవి. చాళుక్యరాజులైన మంగలేశునకు పులకేశి II నకు జరిగిన వారసత్వయుద్ధమును పురస్కరించుకొని భీమానదికి ఉత్తరదిక్కునుండి అప్పాయకరాజుతో గలిసి దండెత్తిన గోవిందు డితడే యని కొందఱు చరిత్రకారుల అభిప్రాయము. ఈ విషయమును ఐహోలు శాసనము పేర్కొను చున్నది. గోవిందుడు బేరారులో రాజ్యము సల్పుచున్నాడు గనుక అతడే భీమానదికి ఉత్తరమునుండి దండయాత్ర సలిపి యుండును. కాని ఇతని మనుమడు క్రీ. శ. 772 లో పరిపాలించినాడు. కావున నితడు 172 సం. పూర్వము

క్రి. శ. 610 ఐహోలు శాసనమునాడు ఉండుట సంభవింపదని అట్టేకరు గారు పూర్వపక్షము నెలకొల్పుచున్నారు.

గోవిందుని తరువాత కర్కరాజు i పరిపాలించినాడు. ఇతనికి పలువురు కుమారులు గలరు. అందు దంతిదుర్గరాజు తండ్రియైన ఇంద్రుడొకడు. ఇంద్రుని తరువాత దంతిదుర్గరాజు పరిపాలించినాడు. దంతిదుర్గరాజు అపుత్రకుడై మరణించిన తరువాత అతని పినతండ్రి కర్కుని కుమారుడు రాజ్యము చేసినాడు. నన్నగుణావలోకుడు కర్కుని కనిష్ఠకుమారుడు. ఇతడు క్రి. శ. 793 సం. జీవించియున్నట్లు అతని కుమారుడైన శంకరగణుని దౌలతాబాదు శాసనమువల్ల ఊహింప వచ్చును.

రాష్ట్రకూటరాజ్యచరిత్రను చిత్రించుటకు బూర్వము క్రి.శ. 8వ శతాబ్దినాటి దక్షిణాపథరాజ్యరంగమును సమీక్షింపవలెను. చాళుక్య సామ్రాజ్యము దక్షిణాపథమును కంచివరకు ఆక్రమించినది. దక్షిణమున పల్లవులతో ఎడతెగని యుద్ధములు జరుగుచున్నవి. వేంగిరాజ్యమును తూర్పుచాళుక్యులు పేరునకు సామంతులైనను నర్వతంత్ర స్వతంత్రముగా పరిపాలించుచున్నారు. ఉత్తరమున దక్షిణ గుజరాతువరకు చాళుక్యసామ్రాజ్యము విస్తరించినది. మధ్యపరగణాలలో కొంతభాగము క్రి. శ. 6 వ శతాబ్దిలో కాలచూరిరాజు శంకరగణుని మంగళేశుడు జయించివచ్చుడు చాళుక్య సామ్రాజ్యమున గలసిపోయెను. బేరారు రాష్ట్రమున కొన్నిపదేశములను దంతిదుర్గరాజు వంశీయులు పరిపాలించిరి. వీరు చాళుక్యరాజులకు సామంతులై పరిపాలించి యుండురు. క్రి. శ. 743 లో చాళుక్యచక్రవర్తి విక్రమాదిత్య ii రాష్ట్రకూటరాజు గోవిందుని ప్రార్థనానుసారముగ ఒక బ్రాహ్మణునికి ఒక గ్రామమును దానముచేసినాడు. శైలోద్యవ వంశీయుడైన జయవర్ధనుడు రాఘోలి శాసనములో పరమమహేశ్వర సకల విద్యాధి

పతి మహారాజాధిరాజ రాజపరమేశ్వర అని చెప్పికొన్నాడు. రావుబహదూరు హిరాలాల్ గారు ఈ శాసనము క్రీ. శ. 8 శతాబ్దినాటిదని నూచించుచున్నారు. చాళుక్యసామ్రాజ్యము జయవర్ధనుని బట్టి ఉత్తరమున సన్నగిరినదని ఉహింపవచ్చును. ప్రాచ్యకోసల రాజ్యమున ఉదయనరాజు క్రీ. శ. 8 వ శతాబ్దిప్రాంతమున నిరపురప్రాంతమును పరిపాలించినాడు.

సంజము శాసనము రాష్ట్ర కూట ఇంద్రరాజు చాళుక్యకన్యకయైన భావనాగను కైరా వివాహమండపమునుండి గొనివచ్చి రాక్షసవివాహమున స్వీకరించినట్లు చెప్పుచున్నది.

అకబిలాదూరి అను మహమ్మదీయచరిత్రకారుడు సింధురాష్ట్రములోని అరబీపాలకుడైన జానియడ్, మార్వారు. బరోచ్, ఉజ్జయిని, మాళ్వభీనమన్ దేశములపై దండయాత్రను నలిపెను అని చెప్పినాడు. ఈ విషయమును ఫులకేశిరాజు నయోనరి శాసనము గూడ పేర్కొనుచున్నది. సింధు, గూర్జర, కచ్చ మొదలగు రాజ్యముల జయించిన మహమ్మదీయ సైన్యమును ఫులకేశిరాజు మరలించెను. ఈ శాసన కాలము క్రీ. శ. 739 ఫులకేశి క్రీ. శ. 731 న సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. కావున 731-739 మధ్య ఈ దండయాత్ర జరిగియుండును. క్రీ. శ. 745 ప్రాంతమున అవ్యవస్థితమైన రాజ్యాంగరంగము దండిదుర్గ రాజు అశలకు దోహదము కల్పించియుండును.

క్రీ. శ. 754 లోని సమలిగడ్ శాసనము ఎల్లోరా గుహలోని దశావతార శాసన ఖండము అర్వాచీన రాష్ట్రకూట రాజశాసనములు దండిదుర్గరాజు చరిత్రమును తెలుపుచున్నవి.

వానినిబట్టి దండిదుర్గరాజు కాంచి, కళింగ, శ్రీశైల, కోసల, మాళవ టాట తంక సింధు దేశరాజులను జయించి నట్లు తెలియుచున్నది.

దండిదుర్గ కాలమున రాష్ట్రకూటుల విజయములలో పేర్కొన తగినది చాళుక్య చక్రవ ర్తియైన కీ ర్తివర్మను ii జయించుట. అర్వాచీన శాసనములు కొన్ని ఈ కీ ర్తిని కృష్ణ i రాజునకు మరికొన్ని దండిదుర్గ రాజునకు ఇచ్చుచున్నవి.

నందివర్మమహారాజు ii 21 వ సం. నున్న ఉదయేందరము * శాసనములో శబరరాజు ఉదయనుని బందీకృతుని చేసినట్లు అశ్వమేధ యాగమును జేసిన పృథ్వీవ్యాఘ్రుని జయించినట్లును గలదు. దండి దుర్గరాజు కోసలను జయించినట్లు అనేకశాసనములు బేర్కొనుచున్నవి. కావున ఈ దండయాత్రలో నందివర్మ ii దండిదుర్గరాజులు పరస్పర సాహాయ్యమొనర్చుకొనియుందురు. చాళుక్యరాజు కీ ర్తివర్మ ii రాష్ట్ర కూటరాజ్యమునకు పొదుగువాడు. దండిదుర్గరాజునకు నై సర్గికవిరోధి. అతని విరోధియైన పల్లవరాజు నందివర్మ దండిదుర్గరాజునకు అభ్యాజ మైత్రి కుదురుటలో ఆశ్చర్యములేదు. పరానుపండితుడు, డూబ్రియలు దండిదుర్గరాజు ఈ మైత్రిని నందివర్మకు తన కూతురగు శంఖాదేవిని ఇచ్చి వివాహబంధముతో దృఢతరము చేసినాడని ఊహించుచున్నారు. 'శంఖ' దండిదుర్గపుత్రిక కాకపోవచ్చునని, ఒకవేళ అత్తైనను యీ నందివర్మ ii యేశంఖాదేవి భర్తయని చెప్పుటకు పీలులేదని అట్టేకరుగారి అభిప్రాయము. కాని శంఖాదేవి రాష్ట్రకూట రాజకన్యక. నందివర్మ ఎవరైనను పల్లవరాజు. దీనినిబట్టి రాష్ట్రకూటరాజ్యమునకు పల్లవ రాజ్యమునకు గల మైత్రియేగాక ఉభయులకు చాళుక్యరాజ్యముతో గల వైరుధ్యము స్వయంవ్యక్తమగుచున్నది. దశావతారశాసనము మున్నగు నవి దండిదుర్గరాజు కాంచీరాజునుగూడ జయించినట్లు చెప్పుచున్నవి. కాని దీనినిబట్టి పల్లవ రాష్ట్రకూట మైత్రికి విప్రతిపత్తి ఏర్పడుచున్నట్లు భావింపరాదు. నందివర్మ మహారాజు పల్లవరాజు పరమేశ్వరవర్మ

* ఉదయేందరము శాసనము కృతకమని కొందఱి యూహ.

కుమారుడుగాడు. పరమేశ్వరవర్మను గాని, అతని అర్వాచీన రాజును గాని నందివర్మ జయించి రాజ్యమునకు వచ్చియుండును. దండిదుర్గ రాజు నందివర్మకు ఈ యుద్ధములో సహాయము చేసి యుండును. అందుచే నందిదుర్గ కాంచిరాజును జయించినట్లు ప్రస్తుతి కలదు. ఈ మహాయుద్ధసంరంభములో దండిదుర్గ రాజునకు దక్షిణముననున్న శ్రీశైలాధీశునకు సంఘర్షణము సంభవించియుండు.

నందివర్మ ii తోడిమైత్రివలన ప్రాద్యభాగమున సంపాదించిన విజయములవలన దండిదుర్గ రాజు గుజరాతు చాళుక్యులను బరోచ్ గూర్జరులను జయించినాడు. ఈ రెండురాజ్యములు అరబ్బుదాడివలన అంతకుపూర్వమే దుర్బలముగా నున్నవి. దండిదుర్గ రాజు విజయములు చాళుక్యరాజు కీర్తివర్మ ii తో విరోధమును తెచ్చిపెట్టినవి. క్రీ. శ. 754 లోని నమంగడశాసనములో చాళుక్యరాజును సులభముగా జయింప గల్గినట్లు గలదు. (4) నమంగడశాసనము పేర్కొనిన గ్రామములను బట్టి ఈ విజయమువలన దండిదుర్గ రాజు నాసిక, పూనా, సతారా, కాండెష్, కొల్హాపూర్ ప్రాంతముల నాక్రమించినాడని చెప్పవచ్చును. కాని దీనితరువాత చాళుక్యరాజు కీర్తివర్మ ii కర్ణాటకదేశమును షోలా పూరువరకు పరిపాలించినాడు. క్రీ. శ. 757 సం.లో అతడు సేనతో భద్ర - గవిత్రగ దగ్గరవిడిసినాడు. (5) కాని అర్వాచీన చాళుక్య

-
- (4) సభ్రూవిభంగ మగృహీత నిశాతశస్త్రమ్
అక్రాంత మప్రతిహతాజ్ఞ మపేతయంతమ్
యో వల్లభం నపది దండబలేన జిత్వా
భృత్యైః కియదిర్భపి యః సహసా జిగాయః

L. A. XI pp 117

- (5) కీర్తివర్మ వక్కేరి శాసన E. I. U pp 202

శాసనములు చాళుక్యసామ్రాజ్యకీర్తి కీర్తివర్మతో అస్తమించినట్లు ఒప్పుకొనుచున్నవి. (6)

దంతిదుర్గరాజు తంక, సింధు, మాల్వదేశాధీశులను జయించినట్లు గలదు. తంకదేశము ఎచ్చటదో గుర్తింపలేము. సింధుదేశములోని అరబ్బులు పశ్చిమముననున్న రాజ్యములపై అప్పడప్పడు దండయాత్ర సలిపెడి వారు. ఉజ్జయినిపై దంతిదుర్గరాజు దండయాత్ర సలిపినాడు. ఈ దండయాత్ర గూర్జర ప్రతిహార పాలకుడైన దేవరాజునకు తోడ్పడుటకు నల్పియుండును. దశావతారశాసనములో దంతిదుర్గరాజు గూర్జర సౌధమును ఆక్రమించినట్లు గలదు. (7) సంజము శాసనములో దంతిదుర్గుడు ఉజ్జయినిలో హిరణ్యగర్భయజ్ఞమును చేసినప్పుడు గుర్జరాది దేశపాలకులును ద్వారపాలకులుగా నిల్చినట్లు గలదు. (8)

గుజరాతును జయించిన తరువాత దంతిదుర్గరాజు అంత్రోలి - ఛరోలి శాసనవాతయగు కర్కుని (ii) రాజప్రతినిధిగా నియమించియుండును. కర్కుని శాసనములో అతని పూర్వికులెవ్వరు గుజరాతును జయించినట్లు లేదు. దంతిదుర్గరాజే గుజరాతును జయించినాడు. గనుక రాజవంశీయుడైన కర్కుని (ii) రాజప్రతినిధి పదవి లభించియుండును. కర్కుని బిరుదావళులలో అతడు స్వతంత్రరాజుగ కన్పించుట లేదు.

(6) తద్భవో విక్రమాదిత్యః కీర్తివర్మ తదాత్మజః
యేన చాళుక్యరాజ్యశ్రీ రంత రాయన్య భూద్భువి॥
యేపూరు శాసనము.

(7) యస్యా ఖండిత విక్రమన్య కటకేనా క్రమ్య తీరక్షితిమ్
సౌధే ౭ స్మిన్ కృత గుర్రరేంద్ర రుచిరే.....॥

(8) హిరణ్య గర్భం రాజన్యై రుజ్జయన్యాం యదాసితమ్
ప్రతిహారికృతం యేన దుర్జరే శాది రాజకమ్॥

దంతిదుర్గరాజు మహావీరుడు. రాష్ట్రకూటురాజ్యమునకు మూల కందము. క్రీ. శ. 754 నం. రథసప్తమినాడు సువర్ణతులాభారములో తనయెత్తు బంగారమును బ్రాహ్మణులకు దానము సల్పెను. రాజమాత అదేశానుసారము దంతిదుర్గరాజు బ్రాహ్మణులకు అనేక భూదానములు సమర్పించినాడు. (9) ఉజ్జయినిలో హిరణ్యగర్భమహాదానమును బట్టి దంతిదుర్గుడు మహావీరుడే గాక దానపరుడనికూడ తెలియనగును. ఇతడు క్రీ. శ. 758 వరకు పరిపాలించెను.

కృష్ణరాజు - I

కృష్ణరాజు దంతిదుర్గుని తరువాత సింహాసనమధిష్టించినాడు. దంతిదుర్గుడు పుత్రసంతతి లేకుండ మరణించినందున అతని పినతండ్రి యైన కన్నరరాజు సింహాసనమధిష్టించినట్లు కర్కరాజు ii కబ్బశాసనము పేర్కొనుచున్నది. గుజరాతు శాఖలోని కర్కరాజు బరోడా శాసనము లలో ఒక శ్లోకములో కృష్ణరాజు దుర్మార్గుడైన రాజవంశీయునొకని పదభ్రష్టుని నల్పినట్లు గలదు. దీనినిబట్టి కృష్ణరాజు దంతిదుర్గుని పద భ్రష్టుని నల్పినట్లు ఊహింపరాదు. డా. బండార్కరుగారు సూచించినట్లు కృష్ణరాజు తన దానశాసనములో దుర్మార్గుడైన దంతిదుర్గుని ప్రశంసించు శ్లోకములను ప్రచురింపడు. పదభ్రష్టుడైన రాజబంధువు అంత్రోలి - ఛరోలి శాసనప్రదాతయైన కర్క ii కావచ్చును. అందు సమధిగత పంచమహాశబ్ద పరమభట్టారకమహారాజాధిరాజ పరమేశ్వరా అను ప్రశస్తి కలదు. దంతిదుర్గరాజు మరణానంతరము కర్క ii రాజు చక్రవర్తిగా ప్రకటించుకొని యుండును. ఇతనిని కృష్ణరాజు పద భ్రష్టుని నల్పియుండును. అతడే ఇతడైనను కాకపోయినను దంతి దుర్గమహారాజును మాత్రము కృష్ణరాజు పదభ్రష్టుని నల్పలేదనుట

(9) సమంగడ శాసన I. A. XI. pp 1116.

భారత ఇతిహాస సంశోధకమండలి శాసనమునుండి అభివ్యక్తమగు చున్నది.

గుజరాతుశాఖ రాష్ట్రకూటు శాసనములలో కొన్ని కృష్ణరాజు బలదర్పగర్వితుడైన రాహప్పను జయించి రాజాధిరాజ పరమేశ్వర బిరుదాంకితుడైనట్లు చెప్పచున్నవి. రాహప్ప ఎవరో చెప్పట కష్టము. ఈతడు మాళవాధీశుడు లేదా కర్ణాటదేశాధీశుడు కావచ్చునని ఆల్టేకరు గారి అభిప్రాయము. (10)

చాళుక్య చక్రవర్తి కీర్తివర్మ శాసనములు క్రీ. శ. 747 వరకు కర్ణాటకములో కన్పించుచున్నవి. కృష్ణరాజు క్రీ. శ. 758 భారత ఇతిహాస పరిశోధక శాసనములు అతని చాళుక్య విజయమును ప్రస్తావించుట లేదు. కావున క్రీ. శ. 758 తరువాత చాళుక్యుల జయించి దక్షిణమున రాష్ట్రకూటు రాజ్యమును కృష్ణరాజు విస్తరించి నాడు.

క్రీ. శ. 768 లో తలెగవన శాసనములో కృష్ణరాజు ప్రస్తుత మైసూరుమండలములోని మన్నెదగ్గర గంగవాడి దండయాత్ర సంరంభమున విడిసినట్లు గలదు. (11) శ్రీపురుషుని కాలములో గంగవాడిపై రట్టుల దండయాత్రను తంకూరుమండలములోని శాసనము పేర్కొనుచున్నది. (12) ఆ శాసనములో దండయాత్రలో రట్టుల నెదుర్కొని మరణించిన వీరపురుషుని పరాక్రమ ప్రశంస కలదు. దీనినిబట్టి కృష్ణరాజు చాళుక్యరాజ్యమును జయించిన తరువాత గంగ వాడిని జయించినాడు. గంగరాజ్యరాజధానియైన 'మన్నే' నుండి ఇచ్చిన తలెగవన దానశాసనము దీనికి నిదర్శనము.

(10) ఆల్టేకరు p 43.

(11) EI, XIII 275 p.

(12) EC, XII Maddagiri No. 99.

క్రీ. శ. 770 సం. లో యవరాజు గోవిందుని ఆధ్వర్యమున వేంగిపై దండయాత్ర నడచినది. అతడు మూసి కష్టానంగమస్థలమున వేంగిపురమునకు 100 మైళ్ళ దూరమున విడిసినాడు. (13) అతడు వేంగిరాజ్యమును పరిపాలించుచున్న విష్ణువర్ధనరాజు IV ను జయించినాడు. క్రీ. శ. 772 లోని భందుక శాసనములను బట్టి మహారాష్ట్రము మధ్యపరగణాలు కృష్ణని రాజ్యములో నున్నట్లు తెలియుచున్నది. (14)

కృష్ణరాజు దక్షిణకొంకణమునుగూడ జయించినట్లు ఊహింపవచ్చును. ఖరేపట్టణశాసనములో రట్టరాజు వంశకర్త. సణపుల్లుడు కృష్ణరాజు దయచే నహ్యద్రి సముద్రమధ్యదేశమును సంపాదించినట్లు గలదు. (15)

శీలాహారులు రాష్ట్రకూటుల సామంతులు. రట్టరాజునుండి పురుషాంతరమునకు 25 సం.లు గడించిన సణపుల్లుని కాలము 8 వ శతాబ్దిమధ్యభాగమగుచున్నది. కావున ఆనాడు దక్షిణకొంకణమును కృష్ణరాజు i జయించినట్లు ఊహించుట సమంజసము.

దంఱిదుర్గరాజు ఆరంభించిన విజయయాత్ర కృష్ణమహారాజు ముగించినాడు. 18 సం. పరిపాలనలో రాజ్యమును మూడు రెట్లు విస్తరింపజేసినాడు. అనేకవిజయములను సాధించిన వీరుడు. కొంకణ, కర్ణాటక, మధ్యదేశములను రాజ్యమున గలిపినాడు. గంగ వేంగి రాజులను జయించినాడు.

‘కాంచీగుణాలంకృత విశ్వంభరా నిజవనితేవ సా తేన భుక్తా’ అను తలె గవన శాసనములోని వాక్యమును బట్టి కాంచీపరిపాలకుడైన పల్లవులనుగూడ జయించెనని చెప్పవచ్చును. కాని దీనిని ఋజువు

(13) అలన్ శాసనము E I VI, 208

(14) E I XIV t 121 p

(15) E I III, p 292

పరచు చారిత్రకాధారములు లేవు. రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము దక్షిణాపథమున సుప్రతిష్ఠితముచేసి అర్వాచీనరాజులకు ఉత్తరాపథమున విస్తరిల్లుటకు మార్గదర్శకుడైనాడు.

కృష్ణరాజు శిల్పకళోపాసకుడు. జగదేక సౌందర్య శిల్ప కళాప్రతిష్ఠిత మైన ఎల్లోరా గుహలోని కైలాసమును ఈ మహారాజు నిర్మించినాడు. ఏకశిలావిష్కృతమైన అత్యద్భుత శిల్పకళానిలయము యథార్థముగ భూలోకకైలాసము. ప్రపంచమందలి అద్భుతములలో నొకటిగ నెన్నదగినది.

కృష్ణరాజు రాజధానిని నిర్ణయించుటను చారిత్రకాధారములు లభించుట లేదు. అర్వాచీనకాలమున అమోఘవర్షుని కాలమున మాల్కేడు రాజధానియైనది. అమోఘవర్షుడు అమరావతిని ధిక్కరించునట్టి మాన్యకేతమును నిర్మించినట్లు శబ్దశాసన శ్లోకము గలదు. లాటూరు ప్రాచీనకాలమున రాష్ట్రకూటల ఆవాసమైనను అది కృష్ణరాజు రాజధాని యని చెప్పటకు ఆధారములు లేవు. అచలపురము దంతి దుర్గరాజు ప్రాచీనవంశీయుల రాజధాని. ఇది దంతిదుర్గవంశములకు గూడ రాజధాని యని ఊహింప వచ్చును. ఎల్లోరా గుహప్రాంతమున శిథిలావశేషములతోనున్న సూలూబుంజము ప్రాచీన రాష్ట్రకూట రాజధాని యని కఠిన్సు సూచన. కాని నిష్కర్షగా నిరూపించుటకు దగిన చారిత్రకాధారములు లభించుటలేదు.

రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము

క్రీ. శ. 772 ప్రాంతమున గోవిందప్రభూతవర్ష విక్రమావలోకుడు కృష్ణరాజు తరువాత సింహాసనమధిష్ఠించినాడు. క్రీ. శ. 770-772 సం. మధ్య గోవిందుడు యువరాజుగా అభిషిక్తుడైనాడు. వేంగిరాజును

ఓడించిన కీర్తి అతనికి యువరాజుగ నున్నప్పుడే దక్కినది.

గోవిందుని దౌలతాబాదు శాసనములో పారిజాతరాజును నాశనముచేసి గోవర్ధనమును సంరక్షించినట్లు గలదు. నాసికమండలము లోనున్న గోవర్ధనమును అతని సోదరుడు ధ్రువరాజు రాజప్రతినిధిగా పరిపాలించినాడు. ఈ పారిజాతరాజును నాశనము చేయుట రాజప్రతి నిధియైన ధ్రువరాజుతోగల విరోధమును సూచించుచున్నట్లు ఊహింప వచ్చును.

గోవిందరాజు (ii) సింహాసనమధిష్ఠించిన తర్వాత భోగలంపటత్వ మున మునిగి పోయినాడు.

క్రీ. శ. 770 తలెగవన్ శాసనములో గోవిందరాజు అలాస్ శాసనము. క్రీ. శ. 772 లో యువరాజుగా గన్పించుచున్నాడు.

విషయలోలుడైన గోవిందుడు రాజ్యభారమును సోదరుడైన ధ్రువునిపై వదలినాడని కృష్ణరాజు iii కర్వడ్ దానశాసనములో గలదు. ఈ అవకాశమును ధ్రువరాజు తన అధికారమును ప్రతిష్ఠించుటకు వినియోగించుకొన్నాడు. దానశాసనములలో గోవిందుడు పేరునకు మాత్రము చక్రవర్తి. క్రీ. శ. 775 ధ్రువరాజు పింపెలి దానశాసనములో గోవిందుని ప్రస్తావనలేదు. క్రీ.శ. 779 ధూలియాశాసనములో కర్కుడు గోవిందుని చక్రవర్తిగా నుదహరించినను, భూదానమునకు తండ్రియైన ధ్రువరాజు అనుమతిని సంపాదించినాడు. గోవిందమహారాజు ధ్రువ రాజు స్వాతంత్ర్యమును శంకించి అతనిని పదభ్రష్టుని చేసి రాజప్రతి నిధిగ వేరొకని నియమించినాడు. వెంటనే ధ్రువరాజు లిరుగుబాటును నెలకొల్పినారు. భోగలాలనుడైన గోవిందుని మూలమున రాష్ట్రకూట వంశమునకే తీరని నష్టము వాటిల్లుచున్నదని వంశమర్యాదను పునః ప్రతిష్ఠించుటకే తాను సోదరుని ఎదిరించవలసి వచ్చినదని ప్రకటించి

నాడు. (16) గోవిందుని కిరీటుమును త్యజింపుమని హెచ్చరించినారు. కాని గోవిందమహారాజు కాంచి, గంగవాడి, వేంగి, మాళవ దేశాధీశుల సహాయముతో ధ్రువరాజు తిరుగుబాటును అణచివేయ సంసిద్ధుడైనాడు. కాని ధ్రువరాజు గోవిందుని ఓడించి సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. ఈ యుద్ధము దక్షిణదేశాధీశుల సహాయమునుబట్టి దక్షిణ దిగ్భాగమున జరిగియుండును. అంతకంటె విశేషములు కన్పించుట లేదు. ఈ యుద్ధములో గోవిందుడు మరణించియుండును. తదనంతరము అతని ప్రసక్తి కన్పించుటలేదు.

ధ్రువధరావర్షమహారాజు

గోవిందుని తరువాత ధ్రువధరావర్షమహారాజు సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. క్రీ. శ. 779 డిసెంబరు 22 నాటి ధులియా శాసనములో ధ్రువరాజు గోవిందుని చక్రవర్తిగా పేర్కొనినాడు. ధ్రువరాజు క్రీ.శ. 779 తర్వాత ఎప్పుడు సింహాసనమధిష్ఠించినది చెప్పటకు చారిత్రకాధారములు లేవు. క్రీ. శ. 779 తరువాత గోవిందుని శాసనములు లేవు.

ధులియా క్రీ. శ. 779 శాసనము నాటికి ధ్రువరాజు పుత్రుడు పంచమహాశబ్దాది బిరుదాంకితుడు యుక్తవయస్కుడు. కావున ధ్రువరాజు సింహాసనమధిష్ఠించు నాటికి మధ్యవయస్కుడై యుండును. 'కలివల్లభ' అనుబిరుదు అతని రణప్రితిని అభివ్యక్తము చేయుచున్నది. ధ్రువరాజు సింహాసన మధిష్ఠించిన తర్వాత గోవిందునికి తోడ్పడిన

(16) తస్మానుజాని రుపమస్త ముదీర్ణ మిక్ష్య
త్యక్తం నృపై రపి నయనే విలుప్యమానమ్
రాజ్యం బభార గురుభక్తి వతో ౭ న్యసంస్థమ్
మా భూత్ కిలా న్వయ పరిచ్యుతి రత్ర లక్ష్మ్యాః॥

దౌలతాబాదు శాసనము.

రాజులపై సామంతులపై దండయాత్ర అరభించినాడు. కాంచి, వేంగి మాళవ దేశములు ఈ దండయాత్రకు గురియైనవి.

ధ్రువమహారాజు మొట్టమొదట గాంగరాజ్యముపై దండెత్తినాడు. కృష్ణరాజు ఓడించిన శ్రీపురుషరాజు అప్పటికే మరణించినాడు. అతని కుమారుడు శివమారుడు గంగరాజ్యాధిపతి యైనాడు. శివమారుని ధ్రువరాజు గజబలముచే ఓడించి కారాగారమున బంధించినాడు. గత్తియడపురశాసనములో శివమారుని తమ్ముడు విజయాదిత్యుడు భరతునివలె అన్నగారి రాజ్యలక్ష్మిని అనుభవింపలేదు. దీనినిబట్టి రాముని అరణ్యవాసము శివమారుని కారాగారవాసమును సూచించు చున్నది. గంగరాజ్యమును శాసించుటకు ధ్రువరాజు కుమారుడైన స్థంభుని రాజప్రతినిధిగా నియమించినాడు.

గాంగరాజ్యమును జయించిన తర్వాత ధ్రువరాజు కాంచిని పాలించు పల్లవరాజుపై దండెత్తి ఓడించినాడు. రథన్పుర శాసన శ్లోకములో పల్లవరాజు గజయాధములను గప్పముగ ధ్రువునికి సమర్పించినట్లు గలదు.

దక్షిణాపథదండయాత్ర ముగిసిన పిమ్మట ధ్రువరాజు ఉత్తరా పథముపై దండయాత్ర ఆరంభించినాడు. మాళవరాజును, గౌడరాజును జయించినాడు. (17)

ఆ కాలమున మాళవదేశమును వత్సరాజు గౌడదేశమును ధర్మ పాలుడు పరిపాలించినారని ఆల్టేకరుగారి అభిప్రాయము. నూరత్ శాసనములో (కర్కనువర్ణ వద్దని) 'గాంగౌఘనంతతి నిరోధవివృద్ధకిర్తి' అను స్తోపాలంకారముతో శివునికి ధ్రువరాజునకు సమానకీర్తి ఆరో

(17) సంజము శాసనము.

గంగా యమునయో ర్మధ్యే రాజ్ఞో గౌడస్య నశ్యతః
లక్ష్మీ లీలారవిందాని శ్వేతచ్ఛత్రాణియోఽహరత్.

పితము. గంగాయమునా మధ్యదేశమును ధ్రువరాజు ఆక్రమించినట్లు బరోడా శాసనశ్లోకమును బట్టికూడ సిద్ధించుచున్నది (18)

ధ్రువరాజు ఉత్తరాపథదండయాత్ర రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యమును విస్తరింపకపోయినను దిగ్విజయకీర్తిని చేకూర్చినది. శాతవాహన సామ్రాజ్యము తరువాత సుమారు 8 శతాబ్దాల తర్వాత దక్షిణాపథ సామ్రాజ్యచక్రవర్తి సేనలతో విడిసి ఉత్తరాపథమున జయభేరి మ్రోగింప గల్గినాడు. గంగరాజును జయించిన తర్వాత రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము దక్షిణాపథమున కావేరినదీతీరమువరకు విస్తరించినది. (19) గోవిందుని సింహాసనభ్రష్టుని చేయుట ధ్రువమహారాజు చరిత్రకొక కళంకమా? గోవిందుడు భోగలాలనుడై రాష్ట్రకూటప్రతిష్ఠను రాజ్యమును నిర్మూలించుచున్నమాట సత్యమైన ధ్రువరాజు చరిత్ర రాష్ట్రకూట రాజ్యతంత్రమున సువర్ణాక్షరములతో లిఖింపదగును. రాజ్యమును రాజకుమారులలో అర్హుడైనవాడే శాసించవలెనని అతని సిద్ధాంతము. ఈ సూత్రమును తన జ్యేష్ఠకుమారుడుగాక గోవింద iii రాజునకు యవరాజపదవిని ప్రసాదించి అదర్శముగనేగాక ఆచరణరూపమున ప్రతిష్ఠించినాడు. ఇతని శాసనములు 793 ఏప్రియలువరకు (దొలతాబాదు) కనిపించుచున్నవి.

(18) యో గంగాయమునే తరంగసుభగే గృష్ణాజ్ఞాన్వరేభ్యః (?)
సాక్షాచ్ఛింహ నిభేన చోత్తమపదంత త్ప్రాప్తవాసీశ్వరం
కర్కసువర్ణవర్షుని బరోడా దానశాసనము.

(19) మైసూరుమండలములో మతకేరి శాసనములో రాజప్రతినిధిగా స్థంభుడు గంగవాడిని పరిపాలించుచున్నాడు. ధరావర్ష శ్రీవల్లభమహారాజు పృథ్విని శాసించుచుండగ

గోవిందమహారాజు iii

ధ్రువమహారాజునకు స్థంభరణావలోకుడు లేకన్నడములోని కంబరసుడు, కర్కసువర్ణవర్ణుడు, గోవిందుడు, ఇంద్రుడు మున్నగు పుత్రులు కలరు. జ్యేష్ఠపుత్రుడైన స్థంభుడు గంగావాడికి రాజప్రతినిధి. కర్కసువర్ణవర్ణుడు ధ్రువమహారాజు సింహాసనము నధిష్ఠించుటకు పూర్వమే బాండ్లెత్తు ప్రాంతమునకు రాజప్రతినిధి. గోవిందుని ధ్రువమహారాజు యువరాజుగా నిర్ణయించి యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకమును నల్పినాడు. ఇంద్రుడు తరువాత గుజరాతు రాజప్రతినిధి.

ధ్రువమహారాజు అనంతరము నిర్ణయోధముగ గోవిందుడు రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య చక్రవర్తియైనాడు. ధ్రువమహారాజు మరణానంతరము ఒక సంవత్సరములో 794 మే ప్రతిష్ఠానపురశాసనములో వారసత్వయుద్ధప్రసక్తిలేదు. కాని జ్యేష్ఠపుత్రుడైన స్థంభుడు, జ్యేష్ఠాతి క్రమణకు అవమానపూరితుడై కాలమునకై వేచియున్నాడు. కాని గోవిందుడు సామంతులను తమ్ముడైన ఇంద్రుని కూడగట్టుకొని సంసిద్ధుడై యున్నాడు. స్థంభుడు 12 గురు రాజులతో కినిసి దండయాత్రను ఆరంభించినాడు. కాని అచిరకాలములో స్థంభుని అతని మిత్రరాజ్యకూటమును గోవిందుడు సుకరముగ ఓడించి తన సింహాసనము నుస్థిర మొనర్చుకొన్నాడు.

గోవిందమహారాజు ఈ తిరుగుబాటును అణచివేయుటే గాక శత్రువులను మన్నించి దయచూపినాడు. స్థంభుని గూడ మన్నించి, తిరిగి గంగవాడికి రాజప్రతినిధిగ నియమించినాడు. (20)

(20) క్రీ. శ. 802 లో రణావలోక శౌచకంచదేవుడు, తమ్ముడైన పుణ్యీవల్లభ ప్రభుతవర్ష గోవిందరాజుదేవుని అనుమతిచే మన్నేతామదాన శాసనము కలదు.

గంగవాడిని పరిపాలించిన శివమారుడు రాష్ట్రకూటకారాగారము నుండి విముక్తుడైన వెంటనే రాజధిరాజ పరమేశ్వర శ్రీ పురుష బిరుదులతో కన్పించుచున్నాడు. ఇతడు వారసత్వయుద్ధములో స్థంభుని పక్షమున నిలిచి యుండును. అందుచే రథనపురసంజము శాసనము లతనిని “కృతఘ్నగంగః” అని పేర్కొనుచున్నవి. అతనిని గోవిందుడు సులభముగా గరనమంత్రచే ఓడించినాడు. అందుచే శివమారుడు క్రీ. శ. 798 లో తిరిగి రాష్ట్రకూట కారాగారమును ప్రవేశించినాడు. గంగవాడి రాష్ట్రకూట రాజ్యమున చేర్చి తిరిగి గోవిందుడు స్థంభుని రాజప్రతినిధిగ నియమించినాడు.

అతడు క్రీ. శ. 802 వరకు పరిపాలించినాడు. అతని తరువాత చాళిరాజు 814 లోపు కబ్బశాసనమునకు పూర్వము గంగవాడికి పరిపాలకుడైనాడు. నోలంబవాడిని పరిపాలించిన చారుపొన్నేరరాజు జగత్తుంగ ప్రభూత వర్ష గోవింద మహారాజునకు సామంతుడు.

గోవిందమహారాజు తరువాత సేవలను కాంచిపై తరలించినాడు. కాంచిపై ధ్రువమహారాజు ఇదివరలో దండయాత్ర సాగించినాడు. గోవిందుని ఈ దండయాత్రకు కారణము కాంచీరాజు స్థంభునికి నహాయము చేసియుండుట అని ఊహింపవచ్చును. కాంచీరాజును క్రీ. శ. 804 ప్రాంతమున గోవిందుడు ఓడించినాడు. బ్రిటిషు మ్యూజియము తామ్రశాసనము రామేశ్వరతీర్థమువద్ద గోవిందుడు సేనలతో విడిసినట్లు చెప్పచున్నవి.

కాంచి దండయాత్ర ముగిసిన తరువాత గోవిందుడు వేంగి రాజ్యమును ముట్టడించెను. వేంగి దేశమును క్రీ. శ. 799 నుండి 843 వరకు విజయాదిత్యమహారాజు పరిపాలించినాడు. క్రీ. శ. 809 నాటి రథనపుర శాసనము గోవిందుని వేంగి విజయమును పేర్కొనుచున్నది. కావున గోవిందుడు విజయాదిత్యమహారాజును జయించి

నాడని చెప్పవచ్చును. కాని ఆ నాడు ఆరంభించిన యుద్ధాన్ని జ్వాలా కీలలు 12 సంవత్సరములవరకు ఆరిపోలేదు.

ఈ కాలమున 108 యుద్ధములు రెండు రాజ్యములమధ్య జరిగి నట్లు అమోఘవర్షుని శాసనమువలన తెలియుచున్నది. గోవిందుని కాలమున రాష్ట్రకూటలకే విజయము సిద్ధించినను తరువాత జయ లక్ష్మి ఈ రెండు రాజ్యములమధ్య ఊయెల ఊపుతో వినోదించినది.

దక్షిణాపథమున దిగ్విజయమును ముగించుకొని గోవిందుడు సేనలను ఉత్తరాపథమునకు సాగించినాడు. వత్సరాజు తరువాత సింహాసనమధిష్టించిన నాగభట్టు ii రాజు వేంగిరాజుతో సింధు అరబ్బు లతో రాయబారములను నడపినాడు. ధర్మపాలుని చక్రాయుధుని జయించినాడు. గోవిందుడు క్రీ. శ. 804, 809 సం.ల మధ్య గుర్జర పాలకుడైన నాగభట్టును జయించినాడు. గోవిందుని పైన్యము గంగా నదిలో స్నానము చేసిన ధ్వని హిమాలయ గుహాంతరములలో ప్రతి ధ్వనించిన వర్ణనము సంజము తామ్రశాసనములో గలదు.

గోవిందుడు గంగాతీరమునుండి పశ్చిమమునకు మరలినాడు. శర్వరాజు గోవిందుని తన రాజధానియైన శ్రీ భవనమున గౌరవించి నాడు. వింధ్యపర్వతశ్రేణులలో నున్న ఆ రాజధానిలో అతడు వర్షా కాలమును సేనలతో నడచినాడు. క్రీ. శ. 808 లో గోవిందుడు శ్రీ భవనమున నుండగా అమోఘవర్షుడు జన్మించినాడు.

గోవిందుడు ఉత్తరాపథ దండయాత్రలో నుండగా గంగవాడి, కేరళ, పాండ్యచోళ కాంచి దేశాధీశులు శత్రుకూటముగా చేరి దక్షిణమున కుతంత్రముల పన్నినారు. గోవిందుడు వారి నందరిని తిరిగి ఓడించినాడు. లంకాధీశుడు గూడ తన శిలాప్రతిమనుబంపి గోవిందా మాత్యుని ప్రతిమను బంపి కప్పము చెల్లించుటకు సంసిద్ధుడైనాడు.

(21) వానిని గోవిందుడు మాల్వేడులోని శివాయమున జయస్థంభమున నుంచుటకు పంపినాడు. ఈ దక్షిణదండయాత్ర క్రీ. శ. 808 తర్వాత అరంభించి 810, 811 ప్రాంతమున ముగించి యుండును. గోవిందుని తోర్కేడే శాసనమునుబట్టి అతడు 813 డిసెంబరు 4 వ తేదీ వరకు జీవించి యుండినట్లు తెలియుచున్నది. అమోఘవర్షుడు 814 ప్రాంతమున రాజ్యమునకు వచ్చియుండును.

రాష్ట్రకూట చక్రవర్తులలో గోవిందుడు మేరుపూస. ఉత్తరమున మాళవదేశము దక్షిణమున గాంగవాడిని రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున చేర్చినాడు. ఉత్తరాపథమున నాగభట్టుని ధర్మపాలుని జయించినాడు. దక్షిణాపథమున శత్రురాజకూటమును రెండుసారులు నిర్విశేషముగా ఓడించినాడు. అతని ప్రాభవము హిమాలయ పర్వతములనుండి కన్యాకుమారివరకు విస్తరించినది. కనోజీరాష్ట్రమును ఇంద్రరాజు iii జయించినాడు. కాని దక్షిణమున పెన్నారునదిని దాటలేదు. వాని దిందోరిశాసనము గోవిందుని జన్మముతో రాష్ట్రకూటవంశము కృష్ణుడు జన్మించిన యదువంశమువలె అప్రతిహతమైన దను వర్ణన అతిశయోక్తి యైనను నత్యదూరము కాదు.

సోదరుడైన ఇంద్రుని గుజరాతులో రాజప్రతినిధిగా నిర్మించినాడు. దీనివలన ఉత్తరమునకు అతడు అంగరక్షకు డైనాడు.

అమోఘవర్ష మహారాజు

అమోఘవర్షుడు 81 సం. బాలుడుగనే చక్రవర్తియైనాడు. అమోఘవర్షుని బాల్యమున రాజప్రతినిధిగ గుజరాతుపాలకుడైన ఇంద్రుని కుమారుడు కర్కరాజు పరిపాలించి యుండును. కర్కుని సూరతు

(22) లంకాతః కిల తత్రభుప్రతికృతీ కాంచీ ముపేతాతతః।

కీర్తిస్తంభనిభౌ శివాయతనకే యే నేహ సంస్థాపితౌ॥

శాసనములో అతడే అమోఘవర్షుడు పదచ్యుతుడైనప్పుడు తిరిగి సింహాసనమున నెలకొల్పినట్లు గలదు. అమోఘవర్షుని సంజము శాసనము ఆ కీర్తిని పాటలమల్లునకు అందించుచున్నది. భగవాన్ లాల్ గారు 'పాటలమల్లు' అనునది కర్కని బిరుదునామమని వచించినారు. కొంత కాలమువరకు శాంతియుతముగనే పరిపాలన గడచిపోయెను. క్రీ. శ. 816 లోని కర్కనువర్ణనవర్షుని నయోసరి శాసనములో అమోఘవర్షుడు చక్రవర్తిగా పరిపాలించుచున్నట్లు గలదు.

సామ్రాజ్యసింహాసనమున ముక్కుపచ్చలారని బాలుని చక్రవర్తిత్వము అనేకుల హృదయములలో ఆశలకు దోహదము కల్పించినది. కుతంత్రజ్ఞుల పన్నాగములు విజృంభించినవి. సామంతుల స్వాతంత్ర్యజిగిష రాజోద్యోగుల వధలలో ప్రతిబింబించినది. అమోఘవర్షుడు సింహాసనమును వదిలి పోవలసి వచ్చినది. అరాజకము ప్రబలినది. క్రీ. శ. 816 లోని నయోసరిశాసనములో ఈ విప్లవప్రశంస లేదు. క్రీ. శ. 13 మే 821 సం. కర్కని నూరత్ శాసనము అమోఘవర్షుడు పునః ప్రతిష్ఠ డగుటను షేర్కొనుచున్నది. కాన ఈ విప్లవము క్రీ.శ. 816, 821 సం. మధ్య జరిగియుండును. అనాటికే అమోఘవర్షుడు 12 లేక 13 సం.ల బాలుడు.

వేంగీదేశమును పాలించిన అమ్మరాజు ఐదరుశాసనము రాష్ట్రకూటులతో విజయాదిత్యుడు (ii) గాంగులతో నల్పిన 12 సం.ల యుద్ధమును షేర్కొను చున్నది. ఇది క్రీ. శ. 799 క్రీ. శ. 843 మధ్య జరిగియుండును. ఈ యుద్ధము గోవిందుని కాలమున ఆరంభించినది. అమోఘవర్షుని పరిపాలనారంభకాలమునగూడ యుద్ధము జరిగియుండును. వేంగిరాజు విజయాదిత్యుడు యుద్ధములో జయించియుండును. చాళుక్యనముద్రములో మునిగిపోయిన రాష్ట్రకూటు కీర్తిని అమోఘవర్షుడు పునరుద్ధరించినట్లు ఇంద్రరాజు iii శాసనములో

గలదు. (విజయాదిత్యుని తాత్కాలిక విజయమును రాష్ట్రకూట శాసనములే పేర్కొనుచున్నవి.) అమోఘవర్షుని బాల్యమున సంభవించినవిప్లవమునకు విజయాదిత్యుడు దోహదము కల్పించియుండును. లేక విజయాదిత్యుని విజయములే విప్లవమును సంఘటించియుండును.

క్రీ. శ. 866 సిరూరు శాసనమున వేంగిరాజు అమోఘవర్షుని ఆరాధించుచున్నట్లు గలదు. క్రీ. శ. 933 సం. గోవిందుని iv సంక్లి శాసనములో అమోఘవర్షుడు లింగవల్లి రణరంగమున చాళుక్యుల నెదుర్కొని యమధర్మరాజునకు విందు చేసినట్లు గలదు. కర్కుని శబ్దశాసనములో అమోఘవర్షుడు చాళుక్యులకు అగ్నిహోత్రుడను వర్ణన గలదు. అమోఘవర్షుని వేంగివిజయము క్రీ. శ. 860 కు పూర్వము అమృరాజు ఐదరుశాసనములో గంగులను జయించిన తర్వాత విజయాదిత్యుడు కృష్ణుని ఎదుర్కొనినట్లు గలదు. ఈ కృష్ణుడు అమోఘవర్షుని కుమారుడు. రాష్ట్రకూటశాసనములు అమోఘవర్షుడు చాళుక్యుల నోడించిన విషయము చాళుక్యశాసనములలో గూడ కన్పించుచున్నది. గంగవిజయాదిత్యుని తరువాత వేంగీమండలమును రాష్ట్రకూటులు ఆక్రమించినట్లు గలదు. భీమరాజు క్రీ. శ. 888 తర్వాత తిరిగి వేంగిని జయించినాడు. కావున అమోఘవర్షుని వేంగీవిజయము సత్యమైన క్రీ. శ. 860 ప్రాంతమున సిద్ధించియుండును.

అమోఘవర్షుని పరిపాలన అంతఃకలహములతో, విప్లవములతో గడచినది. కొనూరుశిలాశాసనము ఈ విప్లవమును బేర్కొన్నది. ఒక విప్లవములో యువరాజు కృష్ణుడుగూడ పాల్గొనినాడు. కాని బంకేయుడను వనవాసిపాలకుడు వచ్చి అమోఘవర్షుని సంరక్షించినాడు. విప్లవకారులను (యువరాజును చీలదీసి) ఓడించినాడు. అతని రాజభక్తకై పొలితోషకముగ బనవాసి బెల్ గోల కుందుర్ల కుందూర పూరిగేరి రాష్ట్రములకు పరిపాలనాధికారమును అమోఘవర్ష చక్రవర్తి బంకేయునకు ప్రేషించినాడు.

ఉత్తరాపథమున గుర్జరరాజు మిహిరభోజుడు రాజ్యమును విస్తరింపజేసినాడు. కాని అమోఘవర్షుడు ఉత్తరాపథరాజ్యరంగమున గోవిందునివలె ప్రముఖపాత్రను వహింపలేదు.

కొంకణదేశమును శీలాహరులు కృష్ణరాజుః కాలమునుండి రాష్ట్రకూట సామంతులై పరిపాలించినారు. క్రీ. శ. 888 వరకు గుజరాతు కొంకణదేశములు రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున సామంత రాజ్యములు.

గంగవాడిరాజును అమోఘవర్షుడు ఓడించినను పూర్వమువలె రాజ్యమును రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యములో కలుపుకొనలేకపోయెను.

అమోఘవర్షుని పరిపాలన విప్లవములతో అంతఃకలహములతో గడచిపోయినది. అతడు ఉత్తరాపథ రాజ్యరంగమునందు ప్రవేశింపలేదు. అతనికాలమున సామ్రాజ్యము మాళవ దేశమును, దక్షిణమున గంగవాడిని కోల్పోయినది. కవిరాజమార్గమను కన్నడ అలంకారిక గ్రంథమును అతడు రచించినాడు. లేదా ఏతత్ గ్రంథరచనకు అతని ఆదరాభిమానములు మూలకందము. క్రీ. శ. 1150 లోని నాగవర్మ క్రీ. శ. 1225 కేశిరాజు, క్రీ. శ. 1600 భట్టాకలంకుడు అమోఘవర్షుడు సాహితీ ప్రియుడని కవులను పండితులను బోషించెనని ఏకకంఠముతో పొగడినారు. ఆదిపురాణకర్తయైన జినసేనుడు అమోఘవర్షునికి ప్రధానాచార్యుడనని చెప్పకొన్నాడు. మహావీరాచార్యుడు అమోఘవర్షుని కాలమున గణితసారసంగ్రహమును రచించి అతనిని పేర్కొనినాడు. అమోఘవర్షుడు జైనమతప్రియుడు. కాని హిందూధర్మమును వీడలేదు. మహాలక్ష్మిభక్తుడు. ఒకసారి తన వ్రేలును కోసి లక్ష్మీదేవికి బలిగా ప్రజలను వివత్తునుండి నంరక్షించుటకు సమర్పించినాడు. ప్రశోత్తరమాలికను అమోఘవర్షుడు రచించినాడు. దానిలో విరక్తిపరుడయి గ్రంథకర్త రాజ్యమును త్యజించినట్లు

గలదు. సంజము శాసనమును బట్టి అమోఘవర్షుడు అనేకపర్యాయములు రాజ్యమును త్యజించి యోగమార్గము నన్వేషించినట్లు గలదు. అప్పుడు యువరాజు రాజ్యభారమును వహించి యుండును. 875 లో సౌందీత్తి శాసనము బట్టి కృష్ణరాజు 877 లో కాన్వేరీశాసనమును బట్టి అమోఘ వర్షుడు రాజ్యము చేయుచున్నట్లు గలదు. ఈ వైరుధ్యమును సమన్వయించుటకు అమోఘవర్షుడు రాజ్యమును త్యజించినప్పుడు కృష్ణుడు పరిపాలించినాడని ఊహింపవచ్చును.

కృష్ణ రాజు ii

క్రీ. శ. 880 వ సం. ప్రాంతమున కృష్ణమహారాజు సింహాసనము నధిష్ఠించి యుండును. అమోఘవర్షుని శాసనములు 888 సం. తరువాత కన్పించుటలేదు.

కృష్ణరాజు పరిపాలనాకాలమంతయు దక్షిణమున గంగులు నోలంబులు, తూర్పున వేంగీచాళుక్యులు నల్పిన యుద్ధములతో గడచినది. గుజరాతు రాష్ట్రకూటులతో గూర్జరరాజులతోగూడ ఆతడు యుద్ధముల నల్పినాడు.

కృష్ణరాజు చేదిరాజు కొక్కలుని అల్లుడు. యువరాజు జగత్తుంగుడు మేనమామయగు శంకరగణరణవిగ్రహుని పుత్రికను వివాహమాడినాడు. బిల్వరి శాసనము కొక్కరాజు కీర్తికి కృష్ణరాజు భోజరాజు కీర్తిస్తంభములని పేర్కొనుచున్నది. దీనినిబట్టి చేదిరాజు కృష్ణరాజునకు యుద్ధములలో తోడ్పడినట్లు తేలుచున్నది.

వేంగిమండలమును క్రీ. శ. 844 నుండి 888 వరకు విజయాదిత్య iii మహారాజు, 888 నుండి 918 వరకు భీమమహారాజు పరిపాలించినారు. వీరియ్యరు కృష్ణరాజునకు సమకాలికులు. అమోఘ

వర్షాదు వేంగిరాజును జయించినట్లు రాష్ట్రకూట శాసనములు పేర్కొను చున్నవి. విజయాదిత్యుని (iii) అవసానకాలమున రట్టల వేంగి మండలమును ఆక్రమించినట్లు ఐదరుశాసనములో గలదు. కాని కలు చంబూరు దానశాసనము భీముడు కృష్ణవల్లభుని సేనలను జయించి వేంగిని రక్షించుట పేర్కొను చున్నది. (22)

ఐదరు శాసనమునుబట్టి విజయాదిత్యుడు iii రట్టరాజు ప్రోత్సాహమున యుద్ధములో మంగిరాజు తలద్రుంచినట్లు కృష్ణుని అతని మిత్రుని సంకిలుని భీరువులను జేసి వారి రాజధానిని అగ్నిదగ్ధము చేసినట్లు తెలియుచున్నది. (23) మంగిరాజు వధ చారిత్రక ప్రసిద్ధము. మచిలీపట్టణదానశాసనము మంగిరాజు వధోపాయమును యుద్ధరంగమున సూచించిన బ్రాహ్మణుని పేర్కొనుచున్నది. (24) మలియపూండీ దానశాసనమునుబట్టి మంగినొలంబపాలకుడని, అగ్నిదగ్ధమైన రాజధాని కిరణపురమని అప్పుడు కృష్ణరాజు అక్కడ నివసించుచున్నాడని తెలియనగును. (25)

మల్లపదేవుని పోరాపుర శాసనములో విజయాదిత్యుడు చక్రకోట మును దగ్ధముచేసి కృష్ణరాజు సహాయముచేసిన సంకిలుని భయచిత్తునిచేసి కృష్ణరాజునకు ప్రతాపముచూపించి కళింగరాజునుండి మత్తేభములను గ్రహించినట్లుగలదు. కలచుంబూరు శాసనములో

(22) జిత్యా సంయతి కృష్ణవల్లభ మహాదండమ్
భీమో భూపతి రన్యభుక్త భువనమ్॥

(23) గంగానాం రాజవైరి శక్తిరసమన్ రత్నేశ సంబోధితః
జిత్యామంగిశిరోఽహరద్దయధిమహాబాహ్వస్తపీర్యార్కమా॥

(24) E 8, V, p 125.

(25) కిరణపురమధాక్షేత్ కృష్ణరాజస్థితమ్ E1, IV, p 239.

విజయాదిత్యుని వల్ల భరాజు ఆరాధించి కట్టు గలడు. ఈ వల్ల భరాజు కృష్ణమహారాజే యని గుర్తింపవచ్చును.

వేంగిచాళుక్యరాజు విజయాదిత్యుడు గంగసామంతులైన నోలంబులను ఓడించినాడు. ఇందురట్టరాజు ప్రోత్సాహము 'రట్టరాజు చోదితః' అనువాక్యము సూచించుచున్నది. రట్టరాజు ప్రోత్సాహము శుద్ధబిషక్ స్వాయము ననుసరించినదని అల్లెకరుగారి అభిప్రాయము. వేంగిరాజు ఓడినను నోలంబులు ఓడిపోయినను రట్టరాజులకు సమాన సంతోషదాయకమే. ఈ దండయాత్రలో నోలంబసేనానిని, ఉపాయముచే విజయాదిత్యుడు సంహరించియుండునని బ్రాహ్మణదానమును బట్టి గ్రహింపవచ్చును.

నోలంబవిజయోత్సాహముతో విజయాదిత్యుడు యువరాజు భీముడు రాష్ట్రకూటులను ధిక్కరించి నిల్చినారు. విజయాదిత్యుని శత్రువులైన కృష్ణనంకలులు రాష్ట్రకూటు మహారాజు కృష్ణుడు అతని బాసమరది శంకిల లేక శంకరగణుడు కావలెను. (iii) అగ్నిదగ్ధమైన చక్రకూటుము ప్రస్తుత బస్తరుమండలములోని చక్రకూటుము కిరణపురము అచటికి 150 మైళ్ళ దూరములోనున్న బలేఘాట్ మండలములోని కిరణపురమై యుండును. కిరణపురము నంకిలుని రాజధాని కాదు. దానిని చాళుక్యులు పురవరమని కృష్ణరాజు తాత్కాలికావాసమని పేర్కొనినారు. కృష్ణరాజునకు వల్లభబిరుదును బట్టికూడ కృష్ణనంకిలులు రాష్ట్రకూటు కృష్ణమహారాజు అతని బాసమరది శంకిల లేక శంకరగణుని గుర్తింపవచ్చును.

విజయాదిత్యుని అనంతరము భీమరాజు నిరవద్యపుర, పేరు వంగుధ్య గ్రామయుద్ధములలో కృష్ణుని అతని మిత్రులైన కర్ణాటరాజులను జయించినట్లు కృష్ణామండలములోని శిలాశాసనములవలన

తెలియుచున్నది. భీముని కుమారుడు 16 ఏండ్ల రాజపుత్రుడు ఆ యుద్ధములో మరణించినాడు.

(వేంగిరాజులతో యుద్ధములు చేసినకాలములో గూడ రాష్ట్రకూటు సామ్రాజ్యము చిత్తల్ దుర్గమువరకు వ్యాపించియున్నది). క్రీ.శ. 889 లో చిత్తల్ దుర్గమండలములోని కేరజిలోని శిలాశాసనము కన్నడ దేవ మహారాజు రాజ్యము నర్పదిశల విస్తరించినట్లు గలదు.

క్రీ. శ. 888 ప్రాంతమున ఉత్తరాపథరాజు భోజునికి రాష్ట్ర కూటులకు యుద్ధము జరిగినది. భవనగర మ్యాజియము శాసనము నర్మదా తీరమున భోజుడు కృష్ణరాజు నెదుర్కొనినట్లు వచించుచున్నది. క్రీ. శ. 888 లో గుజరాతుపాలకుడైన కృష్ణుడు వల్లభమహారాజు సైన్యయాత్రను పరిశీలించుచుండ ఉజ్జయినిలో శత్రువును జయించినట్లు బేగముర శాసనములో గలదు. ఈ యుద్ధములో యువరాజు జగత్తుంగుడు, చేదిరాజు గూడ పాల్గొనినారు. 914 లో రాష్ట్రకూటు చక్రవర్తి శౌర్యసాహసములు (గుర్జర రాజులతో పోరాడినప్పుడు ప్రదర్శించిన) వృద్ధులింకను మరచిపోలేదని వర్ణితము. ఈ యుద్ధములలో ఏ రాజ్యమును జయించినట్లు తోచుటలేదు. గుర్జరరాజులు దక్షిణసరిహద్దులలో రాష్ట్రకూటుల నరికట్టుటకు నదా సైన్యమును కేంద్రీకరించు కొను చుండిరని ఆలమనూదివలన తెలియుచున్నది.

ఉత్తరపురాణోపొద్ధాతములో గుణచంద్రుడు కృష్ణరాజు మత్తేభ యూధములు గంగానలిలములు గ్రోలినట్లు కన్యకుమారి చందన తరుచ్ఛాయల విశ్రమించినట్లు వర్ణన గలదు. దక్షిణమున కృష్ణరాజు రాజ్యము వనవాసిని లేదు. ఉత్తరమున గుర్జరుల రాజ్యము విస్తరించి నది. 908 ప్రాంతమున కృష్ణుని తాత్కాలిక విజయమును పురస్కరించుకొని పూర్వరాజుల గంగాతీరదండయాత్రలను తలచుకొని గుణచంద్రుడు ఆలంకారికముగ వర్ణించి యుండెను. గుర్జరరాజు

భోజుడు దక్షిణమును అక్రమించినట్లుగాని కృష్ణరాజు(ii) స్వయముగా ఉత్తరాపథమున దండయాత్ర పూర్వరాష్ట్రకూట రాజులవలె వెడలి నట్లుగాని చారిత్రకముగ చెప్పలేము.

కృష్ణరాజు ii కాలమున చాళుక్యరాజ్యము అవరోహణ క్రమమును సూచించినది. వేంగి చాళుక్యులు రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమును ఎదుర్కొని విస్తరించినారు. గంగవాడి ప్రత్యేకరాజ్యముగ నిల్చినది. గుజరాతు రాష్ట్రకూటుల జయించుట అంత రాజ్యాంగ విజయము కాదు.

ఉత్తరమున భోజుని నిలువగలిగినను అతనిని జయించ లేదు. ఇతడు కూడ జైనమతప్రియుడు. బంకేయుడు చాళుక్య నరసింహుడు శ్రీ విజయుడు మున్నగు జైనప్రియులు సుప్రసిద్ధులు. జైనమతప్రితి అమోఘవర్షుల కృష్ణరాజుల రాజ్యజిగ్గీషను అంతరాయములు కల్పించిన దని చెప్పట సాహసము. ఆదిపురాణమును పూరించిన సుప్రసిద్ధకవి గుణభద్రుడు కృష్ణరాజు గురువు.

ఇంద్రమహారాజు

ఇంద్రమహారాజు కృష్ణమహారాజు తర్వాత సింహాసనమధిష్టించినాడు. ఇంద్రుని తండ్రి జగత్తుంగుడు యువరాజుగా మరణించినాడు. అప్పటి కన్యకల అభిమతమును దీర్చుటకు బ్రహ్మదేవుడు జగత్తుంగుని స్వర్గలోకమునకుదీసికొని పోయినట్లురాష్ట్రకూటశాసనములలో గలదు. క్రీ. శ. 912 వరకు కృష్ణమహారాజు శాసనములు గన్పించుచున్నవి. క్రీ. శ. 915 ఫిబ్రవరి 24 తేదీన ఇంద్రమహారాజు పట్టాభిషిక్తుడైనాడు.

ఈతడు క్రీ. శ. 915 నం. పూర్వమే మేరును నాశము చేసి గోవర్ధనమును ముట్టడించిన ఉపేంద్రరాజును జయించినాడు.

(26) ఈ ఉపేంద్రుడు పరమారాజు కృష్ణరాజు. అతడు ఉదయపూరు ప్రశస్తిలో ఉపేంద్రుడుగా గన్పించుచున్నాడు. వాక్ పతి ముంజుడు (తైలపుని సమకాలినుడు. 980 క్రీ. శ.) ఉపేంద్రుని మునిమనుమడు ఉపేంద్రుని మనుమడు శాయకుని కాలము 949-973 కావున ఉపేంద్రుడు 900-975 ప్రాంతమున పరిపాలించి యుండును. వీరు మొట్టమొదట గుర్జర సామంతులు. హర్షోల శాసనమును బట్టి ఇంద్రుని విజయము తర్వాత పరమారులు రాష్ట్రకూటుల సామంతులై నట్లు తెలియుచున్నది. (27) ఈ విజయము ఇంద్రమహారాజు ఉత్తరాపథదండయాత్రను మార్గావకాశమును కల్పించినది.

క్రీ. శ. 908 లో కన్యాకుబ్జరాజ్యమున మహేంద్రపాలుని మరణము తరువాత అంతఃకలహములు చెలరేగినవి. అతని కుమారుడు భోజుడు 2 సం. పాలింపగల్గినాడు. అతని తమ్ముడు మహీపాలుడు సింహాసనము నపేక్షించినాడు. చేదిరాజు కొక్కలుని సహాయముతో కొంతకాలము తమ్ముని ఎదుర్కొనినాడు. కాని చివరకు మహీపాలుడు రాజ్యమును సంపాదించినాడు. ఈ అవకాశమును పురస్కరించుకొని ఇంద్రరాజు దండెత్తి కన్యాకుబ్జ రాజధానిని ఆక్రమించినాడు. ఇంద్రుడు మొట్టమొదట ఉజ్జయినిపై దాడివెడలి యమునానదిని దాటి కన్యాకుబ్జమును సాధించినాడు. గుర్జరరాజు మహీపాలుడు పారిపోయినాడు. చాళుక్య నరసింహుడు ఇంద్రుని సేనాని అతనిని గంగానంగమము వరకు వెంబడించినారు.

(26) కృత గోవర్ధ నోద్ధరం హేలో న్ములిత మేరుతా
ఉపేంద్ర మింద్ర రాజేన జిత్యాయేన సతీస్మితమ్॥

J B B R A S X V I I I p 253.

(27) బోజే వల్లభరాజే శ్రీహర్షే చిత్రకూట భూపాలే
శంకరగణే చ రాజని యస్యాసీద భయదః పాణిః॥

B 311 p 306 - 7.

అమోఘవర్ష మహారాజు ii

ఇందుని తరువాత 917 ప్రాంతమున అమోఘవర్షుడు సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. అపరాజిత శీలాహారుని శాసనము 80 సం. తరువాత అమోఘవర్షుడు ఒక సంవత్సరము రాజ్యము చేసినట్లు వచించుచున్నది.

గోవిందుని IV నంగి శాసనములో అమోఘవర్షుని పేరు లేదు. గోవిందుడు ఇంద్రనిత్యవర్షుని పాదానుభ్యాత కావున అమోఘవర్షుడు అతని సోదరుడు గోవిందునకు ప్రేమానుబంధములు నడలినట్లు ఉపాంపవచ్చును.

గోవిందుని నంగి శాసనములో అతడు జ్యేష్ఠసోదరునికి అపచారము నల్పలేదని సోదరభార్యలతో దుష్కిర్తిని సంపాదించలేదని చెప్పకొన్నాడు. ఈ ప్రకటనకు చరిత్రకారులు గోవిందునకు అమోఘ వర్షుని మరణమునకు అతని భార్యలకు కార్యకారణసంబంధమును ముడిపెట్టుచున్నారు. కృష్ణమహారాజు III నమకాలీనుడైన శాలాహర రాజు భద్రద్వేదేవుని శాసనములో గోవిందుడుకూడ అపరాధియని యున్నది. (28)

గో విం ద మ హా రా జు IV

అమోఘవర్షుని తరువాత క్రీ. శ. 919 ప్రాంతమున గోవిందుడు సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. ఇతడు అపరమన్నధుడని ప్రేమరసైక లోలుడని నదా నృత్తకి పరివృతుడై ఇంద్రభోగముల తులతూగు చుండెడివాడని రట్టరాజు ఖరేపట్టణ శాసనములో గలదు. గంగాయమునా

(28) తన్నప్తా శ్రీంద్రరాజః ప్రథిత. పృథుయశాస్సార్వభౌమః ప్రజాతః
శ్రీమా న మోఘవ ర్రోభో తాస్యసుతం సమూల ముత్థూల
గోజ్జగ మన్యాయకృతం సామోఘమయశాత్ పృథ్వీమ్.

నదులు ఇతని రాజప్రాసాదములు. (29) దీనినిబట్టి ప్రయాగ ఇతని రాజ్యమున నున్నట్లు ఊహింపవచ్చును. కాని అచిరకాలమున కన్యాకుబ్జమును మహిషాలుడు పునరాక్రమించినాడు.

వేంగీరాజు చాళుక్యభీముడు గోవిందుని సైన్యమును ఓడించి నాడు. భీముడు క్రీ. శ. 934 లో సింహాసనమధిష్టించినాడు. కావున గోవిందుని అవసాన కాలమున చాళుక్యవిజయము సిద్ధించి యుండును.

కృష్ణరాజు దివాలి కర్వడ్ శాసనములలో గోవిందుడు భోగలాల నుడై విషయలోలత్వమున నశించినట్లు గలదు. పంపడు వ్రాసిన విక్రమార్జున విజయములో గోవిందుని పతనము అభివర్ణితము. చాళుక్యవిజయాదిత్యుడు అరికేసరి కలిసి బద్దెగ దేవునికే రాజ్యము సోక్రమించునట్లు చేసినారు. గోవిందుని సామంతులు ప్రజలు విప్లవమును నెలకొల్పి అతని పినతండ్రియైన అమోఘవర్ధనకు కిరీటుమును నమర్పించినారు. రాష్ట్రకూటు రాజ్యమును కాపాడుటకు సింహాసనము నధిష్ఠింప అమోఘవర్ధని వేడినట్లు గలదు. (30) అమోఘవర్ధుడు లేక బద్దెగదేవుడు పుణ్యాత్ముడని అపరాజితుని శాసనములో ప్రశంసితుడు. భద్వైదేవుని దానశాసనము అమోఘవర్ధుడు తన అంతరాత్మను రాజ్యమును అభిషేకజలములచే పరిపూత మొనర్చి కొనినట్లు వచించుచున్నది. (31)

(29) యదనిందిత రాజమందిరం నను గంగాయమునా చ సేవతే

(30) దివాలి కర్వాడి శాసనములు

సామంతైరధ రట్టరాజ్య మహిమాలం భాధమభ్యర్థితః

(31) అభిషేక జలేన నమంత పశ్చియుః (7) సముచ్చ్యత్

యేన ధనానీవ నులాదనీ యతాత్మా పరాంశుద్ధిమ్॥

అమోఘవర్షుడు అతని కుమారుడు కృష్ణరాజు **iii** కూడ చేదిరాజు కన్యకలను వివాహమాడినారు. చేదిరాజు యువకుడైన కృష్ణుడు గోవిందునిపై నెలకొల్పిన విప్లవమునకు దోహదము కల్పించి కిరీటమును అమోఘవర్షునకు అందునట్లు చేసియుందురు. చేది రాజాస్థానములో వసించిన రాజశేఖరుని విధ్వంసాలభంజికలో ఈ చారిత్రక సన్నివేశము యొక్క క్రిసిడలు ప్రతిబింబించి నేటికిని నిల్చియున్నవి. అందు చేదిరాజాస్థానమున ప్రవాసిగా కుంతలదేశాధీశుడగు చండసేనుడు వసించినాడు.

పయోషిణీ నదీతీరమున జరిగిన మహాయుద్ధమును చేదిసేనలు జయమునుగడించి కుంతలదేశాధీశునికి స్వారాజ్యకిరీటమును సంపాదించి యిచ్చినవి. ఇందు పాత్రల నామములు చారిత్రపురుషుల నామములకు భిన్నములు. గోవిందుని పక్షమున ఎవ్వరు పోరాడిరో తెలియరాదు. శీలాహార శాసనము కర్కరుడు, రాష్ట్రకూట సామంతుడు గోవిందుని పక్షమున పోరాడినట్లు అమోఘవర్షుడు జయించినట్లు సూచించుచున్నది. (32)

గోవిందుని శాసనములు క్రీ. శ. 934 వరకు గలవు. అమోఘ వర్షుని శాసనము క్రీ. శ. 937 సెప్టెంబరు 7 వ తేదీన గలదు. కావున గోవిందునిపై విప్లవము ఈ మధ్య మూడు సంవత్సరములలో జరిగి యుండును.

అ మో ఘ వ ర్ష డు III

మూడవ అమోఘవర్ష మహారాజు క్రీ. శ. 937 నుండి 940 వరకు పరిపాలించినాడు. కాని రాజ్యభారము యువరాజు కృష్ణుడు వహించి

(32) శ్రీ మన్మర్కర రాష్ట్రకూట కటుకే నద్వంశ సంహర్షతో
రాద్ర ద్రోహదవ ప్రతాప శమనం నిత్రీంశ ధారాజలైః॥
యేనా కారి శమన్ భూతేంద్ర ధనుషా భూషాశ్మభి విద్వితాః।
భూతి శ్రీ ఘరమోఘవర్ష సుఘనో ౭ నద్భుతి విధ్వంసనాత్.

యుండును. గంగరాజు పుత్రుడు భూతుంగునకు (ii) అమోఘవర్షుడు తన పుత్రిక నిచ్చి వివాహమొనరించెను.

యువరాజు కృష్ణుడు దంతిగుని వప్పగుని సంహరించినాడు. వారు గంగవాడిరాజగు రాచమల్లుని సామంతులు. తరువాత రాచమల్లుని ఎదుర్కొని సంహరించినాడు. అప్పుడు బావ మరది యైన భూతుగుని గంగరాజసింహాసనమున ప్రతిష్ఠించినాడు. ఇనముద్రు శాసనము, క్రీ. శ. 937 సెప్టెంబరు 7 వ తేదీన అమోఘవర్ష చక్రవర్తి రాజ్య కాలమున నున్నది. అందు పలేయార్ దేవుడు శ్రీపురమున పొండ్య రాజును సంహరించినట్లు ఇంద్రుని కుమారుడు పల్లవరాజును ఓడించి నట్లు మహాభుజుడైన కన్నరదేవుడు గంగపెరుమదిని జయించి గంగరాజ్యమును భూపల్ల భునకు ఇచ్చినట్లు చెప్పుచున్నది. పొండ్య పల్లవరాజు కథనమునకు సంబంధించిన చారిత్రకాధారములు లేవు. కాని ఈ శాసనములోని గాంగవాడి కథనము రాచమల్లుని గాథయే.

కృష్ణరాజు దక్షిణమునుండి ఉత్తరమునకు సేనలను మరలించి భార్యమాతృవంశమునకు చెందిన చేదిరాజ్యమును జయించినాడు.

కాలంజర, చిత్రకూటుదుర్గములను కృష్ణరాజు ఆక్రమించినాడు. గుర్జరరాజు వానిని తిరిగి జయించు ఆశను వదలినాడు. జూరి దగ్గర దొరికిన శిలాశాసనము ఈ విషయమునే దృఢపరచుచున్నది. అది కర్ణాటభాషలో నున్నది. కన్నరదేవుని ప్రస్తుతి గలదు. కావున ఉత్తరమున దొరికిన కన్నడ శిలాశాసనమునుబట్టి కాలంజరీ చిత్రకూటుదుర్గములను కృష్ణరాజు జయించినాడనుటలో విప్రతిపత్తి లేదు. ఈ సామ్రాజ్యము లన్నియు దివాలి శాసనములో కృష్ణమహారాజు షట్టాభిషేకమునకు పూర్వమందే అభివర్ణితములు. కృష్ణుడు యువరాజుగ మన్నన్పృడి దంతిగ వప్పగ రాచమల్లుల సంహారము చేది దండయాత్ర చిత్రకూటు

దుర్గాక్రమణము ఇత్యాది సన్నివేశములు క్రీ. శ. 940 పూర్వము జరిగినవి.

శ్రావణబెల్గోలాలో ఒక శాసనములో గంగవజ్రరాజు సేవకు డొకడు చెల్లచెదనైన సేనలను పురికొల్పికొని వద్దిగ దేవుని కోనేయ గంగుని సేనలు పారిపోవునట్లు ఎదుర్కొనిన కథనము కలదు. వద్దెగ దేవుడు లేక బద్దెగ దేవుడు అమోఘవర్షునికి నామాంతరము. దీనినిబట్టి కూడ గంగవాడియుద్ధము అమోఘవర్షుని కాలముననే కృష్ణరాజు యువరాజుగ నున్నపుడే జరిగినట్లు ఋజువగుచున్నది.

కృష్ణమహారాజు iii

అమోఘవర్షుని అనంతరము కృష్ణమహారాజు సింహాసనమును క్రీ. శ. 940 ప్రాంతమున అధిష్టించినాడు. అతడు యువరాజుగ నున్న పుడే పీరుడుగ ప్రసిద్ధిగాంచినాడు.

దక్షిణమున గంగవాడిని అతని బావమరది భూతుగుడు పరిపాలించెను. బాణరాజు విక్రమాదిత్యుడు iii అతనికి మిత్రుడు. చోళ రాజు పరాంతకుడు బాణవాడిని జయించి గంగబాణరాజు పృథ్వీపతి ii హస్తమిల్లుని నిలిపినాడు. విక్రమాదిత్యునకు సహాయము చేయుటకు దక్షిణమున రాష్ట్రకూటరాజ్యమును విస్తరించుటకు చోళరాజ్యముపై కృష్ణమహారాజు దండెత్తినాడు.

పరాంతకరాజు కన్యాకుమారి శాసనములో అతడు కృష్ణరాజును ఓడించి వీరచోళ బిరుదు వహించినట్లు కలదు. క్రీ.శ. 944 కు పూర్వము యుద్ధములోని పతనోత్థానములను బురస్కరించుకొని ఒకప్పుడు ఆ శాసనము వెలువడి యుండును. కాని తొండై మండలమును కృష్ణరాజు జయించి పరిపాలించినట్లు బలవత్తరమైన చారిత్రకాధారములు లభించుచున్నవి. దక్షిణ ఆర్కాటుమండలములో కృష్ణరాజు 5 వ రాజ్య సంవత్సరమున అతని కాంచి తంజై విజయములను పేర్కొనుచున్నవి.

ఆ మండలములో ఉక్కలవిష్ణుదేవుని ఆలయములో కృష్ణరాజు 16 వ రాజ్యసంవత్సరమున శిలాశాసనము కాంచి, తంజాపురీవిజయములను బ్రస్తావించుచున్నది. చెంగల్పట్టు మండలములో 17, 19, రాజ్య సంవత్సరముల శాసనములు కన్నరదేవునివి కలవు. క్రీ. శ. 959 లో కృష్ణరాజు దక్షిణ ఆర్కాటు మండలములోని మేల్పత్తినుండి మండలాధిపతులకు రాజ్యభాగమును బంచుచున్నట్లు అతని కర్మాడ్ శాసనములో గలదు. వేలూరు మండలమున 26 రాజ్యసంవత్సరమున కృష్ణమహారాజు శాసనము కలదు. ఈ ఆధారములను బట్టి కృష్ణమహారాజు తొండై మండలమును ప్రత్యక్షముగ పరిపాలించినాడనుట పూర్వపక్షములేని సిద్ధాంతము.

సిద్ధలింగమదం శాసనములో 5 వ రాజ్యసం. కృష్ణరాజు కాంచిన తంజావూరును జయించినట్లు గలదు. అనగా క్రీ. శ. 945 ప్రాంతము. తక్కిలము యుద్ధము క్రీ. శ. 949 న జరిగినది. అంతవరకు తొండై మండలమును కృష్ణరాజు ఆక్రమింపలేదని కొందరి యాహా. కాని తక్కిల యుద్ధము కృష్ణరాజు పరిపాలనపై నెదుర్కొనుటకు పరాంతకుడు పన్నిన ప్రతిఘాతము.

క్రీ. శ. 949 లో ఉత్తర ఆర్కాటు మండలమున తక్కిలము వద్ద ఘోరయుద్ధము జరిగినది. యువరాజు రాజాదిత్యుడు చోళనైన్యమును నడపినాడు. రాష్ట్రకూటుల పక్షమున గంగవాడిరాజు భూతుగుడు వచ్చి చేరినాడు. అత్కూరు శాసనమునుబట్టి తాత్కాలికముగ రాష్ట్రకూటులు వెనుకంజ వేసినట్లు తోచుచున్నది. కాని, తరువాత భూతుగుడు విజృంభించి రాజాదిత్యుడు ఏనుగునుజంపి అంబారీలోని యువరాజును సంహరించినాడు. చోళశాసనములలో రాజాదిత్యుడు కృష్ణరాజుతో యుద్ధము చేసినప్పుడు అంబారీలో మరణించినట్లు గలదు. కర్మాడ్ శాసనములో కృష్ణరాజు పాండ్య కేరళ రాజులను జయించి

సింహళరాజు నుండి కప్పము గైకొనెనని రామేశ్వరమువద్ద కీర్తిలతను పాదుకొల్పెనని వాక్యములు యథార్థములు. యశస్తిలకమును సోమదేవుడు కర్పడ్ శాసనమునకు రెండునెలల తర్వాత అనగా క్రీ.శ. 959 మేలో కృష్ణరాజు పాండ్య చోళ, చేర, సింహళదేశాధిపతులను జయించిన చక్రవర్తి అని వర్ణించినాడు. గంగరాజ్యమును కృష్ణరాజు వలన సంపాదించిన భూతుగుడు అతనికి దక్షిణదండయాత్రలో కుడిభుజముగా తోడ్పడినాడు. ఇతని రాజభక్తికి పారితోషికముగా కృష్ణరాజు వనవాసి 12000, బెల్వల 300 కింశుతడ్ 70 బాగేనద 70 పురిగిరి 300 ఇచ్చినాడు. భూతుగుని శాసనములు క్రీ. శ. 953 ఏప్రియలు వరకు కన్పించుచున్నవి. ఇతని తరువాత ఇతని కుమారుడు నోలంబాంతక మారసింహుడు రాజైనాడు. ఇతడు కొల్లవరసి పుత్రుడు. రాష్ట్రకూట మహారాజు సోదరి పుత్రుడు కాదు. ఇతడు కూడ తండ్రివలె దండయాత్రలలో కృష్ణరాజునకు తోడ్పడినాడు.

ఉత్తరమున కృష్ణరాజు చేదిరాజ్యమును జయించిన తర్వాత యశోవర్మ బలవంతుడైనాడు. శ్రావణబెల్గోలా శాసనములో కృష్ణరాజునకై మారసింహుడు గుర్జురులను జయించి 'గుర్జరాజు'బిరుదమును వహించినట్లు గలదు.

బాడపరాజు ఆరంబాక శాసనములో చాళుక్య అమ్మరాజు ii ను యుద్ధమల్లువి పుత్రుడై బాడపుడు కర్ణరాజు సహాయముతో తరలించినట్లు గలదు. (33) కర్ణరాజు కన్నడములోని కన్నరరాజునకు సంస్కృతము వేంగీమండలమున గూడ తన ఆశితుని రాజుగ కృష్ణరాజు ప్రతిష్ఠించినాడు.

(33) ఆశిత్వ కర్ణరాజుఖ్య వల్లభం బాణపాధిపః

వినిగ్గమయ్య తం దేశాదమ్మ రాజారవ్యమూర్తితమ్,

కృష్ణరాజు కొల్లంగల్లు శాసనమును బట్టి క్రీ. శ. 967 ఫిబ్రవరి 17 వ తేదీన మరణించినట్లు తెలియుచున్నది.

దక్షిణభారత ద్వీపకల్పమున కృష్ణమహారాజు ఏకచ్ఛత్రాధి పత్యమును వెలయించినాడు. తొండైమండలము వేంగీమండలము గంగవాడి బాణమండలము అన్నియు అతని ఆశ్రితుల అధీనములు.

నిత్యవర్ష అమోఘవర్ష మహారాజు

కృష్ణమహారాజునకు ఒకపుత్రుడు గలడు. అతని కుమారుడే అర్వాచీనకాలమున ఇంద్రుడు IV కృష్ణమహారాజు పుత్రుడు తండ్రి కంటె ముందు గతించుటచేత మనుమడు ఇంద్రుడు బాలుడగుటచేత కృష్ణుని అనంతరము అతని సోదరుడు క్రీ. శ. 968 లో కొత్తిగుడు సింహాసన మధిష్ఠించినాడు. దివాలిశాసనములో కృష్ణునికి అనుగు తమ్ముడు జగత్తుంగదేవుడు కన్పించుచున్నాడు. అతడే కొత్తిగదేవుడై యుండవచ్చును. లేదా జగత్తుంగుడు వేరొక సోదరుడు కావచ్చును. కొత్తిగుడే అమోఘవర్షమహారాజు కావచ్చును.

కొట్టిగ మహారాజు కాలమున రాష్ట్రకూట రాజ్యము క్షీణించి నది. ఉత్తరముననుండి పరమారాజు కొత్తిగుని ఓడించి రాష్ట్రకూట రాజ్యమును కొల్లగొట్టి మాన్యకేతమును అగ్నిదగ్ధము చేసినాడు. పర మారాజు చాముండరాయని అర్ధన శాసనము క్రీ. శ. 1079 లో కర్ణాటాధీశులతో శ్రీహర్షుడు చేసిన యుద్ధములను ప్రస్తావించుచున్నవి. మాళవరాజుల ఉదయపురప్రళయినిబట్టి శ్రీహర్షదేవుడు కొట్టిగదేవుని లక్ష్మిని హరించినట్లు తెలియుచున్నది. (34) శాయక లేక శ్రీహర్షుని తరువాత రాజ్యమేలిన వాక్పతి ప్రథమదానశాసనము 974 - 975 లో గలదు. భూట్టిగరాజు తరువాత రాజ్యమేలిన కర్కుని శాసనము క్రీ. శ.

(34) శ్రీహర్షదేవయితి భూట్టగ దేవలక్ష్మి జగ్రాహ యో యుధి.

972 లో కలదు. కావున శ్రీహర్షుడు కొట్టిగుడు సమకాలీనులు. 'పైయలత్తి, ని రచించిన ధనపాలుడు తన గ్రంథమును ధారానగరములో విక్రమసంవత్సర 1029 లో అనగా క్రీ. శ. 972 - 73 లో మాన్య కేతమును మాళవదేశాధీశుడు కొల్లగొట్టినపుడు వ్రాసినట్లు చెప్పినాడు. పరమారాజాననములు మాన్యకేతవిధ్వంసమును పేర్కొనుచున్నవి.

కొట్టిగరాజు మాన్యకేత విధ్వంసకాలముల సింహాసనమున నున్నాడు. కాని 972 లో క్రీ. శ. 972 లో కర్కరాజు ii శాసనము గన్పించుటచే పరమారుతో యుద్ధముచేయుచు కొట్టిగరాజు మరణించినట్లు ఊహింపవచ్చును.

క ర్క మ హా రా జు - II

కొట్టిగమహారాజు పరోక్షమున క్రీ. శ. 972 లో కర్కమహారాజు సింహాసనమును అధిష్టించినాడు. ఇతడు కొట్టిగమహారాజు సోదరుడైన నిరుపముని పుత్రుడు. ఈ నిరుపముడు జగత్తుంగుడు భిన్నవ్యక్తులగునో కారో చెప్పలేము. క్రీ. శ. 972 లోని సోరబుశాసనము కర్కమహారాజును పేర్కొనుచున్నది.

కర్కశాసనములో అతని కీర్తి ప్రతాపములు వర్ణితములు. పాండ్యులను భీతచిత్తులను జేసినాడు. గుర్రులను చోళులను ఓడించినాడు. హూణులను ఎదిరించినాడు. కాని ఈ విజయములకు వేరు దర్శనములు లభించుట లేదు. విక్రమాదిత్యుని గడగ్ శాసనములో రాష్ట్రకూటరాజ్యవతనము శ్రీముఖనామ సంవత్సరముగా నున్నది. అయిన శక 895 అనగా 973 మార్చి 974 మార్చి లోపున కర్కమహారాజు రాజ్యము అంతరించినది. కర్కమహారాజు శాసనము 973 జూలై వరకు కన్పించుచున్నది. చేదిరాజునకు మేనల్లుడైన తైలరాజు రాష్ట్రకూటరాజ్యముపై దండెత్తి కర్కరాజును ఓడించి సామ్రాజ్యమును ఆక్రమించినాడు.

రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్య విచ్ఛిత్తి అత్యద్భుతసన్నివేశము. క్రీ. శ. 967 రాష్ట్రకూట చక్రవర్తి కృష్ణమహారాజు దక్షిణాపథము నంతయు ఏకచ్ఛత్రాధిపతియై పరిపాలించినాడు. క్రీ. శ. 973 డిశంబరు ప్రాంతమున అతని తమ్ముడు పుత్రుడు కర్కమహారాజుతో రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము అస్తమించినది. కర్కమహారాజు కర్దశాసనములో పాండ్య, చోళ, గుర్జర విజయముల చారిత్రకత అటుంచ, ఆ రాజులందరు రాష్ట్రకూటరాజ్యమునకు శత్రువులనుట సత్యము. కృష్ణుడు చేదిరాజు లనుగూడ ఎదుర్కొనినాడు. ఉత్తరమున పరమారులు ప్రబలశత్రువులు. వారిపై ఔదాసీన్యము వహించినాడు. చేదిరాజు యువరాజు మేనల్లుడు తైలరాజు, రాష్ట్రకూట రాజ్యముపై దండెత్తునపుడు అతనికి చేది, పరమార, కాంచి, పాండ్య గుర్జర రాజుల సహాయముతోపాటు రాష్ట్రకూటసామంతుల తోడ్పాటుగూడ లభించియుండును. తైలరాజు భార్య జాకవన్ రాష్ట్రకూట వంశకన్యక. రెండు సం. పూర్వము రాష్ట్రకూటరాజధాని మాన్యకేతముతోపాటు సామ్రాజ్యకీర్తి ప్రతిష్ఠలు గూడ అగ్నిదగ్ధము లైనవి.

రాష్ట్రకూట చరిత్ర

సంఘవృత్తములు

క్రీ. శ. 7, 8, 9, 10 శతాబ్దాలు.

రాజ్యతంత్రము

రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున మహారాజు లేక చక్రవర్తి సర్వాధికారి. రాజ్యతంత్రమున సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడు. రాజ్యాధికారము వంశ పారంపర్యము. రాజు యువరాజును సామాన్యముగ జ్యేష్ఠకుమారుని అభిషేకించును. మౌక్తికహార యౌవరాజ్యపదవికి లాంఛనము. (1) చక్రవర్తి పరోక్షమున యువార్హు సర్వాధికారములు

(1) EI IV p 242 తండ్రితో గోవిందుని III వాక్యముచుబట్టి.

నిర్వహించెడివాడు. చక్రవర్తి సర్వసైన్యాధిపతి దండయాత్రలను ప్రత్యక్షముగా నడపు చుండెడి వాడు. యువరాజు కూడ సేనాపతియై చక్రవర్తి పరోక్షమున ప్రత్యక్షమున దండయాత్రలు నడపినాడు. రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున యువరాజులను రాష్ట్రములకు రాజప్రతినిధులనుగా నియమించు ఆచారము మారినది. రాజపుత్రులు రాష్ట్రములకు రాజప్రతినిధులు. యువరాజు రాజధానిలో చక్రవర్తితో నుండెడి వాడు. గోవిందుని కాలమున మాత్రము సామంతులు విప్లవము నెలకొల్పి అతనిని పదభ్రష్టుని చేసి అమోఘవర్షునకు కిరీటుమును అర్పించినారు.

రాజాస్థానము

రాజాస్థానమున గజ, తురగ, భట యూధములతో పరివేష్టితుడై చక్రవర్తి కొలువు దీర్చెడివాడు. ఆస్థాన పరిసరముల దండయాత్రలలో జయించిన అశ్వదళములను గజయూధములను ప్రదర్శించెడివారు. సువర్ణరత్న ఖచితమైన కుండములను ముఞ్జాలహారములను చక్రవర్తి ధరించెడివాడు. (2) దాసీకన్యకలు పరిచర్య చేయుచుండెడివారు. కృష్ణరాజు ఆస్థాన నర్తకిగణము సుకుమారహస్తవిన్యాసముచే నుందరనాట్యచారణము చే హావభావములను మనోజ్ఞముగ అభినయించి పౌరాంగనలను సంతోషింపజేసెడి వారని కల్పశాసనములో గలదు.

ఆస్థానమును అమాత్యులు కవులు దండనాథులు జ్యోతిష్కులు పురోహితులు నిగమనభాష్యక్షులు అలంకరించెడివారు.

అమాత్యవర్గము

భారతీయ రాజ్యతంత్రమున అమాత్యవర్గము ప్రాచీనకాలము నుండి ప్రాముఖ్యమును వహించినది. రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము ఈ సూత్రమునకు అపవాదము కాదు. ఇవి కృష్ణరాజు

సంధివిగ్రహకారుడు. అతని కుడిభుజము. (3) 'తస్యయః' ప్రతి హస్తో² భూత్ప్రియో దక్షిణహస్తవత్' అని వర్ణనగలదు. 'ప్రధాని' రాజు యువరాజు తరువాత స్వాధికారి. అర్వాచీనకాలమున గోప నుని ప్రధానిని గురించిన ప్రశస్తినిబట్టి ప్రధాని ప్రాముఖ్యము స్వయం వ్యక్త మగుచున్నది. (4)

రాష్ట్రస్య పుష్టిః స్వజనస్య తుష్టిః
ధర్మస్య వృద్ధి స్సకలార్థ సిద్ధిః
నందంతి సంతః ప్రసరంతి లక్ష్మీః
శ్రీ చంగ దేవే సతి సత్ ప్రధానే.

అమాత్యులు "పారగో రాజవిద్యానాం కవిముఖ్యః ప్రియంవదః" అని రాజవిద్యాపారగులు కావలెనను సూచన కలదు. (5) సోమ దేవుడు అమాత్యులు ధీరులు సేనానులునై యుండవలెనని వచించినాడు. దక్షిణాపథమున మంత్రులు దండయాత్రలను సేనానులై నడిపించినారు. నోలంబాంతక మారసింహుని అమాత్యుడు చాముండ రాయడు గోనూరుయుద్ధమున నోలంబుల నోడించినాడు. (6) మంత్రులను సైన్యమునుండి కూర్చుకొనుట దక్షిణాపథమున ప్రాచీనా చారము. అర్వాచీనకాలమునగూడ మంత్రులు సేనలను నడపించివ దండనాయకులు. మంత్రులు సామంతరాజులవలె పంచమహాశబ్దము లకు అధికారులు. సామంతులు ప్రధానికి నమస్కరించెడివారు. 'శ్రీ సేషణాఖ్యేన నృపేణ ప్రధానయుక్తేన విచార్య హట్టద్వయం దత్తమ్' అన్న అర్వాచీన రాజ శాసన వాక్యముచుబట్టి రాజులు ప్రధానిని సర్వ

(3) E I IV p 60

(4) I A VIII p 41

(5) See No. 3

(6) E I, V p 173

విషయముల సంప్రదించుచుండిరనుట విడితము. మహాసంధివిగ్రహ కుడు రాజశాసనములను దానపట్టములను ప్రచురించు అధికారి. మితాక్షరిలో ఉదాహృతమై ఒక శ్లోకములో సంధివిగ్రహకారి స్వయముగా రాజశాసనములను ప్రచురించునని కలదు.

సంధివిగ్రహకారీ తు భవేద్య స్తస్య లేఖకః
స్వయం రాజ్ఞానమాదిష్ట స్స లిఖే ద్రాజశాసనమ్.

మహాసంధివిగ్రహకుని క్రింద అనేక సంధివిగ్రహకు లుండెడి వారు. దానశాసనములకు మాతృకలు ఈ మహాసంధివిగ్రహకుని ఆధీనములో నుండెడివి. సామాన్యముగ దానశాసనములు తామ్ర శాసనములు. కర్కరాజు సూరత్ తామ్రశాసనము చిట్టచివర ఆ శాసనము యథామాతృకమని ఆస్థానామాత్యుడు పరిశోధించినట్లు కలదు. పోయిన దానశాసనములను విచారణచేసి తిరిగి గ్రహీతకు ఇచ్చెడి వారు. (7) క్రీ. శ. 997 లో అపరాజితుని భదనశాసనమునకు మాతృక స్థానక నిక్షిప్తమైనట్లు గలదు. త్రిన్నగ్రామమును ధ్రువమహారాజు i ఒక బ్రాహ్మణునికి దానము చేసినాడు. రెండు పురుషాంతరముల తరువాత ధ్రువరాజు ii అతని మనుమడు ఆ దానశాసనమును తిరిగి నెలకొల్పినాడు. గుజరాతు రాష్ట్రకూటువంశము అంతరించినప్పుడు ఆ రాజవంశీయులు ఇచ్చిన ప్రాచీనశాసనమును పునఃప్రతిష్ఠించుటకు ఇంద్రమహారాజు iii దగ్గరకు గ్రహీతవంశీయులు వచ్చినారు. దీనిని బట్టి లేఖకశాఖ మహాసంధివిగ్రహకుని అధ్వర్యమున నేటి రిజిస్ట్రేషను శాఖవలె విలసిల్లినది. మహాక్షపాటులిక, శాసనాధికారి ఈ ఉద్యోగి నామాంతరములు. ఇతనిక్రింద అనేక కరణులు ఉండెడివారు.

(1) దౌలతాబాదు శాసనము. భో. జ. E I, v, p 208

రాజ్యాంగ విభాగములు

దేశము, రాష్ట్రము, విషయము, వాడి, భుక్తి, గ్రామము కుగ్రామము మున్నగునవి సామ్రాజ్యములో అంతర్భాగములు. రాష్ట్రములను రాజపుత్రులు రాజప్రతినిధులై పరిపాలించినారు. కొన్ని గ్రామములు కలిసిన ఒక భుక్తి. ప్రతిష్ఠానభుక్తిలో ద్వాదశగ్రామకూటుక సంకలితమైన 500 గ్రామములు గలవు. (8) సారకచ్చద్వాదశగ్రామ, వపులల్లద్వాదశగ్రామ, రురిధదశక, సిహిరిద్వాదశ, పురిగేరి, ఉప్పలికా, కర్పటవాణిజ్య వటుపత్రక మున్నగునవి ప్రతిష్ఠానభుక్తిలోని గ్రామ కూటుములు. ఇట్లే హర్షపుర, అర్ధాష్టశతక, పతతూరు ద్వివహన్ర, అలతగేనప్తత మున్నగు నామములనుబట్టి గ్రామములను కూటుములుగా విభజించెడివారు. నగరములు పౌరపతులు లేక నగరపతులు పరిపాలించుచుండెడివారు. ఇట్లే బనవాసి 12000, అనిన 12000 గ్రామములుగల బనవాసిరాష్ట్రముని నిర్వచనము. కాని గంగవాడి 96000 అనిన 96000 గ్రామములుండుట ఆ చిన్న రాష్ట్రములో అసంభవమని రైసుగారి పూర్వపక్షము. కాని 'వాడి' లేక 'నాడు' అనిన నహస్రగ్రామసంపుటమని ఒకప్పుడు నహస్రగ్రామములేని చోట్ల కూడ 'నాడు' అను నామము వర్తించినదని గంగవాడి 96000 అనిన 96 నాడులు కలిసిన రాష్ట్రమును సూచన అని దీనిని నమర్థింప వచ్చును. కాక, బనవాసి 12000 ఆ రాష్ట్ర జనసంఖ్యను దాని పన్నును గాని సూచించుచున్నదని అర్థము చెప్పటకు పీలులేదు. బనవాసి రాజప్రతినిధి బంకేయుడు తన పుత్రుని నిత్యంతిగె 12 కు పరిపాలకునిగా నియమించినాడు. (9) బుద్ధహర్షుడు శిఖరిక ద్వాదశ పరిపాలకుడు (10) దీనినిబట్టి బుద్ధవర్షుని పరిపాలనలో 12 గురు జనసంఖ్య కలదని లేక

(8) గోవిందుని ప్రతిష్ఠాన శాసనము.

[9] E I VII p 214

[10] E I, III p 54

12 సువర్ణనాణెములు అతని అదాయమని చెప్పవలసిన విచిత్రస్థితి ఏర్పడరాదు.

‘సారకచ్చ ద్వాదశ గ్రామాభ్యంతరే లింబారికా గ్రామః మజ్జంతియ సప్తతిగ్రామ భుక్త్యంతర్గత తావేయురగ్రామః పురాప్రభృతి చతుర్దశ శతగ్రామసమన్వితాం సమస్తకోంకణభువమ్....’

అను శాసనవాక్యములను నిదర్శనముగా గ్రహింపవచ్చును.

రాష్ట్రపతి లేక రాష్ట్రమును పాలించు రాజప్రతినిధికి గ్రామములను భూములను దానముచేయు అధికారములేదు. అది రాజునకు మాత్రమే కలదు. సుప్రసిద్ధసేనాని బంకేయుడు, బనవాసి రాష్ట్ర రాజప్రతినిధి జై నాలయమునకు ఒక గ్రామమును దానము నల్పుటకు రాజుజ్ఞను వడసినాడు. స్తంభుడు గంగవాడి రాజప్రతినిధి క్రీ. శ. 802 లో మన్నెతామ్రశాసనమున తమ్ముడైన గోవిందరాజుడేవుని ఆజ్ఞప్తయందుకొని దానము చేసినట్లు గలదు. (11) విజ్ఞానేశ్వరుడు యాజ్ఞవల్క్యస్మృతిలో భూమిని రాజు దానము చేయవలెను గాని రాజోద్యోగులు చేయరాదను నిషేధము దక్షిణాపథమున అలనాటి ఆచారమును సంగ్రహించినాడు.

విషయపతులను భోగపతులను మహారాజు స్వయముగా నియమించెడివాడు. కొందఱు విషయాధిపతులు సామంతరాజు మర్యాదల ననుభవించినారు. దీనికి కారణము వంశమర్యాద. రాష్ట్రాధిపతి విషయాధిపతి పదవులు కొన్ని వంశపారం పర్యములు. విషయపతికి పన్ను వనూలు ముఖ్యధర్మము. దానశాసనములను పంరక్షింపవలెనని విషయపతికి అనేక దాన శాసనములను నిర్దేశము కలదు. ఇట్లే భోగపతి భుక్తిని పరిపాలించెడివారు. గ్రామకూటుములను దేశగ్రామకూటుడను ఉద్యోగి పరిపాలించెడివాడు. వంశపారంపర్యమైన

ఈ పదవికి దేశగ్రామకూట క్షేత్రమును పన్నులేని భూములు సంక్రమించెడివి. ఈ పదవికి కర్ణాటమున 'నాల్గవుండుడు' అని పేరు. బెల్గావి 300 పాలకుడు దేవనయ్య ఒక దేవాలయమునకు నేతిమీద రాబడిని దానము చేసినాడు. కూరగాయలు, నెయ్యి పాలు మున్నగు సర్వపదార్థములమీద 'భోగకరి' అను పన్ను ఉండెడిది. ఇది ధనముగా గాక పదార్థరూపమున రాజోద్యోగులకు చెందుచుండెడిది. ఈ భోగకరిని ఉద్యోగులే జీతముగా అనుభవించెడివారు. అందుచే దేవనయ్య 'నేతి' పన్నును దేవాలయమునకు సమర్పించి నాడు.

పురములను పురపతి లేక నగరపతి పరిపాలించుచుండెడివాడు. ఈ ఉద్యోగులు కొందఱు సేనానులు. రుద్రపయ్య సారవతూరు పురపాలకుడు కృష్ణమహారాజు iii అంగరక్షకుడు. పురపతికి తోడ్పడుటకు పౌరసంఘములు లుండెడివి. ఇట్టి సంఘములు మౌర్య చాళుక్య సామ్రాజ్యములలో గూడ కన్పించుచున్నవి. గుణపురమున (కొంకణ్) పౌరసంఘములో అంబుశ్రేష్ఠి, వప్తయ్య శ్రేష్ఠి, చేలప్ప అనువర్తకుడు, గోవనేయుడను బ్రాహ్మణుడు మున్నగు వారుండిరి. (12) 2వ కృష్ణరాజు కాలమున ఐహోలులో పౌరసంఘమున్నది.

రాజశాసనములను చారులు ఉద్యోగులకు అందించెడివారు. 'వల్లభాజ్ఞా సంచారిణః' అను వాక్యము ఈ విషయమును స్వయం వ్యక్తముచేయుచున్నది. సుప్రసిద్ధ పండితులును వల్లభిరాజ్యములో ఉన్నతపదవుల నధిష్ఠించినట్లు చీనాయాత్రికుడు ఇట్సింగ్ చెప్పుచున్నాడు.

రాజోద్యోగులు రాజభక్తిపరాయణులు. రాజతరంగిణిలో రాజోద్యోగులు రాజమరణమున చితిపై మరణించుచున్నట్లు గలదు.

'అబుజైద్' అను నమకాలినుడు ఈ విషయము ప్రస్తావించినాడు. షట్టాభిషేకవహోత్సవమున రాజభక్తి పూరితులైన ఉద్యోగులు మంత్రాక్షతములను గైకొందురు. ఇట్లు అక్షతలను పరిగ్రహించిన వారు రాజు మరణించినప్పుడు మరణింపవలెను. కేరళదేశమున మార్కోపోలో ఈ ఆచారమును 13 వ శతాబ్దిలో దర్శించినాడు. తెల రాజు మరణించినప్పుడు అతని అనుగుసేనాని చొప్పనదేవుడు ప్రతిజ్ఞానుసారము అగ్నిని ప్రవేశించి స్వర్గమును చేరినట్లు శిలాశాసనములో గలదు. (13) అర్మల్ గాడు శాసనములనుబట్టి గంగవాడి పాలకుడు సీతిమార్గుడు మరణించినప్పుడు ఇద్దరు రాజభక్తులు అగ్నిప్రవేశమొనరించినట్లు తెలియుచున్నది. ఈరాజభక్తుల కుటుంబములకు గౌరవభృతులు ఈ శాసనములు గల్పించుచున్నవి. తెలుగులో 'రాచపీనుగ తోడులేకుండ చావదు' అనునది ప్రాచీనసుభాషితము.

మ హా మ్మ దీ యు లు

రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున మహమ్మదీయులను మహమ్మదీయులే కాసించినారని, అబుల్ ఇష్టన్ ఆల్ ఇస్తఖోలి, ఇబన్ హకూల్ చెప్పినారు. (14) అనగా మహమ్మదీయ వివాదములను మహమ్మదీయ ఖాజీలే పరిష్కరించి తీర్చుచెప్పెడి వారు. కాని మహమ్మదీ యాధికారులు శాసనములలో కన్పించుట లేదు.

గ్రా మ ప రి పా ల న

గ్రామకూటుడు మహారాష్ట్రమున, గావుండను కర్నాటమున గ్రామాధికారులు. గ్రామములలో వయస్కులందరు యద్ధకుశలులు. ఒక శాసనమున గాజువర్తకులు శత్రుసైన్యమును తరిమినట్లు కలదు.

[13] E. O. VII,

[14] Elliot ip 27 & p 34

(15) గ్రామములమధ్య అన్యోన్యకలహములలో మరణించిన వీరులు శిలాశాసనములలో గన్పించుచున్నారు. (16) ఈ వివాదములు సామాన్యముగ పచ్చికబయళ్ళను గురించి బంజరుభూములను గురించి రేగుచుండెడివి.

గ్రామము కోసమై, గ్రామములోని గోవులకోసమై ఆత్మార్పణము గావించుకొనిన గ్రామవీరుల అద్భుతకథనములు శిలాక్షరములుగా చరిత్రలో తెరచాటున నిల్చియున్నవి. రాజులు అంతఃకలహములను దేశీయులలో పౌరుషచిహ్నము గావించి ఇట్టి యోధులను సైన్యములో చేర్చుకొనుచుండెడివారు. గ్రామములోని ప్రతి రాజశాసనము గ్రామాధికారిని పేర్కొనుచున్నది. గ్రామాధికారి గ్రామమును దొంగలనుండి దోపిడినుండి సంరక్షించుచుండెడివాడు.

గ్రామములో కొన్ని బ్రాహ్మణాగ్రహారములు. బ్రహ్మదాయ గ్రామము లుండెడివి. గ్రామాదాయము రాజునకుబదులు బ్రాహ్మణులకు చెందిన అవి బ్రహ్మదాయగ్రామములు. వీరి గ్రామములోని భూములు వ్యవసాయకులవి. రాబడి బ్రాహ్మణులది. అగ్రహారగ్రామములలోని భూములుగూడ బ్రాహ్మణులు అనుభవించెడివారు. వీనికే భూమిపన్ను లేదు.

గ్రామములలో మహాజననభ లుండెడివి. ఈ మహాజననభలు అగ్రహారములలో ఈ మహాజననభలు ప్రతిపత్తి ననుభవించినవి. సొరతూరు శాసనములో కృష్ణరాజు iii కాలమున పన్నుగా నిచ్చెడి వంట చెఱుకును మహాజనులు దేవాలయమునకు ఇచ్చుటకు ఆభిలషించిరి.

[15] E C VIII Sorab no 590

[16] Sorab 102, 216, 328, 351, 454, 455 etc.

గ్రామాధికారి వారి అభిమతమును నెరవేర్చుటేగాక వారి పాదముల కడిగి 12 మత్తరుల భూమినిగూడ దానము చేసినాడు (17)

గోవిందుని iii రథనపుర శామశాసనములో 40 మహాజనుల సభను పేర్కొనుచున్నది. అందు ముఖ్యులు 10 మంది బ్రాహ్మణులు కలరు. (18) క్రీ. శ. 917 లోని హత్తిమత్తూరు శాసనములో 50 వ్యవసాయకుల మహాజనసభ గలదు. జయసింగయసెట్టి, జమ్మిసెట్టి, మాలిసెట్టి, నామిసెట్టి, కాంతిసెట్టి ముఖ్యులు. మహారాష్ట్రమున ఈ గ్రామసభలకు 'మహారట్టర' ము లనిపేరు. 'మహారట్టరాధికారిణి' అను వాక్యమునుబట్టి ఈ సభకు అధికారవర్గమున్నట్లు ఊహింపవచ్చును.

మహాజనములు ప్రజోపయోగకరములైన విధులను నిర్వహించు చుండెడివి. గ్రామములోని రాబడి మేలావరము, కూడివరము అని ద్వివిధము. మొదటిది కేంద్రపభుత్వమునకు చెందును. రెండవది స్థానికమహాజనమునకు ప్రజోపయోగమునకై వినియోగింపబడును. కూడివరము సామాన్యముగ రాబడిలో 15% ఉండును. వివాదములను మహాజనములే పరిష్కరించెడివి. మహాజనసభ తీర్పుచెప్పిన తరువాత గాని రాజాస్థానమునకు వివాదములు రాకూడదు. దక్షిణాపథమున రాష్ట్రకూటు రాజ్యమునకు సమకాలీనుడైన సామదేవుడు రాజాస్థానము నకు పూర్వము గ్రామసభలే వివాదపరిష్కారమును నల్పునని చెప్పినాడు. (19) పీనికే పంచాయితీలు అని అర్వాచీనకాలమున నామ మేర్పడినది. ఈ సభలు దేవాలయమండపములలో సమావేశ మయ్యెడివి. కొన్ని గ్రామములలో కడియూరులో వలె న్యతంత్రభవనము

[17] Altalaer p 195

[18] E I, VI p 242

(19) గ్రామే పురేవా వృత్తో వ్యవహార స్తస్య వివాదే తదా రాజాన ముపేయాత్.

లుండెడివి. (20) గ్రామసభాభవన నిర్మాణమునకు దానశాసనములు గలవు. (21) క్రీ. శ. 865 లో మంత్రవాడి శిలాశాసనములో సమావేశమైన సభకు నాగదేవుడు అధ్యక్షుడు.

ఆదాయ వ్యయములు

దానశాసనములనుబట్టి మహమ్మదీయ వర్తకుల వాక్యములను బట్టి అలనాటి ప్రభుత్వాదాయ వ్యయములను ఊహింపవచ్చును. 'ఉద్రంగ, ఉపరికర,' అను పన్నులు కన్పించుచున్నవి. వీనినే భాగకర, భోగకర, అని మరికొన్ని శాసనములు పేర్కొనుచున్నవి. ఇవి గాక భూతోత్పత్తప్రత్యయశుల్కము, సిద్ధాయము, ఛాతభకుప్రవేశదండము, రాజసేవకానాం వనతి దండ ప్రయాణదండములు మున్నగు పన్నులు కన్పించుచున్నవి. 'రాజభూమి మీది ఆదాయములో షష్ఠాంశమును గ్రహించును,' అని సుస్కృత కావ్యములలో గలదు. కావున 'అంశకర' లేక 'భోగకర'ము భూమిపన్ను. భోగకరము అనగా భోగ్యవస్తువులను పాలు, పెరుగు, కూరగాయలు, తమలపాకులు, పండ్లు మున్నగు వానిపై నుండి రాజునకు రాజాధికారులకు వచ్చు ఆదాయము. మనుధర్మశాస్త్రములో 'ప్రతిభాగము' అను దానికి ప్రీతి భోగమని దానికి భాష్యమును వ్రాసిన సర్వజ్ఞ నారాయణుడు - దానికి, "ఫలకుసుమశాఖాత్మణా దుపాయనమ్ ప్రతిదినగాహ్యమ్" అని వివరణ నిచ్చినాడు. అనగా నిత్యము రాజాధికారులకుజేయు ఫలకుసుమ శాఖాత్మణా ద్యుపాయనములు 'భోగకర' అని నిర్వచింప వచ్చును. భూమిపన్నుకంటె భిన్నమైన పన్ను గనుక దీనికే ఉపరికర మనుపేరు వచ్చియుండును. సువర్ణనాణెములు గద్యాణములు లేక కళింజాలు.

[20] E I X II (I p 327.

(21) పికార్ పుర No 45 E. C VI.

2 కళంజులు ఒక గద్వాణము. $\frac{1}{4}$ తులము ఒక కళంజు-భూమిపన్ను ధాన్యరూపమున సువర్ణరూపమున గూడ కన్పించు చున్నది. క్రీ. శ. 930 లో 8 వ గోవిందమహారాజు శాసనమున.

బ్రాహ్మణేభ్యోఽష్టశతాని అగ్రహారాణాం
సువర్ణ లక్షత్రయ సమేతాని దేవకులేభ్యో
గ్రామానా మష్టశతాని సువర్ణలక్ష చతుష్టయమ్
ద్రమ్మలక్ష ద్వాత్రింశతం చ దదాత

దేవాలయములకు ఇచ్చిన గ్రామములు 800 లకు 4 లక్షల సువర్ణనాణెములు వచ్చుచున్నట్లు తెలియుచున్నది. దీనిని బట్టి గ్రామమునకు 500 సువర్ణములు సగటున ఆదాయము సిద్ధించినది. బాణరాజ్యములోని విప్రపీఠగ్రామాదాయము 10 కలంజులు 500 కాడుల ధాన్యము. మాన్యముకు పన్నులులేవు. దేవాలయభూములకు తక్కువ పన్ను ఉండెడిది.

భూతోత్పత్త ప్రత్యయశుల్కము అనగా నిష్కర్షగా అర్థము లభించుటలేదు. దిగుమతి వస్తువులపై శుల్కము రాజ్యములో వర్తక పదార్థములపైనగల శుల్కము ఈవర్గమున చేరునని ఊహింపవచ్చును.

రాష్ట్రకూట సామంతులై పశ్చిమోత్తర సముద్రతీరమును పాలించిన శీలాహారరాజులు తమరేవులకు విదేశములనుండి వచ్చిన ప్రతిసావకు ఒక సువర్ణ గద్వాణమును స్వదేశమున నున్నరేవులనుండి వచ్చిన నావకు ఒక రజత ధరణమును శుల్కముగా విధించినారు. (22) కృషీవలులు రాజునకు విష్టిలేక వెట్టిపనిచేయుఆచారము అనాడుఉన్నది.

అపుత్రకులుగా మరణించినవారి ఆస్తిపై సుంకము గలదు. పూర్వకాలమున అపుత్రకుల ఆస్తి రాజునకు చెందుచుండెడిది. భర్త

ఆస్తిపై పుత్రులులేని భార్యకు నిన్న మొన్నటి వరకు హిందూసంఘములో అనుభవించు అధికారము లేదు. యాజ్ఞవల్క్యుడే ప్రథమమున భార్యకు ఈ అధికారముండవలెనని శాసించినాడు. రాష్ట్రకూట రాజ్యమున మరణించిన అపుత్రకుని ఆస్తిపై పన్నువిధించి అనుభవించు అధికారము భార్యకు వదిలివేసినారు. క్రీ. శ. 1178 లో ఆర్వాచీన కాలమున మన గోలిలో ఉన్న ఆచారమే తత్పూర్వమును గలదని ఎంచవచ్చును. అపుత్రకుడు మరణించిన అతని ఆస్తి భార్యకు, స్త్రీనంతటికి 'విభక్త పితృ భ్రాతృ వర్గమునకు' జ్ఞాతులకు యథాక్రమమున చెందవలెను. ఇట్టి వారసులు లేనియెడల ఆస్తి గ్రామాధికారి ధర్మాదేయము క్రింద పాటించవలెను.

“ఛాట భట ప్రవేశదండములు” “రాజసేవకానాం వసతి దండప్రయాణదండములు”— ఇత్యాదులు భటులు రాజోద్యోగులు ఊరునకు వచ్చినప్పుడు గ్రామములు భరింపవలసిన సుంకములు.

భూమిపై రాజునకు పన్నుతీసికొను అధికారము మాత్రమే కలదు. బంజరుభూములు, పోరంబోకులు, పచ్చికభూములు రాజునకు చెందును. రాజు భూమిని కొని ఇంకొకరికి దానము చేసిన నిదర్శనములు గలవు.

అమోఘవర్షుడు బంకయసేనాని ప్రార్థనానుసారముగ ఒక జై నాలయమునకు 1 తలాయూరును, 150-500 (కూబిట్ల) వైశాల్యము గల పుష్పవనమును, 12 నివర్తనముల భూమిని దానము సల్పినాడు. 12 నివర్తనములు 30 గ్రామములలోని ఖండికలు. దీనిని బట్టి భూమిని అనుభవించు అధికారము మాత్రమే కలదని స్వయంవ్యక్తమగుచున్నది. సవృక్షమాలాకులః, అను వాక్యమునుబట్టి చంచనాది వృక్షములు ఎక్కడ ఉన్నను నిధినిక్షేపములవలె రాజునకే చెంచుననొనూచించుచున్నది. ‘అభ్యంతరసిద్ధి’ వలన భూగర్భముననున్న నమస్త ఖనిజములు నిధినిక్షేపములు రాజధనము.

శుక్రసీతిలో రాజ్యవ్యయవిధానము ననుసరించి షడ్భాగము లలో 3 భాగములు సైన్యమునకు, ఒకభాగము మూలనిధికి, 1/12 వంతున ధర్మమునకు, అంతఃపురమునకు రాజ్యనిర్వహణమునకు ప్రకృతి కన్పించుచున్నది. శుక్రసీతి గ్రంథకర్త రాష్ట్రకూట రాజ్యము నకు సమకాలీనుడై యుండును. ఈ విభాగము మేలావరమునకే అన్వయించును. సగటున 15% కూడివరము స్థానికగ్రామాధికారులకే ప్రజోపయోగార్థము వదిలివేసెడివారు. దీనికితోడు 8% మేలావరము నుండి ప్రజోపయోగ కార్యములకు కేంద్రప్రభుత్వమిచ్చెడిది. ఈ విభాగ మునే రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము అవలంబించినదని ఊహింప వచ్చును.

సైన్యము

రాష్ట్రకూటచక్రవర్తులు అనేక రాజ్యములను జయించినారు. అనేక దండయాత్రలను నడపినారు. ఉత్తరమున గుర్జరరాజులు తూర్పున వేంగిరాజులు దక్షిణమున పల్లవులు పాండ్యులు రాష్ట్ర కూటులతో అనేకయుద్ధములను జేసినారు. గంగాతీరమునుండి కన్యా కుమారివరకు భారతద్వీపకల్పమును ఆక్రమించుటకు ఆనాడు మహా సైన్యము ఉన్నదనుమాట భూతార్థము. వంగదేశరాజులు కర్ణాటకలాట దేశములనుండి భటులను సేకరించుకొనెడివారు. సమకాలీనుడైన రాజశేఖరుడు విద్ధసాలభంజికలో కర్ణాటకులను 'సమరకర్పణి నిసర్గో ద్భటావీవకర్ణాటాః' అని సమరపీరులుగా పొగడినాడు.

మాన్యకేతము 'స్థిరీభూత కటకము' సైన్యకేంద్రము. గుర్జరులు దక్షిణమున సైన్యములను కేంద్రీకరించి యుంచుచుండిరని ఆల్మ నూరి చెప్పినాడు. రాష్ట్రకూటులు దక్షిణమున వనవాసిదగ్గర ఉత్తర మున గుజరాతులో సైన్యములను కేంద్రీకరించి యుంచెడివారు. రాష్ట్రకూటసైన్యమున భటశ్రేణి ప్రాముఖ్యము వహించినట్లు ఆల్మ

నూరి చెప్పినాడు. పీనికి వీనుగులు ఆశ్వకదళములు తోడ్పడుచుండెవి. గోవిందుడు గొప్ప ఆశ్వికుడు. (23) నీతివాక్యామృతములో గుఱ్ఱములు విదేశములనుండి లభించుచున్నట్లు గలదు. అందు తాపీక అను అరేబియా గుఱ్ఱము ముఖ్యము. రాష్ట్రకూటులు మహమ్మదీయులపై ప్రత్యేకాభిమానమును చూపుటకు గారణము వారు అశ్వములను అరేబియానుండి సంపాదించుచున్నట్లు ఊహింపవచ్చును. మార్కో పోలో అశ్వములు అరేబియా నుండి భారతదేశమునకు దిగుమతియగుట పేర్కొనినారు.

బ్రాహ్మణులు కూడ సైన్యములో చేరుచుండెడివారు. 8 వ గోవిందమహారాజు శాసనము రేవాదాసదీక్షిత లీశోత్తరదీక్షితులను బ్రహ్మణసేనానుల విజయములను వర్ణించుచువారు సోమయాజులని బ్రాహ్మణకులభూషణులని పేర్కొనుచున్నది. (24) యుద్ధములో మరణించిన సైనికులకు ప్రభుత్వము భృతులను ఇచ్చుచుండెడివారు. బాణరాజ్యములోని శిలాశాసనములో శత్రువును వెంబడించి జయించి మరణించిన ఒక సేనానిని పేర్కొనుచున్నది. అతని కుటుంబ పోషణకు సైనికులు సంవత్సరాదాయమును నెలకొల్పినారు.

ఒక శాసనము 'తురగవేండెగుని' అశ్వశిక్షకుని పేర్కొనుచున్నది. సేనానులు సామంతరాజమర్యాదలతో గజతురగ రథముల ననుభవించుచుండిరి. (25) 'బాలాధికృత దండనాయక' మహాప్రచండ దండనాయక సైన్యపకవులు. వర్తకులు దండయాత్రలలో సైన్యావసరములకు వస్తునముదాయములను గుత్తగ విక్రయించెడి

(23) నిజతురంగమైక విజయానీత లక్ష్మీననాథః.

[24] E I XII p 189

(25) E I Ip 180

(26) E I XII p 334

వారు. నరసింగయ్య అను వర్తకుడు మాన్యకేతమునుండి కృష్ణమహారాశు iii దండయాత్రలలో దక్షిణమునకు వచ్చినాడు. (27)

చోరోద్ధారణకులు- దండపాశకులు ఆనాటి రక్షక భటులు. దొంగలు అపహరించిన సొమ్మును గ్రామాధికారి పోయిన వారికి ఇచ్చుకొనవలెను. (State insurance against theft) సామంతులు పంచమహాశబ్దములకు అధికారులు. అవి శృంగము, శంఖము, భేరి, జయఘంటము, తమ్మట (28).

మతము : దేవాలయములు

యువాన్‌చాంగ్ కాలము నాటికే బౌద్ధమతము భారతదేశమున క్షీణదశలో నున్నది. శ్రావస్తి, కపిలవస్తు, కుశినగరము, కౌశాంబి, వైశాలి మున్నగు పవిత్రబౌద్ధక్షేత్రములు శిథిలావశేషములుగనో లేక వైదిక మతనిలయములుగనో మారిపోయినవి. ఇట్టింగ్ భారతదేశయాత్ర యాత్రనాటికే దక్షిణాపథమున బౌద్ధమతము నామమాత్రావశిష్టముగ నున్నది. హైందవదేవాలయములు ఎన్నియో కన్పించుచున్నవి. జైనమతము గూడ వ్యాప్తిలో నున్నది. జైనమతానుయాయులగు రాజులు సేనానులు ఎందరో కన్పించుచున్నారు. మతసహనము ఆ యుగమునకు నిసర్గలక్షణము. జైనరాజులు బ్రాహ్మణాగ్రహారములకు దేవాలయములకు ఇచ్చిన దానశాసనము లెన్నో కలవు. క్రీ. శ. 1022 లో అక్కాదేవి జైనబుద్ధ అనంత రుద్రులను ఆరాధించుచున్నట్లు జయసింహుని బేలూరు శాసనములో కలదు. (29) అక్కాదేవి త్రిమూర్తులకు బ్రహ్మవిష్ణు మహేశ్వరులకు ఒక ఆలయమును నిర్మించినది.

(27) M. E. B. 177 of 1912

(28) L. A., XI p 96.

(29) I A XV 117

ఎల్లోరాగుహలో కైలాసనాథుని ఆలయమును నిర్మించి రత్న కాంచనమణిహారములను శివునకు 1వ కృష్ణమహారాజు సమర్పించినాడు. (30) గోవిందమహారాజు 400 గ్రామములను 32 లక్షల ద్రమ్మములను (నాణెములను) రాజ్యములోని దేవాలయములకు ఇచ్చినాడు. (31) 975 లోని హెబ్బలు శాసనముబట్టి దేవాలయములో పన్నీరు చీనాంబ రములు నిత్యభోగములు. 'అంగరంగ' భోగములతో జంత్రగానము నిత్యనైవేద్యము ఇట్టివి యున్నట్లు ఎంచవచ్చును. (32) దీనితోడు దేవదాసీ సేవ దేవాలయములలో కన్పించుచున్నది. 8 వ శతాబ్దిలో బీజపూరు మండలమున లోకమహాదేవి ఆలయమునకు ఒక వేళ్ళ ఒక అశ్వమును గజవాహనమును సమర్పించినది. వేళ్ళలకు దేవాలయ ముతో గల సంబంధము అనాటి విజ్ఞులకు రుచింపలేదు. 'ఇబన్ బతూత' రాజులు అడ్డము చెప్పనివో బ్రాహ్మణులు వేళ్ళలను దేవాలయములనుండి పంపివేసెడివారని వ్రాసినాడు. 11 వ శతాబ్దిలో రాజరాజు తంజావూరు దేవాలయమునకు రాజ్యములోని వివిధప్రదేశములనుండి 400 మంది వేళ్ళలను సమర్పించినాడు. 11 వ శతాబ్దిలో జోజలదేవుడు దేవాలయములోని ఉత్సవములకు పరిసరాలయములలోని వేళ్ళలందరు సాలంకృతలై రావలెనని దీనిని ఏ బ్రాహ్మణుడైన అడ్డము చెప్పిన తన వంశీయులు ఆ బ్రాహ్మణుని నిరోధింపవలెనని శాసించినాడు. నాటినుండి నిన్న మొన్నటిదాక వేళ్ళలు దేవాలయ చాచ్యుల విలసిల్లినారు.

దానకార్యములు స్వర్గసోపానపరంపరలని అనాటి విశ్వాసము. రాజులు, సేనానులు, సంపన్నులు వ్యష్టిగా మహాజనులు గ్రామీణులు సమష్టిగా ప్రజోపయోగమునకై అనేక దానములను సల్పినారు.

(30) I A XII p 159

(31) E I VII p 26

(32) E I III p 300

ధార్వాడుమండలములోని ఒక తటాకము ఒక వ్యక్తి ధర్మము. దానిని గ్రామస్థులు వివాహ ఉపనయన సమయములందలి ధర్మముచే పరిపొషించుచుండిరి. (33) సలోత్తిలోని విద్యాలయమును వ్యష్టి, సమష్టి దానములవలన నిర్వహించినారు. కృష్ణరాజు కాలములో షికాత్వారు (284) శాసనములో ఒక వ్యక్తి దేవాలయమును, తటాకమును నిర్మించి వానిని భూదానమును నల్పినాడు. ఇట్టివి యెన్నియో గలవు. ఇట్లే బంకేయుని ప్రార్థనానుసారముగ అమోఘవర్షుడు జైన దేవాలయమునకు భూదానము చేసినాడు. అమోఘవర్షుని కాలమున కాన్హారిలో బౌద్ధసంఘరామము గలదు. (35) కదంబరాజులు జైన మత పోషకులు. గంగరాజులు జైనులు. మారసింహుడు సల్లేఖన వ్రతమున ఆత్మత్యాగ మొనర్చుకొన్నాడు. క్రీ. శ. 974 లో మారసింహుని అమాత్యుడు చాముండరాయడు, చాముండపురాణకర్త శ్రావణబెల్గలలో గోమతేశ్వరుని విగ్రహమును ఇతడే ప్రతిష్ఠించినాడు. అమోఘవర్షుడు జైనమతప్రియుడు. అతని 'పరమగురువు' డినసేనుడు. ఆదిపురాణమును పూరించిన గుణభద్రుడు కృష్ణమహారాజు ii గురువు. ఇంద్రమహారాజు iv సల్లేఖనవ్రతముచే మరణించినాడు. (36) సేనాని బంకేయుడు అతని కుమారుడు లోకాదిత్యుడు సేనాని శ్రీవిజయుడు జైనులు. జైనులు వర్షాకాలమును చాతుర్మాస్యదీక్షతో గడపెడివారు. దీక్షాంతమున పజ్జాషణవ్రతమును నల్పెడివారు. చైత్రశుక్ల అష్టమి నుండి ఒక వారము మరియుక మహోత్సవము నల్పెడివారని కదంబ శాసనముల వలన తెలియుచున్నది. (37) జైనదేవాలయములలో మహావీరునకు శివకేశవులవలె నిత్యము అంగరంగభోగాలతో అర్చన

[33] I A XII p 224

[34] E I IV p 61

[35] I A VII p 25

[36] I A XI p 124

[37] I A XII p 34

జరుగుచుండెడిదని శాసనములను బట్టి తెలియవచ్చుచున్నది. మహా వీరుని అకించనతకు ఇది దుష్ఫల విపరిణామము.

ఆ ఇద్రీసి అను అరబువర్తకుడు “హిందువులు నిసర్గముగ ధర్మ తత్పరులు. వారి సత్త్వవర్తనలో న్యాయము సత్యశీలము సౌజన్యము స్వయంవ్యక్తమగుచున్నవి. వారి దేశము భోగభాగ్యములతో తుల తూగుచుండుటకు విదేశీయులు తండోపతండములుగ ఈ దేశమునకు అకర్షింపబడుటకు ఇదియే కారణము” - అని చెప్పినాడు. వర్తకుని వాక్యములు ఈ యుగమునకు ధర్మసమీక్షగా గైకొనవచ్చును.

మండలేశ్వరవర్మ భార్య నుగుళాదేవి పాత్రివత్కమహిమచే నాగుపామును అరచేతిలో పట్టుకొన్నది. ఆమె స్మారక చిహ్నముతో ఒక దేవాలయము నిర్మితము. (37) పాము మంత్రములు తురాయి కట్లు చాలసారులు నిర్ధకములైనవి. భర్తకు భార్యలు మందుపెట్టుటచే భర్తలు ఆరోగ్యమును గోల్పోయి మరణించినారు. (38) క్రీ. శ. 991 లో గుండచ్చెదేవికి, శాంతివర్మమహారాజునకు పుత్రసంతానము కలిగిన కతేగా అనునతడు తన శిరస్సును మ్రొక్కినాడు. శాంతివర్మకు అచిరకాలములో పుత్రుడు పుట్టినాడు. రాజభటులు కతేగా శిరస్సును దేవికి అర్పించినారు. కతేగా స్వర్గమును చేరినాడు. ఒకడు పుత్రసంతానమునకు శిరస్సును మ్రొక్కుకొని ఆ మ్రొక్కును చెల్లించినాడు. (39) ఇబన్ కుద్దభా వృద్ధులు గంగాప్రవేశము అగ్నిప్రవేశము ద్వారా పర్యవీక్షణములలో మరణించెడి వారని చెప్పినాడు. (40) చాండేశ్వరాజు ధంగుడు వృద్ధుడైనప్పుడు ప్రయాగలో గంగాయమునా ప్రవేశము నల్ప మరణింప సంకల్పించినట్లు తెలియుచున్నది (41).

[37; I A VII p 34

[38] P. B. B. R AS X p 279

[39] E. C. IV intao p 9

(40) Elliot I p 10

(41) E. I. I p 164

(45)

క్రీ. శ. 912 లో మరణించిన కుర్దార్ బ సప్తకులములను హిందూసంఘములో పేర్కొనినాడు. సాబ్ కూఫ్రీయబ్రహ్మ, ఇష్ ప్రేమ, శూద్ర, బైనూరా, నందాల, లాహోర్ కులములు. వీనినే ఆ ఇద్రిసి పేర్కొనినారు. ఏడవకులము మాత్రము 'జక్క' అనినారు. లాహోర్ జక్కా కులములు నాట్యవిద్య నభ్యసించినారు. సాద్ కూఫ్రీయ షష్ప్రేయలు రాజవంశీయులు. బ్రహ్మబ్రాహ్మణులు శూద్ర బైనూర వైశ్యులు చండాలులు. బ్రాహ్మణులు రాజునకు రాజవంశీయులను గౌరవించుచుండిరి. బ్రాహ్మణులకు మరణదండన విధింపరాదు. అల్పరూనా, బ్రాహ్మణుడు, దోషి అయినను ఆస్తిని లాగుకొని అతని రాజ్యమునుండి తరిమివేసెడి వారు. విలువగల వస్తువులను అపహరించిన కనుపాపలను తీసివేసి వామ పాదమును నరికి వేసెడివారు. అని చెప్పినాడు. 2 న బ్రాహ్మణుడు ప్రాయోపవేశమును ఋనిరపుడు బిషాచారుడను నిరంకుశప్రభును అతని కోర్కెలను మన్నించవలసి వచ్చినది. (42) ఇబన్ కుర్దా అబ్ దా 'అనులోమ' వివాహములు ప్రచారములో నున్నవని చెప్పినాడు. కాని ఆల్ బరూనా నాటికి ఆచారము సూత్రమాత్రావశిష్టమైనదని అతడే పేర్కొనినాడు.

రాజులతోపాటు రాజులు ఆస్థానము నలంకరించెడివారు. అబు జయిదు రాజులు రాజులను జనులందరు చూడవచ్చెనని షాగోషమ్ లేదని చెప్పినాడు. సులేమాను సహగమనమును పేర్కొనినాడు. రాజులు మరణించినపుడు కొందఱు రాజులు సహగమనములు నల్పేదరు. ఇది స్వచ్ఛందము. రాజులే నిర్ణయించుకొనవలెను. సహగమనము బలవంతములేదు. కాని సహగమనము పాతివ్రత్యమునకు నిదర్శనముగా జనులు ప్రశంసించెడివారు.

జైన మరాధికారి చాళుక్యసామంతుడు బుద్ధవద్దునిపైగల శని

గ్రహమునకు శాంతి చేసినాడు. అందుచే ఆ మతమునకు ఒకబోధనము కన్పించుచున్నది.

ధాని మతో పోరాడు ముహూర్తమును దహిరురాజు జ్యోతిష్కులచే నిర్ణయించు కొని నాడు. మహమ్మదీయులకు ప్రాగ్భాగమున గల శుక్రకుని బలమును ప్రతిఘటించుటకు తన పీఠమీద ఒక సువర్ణశుక్రకుని ప్రతిష్ఠించు కొన్నాడు. కాని యీ సువర్ణశుక్రకుడు తన విధ్యుక్త ధర్మమును జక్కగా నిర్వహించి దహిరును యుద్ధములో స్వర్గలోక సామ్రాజ్యపదవిని ప్రసాదించినాడు.

(42)

ఆర్థిక వ్యవస్థ

భరోచ్ రేవు పట్టణమునకు దేశదేశములనుండి నావలు వచ్చుచుండెడివి. అల్ ఇద్రిసి చీనా, సింధు, పర్షియా దేశముల నుండి నావలు భరోచ్ రేవు పట్టణమునకు వచ్చుచున్నట్లు చెప్పినాడు. గుజరాతు రాష్ట్రకూటులు స్వదేశవిదేశ వర్తకనావలపై సుంకములు విధించు చుండిరి. కళ్యాణ్ ఇంకొక రేవు పట్టణము. 6 వ శతాబ్దిలో కాన్మోస్ కాలమున ఈ పట్టణమునుండి నూలువస్త్రములు ఇత్తడి దారువు ఎగుమతి యగుచుండెడివి.

సువర్ణ, రజత నాణెములను అనేక శాసనములు పేర్కొను చున్నవి. ద్రమ్మ, సువర్ణ. గద్యాణక, కలంజు, కాను ఇవి ముఖ్య నాణెములు. నాణెములు బయట ఈ క్రింది విధముగ నున్నవి.

౧ ద్రమ్మ	వెండి	65 గ్రములు	లేక	1/3 తులము.
౨ ద్రమ్మ	బంగారము	65	,,	,, 1/3 తులము.

౩ కలంజు	బంగారము	48	గ్రయనులు	లేక	1/4 తులము.
౪ గద్యాణక	,,	96	,,	,,	1/2 తులము.
౫ కాను	,,	15	,,		
౬ మంజూది	,,	24	,,		
౭ అక్కము	,,	14	,,		

వర్తకసంఘములు కార్మికసమాజములు ఆ నాడు సమష్టి వ్యవహారమును కొనసాగించినవి. క్రీ. శ. 775 లో లక్ష్మీశ్వమున సాలెవాండ్ర సంఘము కన్పించుచున్నది. (43) మల్లండులోని శాసనము క్రీ. శ. 880 లో 360 నగరములలోని నిగమాధిపతులు నలుగురు దానము చేసినారు. (44) దీనికి వెనువెంటనే స్థానికబ్రాహ్మణులు 2000 వర్తకుల అంగీకారముతో చేసిన దానము కలదు. దీనిని బట్టి 2000 వర్తకులు 360 నగరములలో గ్రామములలో నుండి యుందురు.

౧ వ అమోఘవర్షుని కాన్వేరీ శాసనము నిగమనభలో చక్రవర్తి చేసిన మూలధనమునకు శాశ్వతముగ వార్షికముగ నిచ్చువడ్డీని యథాకాలోచితముగ మార్పుచేయవలెనని కలదు. (45) ఇంకొక కాన్వేరీ శాసనములో శీలాహారప్రధాని 160 ద్రమ్మలను స్థానిక నైగమములో వేసినాడు. అందు వార్షికముగ వచ్చువడ్డీతో 20 ద్రమ్మలు బుద్ధపూజకు, 30 ద్రమ్మలు భవన పునర్నిరాణమునకు, 50 భిక్షుకుల వస్త్రములకు, పుస్తకములకు దీనినిబట్టి 160 ద్రమ్మములు 9 వ శతాబ్దిలో 29 ద్రమ్మలను సం.ము వడ్డీ తెచ్చినవి. అనగా 17% సంవత్సరము. కృష్ణరాజు iii కాలమున కవుత్తురు గ్రామనధ 15% వడ్డీ నిచ్చుచున్నది.

(43) E-I VI p 166

(44) I B BR A S X p 192

(45) I A XIII p 132

ప్రాచీన శాసనములు	ప్రాచీననాళలు	సమీప రూపాంతరములు
5 శేవుడు	1 అరక్కు	3 $\frac{3}{4}$ తులుములు
2 అళక్కులు	1 ఉరక్కు	7 $\frac{1}{2}$,,
2 ఉళక్కులు	1 ఉళి	15 ,,
8 నారులు (నారి)	1 కురుణి 1 మారక్కుళ్ }	6 పానులు
2 ఉరి	1 నారి, లేక పది	$\frac{3}{4}$ పాను
2 కురుణి	1 పదక్కు	12 పానులు
2 పదక్కులు	1 తూని	24 ,,
2 తూని	1 కలము	72 ,, (46)

క్రి. శ. 915 లోని బాణశాసనము 4 కలంజులు - 190 నారుల నెయ్యి వచ్చినట్లు సూచించుచున్నది. రూపాయికే 3 $\frac{3}{4}$ శేర్లు ఒక కాసునకు 1200 అరటిపళ్ళు వచ్చెడివి. (47) అనాడు కాసువిలువ 26 అణాలు. దానినిబట్టి ఒక కానికి 10 అరటిపళ్ళు లభించినవి. లీలా వతిలో ఒక రజతద్రమ్మము 300 మామిడిపళ్ళు కొనవచ్చునని యున్నది. దీనినిబట్టి 60 మామిడిపళ్ళు ఒక అణావెల. తమిళదేశము లోని 9 వ శతాబ్ది ప్రాంతపు ఈ క్రింది పట్టికను అట్టేకరుగారు ఇచ్చినారు.

వస్తువు	ప్రాచీన మూల్యము	సమీప మూల్యము
ధాన్యము	1 కలంజు - 10 కలములు	1 రూపాయకు 32 శే
నెయ్యి(మంచి)	,, - 30 నారులు	,, 2 $\frac{1}{2}$ శే
నూనె	12 $\frac{1}{2}$ నారుల ధాన్యమునకు 1 నారి నూనె	1 రూపాయకు 2 $\frac{1}{2}$ శే

(46) I lultz S I I, p 448 - 5 X p 77 in All taker p 378

(47) G II, II p 151

పప్పులు	6 నారుల ధాన్యమునకు 5 నారుల పప్పులువచ్చును	రు. కు 25 శే
ఉప్పు	2 నారుల ధాన్యమునకు 5 నారుల ఉప్పు	75 శే
కర్పూరము	3 కలంజులు 1 కాను	2½ రూపాయలకు 1 తు
అవు	2½ కాను	రూ 1 - 2 - 0 కు 1 అవు
గేదె	4 కాను	రూ 2 - 4 - 0 కు 1 గేదె

సంస్కృత విద్యాలయాధ్యక్షునకు 50 నివర్తనములు పోషణము ఇచ్చినట్లు గలదు. (48) అనగా 250 ఎకరములు.

విద్య : వాఙ్మయము

ఉన్నత విద్యాభివృద్ధికై మహారాజులు సంపన్నులు అగ్రహారములను భూములను బ్రాహ్మణులకు దానము చేసెడివారు. వేదములు వ్యాకరణము జ్యోతిషము సాహిత్యము మీమాంస ధర్మశాస్త్రము పురాణములు న్యాయశాస్త్రము ఉన్నతవిద్యాశాఖలు. సంస్కృతవిద్యయే ఉన్నతవిద్య. క్రీ. శ. 779 ధ్రువమహారాజు ధూళియా శాసనములో గ్రహీతలు వేద వేదాంగ ఇతిహాస పురాణ వ్యాకరణ మీమాంసా తర్క శాస్త్రములలో పండితులు. సంస్కృత వ్యాకరణము సమస్త శాస్త్రములకు ఆమూలకందము. ధార్వాడు మండలములోని భుజభేశ్వరాలయములోని మఠమునకు క్రీ. శ. 975 లో 50 మత్తరుల (200 ఎకరములుగావచ్చును) భూమిని దానముచేసినట్లు గలదు. ఆ మఠములో విద్యార్థులకు విద్య ఆహారము ఉచితము (49) దేవాలయములకు ఇచ్చిన దానములలో వీతచ్ఛాయలనున్న విద్యాశాలలకు విద్యార్థులకు పుస్తకములకు గూడ దానములు కన్పించుచున్నవి. ఆ నాటి దేవాలయ

[48] E. I. IV p 60

[49] E. I. IV p 358.

ములు విద్యాలయములు. అగ్రహారములు కళాశాలలు. కాశీపురి నవద్వీపమువంటి సుప్రసిద్ధస్థలముల కేంద్రవిశ్వవిద్యాలయములుండెడివని ఊహింపవచ్చును.

ధార్వారు మండలములోని కౌలాస్ అగ్రహారములో ఒక సంస్కృత విద్యాపీఠము కలదు. అందుగల 200 బ్రాహ్మణకుటుంబములు వ్యాకరణ నీతిశాస్త్ర సాహిత్య పురాణ విద్యలయందు నిష్ణాతులు. ఏకాక్షర తర్కశాస్త్రములో అభిజ్ఞులు కొందఱు భాష్యములు వ్రాసినారు. గోవింద IV కాలమున శాసనము ఈ విద్యాపీఠమును పేర్కొనుచున్నది. దాన శాసనము ఉపాధ్యాయులకు వృత్తులను ప్రసాదించినది.

కృష్ణమహారాజు iii కాలమున బిజాపురీమండలములోని నలోల్లి అగ్రహారములో పెద్ద సంస్కృత విద్యాపీఠము కలదు. త్రయోపురుషాలయమున ఆ విద్యాపీఠము వర్ధిల్లినది. నారాయణుడు కృష్ణరాజు అమాత్యుడు 945 దానిని నిర్మించినాడు. దేశదేశములనుండి వచ్చిన జిజ్ఞాసువుల వసతికై 27 భవనములు గలవు. 12 నివర్తనములు (60 ఎకరములు) భూమి దీపభోగమునకు కావలసివచ్చినది. 50 నివర్తనములు (250 ఎకరములు) కళాశాలాధ్యక్షుని జీతము సంపన్నుడొకడు భూరి విరాళమును ఇచ్చినారు. 5, 2½, 1½ నాణెములు చొప్పున వివాహమునకు ఉపనయనాదికముల ఈ విద్యాలయమునకు సమర్పింప గ్రామస్థులు నిర్ణయించుకొన్నారు. (50) తరువాతి శతాబ్దిలో ఒక సామంతరాజు కూలిపోయిన విద్యాశాలాభవనమును పునర్నిర్మించి నాడు. (51) అగ్రహారములు అనేకములలో ఇట్టి విద్యా సంస్థ లనేకములు విలసిల్లి యుండును.

[50] E. I, IV p 60

[51] E. I IV 64

దంబల్లో నున్న వర్తకసభ 18 నగరములకు ప్రాతివిధ్యము వహించి ఒక సంస్థను నడపినది. (52) నృపతుంగవర్మ అమాత్యుని ప్రార్థనానుసారము ఒక విద్యాసంస్థకు 3 గ్రామములను దానము చేసినాడు. (53)

సంస్కృతము రాష్ట్రకూటరాజ్యమున రాజభాష. దేశభాషలో సారస్వత వ్యవసాయము అంకురించినది. కర్ణాటములో అప్పడప్పడి కావ్యములు బయలుదేరినవి. శాసనములు సామాన్యముగ సంస్కృతములో సంస్కృత శ్లోకములలో గన్పించుచున్నవి. శాసనకర్తలు చానవదత్త కాదాబి హర్షచరిత్ర మున్నగు కావ్యములను అనుకరించినారు. కుమారులుడు, శంకరాచార్యులు, వాచస్పతి, లల్ల, ఆర్యభట్టు, కమండకశుక్ర - ఇత్యాది గ్రంథకర్తలు రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమునకు సమకాలీనులు. కాని వారిలో ఎవరు రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున విలసిల్లినారో చెప్పటకష్టము. 915 లో ఇంద్రరాజు III బేగముర శాసనలేఖకు దైన త్రివిక్రముడే నలచంపును రచించిన త్రివిక్రముడని Dr. బండార్కరుగారు నూచించినారు. (54) నలచంపు చంపు కావ్యములలో ప్రథమము. కాపున చంపురచనకు దక్షిణభారతదేశము రాష్ట్రకూటరాజ్యము మార్గదర్శక మయ్యెనని ఊహింపవచ్చును. హలాయుధుడుకవరహస్యమును కృష్ణరాజు III కాలమున రచించినాడు. ఇందు సంస్కృత ధాతువుల వివరణము కృష్ణమహారాజు ప్రశస్తి గలదు.

జైనవాఙ్మయము రాష్ట్రకూట రాజ్యమున విలసిల్లినది. హరి భద్రుడు క్రీ. శ. 8 వ శతాబ్దిమధ్య విలసిల్లినాడు. కాని యితని నివాసస్థలము అజ్ఞాతము. అకలంకదేవుడు ఆత్మమీమాంస భాష్యము అష్టశతిని సాహసతుంగునకు (దండిదుర్గ ?) విస్తరించినట్లు శ్రావణ

[52] I A VIII p 185

[53] E. I. IV p 186

[54] E. I. IX p 28

బెల్లోలాలో శాసనము గలదు. (55) విద్యానందుడు అర్వాచీన కాలమున ఆప్తమీమాంస విపులతరమైన భాష్యమును వ్రాసినాడు. ఇతనిని గూడ శ్రావణబెల్లోలాలో శాసనములు పేర్కొనుచున్నవి. (56)

8 వ శతాబ్దిలో మాణిక్యనంది, పరిక్షాము ఖనూత్రమను తర్కశాస్త్రమును రచించినాడు. (57) ధర్మోత్తరాచార్యుని న్యాయబిందుటీకకు, ధర్మోత్తరటీప్పణికమును కర్కనువర్ణహర్షుని 821 సూరత్ శాసనము పేర్కొనుచున్నది. క్రీ. శ. 783 లో జినసేనుడు హరివంశమును ముగించినాడు. అతడు అమోఘవర్షునకు పరమగురువు. అతడు తన పీఠికలో నమకాలీన రాజులను పేర్కొని దక్షిణభారతచరిత్రకు మహాపకార మొనర్చినాడు. అతని ఆదిపురాణమును అతని శిష్యుడు గుణచంద్రుడు పూరించినాడు. ఆదిపురాణము జైనతీర్థంకరుల జీవితచరిత్ర. 'పార్శ్వభృగ్యదయము' లో జినసేనుడు మేఘసందేశములోని ప్రతిశ్లోకపాదమును జైనపార్శ్వని జీవితమునకు అన్వయించి అద్భుతముగా అర్థసమన్వయము సల్పినాడు. జినసేనుని కావ్యమున ప్రతిశ్లోకమునకు నాల్గవపాదము మేఘసందేశములోని శ్లోకములనుండి సంగ్రహించినాడు. 'అమోఘవృత్తి' అను వ్యాకరణము శాకటాయనుడు, గణితసారసంగ్రహమును గణితమును వీరాచార్యుడు అమోఘవర్షుని కాలమున రచించినారు. 'కవిరాజమార్గమును' ప్రథమ కర్ణాటాలంకారిక గ్రంథమును అమోఘవర్షుడు రచించినట్లు ప్రఖ్యాతి. ప్రశ్నోత్తరములనుండి అమోఘవర్షుడే రచించినట్లు తిబెట్టుభాషలోని అనువాదములో గలదు. (58)

(55) E O [ii] 67

(62) E C II No 254

(63) Viśvaśaṣṭhaṇ - Hist of Indian logic p 179

క్రీ. శ. 902 లో కర్ణాట సారస్వతమున ఆదికవియగు పంపడు జన్మించినాడు. ఇతడు ఆంధ్రుడు. వేంగీమండలమున జన్మించినాడు. ఇతడు అది పురాణమును 941 లో ముగించినాడు. అతని విక్రమార్జున విజయము అతని పోషకుడైన అరికేశరి రాజు పరాక్రమము ప్రపంచించిన చారిత్రకకావ్యము. ఇంద్రమహారాజు ఉత్తరాపథదండయాత్రలు అందు అరికేశరి పొల్గొనుట దీనివలన స్వయంవ్యక్తమగుచున్నది. అనంగుడు జినచంద్రుడు కర్ణాటకపులుగా పొన్నడు ప్రస్తుతించినాడు. కాని వారి గ్రంథములు నేడు ఉపలభ్యమానములు గావు. పొన్నడు 'ఉభయకవిచక్రవర్తి' అను బిరుదును కృష్ణరాజు iii అస్థానమున సంపాదించినట్లు ఐతిహాస్యము. అతడు శాంతిపురాణమును వ్రాసినాడు. చాముండపురాణమును 10 వ శతాబ్దిలో మారసింహుని అమాత్యుడు చాముండరాయడు రచించినాడు. అజిత తీర్థంకరపురాణమును క్రీ. శ. 993 లో రన్నడు వ్రాసినాడు.

సమకాలీనుడు సులేమాను రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము భారత దేశములో అప్రతిహతమైన దని చెప్పినాడు. భారతదేశచరిత్రములో ఉత్తరదేశచక్రవర్తులు అప్పుడప్పుడు దక్షిణదేశమును గూడ జయించి యావత్ భారతమును ఏకచ్ఛత్రముగా పరిపాలింప ప్రయత్నించినారు. కాని దక్షిణదేశచక్రవర్తులు ఉత్తరాపథమును జయించుట అరుదు. రాష్ట్రకూట చక్రవర్తులు వింధ్యపర్వత పంక్తులను దాటి ఉత్తరాపథమున గూర్జరుల జయించినారు. గంగానదీనీలముల వారి మత్తేభములు క్రీడించినట్లు కన్యకుమారి చందనతరుచ్ఛాయల విశ్రమించినట్లు ఆలంకారికముగ శాసనకవులు ప్రస్తుతించినారు. రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యము 225 సం. లు పరిపాలించినది. ఒకనాడు గంగానదీనుండి కన్యాకుమారివరకు వారి రాజ్యము విస్తరించినది. రాష్ట్రకూట చక్రవర్తులు వేంగి చాళుక్య పల్లవ చోళరాజులను జయించినారు.

రాజ్యాంగము లో రాజ్యతంత్రమును స్వయంసంపూర్ణముగ నిర్మించినారు. కేంద్రప్రభుత్వము సర్వతంత్రస్వతంత్రాధికారములను సామంతులపై దండనాధులపై గ్రామాధికారులపై నిర్వహించినది. మతవిషయముల నహనము ఆయుగలక్షణము. దక్షిణ భారత చరిత్రలో పల్లవయుగము స్వర్ణయుగమైన రాష్ట్రకూటయుగము పీఠయుగము - పౌరుషము అనాటి ప్రధానధర్మము.

ఆంధ్రకాతవాహన రాజ్యము తరువాత దక్షిణాపథ చక్రవర్తులు ఉత్తరాపథమున అప్రతిహతముగా దిగ్విజయయాత్రను సాగింపగలిగినది రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమే.

తూర్పు చాళుక్యుల చరిత్ర

రెండవపులకేశి దిగ్విజయ యాత్రానంతరము వేంగిమండలమున రాజప్రతినిధిగా తన తమ్ముడు కుబ్జ విష్ణువర్ధనుని నియమించెను. కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని వంశీయులు ప్రధానశాఖ అంతఃచిన పిమ్మటగూడ నుమారు అయిదు శతాబ్దులు వేంగిమండలమును శాసించి, చోళ సామ్రాజ్యాధినేతలైరి. అప్పుడు గూడ వేంగిమండలము వారి ఆధిపత్యము నందుండెను. చరిత్రలో ఒకేరాజవంశము ఇన్ని శతాబ్దులు పరిపాలన నెరపుట మిక్కిలి అరుదు. అందుచే ఆంధ్రసంస్కృతి ఆంధ్ర వాఙ్మయమునకు చాళుక్యులకు అవినాభావసంబంధమేర్పడినది. దక్షిణాపథమున తూర్పునముద్రతీరమందలి వేంగిమండలము నేలుటచే ఈ చాళుక్యులకు తూర్పుచాళుక్యులని పేరు వచ్చినది. తొలుత ఈ రాజ్యమునకు వేంగి రాజధానియగుటచే వారిరాజ్యమునకు వేంగి మండలమునుపేరు చరిత్రలో స్థిరపడినది. వేంగిమండలము ఆంధ్ర విషయము పర్యాయపదములుగ ప్రయుక్తములు.

“పూర్వాంభోనిధి కాళహస్తిశిఖరీ
శ్రీమన్మహేంద్రాచలమ్
శ్రీశైలీర్వలయీకృతాంధ్రవిషయమ్
శ్రీరాజరాజస్వయం”

ప్రాచీనకాలమునుండి వేంగిమండలమునకు ఉత్తరమున కళింగ మందలి మహేంద్రగిరి, తూర్పున పూర్వాంభోనిధి, పశ్చిమమున శ్రీశైలము, దక్షిణమున కాళహస్తి ఎల్లలుగా ఎన్నదగినవి. ఈ ఎల్లలు దిక్షాత్రములేగాని సుస్థిరములుగ నుండలేదు. బలవంతులైన రాజులకాలమున రాజ్యము పెరుగుట బలహీనుల కాలమున తరుగుట కద్దు.

తూర్పుచాళుక్య రాజవంశీయులు వెలయించిన తామ్రశాసనములు కోకొల్లలు. కొన్ని శిలాశాసనములు గలవు. గుణగవిజయాదిత్యుని కాలము నాటినుండి వెలువడిన తామ్రశాసనము లన్నిటిలో వంశవృక్షము - పూర్వచరిత్ర సవిస్తరముగ అభివర్ణితము. ఆ యారాజులు పరిపాలనాంశములు - కాలము ఎడనెడ వివాదగ్రస్త విషయములున్నను, శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణారావుగారు, శ్రీ మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ, డాక్టర్ నేలటూరి వేంకటరమణయ్య ప్రభృతుల పరిశోధనలవలన నిష్కర్షయైన చరిత్ర యేర్పడినది.

కు బ్జ విష్ణు వర్ధ ను డు

[క్రి. శ. 624 - 41]

కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు తొలుత రెండవపులకేశికి ప్రతినిధిగా దక్షిణాంధ్రమున పూర్వసముద్రతీర ప్రాంతమైన వేంగిమండలమును పరిపాలించెను. ఈతడు విషమసిద్ధి బిరుదవిరాజితుడు. దుర్ఘటకార్యములను సాధింపగలిగి, విషమదుర్గములను సాధింపగల్గుటచే ఈ బిరుదు ఏర్పడినది. మకరధ్వజ, కామదేవ బిరుదములుగూడ ఈతడు వహించుటచే కొందరు చరిత్రకారులు తలచినట్లీతడు కురూపికాదని తోచుచున్నది. కుబ్జశబ్దమునకు పొట్టివాడని అర్థముగాని వికలాంగుడు - కురూపియని అర్థముగాదు. ఈతనిపేర వెలసినవి రెండుతామ్రశాసనములు. ఒకటి అతని పదునెనిమిదవరాజ్య సంవత్సరము నాటిది. రెండవది - రాజ్యసంవత్సరము తిథివార విశేషములులేనిది పిష్టపురము నుండి వెలయించినది. గుంటూరు మండలమునందలి శిథిలశిలాశాసనము విషమసిద్ధి కలదు. (1)

క్రి. శ. 1132 సంవత్సరమునాటి శిలాశాసనమున కొండపడమటి వంశీయుడైన బుద్ధరాజు, కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని వలన డెబ్బదిమూడు

గ్రామముల సీమను భృతిగ సంపాదించినట్లు గలదు. రెండవపులకేశి చేసిన దానభూమి, కొప్పరం తామ్రశాసనమున - కర్మరాష్ట్రములోనిది (గుంటూరు నెల్లూరు మండలములోనిది) కావున కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు శ్రీకాకుళమునుండి శ్రీకాళహస్తివరకుగల వేంగిమండలమును పరిపాలించెనని యెంచవచ్చును. పట్టవర్ధన వంశీయుడు కాలకంప దండనాథుడు విష్ణువర్ధనుని ఆదేశానుసారము శత్రువైన దద్దురుని సంహరించెను. (2) కాలకంపవంశీయులు పలువురు అర్వాచీనులు కన్పించుచున్నారు గాని దద్దురుదెవ్వరో తెలియుటలేదు.

అయ్యుగా మహాదేవి కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని రాణి. మూడవ విష్ణువర్ధనుని శాసనము - ఆమెను పెర్కొనుచున్నది.

బెజవాడలో ఆమె జైననడుంబిబసతి దేవాలయమున కట్టించి యిచ్చిన దానశాసనమును స్థిరీకరించెను. ఈ శాసనము తెలుగు దేశములో జైనమతమును పెర్కొనుచున్న ప్రథమసాక్ష్యము. (3)

మొదటి జయసింహుడు

క్రీ. శ. 641 - 73

మొదటి జయసింహుడు కుబ్జవిష్ణువర్ధనుని కుమారుడు. ఈతడు క్రీ. శ. 641 నుండి 73 వరకు ముప్పదిమూడు సంవత్సరములు పరిపాలించెను. సర్వసిద్ధి బిరుదాంకితుడీతడు. ఈతని కాలమునకు సంబంధించిన దానశాసనములు పెక్కు కన్పించుచున్నవి. ఆదాన శాసనములు వినా, ఇతనికాలపు చరిత్ర ఇతరత్ర వీమియు తెలియుట లేదు. ఇతనికాలమున అసనపురమున వర్ధిల్లిన “ఘటిక” (విశ్వవిద్యాలయమువంటిది) ఎన్నదగినది. ఈతని కాలమున వెలసిన విష్ణుర్ల శిలాశాసనము తెలుగులో కన్పించు ప్రప్రథమశాసనము. ఇతని తరు

(2) S I I, L, 40.

(3) 1916 - 17 సం. 9 వ తామ్రశాసనము.

వాత సింహాసనము నధిష్టించినది ఈతని సోదరుడు ఇంద్రభట్టారకుడు. ఈతడు “త్యాగధేను” బిరుదాంకితుడు. ఈతని శత్రుకూటమికి నాయకత్వము వహించినది అధిరాజు- ఇంద్రుడు. ఇంద్రభట్టారకుడు రాజ్యమేలినది ఏడుదినములు మాత్రమే.

తరువాత ఇతని పుత్రుడు రెండవ విష్ణువర్ధనుడు సింహాసనము నధిష్టించి తొమ్మిదేండ్లు రాజ్యమేలెను.

రెండవ విష్ణువర్ధనుడు

క్రీ. శ. 673 - 82

రెండవవిష్ణువర్ధనుడు విషమసిద్ధి, ప్రళయాదిత్య బిరుదాంకితుడు. ఇతని తరువాత పుత్రుడైన మంగియువరాజు, ‘విజయాదిత్య’ ‘విజయసిద్ధి’ బిరుదాంకితుడు. ఇడువడియైదు సంవత్సరములు క్రీ. శ. 682 నుండి 706 వరకు రాజ్యమేలెను. రెండవవిష్ణువర్ధనుడు మంగియువరాజు జయసింహుని కాలమున యుక్తవయస్కులై యుండి రాచకార్యముల తోడ్పడిరి.

రెండవ జయసింహుడు - నర్మసిద్ధిబిరుదాంకుడు - మంగియువరాజు పుత్రుడు క్రీ. శ. 706 నుండి 18 వరకు పదమూడు వత్సరములు రాజ్యమేలెను.

రెండవజయసింహుని అనంతరము సింహాసనమునకు పోదరులలో అంతఃకలహమేర్పడినది. కనిష్ఠసోదరుడు కొక్కిలి సింహాసనము నాక్రమించెను. అరుణెలల పిమ్మట మూడవ విష్ణువర్ధనుడు ఆగ్రసోదరుడు రాజు కాగలిగెను. సోదరులమధ్య పొత్తు కుదిరినది. కొక్కిలి ఎలమంచిలి ప్రాంతమునకు పాలకుడయ్యెను. కొక్కిలి వంశీయులు ఎలమంచిలి ప్రాంతమును నాలుగుతరాల వరకు పరిపాలించిరి.

మూడవ విష్ణువర్ధనుడు క్రీ. శ. 719 నుండి 55 వరకు ముప్పది యేడు సంవత్సరములు రాజ్యమేలెను. ఇతడు త్రిభువనాంకుశ బిరుదాంకుడు. ఇతని రాజీవిజయమహాదేవి.

మూడవ విష్ణువర్ధనుని కాలముననే పల్లవసేనాని ఉదయచంద్రుడు నెల్లూరు ప్రాంతముపై దండెత్తెను. విష్ణువర్ధనుని దండనాథుడు విషాదపతి పృథ్వీవ్యాఘ్రుడు ఉదయచంద్రుని ఎదిరించి నెల్లూరు యుద్ధమున ఓటమిచెందెను. ఉదయచంద్రునకు ఈ యుద్ధమున పెక్కు వీనుగులు అపారధనరాసులు లభించినవి.

పల్లవరాజు రెండవ నందివర్మకు నెల్లూరు ప్రాంతము లభించినదని పల్లవ కథనము. ఇది గడిసీమ వద్ద జరిగిన కొట్లాటగాని పేర్కొనదగిన పెద్దయుద్ధముగాదు.

మూడవ విష్ణువర్ధనుని పిమ్మట అతని పుత్రుడు మొదటి విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 755 నుండి 77 వరకు పదునెనిమిది వత్సరములు రాజ్యమేలెను.

మూడవ విష్ణువర్ధనుడు

క్రీ. శ. 755 - 77

మూడవ విష్ణువర్ధనుని పరిపాలనలో పేర్కొనదగిన చారిత్రకాంశము దక్షిణాపథమున పశ్చిమమున సంభవించిన రాజ్యాంగ విపరీణామము. పశ్చిమచాళుక్యుల రాజ్యము అస్తమించి రాష్ట్రకూటులు రాజ్యము ఉదయించి దంతిదుర్గుడు రాజయ్యెను. క్రీ. శ. 769 నాటి రాష్ట్రకూటుశిలాశాసనము యువరాజు గోవిందుని వేంగీదండయాత్రను ప్రస్తుతించు చున్నది. (4) మూసీ కృష్ణా సంగమమున విజయస్కంధా చారమున గోవిందునకు వేంగీప్రభువు వీనుగులు, ధనరాసులు,

భటులను కప్పముగ సమర్పించెనట. అతిశయోక్తి పూరితమైన ఈ కథనము అయథార్థము కాకపోయినను, రాష్ట్రకూటసేనలు వేంగి మండలములోనికి చొరబడలేదు. యుద్ధము జరుగలేదు. కృష్ణ వేణీ మూసీ సంగమము వేంగిమండలములోనిది కాదు. అయినను యువరాజు వేంగి పొలిమేరల వరకు దండయాత్ర నెరపుట, అచ్చటకు వేంగిరాయబారులేతెంచి, అతనితో సంధికావించుకొనుట - భవితవ్యతా సూచకములు. (5)

విజయాదిత్యుని కుమారుడు నాలుగవ విష్ణువర్ధనుడు క్రీ. శ. 772 నుండి 808 వరకు ముప్పదియారు వత్సరములు రాజ్యమేలెను. ఈతని కాలమున రాష్ట్రకూట సింహాసనమునకై రెండవగోవిందుడు తమ్ముడైన ధ్రువుడు పోరాడిరి. ఈ అంతఃకలహమున విష్ణువర్ధనుడు అగ్రజుడైన గోవిందుని పక్షము వహించెను. కాని విజయము ధ్రువునకు లభించినది. ధ్రువుడు సింహాసనమధిష్ఠించిన పిమ్మట పగసాధించుటకై వేంగిపై దండెత్తెను. అతనికి వేములవాడ చాళుక్యవంశీయుడు మొదటి అరికేసరి తోడయ్యెను. విష్ణువర్ధనుడు ధ్రువునకు తన పుత్రికయైన శీలమహాదేవినిచ్చి వివాహము గావించి సంధి చేసికొనెను. శీలమహాదేవి ధ్రువుని పట్టమహిషి యయ్యెను. (6)

ధ్రువుని పుత్రుడైన మూడవగోవిందుడు వేంగీప్రభువు తన శాసనములనే తలడాల్ప నిత్యసంసిద్ధుడని తన శాసనమున ప్రవచించెను. (7) వేంగీప్రభువు తనప్రాకార నిర్మాణమున తోడ్పడెనను చాక్యమునకు వ్యాఖ్యాతలు మాన్యభేట నగర నిర్మాణమున వేంగీప్రభువు సాయము చేసెనని అర్థము చెప్పుచున్నారు.

(5) ఈ గ్రంథమునుండి “రాష్ట్రకూటులు” అను అధ్యాయమును చదువవచ్చును.

(6) E I XXII, 107

[7] E I VI 244 - 5 V 19

(47)

విష్ణువర్ధనునకు ముగ్గురు పుత్రులు. రెండవ విజయాదిత్యుడు, భీమనలుకి సింహాసనమునకై కలహించిరి. మూడవనుతుడు హైహయ రాజు దొహిత్రుడు విజయాదిత్యుని పక్షమవలంబించెను.

రెండవ విజయాదిత్యుడు

[క్రి. శ. 808 నుండి 847]

రెండవ విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 808 నుండి 847 వరకు సుమారు నలుబది వత్సరములు రాజ్యమేలెను. ఈతడు 'నరేంద్రమృగ రాజు' 'చాళుక్యరామ', 'విక్రమధవళ' బిరుదాంకితుడు. ఈతడు రాష్ట్రకూటుల ఆధిపత్యము నంగీకరింపలేదు. రాష్ట్రకూటులీతని తిరుగుబాటువారుగ నెన్ని, ఇతని నవతి సోదరుడైన భీమనలుకిని సింహాసనము నధిష్ఠింప జేయుటకై యుద్వేగించిరి. పశ్చిమగాంగులు, వేములవాడచాళుక్య సామంతులు తోడ్పడుచున్నంతకాలము రాష్ట్రకూటరాజు మూడవ గోవిందునకు విజయము లభించెను. కాని క్రీ.శ. 814 సంవత్సరమున గోవిందుని మరణము వలన, స్థితిగతులు తారుమారైనవి. బాలుడైన అమోఘవర్ధుడు సింహాసనస్థుడయ్యెను. విజయాదిత్యుడప్పుడు విజృంభించి, భీమనలుకిని పొరద్రోలి, గాంగుల నోడించి రాష్ట్రకూట రాజ్యభాగములనుగూడ వేంగిరాజ్యమున గలిపెను.

అర్వాచీన చాళుక్య శాసనములలో విజయాదిత్యుడు నూట యెనిమిది యుద్ధములు గావించిన విజేతగ, ద్వాదశవత్సరములు అహోరాత్రములు భరలోపెట్టని కత్తిని చేబూనిన జగదేకపీరుడుగ, నూట యెనిమిది శివాయతనములకు నరేంద్రేశ్వరాయతనమునకు నిర్మాతగ ఆభినుతుడు. ఈ పొగడ్తలు యథాక్షరముగ స్వీకరింప నవసరములేదు. ద్వాదశవత్సరములు కత్తి చేబూనిన వ్రతదీక్షాకాలము భీమనలుకి సింహాసనము నాక్రమించిన నమయము కావచ్చును. నూటయెనిమిది సంఖ్య సంప్రదాయసిద్ధమైనది. విజయాదిత్యునకు యుద్ధములలో

కుడిభుజమై తోడ్పడినది. అతని పుత్రుడు ఐదవ విష్ణువర్ధనుడు. నిరంతర యుద్ధనిమగ్నుడైన అతనికి కవి (=యుద్ధ) విష్ణువర్ధనుడను పౌరుష నామమేర్పడినది. అయిదవ విష్ణువర్ధనుడు నుమారు పదునెనిమిది మాసములు రాజ్యమేలెను. అతని భార్య శీలమహాదేవి రాష్ట్రకూట రాజపుత్రిక.

(మూడవ) గుణగ విజయాదిత్యుడు

[క్రి. శ. 849 నుండి 892 వరకు]

కలివిష్ణువర్ధనుని అనంతరము అతని పుత్రుడు మూడవవిజయాదిత్యుడు సింహాసన మధిష్ఠించెను. ఇతడు గుణకె - నల్లాట బిరుదాంకితుడు. ఈతనికిగల గుణపక్షపాతమీ పౌరుషనామధేయమును సంపాదించి పెట్టినది. క్రి. శ. 849 నుండి 892 వరకు 44 సంవత్సరములు రాజ్యమేలెను. ఈతని సుదీర్ఘపరిపాలన కాలమును మూడుదశలుగ విభజింపవగును.

ప్రథమమున : అభ్యుదయదశ

ద్వితీయదశ : విపద్దశ

చరమదశ : విజయపరంపరాభివృద్ధి దశ

గుణగ విజయాదిత్యుడు 'త్రిపురమర్త్యమహేశ్వర' - 'పరచక్ర రామ' బిరుదాంకుడు.

విజయాదిత్యుని సేనాపతి దక్షిణాపథచరిత్రలో ఆంధ్రసారస్వత చరిత్రలో సుప్రసిద్ధుడైన పండరంగుడు. పండరంగసేనాని - నడవిన తొలిదండయాత్ర నెల్లూరు ప్రాంతమునందలి బోయకొట్టములపై. పల్లవరాజు నందివర్మ ii సేనాని ఉదయచంద్రుడు మూడవవిష్ణువర్ధనుని దండనాథుడైన పృథ్వీవ్యాఘ్రుని జయించి ఆరాజ్యమును పల్లవ సామ్రాజ్యములో చేర్చిన సంగతి విదితపూర్వమే. నాటికి నేటికి వేంగి

ప్రభువు పగసాధించుటకు, కోలుపోయిన రాజ్యమును తిరిగి సంపాదించుటకు పండరంగసేనానిని బోయకొట్టముల దండయాత్ర సాగింప పుట్టించెను.

పండరంగసేనాని దక్షిణదండయాత్ర కుపక్రమించి తోలుత 'పట్టెము' దుర్గమును సాధించి నెల్లూరు దుర్గమును అగ్నిదగ్ధ మొనర్చెను. తరువాత విజేతయైన పండరంగడు పల్లవరాజ్యమైన తొండై మండలముపై దండెత్తి, పులికట్ నరోవరప్రాంతమున విడిసెను. అచ్చట 'పండరంగం' అనుపట్టణమును, అందు పండరంగ మహేశ్వరాయతనము నిర్మించెను. (8)

పండరంగని దండయాత్ర బోయకొట్టములపై నల్పిన చిరుసంగ్రామముగాదు. ఆ దిగ్విజయయాత్ర వలన వేంగిరాజ్యము పెరిగినది. బోయకొట్టములు పల్లవరాజ్యము నుండి విడిపడి వేంగి రాజ్యములో చేరినవి. గుణగవిజయాదిత్యుడు పండరంగని ఆ ప్రాంతమునకు పరిపాలకుడుగ నియమించెను. పండరంగడు కందుకూరు ముఖ్యపట్టణముగ ఆ సీమను పరిపాలించెను. అతడు కందుకూరును అపరబెజవాడగ తీర్చిదిద్దెను. (9)

పిమ్మట పాండరంగసేనాని రాహణనుని నిర్జించి, ఏలికయైన విజయాదిత్యుని మన్నన వడసెను రాహణుడెవ్వరో - ఏ సీమకు అధిపతియో తెలియదు. ఈవిజయపరంపరలతో ప్రథమదశ పూర్తయినది.

గుణగవిజయాదిత్యుడు విజయగర్వముతో విష్ణుంభించుచుండగ, విశద్రుత ప్రారంభమైనది.

అతనితల్లి శీలమహాదేవి ఇంద్రవల్లభుని పుత్రిక. ఇంద్రవల్లభుడు రాష్ట్రకూటుప్రభువు మూడవగోవిందుని అవరజుడు. అయినను,

[8] NDI, I, G 88 - 103 Page 477 Early History of Decan

[9] EI, XIX 276

రాష్ట్రకూటులతో గుణగవిజయాదిత్యునకు వైరమేర్పడినది. అతడు స్తంభపురిని ముట్టడించెను. (కర్నూలు మండలమునందలి కంబం) అది రాష్ట్రకూటు రాజ్యములోనిది. తమ రాజ్యములోనికి చొచ్చుకొని వచ్చిన ఈ దండయాత్రవలన, కుసితుడైన రాష్ట్రకూటురాజు అమోఘ వర్షుడు వేంగిపై దండెత్తెను. ఉభయసేనలు పీంగావల్లి దగ్గర తార సిల్లినవి. ఘోరసంగ్రామము జరిగినది. అందు గుణగవిజయాదిత్యుడు పరాజయమునంది, అమోఘవర్షుని సార్వభౌమత్వము నంగీకరించి సంధి చేసికొనెను. (10)

అంతటితో గుణగవిజయాదిత్యుని యుద్ధసంరంభము అంతరింప లేదు. అమోఘవర్షునిపై సామంతుడైన సీతిమార్గపెర్మానడి, తాలక్కాడ్ ప్రభువైన పశ్చిమగంగరాజు విష్ణవధ్వజమెత్తి క్రీ. శ. 866 ప్రాంతమున స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించెను. అతనికి పల్లవవంశీయులైన నొలంబవాడి ప్రభువులు సాయమిరి. అమోఘవర్షుడు - మూల బలాధినేతయైన బంకెయసెల్ల కేతనదండనాథుని ఆ విప్లవము నణచుటకు పుత్తెంచవలసి వచ్చినది. అంతలో ఉత్తరమున విప్లవము చెలరేగినది. లాటదేశమున ఆ విప్లవమున యువరాజైన కృష్ణుడుగూడ చేరియుండెను. అందుచే సెల్లకేతన సేనాని విజయపరంపర సాధించినను, వెనుకకు పిలిపించి అతని లాటదేశమునకు పుత్తెంచెను. ఆ తరుణమున అమోఘవర్షుడు గుణగవిజయాదిత్యుని దక్షిణమున గంగవాడికి దండు వెడలి, విప్లవము నణచివేయకొరెను. గుణగవిజయాదిత్యుడు దండయాత్రకుపక్రమించెను. మార్గమధ్యమున సీతిమార్గపెర్మానడి మిత్రుడైన నొలంబవాడి ప్రభువు మంగి (=మొదటి నొలంబాధిరాజు) విజయాదిత్యుని ఎదిరించెను. జరిగిన ఘోరసంగ్రామమున తూర్పుచాళుక్యసేనలు విజయము సాధించినవి. అవిజయమునకు ముఖ్యకారకుడు వినయాడిశర్మ, గుణగవిజయాదిత్యుని సంధి

విగ్రహపాత్రుడు. మంగి యుద్ధమున మరణించెను. గుణగవిజయా దిత్తుడు గంగవాడిపై దండెత్తి గంగాకూటమువద్ద (శివగంగపర్వతము బెంగుళూరు మండలము) ఘనవిజయము సాధించెను. నీతిమార్గుడు అమోఘవర్షునకు లోబడి సంధిచేసికొనెను. (11)

క్రీ. శ. 880 సంవత్సరమున అమోఘవర్షుడు మరణించెను. ఆ అవకాశమును గుణగవిజయాదిత్తుడు జారవిడువలేదు. రాష్ట్రకూట సింహాసనము నధిష్టించిన రెండవ కృష్ణుడు - పితృద్రోహి. అతనిపై సామంతులకు గౌరవప్రపత్తులు లేవు. అతని బావమరది చేదిప్రభువు సంకిలుని (శంకరగణుని) సాయముపై అతడాధార పడవలసివచ్చినది. గుణగవిజయాదిత్తుడు అమోఘవర్షుని మరణానంతరము స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించెను. రెండవకృష్ణరాజు సంకిలుని సాయముతో గుణగవిజయాదిత్తునిపై దండెత్తెను. కాని యుద్ధమున పరాజితుడై సంకిలుని రాజధానియైన కిరణపురమునకు ప్రవాసియై పోయి తలదాచుకొనవలసిన వాడయ్యెను.

పండరంగుని దిగ్విజయయాత్ర

గుణగవిజయాదిత్తుడు, దూరదేశమున ప్రవాసియై డాహలదేశ రాజధానిలో తలదాచుకొనుచున్న రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి రెండవ కృష్ణరాజుపై పగ సాధించుటకు పండరంగ సేనానిని దిగ్విజయయాత్రకు పుత్తెంచెను. తూర్పుచాళుక్య చరిత్రలో చిరస్మరణీయమైన ఆ మహోజ్వల దండయాత్రను గూర్చి నవిస్తరమగు వర్ణన శాసనములలో లభింపక పోయినను ఉపలభ్యమైన వివరములను బట్టి - చాలవరకు చరిత్ర నిర్మింపవచ్చును. బహుశః దండయాత్ర వేంగినుండి బయలుదేరియుండును. కళింగదేశమునుదాటి పండరంగుడు తూర్పు కనుమలనుదాటి దక్షిణకోనలను మధ్యభారతమునందలి మైదానము

లను చేరుకొనెను. వేంగి సేనలు నిరంతరాయముగ ముందునకు సాగిపోలేదు. చేది ప్రభువుల సామంతులసేనలు రాష్ట్రకూటసేనలు పండరంగని పలుచోట్ల యెదిరించినవి. కాని, అద్వితీయమేధావియైన పండరంగదండనాథుని ప్రజ్ఞ అటంకముల నన్నిటి ఛేదించి విజయ పరంపరల సాధింపగల్గెను. అతని దండయాత్రను నిరోధించుట కడ్డమై దండు విడిసిన కళింగప్రభువు, కోనలరాజు వేములవాడచాళుక్యరాజు యుద్ధమున పరాజితులై మరలిపోయిరి. చిట్టచివరకు పాండురంగడు డాహాలదేశమును చేరి, కిరణపురమును అచలపురమును ముట్టడించి, కృష్ణరాజును సంకిలుని యుద్ధమున ఓడించి ఘనవిజయము నార్జించెను. కృష్ణరాజు చేయునది లేక విజయాదిత్యునితో ఓటమినంగీకరించి సంధిచేసికొనెను.

కృతార్థుడైన విజయాదిత్యుడు కృష్ణరాజును రాష్ట్రకూట సింహాసనమున పునఃప్రతిష్ఠితుని చేసెను. కృష్ణరాజు గుణగవిజయా దిత్తుని సార్వభౌమత్వము నంగీకరించి, అతని నిడుకొలుపున కప్పము చెల్లించి సామంతుడయ్యెను. గుణగవిజయాదిత్యునకు కృష్ణరాజు పాళిధ్వజమును, రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యలాంఛనములైన గంగా యమునా చిహ్నములను సమర్పించెను. విజయాదిత్యుడు 'వల్లభ' బిరుదు వహించి, దక్షిణాపథసార్వభౌమపదవి వహించెను. కృష్ణరాజు అతనికి కానుకలు కప్పము చెల్లించి, అతని ఆయుధములకు పూజ లొనర్చి సామంతుడయ్యెను. ధర్మవరశిలాశాసనమున విజయాదిత్యుని విజయపరంపరాభివర్ణనముగలదు. రాష్ట్రకూటరాజు కృష్ణుని జయించుట మాత్రమేగాక పండరంగడు నిస్సహాయుడైన చోళుని సంరక్షించిన ఉదంతము పేర్కొనుచున్నది. సాతలూరు శాసనము విజయాదిత్యుడు పాండులపై పల్లవులపై సాధించిన విజయముల నభివర్ణించుచున్నది.

వేంగిసింహాసనము నధిష్టించిన సమ్రాట్టులలో గుణగవిజయా దిత్తుడు నాయకమణి. అతని సామ్రాజ్యము ఉత్తరమున మహేంద్ర

గిరినుండి దక్షిణమున పులికట్ సరోవరమువరకు వ్యాపించియుండెను. అతని సేనలు - సేనాని పండరంగుని ఆధిపత్యమున మధ్యభారతమున గంగాయమునాంతర్వేదివరకు ఘనవిజయముల అర్జించినవి. అమోఘ వర్షుని కాలమున, కొంతకాలమాత్రమే అస్తంగతుడై యుండవలసి వచ్చినను, చివరకు దక్షిణాపథమునంతటిని జయించి ఏకచ్ఛత్రాధి పతియైన సార్వభౌముడయ్యెను. అతనిపితామహుడు నరేంద్రమృగరాజు రాష్ట్రకూటులతో యుద్ధమొనర్చియున్నను, రాష్ట్రకూటుప్రభువును తనకు సామంతునిచేసికొనిన గౌరవము గుణగవిజయాదిత్యునకు మాత్రమే దక్కినది. విజయాదిత్యుని విజయపరంపరలకు ముఖ్యకార కుడు అతనిసేనాధిపతి పండరంగడు. పెక్కురు బ్రాహ్మణసేనానులు గుణగవిజయాదిత్యుని కడ వినయాడిశర్మ మున్నగు కార్యఖడ్గ నిపుణులైన ఉద్యోగులుండెడివారు. అతడు సార్థకబిరుదాంకితుడు. గుణపక్షపాతి.

అపజయమెరుగని అద్వితీయప్రజ్ఞాశాలి పండరంగసేనానిపేరు దక్షిణాపథచరిత్రలో స్వయంప్రకాశమానమైన సువర్ణాక్షరములతో వెలుగొందుచుండును.

నలుబదినాలుగు సంవత్సరములు పరిపాలించిన పిమ్మట గుణగవిజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 892 సంవత్సరమున తుదినిశ్వాసము విడిచెను. అతనికి ఔరససంతానము లేకపోవుటచే అవరజుడైన విక్రమాదిత్యుని అతడు యువరాజుగ వరించియుండెను గాని అతడంతకు ముందే దివంగతుడయ్యెను. కీర్తిశేషుడైన యువరాజునుతుడు భీముడు గుణగవిజయాదిత్యుని తరువాత వేంగిసింహాసనము నధిష్టించెను.

చాళుక్య భీముడు

గుణగ విజయాదిత్యుని అనంతరము వేంగిసింహాసనము నధిష్టించినది చాళుక్యభీముడు. కాని అతనికి దాయాదుల వైరము

సంప్రాప్తించినది. అతని పినతండ్రి (మొదటి) యుద్ధమల్లుడు రాష్ట్ర కూట ప్రభువు రెండవకృష్ణరాజు సాయము నభ్యర్థించెను. పరాభవ భీన్నుడై మ్రగ్గుమన్న కృష్ణరాజు ఆయవకాశమును జారవిడువక, భీముడు పట్టాభిషిక్తుడగుటకు ముందే వేంగిపై దండెత్తెను.

ఆ దండయాత్ర వృత్తాంతము నవిస్తరముగ తెలియరాదు. అయినను ముఖ్యాంశముల నెన్నెనగును.

రాష్ట్రకూట దండయాత్ర తొలుత విజయపరంపరలను సాధించగల్గెను. వేంగీమండల మధ్యభాగమున జరిగిన సంగ్రామములో చాళుక్య భీముడే బందీకృతుడై శత్రువులకు చేజిక్కినాడు. వేములవాడ చాళుక్యుల శాసనములలో, పంపని విక్రమార్జున విజయములో కృష్ణరాజు సమకాలీనసామంతుడు బద్దెగనృపాలుడు భీముని బందీకృతునిగ పట్టినట్లు విస్తృతముగ గలదు.

కాని చాళుక్యభీముడు అచిరకాలమున బంధవిముక్తిగాంచెను. అతడేవిధముగా తప్పించుకొనెనో!

రాష్ట్రకూట విజయము అస్థిరమైనది. ముదుగొండచాళుక్య సామంతుడు మొదటికుసుమాయుధుడు స్వామిచక్తిపరాయణులైన దండనాథులతో కలసి చాళుక్యభీముని పక్షమున యుద్ధమొనర్చి శత్రు సైన్యముల పారద్రోలి అతని సహాసచాసీనుని గావించిరి. చాళుక్య భీముడు క్రీ. శ. 14-1-892 సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను.

కాని కృష్ణరాజు తన పట్టుదలవదలలేదు. ముససిద్ధ రాష్ట్రకూట సేనాని దండెనగుండయ ఆధిపత్యమున వేంగిపై దండయాత్ర నెరపెను. రాష్ట్రకూటసేనలు వేంగీమండల మధ్యస్థమైన నిరవద్యపురమును (నిడుదవోలు) చేరినవి. పెదవంగూరు గ్రామముకడ ఘోర సంగ్రామము జరిగినది. గుండయ సేనాని యుద్ధమున మరణించెను.

కర్ణాటకలాటసేనలు చెల్లాచెదులైనవి. పరాజితులై పలాయనము సాగించు చున్న శత్రుసేనలను తరుముటకు వెడలిన రాజపుత్రుడు ఇరిమరితి గండుడు- యువరాజు కూడ మరణించెను. (12)

చాళుక్యభీముడు శివభక్తుడు. అతడనేక శివాయతనములను కట్టించెను. అందు సుప్రసిద్ధమైనది దక్షారామమునందలి భీమేశ్వరాలయము. ఈతడును విష్ణువర్ధన బిరుదాంకితుడు. అతడు క్రీ. శ. 921 సంవత్సరమున దివంగతుడయ్యెను.

చాళుక్యభీముని అనంతరము అతని పుత్రుడు (నాలుగవ) విజయాదిత్యుడు వేంగీసింహాసన మధిష్ఠించెను. అతడు పరిపాలించినది ఆరునెలలు మాత్రమే. ఈ ఆరుమాసాలలో అతడు కళింగదండయాత్ర నెరపెను. బహుశః తూర్పుగాంగులప్రభువు ఉత్సాహపూరితుడైన మూడవ వజ్రహస్తుడు తూర్పుచాళుక్యుల సార్వభౌమత్వము నంగీకరింపక స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించి యుండవచ్చును.

'కొల్ల భిగండ' బిరుదాంకుడైన విజయాదిత్యుడు విరజాపురికడ కళింగులనోడించెను. (13) కాని విజయాదిత్యుని ఆకస్మికమరణము చే, విజయము విపత్తుగ మారినది.

సామంతులు సేనానులు వారసత్వమునకై చెలరేగు అంతర్యుద్ధముల తలపోయుచు గృహోన్ముఖులై రి. నాలుగవ విజయాదిత్యుని మరణము వేంగీమండలములో అరాజకత్వమునకు దారితీసినది. రాష్ట్రకూటులు కలతచెందిన నీళ్ళలో చేపలుపట్టుట కుద్యమించిరి.

అమ్మరాజు ;, నాలుగవవిజయాదిత్యుని పుత్రుడు తొలుత (క్రీ.శ.921సంవత్సరము)సింహాసనమధిష్ఠించెను. అతని పినతండ్రిరెండవ విక్రమాదిత్యుడు ప్రత్యర్థియై నిలిచెను. పలువురు సామంతులుగూడ

[13] A R E 1914 Ph ii Para 6

[13] A R E 1917 ph ii para 26 1918 ph ii para 5

అతని పక్షమునవలంబించిరి. కాని, అమ్మరాజమహేంద్రుడు - స్వామి భక్తిపరాయణులైన దండనాథుల సాయముతో పోరాడి సింహాసన మధిష్ఠించి క్రీ. శ. 927 వరకు వీడు వత్సరములు వేంగిని పాలించెను. ఈతడు రాజధానిని వేంగి నుండి గోదావరికుత్తరతీరమునందలి రాజమహేంద్రవరమునకు - తనసీమమీద నిర్మించిన క్రొత్తపట్టణము నకు తరలించెనని కొందరు తలంచుచున్నారు. అమ్మరాజమహేంద్రుని పిమ్మట అతనిపుత్రుడు ౧ వ విజయాదిత్యుడు (=బేటరాజు=కాంతికా విజయాదిత్యుడు) సింహాసనము నధిష్ఠించెను. బాలుడైన అతడా విపత్కాలమున వేగలేక, పదునైదుదినములలో పితాపురమునకు పోయి, తలదాచుకొనెను. [అతడచ్చట చాళుక్యవంశమునందొక ఉపకాళికు మూలపురుషుడయ్యెను.] మొదటి యుద్ధమల్లుని నుతుడు మొదటి తైలరాజు వేంగీరాజయ్యెను. బహుశః అతనికి రాష్ట్రకూటుల సాహాయ్యము లభించి యుండవచ్చును. అతడొకనెలరోజులు మాత్రమే రాజ్యము నలెను. అంతలో ఎనిమిది సంవత్సరములనుండి పొంచి వేచియున్న రెండవ విక్రమాదిత్యు డాతని యుద్ధమున సంహరించి వేంగీసింహాసనము నాక్రమించెను. రెండవ విక్రమాదిత్యుడు పరిపాలించి నది పదునొకండు నెలలే అయినను, అతడు త్రికళింగముపై దండెత్తి జయించెను. అతడు దిగుమణ్ణుకాననమునుబట్టి, అమ్మరాజు నుతుడైన భీమునిచే హత్యగావింపబడెను. భీముడు ఎనిమిదినెలలు మాత్రమే రాజ్యమొనర్చెను. తైలరాజు I పుత్రుడైన రెండవయుద్ధమల్లు డాతని పదమ్యూఠిని గావించి రాష్ట్రకూటుల సాయముతో రాజయ్యెను. అతడు నామమాత్రప్రభువు. వీడుసంవత్సరము లాతడు రాజ్యమొనరించినను - అతనికిగాని ప్రజలకుగాని చిత్తశాంతి లభింపలేదు. సింహాసనమునకై కలహించుచున్న దాయాదులు - రాష్ట్రకూటు దండనాథులు ప్రజలను పీడించి పిప్పిచేసి రాక్షసులవలె ప్రవర్తించిరి.

క్రీ. శ. 934 సంవత్సరమున రెండవ చాళుక్యభీముడు

(=రాజమార్గాండుడు నాలుగవ విజయాదిత్యునకు మేలాంబికకు సుతుడు=మొదటి అమ్మరాజుకు సవతముడు) వీడు సంవత్సరముల నుండి వేంగిమండలము నావహించిన అరాజకత్వమునకు స్వస్థిచెప్పి రెండవ యుద్ధమల్లుని పొరద్రోలి వేంగిసింహాసనము నాక్రమించెను. ఇతనికి రాష్ట్రకూటరాజ్యమునందలి స్థితిగతులు తోడ్పడినవి. క్రీ. శ. 930 సంవత్సరమున నాలుగవ గోవిందుడు మాన్మఖేట సింహాసనము నధిష్టించెను. సామంతులలో కొందర కతడు అసంతృప్తి కల్గించెను. అతని పినతండ్రి బద్దెగుడు - సుతుడైన కన్నరదేవునితో కలిసి కుట్రపన్నెను. వారిరువురకు గోవిందుడు ప్రవాసశిక్ష విధించెను. వారు హైహయరాజు త్రిపురీ ప్రభువు యవరాజదేవుని కడకు చేరి వేములవాడ ముదుగొండ చాళుక్య సామంతులను రెచ్చగొట్టిరి. గోవిందుడు వారి నణచుటకై దండెత్తి విఫలమనోరథుడయ్యెను. ఈ అదనులో రెండవచాళుక్య భీముడు వేంగిసింహాసనము నాక్రమించెను. యుద్ధమల్లునకు సాయముగ నేతెంచిన రాష్ట్రకూటసేనలు పరాజయమును చెంది, వేంగిమండలమును వీడిపోయినవి. రెండవయుద్ధమల్లుడును పలాయనమంత్రమును పఠించెను. అప్పుడు చాళుక్య భీముడు - దాయాదులను అణచి దేశమున శాంతిభద్రతలనునెలకొల్పి క్రీ. శ. 934 సంవత్సరమున పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. అతనికి ఇరువురు రాజులు. ఉర్జుప, అంకిదేవి. పూర్వగాంగ రాజపుత్రిక, లోకాంబ. దానార్ణవుడు అంకిదేవి సుతుడు. అమ్మరాజు లోకాంబ పుత్రుడు.

రెండవచాళుక్యుని తరువాత అతని రెండవసుతుడు రెండవ అమ్మరాజు - పండ్రెండేండ్ల బాలుడు సింహాసనమధిష్టించెను. అతని అగ్రజుడు - దానార్ణవుడేల రాజుకాలేదో తెలియుటలేదు. అయినను, రెండవ అమ్మరాజునకు ప్రత్యర్థులు లేకపోలేదు. క్రీ. శ. 945 లో అతడు పట్టాభిషిక్తుడు కాగానే రెండవయుద్ధమల్లుని పుత్రులు బాడపుడు రెండవతైలుడు రాష్ట్రకూట రాజ్యమున ప్రవాసముననున్న

రాజపుత్రులు వేంగిపై దండెత్తిరి. వారికి రాష్ట్రకూట ప్రభువు మూడవ కృష్ణరాజు సాయము చేసెను. అమ్మరాజు నిన్నహాముడై వేంగి విడిచి పారిపోయెను. బాడపుడు, విజయాదిత్యనావము ధరించి, రిక్తసింహాసనము నధిష్ఠించెను. బాడపుని అనంతరము అతని అవరజుడు రెండవ తైలుడు సింహాసనమధిష్ఠించెను. అంతలో ప్రవాసమునుండి రెండవ అమ్మరాజు తిరిగివచ్చెను. అతనికి కొలను ప్రభువు నృపకాముడు తన పుత్రికనిచ్చి వివాహముచేసి సాయమొనరించెను. అమ్మరాజు రెండవ తైలుని యుద్ధమున సంహరించి రెండవసారి వేంగిసింహాసనమధిష్ఠించెను.

కాని క్రీ. శ. 956 సంవత్సరమున రాష్ట్రకూటప్రభువు మూడవ కృష్ణరాజు వేంగిపై దండెత్తి వచ్చుటచే రెండవ అమ్మరాజు తిరిగి సింహాసనము నుజ్జగించి ప్రవాసి కావలసివచ్చినది. మూడవ కృష్ణరాజు క్రీ. శ. 950 సంవత్సర ప్రాంతమున తక్కిలం యుద్ధమున చోళరాజు పరాంతకుని గెలిచి, కాంచీ తంజావూరులను నిర్మూలించి తొండై మండలమును రాష్ట్రకూట సామ్రాజ్యమున కలుపుకొన గలిగిన సమర్థుడు. అతడు వేంగిమండలముపై దండెత్తి, యీసారి అమ్మరాజు అగ్రజుడైన దానార్ణవుని పక్షమవలంబించెను. అమ్మరాజు కళింగమున ప్రవాసియయ్యెను. దానార్ణవుడు రాష్ట్రకూటుల సాయముతో రాజయ్యెను.

రాష్ట్రకూటసేనలు వేంగినుండివెడలగనే, రెండవ అమ్మరాజు ప్రవాసమునుండి వచ్చి సవతిసోదరుని జయించి మూడవతూరి వేంగిసింహాసనమధిష్ఠించి క్రీ. శ. 970 వరకు రాజ్యమేలెను. కాని దానార్ణవుడు ఎట్టుకేలకు ఎదురుతిరిగి ముదుగొండ చాళుక్యసామంతులు మల్లన - గొండియుల సాయముతో అమ్మరాజును యుద్ధమున సంహరించి వేంగికి రాజయ్యెను.

దానార్ణవుడు రాజ్యమునల్పినది మూడేండ్లుమాత్రమే. తెలుగు చోడప్రభువు జటాచోడ భీముడు [కర్నూలు మండల మందలి పెదకల్లు పాలకుడు] వేంగిపై దండెత్తెను. అతడు రెండవ చాళుక్యభీముని దోహితుడు. రెండవ అమ్మరాజు బావమఱిది (భార్య సోదరుడు) అమ్మరాజు వధకు ప్రతీకారముగ దానార్ణవునిపై పగసాధించుట అతని దండయాత్రకు ముఖ్యకారణమై యుండనోపును. క్రీ. శ. 973 సంవత్సరమున యుద్ధములో జటాచోడభీముడు దానార్ణవుని సంహరించి వేంగిసింహాసనము నాక్రమించి క్రీ. శ. 1000 రాజ్యము నల్పెను.

జటాచోడభీముడు : అరాజకత్వము

క్రీ. శ. 973 నుండి 1001

దానార్ణవుని మరణముతో వేంగిదేశ చరిత్రలో నూతనాధ్యాయ మారంభించినట్లు చెప్పవచ్చును. అంతవరకు ఎన్ని అంతఃకలహములున్నను, సింహాసనముపై నున్నది తూర్పుచాళుక్యవంశీయులే. మొదటిసారిగ మూడుశతాబ్దాలపైబడి ఆవిచ్ఛిన్నముగ సాగుచున్న రాజవంశములో విచ్ఛిత్తి యేర్పడినది. తెలుగుచోడవంశీయుడైన జటాచోడభీముడు వేంగిసింహాసనమెక్కినాడు. తూర్పు చాళుక్య శాసనములు జటాచోడభీముని యేలుబడిని విస్మరించి, ఆకాలమును అరాజకత్వముగ అభివర్ణించుచున్నవి.

జటాచోడభీముడు క్రీ. శ. 973 నుండి 1001 వరకు రాజ్యమేతెను. అతని యేకైకశాసనమునుబట్టి, (14) అతడు అంగ కళింగ వైడుంబ ద్రవిడ ప్రభువులను జయించి మహేంద్రగిరినుండి కంచి వరకుగల నువిశాలరాజ్యమును గుణగవిజయాదిత్యునివలె పరిపాలించినట్లు తెలియుచున్నది. అతడు సగర్వముగ గుణగవిజయాదిత్యుని దోహిత్రవర్గమునకు చెందినట్లు చెప్పకొనెను.

దానార్ణవుని పుత్రుడైన - విమలాదిత్యునకు, శక్తివర్మకు చోళచక్రవర్తియైన రాజరాజు I ఆశ్రయమిచ్చియుండెను. ఈ ఆశ్రయ ప్రదానములో రాజనీతి అంతర్గర్భితము. రాజరాజు విమలాదిత్యునకు తన పుత్రికయైన 'కుండవై' నిచ్చి వివాహము సల్పి, వేంగిమండలముపై దండెత్తుటకు తరుణమునకై వేచియుండెను.

రాజరాజు పదునాల్గవ రాజ్యసంవత్సరము (క్రీ. శ. 999-1000) నాటి శాసనములాతని వేంగీవిజయమును ప్రస్తావించుచున్నది.

జటాచోడభీముడు క్రీ. శ. 1001 సంవత్సరమున తొండై మండలముపై దండెత్తెను. దీనినిబట్టి క్రీ. శ. 1001 వరకు జటాచోడ భీమునిపై చోళులకు సంపూర్ణవిజయము లభించియుండలేదనుట స్పష్టము.

రాజరాజు తూర్పుచాళుక్యరాజ్యపుత్రుడైన శక్తివర్మ [అల్లుని అన్నగారు] పక్షమున వేంగిపై క్రీ. శ. 999 ప్రాంతమున దండెత్తెను. శక్తివర్మశాసనములలో చోళసాహాయ్యమును గూర్చిన ప్రస్తావనయే లేకపోవుట వింత. ఆతనిశాసనములనుబట్టి తెలియనగు అంశములు : శక్తివర్మ వేంగిపై దండెత్తెను. జటాచోడభీమునిసేనాని ఏకవీరుడు ఆతని యెదిరించి యుద్ధనిహతుడయ్యెను.

పిమ్మట మహారాజు - బద్దెన ప్రభువులు శక్తివర్మ నెదిరించి ఓడిపోయిరి. జటాచోడభీముడు వేంగిమండలమునువదలి కళింగారణ్యములలో తలదాచుకొనవలసి వచ్చినది. శక్తివర్మ వేంగిమండలమును ప్రవేశించి సింహాసనము నధిష్టించెను.

ఇదిప్రథమఘట్టము కావచ్చును. శక్తివర్మ సింహాసనస్థుడు కాగానే చోళసేనలు మరలియుండును. జటాచోడభీముడు వేంగిమండలము నాక్రమించి, తొండైమండలముపై దండెత్తెను. అతడు కంచిని ముట్టడించి (క్రీ. శ. 1000 - 2) ఆక్రమించెను. రాజరాజు, స్వయంగా

సేనలకు నాయకత్వము వహించి తొండైమండలమునుండి జటాచోడ భీముని పారద్రోలి, వేంగిమండలముపైదండెత్తి ఉత్తరకళింగమువరకు విజృంభించెను. జటాచోడభీముడు యుద్ధనిహతుడయ్యెను. తిరిగి శక్తివర్మ 1 వేంగిసింహాసనస్థుడయ్యెను.

మొదటి శక్తివర్మ

క్రీ. శ. 1000 నుండి 1011 వరకు

మొదటి శక్తివర్మ వేంగికి రాజైనది స్వశక్తివలనగాదు. చోళ రాజ సాహాయ్యమువలననే. అందుచే వేంగిమండలము చోళసామ్రాజ్యమునకు అనుబంధరాజ్యమైనది. రాజనీతితో మాత్రమేగాక ఈ చోళ చాళుక్యానుబంధము - వైవాహికబంధముతో ముడివడినది. శక్తివర్మ సంతానరహితుడు. యవరాజైన విమలాదిత్యుడు చోళచక్రవర్తి అల్లుడు. దక్షిణాపథమున అధిపత్యమునకై ఉజ్జ్ఞాతలూగుచున్న చోళులతో వేంగిమండలముచేరుట రాష్ట్రకూటుల అనంతరము అప్రదేశము నాక్రమించిన కల్యాణిచాళుక్యులకు అభిమతముగాదు. అందుచే వేంగి మండలము అప్పటినుండి సుమారు 13½ సంవత్సరములవరకు దక్షిణాపథరాజకీయముల సంకులనమరమునకు రంగభూమియైనది.

క్రీ. శ. 1006 సంవత్సరమున రెండవతైలపదేవుని పుత్రుడైన సత్తిగుడు (నత్యాశ్రయగుడు) వేంగిపై దండయాత్రనెరపెను. చాయల నంబి సేనాని ఆదండయాత్రకు అధిపత్యమువహించి ధరణికోట, యనమదలదుర్గముల అగ్నిదగ్ధమొనర్చి గుంటూరు మండలమునందలి చేబ్రోలుపద్ద విడిసెను. క్రీ. శ. 1007 సంవత్సరమున రాజేంద్రచోళ దేవుడు 1, కర్ణాటకదండయాత్ర కుపక్రమించెను. స్వదేశరక్షణకై కర్ణాటకసేనలు వేంగిని వీడునట్లు చేయుట యీ దండయాత్రయొక్క అంతర్యము కావచ్చును. ఎత్తైన శక్తివర్మ వేంగిని క్రీ. శ. 1011వరకు పరిపాలించి దివంగతుడయ్యెను.

వి మ లా ది త్త్య డు

శక్తివర్మ తరువాత క్రీ. శ. 1011 నుండి 1018 వరకు అతని తమ్ముడు విమలాదిత్యుడు వేంగిరాజ్యమును పరిపాలించెను. విమలాదిత్యునకు ఇరువురు భార్యలు. ప్రథమభార్య చోళరాజు రాజరాజు పుత్రిక కుందవైదేవి. రెండవభార్య మేలమ. ఈమె బహుశః జటాచోడభీముని పుత్రిక. రణస్థపూడి శాసనమున విమలాదిత్యుడు, పరమబ్రహ్మణ్యుడు పరమ మాహేశ్వరుడుగ అభివర్ణితుడు. రామతీర్థ శిలాశాసనమున (తిథివార వత్సరరహితమైనది) అతడు తనగురువగు త్రికాలయోగిసిద్ధాంతదేవుడను జైనయోగేశ్వరునకు దానము చేసినట్లున్నది. దీనివలన విమలాదిత్యుడు అవసానకాలమున సింహాసనము నుజ్జగించి జైనమతమును స్వీకరించెనని కొందకు తలపోయుచున్నారు.

విమలాదిత్యునకు ఇరువురు పుత్రులు. కుందవై సుతుడు రాజరాజు. మేలాంబ సుతుడు విజయాదిత్యుడు.

క్రీ. శ. 1018 సంవత్సరమున, విమలాదిత్యుని అనంతరము వేంగిసింహాసనమున నధిష్ఠించుటకు రాజపుత్రులలో అంతఃకలహ మేర్పడినది. మేలాంబసుతుడైన విజయాదిత్యుడు, కల్యాణిప్రభువైన రెండవ జయసింహుని సాయమున రాజరాజును పారద్రోలి వేంగి సింహాసనము నాక్రమించెను. రాజరాజు మేనమామయైన రాజేంద్ర చోళుని సాయమర్థించెను. రాజరాజు, రాజేంద్రచోళుని పుత్రిక అమ్మంగదేవిని వివాహమాడియుండెను. రాజేంద్రచోళుడు అల్లునకు సాయమొనర్చుటకై సోళియవరను సేచానిని చోళస్థానముతో వేంగికి పంపించెను. అంతేగాక రెండవజయసింహుడు విజయాదిత్యునకు సాయమొనర్చుకుండుటకై రట్టపాడిపై మరియొకచోళసేనానిని స్థానముతో దండయాత్రనెరపుటకు పంపెను. సోళియవరను వేంగిదండ

యాత్రలో విజయపరంపరలను సాధించి, విజయాదిత్యునోడించి, గంగాతీరమువరకుచొచ్చుకొనిపోయెను. సోళియవరము గంగాతీరమున కేగునరీకి, ఓడిపోయిన కళింగులు తిరిగి విజృంభింపసాగిరి. రెండవ జయసింహుడు వారిని తిరుగుబడుటకు ప్రోత్సహించియుండును. అప్పుడు రాజేంద్రుడే న్వయముగా చోళసేనలకు నాయకత్వము వహించి సోళియవరముకు తోడ్పడుటకు గోదావరీతీరమును చేరుకొని అక్కడదండు విడిసెను. కళింగులు ఓడిపోయిరి. సోళియవరముదిగ్విజయ యాత్ర ముగించుకొని గంగాతీరమునుండి గోదావరీ తీరమును చేరెను. క్రీ. శ. 1022 ఆగష్టు 16 వ తేదీన రాజరాజనరేంద్రుడు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. (15)

రాజరాజనరేంద్రుడు

క్రీ. శ. 1018 - 22 నుండి 1062

రాజరాజనరేంద్రుని రాజ్యపరిపాలన అంతర్యుద్ధముతో ఆరంభించినది. చోళుల సాయమున తండ్రి అనంతరము నాలుగేండ్లకు పట్టాభిషిక్తుడు కాగలిగినను, పట్టాభిషిక్తుడైన పిమ్మటగూడ ఆతనికి శాంతి భద్రతలు చేకూరలేదు. అతడు రాజ్యపరిపాలనచేసిన నాలుగుదశాబ్దాలు అంతర్యుద్ధములతో ఎత్తుపైయెత్తుల రాజనీతిప్రయోగములతో, నాటకీయసన్నివేశములతో గడచినవి. నన్నయమహాకవి, “ఘోరాజిముఖో పలబ్ధ విజయ ప్రమదాశ్రిత బాహుదండ” అని ప్రస్తుతించెను. ఆతడనేకయుద్ధముల ఆరితేరిన వృద్ధమూర్తియై బ్రదికెననుట సత్యము. ఘోరాజిముఖగ్రస్తమైన దాతని జీవితము. ఆయన విజయప్రమద - ఎల్లప్పుడు ఆతని బాహుదండమునే వరించినదని చెప్పుట సాహిత్యముగాని చరిత్రమాత్రముగాదు.

(15) ఈ గ్రంథమునందీ విషయము “చోళులు” అను అధ్యాయమునందు సవిస్తరముగా గలదు.

రాజరాజనరేంద్రుడు పట్టాభిషిక్తుడై రాజ్యపరిపాలన చేయుచున్న సమయమున దాయాదియైన విజయాదిత్యుడు పగసాధించుటకు యత్నించునే యుండెను.

క్రి. శ. 1031, జూన్ 27 వ తేదీన విజయవాడలో విజయాదిత్యుడు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. అతడెట్లు రాజరాజనరేంద్రుని జయింప గల్గెనో తెలియరాక న్నది. అశక్తి పశ్చిమచాళుక్యుల సాయము లభించియుండునని ఊహింపనగును. అతడెన్నినాళ్ళేవిధముగ రాజ్య మొనర్చినది నిష్కర్షగ చెప్పలేము. రాజరాజనరేంద్రుని భీమవర శాసనమునుబట్టి క్రీ. శ. 1035 నాటికి అతడు తిరిగి విజయాదిత్యుని పారద్రోలి వేంగినాక్రమించెనని తేలుచున్నది. (16) విజయాదిత్యుడు ప్రవాసియై కల్యాణిచాళుక్యులనాశ్రయించెను. వారాతనిని మిక్కిలి గౌరవప్రపత్తులతో అదరించిరి.

క్రి. శ. 1042 లో పశ్చిమచాళుక్యులు వేంగిపైదండెత్తిరి. కల్యాణిప్రభువు, మొదటి సోమేశ్వరుడు అహవమల్లభిరుదాంకుడు అరంభించిన దిగ్విజయయాత్రలో వేంగిమండలము చిక్కుకొన్నది. ఆ వార్త చోళరాజధాని గంగాపురిని సత్వరము చేరినది. రాజరాజనరేంద్రుడు చోళుల సాయమర్థించుటకు చోళరాజధానికి స్వయముగా నేతెంచెను. చోళరాజేంద్రుడు వయోవృద్ధుడు. రాజపుత్రులు రక్షిణ దండయాత్రలో నిమగ్నులై యుండిరి. అయినను రాజేంద్రుడు, రాజరాజనరేంద్రునికి తోడ్పడుటకై చోళసైన్యమును వేంగికి పుత్తెంచెను. బ్రాహ్మణసేనాని రాజరాజ బ్రహ్మమహారాజు, ఉత్తమచోడమలాడు డైయాన్ ఉత్తమచోడ చోడకోన్. చోళసేనాపతులు చోళసైన్యమున కాధిపత్యము వహించిరి. వేంగికి సమీపముననున్న “కలిదిండి” వద్ద ఉభయపక్షములకు ఘోరసంగ్రామము జరిగినది. ఉభయపక్షముల

సేనానులు మడిసిరి. విజయమేపక్షమునకు లభింపలేదని చెప్పవచ్చును. అది సమయుద్ధముగా పరిణమించినది. రాజరాజనరేంద్రుడు కలిదిండి దగ్గర జరిగిన అపారమైన ప్రాణనష్టమునకు పరిహారముగ అచ్చట నూటయెనిమిది శివాయతనములను కట్టించినట్లు అతని కలిదిండి శాసనమువలన తెలియనగును. (17)

ఆసమయమున రాజేంద్రుడు మరణించుట, రాజాధిరాజు చోళసింహాసనమధిష్ఠించుట జరిగినది. క్రీ. శ. 1045 నాటి రాజాధిరాజు శాసనములలో అహవమల్ల సోమేశ్వరునితో ఆతడు సల్పిన యుద్ధముల ప్రస్తావన గలదు. పశ్చిమచాళుక్యులకు చోళులకు మధ్య జరిగిన యుద్ధములకు రంగభూమి వేంగియైనది. రాజాధిరాజు స్వయముగా చోళసైన్యములను నడిపి, ధాన్యకటకమువద్ద జరిగిన ఘోరసంగ్రామములో పశ్చిమచాళుక్యదండనాథులు గండప్పయ్య గంగాధరులను సంహరించినట్లును, విక్కి (విక్రమాదిత్యుడు) విజయాదిత్యుడు పలాయనముసాగించినట్లును శాసనము కథనము. రాజాధిరాజు వేంగినుండి పశ్చిమచాళుక్యరాజ్యముపై దండెత్తి, కొల్లిపాకదుర్గమును విధ్వంసమొనర్చెను. (18)

కాని - ఇంతటితో రాజరాజనరేంద్రునకు శాంతి లభింపలేదు. రాజాధిరాజు నిష్క్రమించిన పిమ్మట, పశ్చిమ చాళుక్యులు వేంగిపై

(17) కల్యాణిచాళుక్యులు - (సోమేశ్వరుడు) అధ్యాయమును అనుశీలించనగును.

“రాజరాజనరేంద్రుడు”-శ్రీభావరాజు వేంకటకృష్ణరావుగారు. ఆ గ్రంథమునకు అనుబంధముగ కలిదిండి శాసనము కాననగును.

(18) కొల్లిపాకపశ్చిమచాళుక్యచోళపూర్వచాళుక్యరాజ్యములకు మయ్యెలిగుట్ట.

దండెత్తిరి. క్రీ. శ. 1047 నాటి శాసనము ఆహవమల్లుని వేంగి విజయమును చాటుచున్నది. అతడు వేంగిని కళింగమును జయించెనని శాసనకథనము. అతని అగ్రనుతుడు భువనైకమల్ల సోమేశ్వరుడు క్రీ. శ. 1049 నుండి 1054 సంవత్సరములనాటి పలుశాసనములలో వేంగి పురవరేశ్వర బిరుదాంకితుడు. క్రీ. శ. 1055 లో చక్రవర్తి తైల్లోక్యమల్లదేవరకుం బ్రధాని నారాయణభట్టు కూతురు కుపమ వేయించిన శాసనము ద్రాక్షరామమున గలదు. పశ్చిమచాళుక్యుల వేంగి అధిపత్యము చోళశాసనముగూడ బలపరచుచున్నది. వీరరాజేంద్రుని కన్యాకుమారి చార్ల శాసనములలో, కళింగ వేంగిరాజ్యములో అతని అగ్రజుడు పీడుటచే శత్రువుల ఆధీనములో నున్నట్లు చెప్పబడినది. (19) అయినను, వేంగి సింహాసనమును రాజరాజనరేంద్రుడే ఆకాలమున అధిష్టించి యుండుటచే అతడు పశ్చిమచాళుక్యుల సార్వభౌమత్వము నంగీకరించి సంధిచేసికొని యుండునని తోచుచున్నది.

నారాయణభట్టు-పశ్చిమచాళుక్యుల రాయబారి, రాజమహేంద్ర వరమున రాజరాజనరేంద్రుని ఆస్థానమున వసించెను. క్రీ. శ. 1049, 50 సంవత్సరములలో తంజావూరు మండలమునందలి తిరువైయారు నందలి శివాలయమునకు రాజరాజు దానశాసనము గలదు. ఆ సమయమున, రాజరాజు పశ్చిమచాళుక్యులారాక్రమించిన వేంగినుండి ప్రవాసియై చోళుల సాయము నర్థించుటకు వచ్చియుండును. కాని, అప్పటి చోళరాజు రాజాధిరాజు అతనికి సాయమొనర్చుటకు సంసిద్ధుడు గాలేదు. రాజాధిరాజేల వేంగిమండలముపై అనాదృతి వహించి, రాజరాజునకేల సాయమొనర్పలేదో తెలియరాదు. రాజరాజు చేయునది లేక వేంగికి మరచివచ్చి పశ్చిమచాళుక్యులతో సంధి చేసికొని వారి అధిపత్యము నంగీకరించెను. అప్పటికి రాజరాజనరేంద్రుడు వయో

వృద్ధుడు. జీవితములోని మిట్టపల్లములను ఆకళించుకొని మానవ హృదయమును క్షీరసాగరమువలె మథించిన అనుభవనంపన్నుడు. అతనిని మహాభారతేతిహాసము ఆకర్షించుటలో వింతలేదు. రాజరాజ విజయాదిత్యుల దాయాది వైరము వేంగిమండలమును ముప్పది సంవత్సరములు కురుక్షేత్రముగా మార్చినది. ఎన్నెన్ని వింతమార్పులు! జగన్నాటకముభారతములో ప్రతిఫలించివిశ్వజనీనముగ సాక్షాత్కరించుచుండును. అందుచే రాజరాజనరేంద్రుడు తన ఆస్థానకవియైన నన్నయభట్టును తెలుగులో - మహాభారతమును రచింపుమనికోరెను. నాభయణభట్టు, నన్నయభట్టు సహాధ్యాయి, ఆమహాసారస్వత యజ్ఞమున, నరునకు నారాయణుని వలె తోడ్పడెను. (20) క్రీ. శ. 4-11-1051 తేదీన సర్వకరపరిహారముగ నందంపూడి అగ్రహారమును రాజరాజనరేంద్రుడు సూర్యగ్రహణ సమయన దానము చేసెను. ఆదానశాసనమున నారాయణభట్టు “జగదుపకరణుగ” అభినుతుడు.

పశ్చిమచాళుక్యులకు రాజరాజనరేంద్రునకు మధ్యవర్తులైన సంధిసంధాతలలో సహాధ్యాయులైన నారాయణభట్టు నన్నయభట్టు వహించిన పాత్ర భావి చారిత్రక పరిశోధనలవలన తేలవలసిన విషయము.

వంశక్రమానుగతమైన రాజనీతి నుజ్జగించి, చోళరాజు రాజాధిరాజు రాజరాజనరేంద్రునకు తోడ్పడకుండుట వింత. అంతేగాక చిరకాలము నుండి పశ్చిమచాళుక్యులు విజయాదిత్యునికి ఆశ్రయప్రదాతలై అతని పక్షము వహించి పోరాడినవారు. వారెట్లు విజయాదిత్యుని ఉజ్జగించి రాజరాజు వేంగి సింహాసనస్థుడై యుండుట కంగీకరించిరో! అది వింతలలో వింత. అయినను హేతుహేతుమద్భావము యోజించినచో

కన్పించును. పశ్చిమచాళుక్యులు - చోళులు నిరంతరయుద్ధనిమగ్నులై యుండిరి. చోళులకు వేంగి నష్టవాయకమైన పెనుబరువయ్యెను. వేంగిని తాత్కాలికముగనైన అమపక్షమునకు త్రిప్పకొన్నచో పశ్చిమ చాళుక్యులకు లాభమే. క్రీ. శ. 1061 లో రాజరాజనరేంద్రుడు మరణించెను. ఆ అవకాశమును జారవిడువక, దాయాదియైన విజయాదిత్యుడు వేంగిసింహాసనము నాక్రమించెను. రాజరాజనరేంద్రునకు చోళరాజ పుత్రిక అమ్మంగదేవికి పుట్టిన పుత్రుడు రాజేంద్రుడున్నాడు. అతడు గూడ చోళరాజపుత్రికను వివాహమాడియుండెను. చోళులప్పుడాతనికి సాయమొనరింపలేదు. విజయాదిత్యుడు వేంగి సింహాసనమును తానధిష్ఠింపక తన యేకైకసుతుడైన రెండవ శక్తివర్మకు పట్టాభిషేకమునల్పెను. ఈ చర్యకు కేవలము పుత్రప్రేమయే కారణము కాజాలదు. విజయాదిత్యుడు ఇంతకాలము పశ్చిమ చాళుక్యుల ఆశ్రయము నందే గడపెను. చోళులు నొలంబవాడిపై పలుసారులు దండెత్తుచుండిరి. చోళులనెదిరించి, నొలంబవాడిని రక్షించుటకు అనుభవజ్ఞుడు సమర్థుడు విశ్వసనీయుడునైన వీరుడు కావలెను. సోమేశ్వరుడు విజయాదిత్యుని 'నొలంబవాడి'కి పరిపాలకుడుగ నియమించియుండెను. అందుచే విజయాదిత్యుడు రెండవశక్తివర్మను వేంగిసింహాసనమందుంచి తాను నొలంబవాడి సంరక్షణార్థమేగెను.

శక్తివర్మ పరిపాలన సుమారు సంవత్సరము మాత్రమే సాగినది. అతడు అభిమన్యునివలె వీరస్వర్గమలంకరించెను. (21)

వీరరాజేంద్రుడు క్రీ. శ. 1063 సంవత్సరమున తన రెండవ రాజ్యసంవత్సరమున వేసిన శాసనములలో విక్రమాదిత్యుడు వేంగిపై బంపినసేనల నోడించిన ఉదంతము గలదు. (22) క్రీ. శ. 1063 కు

(21) ర్యాలి తామ్రశాసనము C, P. 8 of 1924 - 5

(22) E. O. VII p. 18

పూర్వమీ సంగ్రామము జరిగియుండవలె. ఆ సంగ్రామమున
వీరరాజేంద్రుడు చాళుక్యసేనాని చాముండరాయని సంహరించినట్లు
చెప్పుకొనినాడు. ఆసేనాని ముద్దుకూతురు నాగల ముక్కుకోసి
వినోదించినాడు. కాని ఈ విజయము సుస్థిరమైనదికాదు. విజయా
దిత్యుడు చోళరాజ్యము దండెత్తినాడు. (23) అతడు కూడలే సంగ
మము చేరునప్పటికి వీరరాజేంద్రుని సేనలు వేంగిని వీడి న్యరాజ్య
సంరక్షణ కేటించినవి.

సప్తమ విజయాదిత్యుడు

[క్రీ. శ. 1018, 31, 61 - 75]

విష్ణువర్ధన[సప్తమ] విజయాదిత్యుడు విమలాదిత్యుని పుత్రుడు.
అభిమన్యునివలె వీరస్వర్గమలంకరించిన శక్తివర్మ! మరణనమయమున
అర్జునునివలె విజయాదిత్యుడు పుత్రుని సమీపమందులేక, స్థలాంత
రమున శత్రువులతో పోరాడుచుండెను. పుత్రశోకార్తుడైనను, బంధు
మిత్రుల ప్రోత్సాహమువలన అతడు క్రీ. శ. 1061 లో వేంగిరాజ్య
పాలనా భారమును వహింపక తప్పినదిగాదు.

క్రీ. శ. 1018 సంవత్సరమున పితృమరణానంతరము విజయా
దిత్యుడు రాజరాజనరేంద్రుని [సవతిసోదరుని] పారద్రోలి వేంగి
సింహాసనము నధిష్టించెను. కాని అచిరకాలముననే పదచ్యుతుడయ్యెను.
క్రీ. శ. 1031 లో తిరిగి పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను గాని తిరిగి పదచ్యుతి
తప్పలేదు. చాలకాలమాత్రమే కళ్యాణీచాళుక్యుల నాశ్రయించి ప్రవాస
జీవితమును గడపెను. కార్యఖడ్గ నిపుణుడైన సోమేశ్వరుడాతని
ఆదరించి, రాజకుమారపదవి ప్రసాదించి, తన అంకకారశ్రేష్ఠునిగా

మన్నించి పుత్రనిర్విశేషునిగ చూచెను. (24) క్రీ. శ. 1063 ప్రాంతమున అతడు నొలంబవాడికి పరిపాలకుడుగ నియుక్తుడై పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్య సంరక్షణభారమును వహించెను. మైసూరురాష్ట్రమున మూడుకకెరె శాసనము అతడు చోళులపై సాధించిన విజయముల పేర్కొనుచున్నది. (25) చోళులు కులక్రమానుగతమైన వైరము వీడక వేంగిపై తమ ఆధిపత్యమునెలకొల్పుటకు మరియొకప్రయత్నము చేయకపోలేదు. రెండవరాజేంద్రుని తరువాత చోళసింహాసన మధిష్ఠించిన అతని అవరజుడు వీరరాజేంద్రుడు వేంగిపై దండయాత్ర కుపక్రమించవచ్చును. అందుచే సోమేశ్వరుడు ధారాపురజననాథుని ఆధిపత్యమున బెజవాడలో సేనల నిలిపి క్రీ. శ. 1064 లో విజయా దిత్తుని దక్షిణదండయాత్రకు పంపెను. విజయాదిత్తుడు దక్షిణ దండయాత్రలలో నుండగ సోమేశ్వరుడు దివంగతుడయ్యెను. సోమేశ్వరుని మరణము దక్షిణాపథమునందలి రాజనీతిలో విప్లవాత్మక మైన విపరీణామములకు దారితీసినది. (26) సోమేశ్వరుని రెండవ కుమారుడు విక్రమాదిత్తుడు అన్నగారిని త్రోసిరాజని తానే సింహాసన మాక్రమించుట కుద్యుక్తుడయ్యెను. చోళచక్రవర్తి వీరరాజేంద్రుడాతనికి తన పుత్రిక నిచ్చి వివాహమునల్పి సంధిచేసికొనెను.

విజయాదిత్తుడు విషమపరిస్థితిలో చిక్కుకొనెను. విక్రమాదిత్తుని మూలమున విజయాదిత్తుడు చోళసామంతుడుగ వేంగిని పరిపాలించ

(24) పశ్చిమచాళుక్య శాసనములు విజయాదిత్తుని సోమేశ్వరుని (మగ) పుత్రునిగ వాక్రుచ్చుచున్నవి. సామంతులు చక్రవర్తికి పుత్రనిర్విశేషులనుట ఆనాటి సంప్రదాయము.

(25) EO VII CI 18

(26) ఈ విషయము “చోళులు” అను అధ్యాయమున నవిస్తరముగ వివరింపబడినది.

వలసి వచ్చినది. పాపము ! రాజేంద్రుడు తరువాతి కులోత్తుంగుడు (= రాజరాజనరేంద్రుని పుత్రుడు) ఎగుడుచూచుచున్న షోళ సాహాయ్యము లభింపక హతాశుడయ్యెను.

క్రీ. శ. 1070 సంవత్సరమున వీరరాజేంద్రుడు దివంగతుడగుట అతని సుతుడు అధిరాజేంద్రుడు కొన్ని నెలలలో దుర్మరణము పాలగుట సుప్రసిద్ధ చారిత్రాంశములు. విక్రమాచిత్తుడు బావమరదియైన అధిరాజేంద్రుని రక్షింపలేక పోయెను. ఆ విప్లవపరిస్థితిలో రాజేంద్రుడు [రాజరాజనరేంద్రుని పుత్రుడు చోళరాజదౌహిత్రుడు- చోళుల అల్లుడు] మాతామహారాజ్యమునకై చోళసింహాసనస్థుడై కుళోత్తుంగనామముతో చోళచరిత్రలో నూతనశకమునారంభించెను. వేంగీమండలమున విజయాదిత్యుని చరిత్ర సుస్పష్టముగ తెలియవచ్చుటలేదు. అతని శాసనములు క్రీ. శ. 1068 నుండి 1068 వరకును కన్పించుచున్నవి. పైన క్రీ. శ. 1072 వరకు అతని శాసనములు మృగ్యములు.

రాజేంద్రుని [=కులోత్తుంగుని] తామ్రశాసనములబట్టి రాజేంద్ర విజయాదిత్యుల చరిత్ర ననుసంధింపవచ్చును. కులోత్తుంగుడు తన శాసనములలో తండ్రీమరణానంతరము తాను వేంగీసింహాసనస్థుడై యున్నట్లు తాను మాతామహారాజ్యాధినేతయైనపిమ్మట పైతృకరాజ్యమైన వేంగిని పితృవృద్ధైన విజయాదిత్యునకు నమర్పించినట్లును చెప్పకొన్నాడు. సమకాలీన చారిత్రకాధారములను బట్టి ఏర్పరచదగిన అంశములు :-

వీరరాజేంద్రుడు- విక్రమాదిత్యునకు ఏర్పడిన నూత్నబాంధవ్యమువలన విజయాదిత్యుడు వేంగీపాలకుడై నాడు. కాని రాజేంద్రుడు వేంగినాక్రమించుటచే విజయాదిత్యుడీసారి తూర్పుగాంగరాజధానికి పోయి రాజరాజదేవేంద్రవర్మ నాశ్రయించి తలదాచుకొనెను. [యథా పూర్వము కల్యాణిచాళుక్యుల నాశ్రయించుటకు వీలులేదుగద]

కళింగాధిపతియైన రాజరాజు, రాజేంద్రుడు చోళదేశమునకేగినప్పుడు, విజయాదిత్యుని పక్షము వహించి వేంగిపై దండెత్తెను. చోళసామంతుడైన ఆతనికి స్వాతంత్ర్యము వహించుటకిది మంచితరుణము. విప్లవ పరిస్థితులలో చోళసామ్రాజ్యసింహాసనమధిష్టించిన రాజేంద్రుడు సంధి చేసికొనుట సమంజసమని తలపోసెను.

సంధికుదిరినది. విజయాదిత్యుడు వేంగిని పరిపాలించుటకు రాజేంద్రుడు సమ్మతించెను. విజయాదిత్యుడు ఆరాజ్యమునకు వారసుడు. అపుత్రకుడు. పండినముదివగ్గు. పినతండ్రియైన ఆతడు మరణించగనే తనకే తిరిగి వేంగీరాజ్యము సంక్రమించునని అది తనకు లాభదాయకమని రాజేంద్రుడు తలపోసెనని యెంచవచ్చును.

కళింగప్రభువు, రాజరాజదేవేంద్రవర్మ స్వతంత్రప్రతిపత్తిని రాజేంద్రుడంగీకరించి, శత్రువును మిత్రునిగా మార్చుకొని ఆతనికి తన పుత్రికయైన రాజసుందరినిచ్చి వివాహమొనరించెను. ఈ రాజనీతి వలన ఆతనికి వేంగీకళింగములు మిత్రరాజ్యములైనవ. విప్లవపరిస్థితిలో చోళసింహాసనమధిష్టించిన రాజేంద్రుడు ప్రబలశత్రువైన విక్రమాదిత్యునిపై తనబలము కేంద్రీకరించుటకు వీలుగల్గినది - రాజరాజదేవేంద్రవర్మకు పుత్రికనిచ్చి, రాజేంద్రుడాతని విజయాదిత్యుని నుండి వేరు చేయగలిగాడు. కాలానుకూల్యమునుబట్టి భవిష్యత్కాలమున రాజేంద్రుడు తన పగ సాధించుకొన నగును. (27)

విజయాదిత్యుని పరిపాలన వేంగిలో సుస్థిరముగ కొనసాగలేదు. క్రీ. శ. 1072, 1073 నాటి శాసనములారాతని వేంగీప్రభువుగ పేర్కొనుచున్నది. అపైన అతనిశాసనములు వేంగీమండలమున కాన

(27) ఏతత్ పరిణామములచరిత్ర కులోత్తుంగుని చరిత్రలో ఈ గ్రంథముననే చూడనగును.

రావు. అందుచే విజయాదిత్యుడు తిరిగి పదచ్యుతుడైనట్లు ఎంచనగును. ఈ అభిప్రాయమునకు అనుగుణమైన అంశములుగలవు.

క్రీ. శ. 1073 సంవత్సరమున చేదిప్రభువు యశోకర్ణదేవుడు వేంగిపై దండెత్తెను. ఆంధ్రదేశాధీశ్వరుని జయించి, అతడు ద్రాక్షారామ భీమేశ్వరు నువర్ణదానములతో అర్పించెను (28) అదేవిధముగ బాణ పతి- రాజరాజదేవేంద్రవర్మసేనాని వేంగిశ్వరుని పలుసారులు జయించి నట్లు క్రీ. శ. 1075 నాటి దీర్ఘాని శాసనమున గలదు.

తానై సింహాసనమున నిలిపిన విజయాదిత్యునిపై రాజరాజ దేవేంద్రవర్మ యేల దండెత్తెనో తెలియదు. ఏమైన తత్ఫలితముగ విజయాదిత్యుడు వేంగిరాజ్యమును కోల్పోవుట సంభవించినది.

క్రీ. శ. 1075 నాటి పశ్చిమచాళుక్య శాసనములలో విజయా దిత్యుడు, భువనైకమల్ల బిరుదాంకితుడైన రెండవ సోమేశ్వరుని సామంతుడుగ గన్పించుచున్నాడు.

అతడు ధరించిన బిరుదములబట్టి అప్పడాతడు తిరిగి నొలంబ వాడికి పాలకుడయ్యెనని యెంచనగును. పితాపురం, నెల్లూరు మున్నగు శాసనములలో అతడు వేంగిని 15 సంవత్సరములు పరిపాలించినట్లు చెప్పుటచే విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 1075 ప్రాంతమున దివంగతు డయ్యెనని యెంచవచ్చును. అతనితో తూర్పుచాళుక్య రాజ్యము అస్తమించినట్లే. యథార్థముగ తూర్పుచాళుక్య రాజన్యుల వంగడమే చాలకాలము చోళసామ్రాజ్యము నేలినది. కులోత్తుంగచోళుడు రాజరాజనరేంద్రుని పుత్రుడే. అయినను, కులోత్తుంగుని వంశీయులు తాము చాళుక్యులమనుమాట మరచిపోవుటయేగాక చోళులమని చాటుకొని, ఆ వైభవప్రాభవములతో మురిసిపోయిరి.

విజయాదిత్యునకు ఇద్దరు భార్యలు. హైహయ రాజపుత్రిక మాదవదేవి రెండవ శక్తివర్మ తల్లి. రాజీరేవల ద్రాక్షారామశాసనమున కన్పించుచున్నది. (క్రి. శ. 1065), ఆమెకూతురు సోమల. విజయాదిత్యుడు, సూర్యవంశోద్భవుడైన ముమ్మడి భీముని పుత్రనిర్విశేషునిగ పెంచి పెద్దచేసెను. కులోత్తుంగుని పుత్రుడు (రెండవ) రాజరాజు వేంగికి రాజప్రతినిధిగ నున్నప్పుడు, విజయాదిత్యుని అభిమాన పుత్రుడైన ముమ్మడి భీముడు పేరు ప్రఖ్యాతుల నార్జించి, గాంగ, కళింగ కుంతల ప్రభువులపై జరిగిన యుద్ధములలో విజయపరంపరల నొనగూర్చెను.

తూర్పు చాళుక్యుల కాలము

ప్రభుత్వము : సంఘవృత్తములు

శాసనములు రాజ్యాంగమున సప్తాంగములను అష్టాదశతీర్థము* లను పేర్కొనుచున్నవి. రాజు రాజ్యమున సర్వాధికారి. మంత్రి పురోహిత, సేనాపతి యవరాజ దౌవారిక ప్రధానదండపాల ప్రభృతి పదవులు అష్టాదశతీర్థములలో చేరును. మేడమార్కుని వీరవోడుడు సేనాపతిగ నియమించినపుడు, రాజాతనిశిరమున ఉష్ణిషమును కై సేసెను. అమ్మరాజుపట్టవర్ధనివంశీయులు తరతరములుగ “నియోగాధికృతులుగ” నున్నట్లు ఒకశాసనమున పేర్కొనెను. సమకాలీనదేవాలయములలో డెబ్బదిరెండు నియోగములుండెడివి. రాజప్రసాదము - దేవాలయము పరిపాలనా నిర్వహణమున సమాంతరములు.

విషయము కోట్టము సీమలకు పేరులు. కర్మరాష్ట్రము - కమ్మనాడువిషయము బోయకోట్టము ఉదాహరణ ప్రాయములు. వేగివిషయము సుప్రసిద్ధము - “శ్రీవేగివిషయాధీశ” నన్నయ భారత

* తీర్థములు = పదవులు

ప్రయోగము. గ్రామేయకులు మన్నేయులు రాష్ట్రకూట ప్రముఖులు రాజోద్యోగులు.

రాజు కొలువుకూటము రాజ్యము నకు కేంద్రము. సాంస్కృతిక గరిమనాభి. రాజరాజనరేంద్రుని కొలువుకూటము నన్నయపరిభాషలో “నకలభువనలక్ష్మీవిలాస నివాసంబైన రమ్య హర్మ్యతలంబున, మంత్రిపురోహిత సేనాపతి దండనాయక దౌవారిక మహాప్రధానానంత సామంత విలాసినీ పరివృత”మైనది. అందు “అపారశబ్దశాస్త్రపారగులైన వైయాకరణులును, భారత రామాయణాద్యనేక పురాణ ప్రవీణులైన పౌరాణికులును, మృదువధుర రసభావభాసుర నవార్థవచన రచనా విశారదులైన మహాకవులును, వివిధ తర్క విగాహిత సమస్త శాస్త్ర సాగర గరియః ప్రతిభులైన తార్కికులును నాదిగా గలుగు విద్య జ్ఞనంబులు” రాజరాజనరేంద్రుని పరివేష్టించి యుండిరి. సామంతులలో రాజవంశీయులు ప్రాముఖ్యము వహించుటకద్దు. ఎలమంచిలి, పితాపురము, ముడుగొండ శాఖీయులైన చాళుక్య వంశీయులు కేంద్ర ప్రభుత్వము బలముగానున్నప్పుడు సహకరించుట అంతద్యుద్ధములలో పాల్గొనుట, కొండొకచో స్వతంత్ర ప్రతిపత్తితో మెలగుట-సమయానుకూలముగ ప్రవర్తించుచుండిరి. సరోనాథులు (కొలనవారు) కోనసీమ హైహయలు వీరభృతులను సంపాదించి ప్రాముఖ్యము వహించిరి. వెలనాటివారు, కొండపడమటులు చాగివారు పరిచ్ఛేదులు మున్నగు వారు వీరసామంతులై వేంగిప్రభువునకు కప్పము కట్టి తమ తమ ప్రదేశముల పరిపాలించుచుండిరి. గ్రామములు రాజకీయములందు పాల్గొనక సంప్రదాయసిద్ధమైన ప్రశాంత జీవితమును నెరపెడివి. శక్తివర్మ, స్వామిద్రోహియైన గ్రామణిని తొలగించి వేరొకని ఆ పదవి యందు నిల్పినవై నము శాసనస్థము.

బ్రాహ్మణపారమ్యము పేర్కొనదగినది. వారు ఆ కాలమున ‘శాపాదపి’ ‘శరాదపి’ గ కొందరు వైదికధర్మము ననుసరింప మరి

కొందరు శస్త్రోపజీవులై దండనాథులై మంత్రులై రాజ్యతంత్రమును నడపుటకు నడుము కట్టిరి. వర్తకులు - కోమటులు ధనవంతులై అనేక దానధర్మములొనర్చుచుండిరి. పశ్చిమదావరిమండలమునందలి పెనుగొండ వైశ్యసంఘమునకు కేంద్రముగ నేర్పడెను. అదిలో వేయి మంది కలిసి ఏర్పడిన 'తెలికి' వారి సంఘముండెడిది.

యువాన్ వాంగ్ ఆంధ్రదేశమును పూర్వచాళుక్య రాజ్యారంభ దశలో సందర్శించెను. ప్రజలు ఉద్రేకపూరితులు కళాప్రియులు సీల వర్ణులు అని ఆతడు వర్ణించెను. దేశము సుభిక్షమైనది. నేల సార వంతమైనది. వాఙ్మూల మధ్యదేశములోని భాషకు భిన్నము. బౌద్ధము ఎల్లడ క్షీణించినది, దేవపూజ అధికమైనదని ఆతని అభివర్ణన. అదిలో బౌద్ధక్షేత్రములైన ఆరామములన్నియు శైవక్షేత్రములుగ మారినవి. పంచారామములు వెలసి వర్ధిల్లినవి.

చేబ్రోలులోని మహాసేనుని ఆలయము, బెజవాడలోని మల్లేశ్వరాలయము, బిదపురమునందలి హుంకారశంకరి జనరంజకములైన తీర్థయాత్రాస్థలములు. చేబ్రోలునుండి బెజవాడవరకు సుమారు 25 మైళ్లు ఏటేట మహాసేన విగ్రహము ఊరేగినది. రానుపోను 50 మైళ్లు ఊరేగింపుజరిగెడి జాతర ప్రతివర్షము ప్రజాసమూహము నాకర్షించెడిది. శైవమతము వర్ధిల్లినది.

అమ్మరాజు కైనుల నభిమానించెను. ఆతడు సర్వలోకాశ్రయ కటుకాభరణములను రెండు జినాలయములను నిర్మించెను. ఆలయములకు అనుబంధముగ అన్నసత్రముండెడిది. యుద్ధ మల్లుడు I బెజవాడలో కుమారస్వామి ఆలయమును నిర్మించెను.

కన్నడసాహిత్యమున రత్నత్రయముగ ప్రాతఃస్మరణీయులైన ముగ్గురుకవులు - పొన్న - పంప - నాగవర్మ కవింధ్రులు వేంగివాస్త

వ్యలే. [కమ్మనాడు - వేంగీపాలు] మువ్వరును జైనులే. చాళుక్య యుగమునకు చెందిన జైనవాఙ్మయము - పాజ్నున్న యయుగమునందలి తెలుగువాఙ్మయము నేడు ఉపలభ్యమానముగాకపోవుట శోచనీయము. నన్నయ తెలుగులో అచికవి కాడనుట అపవాదభీతిలేని సిద్ధాంతమే. పండ్రంగని అద్దంకిశాసనము యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనమున నన్నయకు ముందే తెలుగుపద్యములు తరువోజులు మధ్యాక్కరలు ప్రయుక్తములు.

నన్నెచోడ మహాకవి,

మునుమార్గ కవితలోకం

బున వెలయగ దేశికవిత పుట్టించి తెనుం

గును నిలిపి రంధ్రవిషయం (29)

బున జన సత్యాశ్రయని దొట్టి చాళుక్య నృపుల్.

అని కుమారసంభవమున కంతోక్తిగ చాటును.

తెలుగునకు సభాగౌరవము రాజపూజ్యత లభించినది చాళుక్యుల కాలమందే.

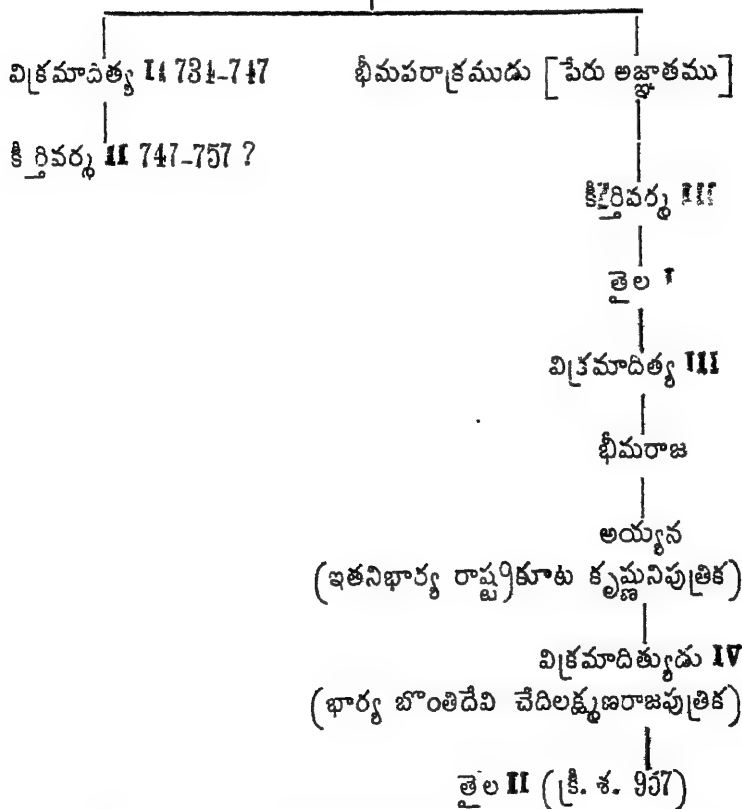
నన్నయ రాజరాజును, “రాజమహేంద్ర కపింద్ర నమాజ సురక్షాజ” అని సంబోధించును. నన్నయ పీఠికలో సభావందన మొనరించి భారత రచన కుపక్రమించెను. నన్నయభారతము తెలుగు వారికి విశ్వజనీనమైన సాహిత్యవేదమైనది.

(29) జనచాళుక్యరాజు మొదలుగ పలువుర్ - పాఠాంతరము.

కల్యాణీచాళుక్యులు

కల్యాణీచాళుక్యులు బాదామిచాళుక్యుల వంశీయులమని చెప్పకొనిరి. కల్యాణీచాళుక్యులు తమ వంశవృక్షమున రెండవ విక్రమాదిత్యుని సహోదరునిభీమపరాక్రముని మూలపురుషునిగా చెప్పుచున్నారు.

విజయాదిత్యుడు (క్రి. శ. 696 - 734)

రెండవవిక్రమాదిత్యుని సహోదరుని ప్రాచీనశాసనములు పేర్కొనలేదు. రన్నకవి కల్యాణీచాళుక్యులు ప్రాచీన బాదామిచాళుక్యుల

వంశీయులని పేర్కొనెను. అతడు వర్ణించిన వంశవృక్షమున ఈషడ్భేదములు గన్పించుచున్నవి. రెండవ తైలరాజు సమయమున పైకి వచ్చుచున్న అతనికి ఆభిజాత్యగౌరవము కల్పించుట కీ సంబంధము నెలకొల్పబడినదని భావించువారు లేకపోలేదు. కాని- కల్యాణి చాళుక్యుల ఆభిజాత్యమును శంకించుటకు బలమైన ఆధారములులేవు. రెండవతైలరాజు - అతని పూర్వుకులు బాదామిప్రాంతమును పరిపాలించిరి. రాష్ట్రకూటులు - చేదిహైహయలు ఈ చాళుక్యరాజ వంశములో వైవాహిక బంధవ్యములను నెరపుట గమనింపదగినది. వంశవృక్షములో మధ్య కొన్నిగొలుసులు తెగిపోవుటలో ఆశ్చర్య మేమియు లేదు.

కల్యాణి చాళుక్యుల తొలిరాజధాని కల్యాణిగాదు. తొలుత రాష్ట్రకూటులకువలెనే మాన్యభేటమే రాజధాని. సోమేశ్వరుని కాలమున రాజధాని కళ్యాణికి మారినను, ఈ రాజవంశము కల్యాణి చాళుక్య వంశమనేయు, బాదామిచాళుక్యశాఖ-తూర్పుననున్న వేంగిమండలమేలు చాళుక్యులతో భిన్నవివక్షకొరకు, పశ్చిమచాళుక్యవంశమనియు చరిత్రలో సుప్రసిద్ధవ్యవహారము.

చాళుక్యవంశపునరుద్ధరణమునకు ప్రథమ చారిత్రక చిహ్నము రాష్ట్రకూటు చక్రవర్తి మూడవ కృష్ణరాజు పుత్రకతో చాళుక్యరాజ కుమారుడైన అయణ వివాహము. నాలుగవ విక్రమాదిత్యుడు ఆ దంపతుల పుత్రుడు. దేవిహోసూరుశాసనమున పూర్వచాళుక్య బిరుదాంకితుడై నాలుగవ విక్రమాదిత్యుడు కన్పించుచున్నాడు. (1) అతడు చేదిరాజకన్యక, త్రిపురీరాజు లక్ష్మణరాజుపుత్రక. కృష్ణరాజును చేదిప్రభువును మిత్రులే. చాళుక్యవంశకీర్తి పునరుద్ధానమున కీ వైవాహిక బంధము విశేషముగ తోడ్పడి యుండును.

(1) అకాలవర్షుని (మూడవ కృష్ణరాజు) శాసనము-ధార్వారుజిల్లా
B. K. 38 of 1932 - 1933.

కళ్యాణిచాళుక్యరాజ వంశవృక్షము

1. తైల II భార్య బొంతదేవి క్రీ. శ. 973-97

2. సత్యాశ్రయ ఇణ్ణివబెడంగ దానవర్మ భార్య భాగ్యవతి
997-1008
మహాదేవి. భార్య ఇణ్ణివనొలంబాధిరాజ

3. విక్రమాదిత్య V 4. అయ్యణ అక్కాదేవి 5. జయసింహ II
1008-15 1015 ? (1015-42)

6. సోమేశ్వర I అవల్లదేవి. భార్య సునభిల్లామ III
(1042-1068)

7. సోమేశ్వర II 8. విక్రమాదిత్య V జయసింహ III
(1068-1076) 1076-1126

జయకర్ణ

1. సోమేశ్వర III
1126-38

10. పెర్మజగదేకమల్ల II 11. తైలవ 12. జగదేకమల్ల III
1038-55 1149-63 1163-83

13. సోమేశ్వర IV 1184-1200

రెండవ తైలరాజు

విక్రమాదిత్య 17 బొంతిదేవదంపతుల పుత్రుడు రెండవ తైలరాజు. క్రీ. శ. 957 నాటి శాననమున బిజాపురీమండలమున రాష్ట్రకూట కృష్ణరాజసామంతుడైన తైలపుని పేర్కొనుచున్నది. క్రీ. శ. 965 నాటిశాననమున, తొలినాటి తైవయ్య, “మహాసామంతాధిపతి ఆవహమల్ల తైలపరస” గ మారి చాళుక్యరాజు బిరుదాంకితుడయ్యెను. ఆ శానన మతని సామంతుడగు ఖచరకులుని పేర్కొనినది. రాష్ట్రకూటచక్రవర్తి మూడవ కృష్ణరాజు తైలునకు తర్దవాడి నహస్రసీమను “అనుగ జీవిత”ముగ ప్రసాదించెను. కృష్ణరాజు తరువాతి రాష్ట్రకూటరాజులు బలహీనులగుటచే క్రీ. శ. 957 నుండి 965వ సంవత్సరములోపున తైలుడు ప్రబలుడయ్యెననుట సంభావ్యము. అరవ విక్రమాదిత్యుని నాటి గడన్ శాననము, తైలరాజు చాళుక్యవంశ గౌరవమును పునరుద్ధరించిన పిమ్మట శక 896 (క్రీ. శ. 974) సంవత్సరమునుండి 24 సంవత్సరములు పృథివికి శాంతి ననుగ్రహించెనని ప్రస్తుతించుచున్నది. అంతకు పూర్వమే ప్రబలుడై, తరుణమునకు వేచియున్న తైలపు డా సంవత్సరమున రాష్ట్రకూటుల ఆధిపత్యము నుజ్జగించి స్వతంత్రరాజ్యము స్థాపించెనని భావింపనగును.

రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము అంతకుముందే క్షీణదశలో నుండెను. పరమార్జప్రభువు శీయకహర్షుడు - రాష్ట్రకూటరాజ్యముపై దండెత్తి రాజధాని మాన్యభేటమును దోచుకోగలిగెను. రాజైన కొట్టిగుడు పరరాజులవాడి నోర్వలేకపోయెను. హర్షుని పిమ్మట పరమార్జప్రభువు ముంజరాజుగూడ మాన్యభేటముపై విజయదండయాత్ర సాగించెను. కొట్టిగుని పిమ్మట క్రీ. 972 లో రాష్ట్రకూటసింహాసన మధిపసించినది రెండవకక్కరాజు. క్రీ.శ.973 సంవత్సరముననే తైలరాజు, దుర్బలుడైన కక్కరాజుపై దండెత్తి అతనిని యుద్ధమున సహరించి, స్వతంత్రరాజ్య

మును స్థాపించెను. కక్కరాజుతోపాటు రాష్ట్రకూట రాజపుత్రుడు రణకంభుడుగూడ యుద్ధమున నిహతుడయ్యెను. తైలునిపక్షము వహించి రాష్ట్రకూటలుగూడ ఉండిరనుటకు, రాష్ట్రకూట కన్యక భమ్మహరట్టునిపుత్రిక నాతడ వివాహమాడుట ఒక నిదర్శనము.

గాంగప్రభువు మారసింహుడు కక్కరాజు దాయాది నాలుగవ ఇంద్రాఖ్యుని పక్షము వహించెనుగాని క్రీ. శ. 974 లో అతడు మరణించెను. అంతకుముందే చాళుక్యరాజాధిశ్ఠునితో ఉచ్చంగియుద్ధమున పరాభూతుడై యుండెను. అంతటితో రాష్ట్రకూటసామ్రాజ్యము అస్తమించెను.

క్రమక్రమముగా రాష్ట్రకూటసామంతులు చాళుక్యసామంతులు కాజొచ్చిరి. బ్రహ్మక్షత్రియమాటూరువంశీయుడైన శాంతివర్మ పిమోగామండలమున తొలుత కక్కలదేవమహారాజసామంతుడు పిమ్మట అవహమల్ల సామంతుడు. క్రీ. శ. 975 నంపత్సరమునాటివిచిత్రశాసనము పేర్కొనదగినది. పాంచాలదేవుడు చాళుక్యసింహము కృష్ణానముద్ర ద్వితీయ వేలావలయితసామ్రాజ్యము నేలుచున్నట్లు అభివర్ణితము. పారదర్శకమైన ఈ అతిశయోక్తి పురాతనచాళుక్య సామ్రాజ్యవైభవ స్మారక చిహ్నము. భావిచాళుక్య భవితవ్యతాసూచకము. ఆ సమయముననే తైలరాజు ఆ ప్రాంతమున దండువిడిసిన శాసనములున్నవి. తరువాతి శాసనములలో తైలరాజు పాంచాలదేవుని శిరస్సు కందుకక్రీడనల్పిన కథనమును పలుశాసనములు ప్రస్తుతించుచున్నవి. క్రీ. శ. 976 లో బళ్ళారిమండలమునందలి శాసనములు తైలరాజును చక్రవర్తిగ అభివర్ణించుచున్నవి. అప్పటికే నొలంబపల్లవు లాతని సామంతుడైరి.

(1) బనవాసిప్రాంతమున కన్నపుడు తైలుని సామంతుడయ్యెను. అతని తమ్ముడు తైలరాజునకు కుడిభుజమై అనేకయుద్ధములలో

(1) నొలంబ పల్లవరాణి రేవలదేవి దానశాసనము.

పాల్గొని “గిరిదుర్గములు” “సామంతమాడామణి” బిరుదాంకుడయ్యెను. సౌందత్తిరట్టులు - కృష్ణరాజు దయాపాత్రులై అభ్యుదయముగానిన రాష్ట్రకూటసామంతులు క్రీ. శ. 980 లో చాళుక్య తైలరాజసామంతులుగ శాసనములు వేసిరి. కార్యవీర్యి, మహాసామంతుడు శాంతివర్మ సోగల్ సౌందత్తిశాసనములు ఉదాహరణప్రాయములు. ఉత్తరమున కొంకణశిలాహారులు శ్వేతదేశయాదవులు తైలసామంతులుగ శాసనములు వేసిరి. క్రీ. శ. 997 నాటి శాసనమున మహామండలేశ్వర అపరాజితుడు - శిలాహారప్రభువు కక్కలమహాదేవుని దురదృష్టమునకు వగచినను, చాళుక్యతైలాధిపత్యమును సుస్పష్టముగ అంగీకరించెను. తైలుని సేనాధిపతి బారపరాజు - చాళుక్యవంశీయుడు లాటదేశమును జయించెను. రన్నమహాకవి, గదాయుధ కావ్యపీఠికలో యువరాజు సత్యాశ్రయుడు, కొంకణశిలాహారులపై ఘూర్జురులపై నడచిన దండయాత్రలలో, నిర్వహించిన భూమికను ప్రస్తుతించెను. తైలరాజు అజ్ఞాచోప్పన సత్యాశ్రయుడు కొంకణేశుని నముద్రమువరకును తరిమి ఘూర్జరవిభుని నిర్జించి పృథివికి సంతోషము చేకూర్చెను.

చాళుక్యరాజ్యము సమకాలీనశాసనవాఙ్మయమున రట్టపాడిగ విడున్నరలక్షలసీమగ అభివర్ణితము. తైలుని రాజధాని మాన్యభేటము. రాష్ట్రకూటరాజ్యమునకేకాక రాష్ట్రకూటరాజనీతికూడ రెండవ తైలుడు వారసుడయ్యెను. రాష్ట్రకూటులకు మాశ్వాధీశులైన పరమారులకు మరియు చోళులతో కులక్రమానుగతమైన బద్ధవైరమేర్పడినది. తైలరాజు రాష్ట్రకూట సామంతుడై యున్నప్పటి పరమారులతో, చోళులతో రాష్ట్రకూటుల పక్షము వహించి అనేకయుద్ధములొనర్చి యుండును. క్రీ. శ. 980 నాటి శాసనమునందే తైలరాజు చోళపర్వతమునకు వజ్రపాతముగను ‘లాట’ మత్తేభమునకు సింహముగను అభినుతుడు, మాశ్వాధీశులైన పరమారులతో తైలుడు సల్పిన

యుద్ధములు శాసనములందును సాహిత్యమునందును సుప్రసిద్ధములు. క్రీ. శ. 1003 నాటి కౌతెం తామ్రశాసనము హూణ మారవ చేది ప్రభువులపై విజయము సాధించిన ఉత్పలుని (ముంజరాజును) కారాగార నిబద్ధునిచేసిన కథ ప్రస్తావింపబడినది. విక్రమాదిత్యుని గడక శాసనము వీరాధిపిరుడైన వలంజుని తైలుడు సంహరించినట్లు గలదు. క్రీ. శ. 1000 నాటి రెండవ యాచవభిల్లముని శాసనము, ముంజరాజును వరించిన రాజ్యశ్రీ, చేసినతప్పునకు రణరాగభీముని అంతఃపురమున దాసియై శిక్షననుభవించెనని వర్ణించెను. రెండవతైలుడు “రణరాగభీమ” “ఆహవనుల్ల” బిరుదాంకితుడు. తొలుత రాష్ట్రకూట సామంతులైనయాదవులు, పిమ్మట చాళుక్య సామంతులైన పరమార దండయాత్రలనుండి ఉత్తరపునరిహద్దులను సరక్షించుటకు తోడ్పడిరి. మేరుతుంగుని ప్రబంధచింతామణియందు (1) ఈ వృత్తాంతము నవిస్తరముగ అభివర్ణితము. తైలపుడు మాశవదేశముపై పలుమారులు దండెత్తి పీడించెను. ముంజవిభుడు ప్రతీకారము నలుపుటకై ఉద్యమింప ముత్రియైన రుద్రాచిత్తుడు అతనిని గోదావరిదాటవలదని హెచ్చరించెను. ముంజవిభుడు ముత్రిమాట వినలేదు. యుద్ధమునందు ముంజవిభుడోడిపోయి బందీకృతుడయ్యెను. చాళుక్యకారాగారమున బందీకృతుడై మ్రగ్గుచున్న ముంజరాజునకు తైలరాజు సహోదరి, విగతభర్తృకయైన మృణాలవతి పరిచర్యలొనర్చుచుండెడిది. ముంజవిభునకును, అప్రౌఢాంగనకు మధ్య ఏర్పడిన శృంగారసంబంధ వశమున ముంజవిభుడు బంధవిముక్తికి తాను చేయుచున్న రహస్య ప్రయత్నములను ఆమెకెరిగించెను. అడదంతము నెరిగిన తైలరాజు అతని నవమానించి యింటింటు భిక్షమెత్తించి ఉపతీయించెను. మేరుతుంగుని ప్రబంధవర్ణన మంతయు చరిత్రకాకపోవచ్చును. ఐనను మేరుతుంగుని వధ చారిత్రక సత్యము. అమితగతి ముంజునకు క్రీ. శ.

(1) పదునాల్గవ శతాబ్దినాటి కన్నడ కావ్యము.

934 ప్రాంతమున తనగ్రంథమును కృతి యిచ్చెను. తైలుని మరణము 997. ముంజుడు ఈ మధ్యకాలమున మరణించియుండును.

దక్షిణ తైలరాజన్యలు చోళులకు కర్నాటక రాజులకును గల వైరము సుప్రసిద్ధము. ఉభయపక్షములందలి సామంతులును ఆ యుద్ధములలో పాల్గొనుచుండిరి. వేంగిమండలమునందలి రాజకీయ విప్లవములు ఈ వైరాన్నికి అజ్యహోమములైనవి. సమకాలీన చోళ సమ్రాట్టు రాజరాజు ప్రబలుడై చోళసామ్రాజ్యమును నలుదిక్కుల విస్తరింపజేయుచుండెను. క్రీ.శ. 991 సం.న మైసూరులో చోళరాజరాజు శాసనము గలదు. క్రీ. శ. 993 నాటి చోళశాసనములు రాజరాజు గంగవాడి నొలంబవాడి విజయములను ప్రస్తుతించుచున్నవి. క్రీ. శ. 992 నాటి కొంగళిశాసనమున అహవమల్లుడు అనంతపురమండల మందలి రొద్దంనందు విజయానంతరము విడిసియున్నట్లు చెప్పబడినది. అందు ఆతడు చోళరాజును జయించి 150 మత్తేభములను సంగ్రహించినట్లు అభివర్ణితము. ఉభయులకు మధ్య అనేక యుద్ధములు జరిగినట్లును అవి సమయుద్ధములుగ పరిణమించి ఉభయపక్షములును తమవిజయముమాత్రమే పెర్కొనిరనియు భావింపవచ్చును. తైలపునకు ఇద్దరుపుత్రులు. క్రీ.శ. 997 ప్రాంతమున జ్యేష్ఠపుత్రుడు సత్యాశ్రయుడు సింహాసన మధిష్ఠించెను. అతని అవరజుడు దానవర్మయశోవర్మ. అతనిభార్యపేరు భాగ్యవతి. సత్యాశ్రయుని తరువాత సింహాసన మధిష్ఠించిన ఐదవ విక్రమాదిత్యుడు ఆదంపతులతనయుడే.

స త్యా శ్ర యు డు [క్రీ. శ. 997 - 1008]

‘ఇట్టివబెడంగ’ [అచ్చెరువుగ యుద్ధమున చొచ్చుకొని పోవువాడు] బిరుదాంకితుడైన సత్యాశ్రయుడు తండ్రివలెనే అనేకయుద్ధములొనర్చెను. చాళుక్యులకు బద్ధవిరోధులు చోళులు. సుప్రసిద్ధుడైన చోళసమ్రాట్టు, యువరాజు రాజేంద్రుడు దక్షిణాపథమునంతయు తమ

ప్రాభవములోనికి తెచ్చుటకు యత్నించుచుండిరి. సింహాళము మాల్దీవులు చోళులధాటికి లోనయ్యెను. సత్యాశ్రయుడు సింహాసన మధిష్ఠించుటకు పూర్వమే రాజరాజు గంగవాడి నొలంబవాడి విషయములపై దండెత్తియుండెను. చోళులు ఆంధ్రదేశమున తమప్రాభవము విస్తరింపజేయుటకు, శరణార్థులైన దానార్ణవుని పుత్రులు శక్తివర్మ విమలాదిత్యులకు ఆశ్రయమిచ్చి, పైతృక రాజ్యమున వారిని నెలకొల్పి యత్నించుచుండిరి. క్రీ. శ. 1000 సంవత్సర ప్రాంతమున రాజరాజు సాహాయ్యమువలన శక్తివర్మ వేంగిసింహాసనమధిష్ఠింపగల్గెను. వేంగి యువరాజు విమలాదిత్యుడు చోళరాజరాజు అల్లుడే. వేంగిమండలము చోళుల ఆధిపత్యములోనికివచ్చుట సత్యాశ్రయుడు సహింపరానిది. అందుచే సత్యాశ్రయుడు వేంగిపై దండయాత్రకు ఉపక్రమించెను. క్రీ. శ. 1005 నాటి శాసనమున సత్యాశ్రయుడు శ్రీ పర్వతసమీపమున దండువిరిసినట్లు గలదు. మరియుఁ శాసనము క్రీ. శ. 1006 నాటిది. సత్యాశ్రయుని బ్రాహ్మణసేనాని బయలనంటి 'ధన్వండు' [ధాన్యకటక] 'ఎనమద' దుర్గముల అగ్నిదగ్ధమొనర్చిన పిమ్మట చేబ్రోలు లో (గుంటూరు మండలస్థము) దండు విడిసినట్లు చెప్పుచున్నది.

ప్రతీకారచర్యగ చోళులు యువరాజు రాజేంద్రుని ఆధిపత్యమున పశ్చిమ చాళుక్యరాజ్యముపై దండయాత్ర సాగించిరి. ఈ దండయాత్రావృత్తాంతమును అభివర్ణించు "హొట్టూరు" శాసన పరిభాష ఉదాహరణీయము. "రాజేంద్రవిద్యాధరుడు - రాజరాజసంతతావర్తి చోళవంశాభరణుడు. శతచోళుడు గడిదేశమును నవలక్షధనుర్ధర సేనతో దొనపూరుకడ దండు విడిసి కుంతలరాజ్యమును కొల్లగొట్టెను. ఆబాలవృద్ధము చిత్రహింసకు గురియైరి. బ్రాహ్మణులు - స్త్రీలు చిత్రవధకు లోనైరి. మానభంగమునకు పాల్పడిన స్త్రీలవలన వడ్ల సాంకర్యమేర్పడినది." అలంకారశాస్త్రమును తలదన్నిన దీ శాసన

వాఙ్మయము. “అతిశయోక్తిపూరితమైన అసత్యగర్భితమైన ప్రచారము నవీనులు ఊహింపజాలనంతటి ప్రాచీనకళయే.” యని ఈ శాసనమును సమీక్షించిన శ్రీ నీలకంఠశాస్త్రిగారి ప్రపంచనము. నవలక్షధనుర్ధవిలసిత మనుచోట “900000 భటులతో” అని అర్థము స్వీకరించినారు. అట్లయిన అది అతిశయోక్తి కావచ్చును. మిగిలిన హింసాకాండ సత్య దూరము కాజాలదు. పశ్చిమచాళుక్య శాసనములుగూడ చోళులు నలిపిన అత్యాచారములను ప్రస్తావించినవి. నవలక్షయను శాసనకవి ప్రయోగము ‘శ్లేష’ గర్భితము [నవ=క్రొత్త] సరిక్రొత్తలక్షసైనికులు అని అర్థము చెప్పిన అందతిశయోక్తి మృగ్యము.

ఆ హొట్టురు శాసనమే సత్యాశ్రయమగుటచోళసైన్యమునకు అపారనష్టమును గల్గించినట్లు చెప్పుచున్నది. రాజరాజు తంజావూరు శాసనములు చాళుక్యరాజ్యమును కొల్లగొట్టిన ధనమును పెరియ దేవాలయమునకు దానము చేసినట్లు చెప్పుచున్నది. కుందమరసు చాళుక్యసామంతుడు బనవాసి ద్వాదశ సహస్ర పాలకుడు ‘తిగుళిరమా’ [తమిళులకు యముడు] బిరుదాంకుడు. రాజేంద్రుని తొలిశాసనమును ఆతడు మహాసేనానివహమున కధిపతియై చాళుక్య రాజ్యముపై దండెత్తి ‘ఇడైతురైనాడు’, (కృష్ణా తుంగభద్రా సంగమమున నేర్పడిన అంతర్వేది) అరణ్యపరివృతమైన బనవాసిని సాల వృక్షప్రాకార విలసితమైన కొల్లిపాకను ‘మణ్ణైకడక్కముచు’ [రాజధాని మాన్యభేదము] భుజిబల పరాక్రమముచే జయించినట్లు చెప్పుచున్నది.

... Crossed the frontier with an army 900000 strong - encamped at Donavur, plundered the entire country slaughtered women children and Brahmans .. much of this is of Course more propagandis exaggeration or invention, not after all so new an art as we are apt to imagine -

prof. Nelakantasastri p 325. Early History of Deccan.

వేంగినుండి తిరిగివచ్చుచున్న చాళుక్యసైన్యములకు చోళులకు కొల్లిపాకవద్ద యుద్ధము జరిగినది. (1) ఈ యుద్ధములవలన చోళులకు రాజ్యలాభము కల్గినను కల్గకపోయినను, పశ్చిమచాళుక్య దండయాత్రనుండి వేంగిమండలమును కాపాడగల్గిరి. (2)

౧ వ విక్రమాదిత్యుడు

సత్యాశ్రయని తరువాత తమ్ముని పుత్రుడైన విక్రమాదిత్యుడు V సింహాసనమధిష్టించెను. ఈతడు రాజ్యమేలినది అయిదారు వత్సరములు మాత్రమే అయినను 'కేతెమ్' తామ్రశాసనమాతని దానధర్మములను సౌశీల్యమును ఉగ్గడుపుగ సుగ్గడించుచున్నది. క్రీ. శ. 1010 నాటి శాసనమున ఈతని సహోదరి అక్కాదేవి ప్రశంసగలదు. ఆమె లక్ష్మీదేవి అవతారముగ ప్రశంసింపబడినది. చాళుక్య చరిత్రలో సుగృహీత నామధేయరాజై చిరకాలము మన్ననలనందిన ఆమె ఉదంతమునకీ శాసనము నాందీ శ్లోకము. క్రీ. శ. 1015 ప్రాంతమున విక్రమాదిత్యుని పిమ్మట అతని సోదరుడు అయ్యణ II. ఆతడు కొన్ని వారాలు రాజ్యమేలి చరిత్రలో నామమాత్రావశిష్టుడై యున్నాడు. అతనితరువాత సింహాసనమధిష్టించినది అతని తమ్ముడు జయసింహుడు II.

రెండవ జయసింహుడు

[క్రీ. శ. 1015 - 1042]

జయసింహుని రాజ్యకాలమున పేర్కొనదగిన సన్నివేశములు.

1. పరమారప్రభువు ముంజునికి జరిగిన పరాభవమునకు "కులపగ" సాధించుటకు భోజుడు నల్పిన ప్రతీకార చర్యలు.

(1) వేంగిమండలము కుంతలరాజ్యము చోళరాజ్యములకు 'ముయ్యెలగుట్ల' - కొల్లిపాకదుర్గము.

(2) ఈ సంఘటనల "చాళుక్యులు" అను అధ్యాయమున గూడ అనుశీలింపనగును.

2. వేంగీదండయాత్ర. తూర్పుచాళుక్యుల అంతర్యుద్ధమున - విమలాదిత్యుని తరువాత ఏర్పడిన పోరాటాల్పరమున విజయాదిత్యుని పక్షము వహించి పోరాడుట.

3. చోళులతో నల్పిన యుద్ధములు.

పరమారప్రభువు భోజమహారాజు - ధక్షిణాపథ వాఙ్మయ చరిత్రలో సుగృహీతనామధేయుడు- పరమారముంజ ప్రభువునకు చాళుక్యరాజధానిలో జరిగిన పరాభవమునకు ప్రతీకారముగ దండయాత్ర నారంభించెను. క్రీ. శ. 1020 సంవత్సరప్రాంతమున భోజుడు రెండుసార్లు విజయోత్సవముల నొనర్చెను. యశోవర్మ నాళిక మండలమును పరిపాలించిన భోజసామంతుడు. అతడు భోజుడు కర్ణాట లాట కొంకణ దేశముల జయించెననిచెప్పెను. క్రీ. శ. 1020 నాటి భోజునిశాసనములు అతడు వాతాపిమాన్యభేటములనుండి వలస వచ్చిన బ్రాహ్మణులకు నల్పిన దానములను పేర్కొనుచున్నవి. క్రీ. శ. 1019 నాటి జయసింహునిశాసనమున అతడు సప్తమాళవదేశముల జయించినట్లు గలదు. క్రీ. శ. 1024 శాసనమున కొంకణాధీశుని జయించి, కొల్హాపుర ప్రాంతమున జయసింహుడు దండువిడిసి ఉత్తర దిగ్విజయయాత్రకై సన్నాహము లొనర్చుచుండినట్లు గలదు. ఈ దండయాత్రలో సుప్రసిద్ధచాళుక్యసేనాని చావనరనదండనాథుడు వహించిన పాత్ర ఎన్నదగినది. అతడు సింగనశిష్యుడుగ [సింగన= జయనంహ] కొంకణ ధూమకేతువుగ పన్నలదుర్గవిధ్వంసకుడుగ (1) అభినుతుడు. కదంబసామంతప్రభువు ఛట్టుగుడు మాళవాధీశుని తఃమి గౌతమగంగాపానమొనర్చిన ధీరుడుగ అభివర్ణితుడు. కుందమరసేనాని

(1) పన్నలదుర్గము కొల్హాపురమునకు సుమారు రెండుమైళ్లలో నున్న ప్రాచీనదుర్గము.

భోజుని గజయూధగమనము నాపిన ధీరుడుగ ప్రశంసితుడు. క్రీ. శ. 1020 ప్రాంతమున కొల్హాయి న కొంకటాది ప్రాంతములను జయసింహుడు తిరిగి జయించినట్లు భావింపనగును. క్రీ. శ. 1024 లో అతడు సంకల్పించిన ఉత్తరదిగ్విజయయాత్ర సాగినట్లు కన్పించదు.

క్రీ. శ. 1018 ప్రాంతమున వేంగిమండలమున విమలాదిత్యుని పుత్రులు రాజరాజనరేంద్రుడు, విజయాదిత్యుడు-పీరిమధ్య వారసత్వ యుద్ధమేర్పడినది. (1) రాజరాజనరేంద్రుడు చోళరాజు రాజరాజదాహిత్రుడు. జయసింహుడు విజయాదిత్యుని పక్షము వహించెను. చాళుక్యసేనాని చావణరనదండనాథుని సాహాయ్యముతో విజయాదిత్యుడు బెజవాడనాక్రమించెను. రాజరాజనరేంద్రుడు క్రీ. శ. 1022 వరకు పట్టాభిషిక్తుడు కాలేదు. జయసింహుడు తుంగభద్రసదాటి రాయచూరు అంతర్వేదినాక్రమించి గాంగచోళ సేనలను తరిమివేసెను. కుందమరనసేనాని చోళగాంగ గజయూధముల చెల్లాచెదరొనరించినట్లు అభినుతుడు. కాని- ఈ తొలివిజయములు మలిఅపజయములుగా పరిణమించినవి.

చోళరాజేంద్రుడు స్వయముగా సేనాధిపత్యమును వహించి రాజరాజనరేంద్రునకు సాయముచేయుటకై వేంగిమండలమునకేగెను. మరియొకచోళసేన గంగవాడి నొలంబవాడిపై దండెత్తి రాయచూరు అంతర్వేదినీ ఆక్రమించినది. వేంగిమండలమున విజయాదిత్యుడు పరాజితుడై, ప్రవాసియై పశ్చిమచాళుక్యుల ఆస్థానముచేరెను. జయసింహుడు పశ్చిమమున చోళులజయించినట్లు చెప్పుకొనినాడు. యుద్ధము రాయచూరు అంతర్వేది 'మస్కి' కడ జరుగుటచే, పశ్చిమ యుద్ధములు నమయుద్ధములుగా పరిణమించినవని భావింపనగును.

(1) "తూర్పుచాళుక్యులు" "చోళులు" - అను అధ్యాయములు అనుశీలించవచ్చును.

వేంగిలో జయసింహునకు సంపూర్ణసరాజయము సిద్ధించినది. చోళ సేనలు గంగాతీరమువరకు దిగ్విజయయాత్ర సాగించి, రాజరాజ నరేంద్రుని క్రీ. శ. 1022 లో [ఆగష్టు 16 వ తేదీన] రాజమహేంద్ర వరమున పట్టాభిషిక్తుని గావించినవి. అప్పటినుండి జయసింహుడు పెర్క్సినదగిన పెద్దయుద్ధములలో పాల్గొనినట్లు కన్పింపదు.

జయసింహుడు జగదేకమల్ల బిరుదాంకుడు. సుగ్గలదేవి, దేవల దేవి అతనిరాజులు. క్రీ. శ. 1029 లో సుగ్గలదేవి పాశుపతాచార్యుడైన బ్రహ్మరాశిపండితునకు డానముసల్పెను. బసవపురాణగాథలలో బ్రహ్మ రాశి పండితుడు శిష్యురాలైన రాణిసాయమున రాజైన దేసింగును జైనమతమునుండి శైవమునకు మార్చిన కథ గలదు. దేవలదేవి నొలంబరాజపుత్రిక. ఆమె తల్లి అస్థికలను గంగానదీలో కలిపివచ్చిన బ్రాహ్మణునకు దానముచేసిన శాసనము గలదు. అవల్లదేవి జయ సింహుని పుత్రిక. ఆమె స్వేనరాజు మూడవ బిల్లముని రాణి. తొలుత బిల్లముడు జయసింహునకు శత్రువైనను, చివరకు జయసింహుని సామంతుడై అతనితనయను వివాహమాడెను. క్రీ. శ. 1025 లో సిందినగరరాజధానిలో [సిన్నర్ - న్లాసిక్ మండలము] అతడు చాళ్యు సామంతుడై రాజ్యముసల్పెను.

జయసింహునికాలమున చాళుక్యరాజధాని మాన్యఖేటమే. యాతగిరి, కొల్లిపాక, హొట్టలకెఱి (బళ్ళారి మండలము) ఘట్టడ కఱి, కళ్యాణి ఉపరాజధానులు (నెలివీడులు.)

మొదటి సోమేశ్వరుడు

[క్రీ. శ. 1042 - 1068]

సోమేశ్వరుడు జయసింహుని పుత్రుడు. 'ఆహవమల్ల', 'తైల్లోక్యమల్ల' బిరుదాంకుడు. బిల్హణకవి, సోమేశ్వరుడు కళ్యాణిని

పృథివికి మకుటాయ మానమైన రాజధానిగ నిర్మించినట్లు వర్ణించెను. కళ్యాణీ ప్రాచీన నగరముగ వోళశాసనములు పేర్కొనినవి. సోమేశ్వరుని కాలమున చాళుక్యరాజధాని మాన్యభేటమునుండి కళ్యాణీకి మారినది. కళ్యాణీనగరమునకు శిల్పసౌష్ఠ్యవ సౌందర్యములు కల్పించిన సోమేశ్వరుడు చాళుక్య సామ్రాజ్యమునకుగూడ పునర్వికాసము కల్పించెను. మేధావి, బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి - తనకుగల ఆత్మవిశ్వాసమును అనుయాయులకును అందించగల నాయకుడు - కార్యఖడ్గ నిపుణుడైన సోమేశ్వరుని ముద్ర రాజనీతి దక్షిణాపథచరిత్రలో చిరకాలము స్వయంవ్యక్తమై యుగయుగాంతరములు మిక్కిలి ప్రభావము వహించినది.

క్రీస్తుశకము 1-4-1047 నాటి నందేరు శాసనమునగల ఆతని ప్రశంస అనుశీలించదగినది. సోమేశ్వరుడు అంగ, కళింగ మగధాధిపుల సంహరించిన వీరుడుగ అభినుతుడు. అది సంప్రదాయసిద్ధమైన ఆ అతిశయోక్తిని వదలినచో కొన్ని చరిత్రాంశములు గలవు. సోమేశ్వరుడు కొంకణాధీశ్వరునిజయించి పాదాక్రాంతుల నొనర్చెను. నిజరాజధాని ధారానగరముననే, ధీరోద్ధతుడైన మాళవేశ్వరుని తనకు పాదాభివాదము నల్పునట్లుచేసెను. చోళులను జయించి, వేంగీ కళింగాధిపతులను తన పక్షమునకు త్రిప్పకొనెను. ఆశాసనమందే ఈ యుద్ధములలో సోమేశ్వరునకు కుడిభుజమై ప్రవర్తిల్లిన బ్రాహ్మణసేనాని నాగవర్మ ప్రశంస గలదు. నాగవర్మ, 'వింధ్యాధిపమల్ల శిరచ్ఛేదన' 'సేవణదిశాపట్ట' 'వక్రకూటకాలకూట', 'ధారావర్షదర్శిత్పాటన' 'మారసింఘమదమర్దన' బిరుదాంకుడు. ఈ బిరుదావళి అంతర్ధామము వ్యాఖ్యాన నిరపేక్షము.

కొంకణమునుండి ధారానగరమువరకు సాగిన దిగ్విజయ యాత్ర వలన సువిశాల చాళుక్యసామ్రాజ్యమున సోమేశ్వరుని అధికార

ప్రాభవములు సుప్రతిష్ఠితములై నవి. ఈ దిగ్విజయయాత్రావివరములు బిల్లులు నివర్ణనలవలన, మరికొన్ని శాసనములవలన తెలియనగును. బిల్లులు తనకావ్యపీఠికలో ఈ దండయాత్రను చాలపద్యములలో అభివర్ణించెను. సోమేశ్వరుడు ధారావర్ణముపై దండెత్తెను. భోజుడు రాజధానిని పీడి పలాయనము సాగించవలసివచ్చినది. క్రీ. శ. 1058 నాటి నాగై శాసనమున వాణసమధునూదనసేనాని కొంకణమాళవ విజయములను ప్రశంసగలడు. కొంకణ, యాదవప్రభువులు వింధ్య ప్రభువు మల్లుడు భోజుడు గలిసి చాళుక్యసేనలనెదిరించిరి. నాగై శాసనమున ఉజ్జయినీదుర్గమును అగ్నిదగ్ధమొనర్చినట్లు చెప్పచున్నది. క్రీ. శ. 1066 నాటి శాసనమున మహామండలేశ్వర జమరసుడు భోజ మృత్యుపావకుడుగ అభినుతుడు. విక్రమాదిత్యుని ఏయూరు శాసనము మాళవాధిపతిపలుమారులు ప్రవాసియై మండవదుర్గమున తలదాచుకొని నట్లు చెప్పబడినది. నాగై శాసనము ధారా మండవదుర్గములపై దండయాత్రను పేర్కొనినది. అందుచేత సోమేశ్వరుని రాజ్యారంభమున విజితుడైన భోజుడు, తరువాత స్వతంత్రుడగుటకు యత్నించి జమరసునిచే యుద్ధనిహతుడయ్యెనని భావింపనగును.

నాగవర్మ - సోమేశ్వరుని సేనాని - 'చక్రకూట కాలకూట' బిరుదాంకుడు ధారావర్ష దర్శిత్వాటనుడుగ అభినుతుడు. మధ్యప్రదేశ మందలి చక్రకూట రాజ్యమునేలిన నాగవంశిప్రభువు ధారావర్షుడు. యుద్ధమున ఓడిపోయి చాళుక్యసామంతుడై సోమేశ్వరుడు చోళులతో సల్పిన యుద్ధములలో పాల్గొని ఆతని మన్ననలనందెను. నాగవర్మ జయించినవారిలో మారసింహుడు గలడు. రట్టవంశీయుడైన సామంతుడు అంకుడుగూడ మారసింహుని జయించినట్లు చెప్పకొనెను. క్రీ. శ. 1040, 1063 శాసనములు సోమేశ్వరురాజి లీలాదేవి తండ్రి మారసింహుని పేర్కొనుచున్నవి. తొలుత ఆతడు సోమేశ్వరునెదిరించి వను, నకాలమున యథోచితస్థానము గుర్తించి వర్తించెననియు

భావింపనగును. సోమేశ్వరుడు అతని పుత్రులను వివాహమాడి శత్రువును మిత్రునిగా మార్చుకొనిగలిగిన రాజనీతివతుడు.

కాకతీయవంశకర్త మొదటిప్రొలరాజు, అతనిపుత్రుడు బేతరాజు సోమేశ్వరునిసేనానులై పలుయుద్ధముల ఉగ్రడింపదగిన పాత్రను నిర్వహించినారు. క్రీ. శ. 1090 నాటి ఖాజీపేటశాసనము తైలొక్క మల్లుడు ప్రొలరాజునకు అనుమకొండ విషయమును శాశ్వతభృతిగా ప్రసాదించినట్లు చెప్పుచున్నది. మొదటిప్రొలరాజు కొంకణ చక్ర కూట దండయాత్రలో సోమేశ్వరుని పక్షము వహించి పోరాడెను. అతనిపుత్రుడు బేతరాజు మాళ్వ చోళ మత్తేభసింహుడు. బేతరాజు సోమేశ్వరుని కాంచీదండయాత్రలో పాల్గొని ఉగ్రడింపదగిన భూమిక నిర్వహించిన సంగతి బమ్మసేనాని శాసనము ప్రస్తుతించుచున్నది. కాకతీయసేనాని బమ్మని పిల్లలమట్టిశాసనమున కాంచీకవాట భేదన మొనరించి యేలికయైన కాకతివల్లభునకు విజయలక్ష్మీవధూసందర్శన మొనరించిన వర్ణనగలదు. (1) 'వల్లభ' శబ్ద ప్రయోగసారస్యము గమనింపదగినది. కాకతీయులకు సోమేశ్వరుడు ప్రసాదించినది అనుమకొండ విషయముమాత్రమేగాదు. కాకతీయులు సోమేశ్వరుని రాజనీతికి కార్యఖడ్గనిపుణతకుగూడ వారసులు కాగల్గిరి.

సోమేశ్వరుని శాసనములు అతడు చోళులపై సాధించిన విజయములు వేంగికళింగాధిపతులను తనపక్షమునకు త్రిప్పకొనిన రాజనీతిని ప్రస్తావించుచున్నవి. ఉభయపక్షములశాసనములు అన్యోన్య విరుద్ధమైన సాక్ష్యము చెప్పుచున్నవి.

జయసింహుని కాలములో చాళుక్యచోళులకు ద్విముఖయుద్ధము లేర్పడినవి. వేంగిమండలము ఒకయుద్ధక్షేత్రము. రాయచూరు

(1) "కాకతీయులు" అనుఅధ్యాయము అనుశీలింపదగును.

అంతర్వేది రెండవయుద్ధక్షేత్రము. తూర్పుపశ్చిమరంగములలో చాళుక్య చోళసేనలు పలుయుద్ధములొనర్చినవి. జయసింహునికాలమున తుంగ భద్ర- చాలకాలము సరిహద్దురేఖగా నేర్పడియుండెను.

జయసింహుని పరిపాలనాకాలమున ఉత్తరార్ధమున చాళుక్య రాజ్యము తుంగభద్రనుదాటి విస్తరించినది. క్రీ. శ. 1032-1084 నాటి శాసనములు నొలంబవాడిని చాళుక్యసామంతులు పరిపాలించు చున్నట్లు వచించుచున్నవి. చోళశాసనములు కంపిలిలోగల సుప్రసిద్ధ చాళుక్యరాజప్రాసాదమును పేర్కొనినవి.

సోమేశ్వరుడు వేంగిపై చోళుల అధిపత్యము లొంగించుటకు విశ్వప్రయత్నము చేసెను. రెండవజయసింహుడు తూర్పుచాళుక్య రాజపుత్రుడు విజయాదిత్యునిపక్షము వహించి క్రీ. శ. 1018 సంవత్సర ప్రాంతమున దండయాత్ర నెరపుట సుప్రసిద్ధము. అప్పుడు పరాభూతుడైన విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 27 - 6 - 1031 తేదీన విజయ వాడలో పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. తూర్పుచాళుక్యశాసనములి పట్టాభిషేకమును గుర్తింపక క్రీ. శ. 1022 నుండి రాజరాజనరేంద్రుడు 41 సంవత్సరములు రాజ్యమేలినట్లు చెప్పుచున్నవి. కాని విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 1031 లో వేంగిమండలమున వేరుదన్ని నిలువలేకపోయెను. ప్రవాసీయైన అతని సోమేశ్వరు డాదరించెను.

సోమేశ్వరుని రాజనీతికి హతాశుడైన విజయాదిత్యుని ఉపయోగించుకొనిన ఉపజ్ఞ ఉజ్జ్వలోదాహరణము. విజయాదిత్యుడు తూర్పు రంగమున అనేకయుద్ధములొనరించెను. విజయాదిత్యుడు సోమేశ్వరుని చతురంగక్రీడలో అద్భుతమైన “పావు”. విజయాదిత్యుడు తూర్పు రంగమునుండి నిష్క్రమించవలసివచ్చినపుడాతనికి చాళుక్యరాజాస్థానమున రాజమర్యాదలతో అతిథ్యగౌరవము లభించినది. విజయాదిత్యుడు సోమేశ్వరునకు అజన్మమిత్రుడై చాళుక్యసామ్రాజ్యమునకు

ఎనలేని సేవ యొనరించెను. అందుచేత ఆతని సోమేశ్వరుడు తన శాసనములలో పుత్రనిర్విశేషునిగా పేర్కొని గౌరవించినాడు.

నందేర్ శాసనము వేంగికళింగాధిపతులను సోమేశ్వరుడు రాజనీతిచే కైవసమొనరించినట్లు చెప్పినది. రాజరాజనరేంద్రుడు వేంగిపతి నందేర్ శాసనసమయమున క్రీ. శ. 1047 కు పూర్వము సోమేశ్వరునితో సంధిచేసికొనిన నిదర్శనము లెవ్వియు కానరావు. రాజరాజనరేంద్రుడు కళింగాధిపతియైన మధుకామార్ణవునితో పోరాడినట్లు శాసన సాక్ష్యము. అందుచే రాజరాజునకు శత్రులైన కళింగాధిపతి సోమేశ్వరునకు సహజమిత్రము. ఆతడు సోమేశ్వరుని రాజనీతికి కైవసమగుట వింతగాదు. ఇక సోమేశ్వరుని రాజనీతికి కైవసమయిన వేంగిశ్వరుడు విజయాదిత్యుడే.

రాజరాజ నరేంద్రుని కలిదిండి శాసనము, (1) మరియు రాజేంద్రచోళుని తొలి శాసనములు వేంగిమండలమున వారు కర్ణాట చాళుక్యులతో నల్పిన యుద్ధముల నభివర్ణించుచున్నవి. సోమేశ్వరుడు సింహాసన మధిష్ఠించిన తొలి దినములలోనే వేంగిదండయాత్రకు ఉపక్రమించెను. క్రీ. శ. 1044 లో వేంగిపురాధీశ్వర బిరుదము యువరాజపదవితో ననుమైనది క్రీ. శ. 1044 నాటి శాసనము. మహామండలేశ్వర శోభనరసు “వేంగిపురవరాధీశ్వర” బిరుదాంకుడు. (2) సింగనదేవరసు ప్రభువు “కొల్లి పాకెయకాకమ్” (కొల్లిపాకనరక్షకుడు) కర్ణాటచాళుక్య సేనలు సాధించిన తొలివిజయముల నరికట్టుటకై రాజరాజనరేంద్రునకు సాయముచేయుటకై రాజాధిరాజు చోళసైన్యమును వేంగిమండలమునకు పంపించెను. కలిదిండివద్ద ఘోరసంగ్రా

(1) కలిదిండి శాసనమున శకవర్షములు లేకపోవుట శోచనీయము.

(2) యువరాజ పదవీ యోగం.

మము జరిగినది. (1) ఉభయపక్షమున సేనానులు పలువురు మరణించిరి. రాజరాజనరేంద్రుని కలిదిండితామ్రశాసనమున ఈ యుద్ధమును గూర్చినవిస్తరముగగలదు (2) ఉభయసేనలు పూర్ణాహుతియైన సమయుద్ధమది. ఆయుద్ధమున పీఠస్వర్గమలంకరించిన చోళసేనాని స్మారకముగ రాజరాజు రాజరాజేశ్వరాలయము నూటయెనిమిది లింగముల ప్రతిష్ఠించి కట్టించెను. అందు బలినై వేద్యనృత్యసంగీత మంగళఖండస్ఫుటితనవకర్మలకొరకును, వేదాధ్యయనశ్రోతలకు అధ్యాపకులకు పంచసత్రములు, ఏబదిఇద్దరు వేశ్యలకు చతుర్వర్ణములకు వసతులు గల్పించి, వానిపోషణకై కలిదిండి కడుపఱు అరవకూరు గ్రామములను దానము చేసెను.

కలిదిండినమయుద్ధముగా పరిణమించుటచే ఉభయపక్షములును తిరిగి పోరునకు సంసిద్ధమైనవి. ఉభయపక్షములు తిరిగి క్రొత్తబలముల చేకూర్చుకొని ధాన్యకటకమువద్ద తలపడినవి. క్రీస్తుశకము 1045 నాటి రాజాధిరాజ శాసనమున 'ధన్నాడ' యుద్ధవర్ణనగలదు. అహవమల్లుని సేనానులు గండప్పయ్య గంగాధరుడు యుద్ధమున పీఠస్వర్గమలంకరించిరి. పీఠాధిపీరులుగ కీర్తిపడసిన "విక్కి" "విజయాదిత్యుడు" "సంగమయ్య" పలాయనమైరి.

రాజాధిరాజు ఓడిపోయిన కర్ణాటసేనలను కొల్లిపాకవరకు తరిమికొట్టెను. కొల్లిపాకను అగ్నిదగ్ధము చేసినట్లు చోళశాసన కథనము. కొల్లిపాక సంరక్షకుడుగ చాళుక్యశాసనములు సింగనదేవరన

(1) కలిదిండియుద్ధవృత్తాంతము- "తూర్పుచాళుక్యులు" అను అధ్యాయమునగలదు- శ్రీ భావరాజు వేంకటకృష్ణరావుగారి "రాజరాజనరేంద్రుడు"- అనుగ్రంథము అనుశీలించదగును.

(2) రాజరాజనరేంద్రుని కలిదిండి తామ్రశాసనము.

ప్రభువును ప్రశంసించుచున్నది. కొల్లిపాక దగ్గర యుద్ధము విరమింప బడినదని తెలుచున్నది.

సోమేశ్వరుని చరిత్ర నిరంతర చాళుక్యచోళ యుద్ధములతో నిండియున్నది. క్రీ. శ. 1047 నాటి చోళశాసనములు, రాజాధిరాజు నాయకత్వమున గండరాదిత్య, నారణ గణపతి మధుసూదన ప్రభృతులను జయించెనని కంపిలి వద్దగల చాళుక్యరాజ ప్రాసాదమును దగ్గమొనర్చెనని చెప్పుచున్నది. కృష్ణాతీరమందలి పుందూరు వద్ద జరిగిన యుద్ధములో చాళుక్యపక్షమున పోరాడిన విచ్చయ్య తలిదండ్రులు బందీకృతులైరి. ఆహవమల్లుడు సంధికి రాయబారులను పంపెను. కాని రాజాధిరాజు సంధికి సమ్మతింపలేదు. పుందూరు నేలమట్టము చేయబడినది. గాడిదలచే దున్ని 'వరాతిక' విత్తులు జల్లబడినవి. విజయవంతమైన ఆదండయాత్ర స్తారకముగ యాతగిరివద్ద 'జయ స్తంభ' నిర్మాణము జరిగినది. విజయోత్సవానంతరము దండయాత్ర తిరిగి కొనసాగినది. చోళులు నులంబి, కాళిదాన, చాముండరాయ, కొమ్మయ వల్లవరజ సేనానుల జయించిరి. చాళుక్యులపక్షమున పోరాడిన ఘూర్జరప్రభువు శిరస్సును రాజాధిరాజు ఖండించినట్లు అభివర్ణితము. సంధికోరుచు వచ్చిన చాళుక్య రాయబారులకు చోళులు పరాభవమొనర్చి, తలగొరిగి పంచశిఖలుపెట్టి చీరలుగట్టి ఆడవేషములు వేయించి అవమానించిరి. ఈ దండయాత్రకు మకుటాయమానముగ పేర్కొనదగినది రాజధాని కల్యాణీనగరమున రాజాధిరాజు నలుపుకొనిన వీరాభిషేకము. తంజావూరిమండలమందలి దారాసురముకడ ననుకాలినచాళుక్యద్వారపాలకుని విగ్రహము ప్రతిష్ఠితము. ఆ విగ్రహముక్రింద గల తమిళశాసనము శ్రీ విజయరాజేంద్ర దేవుడు కల్యాణీనగరవిధ్వంసమొనర్చి తెచ్చి ప్రతిష్ఠించిన ద్వారపాలకుడు. ఈ చోళదండయాత్రోదంతముపై చాళుక్యశాసనములు మౌనముద్ర వహించుచున్నవి. పరాభవభిన్నుడైన సోమేశ్వరుడు ప్రతీకార

చర్యలకు పూనుకొనెను. రాజాధిరాజు కల్యాణినాక్రమించినప్పుడు సోమేశ్వరుడు కాంచిపై దండెత్తెను. క్రీ. శ. 1049 నాటి శాసనమున సోమేశ్వరుడు పల్లవదిగ్విజయానంతరము 'నెలివీడు' వగ్గాపురిలో విడిసి నట్లు గలదు. క్రీ. శ. 1052 నాటి నాగై శాసనము సోమేశ్వరుని కాంచీ విజయమును పేర్కొనుచున్నది. బిల్హణుడు, ప్రబంధధోరణిలో ఆతని కాంచీవిజయమునభివర్ణించుచు, సోమేశ్వరుడు చోళరాజ్య శ్రీ కాంచీ పరిగ్రహణమున కైవసమొనర్చుకొనెనని కవిత్వము చెప్పెను. క్రీ. శ. 1050 లో 'సూడి' శాసనము చోళదండయాత్రచే తాత్కాలికముగ ఏర్పడిన అరాజకత్వమును పేర్కొనినది. ఈ యుద్ధపరంపరలలో పేర్కొనదగినది సుప్రసిద్ధమైన కొప్పం యుద్ధము. ఈ యుద్ధప్రస్తావన రాజేంద్రుని ద్వితీయ రాజ్యసంవత్సరమందలి క్రీ. శ. 1054 నాటి శాసనమునగలదు. రాజాధిరాజు శాసనములాతని 36 వ సంవత్సరము వరకుగలవు క్రీ. శ. 1053. కావున, దక్షిణాపథచరిత్రలో సుప్రసిద్ధమైన కొప్పంయుద్ధము క్రీ. శ. 1053 లో జరిగినదని తేలుచున్నది.

యుద్ధస్థలనిర్దేశమునుగూర్చి హుళవాదోపవాదములు చెలరేగినవి. అధికసంఖ్యాకుల ఆమోదముద్రపడిన అభిప్రాయానుసారము "హిరె-హల్ల" (గొప్పనది) తీరమున కొప్పబల్ (=కొప్పం) వద్ద ఆఘోరయుద్ధము జరిగినట్లు భావింపవగును. హిరె-హల్లనది తుంగభద్రానదికి ఉపనది. ఈయుద్ధము గూడ దక్షిణాపథచరిత్రలో అపరకురు క్షేత్రముగ ప్రసిద్ధిపడసిన రాయచూరు అంతర్వేదిలోనే జరిగినది.

చోళరాజు రట్టమండలముపై దండెత్తి, గ్రామములను నగరములను విధ్వంసమొనర్చసాగెనని చోళశాసనములు వచించుచున్నవి. చాళుక్యశాసనములు చోళులపై దుమ్మెత్తిపోసినవి. క్రూరుడైన చోళరాజు సనాతనధర్మమును స్వకులాచారమును ఉజ్జగించి దేవాధ్యములకూడ విధ్వంసమొనర్చెను. జినాలయములు నేలమట్టము

లైనవి. (1) మహాపాతకుడైన రాజధిరాజు అత్మపతనము చెందెను. చివరకు అసంఘర్షణలు కొప్పుం యుద్ధముగ పరిణమించినవి. యుద్ధమధ్యమున, ఏనుగుపై అధివసించిన రాజాధిరాజు శిరస్సును చాళుక్యసామంతుడు బాచిరాజుఖండింపగల్గెను.

రాజాధిరాజు దుర్మరణమువలన భీతి చెందిన సేనలు చెల్లా చెదరు కాజొచ్చినవి. అప్పుడు యువరాజు రాజేంద్రుడు, పారిపోవు చున్న సేనలను కూడగట్టుకొని అపజయమును విజయముగా మార్చెను. రాజేంద్రుడు విజృంభించి, అనేక చాళుక్యనాయకులను-జయసింహుడు-పులకేశి - నన్నినులుబ దాసవన్మన ప్రభృతుల సంహరించి చాళుక్యుల నోడించెను. చాళుక్యుల వృషభధ్వజము, అశ్వగజయూధములు, ఛత్రచామరములతోపాటు రాజులు = సతీయవై, సాంగపై మున్నగు వారు అసంఖ్యాక దాసదాసీజనము చోళులకై వనమయ్యెను. క్షతగాత్రుడైన రాజేంద్రుడు యుద్ధరంగమునందే పట్టాభిషిక్తుడై కొల్లాపురి కడ జయస్తంభము నాటి నిజరాజధాని గంగాపురి చేరుకొనెను.

కొప్పుం యుద్ధ హేతువుల గూర్చి చరిత్రకారులలో ఏకవాక్యత కుదురలేదు. రాజరాజనరేంద్రుడు క్రీ. శ. 1049, 1050 సంవత్సరములలో తిరువైయ్యూరు దేవాలయమునకు సువర్ణదానము సల్పెను. కొప్పుం యుద్ధసన్నాహఫలితముగ రాజరాజనరేంద్రుడు చోళరాజ్యమునకు వచ్చియుండవచ్చును. వేంగిమండలమును రక్షించుట ఈ దండయాత్రకు చోళులు ఉపక్రమించుటకు ఒక హేతువగుచో అది నెరవేరలేదు. చోళచక్రవర్తి రాజాధిరాజు దుర్మరణము, యువరాజు అస్థిర భవితవ్యము, వృద్ధుడైన రాజరాజనరేంద్రుడు చాళుక్యులతో సంధి

-
- (1) రాజాధిరాజు యుద్ధమున శిరస్సు కోల్పోవుట, తరువాత వంశమంతరించి కులోత్తుంగుడు రాజగుట- ఈ పాపఫలితమని శాసనములు చాటినవి.

చేసికొనుటకు ప్రోత్సహించినకారణములు. సోమేశ్వరుడు కొప్పు యద్ధముపిమ్మట చోళులపై పగతీర్చుకొనుటకై ఉద్యమింపకతప్పదు. అందుచే సోమేశ్వరుడును వేంగిని చోళులనుండి విడదీయుట మంచిదని భావించి రాజరాజనరేంద్రునితో సంధి చేసికొనెను. అసంధి ఫలితముగ వాణననారాయణభట్టు రాయబారియై రాజమహేంద్రవరాస్థానము నలంకరించి రాజరాజనరేంద్రునివలన నందంపూడి అగ్రహారమును దానముగా క్రీ. శ. 4-11-1053 తేదీనాడు సూర్యగ్రహణసమయమున పరిగ్రహించెను. (1)

నారాయణభట్టు రాజరాజనరేంద్రుని అస్థానకవియైన నన్నయ భట్టునకు సహాధ్యాయి. వాణనవంశీయుడు. వాణనకాళిదాసు :-

(1) శ్రీ నీలకంఠశాస్త్రిగారు.

“Nandampudi grant is issued in the thirty second regnal year of Raja Raja C. A. D 1051 Vide page 341 Early History of Deccan నందంపూడి శాసనకాలము క్రీ. శ. 1051 అన్నారు. నందంపూడి శాసనము రాజరాజు 32 వ రాజ్యవత్సరమని అందే కలదు. రాజరాజు 1022-8-16 తేదీన పట్టాభిషిక్తుడు.

32 వ రాజ్యవత్సరము 1053 ఆగష్టు 16లో ఆరంభము. అందుచే నందంపూడి శాసనసమయము క్రీ. శ. 1053 అని చెప్పనొప్పును. 1053-11-4 తేదీకే అంతరంగికసాక్ష్యము-సూర్యగ్రహణము మున్నగు నవి నప్పను.

రాజరాజు క్రీ. శ. 1019 నుండి రాజ్యమేలినమాట నిజమే. విజయాదిత్యుని 1031 శాసనము రాజరాజు పండ్రెండువత్సరములేలి నట్లు వచించుచున్నది. కాని- రాజరాజు 1022 నుండి 41 సంవత్సరములు రాజ్యమేలినట్లు తూర్పుచాళుక్యశాసనముల సాక్ష్యము. దీనిని బట్టి, రాజరాజు పట్టాభిషేకసమయమునుండియే రాజ్యవత్సరములు గణించెనని తేలుచున్నది.

ఆతనిపుత్రులు మధుసూదనయ్యప్రభృతులు చాళుక్యసామ్రాజ్యమున పేరుకెక్కిన మంత్రులు, దండనాథులు నందంపూడిశాసనమున నారాయణభట్టు అష్టాదశభాషావిశారదుడైన కవి పండితుడుగనే ప్రశంసితుడు అందు చాళుక్యప్రధానిగ ఆతని ప్రశంసలేదు. 1055 లో ఆతని కూతురు కుపమ దక్షరామశాసనములో “తైలోక్యమల్లదేవరకుం బ్రధాని నారాయణభట్టుకూతురు కుపమ” అని చెప్పకొనెను. నారాయణభట్టును గూర్చి నన్నయభట్టు ఆంధ్రమహాభారతపీఠికలో “వాణసధరామర

శ్రీ నీలకంఠశాస్త్రిగారు కొప్పంయుద్ధము 1054లో జరిగినట్లు Page 338 The Early History of the Deccan లో వ్రాసినారు. A History of South India లో 1053 - 54 సంవత్సరమని వారే వ్రాసినారు. కొప్పంయుద్ధం 1053 నవంబరుకు పూర్వము జరిగినది. రాజరాజనరేంద్రుడు కొప్పం యుద్ధానంతరము సోమేశ్వరునితో సంధి చేసికొనుటచే ఆతని ప్రధాని నారాయణభట్టు, (ఆతని కూతురు కుపమ) రాయబారియై వేంగీమండలము చేరెను.

A History of South India - By Sri Nilakanta Sastri “Rajadhiraja although, for reasons now not clear, did not make any attempt to recover vengi or Kalinga where Someswara had established himself, Rajadhiraja assisted by his younger brother Rajendra ii, led an expedition against Someswara, (1053-4) and a battle was fought at Koppam.” అని వ్రాసినారు. వేంగి 1053 కొప్పం యుద్ధమువరకు రాజరాజనరేంద్రుని అధీనమందే కలదు. సోమేశ్వరుని అధీనములో లేదు. అందుచే రాజరాజు ఏ ప్రయత్నమును చేయనవసరమేలేదు.

వంశ విభూషణుండు నారాయణభట్టు” అని పేర్కొనెను. (1) పీరరాజేంద్రుడు ప్రస్ఫుటముగ తనశాసనమున తన అగ్రజులు రాజాధిరాజు, రాజేంద్రుని ఉపేక్షవలన, వారు రాజరాజేంద్రునకు నకాలమున సాయము చేయక చేయలేకపోవుటచే వేంగిమండలము చోళుల ప్రాభవమునుండి జారి, సోమేశ్వరునకు చిక్కినదని వాపోయెను. అట్టినమయమున రాజరాజనరేంద్రుడు సోమేశ్వరునితో సంధి చేసికొన వలసి వచ్చినది.

కొప్పంయుద్ధ పరాజయమునకు ప్రతీకారముగ సోమేశ్వరుడు మహాసేనా నివహముతో చోళరాజ్యముపై దండెత్తెను. వాలాదేవ దండనాయకుడు సేనాధిపతి. ‘ముడక్కాణు’ కడ ఘోరసంగ్రామము జరిగినది. ఉభయపక్షముల రాజులు రాజపుత్రులు యుద్ధమున పాల్గొనిరి. క్రీ. శ. 1062 నాటి రాజమహేంద్రుని శాసనము ‘ముడక్కాణు’ రణరంగమున ఆతడు అహవమల్లుని మత్తేభయూధముల వెనుకకు మరలునట్లు చేసి జయసింహుని జయించినట్లు చెప్పుచున్నది. క్రీ. శ. 1061 లో సోమేశ్వరుని శాసనమున, ఆతడు పులియప్పయణ పీడుకడ దక్షిణదిగ్విజయానంతరము చోళులపై విజయము సాధించిన పిమ్మట విడిసినట్లు చెప్పబడినది.

వేంగిమండలమున రాజరాజనరేంద్రుని మరణానంతరము విజయాదిత్యుని పుత్రుడు శక్తివర్మ సింహాసనమధిష్టించెను. అతని సాయమునకై కర్ణాట సైన్యము చాముండరాయని ఆధిపత్యమున వేంగికేగెను. చోళపీరరాజేంద్రుడు వేంగికేగి కర్ణాటసేనలతో తలపడెను.

- (1) ముద్రితప్రతులలో తానును ధరామరవంశ విభూషణుండు. అని ఉన్నది. తాటాకు ప్రతులలో వాణన ధరామరవంశ భూషణుడు అని ఉన్నది. కొన్ని ముద్రితప్రతులలో ‘వాణన’ పాఠాంతరముగ చూపబడినది.

తత్ఫలితము చాముండరాయని వధ, శక్తివర్మ II మరణము. అతని కూతురు మయూరీనన్నిభగాత్రి నాగలానాసికా ఖండనము. ఈ సంఘటనలో ముడక్కారు యుద్ధమున కిషత్ పూర్వమునందో లేక అవ్యవహితభావిలోనే జరిగి యుండును. ముడక్కారు [= కూడలి సంగమ క్షేత్రము] యుద్ధమున ఉభయపక్షములు విజయము తమకే చేకూరినట్లు చెప్పకొనుటచే అది సమయుద్ధముగ పరిణమించినదని తోచుచున్నది. ఈ యుద్ధములలో పొల్గొనుటకు అనుభవజ్ఞుడైన విజయాదిత్యుని సోమేశ్వరు డాహ్వానించెను. క్రీ. శ. 1063, 1065 సంవత్సరములలో విష్ణువర్ధన విజయాదిత్యుడు అరసికెఱ కడ, ముదలికకఱకడ విడిసి యున్నట్లు శాసనములు గలవు.

సమయుద్ధముగా పరిణమించిన కూడలిసంగమ యుద్ధానంతరము, ఇంకొకసారి విజయమును నిష్కర్షగ తేల్చుకొనుటకు ఉభయ పక్షములు నిర్ణీతదినమును ఏర్పరచుకొనినట్లు తోచుచున్నది. మణిమంగళశాసనము సోమేశ్వరు డాదినమునకు యుద్ధభూమికి రాలేదని నిందించుచున్నది. సోమేశ్వరుడు అవశ్యభవితవ్యమైన యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడై, సామంతుల సాయమపేక్షించెను. బెజవాడవద్ద ధారాధీశుడు జననాథుని కాపుంచెను. తూర్పుగాంగవంశీయుడు చాళుక్యసామంతుడాతనికి తోడ్పడెను. క్రీ. శ. 1066 లో తుంగభద్రాతీరమున జరిగిన యుద్ధములో చాళుక్యులు ఓడిరి. తుట్టుతుడకు సోమేశ్వరుడు తన బలములనన్నిటిని కేంద్రీకరించి నిర్ణీతదినమును నూచించి కూడలి సంగమ క్షేత్రముకడ తుదిపోరాటమునకు వీరరాజేంద్రుని ఆహ్వానించెను. చోళులు సంతోషముతో ఆ ఆహ్వానము నంగీకరించిరి. ఉభయసైన్యములు నిర్ణీతకాలమునకు కూడలి చేరినవి. జ్వరార్తుడైన సోమేశ్వరుడు ఆనాటికి రాలేక పోయెను. వీరరాజేంద్రుడు చాళుక్యసైన్యము నోడించి తుంగభద్రాతీరమున జయస్తంభ మెత్తించి వేంగిమండలముపై దిగ్విజయయాత్రసలిపి రాజధాని చేరెను.

సోమేశ్వరుడు - వ్రతభంగమునకు భిన్నుడై క్రీ. శ. (28-3-1068 తేదీన) కూడలి సంగమములో నదీప్రవేశమునలిపి పరమర యోగమున అనువుల బాసెను. ఈ విధముగ దక్షిణాపథ చరిత్రపై యుగయుగాంతరములు అత్యీయతా ముద్ర భాసింపజేసిన కార్యఖడ్గ నిపుణుడు - చాళుక్య సోముడు అస్తమించినాడు.

రెండవ సోమేశ్వరుడు

భువనైకమల్ల సోమేశ్వరుడు ii మొదటిసోమేశ్వరుని జ్యేష్ఠ పుత్రుడు క్రీ. శ. 11-4-1068 తేదీన చాళుక్యసింహాసనమధిష్టించెను. వీరరాజేంద్రుడు యథాప్రకారము దండయాత్ర నారంభించెను. చోళదండయాత్ర గుత్తి (అనంతపురమండలము) ముట్టడితో ఆరంభమైనది. చాళుక్యతురగదళము శత్రుభీకరముగ విజృంభించి చోళులను తరిమివేసినది. చక్రవర్తిత్వములు జయసింహుడు నొలంబవాడి నంరక్షణ బాధ్యతను, విక్రమాదిత్యుడు గంగవాడి రక్షణ భారమును వహించిరి. లక్ష్యదండనాయకుడు బనవాసి రక్షణకు నియుక్తుడయ్యెను.

కాని- అచిరకాలముననే విక్రమాదిత్యుడు తమ్ముడైన జయ సింహునితో కలిసి అన్నగారగు సోమేశ్వరుని పదచ్యుతుని చేయ దల పోసెను. విక్రమాదిత్యునకు అన్నగారగు సోమేశ్వరునిక్రింద యువరాజు పదవి తన సమర్థతకు తగిన పదవి కాదని అనిపించినది. బిల్వణకవి రచన, చోళశాసనములు విక్రమాదిత్యుని శాసనములు అనుశీలించినచో విక్రమాదిత్యుడు చిరంతనసంకల్పము చిరప్రయత్నముచే, అన్నగారిని త్రోసిరాజుని చాళుక్యసింహాసనము నాక్రమించినట్లు విశదమగును. బిల్వణునికథనముననుసరించి, “తండ్రి సోమేశ్వరుని మరణానంతరము దిగ్విజయయాత్ర ముగించుకొని విక్రమాదిత్యుడు కల్యాణి చేరుకొని అన్నగారగు సోమేశ్వరునితో కలిసిమెలసి యుంధ తలపోసెను.

“కాని సోమేశ్వరుడు, దుష్టుడై ప్రజాకంటకుడై, తమ్ములైన విక్రమాదిత్యునిపై జయసింహునిపై విరోధము వహించెను. రాజధానిలో నుండుట శ్రేయస్కరముగాదని విక్రమాదిత్యుడు జయసింహునితో గలిసి బయలుదేరెను. సోమేశ్వరుడు వారిరువుర వధించుటకు సల్పిన ప్రయత్నములు విఫలమైనవి. విక్రమాదిత్యుడు తుంగభద్రాతీరమును చేరి, కొంతకాలము విశ్రమించి చోళసామ్రాజ్యముపై దండెత్తుటకు సంకల్పించెను. కొంకణజయకేశి, అలూపాధిపుడు విక్రమాదిత్యునకు సామంతులైరి. చోళరాజుగూడ విక్రముని జయించుట అసాధ్యమని సంధికి రాయబారుల పుత్తెంచి, తన తనయనిచ్చి వివాహము నల్పుటకు ఉద్యుక్తుడయ్యెను. విక్రమాదిత్యుడు సంధికి అంగీకరించి, చోళరాజు నకు ఆఖానవిజయము కల్పించుటకు తుంగభద్రాతీరమునకు మరలి పోయెను. వైభవోపేతమైన వివాహమహోత్సవానంతరము ఉభయులు నిజరాజధానులకు మరలిపోయిరి.”

వీరరాజేంద్రుని శాసనములు తనకు పాదాక్రాంతుడై సాయ మర్పించిన చాళుక్యవిక్రమాదిత్యునకు అతడు తోడ్పడి, పుత్రికనిచ్చి వివాహమొనర్చి రట్టవాడినిజయించి సోమేశ్వరుని కర్ణాటకమునుండి తరిమి, అల్లనకు రాజ్యలాభము కల్గించినట్లు నుడువుచున్నవి.

బిల్హణుడు, విక్రమాదిత్యునకు తండ్రియే కిరీటమర్పించుటకు యత్నింప విక్రమాదిత్యుడే వలదని వారించి అన్నగారికి సింహాసనము లభించునట్లు చూచెనని అభివర్ణించియున్నాడు.

కృత్తిభర్త శీలపోషణ నల్పుట కృత్తికర్త కర్తవ్యముగద. జయకేశి శాసనములో చెప్పుచున్న సాక్ష్యము బిల్హణుని రచనల బలపరచుటలేదు. జయకేశి, చాళుక్య చోళప్రభువుల సన్నిహితులచేసి, చాళుక్యప్రభువును నిజరాజ్యమున నిల్పినట్లు చెప్పకొనినాడు. ఈ సంధి విక్రమాదిత్యునకు విజయాదిత్యునకు లాభదాయకము. వీరరాజేంద్రుడు

విజయాదిత్యుడు వేంగినేలుకు నమ్రతించినాడు. దీనివలన రాజగునకు (రాజేంద్రుడు=కులోత్తుంగుడు=రాజరాజనరేంద్రునిపుత్రుడు) నష్టము. రాజేంద్రుడు విక్రమాదిత్యునకు అజన్మవిరోధియయ్యెను.

క్రీ.శ. 1070 సంవత్సరారంభమున వీరరాజేంద్రుని మరణముతో, పరిస్థితులు తారుమారైనవి. రాజేంద్రుని పుత్రుడు అధిరాజేంద్రుని సింహాసనముపై ప్రతిష్ఠించి విక్రమాదిత్యుడు రాజధాని చేరగనే చోళరాజ్యమున విప్లవము చెలరేగినది. అధిరాజేంద్రుడు దుర్మరణము పాలయ్యెను. రాజేంద్రుడు, కులోత్తుంగ పౌరుషనామముతో చోళ సింహాసన మధిష్ఠించెను. (1)

విక్రమాదిత్యుకిరుప్రక్కల శత్రువులే. న్యరాజ్యమున అన్నగారగు సోమేశ్వరుడు. చోళరాజ్యమున కులోత్తుంగుడు. ఈ ప్రమాదపరిస్థితి నుండి తప్పించుకొనుటకు విక్రమాదిత్యుడు విశ్వప్రయత్నము చేసెను.

విక్రమాదిత్యుడు క్రమక్రమముగా చాళుక్యసామంతులలో అధికసంఖ్యాకుల తనపక్షమునకు త్రిప్పుకొనెను. సోమేశ్వరుని పక్షము వహించినది స్వామిభక్తి పరాయణుడగు లక్ష్మణదండనాయకుడు మాత్రమే. శత్రువునకు శత్రువు పరమమిత్రుడు గనుక చోళరాజు సోమేశ్వరుడు పరమమిత్రులైరి. ఆ వంశ శత్రువైన చోళునితో సోమేశ్వరుడు కలిసి, చాళుక్యకులగౌరవము మంటగలిపినట్లు బిల్వణకవి ఆరోపణము. అంతకుముందే వీరరాజేంద్రునితో విక్రమాదిత్యుడు కలుపుకొనిన పొత్తు బిల్వణకవికి గర్హమనిపించలేదు.

కులోత్తుంగుడు (కోలారుమండలమందలి) నంగిళిపై దండెత్తుటతో యుద్ధమారంభమైనది. చోళశాసనములు పశ్చిమసముద్రము వరకు కులోత్తుంగుడు విజృంభించి విజయము సాధించినట్లు చెప్పు

(1) ఈ గ్రంథమున ఈ విషయము కులోత్తుంగుని చరిత్రలో సవిస్తరముగ కాననగును.

చున్నవి. గంగవాడి నొలంబమండలములలో కులోత్తుంగుని శాసనములు కన్పించుచున్నవి గాన తాత్కాలికముగ చోళులు ఆ ప్రాంతముల నాక్రమించిరని తేలుచున్నది. బిల్హహుని కథనము ప్రకారము విక్రమాదిత్యుని ధాటికి ఓర్వలేక చోళులు పరాడితులై పలాయనము సాగించిరి. సోమేశ్వరుడు బందీకృతుడయ్యెను. అన్నగారిని బంధమోక్షితునిచేసి సింహాసనమున పునఃప్రతిష్ఠితుని సల్పవలెనని విక్రమాదిత్యుడు సంకల్పించి తుంగభద్రాతీరము చేరెను. కాని కలలో రోషావేశపూరితుడైన శివుడు సాక్షాత్కరించి, విక్రమాదిత్యుని సింహాసనమధిష్ఠించి వంశగౌరవము నుద్ధరింపవలెనని శాసించెను. కారాగారమున మ్రగ్గిన సోమేశ్వరుని భవితవ్యము చరిత్రకందని విషయము. లక్ష్మణవండనాయకుడు తప్ప, పాపమాతని పక్షము వహించిన చాళుక్యసామంతులు మృగ్యులు. సోమేశ్వరుడు అసమర్థుడు కావచ్చునుగాని ప్రజాకంటకుడైన క్రూరుడని నమ్ముటకు ఆధారములు లేవు.

ఆ ర వ వి క్ర మ డి త్యు డు

[క్రి.శ. 1076 - 1126]

క్రి. శ. 11-2-1076 న ఆరవ విక్రమాదిత్యుడు పట్టబంధ మహోత్సవమున అభిషిక్తుడై నూతనశకము చాళుక్య విక్రమ శకము నారంభించెను. విక్రమాదిత్యుడు పరిపాలించిన అర్ధశతాబ్ది ఆశకము వాడుకలో నున్నది. అటుపిమ్మట మరియొక అర్ధశతాబ్ది క్వాచిత్యముగ వాడబడినది. విక్రమాదిత్యుని పుత్రుడే భూలోకమల్ల శకము నారంభించెను.

విక్రమాదిత్యుడు సింహళ విజయబాహువు కడకు అభినందనలు కానుకలతో రాయబారులనంపించెను. చోళసైన్యముల సింహళము నుండి తరిమి, సింహళమున కేకచ్ఛత్రాధిపతియైన విజయబాహువు

విక్రమాదిత్యునకు నహజమిత్రుడు. చాణక్యుడు అర్థశాస్త్రమున ప్రశంసించిన రాజనీతికి మరియుక ఉదాహరణము.

విక్రమాదిత్యుడు సింహాసనమధిష్ఠించునాటికే అతడు అనేక యుద్ధములలో ఆరితేరిన యోధుడు. కులోత్తుంగుని సాధించుటకు విక్రమాదిత్యుడు తన శక్తియుక్తులన్నియు ధారవోపెను. విక్రమాదిత్యుని అణచుటకు కులోత్తుంగుడు చేసిన విశ్వప్రయత్నమునకు ఫలితము రెండవసోమేశ్వరుని నద్యుపతనము. అందుచే ఉభయచక్ర వర్తులు “నహజీవన” సిద్ధాంతము శ్రేయస్కరమనియెంచి, నాలుగు దశాబ్దాలపాటు ప్రకాంతముగ గడిపిరి. తరతరాలుగ చాళుక్యచోళులకు రణక్షేత్రమైన వేంగిని విక్రమాదిత్యుని మిత్రుడు పరిపాలించుచుండెను. అనపత్యుడైన వృద్ధ పితృవ్యునకు - కులోత్తుంగుడే వారసుడు. అందుచే వేచియుండుటయే శ్రేయస్కరమైన రాజనీతిగ కులోత్తుంగుడు భావించెను. విజయాదిత్యుని మరణానంతరము వేంగిమండలము చోళసామ్రాజ్యమునచేరిపోయి కులోత్తుంగుని పుత్రుడైన రాజప్రతినిధులచే పరిపాలింపబడినది. అయినను అవకాశము చిక్కినపుడు కులోత్తుంగుని మరణానంతరము విక్రమాదిత్యుడు వేంగిపై తన ఆధిపత్యమును తిరిగి స్థాపించుటకు యత్నించి కొంతమేరకు సఫలీకృతుడయ్యెను.

విక్రమాదిత్యుని అర్థశతాబ్ది పరిపాలనలో చాళుక్య సామ్రాజ్యము కాంతిభద్రలతో వర్ధిల్లినది. తమ్ముడైన జయసింహుని తిరుగుబాటు సత్వరము అణచివేయబడినది. హొయసాలల విజృంభణము చివరి దశాబ్దిలో జరిగినది. ఈ రెండు సమయములలో తప్ప చాళుక్యభటులు ఆయుధ ప్రయోగము చేయనవసరము లేకపోయినదనియే చెప్పవచ్చును. కాంతిభద్రతలు, సామ్రాజ్యమును సుఖిక్షముచేసి, లలితకళాభివృద్ధిమును పరిపోషించినవి. దూరదేశమునుండి విద్వాంసులు

రాజధానిని చేరవచ్చిరి. విజ్ఞానేశ్వరుడు చక్రవర్తి విక్రమాదిత్యునిగూర్చి, ఆస్థాన విద్వాంసులగూర్చి సామ్రాజ్య వికాసముగూర్చి చేసిన ప్రస్తుతి-
వికాంతభూషణముగ, క బహుముఖముల వినిపించినదే.

కాశ్మీరమునుండి కల్యాణికి బిల్లు ఐకవిని ఆకర్షించిన చాళుక్య సామ్రాజ్యవైభవము శతాబ్దులు తరబడి విక్రమాంకవిజయమున విజ్ఞానేశ్వరీయమున ప్రతిఫలించి సాక్షాత్కరించు చున్నది.

జయసింహుని తిరుగుబాటునుగూర్చి బిల్లు ఐడు తనకావ్యములో రెండు పక్రరణములు వినియోగించెను. మొదటి సోమేశ్వరునికాలము ననే జయసింహుడు క్రీ. శ. 1064 ప్రాంతమున తర్దవాడి పాలకుడుగ నున్నాడు. పిమ్మట రెండవ సోమేశ్వరుని కాలమున నొలంబ - సింద వాడులకు పాలకుడై, త్రైలోక్యమల్ల నొలంబపల్లవ పెర్వాడి జయసింగదేవుడుగ ప్రస్తుతుడు. క్రీ. శ. 1077 (జూన్ 2) నాటి కాననమున 'చెల్వొల 300, పులిగెఱ 300' పాలకుడు. అది యువరాజు పదవి. సత్వరము బనవాసి 12000, అతని ఏలుబడిలో చేరినది. 1083 వరకు జయసింహుడు యువరాజుపదవియందుండెను. అపిమ్మట కాన నములలో అతని ప్రసక్తి మృగ్యము.

జయసింహుని విప్లవోదంతము బిల్లు ఐడు సవిస్తరముగ వర్ణించెను. సమకాలీనమైన రచన యంతయు పరమసత్యముగ స్వీకరింపకపోయినను, అలనాటి రాజ్యతంత్రమెట్లు నడచినది - చారచక్రువులైన చక్రవర్తుల రాజనీతి - అందభివ్యక్తమగుచున్నది. "ప్రప్రథమున ఆప్తపురుషుడొకడు అంతరంగికముగ విక్రమాదిత్యునకు జయసింహుని దురాలోచన యెఱిగించెను. అతడు ప్రజాకంటకుడై ధనార్జన సలిపి సైన్యము నభివృద్ధిచేసెను. అంతేగాక అతడు ద్రవిడాధిపతి కడకు రహస్యచారులను పుత్తించి కుటిలరాజనీతి తంత్రము నడపు

మండెను. నత్వరమాతడు కృష్ణ వేణీతీరముచేరి యుద్ధము నారంభించ వచ్చును. విక్రమాదిత్యునకు మనస్తాపము కలిగినది. జ్యేష్ఠసోదరుని ఉదంతనంస్మరణము ఆ మనస్తాపమును ద్విగుణీకృతము చేసినది. సోదరుని ప్రవర్తన కేకారణమును ఊహింప లేక, తనకు అందిన వార్తలు నిజమని నమ్మలేక, యాథార్థ్యమును తెలిసికొనుటకు విక్రమాదిత్యుడు చారులను పుత్తెంచెను.

చారులు ఆ ప్రసందేశమునుద్రువపరచిరి. విక్రమాదిత్యుడు సోదరు నకు సందేశమంపినను జయసింహునకు తాను కోరిన అంతయు చేకూర్చెను. యుద్ధమువలన ఆతనికి కలుగు మేలేదియో లేదు. జయ సింహుడు కృష్ణ వేణీతీరమును యుద్ధనన్నద్ధుడై చేరుకొనెను. తుది ముహూర్తమున జరిగిన సంధిప్రయత్నములు విఫలములైనవి. ఘోర యుద్ధమున జయసింహుడు పరాభూతుడయ్యెను. సమీపారణ్యమున బందీకృతుడైచేజిక్కిన సోదరుని క్షమించి విక్రమాదిత్యుడు అభయ మిచ్చి రక్షించెను. ఇది బిల్హణ కథనము. బిల్హణుడు జయసింహుని అన్న గారిని పదచ్యుతుని చేయనుంకించిన కులద్రోహిగా చిత్రించెను. ఈ విషయమున జయసింహునకు గురువు విక్రమాదిత్యుడే యని బిల్హణుడు విస్మరించెను. చోళకులోత్తుంగుడు ఆతనికి సాయము చేయకపోవుట చేత, బిల్హణుడు పెద్దచేసి వర్ణించిన ఈ తిరుగుబాటు, పెద్ద యుద్ధము గాకపోవచ్చును. రాజనీతిధురంధరుడైన కులోత్తుంగుని దృష్టిలో జయసింహుని పరాజయము నిశ్చితపూర్వమే.

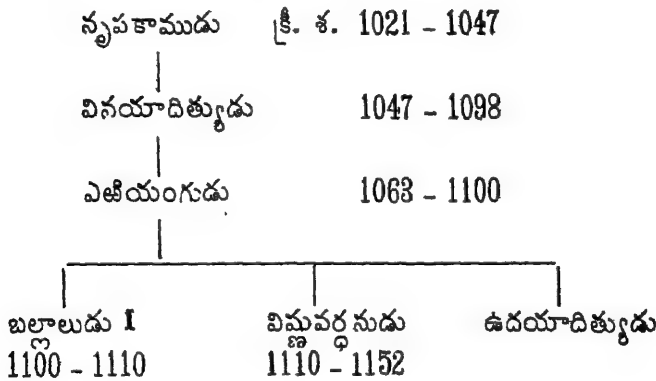
విక్రమాదిత్యుని పరిపాలనకాలమున, పెర్క్ననదగినది హూయ సాలుల విస్తరణము.

హూయ సాలులు

హూయసాలులుచంద్రవంశజులమనిచెప్పుకొనిరి. యాదవాన్వయ సంభూతులుగ అభివర్ణితులు. పిరు తొలుదొల్త చాళుక్య చోళరాజ్యముల

గడిదేశమున గంగవాడికి పశ్చిమమున మైనూరు ప్రాంతమున అభ్యుదయము గాంచిరి. ఈ ప్రదేశమున గంగ, ఆశువ, కదంబ సెనావర సంతార కొంగల్వ ప్రభృతి వంశజులు - చిరు సామంతులు వర్ధిల్లియుండిరి.

హొయసాలల తొలిరాజధాని సొసెవూరు. (ముదుగెరె తాలూకా కడూరు మండలము) సోమేశ్వరుని రాజులలో “హొయసలదేవి” హొయసల రాజపుత్రిక. విక్రమాదిత్యుని కాలపు శాసనములు మూడు తరాల హొయసలరాజుల పేర్కొనుచున్నవి. వినయాదిత్యుడు - అతని పుత్రుడు ఎఱ్ఱియంగుడు - అతని పుత్రులు మొదటి బల్లలుడు - విష్ణువర్ధనులు. హొయసాల వంశవృక్షము.

వినయాదిత్యుడు ‘త్రిభువనమల్ల పొయసలదేవ’ బిరుదాంకుడు. క్రీ. శ. 1070 నాటి శాసనమాతడు గంగవాడి 96000, దేశాధీశుడని పేర్కొనుచున్నది. “ఈ వర్ణన యాథార్థ్య సూచనగ కంటె, కుహనా సాక్ష్యము సృష్టించు ప్రయత్నముగ తోచుచున్న”దని శ్రీసీలకంఠ శాస్త్రిగారి అభిభాషణము. (1) ఎఱ్ఱియంగుడు విక్రమాదిత్యుని పక్షము వహించి, కులోత్తుంగునితో యుద్ధమొనర్చినట్లు, హొయసల నరసింహుని

శాసనమున గలదు. అందాతడు చాళుక్య ప్రభువునకు కుడిభుజమనియు, మలెప, చక్రకూట, కళింగ, ధారా, చోళప్రభువుల జయించినట్లు అభినుతుడు. ఎఱియంగులు యవరాజుగ నున్నప్పుడే తండ్రితోకలిసి, చాళుక్య విక్రమాదిత్యుని పక్షమువహించి యీ విజయపరంపరల నార్జించెను. తండ్రి మరణించిన పిమ్మట ఆతడు స్వయముగ రాజ్య మేలినది రెండు సంవత్సరములు మాత్రమే. వినయాదిత్యుని కాలముననే హొయనల రాజ్యములో అల్పభేద, కొంకణ బతులనాడ, తలక్కాడ, సావిమలె సీమలు చేరినవి. మొదటి బల్లలుడు విక్రమాదిత్యుని సామంతుడై త్రిభువనమల్ల బిరుదాంకుడై పైతృక రాజ్యమేలెను. అతనితో బిట్టిగుడు [విష్ణువర్ధనుడు] అతని సహోదరుడు సహకరించెను. ఆతడు క్రీ. శ. 1101 లో త్రిభువనమల్ల బిరుదాంకుడై గంగవాడికి పాలకుడు. బిట్టిగుడు సర్వసమర్థుడైన సేనాని. మేధావియైన యోధుడు. అతని చాకచక్యమువలన హొయసాలరాజ్యమున చోళ చాళుక్య సామ్రాజ్యముల క్రిందనున్న సీమలు చేరినవి.

విష్ణువర్ధనుడు వహించిన బిరుదావళి చరిత్రలో ఆతడు నిర్వహించిన భూమికకు వ్యాఖ్యానప్రాయము. తలక్కాడు బనవాసె హొనుంగల్లుగొండ, పీరగంగ, విజయనొనంబ, సాహస కదంబ బిరుదాంకుడాతడు. క్రీ. శ. 1117 నాటి శాసనము అతని తలక్కాడు గాంగవిజయములను, ఉచ్చంగి పొండ్కులపై విజయము, తులు విజయము, జగద్దేవ, ఇదుంగోల ప్రభువుల నుక్కడంచుట, కాంచని గజగజలాడించిన పూర్వదిగ్విజయయాత్రను అభినుతించుచున్నది. మరియుక శాసనము విష్ణువర్ధనుని కదంబవన దవానలునిగ, జయకేశి మేఘునిలునిగ ప్రస్తుతించుచున్నది. విక్రమాదిత్యుని మంత్రులు హొయనలుల విజృంభణకు దద్దరిల్లి విక్రమాదిత్యుని జాగరూకత వహింపుమని హెచ్చరించినట్లు ఆశాసనమునందేగలదు. ఇవి హొయనల భవితవ్యతా సూచకము.

హొయసలశాసనములు జగద్దేవుని మాల్వాధీశునిగ పేర్కొను చున్నవి. జగద్దేవుడు విక్రమాదిత్యుని సాయమున సోమేశ్వరునికాలమున సింహాసనమధిష్ఠించిన జయసింహుని మనుమడు. ఉదయాదిత్యుని పుత్రుడు.

జగద్దేవుని జయనాడు శాసనమున అతడు ఆంధ్రవిభుని, చక్రదుర్గాధిపతిని, జయించి ద్వారసముద్రనగర ప్రవేశము నల్ప నట్లు కలదు. హొయసాలశాసనములలో చాళుక్యసమ్రాట్ హొయ నలుపైకి పంపిన యోధులలో మాళవేశ్వరజగద్దేవుని పేర్కొను చున్నవి. క్రీ. శ. 1118 నాటిశాసనము విష్ణువర్ధనుని సేనాని గంగరాజు ఒకనాటి రాత్రి విక్రమాదిత్యునిపక్షము నవచ్చి, దండువిడిసిన ద్వాదశసామంతుల సైన్యముపైబడి విజయము సాధించెనని చెప్పు చున్నది. అప్పుడు చాళుక్యులకు సంభవించిన అపారనష్టమునుగూర్చి, వేరుసాక్ష్యము లభించుటలేదు. ఉచ్చంగి పాండ్యులు, హంగల్ కదంబులు ఆ యా రాజ్యములను పరిపాలించుచునే కన్పించుచున్నారు. జయకేశుడు ఇటు నటు ఊగులాడి, చివరకు విజయాదిత్యుని పుత్రిక మైలాలదేవిని పెండ్లాడి చాళుక్యపక్షముచేరెను. క్రీ. శ. 1124 న ఆదంపతులు గోవారాజ్య మేలుచున్న శాసనము గలదు.

క్రీ. శ. 1122 ప్రాంతమున జరిగిన “మహాయుద్ధము” పేర్కొన దగినది. ఆ యుద్ధము హొయసాల చిట్టిదేవుని దండనాథుడు బొప్పనకు త్రిభువనమల్ల భుజబలు గంగపెర్మాడిదేవుడు మండలి విభునకు మధ్య జరిగినది. నన్నిగంగపెర్మాడిదేవుడు భుజబలునిపుత్రుడు ఆ యుద్ధమున మరణించెను. సిందశాసనములు హొయసల శాసనస్థములై న విజయము లన్నియు నత్యములు కావని నిరూపించుచున్నవి. “సార్యభౌముడైన విక్రముని ఆజ్ఞ చే ‘ఆచుగి’ 11, రణసింహుడు మధ్యందిన మార్తాండుని వలె విజృంభించి హొయసలుల జయించి, గోవాను ఆక్రమించి

లక్ష్మణుని సంహరించినట్లును పాండ్య మాలెపలును కొంకణము నుండి పారద్రోలినట్లును చెప్పుచున్నవి. అచుగి పుత్రుడు పెర్మాడిదేవుడు కుల శేఖ రాంకుని శిరస్సు ఖండించి, చట్టభూతి భుని జీవద్భావ ము గాబుండి కృతునిచేసి, విభూతుడైన జయకేశిని తరిమికొట్టినట్లు చెప్పబడినది. అజేయుడని ప్రసిద్ధికెక్కిన బిట్టిగుడు దాగిన గిరిదుర్గమును పెర్మాడి దేవుడు ముట్టడించి ద్వారనముద్రమును బేలూరుపురమును ప్రవేశించి నట్లు చెప్పబడినది. (1)

పరస్పరవిరుద్ధమైన శాసనసాక్ష్యములననుశీలించినచో - హొయ సలలో అప్రతిహతులై విజృంభింపలేదనితోచును. క్రీ. శ. 1118 లో చాళుక్యుల ద్వాదశసామంతులు విడిచిసిన 'కణ్ణగల' హొయసల రాజ ధాని, ద్వారనముద్రమునకు సమీపముననున్నది. ద్వారనముద్రము ముట్టడింపబడుట విష్ణువర్ధనుడు గురిదుర్గములో తలదాచుకొనుట - సత్యదూరములు కాజాలవు. అచుగి సాధించిన విజయానంతరము జయకేశి చాళుక్యసమ్రాట్టుతో చేరి అతని పుత్రికను వివాహమాడుట హలసూరుయుద్ధమున చాళుక్యసామంతుడు చాళుక్యసామ్రాజ్య రక్షణకై గాంగరాజపుత్రుడు అసువులబాయుట - మున్నగు సన్నివేశ ములబట్టి ఈ యుద్ధము చాలకాలము సాగినట్లు తోచుచున్నది. క్రీ. శ. 1122 లో విక్రమాదిత్యుడే స్వయముగ సేనలకు అధిపత్యము వహించి బనవాసిలోని జయంతీపురమున విడిసియుండెను. విక్రమాదిత్యుడు వహించిన విష్ణువర్ధనబిరుదమాతడు విష్ణువర్ధనునిపై సాధించిన విజయ మునకు నిదర్శనము. సమస్కంధుల జయించినప్పుడు మాత్రమే యోధులు ప్రత్యర్థుల బిరుదములు స్వీకరించుటకద్దు. దీనివలన, పరోక్షముగ విష్ణువర్ధనుని ప్రాభవము స్వయంవ్యక్తమగును. విష్ణు వర్ధనుడు విక్రమాదిత్యుని అధిపత్యమంగీకరించి సంధిచేసికొనెను.

(1) మూడవసోమేశ్వరుని అధిపత్యమునుగూడ కొంతకాలము అంగీకరించెను.

విజయాదిత్యుని మరణానంతరము వేంగిరాజ్యము చోళరాజు ఘత్రుల అధిపత్యముననున్నది. క్రీ. శ. 1092 ప్రాంతమున వేంగిలో కల్లాలమేర్పడెను. విక్రమచోళుడు ద్విముఖయుద్ధము చేయవలసివచ్చెను. అటుకళింగభీమునితో - ఇటు కొలనువిభునితో. ఇందు విక్రమాదిత్యుని పరోక్షప్రభావమొత్తవరకుకలదో? చెప్పట కష్టము. అచిరకాలమున చాళుక్య విక్రమశకశాసనములు ద్రాక్షారామమున వెలసినవి. క్రీ. శ. 1118, సుప్రసిద్ధచాళుక్యసేనాని అనంతపాలుడు వేంగి (14000) పాలకుడుగ అభిషిక్తుడు. అనంతపాలుని పట్టమహాదేవి దానశాసనము ద్రాక్షారామమున గలదు. క్రీ. శ. 1127లో అనంతపాలుడు 'కొండపల్లి'ని పరిపాలించెను. అంతకుముందే గోవింద దండనాథుడు - అనంతపాలుని మేనల్లుడు రాజధాని జాననాధపురిపై (బెజవాడ) దండెత్తినట్లు చెప్పబడినది. ఆతడు వెలనాటిచోడులను చోళులను జయించి వేంగిని దగ్ధమొనర్చినట్లు చెప్పకొనెను. క్రీ. శ. 1132 వరకు చాళుక్యశకముతోనున్న శాసనములు దక్షారామమున కన్పించుచున్నవి. క్రీ. శ. 1202 నాటి శాసనసాక్ష్యము ఉదాహరణీయము. అందు పితాపురమల్లపదేవుడు అపూర్వపురుషుడైన కులోత్తుంగుడు పంచద్రావిడములను ఆంధ్రమును ఏబదివత్సరములేలిన పిమ్మట, వేంగినాడు అరాజకత్వమునకు లోనైనది ("వేంగిభూమి ర్నాయకరహితాజాతా") చిరకాలము కులోత్తుంగుని వశమైయున్న వేంగిభూమిని, ఎట్టకేలకు విక్రమాదిత్యుడు కైవసమొనర్చుకొని కృతార్థుడు కాగలిగెను.

సోమేశ్వరుడు అనుమకొండ విషయమును కాకతీయుల కొనగెను. విక్రమాదిత్యుడు నచ్చి (నహస్ర) మండలమును కాకతీయుల కొనగుటలో దూరదృష్టిగల రాజనీతి ఇమిడియున్నదని తెలుచున్నది.

విక్రమాదిత్యుడు యశఃకాముడు. క్రీ. శ. 1123 లో ద్రవిడ

దేశమునుండి క్రీ. శ. 1087 లో వచ్చి స్థిరనివాసమేర్పరచుకొనిన 500 మంది బ్రాహ్మణవిద్వాంసులకు అగ్రహారదానముసల్పెను. క్రీ. శ. 1099 లో నర్మదానదీతీరమున “తులాపురుష దానము సల్పెను. వామరాశిదేవుడు క్రీ. శ. 1082 లో అనంతశివదేవుడు 1111 లో రాజగురువులు. బ్రాహ్మణులు అనేకులు ‘ఇదం బ్రాహ్మ మిదం జ్ఞాత్ర మనురీతిని, ‘సాహితీరణ’ ప్రాధులై వర్ధిల్లిరి. అనంతపాల - నంబి దండాధిప, నారాయణ, వామన, లక్కన సోమయ్య ఉదాహరణీయులు. వాణన కాళిదాస కుటుంబము మధుసూదనయ్య కేశవ ప్రభృతులు సురేశ్వరపండితుడు ప్రభృతులు పలువురు సుప్రసిద్ధులు. రెండువందల మంది కురువత్తి బ్రాహ్మణులు బ్రాహ్మ్యమునందేగాక జ్ఞాత్రమునందు గూడ అభినివేశులు. గడగ్ శాసనమందభినుతుడైన సోమేశ్వరుని గూర్చి వేరుగ చెప్ప నవసరములేదు. పరాక్రమోపేతులైన మేధావులకు అలనాటి రాజ్యతంత్రములోగల విశిష్టస్థానము ఎన్నదగినది.

కల్యాణీచాళుక్య సామ్రాజ్యము :

విక్రమాదిత్యుని తరువాతి రాజులు

విక్రమాదిత్యుని తరువాత సోమేశ్వరుడు III సింహాసన మధిష్ఠించి క్రీ. శ. 1126 నుండి 1138 వరకు రాజ్యమేలెను. ఈతడు భూలోకవిక్రమ బిరుదాంకుడై భూలోకమల్ల శకము నారంభించెను. రాజధాని కల్యాణీనగరమే. గోదావరీమండల మందలి భీమవరమున భువనైకమల్లుని తొమ్మిదవరాజ్యసంవత్సరమున లక్ష్మణరసదండనాయకుని శాసనమునుబట్టి వేంగీమండలముపై చాళుక్యుల ఆధిపత్యము స్థిరపడుచున్నది. కాని గుంటూరుమండలమందలి చేబ్రోలులో [అనంతపాలుడేలిన సీమలో] మహామండలేశ్వరనంబయ్య కొల్లిపాక షట్సహస్రాధిపతి విక్రమచోళుని సామంతుడు. క్రీ. శ. 1127 లో పరిపాలించుచున్న శాసనము గలదు. వేంగీభూమిలో

పశ్చిమచాళుక్యుల ఆధిపత్యమును తిరిగి నెలకొల్పుటకు సోమేశ్వరుడు స్వయముగా దండయాత్రను నడపెను. వెలనాటి చోడగొంకాది దక్షారామశాసనము కుంతలవిభుని సమక్షమున గోదావరీతీరమున జరిగిన యుద్ధములో గోవింద లక్ష్మణ సేనానులరువురను జయించి నట్లున్నది.

పశ్చిమరంగమున, హొయసల విష్ణువర్ధనుడు చాళుక్యసోమేశ్వరుని ఆధిపత్యము క్రీ. శ. 1137 వరకు గుర్తించినట్లు శాసననిదర్శనములున్నవి. అందాతడు “చాళుక్యమణిమాండలిక చూడామణిగ” చెప్పుకొనెను. (1)

అయినను, క్రీ. శ. 1137 కు ముందే స్వతంత్రరాజవిహితమైన బిరుదులతో విష్ణువర్ధనుడు వేసిన శాసనములును గలవు. క్రీ. శ. 1139 నాటిశాసనమున హొయసలదేవుడు స్వతంత్రప్రతిపత్తితో గంగవాడి నొలంబవాడిని పరిపాలించుచు హంగల్ ముట్టడించినట్లు చెప్పికొని నాడు. సోమేశ్వరుడు శాంతిప్రియుడు. ద్వారసముద్ర రాజ్యస్వతంత్ర ప్రతిపత్తి నంగీకరించి యూరకొనెను.

సోమేశ్వరుడు పోడశదానములొనర్చెను. విజ్ఞానసర్వస్వకల్పమైన “అఖిలపితచింతామణి” [=మానసోల్లాసము] అను నూరాశ్వాసముల గ్రంథమును రచించెను. అనంతపాలాది దండనాథులు - విక్రమాదిత్యుని సమయమున పనిచేసి అనువజ్ఞులైన దండనాథులనేకులు సోమేశ్వరుని కాలమునగూడ పనిచేసి రాజ్యచక్రమును త్రిప్పిరి.

సోమేశ్వరుని పిమ్మట అతనిపుత్రుడు రెండవ జగదేకమల్లుడు రాజయ్యెను. అతడు క్రీ. శ. 1138 నుండి 1151 వరకు రాజ్యమేలెను. అతనికాలమున హొయసల విష్ణువర్ధనుడు బంకాపురమును ద్వితీయ రాజధానిగ చేసికొని కుమారుడైన నవసింహుని ద్వారసముద్రముకడ

నుంచెను. క్రీ. శ. 1149 లో విష్ణువర్ధనుడు బంకాపురమునుండివేసిన శాసనములలో అతనిరాజ్యము గంగవాడి నాలంబవాడి బనవాసి హంగర్ హుల్లిగెంతోపాటు ద్వారసముద్రమునుండి కృష్ణానదివరకు విస్తరించినదని ప్రకటించినాడు. ఈ ప్రకటన అతిశయోక్తిభూయిష్టము కావచ్చును గాని ఇది చాళుక్యసామ్రాజ్య విచ్ఛేదనూచకము.

జగదేకమల్లునితరువాత అతని తమ్ముడు మూడవ తైలపదేవుడు సింహాసనమధిష్ఠించి క్రీ. శ. 1150 నుండి 1156 వరకు రాజ్యమేలెను. మూడవ సోమేశ్వరుని కాలమునుండి 'తర్దవాడి'లో సామంతులై యుండిన కలచురి ప్రభువులు ప్రబలులైరి. అనుమకొండ, నల్లి మండలాధిపతులైన కాకతీయులు మొదటి సోమేశ్వరునికాలమునుండి తమరాజ్యమును విస్తరించుచుండిరి. రెండవతైలపునికాలమునుండి స్వామిభక్తులైయున్న యాదవరాజులుగూడ తమరాజ్యమును విస్తరించుచుండిరి. ద్వారసముద్రమున హొయసాలనరసింహుడు స్వతంత్ర ప్రతిపత్తితో రాజ్యమేలుచుండెను. కేంద్రప్రభుత్వము క్షీణించుచుండ సామంతులు స్పర్ధతో రాజ్యవిస్తరణమునకై యత్నించుచుండిరి. కలచురిబిజ్జన తొలుత మూడవ తైలపునకు విశ్వాసపాత్రుడుగానుండి క్రీ. శ. 1157 నాటికి సర్వతంత్ర స్వతంత్రుడై రాజ్యమేలసాగెను. తైలపుడు చాళుక్యసామ్రాజ్యప్రతిష్ఠ తిరిగి నిలబెట్టుటకు చేసిన విఫల ప్రయత్నము అతడు ఆరంభించిన అనుమకొండ దండయాత్ర. కాకతి ప్రోలరాజాతని ఓడించి బందీకృతుడైన తైలుని, స్వామిభక్తిచే జాలిదలచి విడిచి పుచ్చెనని చెప్పుకొనెను. (1) అంతటితో శత్రుత్వము నమసిపోలేదు. తైలపుడు కాకతిరుద్రుని భయముచే ఏర్పడిన రక్తవిరేచనములవలన మరణించినట్లు కాకతీయశాసన కథనము.

(1) ఈ గ్రంథమునందలి కాకతీయుల చరిత్ర చూడనగును.

ఈ కల్లోలపరిస్థితులలో, సాహసమువహించి బిజ్జలుడు కళ్యాణి నాక్రమించి సార్వభౌముడుగ ప్రకటించుకొనెను. (1) క్రీ. శ. 1188 లో తైలపుని పుత్రుడు నాలుగవసోమేశ్వరుడు కళ్యాణిసంహాననము నాక్రమింపగల్గెను. అతనికి తోడ్పడినది బ్రహ్మసేనాని, కలచురికొలుపు వీడి చాళుక్యసోమేశ్వరునికి సాయమొనర్చెను. కాని, నాలుగవ సోమేశ్వరుడు వంశప్రతిష్ఠను తిరిగి నెలకొల్పలేకపోయెను. క్రీ. శ. 1189 లో యాదవభిల్లముడు [క్రీ. శ. 1187 - 91] చాళుక్యరాజ్యముపై దండెత్తి ఉత్తరప్రాంతమును జయించి వశపరచుకొనెను. అయినను యాదవులుగూడ కలచురి వంశీయులవలె చాళుక్యులకు వారసులు కాలేకపోయిరి. ఒకానొకప్పుడు చాళుక్యులకు సామంతులై, నాడు ప్రబలులైన హొయసలుగాని యాదవులుగాని కాకతీయులుగాని ఒకరి ఆధిపత్యమును వేరొకరు అంగీకరింపరు. కలచురి వంశీయుల భగ్నప్రయత్నముకుగూడ అదేకారణము. పెద్దరాజ్యములు స్థాపించిన వారిమాటయేగాక రక్తులు, శిలాహారులు, కదంబులుగూడ సామంతులు సార్వభౌములగుటకు అంగీకరింపలేదు. భిల్లముని ధాటికోర్వలేక సోమేశ్వరుడు - అతని దండనాథుడు బమ్మయ బనవానికి రాజధాని మార్చి, కళ్యాణి యాదవులవశమయ్యెను. బనవానికి విచ్చేసిన చాళుక్యులపై హొయసలబల్లలుడు ii నిరంతరయుద్ధములొనర్చి క్రీ. శ. 1190 లో పూర్తిగ ఓడింపగల్గెను. సోమేశ్వరుడొక దశాబ్ది అజ్ఞాతజీవితము గడపి అంతరించెను.

క్రీ. శ. 1190 లో బల్లలుడు చాళుక్యచక్రవర్తిపై సాధించిన విజయము యాదవభిల్లముని స్పర్ధకు కారణమైనది. యాదవ హొయసలసేనలు ఘోరసంగ్రామములకు తొరసిల్లినవి. సారత్ూరు లక్కుండి మున్నగుచోట్ల యుద్ధములు జరిగినవి. క్రీ. శ. 1191 బిల్లముడు యుద్ధనిహతుడయ్యెను. హొయసలులు తమరాజ్యమును

(1) ప్రకరణాంతరమున కలచురి రాజవంశచరిత్ర కాననగును.

కృష్ణానదివరకు విస్తరించిరి. కృష్ణకు ఉత్తరభాగము యాదవరాజుల ఆధీనమందుండెను. దేవగిరి నిర్మించి యాదవరాజధానిగ తీర్చిదిద్దినది భిల్లముడే.

భిల్లముని తదనంతరము యాదవసింహాసనమధిష్టించినది జైతుగి. అతడు భిల్లమునిపుత్రుడు. అతడు యాదవరాజ్యమునందలి ఉత్తర ప్రదేశమును బల్లాలుని వశమందుండుటకు సమ్మతింపక యుద్ధము లొనర్చెను. సార్వభౌమత్వమునకు యాదవులు చేసిన ప్రయత్న ఫలితముగ కాకతీయులతో గూడ వారికి వైరమేర్పడినది. కాకతీరుద్రుడు యుద్ధనిహతుడయ్యెను. అతని సహోదరుడు మహాదేవుడు గూడ యుద్ధనిహతుడయ్యెను. గణపతిదేవుడు - మహాదేవుని పుత్రుడు బందీకృతుడై పదివత్సరములు యాదవకారాగారమున మ్రగ్గెను. కాని జైతుగి గణపతిని బంధవిముక్తుని చేసెను. (క్రీ. శ. 1210 ప్రాంతము) జైతుగి పుత్రుడు సింఘనక్రీ. శ. 1210 ప్రాంతమున సింహాసనమధిష్ఠింపగనే హొయసలదండయాత్ర కుపక్రమించెను. యాదవులకు కొంకణకదంబులు మున్నగుసామంతులు తోడ్పడిరి. ఆ యుద్ధముల ఫలితముగ బల్లాలుడు, భిల్లమునితో పోరినంపాదించిన ఉత్తరప్రదేశములను యాదవులకు కోల్పోయెను. బంధవిముక్తిగాంచిన గణపతిదేవుడు కాకతీయసామ్రాజ్యనిర్మాత కాజొచ్చెను. యథాప్రకారము చోళులు నిర్వహించిన సార్వభౌమాధికారమునకై యాదవులు - కాకతీయులు - హొయసలులు కలలుగనసాగిరి.

కల్యాణి చాళుక్య రాజ్యము

రాజ్యతంత్రము - సంఘస్మృతములు

కల్యాణిచాళుక్యులు బాదామిచాళుక్యుల వంశీయులమని అవకాశము లభించినపుడెల్ల అనేకశాసనములలో ప్రకటించుకొనిరి. బాదామిచాళుక్యులవలెనే కల్యాణిచాళుక్యులు మయూరధ్వజులు.

వరాహలాంధనులు. వారిప్రశస్తి: సమస్తభువనాశ్రయ శ్రీ పృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ పరమేశ్వర పరమభట్టారక సత్యాశ్రయకులతిలక శ్రీమత్.....[అట్లే సామంతులకు గూడ ప్రశస్తులుండెడివి]తరువాత ఆ యా రాజుల బిరుదావళులు.

రాజులు వేదవేదాంగపారంగతులై ఇతిహాసపురాణశాస్త్రముల నభ్యసించుచుండిరి. విక్రమాదిత్యుడు శైవమతాన్ని సింహాకిశోరములతో ఆడుకొనినట్లు బిల్లులకథనము. వ్యక్తిప్రాధాన్యనిష్ఠమైన ప్రాచీన సంఘమున కాబోవు రాజులకు తగినశిక్షణ శైవమాదిగ లభించు చుండెడిది. చక్రవర్తి సర్వసేనాపతి, ధర్మాధ్యక్షుడు. క్రీ. శ. 991 లో రెండవ తైలపునినాటి సన్నివేశము ఉదాహరణీయము. రాష్ట్రకూటు చక్రవర్తి మూడవకృష్ణరాజు కాలమున తలబరువు తమలపాకులకట్టపై సుంకము 2½ పణములు. ఆదిత్యవర్మరను కొంకళి 500 పాలకుడు ఆ సుంకమును హెచ్చించెను. చాళుక్యుల 50, (వర్తకసమితి) 1000 తాంబూలీకుల ప్రతినిధులు మువ్వరు 'పంచతి' వారు చక్రవర్తిని నిండు కొలువుకూటమున దర్శించి, "శ్రీవారి పాదపద్మములకు నమస్కరించి" వినితప్రశంసలు సమర్పించిరి. తైలపుడు ఆ విన్నపమునాలకించి కృష్ణరాజు కాలమునాటి సుంకమే పరిగ్రహింపవలెనని తీర్పుదెచ్చెను. క్రీ.శ. 1104లో అగ్రహారమహాజనులు బొంబాయి 'మన్నెయ'పై అభియోగముతెచ్చిరి. అందు అగ్రహారమును దోచుకొని బ్రాహ్మణులపై తమ వధించెను. బొంబాయి మన్నెయ పదవినుండి తొలగింపబడెను. బొంబాయి త్రిపురాంతకదేవుని యెదుట తీర్థముత్రాగి, పశ్చాత్తప్తడై భవిష్యత్తులో తానుగాని తన సంతతివారుగాని తిరిగి ఆ పదవిని కాంక్షించరాదని శపథము గైకొనవలెనని తీర్పు. రాజాజ్ఞ చెల్లునట్లు సోమేశ్వరదండనాథుడు చూడవలెను.

రాజగురువులు శైవులు. ఎడనెడ ఆ పదవిలో జైనులుగూడ కన్పించుచున్నారు. చాళుక్యులమత సహనము ఎన్నదగినది. శైవ

వైష్ణవదేవాలయములు జైనబసతులు, ఒక బౌద్ధవిహారము చాళుక్య రాజ్యమున వర్ధిల్లినవి. రాజోద్యోగములలో సంధివిగ్రహింపదని మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించినది. నేటిపరిభాషలో ఆ పదమునకు రాయ బారి అని అర్థము. అలనాడు సామంతులు పలువురు పరరాజన్య లతో మాత్రమేగాక రాజు పలువురు సామంతులతో వ్యవహారములు సలిపి సంప్రదాయ సూక్ష్మములపై నిర్ణయము గైకొనవలసియుండెను. ఇందుకు రాజనీతిచతురులైన వివేకులు విద్యావంతులు అవసరము. హరిసంధివిగ్రహికుడు అనిన మహాసంధివిగ్రహికుడు. సేనాపతి, మహాప్రచండ)సేనాపతి అనెయసాహిణి పదములు కన్పించుచున్నవి. నాగయదేవయ్య “చాళుక్యచక్రేశ్వర కటకబాహురనియోగి నివహారా ధ్యక్షుడు సహవాసిగళ్ - అధిష్ఠాయక” పదవి మరియొకటి సహవాసులు రాజుకు సహచరులై, అంగరక్షకులై యుండెడివారు. ఈ వ్యవస్థయే హయ.సాములలో గరుడులుగ, కన్పించుచున్నది.

చంద్రగ్రహణసమయమున రాజు తనకు సంధివిగ్రహికుడు రవియణభట్టు నమర్పించిన వినతిపత్రము పురస్కరించుకొని అతడు కట్టించిన దేవాలయమునకు గ్రామదానమునలెప్పును ఛత్రచామరములు, వెల్లగొడుగు, శాసనము, రాజలాంఛనములు, అవి వ్యక్తులకేగాక వ్యవస్థలకుగూడ లభించుచుండెడివి.

చాళుక్యరాజ్యనిర్వహణలో మేధావులు, పండితులు ఉన్నతోద్యోగులై నిర్వహించిన పాత్ర పెక్కునడగినది. ఉద్యోగిమండలికి అధిపతి యువరాజు. యువరాజుపదవికి లాంఛనము కాంఠికము. ఈ పదవి రాజకుమారులకేగాక పుత్రనిర్విశేషులుగ చూచినవారికి క్వాచిత్కముగ అనుగ్రహించుచుండెడివాడు. ఇదం బ్రాహ్మ మిదం జాత్రమనుచొప్పున సేనాపతులైన బ్రాహ్మణ విద్వాంసులనేకులుగలరు. ధల్లుడు - అతని పుత్రుడు నాగదేవుడు, రెండవ తైలపుని దండనాథులు. మొదటి సోమేశ్వరుని కాలమునాటి వాణనవంశీయుల ప్రశస్తి నాగై శాసనము

ఉగ్గడించుచున్నది. కాళిదాసు - అయిదుగురుపుత్రులు-దండనాథులే. అందు జ్యేష్ఠుడు బాచిరాజు, చాళుక్యచక్రవర్తిత్వము నిలబెట్టినవాడు. మూడవవాడు మధుసూదనయ్య విష్ణ్వంశ సంభూతుడు. ఆతని దిగ్విజయయాత్రావైభవము సార్వభౌమతీ తలపించును. ప్రజల దృష్టిలో ఆతనికి సార్వభౌమనకు భేదమేలేదని శాసనమే ప్రవచించుచున్నది. అనంతపాలసోదరులు - సోమేశ్వరుడు పూర్వోద్భావృతులే.

రవిదేవుడు సంగీతవిద్వాంసుడు. ఆతడు పాడునప్పుడు శ్రోతలు “ఇది అమృతవర్షమా, మధుపాతమా” అని విస్మితులగుచుండెడివారు. ఆతడు సంధివిగ్రహికుడు, అనేకభాషానిపుణుడు. ఏలితనకిచ్చిన మూడుగ్రామముల నాతడు బ్రాహ్మణులకు అగ్రహారములుగ దానమిచ్చెను.

క్రీ. శ. 1045లో జైనబసతిఆవరణములో నాటకశాల నిర్మితము. గీతనృత్యోపహారములకు- జంత్రవాద్యములకు దేవాలయములలో మాన్యములుండెడివి. క్రీ. శ. 1049 లో షిరూరు దేవాలయమున ఇద్దరు సంగీతవిద్వాంసులకు ఇద్దరు దేవదాసులకు, ఇద్దరునర్తకులకు మాన్యములేర్పరుపబడినవి. స్త్రీలు చాళుక్యసామ్రాజ్యమున సముచిత స్థానము నలంకరించిరి. అక్కడేవి రణరంగమున నాయకత్వము వహించి సేనలనడపిన వీరనారీమణి. విక్రమాదిత్యునిరాణి లక్ష్మీదేవి కల్యాణి నగరమును చక్రవర్తితో సమభాగినిగా పరిపాలించుచున్నట్లు చెప్పబడినది. అంతఃపురమునండలి అతివలనందరి నతిక్రమించి, సౌందర్యసౌశీల్యములతో చక్రవర్తినలరింపగలనేర్పు అందరకుండునని చెప్పుట పొసగదు. భారతీయరాజపుత్రుడు అవశ్యము నేర్వవలసిన విద్యలలో విలాసినులవలలో పడకుండ తప్పించుకొనుట. హోయ సాలరాణులు పద్మల, చావతీ చొప్పదేవులు గాననృత్యకళాకోవిదలు. కలచూర్యసోవిదేవుని భార్య సావలదేవి నృత్యగానకళాభినివేశము

ఉగ్గడించు శాసనము ఆమె అభిరూపభూయిష్టమైన సభను రంజింప జేసెడిదని చెప్పుచున్నది. ఆమెసోచరుడు బ్రహ్మపీఠా విద్వాంసుడు. త్రిభువనమల్ల మల్లి దేవ చోడమహారాజ పట్టమహిషి లక్ష్మీదేవి కావ్య వాఙ్మయవిదుషీమణి. సిందరాచమల్లుని మంత్రి బాచిరాజు క్రీ.శ.1180 ప్రాంతమున మరణించినప్పుడు అతనిభార్యలు బైవియక్క మాల్యని యక్క సహగమనము నల్పిరి. బేలతూరునందలి కన్నడశాసనము, అంతకు ఒకశతాబ్దికి పూర్వమే దేశబెచ్చిన సహగమనమును గుండె కరగిపోవునట్లు అభివర్ణించుచున్నది. ఆయినను సహగమనము క్వాచిత్కమేగాని సార్వజనీనము కాదు.

అశ్వములనిధిరోపించి రాజపుత్రులు ఆడిన కందుకక్రీడను ప్రస్తావించు శాసనములున్నవి.

వర్తకసంఘములు 'శ్రేణులు' ఉండెడివి. దానములు ధనరూప మున ఆ ధనముపైవచ్చు "వడ్డీ"ని ప్రతివార్షికదానముగ నెలకొల్పుట గలదు. క్రీ. శ. 1054 నాటి శాసనము దానముగా నివ్వబడిన వడ్డీని పేర్కొనుచున్నది. 15 గద్యాణములు నిత్యదీపారాధనకు, 25 గద్యాణములు 8 మంది ప్రవాసులభోజనార్థము, 2 గద్యాణములు వంటవాని జీతము. క్రీ. శ. 1062 నాటిపిరూరు శాసనము 1000 గద్యాణములకు సంవత్సరమునకు వడ్డీ 150 గద్యాణములు [15%] అనిచెప్పుచున్నది. ఆయవడక మహాజనములు 200 గద్యాణములకు వార్షికము వడ్డీ 40 గద్యాణములు చెల్లించుచుండిరి. (20%) మరి 1000 గద్యాణములకు వార్షికము 100 గద్యాణములు [10%] వడ్డీవచ్చినది. 10 పణములు ఒక గద్యాణము. హగ=½ పణం=1/5 పణం. కాని=1/4 పణం.

సంస్కృత విద్యాభ్యాసమునకు ఆదరణమెండు. అనేక మఠికా లయములు వర్ధిల్లినవి. క్రీ.శ. 1058 లో వాణసమధుసూదనయ్య మధు సూర్యశాలయ ప్రాంగణమున నిర్మించిన ఘటికాశాల ఉదాహరణప్రాయ

మైనది. అందు 250మంది బ్రహ్మచారులకు ఉచితవిద్యాభ్యాససౌకర్యము ఏర్పరుపబడినది. వేదవిభాగమున 200 మంది, శాస్త్రవిద్యలో 50 మంది. భాట్ట, న్యాయ, ప్రభాకర మీమాంసాశాస్త్రబోధకు ముగ్గురు అధ్యాపకులు, వేదపండితులు ముగ్గురు. గ్రంథాలయ నిర్వహణకై ఒక పండితుడు. మొత్తము 257 మంది. అధ్యాపకులజీతములు. భాట్ట దర్శనాచార్యునకు 30 మత్తరు భూమి. న్యాయాధ్యాపకునకు 30 మత్తరులు. ప్రభాకరమీమాంసాధ్యాపకునకు 45, గ్రంథాలయాధ్యాపకునకు 30, ఘడియారశాలా నిర్వాహకునకు 30 మత్తరులు. వేదాధ్యాపకులకు జీతముగ భూదానముపేర్కొనబడలేదు. వీలనన 400 మంది బ్రాహ్మణులకు ఆ అగ్రహారమున వృత్తులు కల్పింపబడినవి. ఆ అగ్రహారము భూలోకమున మధుసూదనయ్య నిర్మించిన బ్రహ్మలోకముగా ప్రస్తుతింపబడినది. రాణి మలయమతి చేసినదానము :

8 గద్యాణములు - వ్యాఖ్యానదుపాధ్యాయునకు.

11 ,, - పౌరాణికునకు

12 ,, - ఋగ్వేదఖండికలబోధించు

ఇరువురు ఉపాధ్యాయులకు

2 ,, - అగ్నిహోత్ర బ్రాహ్మణునకు

సోమేశ్వరుని విద్యాదానము ఉగ్గడింపదగినది.

తర్కవ్యాకరణ విద్యలకు చేసిన దానములును గలవు. క్రీ. శ. 1024నాటి మరొకశాసనము జైనాచార్యుడు అనంతవర్మముని వైదుష్యమును ప్రశంసించుచున్నది. అతడు వ్యాకరణ, నిఘంటు, గణిత, వాత్సాయన, జ్యోతిష శకునచ్ఛందోవిద్యలలో మనుగాంధర్వాలంకార మహాకావ్యనాటక ఆధ్యాత్మిక అర్థశాస్త్ర సిద్ధాంత ప్రమాణములలో ఆరితేరినవాడని అభినుతుడు.

క్రీ. శ. పదునొకటవ శతాబ్ది నాటి ముల్ గుండశాసనము వ్యాకరణ విద్వాంసుడు నరేంద్రసేన - అతని శిష్యుని నయసేనుని పేర్కొని వారిరువురు, చంద్ర, కాతంత్ర జై నేంద్ర శబ్దానుశాసనదర్శనసిష్టాతులని వచించుచున్నది. ఉన్నతవిద్యాధిపతులు గ్రామములకు తరలివెళ్లుట చాళుక్యరాజ్యమందలి విశేషము.

క న్న డ సా హిత్య ము

పశ్చిమ చాళుక్యులకాలమున రాజభాష సంస్కృతమైనను, దేశభాషయైన కన్నడమునకుకూడ రాజపూజ్యత సభాగౌరవమేర్పడినది. వాతాపిచాళుక్యులకాలమును, డియు దేశభాషతోపాటు దేవభాషకు కూడ సముచితస్థానము కన్పించుట చాళుక్య (పూర్వపశ్చిమ) రాజనీతి. అందుచే ఉభయభాషాకవులు వర్ధిల్లిరి. చాళుక్యరాజాస్థానమున ఎందరో ఉభయకవిమిత్రులు! శాసనములలోగూడ సంస్కృత కన్నడములు జోడింపబడినది. కన్నడ సాహిత్యమున శాసన కృతి కర్తలైన కవులు విశేషాభినివేశమును ప్రదర్శించిరి. (1) క్రీ. శ. 1057 నాటి బెలటూరుశాసనము ఉదాహరణీయము. కవి, కవిమిత్రుడు మల్లుని రచన ఇతి వృత్తము - మరణశిక్షనొందిన భర్త ఏచునిలో సహగమనము నలుపుట. ఛందోవై శిష్ట్యముతోపాటు (అక్కరలు = లలితవృత్తములు అందుగలవు) రసభాష నిరంతరమై సహృదయుల నుజ్జుతలూగించు ఈ రచన కన్నడసాహిత్యచరిత్రము అనుశీలించు వారికి అవశ్యపఠనీయము.

శాంతినాథుడు - జైనశార్మకుడు, రచయిత. క్రీ. శ. 1068 నాటి శాసనమున అభినుతుడు. అతడు వర్ధమానవ్రతి శిష్యుడు. సహజకవి. అతడు చంపూకావ్యమైన సుకుమారచరిత్ర వ్రాసెను. ఇది ఖండఖండములుగా ఉపలభ్యమానము.

(1) కన్నడ కవిచరిత్ర. R. నరసింహాచార్య.

క్రీ. శ. 1070 నాటి నాగవర్మచార్యుడు మత్తేభవృత్తములలో రచించిన చంద్రమాడామణిశతకము ఎన్నదగినది. అతడు ఉదయాదిత్యుని సంధివిగ్రహికుడు.

కన్నడకావ్యవాఙ్మయము.

కన్నడ సాహిత్యచరిత్రలో రత్నత్రయముగా సుగృహీత నామధేయలైన కన్నడకవిత్రయము పంప, పొన్న - రన్నలలో రన్నుడు పశ్చిమచాళుక్యులకు సమకాలినుడు. కవిరాజమార్గకర్త (అమోఘవర్షుడు క్రీ. శ. 815-77) దక్షిణాపథములో పశ్చిమమున గోదావరీ కావేరీ మధ్య దేశము కన్నడసీమగ ప్రవచించెను. అందు - అచ్చ కన్నడమునకు కిసువొల్, కొపన, పులిగెఱ, ఒక్కుండ మండలము గర్భనాభిగ నెన్నెను, పంప రన్న లా ప్రవచనము నంగీకరించి, ఆ నుడికారముననే తమ కావ్యములల్లినట్లు చెప్పుకొనిరి. రన్నకవి తైలపుని ఆస్థానమున కవిచక్రవర్తియయ్యెను. అతడు. క్రీ. శ. 949 లో ముదువాళవ్ అతని జన్మస్థలము. హస్తీకంకణ నిర్మాతల వంశములో ఉద్భవించి 'కవిచక్రవర్తి' బిరుదాంకితుడై ఛత్రచామరాది రాజలాంఛనములతో తైలపచక్రవర్తి ఆస్థానము నలంకరించెను

రన్నకవి అజితపురాణము సుప్రసిద్ధమైనది. 12 అశ్వాసముల పద్యకావ్యమది. రెండవ జై నతీర్థంకరునిచరిత్ర. ఆదికావ్యములలో కావ్యరత్నము. పురాణములలో పురాణతిలకమని రన్నకవి అభిప్రాయము. రన్నకవి కావ్యపీఠికలో తనకావ్యమును దీనచింతామణి (అత్తిమబ్బె) నాగవర్మసేనాని భార్య, సంప్రార్థనచే వ్రాసినట్లు చెప్పెను. ఇతని చంపూకృతి సాహసభీమవిజయము = గదాయుధ యుద్ధము. భీమదుర్యోధనుల గదాయుద్ధము ఇందలి ఇతివృత్తము. ఇటీవలచెడంగ సత్యాశ్రయునకు భీమునకు ఇందు

అభేదము కల్పింపబడినది. అందుచే ఈ కృతికిచారిత్రకమైన విలువ గూడ అధికముగా కల్గినది. 'రన్నకాండ' నిఘంటువు నందలి పద్యములు కవిరత్నమకుటవిరాజితములు. ఇతవికృతులు-పరశ రామచరిత్ర, చక్రేశ్వరచరిత్ర నేడు అనుపలభ్యములు. చక్రేశ్వర చరిత్ర, చావుండరాయసేనాని జీవితచరిత్రయని కొందరివాదము. చావుండరాయడు గాంగసేనాని. 'సాహితీరణచక్రేశ్వరుడు'గ చెప్పు వచ్చును. ఈతడు బ్రహ్మక్షత్రియ వంశజుడు. (1) బ్రహ్మక్షత్రియుడను పదమునకు అర్థమేమి? ఈ ప్రశ్నమునకు సమాధానము భావిపరిశోధకులు తెల్పవలసిన అంశములలో నొకటి. చావుండరాయసేనాని చావుండరాయపురాణ కృతికర్త. క్రీ. శ. 978 ఆ గ్రంథమువिरచితము. అది కన్నడవాఙ్మయమునందలి తొలిగద్యకృతి. 24 జై నతీర్థంకరులు, 12 చక్రవర్తులు, 9 బలభద్రులు, 9 నారాయణులు, 9 ప్రతినారాయణులు- అందు ఆరువదిముగ్గుర జీవితచరిత్రలు కలవు. గాంగప్రభువైన రాచ మల్లు, శ్రావణబెల్లోలాలో గోమఠేశ్వరవిగ్రహ ప్రతిష్ఠాపనానంతరము చావుండసేనానికి 'రాయ'పద మనుగ్రహించెను.

నాగవర్మ చావుండరాయని సమకాలికుడు. నత్తిర్దుడు - అజిత సేనుని శిష్యుడు. నాగవర్మకూడ పంపనివలె, తనపూర్వీకులు వేంగి పలుకు చెందినట్లు చెప్పుకొనెను. ఇతని కృతి 'ఛందోంబుధి' కన్నడములో తొలిఛందో గ్రంథము. ఈ గ్రంథము పఠనపాఠనములు కన్నడదేశమున చిరప్రవృత్తములు. కర్ణాటకకాదంబర ఇతని చంపూ కావ్యము. నాగవర్మ కన్నడసాహిత్యమున అపరబాణుడు. దుర్గసింహుడు- రెండవ జయసింహుని మహాసంధివిగ్రహి. అతని పంచతంత్రము పంచాశ్వాసముల చంపూకృతి. అవిభేద, పరీక్షావిశ్వాస

- (1) నన్నయభట్టు తన్ను- రాజరాజనరేంద్రుడు "తనకులబ్రాహ్మణునిగ పేర్కొనినట్లు వచించును. రాజరాజు నరేంద్రుడు క్షత్రియుడు కాన నన్నయభట్టుకూడ క్షత్రబ్రాహ్మణుడా?

వచన మిత్రకార్య పరిచ్ఛేదములు. దుర్గసింహుడు విద్యుత్ కవి. పంచతంత్రము ప్రౌఢకావ్యము. జయసింహుని సామంతుడు మాచప్రభువు అతని మదనతిలక కృతిపతి. ఆ కావ్యము మాచదంపతుల చర్చగ అభివర్ణితము. అష్టాదశ అధికరణములతో 500 పద్యములతో విలసిల్లిన అమహాకావ్యము నాతడు పొన కన్నడమున వ్రాసినట్లు చెప్పకొనెను. అహవమల్ల సామేశ్వరునకు నమకాలినుడు శ్రీధరాచార్యుడు జైనబ్రాహ్మణకవి. క్రీ. శ. 1049 లో అతడు 'జ్యోతిషతిలక' మును వ్రాసెను. అతడు 'గద్యపద్యవిద్యాధర' బిరుదాంకుడు. నాగచంద్రుడు 'అభినవపంప' బిరుదాంకుడు, మల్లినాథ పురాణ కృతికర్త. 19 వ తీర్థంకరుని జీవిత చరిత్ర అతని కృతిలోని ఇతివృత్తము. అది 14 అశ్వాసాల చంపూ కావ్యము.

నాగచంద్రుని రామచంద్రపురాణము పంపరామాయణము సుప్రసిద్ధము. కథ మూడవ అశ్వాసముతో ఆరంభమగుచున్నది. అందు రాముడు జినదీక్ష స్వీకరించి, జైనమునియై నిర్వాణము చెందును. నాగచంద్రుడు మల్లినాథ జినాలయమును విజయపురమందు (బీజపూర్) నిర్మించెను. అందుచే అతడు సరస్వతీకటాక్షముననేగాక లక్ష్మీప్రసన్నతకుగూడ నోచుకొనెను. నయసేనుడు తన ధర్మామృత గ్రంథరచన శక 1034 సంవత్సరమున క్రీ. శ. 1112 న ముగించినట్లు చెప్పినాడు. ఇందు 14 అశ్వాసములు గలవు. జైనమతసారమీ గ్రంథమని రచయిత చెప్పెను. సంస్కృతనమానభూయిష్టరచనపై ధ్వజమెత్తిన తొలిరచయిత ఇతడే.

క్రీ. శ. 1145 ప్రాంతమున కర్ణపార్యుడు నేమినాథపురాణమును వ్రాసెను. అందతడు మహాభారతకథను కృష్ణగాథలనుకూడ ప్రసక్తానుప్రసక్తముగ ఇమిడించెను. నేమినాథపురాణము 22 వ తీర్థంకరుని చరిత్ర. కావ్యలోకకృతికర్త నాగవర్మ పండ్రెండవ శతాబ్దివాడే. ఆ అలంకారశాస్త్రమున సూత్రప్రాయమైన పద్యములు గలవు. ఇతడే

కర్ణాటకభాషాభూత కృతికర్త. ఇందు సూత్రరచన సంస్కృతభాషలో; వ్యాఖ్యానము, ఉదాహరణములు కన్నడము ననున్నవి. 'ఐస్తుకోశము' అతని సంగ్రహనిఘంటువు. అందు సంస్కృతపదములకు కన్నడ పర్యాయపదములు గలవు. నాగవర్మ రెండవ జగదేకమల్లుని గురువు. ఇతనిశిష్యుడే జన్నకవి క్రీ.శ. 1209.

'ఉదయాదిత్యాలంకార' గ్రంథము క్రీ.శ. 1150 ప్రాంతము నాటిది. చోళప్రభువు ఉదయాదిత్యగ్రథితము. అందు దండి కావ్యాదర్శము నుండి అనువాదములున్నవి, గాని కన్నడకృతులనుండి ఉదాహరణములులేవు. 'కర్ణాటకకల్యాణకారక'ము వైద్యగ్రంథము. జైనరచయిత పూజ్యపాదుని సంస్కృతగ్రంథమునకు జగద్దలసోమ నాథుని కన్నడానువాదము. ఇందలి చికిత్సావిధానము కేవల మౌలికము. అనువాద్యరిష్టారహితమని చెప్పబడినది.

కన్నడవీరశైవ వాఙ్మయము

జైనలపిమ్మట కన్నడసాహిత్యకృషిసల్పినది వీరశైవులు. వీరశైవవాఙ్మయమున వచనమునకు విశిష్టస్థానము లభించినది. బసవేశ్వరుడు- సమకాలినులైన వీరశైవులు 'వచన'శాఖను కల్పించిన దోహదము పేర్కొనదగినది. వీరశైవరచయితలు అసంఖ్యాకులు. పేర్కొనదగినవారు రెండవవందలకు పై గలరు. వచనములు, వస్త్రైక్యము లేని విడివిడి అభిప్రాయముల కూర్పులు. స్థానికశివనామ మకుటాంతములు బసవసవచనములు కూడలిసంగమదేవ మకుటాంతములై విశ్వజనీనములైనవి. వచనరచన సూత్రప్రాయమై జిగిబిగి కలిగి, అల్పాక్షరముల అనల్పార్థరచన యననొప్పును. ధనధాన్యసంపదలపై ఆశతో ఎండమావులను వెంబడించి గడపు నిరర్థక జీవితముపై నిరసనము, శివభక్తిపూరితమైన వైరాగ్యజీవితముపై పూజ్యభావమును రేకెత్తించుట వచనరచనల ఉరమార్గము. లింగాయత గురువులు ఆ వచనములను నేటికి నిత్యప్రచారము నలుపుచున్నారు.

అందుకొన్ని 'కాలజ్ఞాన' పంచములును గలవు. పంచములు రచయిత నామధేయాంకితముద్రా విలక్షణములు. ఆక్కమహాదేవి పంచములు బసవేశ్వరుని, నచనలు అతినిమేనల్లుడు చెన్నమల్లుని పంచములు సుప్రసిద్ధములు. వీరితోపాటు తరతరాని వీరశైవులపైననేగాక సహృదయులపై అపూర్వప్రభావము వహించిన రచనలు సల్పిన పండితత్రయము పండితారాధ్యుడు, శివలెంక మంచెన, శ్రీనిధిపండితుడును. పంచాచార్యులు రేవనసిద్ధయ్య, కొల్లిపాక రేణుకాచార్యుడు, కొల్లాపురమరుళసిద్ధయ్య, పండితారాధ్యుడు ఏకోరామితండె విశ్వేశ్వరాచార్యులు. వీరిలో అధిక సంఖ్యాకులు బసవేశ్వరునకు సమకాలినులు లేదా ఈషత్పూర్వము. శైవము ప్రాగ్భవము. వీరశైవము బసవేశ్వరప్రొక్తము. శైవులు సంఘమునందువలెనే సాహిత్యమునందును నూత్నయుగప్రవకులై మహోద్యమప్రవక్తలైరి.

ఈయుగముననే చంపూకావ్యపద్ధతి ప్రాతగిలి, కన్నడనుడికారము నకు వైలక్షణ్యము చేకూర్చిన షట్పదే త్రిపది రగడలు ఆవిర్భవించినవి. ఈ నూతనోద్యమప్రవర్తకులలో మొదటివాడు హలేబీడు వాస్తవ్యుడైన కరణికుడు. నరసింహబల్లాలుని (1141 - 73) సమకాలినుడు. ఈతడు పంపాశతకకర్త. గిరిజాకల్పాణము చంపూకావ్యము 'శివగణప రగళెళ్ళు' క్రొత్తపద్యమునకు ఉదాహరణము. అతని మేనల్లుడు పంపావాస్తవ్యుడు 'షట్పదే'ని వ్రాయుటలో ప్రథముడు. అతని హరిశ్చంద్రకావ్యమా ఛందములో వ్రాసినది. అందు ఎడనెడ అసాధ్యప్రయోగములును గలవు. అతడే వీరేశ్వరచరిత్ర శరభాచారి చరిత్ర నామనాథచరిత్ర (పులిగెఱసామన చరిత్ర) సిద్ధరామపురాణము అతిడు రచించినవే. పద్మరస మాయనల రాజోద్యోగి. అతడు నరసింహబల్లాలుని అస్థానమున కేలెంచిన తెలుగు వైష్ణవ బ్రాహ్మణునితో వాదించి అతనికి శివదీక్షనిచ్చెను. గురుశిష్యసంవాద రూపములో అతడు శైవమతసారమును దీక్షాబోధలో అందించెను.

క్రీ. శ. 1385 నాటి పద్మరాజపురాణమున కథానాయకుడతడే. హరిశ్చంద్ర రాఘవాంకపద్మరసులు వర్ణిల్లిన కాలమునుగూర్చి వాదోపవాదములు చెలరేగినవి. కర్ణాటకసాహిత్య చరిత్రకారుడు శ్రీ నరసింహాచార్యులు వాని క్రీ. శ. 1165 ప్రాంతమువారనియే వ్రాసెను. నాకు బసవేశ్వరుని పేరెత్తకపోవుటచే వారి కాలనిర్ణయము వివాదగ్రస్తమైనది. పాల్కురికి సోమన క్రీ. శ. 1195 (1) తెలుగులో కన్నడములో పీఠ తైవగ్రంథము లనేకములు రచించెను. అతని చరిత్రను పురాణముగ క్రీ. శ. 156 తొంటాచార్యుడు రచించెను.

పాల్కురికి సోమన బసవపురాణమును క్రీ. శ. 1362 లో భీమకవి కన్నడమునకు అనువదించెను. సోమన కన్నడకృతులలో ఎన్నదగినవి శీలసంపదన్నె, సహస్రగణనామ పాంసరత్న అనేక రగణలు గలవు. రాజాచెత్తుడు క్రీ. శ. 1190 ప్రాంతమున వ్యవహార గణిత క్షేత్రగణితకృతులను వ్రాసెను. క్లిష్టగణితమును సులభ కావ్యముగా తీర్చిన ఘనత అతనికి దక్కినది.

సంస్కృతము

వాదిరాజ విరచిత పార్శ్వనాథచరిత్ర చాళుక్యయుగారంభమున రెండవజయసింహునికాలమున వెలసిన తొలికావ్యము. ఏతద్రచన క్రీ. శ. 27-10-1025 న ముగిసినది. వాదిరాజు రాష్ట్రకూటకృష్ణరాజునకు సమకాలీనుడైన సోమదేవనూరి శిష్యుడు. హేమసేన విద్యాధనంజయుడు - ద్విసంధానకావ్యము - ద్వ్యర్థి కృతి రాఘవపాండవీయమును సంస్కృతమున రచించెను. అట్టి రాఘవపాండవీయమును శ్రుతకీర్తిగూడ వెనువెంటనే రచించెను. క్రీ. శ. 1000

(1) పాల్కురికి సోమన కాలనిర్ణయముగూడ వివాదగ్రస్త సమస్యయే.

ప్రాంతమున సోడ్లుడు లాటకాయస్థుడు ఉదయసుందరీకథను, కాదంబరీకావ్యధోరణిలో సంతరించెను.

‘విక్రమాంకదేవ చరిత్ర’ వ్రాసి చరిత్రలో వాఙ్మయచరిత్రలో సుప్రసిద్ధుడైన బిల్హణుడు కాశ్మీరమునుండి కల్యాణీనగరమును చేరి విద్యాపతియై వర్ధిల్లిన కవి. ఆనాటికి బిల్హణుడు వయోవృద్ధుడు. స్వీయచరిత్రను కావ్యాంతమున జోడించెను. ఆతడు మధురా కన్యకుబ్జ ప్రయాగ కాశీ డాహల, అయోధ్య ధారాప్రభృతి నగరములను సేవించి కల్యాణిలో స్థిరనివాస మేర్పరచుకొనెను. వైదర్భీరీతిలో కాళిదాసు తరువాత ఆతనినే పేర్కొనవలెనని చెప్పకొనినాడు. కాళిదాసెక్కడ ! బిల్హణుడెక్కడ !!

విక్రమాదిత్యుని ఆస్థానమున పేరెన్నికగన్నవారిలో విజ్ఞానేశ్వరుడు రచించిన గ్రంథము ‘మితాక్షరి’; యాజ్ఞవల్క్య స్మృతికి వ్యాఖ్యానము. ఇదికేవలవ్యాఖ్యానగ్రంథముగాక రచయితిబహుముఖశాస్త్రవైదుష్యము చాటు స్వతంత్రగ్రంథము అని చెప్పనొప్పును. ఆ స్మృతిపై శిలాహార ప్రభువు కొంకణాధిపతి అపరార్కుడు (క్రీ. 1115-30) ఆకాలముననే రచించినది గలదుగాని అది ‘మితాక్షరి’ వలె ప్రామాణికముకాలేదు. అపరార్కుడు తార్కికుడుగూడ. సర్వజ్ఞుని న్యాయసారముపై ఆతడు న్యాయముక్తావళియను వ్యాఖ్యానము వ్రాసెను.

మానసోల్లాసము=అభిలషిత చింతామణి భూలోకమల్ల 31 వ సామేశ్వరుని రచన. అది క్రీ. శ. 1051 నాటి రచన. అందు 100 అధ్యాయములుగలవు. ఇది పశుచికిత్స, వైద్యము రత్నపరీక్ష - మున్నగు అనేక విషయములపై విజ్ఞానసర్వస్వకల్పమైనది. సమకాలీనుల అభిరుచి - తత్పూర్వరచనలు- అనేక విషయములపై చాళుక్యయుగమందలి అభిప్రాయములకు ఇది అమూల్యమైన ఖని.

అనుషంగిక విషయములు

చాళుక్యరాజులపట్టాభిషేక మహోత్సవము కిశువోళల్ వద్ద జరిగెడిది. బాదామిరాజులు అక్కడనే పట్టాభిషిక్తులగుచుండిరి. అందుచే ఆ నగరమునకు పట్టడకల్ అను సార్థకనామమేర్పడినది. క్రీ శ. 1123 నాటి తెర్దల్ శాసనము (సంగ్లిమండలము) ఒక అపూర్వవిషయమును అనుషంగికముగ వెల్లడించుచున్నది. అచ్చట 12 గొండులుకలరు. అందుచే దానితెరిదాల-12 సీమగశాసనమున పేర్కొనబడినది. దక్షిణ భారతచరిత్రలో సంఖ్యాంతవిశిష్టములై ప్రవర్తిల్లుట సుప్రసిద్ధము. గుంటూరుమండలమున షట్సహస్రవిషయము - ఆరువేలనాడు ఉదాహరణము - అయితే - ఈసంఖ్యలు గ్రామసంఖ్యలని పలువురుచరిత్రకారుల అభిప్రాయము. గొండులు గ్రామాధికారులు. ఆరువేల నియోగులని చెప్పుట పురాతనసంప్రదాయము. నియోగులు కరణములు. రాజాంతఃపురమున 72 నియోగములు ఉండుట సాప్రధానసిద్ధము. అట్లే సీమలోనున్న నియోగముల వెరసిసంఖ్య - అసీమాంతసంఖ్యయై యుండవచ్చును. ఒకవేళ ఉద్యోగులసంఖ్య తరువాతపెరిగినను తరిగినను పేరుమాత్రమట్లేయుండియుండవచ్చును. ఎత్తైనఈవిషయము భావిపరిశోధనలవలన తేలవలసినది. పైచర్చ ఒక ఊహమాత్రమే.

క ల్యాబీ కాలచురి వంశము

కలచురి, కటుచురి, కలస్తురి, కలచుతి, కాలచ్చురి, కలచుర్య, కలిచురి మున్నగు శబ్దములు పర్యాయపదములు. ఈ ప్రయోగము లన్నియు శాసనస్థములేయైనను 'కలచురి' మిక్కిలి ప్రచురము; సుప్రసిద్ధము. ఈ వంశీయులు తమకు మూలపురుషుడు కార్తవీర్యార్జును డనియు తాము హైహయలమనియు తమ ప్రాకృతనరాజధాని మాహిష్మతీపురమనియు అర్వాచీనశాసనములలో పేర్కొనిరి. కలచురి శబ్దము 'కులుచురు' అను తురుష్కశబ్దభవమని కొందరు తలపోయు చున్నారు. ఆ శబ్దమునకు ఆ భాషలో 'ఉన్నతరాజోద్యోగి' అని అర్థము. (1) ఈ వాదమే యథార్థమైన కలచురివంశకర్తలు విదేశీయులై హూణులవలె, గూర్జరులవలె వచ్చినవారయియుండురు. చరిత్రలో ప్రప్రథమమున వారు గుజరాతులో కన్పించుచున్నారు. కృష్ణరాజు, అతనిపుత్రుడు శంకరగణుడు, అతనిపుత్రుడు బుద్ధరాజు, తామ్రశాసన ములలో పేర్కొనబడినారు. బుద్ధరాజు బాదామిప్రభువైన మంగ వేళునితో కయ్యమొనరించినాడు. బాదామి ప్రభువైన విజయాదిత్యుడు క్రీ. శ. 681-96 హైహయలను జయించినట్లు చెప్పకొనినాడు. అతని మనుమడు రెండవ విక్రమాదిత్యుడు ఇరువురు హైహయరాజు కన్యకల వివాహమాడినాడు.

సుప్రసిద్ధమైన హైహయరాజ్యము మధ్యభారతమునందలి 'డాహాలదేశము జబ్బలపూరు మండలము, ఉత్తర నర్మదాతీరప్రాంతము మైహరవేవా పన్నాప్రాంతము' లారాజ్యముతో చేరినవి. రాజధాని త్రిపురి. హైహయ లా సీమను తరతరములుగ శతాబ్దుల తరబడి ఏలిరి. రాష్ట్రకూటులతో తూర్పుచాళుక్యులతో వారు నెరపిన

వియ్యములు కయ్యములు ఈ గ్రంథమునందే ప్రకరణాంతరముల కాననగును.

కల్యాణి కలచురి వంశమునకు త్రిపురీవంశమునకు గల సంబంధ బాంధవ్య మెట్టిదో నిష్కర్షగ చెప్పటకు వీలులేదు. ఉభయులు ఏకవంశీయులే. హరిహర్ లోని కన్నడశాసనమున వంశోత్పత్తి కథనము గలదు. బ్రాహ్మణ కన్యకకు కలలో పరమేశ్వరసంగమ ప్రాప్తి యైనది. కానీనుడైన కృష్ణరాజు వంశకర్త ఉద్భవించెను. అతడు మంగలివేషమున (చురి=కన్నడమున మంగలి) నరభక్షకుడైన రాజును సంహరించి డాహాలదేశమునకు ప్రభువై కలచురి వంశకర్త యయ్యెను. ఇట్టి కట్టుకథ లనేకములు శాసనస్థములు. చారిత్రకముగ శాసనాధారములనుబట్టి నిర్మింపనగు కల్యాణి కలచురి వంశవృక్షము నెన్నవచ్చును.

జో గ ము డు

పెర్మాడి క్రీ. శ. 1128

1 త్రిభువనమల్ల బిజ్జలుడు [క్రీ. శ. 1145, 1152-67]

2 సోవిదేవ భుజబల మల్ల, భార్య-సావళదేవి క్రీ. శ. 1167-77	3 శంకముడు 'నిశ్చంకమల్ల' క్రీ. శ. 1177-81	4 అహవమల్ల వీరనారాయణుడు క్రీ. శ. 1161-83
---	--	---

5 సింఘుణుడు
క్రీ. శ. 1183

కలచరిప్రభువులు స్వర్ణవృషభధ్వజాలు. కాలంజరపురవరా ధీశ్వరులు. వారి ఆగమనసూచకము. “డమరుక” నినాదము. కాలంజరదుర్గము ఉత్తరప్రదేశమందలి బండలోని బుండేలుఖండమున నున్నది. ప్రాచీనకలచరిరాజ్యమున కది గర్భకేంద్రము. డాహాల కలచరి వంశీయులు తైక్రకూటకశకమును ప్రయోగించిరి. ఆ శకము క్రీ. శ. 248-9 సంవత్సరమున ఆరంభించును. ఈ శకమునకు కలచరి శకమనియు చేదిశకమనియు నామాంతరములు.

జోగమునిగూర్చిన చారిత్రకాంశములు మృగ్యములు. పెర్మాడి (=హెమ్మాడియరసు) చాళుక్యసోమేశ్వరుని (iii) సామంతుడుగ క్రీ. శ. 1128 సంవత్సరమున బిజాపురమండలమున తర్దవాడినాడును పరిపాలించుచుండెను. అతనిపుత్రుడు నుప్రసిద్ధుడైన బిజ్జలుడు. ఇతని ఔరసనామధేయము విజయాదిత్యుడు. బిజ్జ, బిజ్జన, విజ్జల, విజ్జన నామాంతరములును ప్రయుక్తములు. ‘త్రిభువనమల్ల’, ‘భుజబల చక్రవర్తి’, ‘కలచుర్వచక్రవర్తి’, ‘శనివారసిద్ధి’, ‘గోదుర్గమల్ల’, ‘నిశ్శంకమల్ల’ బిరుదాంకుడు.

తొలుత బిజ్జలుడు చాళుక్యసామంతుడైయుండెను. జగదేక మల్లుని కాలములో బిజ్జలుని భృత్యుడైన విజయపాండ్యుడు నొలంబ వాడి (ముప్పది రెండువేల) సీమను పాలించుచున్నట్లు శాసనము గలదు. రెండవ జగదేకమల్లుని శాసనములు క్రీ. శ. 1147 నాటివి. బర్మదండాధిప కేశిరాజదండాధిపులను ఇరువురు సేనానులను పేర్కొను చున్నవి. వారే తరువాత బిజ్జలుని సేనానులుగను కన్పించుచున్నారు. తైలరాజు iii కాలమున వెలసిన శాసనములలోగూడ “తైలరాజు కాల మున” అని నిరుపపదముగ ప్రయోగించిన బిజ్జలుని శాసనములున్నవి. అందుచే బిజ్జలుడు చాలకాలమునుండి స్వతంత్రప్రతిపత్తిని కాంక్షించుచు, కల్యాణిసింహాసనముపై కన్నువేసియుంచెనని భావింప నగును. కొన్ని శాసనములు - బిజ్జలుని మహామండలేశ్వరునిగ,

చాళుక్యసామంతునిగ అభివర్ణించునవిగూడ గలవు. క్రీ. శ. 1151 బిజాపూరుశాసనమున కల్యాణీప్రభువైన మూడవ తైలదేవుని పేర్కొని, బిజ్జలు డా చక్రవర్తి సామంతుడైన మహామండలేశ్వరు డను వర్ణన గలదు. అప్పటికే 'బిజ్జలక్షోణిపాలుడు' మాలవలాలనేపాల ఘూర్జర నృపులను జయించిన మహావీరుడగ అభిన్నుతుడు. ఇది ఆతని ఆశా పాశమునకు చిహ్నముగాని చారిత్రకసత్యముగాజాలదు. మైలార దండనాథుడు తర్దవాడీపరిపాలకు డాతనిఅనుయాయుడుగ వర్ణింప బడినది. చాళుక్యరాజ్యమునకు మధ్యభాగముననున్న సీమకు పాల కుడై సుప్రసిద్ధుడైన మైలారదండనాథుడు బిజ్జలుని సేనానిగ అభివర్ణింప బడుట గమనింపదగినది. బనవాసిపాలకుడైన మహాదేవరను బిజ్జలుని "అంతఃకరణరూపుడు". క్రీ. శ. 1156 నుండి బిజ్జలుడు త్రిభువనమల్ల భుజబలచక్రవర్తి కలచుర్యచక్రవర్తి బిరుదములు వహించి, స్వతంత్ర ప్రతిపత్తితో శాసనములు వేయించెను. క్రీ. శ. 1157 లో రెండవ రాజ్యనరవత్సరముగ, మహారాజాధిరాజ భుజబలచక్రవర్తి కలచుర్య బిజ్జలదేవుని శాసనము కన్పించుచున్నది. (2) అంతేగాక చాళుక్యరాజ బిరుదములతో ఆతడు కల్యాణిని పాలించుచున్నట్లు కంఠోక్తిగ చెప్పు శాసనములు ఎన్నోగలవు. సమస్తభువనాశ్రయ, శ్రీ పృథ్వీవల్లభ మహారాజాధిరాజ, పరమేశ్వర, పరమభట్టారక బిరుదములతో క్రీ. శ. 16-5-1162 నాడు వెలువడిన ఆతని శాసనము పేర్కొనదగినది.

బిజ్జలుడేవిధముగ తొలుత సామంతుడైయుండి పిమ్మట చాళుక్యప్రభువుల పారద్రోలి కల్యాణినింహాసన మాక్రమింపగలిగినది సుస్పష్టముగ తెలియరాదు. బిజ్జలుడు మేధావి. సమర్థుడైన వీరుడుగ ప్రఖ్యాతికెక్కి, సామంతులలో పలువురిని తనపక్షమునకు త్రిప్పుకొనె నని యెంచవచ్చును. క్రీ. శ. 1191 నాటి - తామ్రశాసనమున శిలాహార ప్రభువైన విజయాదిత్యుడు తనసాయమువలననే బిజ్జలుడు చక్రవర్తి

సింహాసన మధిష్ఠింపగల్గెనని చెప్పుకొనెను. అట్లే రేచదండాధిపుడు, జై నసేనాని వేరొకశాసనమున అభిశుతుడు. అందు బిజ్జలుని అభివర్ణన అలంకారశాస్త్రమునందలి అతీతయోక్తి పరిధినిగూడ అతీతమించినది. “బిజ్జలునకు సింహాశ్రయపు పావాకాంతుడట. నేపాళరాజు సుగంధద్రవ్యకరండవాహకుడట. కేరళాధిపుడు తాంబూల కరండ వాహకుడు. పాండ్యవిభుడు, చామరగ్రాహి. తురుష్కప్రభువు అనుచుడు. మావటీకు కళింగాధిపతియట ! ట ! హంగల్ సీమకు చెందిన కదంబవంశీయుడు సోమదేవుడు, కరాచీమకు చెందిన శిలాహారవంశీయుడు విజయాచిత్తుడు సౌందత్తిసీమకు చెందిన రట్టవంశీయుడు కార్తవీర్యుడు సిందవంశీయుడైన ఈశ్వరుడు మున్నగు వారతని సామంతులుగ” కన్పించుచున్నారు. దీనిబట్టి చాళుక్య సామ్రాజ్యములో అధికభాగమాతని ఆధిపత్యములో నుండెనని ఖావింప వచ్చును.

బిజ్జలుని ఆధిపత్యము నంగీకరింపని సామంతులును పలువురు గలరు. క్రీ. శ. 1162 నాటిశాసనమున బిజ్జలును దక్షిణవండయాత్రలో ‘బల్లిగవె’ కడ నున్నట్లున్నది. క్రీ. శ. 1163 నాటి శాసనమున బిజ్జలుడు తన ఆధిపత్యమును (అంబుధి-సీమె-వరకు) సముద్రతీరము వరకు వెలకొల్పినట్లు గలదు. ఇంకొకశాసనమున అతడు కళ్యాణినుండి దక్షిణసముద్రమువరకు (తెనికాబ్దియే బడగె సీమె చాళుక్య కటక వినె) తన ఆధిపత్యము వెలయించినట్లు చెప్పుకొన్నాడు.

బిజ్జలుని శాసనములనుబట్టి అతని రాజధానిగ కల్యాణిమాత్రమే గాక మంగలివేధను (పండరిపురమునకు పండ్రెండుమైళ్ళు) పేర్కొను చున్నది. అతని వంశీయులు మంగలికథతోపాటు మొదిగనూరు, నెలియహల్లి మున్నగువానిని వెలికిడుగ, రెండవరాజధానిగ స్వీకరించి నట్లున్నది. కలచురిరాజులు తరచు రాజధానినిమార్చిరా? అనాటి కల్లోలస్థితిగతుల కది ఒకతార్కాణము. చాళుక్యవంశము అంతరించ

లేదు. బిజ్జలుని కాలమునగూడ సువిశాలమైన చాళుక్యసామ్రాజ్యములో సామంతులు కొందరు చాళుక్యుల సార్వభౌమత్వమునే అంగీకరించిన వారున్నారు. అనంతపురమండలమునందలి మడకసిరప్రాంతమందలి మల్లదేవచోడమహారాజు (క్రీ. శ. 1160 - 70) తైలప iii దేవుని సామంతుడుగనే యుండెను. అతడు ఒకానొకనమయమున మూడవ కులోత్తుంగదేవుని, చక్రవర్తిగపేర్కొనెనేగాని కలచురి వంశాధికారము నంగీకరింపలేదు. (3) ఆ కల్లోలపరిస్థితిలో జరిగిన అనేకయుద్ధములలో పేర్కొనదగినవి, గుత్తి (చంద్రగుత్తి బనవాసిలోనిది.) ముట్టడి [1158 నుండి - 64 వరకు జరిగినది.] మరియు హోయసాల మాండలికుని జిన్నలగుండి ముట్టడి (క్రీ. శ. 1166 - సంవత్సరములో విఫలమైనది.) బిజ్జలుని పుత్రులు అనమర్థులై అందిన అవకాశములనుగూడ చేజార విడిచిన మూర్ఖులు.

బిజ్జలుడు క్రీ. శ. 1168 సంవత్సరమునాటి శాసనమున తాను స్వచ్ఛందముగ రాజ్యభారమును తనయుడైన సోవిదేవుని భుజనకంధ ములపై మోపినట్లు చెప్పుకొనెను. సోవిదేవుడు క్రీ. శ. 1167 నుండి 77 వరకు రాజ్యమేలెను. అతని రాజీ సావలదేవి. ఆమె సంగీత నాట్యకళాకోవిదురాలు. ఆమె సోదరుడు జంత్రగానకోవిదుడు భైరవుడు బ్రహ్మవీణావాదనమున సిద్ధహస్తుడుగ అభినుతుడు. ఆమె సహోదరి వాచలదేవి గీతనృత్యవిద్యయందు నిపుణ.

సోవిదేవుని సోదరుడు శంకముడు క్రీ. శ. 1177 నుండి 1180 వరకు రాజ్యమేలెను. ఇతని సామంతులుగా ప్రస్తుతింపబడినవారు, కేవలదండనాయకుడు, హొయసల మహామండలేశ్వర (రెండవ) పీఠ బల్లాలుడు.

రెండవ పీఠబల్లాలుడు కౌలూరు హరిహరేశ్వరునకు పెరియభార్య రేమాదేవితోపాటు క్రీ. శ. 1179 లో కానుకలర్పించెను. శంకముడు

కడలిసిమపై దండెత్తినప్పుడు రెండవ వీరబల్లాలుడు స్వతంత్రుడై, వ్యవహరింపసాగెను. క్రీ. శ. 1180 నాటి శాసనమున కావనదండ నాధుడు “హొయసనదిసాపట్ట” - (హొయసల విధ్వంసక) బిరుదాంకితుడు. ఆ సంఘర్షణలో వీరబల్లాలుడు విజయుడు కాలేదనుటకు నిదర్శనము అతడు తరువాత శంకముని ఆధిపత్యము నంగీకరించుచు శాసనములు వేయుటయే. క్రీ. శ. 1180 నుండి ఆహవమల్ల బిరుదాంకుడైన సోదరుడు శంకముని తరువాత రాజయ్యెను. అతనిపిమ్మట క్రీ. శ. 1183 న, అతని అవరజుడు సింఘముడు సింహాసనమధిష్ఠించెను. సింఘముని కాలమున కలచురి రాజ్యమంతరించినది. నాలుగవ సోమేశ్వరుడు, పైతృకరాజ్యమును తిరిగి సంపాదించి చాళుక్యచక్రవర్తియయ్యెను.

బసవేశ్వరుడు - వీరశైవము

దక్షిణాపథచరిత్రలో కలచురివంశపరిపాలననమయమున బిజ్జలుని కాలమున మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించిన సంఘటన వీరశైవమత సంస్థాపనము. వీరశైవమతసంస్థాపకుడైన బసవేశ్వరుడు బిజ్జలుని మంత్రి. శైవము ప్రాగ్భూతవేశ్వరమనుట నిస్సవదాంశము. కాని వీరశైవము బసవేశ్వరుడు స్థాపించిన వినూతనమతమే. వీరశైవులు తమమతము ఉపనిషత్ ప్రోక్షమనియు ఋగ్వేదకాలమునుండియు వర్ధిల్లుచున్న సనాతన మతమనియు వాదించెదరు. లింగధారణము వలన వీరశైవము లింగాయత మతమైనది. బసవేశ్వరుడు నందీశ్వరుని అవతారము. “లింగము” పరతత్త్వలాంఛనమేగాని, లౌకిక శారీరక చిహ్నము గాదనియు, వీరశైవదీక్షతో జన్మరాహిత్యము సిద్ధించుననియు వీరశైవుల విశ్వాసము. బసవేశ్వరుడు స్థాపించిన వీరశైవములోని విశిష్టత, ఏతన్మతానుయాయుల “వీర”త్వము. శైవము ప్రాచీనమైనను “వీర”త్వము నూతనమే.

వీరశైవులు, స్వమతస్థాపనకు పరమతఖండనకు వీరత్వముతో ఆత్మబలిదానము నల్పుటకు సంసిద్ధులుకావలెను. అనన్యసామాన్యమైన విశ్వాసము, పౌరుషోద్రేకములు, ఆత్మత్యాగము వీరశైవులలో పాదు కొల్పిన బసవేశ్వరుని ఆసాధారణప్రజ్ఞ దక్షిణాపథచరిత్రను ఉజ్జిత లూగించినది. లింగధారణము, శివసారమ్యముపై గల అకుంతితభక్తి విశ్వాసములు, బాల్యవివాహానిరసనము, కులభేదనిరసనము, విధవా పునర్వివాహము, బ్రాహ్మణవిద్వేషము వీరశైవమతమునకు విశిష్ట ధర్మములు. ఆత్మకు పునర్జన్మ లేదని వీరశైవుల విశ్వాసమందురు. వీరశైవదీక్షనందిన ఆత్మకు పునర్జన్మలేదు. తక్కువగల ఆత్మలసంగతి తడవనేల? వీరశైవమున ముక్తికి, భక్తి రావబాటు. జంగములై సర్వార్పణకావించి శైవమతప్రచారము చేయుట వీరశైవుల పవిత్ర కర్తవ్యము. జంగమార్చన శివార్చనయే.

ఏకేశ్వరోపాసన, ముక్తికి, భక్తి యేకైకపథమను సౌలభ్యము సర్వమానవసౌభ్రాత్రము, కులభేదదాహిత్యము, నమ్మిన ఆదర్శములకై ఆత్మబలిదానము, ఇస్లాము మతమునందువలె బసవేశ్వరుని వీరశైవమునందును విశిష్టధర్మములైనవి.

బసవేశ్వరుని చరిత్ర వివాదస్థమైనది. శైవపురాణములకు, జైనకథనములకు విభేదములు గోచరించుచున్నవి. జనశ్రుతిలోనున్న కథలు వేరు. అతని చరిత్ర: లభించిన ఆధారములనుబట్టి, చూచినచో బసవేశ్వరుడు శైవబ్రాహ్మణదంపతులు - మాదిరజమాదలాంబికలకు ఉద్భవించెను. బిజాపూరిమండలమునందలి బగెవాడి అతని జన్మస్థలము. బసవేశ్వరుడు నందీశ్వరుని అవతారము పృథివిలో క్షీణించుచున్న శైవము నుద్ధరించుటకై పరమేశ్వరుడు భూలోకమునకు నందీశ్వరుని పంపెను. అష్టవర్షబాలుడుగా నున్నప్పుడే బసవేశ్వరుడు శైవగమము ల్లో కూలంకషమైన పాండిత్యము వాంఛింపగల్గెను.

తలిదండ్రులు ఆతనికి ఉపనయనము నల్పుట కుద్యమించ, ఆతడు యజ్ఞోపవీతధారణము నిరసించి, తాను కులభేదముల నిర్మూలించుటకు కారణజన్ముడై ఉద్భవించిన పరమ మాహేశ్వరుడనని ప్రకటించెను. ఆతని ధైర్యసాహసములు, సత్ప్రవర్తన బిజ్జలుని ప్రధాని మేనమామయైన బలదేవుని ఆకర్షించినవి. బలదేవుడు బసవేశ్వరునకు తనపుత్రికయైన గంగాదేవినిచ్చి వివాహమొనరించి ఆదరించెను. బసవన ఆభిప్రాయములను బ్రాహ్మణులు అంగీకరింప లేదు. ఆతడు బ్రాహ్మణపీడ తప్పించుకొనుటకు ప్రవాసియై 'కప్పడి' కేగి సంగమేశ్వరప్రసాదమున వినూతన మతమును ప్రచారమునలుప దొరకొనెను. బలదేవుని మరణానంతరము ప్రధానిపదవికి బిజ్జలుడు బసవేశ్వరు నాహ్వానించెను. బసవేశ్వరుడు తొలుత, మంత్రిపదవికి విముఖుడు. కాని, చివరకు, మతప్రచారమునకు అధికారపదవి తోడ్పడగలదని అంగీకరించెను.

ఆ విధముగ బసవన బిజ్జలుని ప్రధానిగ, సర్వసేనాధిపతిగ, కోశాధ్యక్షుడుగ నియమితుడయ్యెను. బిజ్జలుడు బసవేశ్వరునితో గల సంబంధమును దృఢతరము నల్పుటకు తన సహోదరి సీలలోచన నిచ్చి వివాహమొనరించెను. బసవేశ్వరుని సహోదరి నాగలాంబిక కప్పడి నుండి కల్యాణికి సోదరునితో ఏతెంచినది.

ఆ సమయమున కన్యకయైన నాగలాంబికకు శివప్రసాదము వలన కార్తికేయాంశతో పుత్రుడు ఉద్భవించెను. అతనిపేరుగూడ బసవనయే. అతిలోకతేజస్వియైన ఈబాలకునకు చెన్న (అందమైన) బసవన యను పొరుషనామధేయము వీర్పడినది.

నూతన మతప్రచారమున చెన్నబసవన, బసవేశ్వరుని మించిన దీక్షతో పాటుపడెను. బిజ్జలుని ప్రధాని, మకుటములేని మహిపతి, మేనమామ బసవేశ్వరుడు, అతిలోక తేజస్వి మేనమామను మించిన

మేధావి మేనల్లుడు చెన్నబసవన, నాయకత్వమున వీరశైవము విజృంభించినది. సంఘమున విప్లవాత్మకమైన మార్పులు రాసాగినవి.

స్వమతస్థాపన పరమతఖండన ఉచ్చాస్యననిశ్వాసములుగ పని చేయు వీరశైవులకు, ఇతరమతముల ప్రాతికూల్యమధికమయ్యెను. వీరశైవమువలన దెబ్బతిన్నమతములలో ముఖ్యమైనది జైనము.

ఏకాంతరామయ్య పరమమాహేశ్వరుడు. ఆతనికి బసవేశ్వరునిపై భక్తి కుదిరినది. క్రీ. శ. 1200 నాటి కాసనమున ఏకాంతరామయ్య కథ నవిస్తరముగ అభివర్ణితము. ఏకాంతరామయ్య కుంతలబ్రాహ్మణ దంపతుల పుత్రుడు. అతని శివదీక్షాతత్పరత్వమువలన రామయ్యకు ఏకాంతరామయ్య యను పేరేర్పడినది. ఆబ్లూరులో ఆతనికి జైనులకు వివాదమేర్పడినది. జైననాయకుడు గ్రామాధికారియైన శంకగౌండుడు. ఏకాంతరామయ్య శైవమతమహత్వమును నిరూపించుటకు, తన శిరస్సును ఖండించి శివవిగ్రహపాదపీఠముపై నమర్పింపగ, వారము గడచినపిమ్మట యథాపూర్వముగ శిరస్సు మచ్చయైన కన్పింపకుండ ఆతని కంఠమును అతికిపోయినది. “నమయము” ప్రకారము జైనులు తమ జినవిగ్రహమును పగులగొట్టి - శివాయతనము నిర్మించవలసి యున్నది. కాని, జైనులందుకు సమ్మతింపలేదు. ఏకాంతరామయ్య బలవత్తరమైన ప్రాతికూల్యమును సరకుగొనక, జినాలయమును విధ్వంసమొనర్చి, ఆ ప్రదేశమున పర్వతోపమమైన శివాలయమును నిర్మించెను. జైనులు రాజైన బిజ్జలున కా ఉదంతము విన్నవించిరి. ఏకాంతరామయ్య బిజ్జలుని నిండుకొలుపులో నిర్భయముగ తన శిరశిరస్సును పణముగానొడ్డి, తాను జయించినచో జైనుల ఆలయములు ఎనిమిదివందలు - ఆనెనెజ్జియ బసతిపణముగా కోరుకొనెను. బిజ్జలు డాతని వాదమువిని జైనుల అంగీకారము నడిగెను. కాని, జైనులందుకు సమ్మతించలేదు. బిజ్జలుడు జైనులతో ఇరుగుపొరుగువారితో పొరపొచ్చెములు లేకుండ మెలగుట మంచిదని హితోపదేశము నల్పి,

ఏకాంతరామయ్యకు “విజయత్రము” నిచ్చి, ఏకాంతరామయ్య కట్టించిన శివాలయము “వీరసోమనాథు” ని గుడికి ఒక గ్రామమును దానముచేసెను. ఆతనితోపాటు సామంతులును ఆలయమునకు అనేకదానము లొసంగిరి.

జై నకథనము వేరుగనున్నది. ‘బిజ్జలార్య చరిత్రము’న బసవేశ్వరుని ప్రాభవమునకు కారణాంతరము నిరూపితము. బసవేశ్వరుని సహోదరి అతిలోకసౌందర్యవతి. ఆమె రాజైన బిజ్జలుని వలలో వేసికొన్నది. ఆవ్యామోహమున బడిన బిజ్జలుడు యుక్తాయుక్త విచక్షణలేక ప్రవర్తించె నని ఆరోపితము. అందుచే ఏకాంతరామయ్య అతిలోకమహాత్వము, కృతకమనియు, వీరశైవుడైన ప్రధాని బసవేశ్వరుడుండగ, వ్యామోహ వివశుడై కామాంధకారమున కన్నుగానని బిజ్జలునిముందు, ఎట్టి కృతకమహాత్వములైన చూపింపవచ్చునని జై నుల వాదము. బసవేశ్వరుని పంపున జంగము డొక డండించిన ఫలమును భక్షించి బిజ్జలుడు ప్రాణముల గోల్పోయెననియు మరణమునకు ముందాతడు తనయుడైన ఇమ్మడి బిజ్జలుని, బసవేశ్వరుని సంహరింపనాజ్ఞాపించె ననియు జై నకథనము. మరియు, బసవన బావిలో దూకి ఆత్మహత్యకు పాల్పడెను. నీలాంబయు విషముత్రాగి ఆత్మహత్యకు పాల్పడెను. జంగము లెందరో రాజక్రోధమునకు గురియై అనువులు గోల్పోయిరి. కాని, ఇమ్మడి బిజ్జలుని కోపము ఉపశమించిన పిమ్మట, చెన్నబసవడు, మేనమామ ధనాగారమును సమర్పించి రాజానుగ్రహపాత్రుడై ప్రధాని యయ్యెను. ఇది జై నకథనము.

బిజ్జలుడు జై నుడని జై నరచనలలో గలదు. ప్రముఖులను తమ మతానుయాయులని చెప్పుకొనుట జై న సంప్రదాయము. వీరశైవులు గూడ ఆతని జై నుడనియే అధిక్షేపించిరి. తెలుగు బసవపురాణమును బట్టి బిజ్జలుడు పాండురంగభక్తుడు. కులక్రమానుగతమైన శైవమును బిజ్జలుడు ఉజ్జగించెననుటకు తగిన ఆధారములు లేవు.

కాలక్రమమున బిజ్జలునకును - ప్రధానియైన బసవేశ్వరునకు పొత్తు కుదురలేదనుట నిర్వివాదము. బసవేశ్వరుని ప్రాభవము, విప్లవాత్మకమైన తత్వము రాజాస్థానమునందలి ఇతరమంత్రులకు ముఖ్యముగ మంచెన మున్నగువారికి నచ్చలేదు. అధికారపదవిలో నున్న బసవేశ్వరుని బానట చూచుకొని వీరశైవులు విజృంభించి సమకాలీనసంఘములో విప్లవము చెలరేగ దీయుచుండిరి. వీరశైవులకు బసవేశ్వరుని రక్ష గలదు. “హల్లెయగ” మధువయ్య - ఇరువురు వీర శైవులకు బిజ్జలుడు గుడ్లుతీయించ నాజ్ఞాపించెను. అంతటితో రాజానకు మంత్రికి మధ్య వైరమేర్పడినది. ఇరుపక్షములమధ్య “అంతర్యుద్ధము” దాపురించినది. జగద్దేవుడు, బసవేశ్వరుని అనుయాయుడు, నిండు కొలువులో బిజ్జలుని సంహరించెను. బిజ్జలుని సుతులు బసవేశ్వరుని వెంటాడిరి. బసవేశ్వరుడు కూడలినంగమమును చేరి, అచ్చట లింగైక్యమొందెను. చెన్నబసవడు ఉత్తరకనరదేశమునకు పారిపోయి ఉశవి గుహాభ్యంతరమున తలదాచుకొనెను. ఇది బసవపురాణ కథనము.

చెన్నబసవపురాణమున ఈవృత్తాంతమే యీషడ్భేదములతో గలదు. అంతర్యుద్ధములో చెన్నబసవడు బిజ్జలుని జయించెను. తల్లి ఆజ్ఞ చొప్పున మృతసేనలను తిరిగి బ్రతికించి, బిజ్జలునకు హితోపదేశము సల్పెను. పశ్చాత్తప్తడైన బిజ్జలు డాతని ప్రధానిపదవియందు నెలకొల్పెను. అన్యోన్యవ్యాఘాతములతో నిండిన ఈ కథలనుబట్టి యథార్థచరిత్ర యేర్పరచుట కష్టము. చెన్నబసవపురాణము బసవేశ్వరుని లింగైక్యకాలము శక 707 (క్రీ. శ. 780) గ వచించుచున్నది. ఈ తేదీని చరిత్ర అంగీకరింపజాలదు.

కా క తీ యు లు

కాకతీయులు వరాహలాంధనులు. కాకతీయులకు పూర్వ మాండ్ర
దేశమును పాలించిన తూర్పుచాళుక్యులు కూడ వరాహలాంధనులే !
కావున కాకతీయులు మొదట తూర్పుచాళుక్యుల కాలమున సామంతులై
యుండి కాలక్రమమున ప్రభుత్వమును సంపాదించిరని యూహించుట
కవకాశమేర్పడినది. క్రీ. శ. 956 సంవత్సరమునాటి శాసనమొకటి
కాకర్త్యగుండనను పేర్కొనుచున్నది. (1) అది అమ్మరాజు కాలము
నాటిది. గుండియ రాష్ట్రకూటుని మనుమడు, ఎఱియ రాష్ట్రకూటుని
కుమారుడునగు కాకర్త్యగుండన ప్రేరణచే నతవాటి విషయావానుల
నుద్దేశించిన దానశాసనమది. కాకతిశబ్దమునకు ప్రకృతి కాకర్త్య శబ్దము
కావచ్చును. అంతేగాక “నతవాటి విషయము” అరంభకాలమునుండి
కాకతీయులపాలనలో నున్నదే ! కావున కాకర్త్యగుండన వంశీయులె
కాకతీయులని కొందఱు చరిత్రకారుల అభిప్రాయము.

“శ్రీమాన్ కాకతిపురాధినాథో బేతః” అని ఖాజీపేట శాసనము.
(2) కాకతిశబ్దమునకు పురపరముగ ప్రయోగము కన్పించుచున్నది.
ఈ శాసనము మొదటిప్రొలరాజు కొడుకగు రెండవబేతరాజు వరుణ
ప్రతిష్ఠ చేయునపుడు వేయించినదనుటచే కాకతీయశాసనములలో
మిక్కిలిప్రాచీనమైన శాసనములలో నొకటియని చెప్పవచ్చును. అయిన
ఈ కాకతిపురమెచ్చటిది ? అనుప్రశ్న ఉదయించును. మైసూరురాష్ట్ర
మున “కాకతి” యను నొకగ్రామమున్నది. కాకతిగ్రామమునుండి
వచ్చినవారు కాకతీయులని చెప్పుట కాకర్త్యగుండ్యవంశీయులే కాక

(1) C. P. No. 1 & 1916 - 17 of E. R. 1917 P. 117

మారేమండ రామరావుగారి కాకతీయనామచిక్ లో ఉదాహృతము.

(2) J A. H. R. S. VII - i p 115 - vide కాకతీయనామచిక్.

అనుబంధము - ఖాజీపేట శాసనము.

తీయులని చెప్పుట - రెండును ఊహలుమాత్రమే ! పైరెండుఊహలును కేవలము నిరాధారములు కాకపోయినను కాకతిపురమునకు, అనుమ కొండకు మధ్యగలదూరమునుగాని కాకర్త్యగుండనకు కాకతీయులకు మధ్య ఉద్భవించినవారిపేరులుగాని ఇంతవరకు చరిత్రచెప్పలేదు.

కాకతీయప్రభువులలో చివరివాడగు ప్రతాపరుద్రుని అస్థానకవి విద్యానాథుడు కాకతీయశబ్దమునుగూర్చి చెప్పిన వ్యుత్పత్తి పేర్కొన దగినది. కాకతి యనుదుర్గ ఏకశిలానగరేశ్వరులకు కులదేవత. ఆమెను ఆరాధించుటచే ఆవంశీయులు కాకతీయులైరి. (3) ఆకాలమున ఓరుగల్లు నందున్న కాకతమ్మగుడి క్రీడాభిరామమునందు సుప్రతిష్ఠితము. “కాకతమ్మకు సైదోడు ఏకపీఠ” - క్రీడాభిరామము. విద్యానాథుని వ్యాఖ్యానము కాకతీయుల రాజ్యావసానకాలమునాటిది. తరువాత కొంత కాలమునకు అచిత్రల్లి కలువరుచేశాసనమున ఇంకొకగాథ కన్పించుచున్నది. కాకతియన గుమ్మడితీగె. ఒక రాజాంతఃపురమును నాశనమొనర్చు నమయమున రాజకుమారుడొకడు దైవవశమున నొకగుమ్మడి తీగెలో చిక్కుకొని శత్రువులబారినుండి రక్షింపబడెననియు నాతని వంశీయులు కృతజ్ఞతాపూర్వకముగ గుమ్మడితీగను స్మరించుకొనుటకై కాకతీయులమని చెప్పుకొనిరనియు అందలి గాథ. (4)

కాకతీయులకును జైనయక్షిణి కూష్మాండినీదేవికిని ముడివెట్టు మరియొకవాదముకలదు. కాకతియన గుమ్మడితీగె. కూష్మాండమనగ గుమ్మడికాయ. కాకతీయుల పూర్వుకులు జైనులనియు, నేమియను ఇరువదిరెండవ తీర్థంకరుని శాసనదేవి కూష్మాండినియను యక్షిణి యనియు, ఆమెనుండి కాకతీయులను పేరు స్థిరపడినదనియు ఈవాద సారాంశము. కాకతీయులు తరువాతి కాలమున వైపులైనట్లే యీ కాకతమ్మగూడ దుగ్గాదేవిగ మారినదనియు, అనుమకొండలో మొదట

(3) ప్రతాపరుద్ర యశోభూషణము - విద్యానాథకృతి.

(4) ఆంధ్రసాహిత్య పరిషత్ పత్రిక - 17 పే 96 - 112.

అనేక జై నాలయములు విలసిల్లినవనియు ఈవాదప్రోక్తల యభి ప్రాయము. రాష్ట్రకూట రాజులు జై నులు- కాకతిపురము కర్ణాటాంధ్ర ముల గడదేశముననున్నదా ? రాష్ట్రకూటగుండ్యన - పూర్వీకులు కాకతిపురమునుండియే అనుమకొండ ప్రాంతమునకు వలసివచ్చి యుందురనియు కొందఱు యూహించుచున్నారు.

కాకతీయుల వంశవృక్షము.

కాకర్త్యగుండన - ?

మొదటి బేతరాజు.

మొదటి ప్రోలరాజు.

రెండవ బేతరాజు.

రెండవ ప్రోలరాజు.

రుద్రదేవమహారాజు.

మహాదేవరాజు !

గణపతిదేవ చక్రవర్తి.

రుద్రమదేవి.

ముమ్మడమ్మ.

రుక్కమాంబిక.

ప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి.

కాకర్త్యగుండన కాలమున వేంగీవిషయము పరిపాలించిన అమ్మరాజు కాలమునతయు అంతఃకలహములతో కల్లోలపరిస్థితులతో గడచినది. అమ్మరాజు క్రీ. శ. 917 నుండి 970 వరకును అతనిసోదరుడు దానార్ణవుడు 970 నుండి 973 వరకు పరిపాలించిరి. దానార్ణవుడు రాజ్యమును గోలుపోవుటచే అతనిపుత్రులు శక్తివర్మ-విమలాదిత్యుడు చోళరాజు రాజరాజు ఆస్థానమున తలదాచుకొనిరి క్రీ. శ. 973 నుండి క్రీ. శ. 1000 మధ్యకాలమును తూర్పుచాళుక్యుల శాసనములు అరాజకపరిస్థితిగనే అభివర్ణించినవి. నిజమునకు క్రీ. శ. 950 ప్రాంతము నుండి వేంగీమండలమున కల్లోలమే రాజ్యమునల్పినట్లు చెప్పవచ్చును. అమ్మరాజు కాలమున అంతఃకలహములు- తరువాత 27 సంవత్సరముల అరాజకత్వము- తరువాత శక్తివర్మ విమలాదిత్యులపక్షమున చోళులప్రవేశము రాజరాజనరేంద్రుని కాలమునగూడ యుద్ధములు సాగుచునేయున్నవి. క్రీ. శ. 1022 లో రాజరాజనరేంద్రుడు పట్టాభిషిక్తుడైనను- క్రీ. శ. 1031 లో అతని సవతిసోదరుడు విజయాదిత్యుడు- తాత్కాలికముగ రాజ్యమునాక్రమింపగల్గెను. ఈపరిస్థితులలో సామంత రాజులు ఏవిధముగ ప్రవర్తించినదియు చరిత్రకందని విషయమే! పశ్చిమ చాళుక్యులు విజయాదిత్యునిపక్షము వహించిరి. పశ్చిమ చాళుక్యులకు సామంతులైన కాకతీయులు మధ్యమండుటచే పొల్గొని యుందురనవచ్చును. బేతరాజును పేర్కొనుగూడూ శాసనము ఇప్పట్టున పేర్కొనదగినది. ఇందు దుర్జయాయ్య సంశ్లాతుడైన ఎఱ్ఱన-పిమ్మట ఎఱ్ఱనభార్య కామసాని బేతరాజునకు తోడ్పడిరి-ఎఱ్ఱన శత్రువులను చంపి బేతరాజును కొఱవిదేశమున ప్రతిష్ఠించె'నియు, కామసాని అతనిని కాకతివల్లభుజేసెననియు- గూడూరుశాసనకథనము. ఈ శాసన కథనము తెలియరాదు. ఇందలిబేతరాజు మొదటిప్రౌలరాజు తండ్రియగు మొదటిబేతరాజు కావచ్చునని యూహింపవచ్చును. అనాటి కల్లోలపరిస్థితులలో బేతరాజు ఎఱ్ఱన అతనిభార్య కామసాని సాయ

మన కొఱవిదేశమున సుప్రతిష్ఠితుడయ్యెనని యూహింపవచ్చును. రెండవ బేతరాజుకాలమున - అతనిని శత్రువులనుండి రక్షింపవలసిన పరిస్థితులున్నట్లు లేవు. అతడు త్రిభువనమల్ల బిరుదాంకితుడు. ఖాజీపేట శాసనము మొదటిప్రొలరాజు తండ్రియగు బేతరాజును సుస్పృష్టముగ పేర్కొనుచున్నది. “శ్రీమాన్ కాకతిపురాధి నాథోబేతః”

కాకతీయులకాలనిర్ణయముగూడ సమస్యాపూరణముగనే పరిణమించినది. తూర్పుచాళుక్యరాజు అమ్మరాజు క్రీ. శ. 947 నుండి మధ్య మధ్య అరాజకపరిస్థితులతో క్రీ. శ. 970 వఱకు రాజ్యమేలెను. అతనితరువాత దానార్ణవుని మూడేండ్లయేలబడి ముగిసిన పిమ్మట 27 సంవత్సరములు వేగిదేశమున అరాజకత్వము ప్రబలెను. అమ్మరాజు కాకర్త్యగుండన సమకాలీనులు - దానార్ణవునిపుత్రులపక్షమున చోళులు వేంగిరాజ్యముపై అధికారము నెరపయి తిరిచిరి. కాకతీయులలో మొదటిరాజగు మొదటిబేతరాజునకు చోళులకు శత్రుత్వమేర్పడినది. (5) ఇతడు, “చోళక్ష్మాపాలచమూవార్ధి ప్రమథన మార్జితోర్జిత లక్ష్మీయుతుడు” రాజరాజు క్రీ. శ. 985 నుండి 1016 వరకు రాజ్యము సల్పెను. అతనితరువాతి చోళరాజు రాజాధిరాజు (1018—1054) రెండవరాజేంద్రదేవుడు (1052—1064) తూర్పుచాళుక్యుల పక్షమున హింతుకు చరిత్రప్రసిద్ధము - మొదటిబేతరాజు చోళులకు శత్రువు - అతనిపుత్రుడు మొదటిప్రొలరాజు. చోళులకు బద్ధవిరోధియైన కల్యాణిసోమేశ్వరునకు సాయముచేసి అనుమకొండ విషయమును వీరభృత్యముగపొందెను. అందుచే మొదటిబేతరాజు చోళరాజురాజు అవసానకాలమున అనగా అతడు శక్తివర్ధను వేంగిసింహాసనమున నింపినప్పుడు ఉన్నట్లు ఊహింపవచ్చును. కల్యాణిసోమేశ్వరునకు (1042-68) మొదటి ప్రొలరాజునమకాలీనుడు. గణపతిదేవచక్రవర్తినుండి కాకతీయుల కాలనిర్ణయములో చిక్కులు

(5) ఖాజీపేట శాసనము - రెండవబేతరాజు వేయించినది.

లేవు- చారిత్రకులు ఈ క్రిందివిధముగ కాకతీయుల కాలనిర్ణయము నల్పిరి.

మొదటి బేతరాజు	క్రీ. శ.	1000	కు పూర్వము
మొదటి ప్రోలరాజు	క్రీ. శ.	1050	— 1085
రెండవ బేతరాజు	క్రీ. శ.	1085	— 1115
రెండవ ప్రోలరాజు	క్రీ. శ.	1115	— 1158
రుద్రదేవుడు (మొదటి ప్రతాపరుద్రుడు)		1158 నుండి	1195
మహాదేవరాజు	,,	1195 నుండి	1199
గణపతిదేవచక్రవర్తి	,,	1199 నుండి	1261
రుద్రాంబ	క్రీ. శ.	1000—50	కు పూర్వము
(రెండవ) ప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి		1296	— 1323
			లేక 1326 ?

మొదటి బేతరాజు

ఇతడే ఖాజీపేట శాసనముపేర్కొనిన “శ్రీమాన్ కాకతిపురాధి నాథోబేతః” ఇతనికి చోళులతో వైరము ఏర్పడినది. వివరములు తెలియవు. గూడూరు శాసనమునందలి దుర్జయవంశీయుడైన ఎఱ్ఱన-అతనిభార్య కామసాని తోడ్పాటుచే ఈతడు కొఱవిదేశమున సుప్ర తిష్ఠితుడయ్యెననియు, క్రీ.శ.11 వ శతాబ్ది ప్రారంభమున స్వతంత్రుడై, కాకతివల్లభుడై రాజ్యమేలెననియు ఊహింపవచ్చును.

మొదటి ప్రోలరాజు

మొదటి ప్రోలరాజు మొదటి బేతరాజుపుత్రుడు. ఇతడు చక్రకూటుమును జయించి భద్రంగపురాధీశ్వరుని పారద్రోలెను. కొంకణమునుజయించెను. కొండవర్తి దుగ్గరాజు కొడుకును చంపెను. పురకూడేశమును గొన్నాహ్మయుని జయించెను. ఆయాధేశములుగల

అనుమకొండ విషయమును త్రైలోక్యమల్లుని యొద్దనుండి శాసన పూర్వకముగ బడసెను. (6)

రేచెర్ల బమ్మసేనాని ఇతని కాలమువాడే. బమ్మసేనాని కాంచీనగర కహటమును భేదించి తనయేలికయగు కాకతివల్లభునకు వీరలక్ష్మి వివాహము గావించెను. (7) సోమేశ్వరుడు ఒకతూరి కంచిపై దండయాత్ర సాగించినట్లు చరిత్రవలన తెలియుచున్నది. అదండ యాత్రలో ప్రోలరాజు - ఆశనిసేనాని ఒప్పుడు పాల్గొనెను.

సోమేశ్వరునకు కాకతీయులు సామంతులని తేలుచున్నది. కాకతీయులలో మొదటిరాజుగ నెన్నబడుచున్న మొదటిబేతరాజు చోళులకు శత్రువు. చోళులకు శత్రువులు పశ్చిమచాళుక్యులు. అందుచే శత్రువులకు శత్రువులు మనమిత్రులను నూత్రముచొప్పున కాకతీయులకు పశ్చిమచాళుక్యులకు సఖ్యమేర్పడినది.

పశ్చిమచాళుక్యులలో కార్యఖడ్గనిపుణుడుగ పేర్కొనదగినవాడు ఆహవమల్ల, త్రిభువనమల్ల బిరుదాంకితుడగు మొదటిసోమేశ్వరుడు. సోమేశ్వరుడు రాజధానిని మాన్యభేటమునుండి కల్యాణీనగరమునకు మార్చి (క్రి. శ. 1042 నుండి 1068) రాజ్యమేలెను. ఇతడు తొలుదొల్త ధారానగరాధిపతియైన భోజుని జయించి నర్మదానదినుండి కృష్ణానది వరకు తన రాజ్యమును విస్తరింపజేసెను. ఇతడే కల్యాణీనగరనిర్మాత. అనేకయుద్ధముల ఆరితేరినయోధుడు. యుద్ధకౌశలము, రాజనీతిజ్ఞత, ఉచ్చాస్యసనిశ్వాసములుగ అత్యుత్సాహముతో చోళసామ్రాజ్యమును ప్రతిఘటించి నిల్చిననాయకుడు సోమేశ్వరుడు. అతడనేకయుద్ధములలో విజయము సంపాదించకలిగెను. కొన్ని సమయ్యుద్ధములుగా పరిణమించినవి. మరికొన్నిట పరాజయమే ఎదురైనవి. అయినను

(6) ఖాజీపేట శాసనము.

(7) పాలంపేట శాసనము - కాకతీయ సంచిక.

అకుంతితస్థైర్యముతో ఆత్మవిశ్వాసముతో ఒకనాడతడు కాంచీనగరమునే భేదించియు, మరియొకనాడు చోళులకు ఆత్మబంధువులేలు వేంగిని కూడ తన ప్రాభవములోనికి దెచ్చుకొనగల్గెను. దక్షిణాపథచరిత్రపై చెరిగిపోని వ్యక్తిత్వముద్రవేసిన రాజన్యలో సోమేశ్వరడొకడు. సోమేశ్వరుని అనుయాయులైన సామంతులతోగూడ ఉదాహరణ ప్రాయమైన యాతని ఆత్మవిశ్వాసము పరాక్రమసాహసములు ప్రతి ఫలించినవి. అతని సామంతుడైన డడిగదేవుడు కొప్పుము యుద్ధము నందు చోళరాజు రాజేంద్రుడధివసించిన యేనుగుపైనెక్కి అతని తల నరికి శ్రీశూలముపై గ్రుచ్చి యెత్తిపట్టెను. కాంచీనగర కమాటభేదన మున కాకతీయదండనాథుడు బమ్మసేనాని సాహసకార్యముగ్గడింప దగినది. ప్రోలరాజు, తన యేలికయైన ఆహవమల్లుని అడుగుజాడలలో నడచి, ఆత్మవిశ్వాసముతో నూతనసామ్రాజ్యప్రళిప్తాపకుడు కాగల్గెను.

“అనుమకొండ” కేంద్రముగ బలవంతమైన మిత్రరాజ్యముండుట పశ్చిమచాళుక్యరాజ్యమునకు మిక్కిలి అవసరము. వేంగిరాజ్యమునకు పశ్చిమచాళుక్యరాజ్యమునకు మధ్య “అనుమకొండ” గడిదేశము కాగలదు. తరతరములనుండి వేంగిభువులకు చోళులకు బంధుత్వ బంధములు కలవు. అందుచే శత్రువులైన చోళులకు ఆత్మబంధువులైన వేంగిరాజులకు ప్రక్కలో బల్లెముగ నుండునని రాజనీతితో సోమేశ్వరుడు కాకతిప్రోలరాజునకు అనుమకొండ వీరభృత్యముగ ప్రసాదించి ప్రోత్సహించెను. కాని - చివరకు అనుమకొండ కాకతీయులు, అటు వేంగిరాజ్యమును, ఇటు పశ్చిమచాళుక్యులరాజ్యమును కూడ కబళించి ఒకనాడు కళింగమునుండి కంచివరకు తమ సామ్రాజ్యమును విస్తరింప కల్గిరి. రాజరాజనరేంద్రుని అనంతరము వేంగిరాజ్యము చోళరాజ్యము పశ్చిమచాళుక్యరాజ్యముకూడ కల్లోల పరిస్థితులకు ఆలవాల మయ్యెను. వేంగి సింహాసనమును శక్తివర్ధు అతని తండ్రి విజయా

దిత్తుడు ఆ క్రమించిరి. చోళరాజ్యమున విష్ణువాత్మక పరిస్థితులకు ఆకరమైనది. పశ్చిమచాళుక్యరాజ్యమున రెండవసోమేశ్వరుడు ఆరవ విక్రమాదిత్యుడు సోదరులు అధికారమునకై పెనగులాడిరి. ఈ పరిస్థితులలో కాకతీయులు తమ బలమును పెంపొందించుకొని స్వాతంత్ర్య సామ్రాజ్యనిర్మాణమునకు సుస్థిరమైన పునాదులను పాదు కొల్పగల్గిరి.

రెండవ బేతరాజు

త్రిభువనమల్ల బిరువాంకితుడగు రెండవబేతరాజు మొదటి ప్రోలరాజుపుత్తుడు. “త్రిభువనమల్ల”బిరుదు పశ్చిమచాళుక్యసంబంధమును సూచించుచున్నది. ఇతని సేనాపతి వైజదండనాథుడు. రెండవ బేతరాజు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తులకు సామంతుడుగ రాజ్యమేలెను. ఇతడు మహామండలేశ్వరుడు. ఇతడు చాళుక్యచక్రవర్తిచే నబ్బి మండలమును వీరభృత్యముగా బడసెను. (8)

ఇతడు పరమమహేశ్వరుడని, తండ్రిప్రోలరాజునకై వరుణప్రతిష్ఠ నల్పినట్లు ఖాజీపేటశాసనమున కలదు. అందుచే ఇతడు శైవుడనియే చెప్పవలసియున్నది.

రెండవ ప్రోలరాజు (1115 - 1158)

రెండవప్రోలరాజు త్రిభువనమల్ల బిరువాంకితుడైన రెండవ బేతరాజు పుత్తుడు. ఇతని చక్రవర్తి హృద్యముగా నభివర్ణించు అనుమ

- (8) కాకతిబేతనరేంద్రునం జగం పొగలె చళుక్య చక్రిభరణం
నతికానిసితత్రుసాదితం బగెగోళ నబ్బిసాయి రమనైలిసి -
అనుమకొండశాసనము -

Ep - Ind - IX p 258

కాకతీయ సంచికలో శ్రీ మారేమండ రామరావుగారిచే ఉదాహృతము.

కొండశాసనము రుద్రేశ్వరాలయమునందు చెక్కబడియున్నది. ఇతడు సింహాసనమధిష్ఠించునాటికే అంతవరకు చక్రవర్తులగు పశ్చిమ చాళుక్యరాజ్యము క్షీణదశకువచ్చినది. కార్యఖడ్గనిపుణుడుగా దక్షిణాపథ చరిత్రపై అనుయాయులగు సామంతులపై తన వ్యక్తిత్వముద్ర వేయకలిగిన సోమేశ్వరుని అనంతరము సింహాసనమునకై అతని పుత్రులలో కలహము నుభవించినది. అతని అగ్రనుతుడు రెండవ సోమేశ్వరునోడించి ఆరవ విక్రమాదిత్యుడు రాజ్యమునకు వచ్చెను. ఆరవ విక్రమాదిత్యుడు చోళరాజు కన్యకను వివాహమాడుటచే తాత్కాలికముగ దక్షిణాపథ రాజకీయరంగమున అంతవరకుగల పరిస్థితులు వ్యత్యస్తమైనవి. అయినను విక్రమాదిత్యుడు తండ్రివలెనే “కార్యఖడ్గనిపుణ”తతో రాజ్యమేలెను. కాని అతని తరువాత అతని పుత్రుడు, అతని పౌత్రుడు తైలపుడు. సమర్థులుకారు. మహబూబ్ నగర్ జిల్లాలో కోడూరు రాజధానిగ కుమారతైలపుడు రాజప్రతినిధిగా నుండెను. నెక్కొండలో క్రీ. శ. 1122 లో అతని శాసనము గలదు.

రెండవప్రోలరాజు కాలమున క్షీణదశకువచ్చిన పశ్చిమచాళుక్య రాజ్యమును సరకుగొనక సామంతులు స్వతంత్రులు కాజొచ్చిరి. కుమారతైలపుని యుద్ధములో జయించియు, “భక్త్యనురాగములచే” రెండవప్రోలరాజు విడిచిపుచ్చినట్లు అనుమకొండశాసనమున కలదు. ఇట్లు చేతచిక్కిన తైలపుని విడిచిపుచ్చుటకు కేవలము భక్త్యనురాగములే కారణములు కాకపోవచ్చును. ఇందు రాజనీతికూడ అజగియున్నది. ఒక దుర్బలచక్రవర్తి కేంద్రమున నుండుటయే ప్రోలరాజు స్వాతంత్ర్య రాజ్యస్థాపనకు మేలు. కానిచో- బలవంతులైన ఇతర సామంతులనెదుర్కొనవలసివచ్చును. చివరకు సామంతుడైన కాలచురి ప్రభువు బిజ్జలు డాతని పదభ్రష్టునిచేసి క్రీ. శ. 1158 లో సింహాసనమునాక్రమించెను. రెండవప్రోలరాజు బిజ్జలునకు సాయముచేసి -

బిజ్జలుని మంత్రి పీఠశైవమత ప్రవక్తయైన బసవేశ్వరుని ప్రభావము నకులోనై అనుమకొండలో న్యయంభూదేవాలయమును నిర్మించెను.

కాకతీయసామ్రాజ్యమునకు పునాదులు వేసినవాడు రెండవ ప్రోలరాజు. ఇతనికి పూర్వపురాజులు సామంతులు - మహామండలేశ్వరులు - ఇతడుకూడ తొలుదొల్త చాళుక్యులకుసామంతుడైయుండి మూడవ తైలపుని కాలమున స్వాతంత్ర్యమును ప్రకటించెను.

రెండవప్రోలరాజు సింహాసనమధిష్ఠించినప్పటి నుండి అనుమకొండపరిసర ప్రభువులను జయించి తనరాజ్యమును విస్తరింపసాగెను. తైలపుడు యువరాజుగనున్నపుడు అతనినిర్జిించెను. తరువాత ఇతడు గోవిందుని జయించెను. ఈగోవిందుడు చాళుక్యవిక్రమాదిత్యుని కాలమున దక్షిణరామమున శాసనములువేయించెను. ఈతడు కొండపల్లిదుర్గపాలకుడని ప్రోలరాజు ఘనవిజయములలో నొకటి - మంత్రకూటాధిపతి గుండరాజును జయించుట. గుండరాజునకు శిరోముండన మొనరించి, అతని వక్షస్థలమున వరాహలాంధన ముద్రవేసిప్రోలరాజు తని విడిచిపుచ్చెను. కాకతిప్రోలుని దండనాధుడు కామచమూప తిమంథన్యగుండరాజును జంపినట్లు శాసనముకలదు. (9) ఇది ప్రోలరాజు విడిచిపెట్టిన తరువాతిగాథ కావచ్చును.

ప్రోలరాజు జయించినవారిలో జగద్దేవుడు మరియుకడు. జగద్దేవునకు తోడిపడినవారలు దొమ్మెరాజు, మేడరాజు అనువారలు. జగద్దేవుని శాసనము వేములవాడలో క్రీ. శ. 1109 నాటిది గలదు. ప్రోలరాజు జగద్దేవుని నిర్జింపగ మిగిలిన దొమ్మెరాజు మేడరాజులను ప్రోలరాజు పుత్రుడగు రుద్రదేవుడు జయించెను.

(9) యుద్ధయేన మహాబలేన నిహతోమంథన్యగుండాధిపః

Hyd Arch - Series No, 3

కాకతీయ సంచిక,

చివరకు ప్రోలరాజు కాలచురిబిజ్జలునికి తోడ్పడుట తైలపుడు రాజ్యభ్రష్టుడగుట సంభవించినది. ప్రోలుడి మొదటి స్వతంత్ర కాకతీయరాజు. ఇతడు క్రీ. శ. 11వ శతాబ్దమున స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించిన వెనువెంటనే వెలనాటిపై దండెత్తెను. ఆ యుద్ధమున వెలనాటిచోడుడు (అప్పడు యువరాజు; తరువాత రెండవచోడరాజు.) కాకతిప్రోలుని సంహరించినట్లు ఊహింపనగును. రెండవచోడరాజును “కాకతిప్రోలనిర్దహన”-బిరుదాంకితునిగ దక్షారామమునందలి శాసనము పేర్కొనుచున్నది. (10)

రెండవప్రోలరాజుసేనానియైనబేతన (వైజదండనాథుని పుత్రుడు) “మహావిష్వాంసుడు, ధర్మశీలుడునగు నీ మంత్రిభార్య మైలమ కడలా లయవనతిని నిర్మించి”నట్లు పద్మాక్షిఆలయమున శాసనముకలదు. ఆ ఆలయమునందే బండపై 13 వ శతాబ్దంకరుడగు పార్శ్వనాథుని దిగంబర విగ్రహముగలదు. ప్రక్కనే ధ్యానముద్రలోనున్న జినదేవుని విగ్రహముప్రక్క బేతనదంపతుల విగ్రహములు గలవు. పద్మాక్షి ఆలయము తొలుదొల్ల జైనాలయమే. తరువాత అదియెట్లు పద్మాక్షి దేవాలయముగమారినదో తెలియరాకున్నది. రెండవప్రోలరాజు “జగత్కేసరి” యను తటాకమును నిర్మించినట్లు శాసనాంతరములనుండి తెలియనగును.

అనుమకొండలోని స్వయంభూదేవాలయము రెండవప్రోలరాజు నాటి కట్టడములలో పేర్కొనదగినది. ఒకనాడు ఒకబండి అనుమకొండ ప్రవేశించునపుడు ఒక శిలకు తగిలెననియు ఆ శిల భిన్నముకాగా అందుండి దివ్యతేజోమయమగు శివలింగ ముద్భవించెననియు ఆ బండి ఇరుసు బంగారముగ మారెననియు నొక కథ కలదు. ఆశివలింగము స్వయంభూదేవుడని నుతికెక్కెను. కథలకు కాళ్ళుండవుగాని - అందు నత్యమేలేదని త్రోసివేయనక్కరలేదు - బసవేశ్వరుని ప్రభావమునకు

లోనయిన పిమ్మట - ప్రోలరాజు క్రొత్తగా నిర్మించిన ఆలయమే న్యయంభూదేవాలయమని ఊహింపవచ్చును.

రెండవ ప్రోలరాజు మొదట జైనుడనియు తరువాత శైవుడయ్యెననియు కొందరు చరిత్రకారులు ఊహించుచున్నారు. “రెండవ ప్రోలరాజు మొదట జైనుడుగనుండినను బిమ్మట శైవమతము నవలంబించెను.” అని శ్రీమారేమండ రామరావుగారు వ్రాసిరి. (11)

కాని రెండవ ప్రోలరాజు తండ్రియైన రెండవ బేతరాజు పరమ మాహేశ్వరుడు - అతడు వరుణ ప్రతిష్ఠనల్పెను - బేతేశ్వరాలయము నకు దానమునల్పెను. కాకతీయప్రభువులు ప్రోలరాజునకు పూర్వము నుండియు శైవులు - రెండవప్రోలరాజు కాలమున “కడలాలయవనతి” జైనాలయము నిర్మించినది సేనాపతియైన బేతన భార్య మైలమ - రెండవప్రోలరాజు స్వయముగ జైనమతస్థుడనుటకు ఆధారములు కానరావు. రెండవప్రోలరాజునకు పూర్వమునుండియు కాకతీయులు శైవులే. రెండవప్రోలరాజు బసవేశ్వరునకు నమకాలీనుడు - బిజ్జలునకు మిత్రుడగుటచే అతని కాలమున కాకతీయ రాజ్యమున వీరశైవము ప్రవేశించినదని యెంచవచ్చును. కాలచురి ప్రభులకు దీక్షాగురువులైనవారే కాకతీయులకును రాజగురువులగుట గమనింపవలసిన విషయము. (12)

(11) కాకతీయ సంచిక.

(12) మల్కాపురకాసనమున గణపతిదేవచక్రవర్తి దీక్షాగురువు విశ్వేశ్వరదేశికుడు, ధర్మశివుడు - ధర్మశంభువు మున్నగు వారి వంశమున-కళచురి రాజగురువుల వంగడము జన్మించినట్లు కలదు.

రుద్రదేవమహారాజు

మొదటి ప్రతాపరుద్రుడుగ చరిత్రలో ప్రసిద్ధికెక్కిన రుద్రదేవ మహారాజు రెండవప్రోలరాజు పుత్రుడు. ఇతని తమ్ముడు మహాదేవ రాజు.

రుద్రదేవుడు సింహాసనమధిష్ఠించునాటికే దక్షిణాపథ మంతయు కల్లోలపరిస్థితులకు లోనైనది. పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్య మంతరించినది. సామంతులైన యాదవులు, కలచురులు - హొయ సలులు స్వతంత్రులై అన్యోన్యము పెనగులాడుచుండిరి. ఆ అదనులో రుద్రదేవుడుగూడ కాకతీయసామ్రాజ్యమును విస్తరింపజేసెను.

రుద్రదేవుడు దొమ్మెరాజు, మేడరాజు, మైలగిరిదేవుడు - భీముడు - చోడోదయుడు మున్నగు రాజుల జయించినట్లు అనుమ కొండ శాసనమున తెలియుచున్నది. అది క్రీ. శ. 1162 నాటిది. అప్ప టికే తైలపుడు రుద్రదేవునివలని భయముచే రక్తగ్రహణి పట్టుకొని మరణించెనట. దొమ్మెరాజు రెండవప్రోలరాజు జయించిన జగద్దేవునకు మిత్రుడు. ఈతడు ధర్మపురినుండి భద్రాచలమువరకుగల ప్రాంతమున కధిపతి. మైలగిరిదేవుడు అనుమకొండ ప్రాంతమునగల “పొలవాసా” (పొలవాస)దేశమునకధిపతి. వర్ధమానపురము రాజధానిగ పరిపాలించిన చోళవంశీయుడు భీముడు (క్రీ. శ. 1118 లో) పరిపాలించినట్లుగలదు. అతనినే రుద్రుడు జయించియుండును.

క్రీ. శ. 1162 నాటి జటిచర్ల శాసనమున కరికాలవంశజుడగు మహామండలేశ్వరకందూరి ఉదయనచోడమహారాజు ప్రశంసగలదు. కాకతిరుద్రుడతని, జయించి- అతని పుత్రిక పద్మావతిని వివాహము చేసికొనెను.

రుద్రదేవమహారాజుసాధించిన పై విజయములన్నియు అనుమ కొండ పరిసరప్రాంతములకు సంబంధించినవే, తండ్రియైన ప్రోలరాజు

వెలనాటిచోడులతో సల్పిన యుద్ధమునందు నిహతుడై యుండెను. అందుచే రుద్రదేవమహారాజు అవశ్యముసాధింపవలసినది వెలనాటి చోడులపై విజయము. వెలనాటిచోడులు గుంటూరుమండలమునుండి దక్షారామమువరకు గల సముద్రతీరమునకుపాలకులైరి. రుద్రదేవుడు పలుమారులు వెలనాటిపై దండెత్తెనని యూహింపవచ్చును. క్రీ. శ. 1158, 1168, 1186 సంవత్సరములలో దక్షారామమున రుద్రదేవుని శాసనములు కన్పించుచున్నవి. త్రిపురాంతకమునకూడ రుద్రదేవుని శాసనమొకటి కలదు. అనుమకొండ శాసనమున (క్రీ. శ. 1162) స్పష్టముగ రుద్రదేవరాజురాజ్యమునకు ఎల్లలుపేర్కొనబడినవి. తూర్పున సముద్రము, పశ్చిమమున కటకము (కళ్యాణి), దక్షిణమున శ్రీశైలము, ఉత్తరమున మాల్యవంశము. రెండవచోడరాజుపిమ్మట వెలనాటి ప్రభువగు మూడవగొంకరాజు శాసనములు క్రీ. శ. 1186 తరువాత కన్పింపకుండుటచేతను అతనిపుత్రుడైన పృథ్వీశ్వరుడు గోదావరికి ఉత్తరమున పితాపురమురాజధానిగ రాజ్యమేలుటచేతను, కాకతిరుద్రుడు మూడవగొంకరాజును క్రీ. శ. 1186 ప్రాంతమున జయించి పితృరాజుమీదిర్చి యుండెననియూహింపవచ్చును. ఈవెల నాటి విజయమును సాధించుటకు అనాటి పరిస్థితులుగూడ రుద్రదేవ రాజునకుపకరించినవి. క్రీ. శ. 1176-82 సంవత్సరముల మధ్య రెండవ చోడరాజు- అవసానకాలమున లేదా మూడవగొంకరాజు రాజ్యారంభకాలమున పలనాటి యుద్ధము జరిగియుండును. ఆయుద్ధము నకు పిమ్మట వెలనాటి ప్రభువుల అధికారము సైనికబలము మిక్కిలి క్షీణించినది. రుద్రదేవుడు పితృవధకు ప్రతీకారము నల్పుట మాత్రమే కాక కాకతీయసామ్రాజ్యమును కృష్ణానది నుండి గోదావరి వరకు శ్రీశైలమునుండి దక్షారామమువరకు విస్తరింపగలిగెను.

రుద్రదేవుడే ఓరుగల్లుపట్టణమును నిర్మించినట్లు శివయోగ

సారమునుబట్టి తెలియుచున్నది. ఇందులూరి రెడ్లు పెదమల్లన పినమల్లన అచ్చట మంత్రులుగనుండిరి. (13)

రుద్రదేవునికాలమునుండియు రేచెర్ల వంశీయులగు రెడ్లు కాకతి సామ్రాజ్య విస్తరణకు మిక్కిలి తోడ్పడి ప్రఖ్యాతివహించిరి. మొదటి ప్రోలరాజుకాలమున కాంచీపురకవాట భేదనమొనర్చిన బమ్మసేనాని ఈ వంశకర్త, తరువాత కాటరెడ్డి - అతని పుత్రుడైన కామసేనాని రెండవ ప్రోలరాజునకు కుడిభుజమై యొప్పెను. అతని పుత్రులు - బేతిరెడ్డి, కాటరెడ్డి, నామిరెడ్డి సుప్రసిద్ధులైరి. బేతిరెడ్డి రుద్రదేవునకు నమకాలీనుడై అతనితోపాటు అనేకయుద్ధములలో పాల్గొని యుండును. యాదవులదండయాత్రలో (క్రీ. శ. 1195 లో) ప్రభువునకై ప్రాణము లర్పించెనని యూహింపవచ్చును - ఇతని తమ్ముడు కాటమరెడ్డి కొడుకగు రుద్రసేనాని కాకతీయసామ్రాజ్యమునకు చేసినసేవ అపారమైనది. కాకతి గణపతిదేవచక్రవర్తి బందీకృతుడై యున్నపుడు - రాజ్యమును రక్షించి అతనికి పైతృకరాజ్యమును భద్రముగా అప్పగించిన యోధాగ్రేసరుడు రుద్రారెడ్డి.

దక్షారామశాసనములలో నొకచో రుద్రదేవునకు విద్యాభూషణుడు బిరుదము గన్పించుచున్నది. ఇతడు సంస్కృతమున రచించిన నీతిసారమును గ్రంథము నాధారముగగొని “నీతిశాస్త్రముక్తావళి” ని తెలుగున బదైన రచించెను.

రుద్రదేవుని కాలమున చారిత్రకముగ పేర్కొనదగినవి.

1. వీరశైవమత విజృంభణము
2. పలనాటి వీరయుద్ధము.

రెండవప్రోలరాజు కాలముననే పశ్చిమచాళుక్య సామ్రాజ్యము విచ్ఛిన్నము కాజొచ్చెను. అప్పటికే ఉత్తరాపథమంతయు తురుష్కా

క్రాంతమైనది. దక్షిణాపథమందలి చాళుక్యసామ్రాజ్యము భిన్న భిన్నమై, సామంతులైన యాదవులు, హొయసాలులు - కాలచురులు కాకతీయులు అధికారమునకై ప్రాకులాడసాగిరి. ఉత్తరాపథమునందలి తురుష్కసేనాసమూహములను తాత్కాలికముగ వింధ్యపర్వతము లడ్డగింపగలిగినను ప్రతికూల మతభావరూపరూపామారుతములు పర్వత నదీనదములను దాటి ప్రసరింపసాగినవి.

రామానుజాచార్యులు గజసిమహమ్మదు సోమనాథదేవాలయ దండయాత్ర నాటికి ఇంచుమించు ఇరువదియైదేండ్ల యువకుడే. అప్పటికే ఇరురదియొక్క మారులు ముస్లిము దండయాత్రలుసాగినవి. రామానుజాచార్యులు స్థాపించిన వైష్ణవమతము ననాతన వైదికమతమే అయినను అందలిముఖ్యసిద్ధాంతములపై కాలప్రభావముద్ర ప్రస్ఫుటము. (14) ఇస్లాముమతమునందు ఏకేశ్వరోపాసనముఖ్యము. ముక్తికి భక్తిచాలును. కులమతవిచక్షణలేదు! ననాతన వైదికము నందును ఏకేశ్వరభావమేకలదు. అయినను ఆచరణమున బహుదేవతోపాసన ప్రబలినది. ముక్తిదుర్లభము. శ్లేష్మముతో పడిన ఈగవలె జీవుడు బహుజన్మపరంపరలో చిక్కుకొని మ్రగ్గవలసినదే. అప్పట్ను రామానుజాచార్యులు విష్ణువేపరదైవమని ఏకేశ్వరోపాసన ప్రబోధించెను. ముక్తికి భక్తిచాలును. యజ్ఞయాగాదులు అనవసరము. కులమత విచక్షణగూడ పాటింపక - చండాలుడైనను భక్తితో ముక్తి సాధింప కలడని చాటినవాడు రామానుజాచార్యులు. వైష్ణవగురుపరంపరలోని ఆచార్యులు బహుళముగా అధమవర్ణులే. వైష్ణవమతము దక్షిణాపథ మున వేరుద్రొక్కుకొని ఉత్తరాపథమువైపు సాగినది - ఆంధ్రభూమి

(14) గాంధీమహాత్ముని అహింసావాదమును ననాతనమైన ఉపనిషదుక్తియే - 1897 (సాయుధ విప్లవము) సిపాయిల తిరుగుబాటు విఫలమైనపుడు - ఇక అహింసావాదమే అవశ్యశరణ్యము.

దక్షిణమునుండి ఉత్తరమునకు - ఉత్తరమునుండి దక్షిణమునకు పోవు ఉద్యమములకు - విశ్రాంతిస్థలము. కూడలిసంగమక్షేత్రము. వైష్ణవమును చేపట్టినవారిలో పలనాటి బ్రహ్మనాయడు పేర్కొనదగినవాడు - బ్రహ్మనాయడు అజాతశత్రువు, ధీరోదాత్తుడు అనిప్రసిద్ధి కెక్కినవాడు. అతడు కన్నమదానను చండాల యువకుని తన ధర్మ పుత్రునిగా స్వీకరించెను - ముస్లిములందు కల కంచము పొత్తు నుప్రసిద్ధము. యుద్ధసమయములందుగూడ పంక్తిభోజనమునకు వెనుదీయు అనేకత్వము భారతీయుల హృదయములలో గూడుకట్టు కొన్నది. బ్రహ్మనాయడు అందరకును “చాపకూడు” అనుపేరిట ఏకపంక్తి భోజనము అమర్చి నేటి సంఘసంస్కరణలకుగూడ ఆదర్శ పురుషుడైనాడు. మాచెర్ల చెన్నకేశవాలయమున ఆనాడు కూడ చండాలరకు ప్రవేశముగలదు - అయిన వైష్ణవముపూర్తిగ వర్ణవ్యవస్థను నిరసింపలేదు. సాత్వికమూర్తి స్థితికారకుడగు విష్ణువును పరదైవముగ పేర్కొనినది. ఉప్పెనవలె - కత్తిరుళిపించుకొనుచు ప్రళయమువలె వచ్చి పడు - ప్రతికూల మతభావముల నెదుర్కొనుటకు - తగిన శక్తి, వీరత్వముగల వేరొకమతము ఆనాడు అత్యవసరమైనది. అట్టిమతమును స్థాపించినవాడు బసవేశ్వరుడు.

బసవేశ్వరుని వీరశైవము సాంఘిక రాజకీయ సారస్వత విప్లవముల ఘటించి - దక్షిణాపథమును భూకంపమువలె ఉఱ్ఱూత లూగించినది.

బసవేశ్వరుడు కాళమరిప్రభువు బిజ్జలుని మఱి, మంత్రి. బిజ్జలుడు పశ్చిమచాళుక్యచక్రవర్తి మూడవతైలపుని పారద్రోలి సింహాసనమాక్రమించెను. కాని చివరకు బసవేశ్వరుడు ఆదర్శప్రేరితుడు. ముక్తికి భక్తియే ఏకైకమార్గమని ప్రబోధించెను. రామానుజాచార్యుల వారు బోధించిన సాత్వికభక్తి మార్గమునకు బసవేశ్వరుడు ప్రతిపాదించిన వీరభక్తిని కొంతభేదమున్నది. శివుడే పరమదైవము. శివుడు

నంహారప్రియుడు. శివునకు ఆత్మార్పణసల్పుటయే జీవుని వీక్షక పవిత్రకర్తవ్యము. అవయవములను తుదకు కంఠమునుగూడ భేదించి శివునకు సమర్పించిన వీరుడే నిజమగుభక్తుడు. శివభక్తికి దేహచ్ఛేదన నయనోత్పాటనాచి సాహసకార్యములు వీరశైవమున ప్రాముఖ్యము వహించినవి. వీరశైవమునకు చిహ్నము లింగధారణము. మత ప్రచారకులు జంగములు సాక్షాత్తుశివస్వరూపులు. వారిలో దోషము లేన్నరాదు. మిండజంగములు - బసివిరాండ్రు - సలుపు స్వైరవృత్తి గార్హ్యముగాదు. భక్తి సకలపాపములను హరింపకలదు. వీరశైవులలో కులమతవిచక్షణలేదు - పరదేవతాస్మరణము - అన్యమతసంపర్కము గర్హ్యములు. అందుచే స్వమతస్థాపనతోపాటు పరమతఖండనము - పరమతాసహిష్ణుత, వీరికి అపరిహార్యధర్మములైనవి. ఇంతటి వీరత్వమును ప్రబోధించిన యీ మతము అనుయాయులందరకు మూసాహారము నిషేధించినది. లింగాయతులు శాకాహారులు. అచిరకాలముననే బసవేశ్వరుడు నందీశ్వరుని అపరావతారముగ పూజింపబడ సాగెను. వీరశైవము ప్రజలను ఆవేశపూరితులుగను, స్వార్థత్కాగ పరాయణులుగను, అతిలోకత్కాగసాహస సంసిద్ధులుగను తీర్చిదిద్దినది. కాని ప్రవక్తలందరివలెనే బసవేశ్వరునకును స్వస్థలమున పూజ్యత లోపించినది. బసవేశ్వరుడు తానునమ్మిన ఆదర్శములకోసము- ఆత్మ బలిదానము సల్పెను. అతడు ప్రవాసియై చివరకు కూడలిసంగమము వద్ద లింగైక్యమునుపొందెను.

బసవేశ్వరుని ఆత్మార్పణము వీరశైవమత విజృంభణకు దోహదము కల్పించినది. బ్రదికియున్న బసవేశ్వరునికంటె మృతజీవിയైన బసవేశ్వరుడే సహస్రగుణాధిక బలవంతుడై అనుయాయులకు భవ్యమతావేశము రేకెత్తింపగల్గెను. మతప్రచారమునకు కత్తిని చేతపట్టుట ధర్మమే. అచిరకాలమున శంభోశంకర హరహరమహాదేవ్ నినాద

ములు అశ్వరభాశరభాహోషలు దశదిశల ప్రతిధ్వనించినవి. నందీశ్వర విగ్రహములు వాడవాడల వెలసినవి. వీరశైవమునకుగూడ అంధ్ర దేశమే విశ్రాంతిస్థలమైనది. ప్రోలరాజు స్వయంభూదేవాలయము, రుద్రదేవరాజు సహస్రంభదేవాలయము కట్టించి వీరశైవమును అంధ్ర దేశమునకు ఆహ్వానించిరి. కాలమరి రాజదీక్షాగురువులు కాకతీయ రాజులకు దీక్షాగురువులైరి.

బసవేశ్వరునకు సమకాలికుడైన మల్లిఖార్జునపండితారాధ్యుడు శివతత్త్వసారమును రచించెను. ఇతడు బ్రాహ్మణుడైనను “భక్తి” మార్గమును శిరసావహించి శివపారమ్యమును బోధించెను. శివలెంక మంకెన, శ్రీపతిపండితుడు - శైవమతపండితత్రయము. బసవేశ్వరు నకు ముందే శివపారమ్యమును బోధించినవారు వీరశైవులు. బ్రాహ్మణ మతమును ఖండించి, యజ్ఞయాగాదులను నిరసించి, బ్రాహ్మణగార్థ భములు బ్రాహ్మణగాడిదలు అనిదూషించినను - శివపారమ్యమును అంగీకరించిన భక్తిపరులగు బ్రాహ్మణులను పండితారాధ్యులుగ ప్రశం శించిరి.

“భక్తిమీదివలపు - బ్రాహ్మమ్ముతో

పొత్తు, వదలలేను - బసవలింగ”

అను పండితారాధ్యుని వాక్యముచొప్పున బ్రాహ్మణకులమును మాత్రము వదలకుండ, బసవేశ్వరుని మతమును వరించినవారు ఆరాధ్య బ్రాహ్మణులు.

రుద్రదేవుని కాలమున హనుమకొండయే వీరశైవమతమునకు ప్రధానకేంద్రమైనది. వీరశైవమతప్రచారమునకు తనజీవితము నంకితముచేసి బసవపురాణము, పండితారాధ్యవరిత్ర మున్నగు గ్రంథములనురచించిన - పొల్కురికి వీరిమన రుద్రదేవుని కాలము నాటివాడే !

శివకవులు కర్ణాటాంధ్రముల ననేక గ్రంథముల రచించిరి. శివకవులు తెలుగు వాఙ్మయమునకు చేసినసేవ, జానుతెనుగు ద్విపద కవితకు వారు కల్పించిన ప్రాధాన్యము. “ఆరూఢ గద్య పద్యసంస్కృతా భూయిష్ఠరచన”ను తిరస్కరించి దేశకవితలో కవిత చెప్పవలెనని “అల్పాక్షరముల ననల్పార్థరచన” ఘటింపవలెనని శివకవుల యాదర్శము - వీరి రచనలలో మహాదారమగు భావనలు, హృదయ మును ద్రవింపజేసి ఉఱ్ఱుతలూగించు ఘట్టములు. పోతనాది మహా కవులకు ఒకవడి పెట్టిన మధురభావములు అనేకములు. కాని వీరి రచనలన్నియు మతావేశపూరితమై, పరమతసహనరహితములై యుండుటచే విశ్వజనీనములు కాలేకపోయినవి. చారిత్రకముగ వీరు ఇద్దరు మహాకవులమధ్య పడినారు. అటునన్నయ - ఇటు తిక్కన. చంద్రాస్తమయమునకు, సూర్యోదయమునకు ముందు శుక్రుని యలఁతి యలఁతికాంతులు ఎంత నిసర్గ రమణీయములైనను లోకము దర్శించి ఆనందింపలేదు. వీరశైవము జన్మస్థలమైన కర్ణాటమునుండి ఆంధ్రదేశమునకు వలసవచ్చి రుద్రదేవుని నీడ, అలుపు దీర్చుకొన్నది. బసవేశ్వరుడు శిలారూపమున అనుమకొండ నహస్రస్తంభాదేవాలయ ప్రాంగణమున వెలసి సేదదీర్చుకొన సాగెను.

వీరశైవుల అసహనమునకు అహుతియైనవారు ఆ కాలమున ముఖ్యముగా జైనులు, జైనాలయములు, బౌద్ధులు ఒకనాడు యావ దాంధ్రమున తామరతంపరగ వెల్లివిరిసిన జైనము ఆంధ్రదేశమున నామరూపములులేకుండ నశించుటకు కారణము వీరశైవుల మతావేశమేనని చెప్పవచ్చును.

ఇక వీరశైవమునకు ఎదురొడ్డి నిల్చినది వైష్ణవము. యథార్థమునకు తాత్త్వికదృష్టితోచూచిన భేదములకంటె సామ్యములే ఎక్కువ. కాని ప్రజాసామాన్యమునకు సూక్ష్మదృష్టికిగాని గోచరింపని వేదాంతమునకంటె స్థూలదృష్టికి గోచరించుచు, నిలువుబొట్టు, అడ్డబొట్టు-తిరు

మణి, శ్రీచూర్ణరేఖలు విభూతి, రుద్రాక్షమాల, తులసిపేరు - శివుడు విష్ణువు - అంతయుభేదమే !

అర్థపాత్ర నూన్యమైనదని నొకడు
ఒకడు సగమునీరు ఉన్నదనెను !
వాదభేదమునను బ్రద్దలయ్యె తలలు -
విశ్వవాభిరామ వినురవేమ !

వ్యక్తులకేకాక సమాజములకును ఉన్మాదావస్థయేర్పడుట చరిత్ర వేత్తల కనారూఢవిషయముకాదు. శైవవైష్ణవుల పోరాటమే పలనాటి పీరయద్ధమున ప్రతిఫలించినది.

బ్రహ్మనాయడు వైష్ణవమతావలంబి. దొడ్డానాయని పుత్రుడు, దొడ్డానాయడు అనుగురాజుమంత్రి, బేతాళనాయనిపుత్రుడు.

అనుగురాజు పలనాటికధిపతి. గురజాల అతని రాజధాని. బ్రహ్మనాయడు అతనిమంత్రి. ఆనుగురాజు అజ్ఞానోద్భవసాహసికురాలు అయిన “నాయకురాలి” ప్రభావమునకు లోనయి సవతిసోదరులగు మలిదేవాదులను సరిగ చూడలేదు. నాయకురాలి ప్రభావమునకు లోనయిన నలగామరాజును సన్మార్గమున బెట్టుటకు సవతి సోదరులకు న్యాయము చేకూర్చుటకు బ్రహ్మనాయడు ప్రయత్నించి విఫలమయ్యెను.

నాయకురాలికి బ్రహ్మనాయనికి ప్రత్యక్షవైరమేర్పడినది. నాయకురాలు పీరశైవమునభిమానించినది. పలనాటి పీరకథ తెలుగు దేశమునజరిగిన అపరమహాభారతగాధ. మహాభారతమునందు జూదము వలెనే పలనాటి పీరకథలలో దాయాదులవైరమునకు “కోడి పందెములు” - అంకురార్పణ నల్పినది. నాయకురాలి కుతంత్రమువలన బ్రహ్మనాయని కోళ్ళు పందెమున ఓడిపోయినట్లు ప్రతీతి. ఆమె కోళ్ళకాళ్ళకు కట్టినకత్తులు విషపూరితములనియు మరికొన్ని చేర్చులు కూర్చులతో అనేక కథలు ప్రచారముననున్నవి. ఎత్తున కోడిపందె

ములలో ఓటమి బ్రహ్మనాయని పక్షమువారిదే. వారును పాండవులవలె ప్రవాసమునకు పోయిరి. వీరి ప్రవాసము ఆరేండ్లు మేడపిలో గడపిరి. శ్రీకృష్ణుని రాయబారమునకు ప్రతిగ ఇందు అలరాజు రాయబారము కలదు. అలరాజు నలగామరాజు పుత్రిక పేరమ్మభర్త. ఆయినను ఇతడు బంధుపక్షమువీడి ధర్మపక్షమును చేపట్టిన ఆదర్శప్రేమితుడు. రాయబారిగ వెళ్ళిన అలరాజు విషప్రయోగముచే మరణించెను. పేరమ్మ భర్త కళేబరము చేర్చిన చిత్తపైకెక్కి సహగమనము సల్పుట హృదయ విదారక ఘట్టము. నాయకురాలి హృదయము ద్రవింప లేదు. నలగామరాజు నాయకురాలిమాట దాటలేదు. కోటకేతరాజు నాయకురాలి పక్షముగ రాయబారమునడపెను. ఇది సంజయుని రాయబారమునకు ప్రతికృతి. చివరకు కారెమపూడిపద్ద ఇరుపక్షములు ఘోరయుద్ధము సల్పినవి. అందు నలగామునకు సాయముగా కౌకతి రుద్రసేనాని 500 మంది ఆశ్వికులనుపంపెను. అనేకరాజులు ఇరు పక్షములకు సాయముచేసిరి. ఆ అపరభారతయుద్ధమున అభిమన్యుని వలె పోరి వీరమరణము వరించిన బాలనంద్రుడు బ్రహ్మనాయని పుత్రుడు. కారెమపూడి ఆంధ్రకురుక్షేత్రమైనది. ఇరుపక్షముల వీరులు నిశ్శేషముగా మరణించిరి. చివరకు విజయము బ్రహ్మనాయని వరించినను - తనపక్షమునందలి రాజపుత్రులందరు మరణించుటచే అతడు ఆ పక్షమున బ్రదికియున్న నలగామరాజునే రాజుగవరించి తాను మంత్రిగ నిలిచెను. ఈ యుద్ధము ప్రజలలో రేకెత్తించిన యుత్సాహము వర్ణనాతీతము. ఏకశిలానగరమున పలనాటి వీరులకొక ఆలయ ముండెడిది. కవిసార్వభౌముడైన శ్రీనాథుడు కూడ పలనాటి వీర కథను చేపట్టి ద్విపదకుప్రాణముపోసెను. క్రీడాభిరామమున పలనాటి వీర ఏకశిలానగరప్రజలకు పాడి వినిపించు నన్ని వేశము హృదయంగ మముగ అభివర్ణితము.

పలనాటియుద్ధము తెలుగుదేశమున పరాక్రమమునకు - వీర ధర్మమునకు కల్పించిన ప్రతిష్ఠ నిరుపమానమైనది. తెలుగుయోధులు

జగదేకపీరులుగ తీర్చిదిద్దుటకు పలనాటివీరకథ కల్పించిన భవ్యకవితా వేశము అనిర్వచనీయము. అటు వీరశైవముకూడ భక్తిలోకూడ వీరత్వమునకు అవయవప్రదానము, చివరకు శివునకుపహారముగా శిరచ్ఛేదమునుగూడ ప్రబోధించినది. పలనాటిపీరులు వీరశైవము- రుద్రదేవమహారాజుగూడ ప్రతాపరుద్రదేవ మహారాజగుట ఆనాటి వీరయుగధర్మమే ! ప్రతాపము - వీరత్వము - ఆయుగలక్షణములైనవి.

పలనాటియుద్ధమున వీరులు పలువురు మరణించుటచే రుద్రదేవ రాజు ఆ అదనుగ్రహించి క్రీ. శ. 1186 ప్రాంతమున వెలనాటిపైదండెత్తి విజయము సాధింపగలిగెను. అంతవరకు కన్పించుచున్న మూడవ గోకరాజు శాసనములటుపిమ్మట గన్పింపకపోవుటయు, అతనిపుత్రుడు గోదావరికు త్తరమున పితాపురమును రాజధానిగ చేసికొనుటయు గమనార్హములు. రుద్రదేవుని రాజ్యము శ్రీశైల త్రిపురాంతకములవరకు వ్యాపించినది.

పలనాటియుద్ధఫలితములలో పెర్కొనదగినది పద్మనాయకుల వీరత్వమునకు లభించినప్రఖ్యాతి. ఆంధ్రదేశమంతయు పద్మనాయకుల వీరపూజతో గుఱాళించినది. పద్మనాయకుల ఉత్పత్తినిగూర్చి భిన్న వాదములు గలవు. పుక్కిటిపురాణగాథలనేకములు గలవు. వీరిని విష్ణుపాదపద్మములతో మహాపద్మనందునితో ముడివెట్టు ఉత్పేక్షలనేకములు. పద్మనాయకచరిత్ర అనుగ్రంథమునందే వీరులజన్మంబు, వీరుల జన్మంబు అరయరాదనియు ఊరిలోని వర్ష పునీరెల్ల చేరి నదియైనట్లు - వివిధకులములందలి వీరులుచేరి పద్మనాయకులైనట్లు స్పష్టముగ చెప్పబడినది. బ్రహ్మనాయనికి పద్మన్న అను అన్నగారుండెడివారని పద్మన్ననాయకులు పద్మనాయకులైనారని ఊహింపననువడుచున్నది. ఎత్తైన శౌర్యపజీవులై, అభయంకరులై ప్రాణములకు తెగించిపోరాడు పద్మనాయకులు- వెలమవీరులనుపేర - ఆనాటినుండి తెలుగుచరిత్రలో సంఘములో ప్రత్యేకస్థానము నార్జించుకోగల్గిరి. కాకతీయరుద్రుడు-

వెలనాటిని జయించి పద్మనాయకపీరుల నభిమానించి, వారికి తన సామ్రాజ్యమున ఉన్నతనైన నికపదవులనిచ్చి సత్కరించెను. ఆనాటినుండి కాకతీయసామ్రాజ్యమున తరువాత క్రమక్రమముగ తెలుగు చరిత్రలో పద్మనాయకులు ప్రత్యేకస్థానము నార్జించిరి.

వెలనాటి దండయాత్రలో విజయము సాధించిన పిమ్మట రుద్రదేవుడు ఉత్తరమునుండి యాదవుల దండయాత్ర నెదుర్కొన వలసి వచ్చెను. యాదవులు ననాతన వైదికమతానుయాయులు. కాకతీయులు వీరశైవ మతాభిమానులు యజ్ఞయాగాదుల నిరసించి, వైదికమతముపై ధ్వజమెత్తిన వీరశైవమతమునకు కాకతిరుద్రుని రాజ్యము కాజాచి యైనది.

యాదవజైత్రపాదుడు ఆంధ్రరాజును జయించి, నరమేధ మొనర్చెనని, హేమాద్రి చతుర్వర్గ చింతామణిలో వ్రతఖండమున - పేర్కొనినాడు. యజ్ఞయాగాదుల నిరసించి బసవేశ్వరుని భక్తిమార్గమును, సర్వమానవ సమానత్వమును శిరసావహించి, వీరశైవమునకు పట్టుకొమ్మయై నిలచిన రుద్రదేవుడు విప్రతిపన్న విధిచే తానే యజ్ఞ పశువు కావలసి వచ్చినది. నాలుగు సంవత్సరములనుండి యువరాజుగ నున్న అతని సోదరుడు మహాదేవుడు ఆయుధ్యమునందే వీరమరణము పొందినట్లు తోచుచున్నది. మహాదేవునిపుత్రుడు “గణపతి” - శత్రువుల చేజిక్కి బందీకృతుడయ్యెను.

గణపతిదేవ చక్రవర్తి

గణపతిదేవ చక్రవర్తి మొదటి ప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి సోదరుడు మహాదేవరాజు పుత్రుడు. మహాదేవరాజు యాదవుల దండయాత్రలో వీరస్వర్గమలంకరించెను. గణపతిదేవులచే బందీకృతుడయ్యెను.

క్రీ. శ. 1260 వరకు గణపతిదేవుడు రాజ్యము నలైను. త్రిపురాంతకశాసనము క్రీ. శ. 1260 నాటికి గణపతిదేవుని 62 వ రాజ్య సంవత్సరమును పేర్కొనుచున్నది. దీనిని బట్టి అతడు క్రీ. శ. 1198 సంవత్సరమునుండి రాజ్యమేలెనని చెప్పవలసివచ్చును. కాని క్రీ. శ. 1209 సం॥నకు ముందు అతని శాసనములు మృగ్యములు. క్రీ. శ. 1209 వ సం॥వరకు అనగా సుమారు ఒకదశాబ్ది అతడేమి చేయుచుండెనను సమస్య ఉద్భవించును.

యాదవరాజు రామచంద్రుని పైథాన్ శాసనమున పై ప్రశ్నకు సమాధానము లభించుచున్నది. “యాదవరాజును జైతుగి గణపతిపై దయకలిగి యాతనిని బంధ విముక్తుని చేసి స్వరాజ్యమునకు పంపెనని ఆశాసనమునుండి తెలియుచున్నది. పైథాన్ శాసనమునందు ఉదాహృతయైన “దయ” రాజనీతి చతురత ధరించిన మేలిమునుగు కావచ్చును. జైతుగి యుద్ధమున విజయము గాంచెను కాకతీయ సామ్రాజ్యమును కైవసమొనరించుకొనలేక పోయెను. పలనాటి వీరయుద్ధమునకు కాణాచియైన తెలుగు నేలలో కాకతీయుల వీరసామంతులు విజృంభించి యాదవులకు లొంగలేదు. తెలుగుదేశమంతయు అరాజకత్వములో మునిగినది. దేవగిరిలోనుండి ఓరుగల్లును శాసించుట అసాధ్యమని గుర్తించి జైతుగి రాజనీతి చాతుర్యముతో గణపతిదేవుని బంధ విముక్తి చేసెనని యూహింపవచ్చును.

ఏ కారణములచే యాదవభూపాలుడు జైత్రపాలుడు కాకతి రాకుమారుడు గణపతిని కారాగారమునుండి విడిచిపెట్టెనో సుస్పష్టముగ తెలియరాదు. కేవలమాతని ‘దయార్ద్రహృదయము’ మాత్రమే యేకైకకారణము కాజాలదు. పశ్చిమచాళుక్యసామ్రాజ్యమస్తమించినప్పటినుండి దక్షిణాపథమున సార్వభౌమపదవికై యాదవ, కాకతీయ, హొయసాలులు పెనగులాడుచుండిరి. రెండవ (వీర)బల్లాలుడు విజృంభించి అప్పటికే యాదవులనుండి ఉత్తరకర్ణాటకమును కైవస

మొనరించుకొని యుండెను. గణపతి తన కారాగారముననున్నను కాకతిరాజ్యము మాత్రము జైత్రపాలుని వశముకాలేదు. అందుచేత బల్లాలుని విజృంభణము నరికట్టుటకు మధ్యకాకతిరాజ్యము అడ్డుగ నుండుటమేలని యెంచి యాదవభూపాలుడు కాకతిరాకుమారుని రాజ నీతి చతురతతో బంధవిముక్తునిగావించెనని యెంచవచ్చును.

గణపతిదేవుడు బంధవిముక్తుడై ఓరుగల్లుచేరగనే రాజ్యమంతయు అల్లకల్లోలములతో నిండియుండుట సహజమే. 10 సం.ల పాటు అరాజ కత్వము ప్రబలియున్నది. సామంతులు పలువురు స్వతంత్రులై అన్యోన్యకలహములకు పాల్పడుచుండిరి. గణపతిదేవుని వ్యక్తిత్వము ఎన్నతగినది. అతడు తన్ను బందీకృతుని చేసిన శత్రురాజు జైతుగి మనస్సు నలరింపజేసి బంధవిముక్తిని సాధించుటయే మొట్టమొదట ఉపాయశాలియైన అతని వ్యక్తిత్వమునకు విశిష్టత నాపాదించు తొలి సన్నివేశము. స్వరాష్ట్రమునకు తిరిగివచ్చి అతడు పీఠసామంతు లందరను రాజనీతిచాతుర్యముతో తనగొడుగు నీడక్రిందికి తేగలిగెను.

గణపతిదేవునకు ఈ ఘనకార్యనిర్వహణమునతోడుపడినవారలలో పేర్కొనదగినవాడు రేచర్ల రుద్రసేనాని. ఈతడు నాగతిభూపాలుడు మున్నగు విరోధులనోడించి కాకతీయసామ్రాజ్యమును “అకాలప్రళయ జలధిమగ్నము” కాకుండా సంరక్షించి గణపతిదేవునకు కుడిభుజమై యొప్పెను. (1)

కాకతీయసామ్రాజ్యము - ఒక మహోద్యమము. మహాదేవుడు శివదీక్షాపరుడై రాజ్యమును, తర్పణప్రాయముగ నెంచినట్లు అతని శాసనకథనము. అతడు రణనిహతుడైనప్పటికి రేచర్ల రుద్రసేనాని కాకతిరాజ్యమస్తమింపకుండ కాపాడిన స్వామిభక్తినిరతుడు. స్వామి ద్రోహియైన ఒకసామంతుని శిరస్సుఖండించి రుద్రసేనాని పతాక

(1) పాలంపేట శాసనము

స్తంభమునకు కట్టి శాత్రవరాజతపికి ఉదాహరణ ప్రాయముగ ప్రదర్శించెను. నాగతి భూపాలుడు, రుద్రదేవసేనాని త్రిశూల విస్ఫులింగములను గాంచి పలాయనము సాగించెను. మూడవ కుళోత్తుంగుండు వేగిమండలమును తిరిగి చోళుల ఏలుబడిలోనికి తెచ్చుకోవలెనని దండెత్తివచ్చి చతుర్విధోపాయములతో ఓరుగల్లును ప్రవేశింపగల్గెను. రేచర్ల రుద్రదేవసేనాని విజృంభణతో పిలొత్తుంగుడు గూడ వచ్చిన దారి పట్టెను. రుద్రదేవసేనాని 'కాకతీయరాజ్య భారధారేయ' బిరుదాంకితుడై, తన పేరున గాక తన యేలికపేరునే రాజ్యమును శాసించి, బంధ విముక్తుడై యేతెంచిన గణపతిదేవునకు అప్పగించెను.

ఇట్లే బొప్పదేవసేనాని గుంటూరి నాగదేవుని తరిమి రాజ్యమును నిష్క్రమింపక మొనర్చెను. పై నాగలిదేవుడే గుంటూరు నాగదేవుడు కావచ్చును.

గణపతిదేవుడు రాజ్యపాలనమారంభించునాటికి అనగా క్రీ. శ. 1209 ప్రాంతమునాటికి కాకతీయరాజ్యమున పలువురు సామంతులు ప్రబలి ఇంచుమించు నర్వతంత్ర స్వతంత్రులై పాలించుచుండిరి. అప్పటికి 10 సం॥ల నుండి కేంద్రమున ఓరుగల్లులో ప్రభువులేడు.

గుంటూరుప్రాంతమున నాగదేవుడు పరిపాలించెను. వెలనాటి ప్రభువులకును కాకతీయులకును గల సంశక్రమాసుగతమైన వైరము ఇంకను సమసిపోలేదు. క్రీ. శ. 1196 సం॥ర ప్రాంతమున వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుడు గోదావరికుత్తరభాగమున పితాపురమున నెలకొని యుండెను. సింహాసనద్వాత్రింశికయందు పృథ్వీశ్వరుడు కృష్ణామండలి చందకోలు రాజధానిగా పరిపాలించుచున్న జినశ్మతి నుటంకించెను.

కృష్ణానదీతీరమున అమరావతి ప్రాంతమున కోటవంశీయులు ప్రబలిరి. మడపల్లెలో నతవాడి ప్రభువులును కృష్ణా గోదావరి ముఖద్వారమధ్యప్రదేశమున కేశవనాయకులు గుడిమెట్టలో చాగి

వంశీయులు కృష్ణాముఖద్వారమున దయ్యవంశీయులు విజృంభించిరి. నెల్లూరిలో తెలుగుచోడులు కాంచి వరకు విస్తరించియుండిరి. ఇది తెలుగురాజ్యములోని పరిస్థితులు. అంతేగాక దక్షిణాపథమునందు ఆధిపత్యమునకై ఉత్తరమున యాదవులు దక్షిణమున చోళులు హొయ సాలులు నిరంతర కృషి సల్పుచుండిరి. కృష్ణాగోదావరీ మధ్యప్రదేశమున కొలను ప్రభువులు కొల్లేటి సీమ - (సారసపురి) నేలుచుండిరి. ఏలువదొరలు నెల్లూరు గుంటూరు కర్నూలు మండలముల ముయ్యెల గుట్టయని చెప్పదగిన ప్రాంత విలుమ నెల్లూరు చోళుల సామంతులై పరిపాలించు చుండిరి.

గోదావరి కుత్తరమున, దక్షిణ కళింగమును గాంగులు పరిపాలించుచుండిరి. గణపతిదేవుడు సింహాసనమును నధిష్టించునాటికి, ఎల్లెడల ప్రతికూలపరిస్థితులే అయినను గణపతిదేవుడు సుమారు ఓరి సంగము దక్షతతో రాజనీతి దురంధరుడై కాకతీయ సామ్రాజ్యమును కళింగమునుండి కంచివరకు విస్తరింపజేసి - పరిపాలించిన కార్యఖడ్గ నిపుణుడు.

వె ల నా టి ద ం డ యా త్ర

రెండవ ప్రోలరాజు మొదటి రుద్రదేవుడు కాకతీయ సామ్రాజ్యమును నమ్మద్రతీరమునకు విస్తరింప ప్రయత్నించి విఫలమైరి. వెలనాటిచోడులు కృష్ణాముఖద్వారమునుండి గోదావరి ముఖద్వారము వరకు తమ రాజ్యమును విస్తరింపగల్గిరి. రుద్రదేవుడు చోళరాజ్యముపై దండెత్తి, యుద్ధమున మరణించుట స్మరణీయము. క్రీ. శ. 1181 సంవత్సరమున రెండవ చోడదేవుడు మరణించువరకు - వెలనాటి రాజ్యము ఉచ్చదశయందున్నను, తరువాత సామంతులు స్వతంత్రులైరి. అతని మనుమడు పృథ్వీశ్వరుడు - సామంతులనందరను తన గొడుగు నీడలో నిలుప జాలకపోయెను. ఈ అవకాశమును గణపతి వినియోగించుకొని, వెలనాటిపై దండెత్తెను.

క్రీ. శ 1201 సంవత్సరమున గణపతి, సామంతులైన కోట, నాతవాడి మల్కాల ప్రభువుల సేనలతోపాటు బెజవాడను ముట్టడించెను. ఇంద్రకీలాద్రిపాదమున కనకదుర్గమండపమున బెజవాడలో నాతవాడి ప్రభువు పక్కడిమల్లరుడ్రుని శాసనము క్రీ. శ. 1201 నాటిది గలదు. బెజవాడను వశపరచుకొని కాకతిసేనలు దివి వైపునకు తరలినవి. దివిపాలకులు అయ్యవంశజులు కాకతీయులకు నులుపుగా లొంగి పోలేదు. ఘోరయద్ధము జరిగినది. క్రీ. శ. 1203 నాటి కొండిపర్తి శాసనము మల్కాలప్రభువు చెండదేవుని “ద్వీపలంఠాక” “దివి చూఱకార” బిరుదులతో ప్రస్తుతించినది. దీనినిబట్టి కాకతిసేనలకు విజయము సిద్ధించినదని తేలుచున్నది. కార్యఖడ్గనిపుణుడైన గణపతి రాజనీతి చతురతకు ‘దివి’ దండయాత్ర నిర్వికల్పనిదర్శనము. పరాజితులైన దివి ప్రభువులు అయ్యవంశజులను ఆతడు గౌరవించి, వారికి వారి రాజ్యమును సమర్పించి వాఁతో స్నేహము నల్పెను. అయ్యప్రభువు పినచోడి పుత్రికల నిగువురను - నారాంబపేరాంబలను గణపతి వివాహమాడి వారి సోదరుడు, జాయపుని తన ముఖ్యసేనానిగ నియమించెను.

దివి విజయముతో వెలనాడంతయు కాకతిరాజ్యమున చేరిపోయినది. వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుని శాసనములు దక్షిణరామమునుండి శ్రీ కూర్మమువరకు కన్పించుచుండుటచే దివి దండయాత్రానంతరమాతడు ఉత్తరసీమకుపోయి తలదాచుకొనెనని ఊహింపవచ్చును. కాని, అచిరకాలముననే ఆతడు యుద్ధమునమరణించెను. కాకతిసామ్రాజ్యము శ్రీకూర్మమువరకు విస్తరించినది.

నిర్వచనోత్తర రామాయణపీఠికలో చోడతిక్కభూపతి (మనుమ సిద్ధి తండ్రి) పృథ్వీశ్వరుని తలతో కందుకక్రీడనల్పిన వర్ణనగలదు. ఈ మహామండలేశ్వర బల్లయచోడదేవుడు - గణపతిదేవచక్రవర్తిగూడ పృథ్వీశ్వరుని సంహరించినట్లు ప్రస్తుతంపబడిరి. దీనినిబట్టి గణపతి

దేవుడు, తిక్కభూపతి, బల్లయచోడదేవుడు - ముగ్గురు కలసి సల్పిన యుద్ధములో పృథ్వీశ్వరుడు మరణించెనని యెంచవచ్చును. తెలుగు చోడప్రభువునకు గణపతిదేవుడు ఆశ్రయప్రదాతయై యేవిధముగ సాయమొనర్చినది చోళులచరిత్రలో విపులముగ వివరింపబడినది (1)

తెలుగుచోడులు వెలనాటిరాజ్యమునకు దక్షిణమున నెల్లూరు - కంచిసీమలను దక్షిణచోళులకు సామంతులై పరిపాలించిరి. తిరు-దాయాదులు సింహాసనమునకై పోరాడుట ఆ అంతిర్యుద్ధములలో దక్షిణచోళనమాట్టులు జోక్యము కల్గించుకొనుట పరిపాటియైనది. తిక్కనృపతి పైతృకరాజ్యమును కోల్పోయి కాకతిగణపతి నాశ్రయించి ఆతనిపక్షమున పోరాడి వెలనాటిప్రభువు పృథ్వీశ్వరుని సంహరించి యుండెను. కాకతిగణపతిదేవునకు వెలనాటిసీమకు దక్షిణమున చోళ సామ్రాజ్యపు గడిసీమలో అప్పుడు ప్రభువుగనుండుట అవశ్యవాంఛ సీయము. తిక్కరాకుమారునకు గణపతిదేవుడు చేసినసాయములో రాజనీతిచతురత ఇమిడియున్నది. గణపతిపైన్యముతో దండెత్తి తరలి, నెల్లూరు-కంచి జయించి తిక్కనృపతిని సింహాసనమందు ప్రతిష్ఠించెను. క్రీ. శ. 1231 సంవత్సరమునాటి గణపేశ్వరశ ననమున జాయసేనాపతి గణపతిదేవుడు చోళ, కళింగ, బృహత్, కర్ణాటక, లాట దేశముల జయించిన ప్రశస్తిగలదు. నిర్వచనోత్తరరామాయణమున తిక్కనృపతి కర్ణాటసేనలను కురుములూరువద్ద ఓడించినట్లు గలదు. మత్తేవాడ శాసనము క్రీ. శ. 1228 సంవత్సరమున గణపతి చోళరాజధానిని దోచుకొనినట్లు గలదు. ప్రబలవిరోధిరాజులపై తిక్కభూపతి సాధించిన విజయపరంపరలకు గణపతిదేవుని సాయమే హేతుభూతమగుట సుస్పష్టము.

క్రీ. శ. పదునైదవ శతాబ్దినాటి తెలుగు పద్యకావ్యము కాకతి

(1) ఈ గ్రంథములో - తెలుగుచోడుల చరిత్రలో.

గణపతిదేవుని కళింగదండయాత్రను అభివర్ణించుచున్నది. ఇందులూరి సోమప్రెగ్గడ ఆధిపత్యమున కాకతిసేనలో కళింగమును సారనపురి=కమలాకరపురి=కొలనుసీమను జయించిన వృత్తాంతమును అభివర్ణితము. శాననాధారములనుబట్టి ఈ దండయాత్ర ఒకేసారి జరుగలేదనియు కళింగదండయాత్రానంతరము కొలనుసీమ కాకతిరాజ్యమున క్రీ. శ. 1231 ప్రాంతమున చేరినదనియు తేలుచున్నది.

రేచెర్ల రాజనాయకుడుగూడ కళింగదండయాత్రలో పాల్గొని అనేకదుర్గముల జయించెను. కాకతీయ సైన్యము గోదావరీతీరము నుండి బయలుదేరి, మాడియలను, పండ్రెండు మన్యములను జయించినది. తెక్కలి దుర్గము లోబడినది. బొక్కెర దగ్గర జరిగిన ఘోరసమరములో గోధుమరాటి అనుచరులతోపాటు వీరస్వర్గమలంకరించెను.

యద్దమున పడియరాయనిజంపి, ఉదయగిరి దుర్గమును కైవసమొనరించుకొనెను. అచ్చటనుండి కాకతిసేనలు బస్తరుచేరి చక్రకూటమును జయించి గోదావరిదాటి మంధెనదుర్గమును సాధించెను. కళింగ దిగ్విజయానంతరము రేచెర్ల రాజనాయకుడు దక్షారామభీమేశ్వరునకు విజయనూచకముగ క్రీ. శ. 29-4-1212 సంవత్సరమున శాశ్వతదీపారాధన కైంకర్యదానమునలెప్పెను. (1) ఈ కళింగదండయాత్రవలన కాకతీయ సామ్రాజ్యపు నరిహద్దులు పెరుగలేదు. దక్షారామమునకు ఉత్తరమున కాకతి గణపతి శాసనములు మృగ్యములు. తూర్పుగాంగరాజులు - కాకతిసేనలు నిష్క్రమింపగనే యధాపూర్వము కళింగమున తమ పరిపాలనను సుప్రతిష్ఠితమొనరించు కొనిరి.

కాకతి గణపతి కళింగదండయాత్రాకాలమున కళింగమును పరిపాలించుచున్న తూర్పుగాంగప్రభువు మూడవ రాజరాజు క్రీ. శ. 1211 సంవత్సరప్రాంతమున మరణించెను. అతని పుత్రుడు

అనంగ (3 వ) భీముడు కళింగమునుండి కాకతీయసేనలను పారద్రోలుటయే గాక క్రీ. శ. 1217 ప్రాంతమునాటికి త్రయీవసుంధర (త్రిలింగదేశము) నుద్ధరించినట్లు దక్షారామమున కాసనము వేసెను. (1)

వేంగిమండలము - కృష్ణాగోదావరీ మధ్య ప్రదేశమును = కొలనుసీమను - మహామండలేశ్వరకొలని కేశవదేవుడు క్రీ. శ. 1192 నుండి క్రీ. శ. 1228 వరకు స్వతంత్రుడై పరిపాలించెను. మూడవ (అనంగ) అనియాంకభీముడు, కేశవదేవుని మరణానంతరము, అదను చూచుకొని వేంగిపై దండెత్తెను. ఆసమయమున కాకతీసేనలు, చోడతిక్కనికి సాయముచేయుటకై దక్షిణమున నెల్లూరు - కంచి సీమలకేగి యుండెను.

అనియాంకభీముడు, వెలనాటి పృథ్వీశ్వరుని వారసులు కులోత్తుంగరాజేంద్రచోడుడు, గొంకరాజు పక్షము వహించి వేంగిపై సేనల పుత్తెంచెను. ఖడ్గసింహునిపుత్రుడు జైస్రాజుకుడు క్రీ.శ. 1230 సంవత్సరమున దక్షారామమున విడిసి భీమేశ్వరాలయమును బాగు చేయించెను.

క్రీ. శ. 1228 సంవత్సరమున తిక్కనృపతిని కాంచిసింహాసనమున నిలిపి - గణపతిదేవుడు తనసేనలతో రాజధానికి మరలి వచ్చి, కళింగసేనలనెదిరించుటకు పూనుకొనెను.

ఇందులూరి సోమప్రధాని, కాలపనాయకుడు హేమాద్రిరెడ్డి కాకతిసైన్యములో పేర్కొనదగిన దండనాథులు - పశ్చిమగోదావరి ఇరగవరమునందలి పాలీశ్వరాలయస్థంభము నందలి కాసనమునుబట్టి, క్రీ. శ. 1231 సంవత్సరమున కాకతిగణపతిదేవుని సేనలు కొలను సీమను జయించినట్లెంచవచ్చును. మాల్యాలహేమాద్రిరెడ్డి యుద్ధమున వెలనాటి గొంకరాజు నోడించి తరిమి గొట్టెను.

కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోళుడు కాకతీయులకు లొంగిపోయెను. క్రీ. శ. 1254 నాటిశాసనమున వేంగిపాలకుడు కాలపనాయకుడు కులోత్తుంగుని కాపాడినట్లు చెప్పుకొనెను. అనంగభీముని మరణానంతరము యుద్ధవిరమణ జరిగియుండును. అనంగభీముని అనంతరం అతనిపుత్రుడు క్రీ. శ. 1233 లో సింహాసనమధిష్ఠించిన మొదటి నరసింహుడు అనంతపాలుని కంచిపై దండయాత్రకు పంపినట్లు ఆతడు శ్రీకాకుళమున విడిసినట్లు వల్లభాభ్యుదయమున గలదు. క్రీ. శ. 1257 నాటి నందలూరుశాసనమున మనుమసిద్ధి, గణపతిదేవుని స్నేహమును కాంక్షించి గోదావరీతీరమున కాకతిసేనలతోగలిసి కళింగులనోడించి పారద్రోలినకథనము గలదు. పడికము బొప్పదేవుడు - కాకతీయ పట్టసాహిణి సకలసేనాధిపతి, కళింగులతో చేతులుకలిపిన గొందూరి నాగదేవుని నారాయణదేవుని సంహరించినది ఈ సమయముననే కావచ్చును. గోదావరీసీమ అప్పటినుండి గణపతిదేవుని మరణమువరకు కాకతీయసామ్రాజ్యమునందే యుండిపోయెను.

రెండవ దక్షిణ దండయాత్ర

క్రీ. శ. 1248 సంవత్సరమున తిక్కనృపతి మరణించుటతో నెల్లూరు - కంచి రాజ్యము అల్లకల్లోలమయ్యెను. తిక్కనృపతి పుత్రుడు రెండవమనుమసిద్ధికి ప్రత్యర్థియై విజయగండగోపాలుడు చెంగల్పట్టు-ఉత్తరఅర్కాటు మండలముల నాక్రమించుకొనెను. అప్పటికి కర్ణాట వీరసోమేశ్వరుడు (క్రీ. శ. 1235 నుండి 1260) చోళుల నరిగాపులనొనరించి విజృంభించియుండెను. నెల్లూరు-కంచి సీమపాలకులైన తెలుగు చోళులు - దక్షిణచోళులను నామమాత్రముగనైన సామంతులేగాబట్టి, వీరసోమేశ్వరుడు వారిపైగూడ తన ఆధిపత్యము నెలకొల్పుటకుయత్నించెను. విజయగండగోపాలుడు చోళరాజు మూడవరాజరాజు, యువరాజు

మూడవరాజేంద్రుడు వీరసోమేశ్వరుడు ఒకకూటమిగ చేరిరి. తక్కరనక గంగుడు-రాక్షసగంగనామముతో నుప్రసిద్ధుడు-[కలుకడశాఖకుచెందిన] వైదుంబవంశీయుడు కడపమండలము నాక్రమించి గంగయసాహిణిని అక్కడనుండి పారద్రోలెను.

[గంగయ సాహిణి కాకతీయసేనాని - గణపతిదేవు డాతని ఉత్తరపాకనాటిని సంరక్షించుటకు తిక్కనృపతికి అండవండగ నుండు టకు అచ్చట నిలిపి యుండెను. గుత్తి - దుర్గపాలకుడు - తెలుగు చోడ ప్రభువు జగతీపతి - రక్కసగంగనితోడై, గంగయసాహిణిని జయించి, “గండపెండేర గంగయసాహిని సర్వస్వబాధికార” బిరుదు దాల్చెను. అంతేగాక స్థానిక పథిహారులు అక్కన్న బయ్యన్నలు (బయ్యన్న తిక్కన్నలు?) నెల్లూరు తిరుగుబాటు లేవదీసి, మనుమ సిద్ధిని పారద్రోలిరి. ఈ విధముగ మనుమసిద్ధి మకుటము మాత్రమే గల మహారాజుగ ప్రవాసియై అల్లాడవలసివచ్చినది. గంగయసాహిణి, ఓరుగల్లుచేరి గణపతిదేవుని కొలువుకూటము ‘బాహుర్నియోగాధిపతి’ యయ్యెను.

రాజ్యభ్రష్టుడైన మనుమసిద్ధి పక్షమున రాయబారియై తిక్కన మహాకవి గణపతిదేవుని కొలువుకూటమునకేగిన నన్నివేళమునుగూర్చి తెలుగుదేశమున ఐతిహ్యము కమ్మని కథల నల్లినది. ఒక శతాబ్ది పిమ్మట కాసెనర్వస రచించిన ద్విపదకావ్యము సిద్ధేశ్వరచరిత్రలో ఈ వృత్తాంతమంతయు హృదయంగమముగ అభివర్ణితము. గుంటూరు మండలమునందలి నాయనిపల్లివద్దనున్న శిలాశాసనమున ఈ దండ యాత్రయందలి ముఖ్య విషయములన్నియు వర్ణింపబడినవి. రాయబారిగ వచ్చిన తిక్కన మహాకవికి గణపతిదేవచక్రవర్తి ఎదురేగి అతిథిపూజనలిపి, నిండుకొలువులో సన్మానించి, మనుమసిద్ధిని సింహాసన మున పునః ప్రతిష్ఠింపని చేయుటకు వరమొసంగెను. కాకతీయసేనలకు

సామంతభోజుడు ఆధిపత్యము వహించి దక్షిణ సండయాత్రకు తరలి వెళ్లెను. నెల్లూరు అగ్నిదగ్ధము కావించి, శత్రుశిరస్సుల కందుక క్రిడకావించి సామంతభోజుడు ద్రవిడ మండలమును ప్రవేశించి నెల్లూరు ప్రభువునుండి మత్తేభములను కానుకగా వడసెను. కులోత్తుంగ రాజేంద్రచోడుని బందీకృతుని గావించెను.

నిర్వచనోత్తర రామాయణమున మనుమసిద్ధి ప్రాయేరు (తంజావూరుమండలము) యుద్ధమున ద్రవిడకర్ణాటసేనలతోపాటు విజయగండగోపాలుని జయించినట్లు అభివర్ణితము. నిర్వచనోత్తర రామాయణమున తిక్కన ఈవిజయపరంపరలన్నియు, ఏలికమనుమసిద్ధి అసహాయశూరుడై సాధించినట్లు అభివర్ణించినను, కాకతీయసేనాని సామంతభోజుడు నిర్వహించిన భూమిక సుస్పష్టము. ప్రాయేరు విజయానంతరము సామంతభోజుడు కాంచీపురప్రవేశముగావించి నెల్లూరులో మనుమసిద్ధికి పట్టముగట్టి ఓరుగల్లుకు తిరిగిపోవుచు నాయని పల్లిలో శాననము వేయించెను. సామంతభోజుడు రాక్షసగంగుని జయించి ఉత్తరపాకనాటిని తిరిగి గంగయసాహిణి కైవసముగావించెను. మనుమసిద్ధియే రాక్షసగంగుని జయించి, గంగయసాహిణిని అపదవి యందు నిల్పినట్లు తిక్కన అభివర్ణించి యున్నాడు.

తిక్కనమహాకవి రాయబారము సంపాదించియిచ్చిన సింహాసనము ఎంతోకాలము నిలువలేదు. జటావర్మ నుందరపాండ్యుడు దక్షిణాపథమునంతయు ఝంఝామారుతమువలె ఉఱ్ఱుతలూగించి, చోళుల నరిగాపులగావించి క్రీ. శ. 1260 ప్రాంతమున కంచిపైకి దండెత్తెను. మూడవరాజేంద్రుడు కోప్పెరుంజింగుడు - విజయగండగోపాలుడు అతనికరిగాపులై కాకతీయరాజ్యపు సరిహద్దులపైకి దండెత్తిరి. మనుమసిద్ధి కాకతీయ, బాణయాదవరాజుల సాయము నర్థించెను - కోప్పెరుంజింగుడు దాక్షారామమునుగూడ మెరపుమెరసినట్లు చేరుకోగల్గెను గాని, గణపతిదేవుడాతని విజృంభణమునరికట్టి, అతనినోడింప

గల్గెను. కోప్పెరుఁజింగుడు గణపతిదేవునకు కప్పము చెల్లించుట కంగీకరించి తప్పించుకొని బైటపడెను. గణపతిదేవుడాతని సాహసమునకు మెచ్చి వీరపదముద్రతో గౌరవించి పంపెను. నెల్లూరుకు సమీపమున ముత్తుకూరు యుద్ధమున మనుమసిద్ధి వీరస్వర్గమలంకరించెను. కాకతీయ - యాదవబాణసేనలు చెల్లాచెదరైనవి. జటావర్మ సుందరపాండ్యడు నెల్లూరు లో వీరాభిషేక పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. నెల్లూరుసీమ పాండ్యసామ్రాజ్యములో లీనమైనది. కోప్పెరుఁజింగుని పరాజయకారణముచే కాబోలు పాండ్యసేనలు నెల్లూరువిజయముతో సంతృప్తిచెంది కాకతీయరాజ్యము నాక్రమించుటకు పోలేదు. విక్రమ పాండ్యడు గణపతిపాలనము మత్స్నద్వయచిహ్నితము. (పాండ్య రాజలాంఛనము) అంతేగాక - రాజ్యముచేయునది ఆడది. కావున కాకతీయరాజ్యముపై దండయాత్రకుపక్రమింపలేదని నుడువుట అలనాటి శాసనవాఙ్మయమునకు సుపరిచితమైన అలంకారికప్రగల్భమే.

గణపతిదేవచక్రవర్తి సర్వతోముఖ ప్రతిభాశాలి. ప్రతికూల పరిస్థితులను అనుకూలపరిస్థితులుగ, దురదృష్టమును అదృష్టముగ మార్చుకోగల ఉపాయశాలి. కాకతీయ రాజ్యాంగ విధానమునకు ప్రత్యగ్రరూపరేఖలు దిద్దిన ధీశాలి. తొలుత ఆతడు నెలకొల్పిన నాయక విధానము శతాబ్దుల తరబడి దక్షిణాపథచరిత్రపై అత్యంతప్రభావము నెరపినది. వ్యవసాయాభివృద్ధికి ఆతని కృషి తరతరాలకు మేలు బంతియై వర్ధిల్లినది. వాణిజ్యవికాసమునకు ఆతని మోటుపల్లి శాసనము ఉదాహరణ ప్రాయము. మోటుపల్లి పాలకులు విదేశవర్తకుల హింసించి - అధికసుంకముల విధించి ఓడలకొల్ల కొట్టుచుండెడివారు. ఆ అవివేకచర్యలకు స్వస్తిచెప్పి, గణపతిదేవుడు విదేశవర్తకులకు ధర్మశాసన మనుగ్రహించెను. గణపతిదేవుని మోటుపల్లి శాసనముతో విదేశవర్తక వ్యాపారమున నూతన శకారంభమైనది.

రాజధాని అనుమకొండనుండి ఓరుగల్లునకు మారినది. రుద్రదేవుడే

నూతన రాజధానికి పునాదులు నిర్మించినను, గణపతిదేవుడే ఏకశిలా నగరమునందలి రెండుప్రాకారములను కట్టించినట్లు జనశ్రుతి. మొదట మట్టిప్రాకారము. గణపతిదేవుడు నిర్మించిన క్రొత్తదుర్గప్రాకారమునకు 72 బురుజులు కాపాడుటకు 72 నాయకులను నియమించినట్లు జనశ్రుతి.

గణపతిదేవునకు మగసంతతిలేదు - ఇరువురు పుత్రికలు. ప్రథమ పుత్రిక రుద్రమదేవిని చాళుక్యరాజకుమారుడు వీరభద్రునకును, ద్వితీయ పుత్రిక గణపాంబను కోటవంశజుడు బేతరాజునకు ఇచ్చి వివాహ మొనరించెను. క్రీ. శ. 1260 ప్రాంతమున రుద్రమదేవికి రుద్రదేవ మహారాజునామమున గణపతిదేవుడు యేకరాజ్య పట్టాభిషేకమునల్పెను.

సామంతులు, దండనాయకులు, అమాత్యులు, రేచర్ల ప్రభువులు మల్యాలప్రభువులు కాకతీయసామ్రాజ్యారంభమునుండి ప్రసిద్ధి కెక్కినవారు రేచర్ల రుద్రసేనాని గణపతిదేవుడు యాదవకారాగారమున బండి కృతుడై యున్నప్పుడు కాకతీయసామ్రాజ్యమును అకాలప్రళయము నుండి కాపాడెననుట అతిశయోక్తికాదు. కళింగదండయాత్ర భార ధారేయుడు రాజనాయకుడు. కోటవిజేత మల్యాల చౌండరాయడు ద్వీపిలుంటాకబిరుదవిభ్రాజితుడు. గణపతిదేవుని కాలమున సామంతులైనవారిలో పేర్కొనదగినవారు అయ్యవంశీయులు - దివిపాలకులు. గణపతి దివివారిఅల్లుడు. గజసాహిణి జాయసేనాని గణపతి బావ మరది. అతడు గజశిక్షణలో ఆరితేరిన మహావీరుడుమాత్రమేగాక నృత్య విద్యలోగూడ పేర్కొనదగిన కళావేత్త. అతని “నృత్యరత్నావళి” నాట్యవాఙ్మయమున మకుటాయమానమైనది. తెలుగుచోడవంశీయుడు తిక్కనృపతి - అతనిపుత్రుడు మనుమసిద్ధి సామంతులుగాకపోయినను ఆప్తకోటిలోనివారై, గణపతిదేవుని దక్షిణదండయాత్రలలో ప్రముఖ భూమికలు ధరించినారు.

పొత్తపి తెలుగుచోడులు గణపతిదేవునకు సామంతులై గణన

కెక్కిరి. ఓపిలిసిద్ది, గణపతిదేవుని అజ్ఞానుసారము కొణిదెన శాఖకు చెందిన తెలుగుచోడప్రభువు మల్లిదేవుని జయించి కమ్మనాడును అక్రమించెను. అతనికి వీరభృతిగ గణపతి ఆరు వేలమండలమునొసంగెను. అద్దంకి ప్రభువులు శావంగదేవుడు - అతనితండ్రి మాధవమహారాజు గణపతికి లోబడియుండిరి. చాళుక్యప్రభువులుగూడ గణపతికి సామంతులై యుండిరి - వీరభద్రుడు రుద్రాంబను వివాహమాడెను. భీమరాజు త్రిపురాంతకమహాదేవునకు సల్పినదానశాసనములలో, “ద్రవిళభయజ్వర, కర్ణాటమాండలికవైరి గోధుమఘట్టనఘరట్ట, బళ్లాళ రాయదిశాపట్ట” బిరుద విభ్రాజితుడు, దోచివంశస్థుడు సామంత భోజునితోపాటు దక్షిణదిగ్విజయయాత్రలో పాల్గొనెను. భాస్కరదేవుడు గజసాహిని. ప్రోలురౌతు తంత్రపాలుడు (యుద్ధమంత్రి). ఇందులూరి సోమయ ప్రెగ్గడ - బ్రాహ్మణుడయ్య - యుగధర్మము ననుసరించి శస్త్రోపజీవి క్షాత్రమును స్వీకరించిన వీరాధిపీరులలో ఎన్నికగన్నవాడు కళింగదండయాత్రలో ప్రముఖభూమికదాల్చెను. కొలనుసీమను జయించి, ‘కొలని సోము’ డనిపేరు కెక్కెను. ప్రోలభీమనాయకుడు ‘ఆరువేల దూషక’ కాంచి చూరకార బిరుదాంకితుడు. పోతన-కుచెన-కొండయ్యలు ప్రెగ్గడలు. గంగయసాహిణి ఆశ్వీకదశాధిపతి. పానుగల్లు నుండి (నల్గొండమండలము) కోలూరు మండలమునందలి కైవర దుర్గమువరకుగలసీమ నాతడు వుల్లూరు పట్టణము కేంద్రముగ పరిపాలించెను. కొంతకాలమది అతని కాయస్థవంశీయుల రాజధానియై వెలసినది. అతని తరువాత అతని మేనల్లుడు జన్నిగదేవుడు ఆ సీమకు పాలకుడయ్యెను. గంగయసాహిణి మంత్రి నామదేవ పండితుడు - గణపతి దేవునిచే ‘మూరురాయజగదాళ’ ‘చలమర్తిగంగ’ బిరుదముల సంపాదించెను.

గణపతిదేవచక్రవర్తి కార్యఖడ్గనిపుణుడు. కత్తితోపాటు యుక్తిని గూడ ఉపయోగించిన రాజనీతిచతురుడు. ధివి విజయానంతరము

అయ్యవంశీయులకు వారిరాజ్యము తిరిగి యిచ్చుట - వారి కన్యకలను నారాంబపేరాంబలను ఉద్వాహమగుట జాయపసేనానిని గజసాహిణిగ నెలకొల్పుట - తిక్కనృపతికి ఆశ్రయప్రదాతయై సాయమునల్పుట - రాయబారిగవచ్చిన తిక్కనమహాకవిని సత్కరించుట - సాహసము చూపిన శత్రువీరుడు కోప్పేరుంజింగుని వీరపదముద్రతో సత్కరించి పంపుట మొట్టమొదట నూనూగుమీసాల నూత్నయౌవనమున యాదవభూపాలుని కారాగారమునుండి బంధవిముక్తుడై బయట పడగల్గుట, చిట్టచివరకు రుద్రమదేవిని రుద్రదేవమహారాజుగ రూపొందించిన చాతుర్యము మున్నగునన్నివేళలలో ప్రతిఫలించిన గణపతి దేవుని వ్యక్తిత్వము, మహాభారతపాత్రల వెలుగురేకుల అంశల పంచుకొని విస్తరించినట్లనిపించును. ఆదర్శప్రేరితులైన పంచపాండవుల పరాక్రమము - శ్రీకృష్ణుని చాకచక్యము - భీష్మవిదురాదుల రాజనీతి గాఢీభూతమై పూర్ణపురుషాయుషమనుభవించిన పూర్ణపురుషుడు గణపతిదేవుడు. తిక్కనమహాకవికి మహాభారతరచన సల్పుటకు భవ్య కవితావేశము కల్పించినది ఆతని సమాగమమని ఐతిహ్యము అల్లిన కమ్మనికథ - మనుమసిద్ధిని సింహాసనముపై పునఃప్రతిష్ఠించిన తిక్కన రాయబారము నేటికి జనశ్రుతిని పులకింప చేయుచున్నది.

రు ద్ర మ దే వి

(1259 - 95)

గణపతిదేవచక్రవర్తి, రుద్రమదేవిని రుద్రదేవమహారాజును పేరుతో క్రీ. శ. 1259 సంవత్సరమున యౌవరాజ్యపట్టాభిషేకము సల్పెను. మొదటి మూడు సంవత్సరములు ఉభయులు కలిసి రాజ్య మేలిరి. క్రీ. శ. 1269 వరకు గణపతిదేవుడు జీవించి యున్నట్లు శాసన నిదర్శనములుగలవు గాని రాజకార్యములనుండి విరమించుకొనెనని, రుద్రమదేవియే పరిపాలన కొనసాగించినదనియెంచవచ్చును.

క్రీ. శ. 1266 సం. త్రిపురాంతకమున గణపతిదేవుని ప్రశంసగలదు (1) పల్నాటిసీమదుగ్గిలో క్రీ. శ. 1269 సంవత్సరమునాటి శాసనమున రుద్రమదేవి “పట్టోద్భృతి” గ జన్నిగదేవు డభివర్ణించెను.

రుద్రమదేవి సింహాసనమధిష్టించుట వ్యతిరేకించిన వారానాడు లేకపోలేదు. హైందవసంప్రదాయమునకది నప్పదు. భారతదేశ చరిత్రలో అపూర్వసంఘటనము. ప్రతాపవరిత్రలో ఒక వింతగాథ గూడ కన్పించుచున్నది. హరిహరదేవుడు మురారిదేవుడు గణపతి దేవునకు ఒకానొక రాణి వలన గల్గిన పుత్రులట. రాణి రుద్రమదేవి రాజధానిలోలేని సమయమున వారు ఓరుగల్లు నాక్రమించుకొనిరట. రుద్రమదేవి సత్వరమరుగుదెంచి - విప్లవమునణచి, హరిహరమురారి దేవుల సంహరించి - శత్రువుల పారద్రోలి రాజధాని నాక్రమించు కొనెనని కథ. కాని-హరిహరమురారిదేవుల పేరు లే శాసనమునందును కన్పింపవు. విప్లవకథనము అసత్యమని త్రోసిపుచ్చుటకు వీలులేదు. వెలుగోటివారివంశావళిలోరేచెర్లప్రసాదాచిత్తుడు శత్రువులసంహరించి రాణిరుద్రాంబికకు పట్టాభిషేకమొనరించి ‘కాకతీయ రాజ్యస్థాపనాచార్య’ ‘రాయపితామహాంక’ బిరుద విభ్రాజితుడైనట్లు వెలుగోటివారి వాంశావళిలో అభివర్ణితము. వెలుగోటి ప్రసాదిత్తుడు మాత్రమేగాక ఇట్టిబిరుదములు ధరించిన సమకాలీనసామంతులు చాలకుండి గన్పించు చున్నారు. మహాప్రధానులు కన్నరనాయకుడు, గణపద్దేవమహారాజులు, నిశ్శంకమల్ల మల్లిఖార్జుననాయకుడు, అంబిదేవుడు మున్నగువారు క్రీ. శ. 1270 నుండి 1290 వరకు గన్పించు వారి వారి శాసనములలో రాయస్థాపనాచార్య బిరుదాంకితులుగ ప్రశంసితులు. గుండయ నాయకుడు, మాదయనాయకుడు ‘స్వామిద్రోహరగండ’బిరుదాంకితులు. మాచయనాయకుడు స్వామివంచకరగిండడు. పై శాసనాంశములు

రుద్రమదేవి పట్టాభిషేకమునకించుకపూర్వము (గణపతిదేవుని మరణాంతరము) జరిగిన అంతర్విప్లవమునకు వ్యాఖ్యాన ప్రాయములు.

రాణిరుద్రమదేవి యెదుర్కొనిన విషమఘట్టములలో ప్రమాద భూయిష్టముగ నెన్నదగినది క్రీ. శ. 1260 ప్రాంతమున యాదవ మహాదేవుని దండయాత్ర. ఆతని శాసనములు ఆతని దిగ్విజయమును వేనోళ్ళ ప్రశంసించుచున్నవి. ఆతడు 'తెలుంగురాయ శిరఃకమల మూలోత్పాతన' బిరువాంకితుడు. ఆతడుయుద్ధమున మత్తేభములను వాద్యపంచకమును పరిగ్రహించి, స్త్రీ హత్యాపాతకమునకు వెరచి రాణిరుద్రమాంబను విడిచిపుచ్చెనట ! ఆతడు ఏ తెలుగురాయని సంహరింపలేదు. అది వంశక్రమాగతమైన ప్రాచీనబిరుదుమాత్రమే. రాణిరుద్రమదేవికిముందే ఆతడు మరణించెను. ఆతని దండయాత్ర తొలుత సాధించిన విజయములనుమాత్రమే ఆతని శాసనములు అభివర్ణించిన పిమ్మట సంక్రమించిన పరాజయములను ప్రస్తావించలేదు. ప్రతాప చరిత్రలో కథ వేరుగనున్నది. మహాదేవుడు ఓరుగల్లుకోటను పదునైదు దినములు ముట్టడించెను. అందుశత్రువుల కాల్బలము మూడులక్షలు, రైతులు లక్షమంది మరణించిరి. ఓడిపోయిన మహాదేవుని రాణిరుద్రమదేవి దేవగిరివరకు తరిమికొట్టెను. ఆతడు మూడుకోట్ల సువర్ణ నాణెములను పరిహారముగనిచ్చి, రుద్రమదేవితో సంధి చేసుకొనెను. ఆమె ఆ ధనమును కాకతీయసైనికులకు - సాహిణులకు పంచిపెట్టెను. ప్రతాపచరిత్రకథనములోగూడ కొంత అతిశయోక్తి ఉండవచ్చును గాని అది నత్యదూరముకావనుటకు రెండు చారిత్రకాధారములు లభించినవి. మహాదేవునితండ్రి - సారంగపాణిదేవుడు క్రీ. శ. 1263 సంవత్సరమున - రుద్రమదేవికి సామంతుడై ఛాయాసోమనాథాలయమునకు దానమునల్పినశాసనము గలదు. క్రీ. శ. 1922 లో కైకలూరుతాబూకారాచపట్టణమున దొరికిన సువర్ణనాణెముల సాక్ష్యము గమనింపదగినది. అందు 43 పద్మకుంకములు - బంగారునాణెములు సింగన - కన్తప,

మహాదేవ - శ్రీరామ నామాంకితములున్నవి. ఇవి మహాదేవుడు రాణి రుద్రమాంబకు సంధిచేసుకొని సమర్పించిన పరిహారములోనివే అని చెప్పవచ్చును.

రాజధానియందలి విప్లవాకపరిస్థితులేగాక గడిసీమలోగూడ రాణి రుద్రమదేవికి ప్రతికూల పరిస్థితులెదురయ్యెను. క్రీ. శ. 1257 సంవత్సరప్రాంతమున గోదావరీతీరమున కళింగరాజు నరసింహగజపతిని గణపతిదేవు డోడించియుండెను. (ఆయుధమున నెల్లూరు మనుమసిద్ధి గూడ పొల్గొనెను) క్రీ. శ. 1262 ప్రాంతమున గణపతిదేవు నాధిపత్యము నంగీకరించుచు కోప్పెరుంజింగుడు వేసిన శాసనమునుబట్టి-అంతవరకు ఆ ప్రాంతము కాకతీయుల ఏలుబడిలో నుండుట స్పష్టము. కాని క్రీ. శ. 1278-9 కారప ర్తిసూరయరెడ్డి (కాకతీయ రుద్రదేవమహారాజు సేవకుడు) వేసినశాసనము వరకు - అచ్చట కాకతీయ పరిపాలన చిహ్నములు కన్పింపవు. దీనినిబట్టి గోదావరీసీమ, ఆకాలమున అన్యాయక్రాంతమైనదని ఊహించుట కవకాశమున్నది. క్రీ. శ. 1262 లో దక్షారామమున నరసింగ నరాధిపు (నరసింహగజపతి?) శాసనము గన్పించుచున్నది. రుద్రమదేవి పరిపాలనలో మొదటి పదునారు సంవత్సరములు గోదావరీసీమలోగాని, వేంగిమండలమునగాని ఆమె అధిపత్యము ప్రస్తుతించు శాసనములు కన్పింపవు. ఆ ప్రాంతముల పరిపాలించు తూర్పుచాళుక్యులు - హైహయవంశీయులు స్వతంత్రముగనే శాసనములు వేసినారు. రాణిరుద్రమ చాళుక్యుల కోడలు గాబట్టి వారి కా చనవు ఏర్పడినదో - లేక వారి స్వతంత్రప్రతిపత్తిని రాణిరుద్రమ అంగీకరింపవలసి వచ్చెనో తెలియదు. కాని - కొంత కాలమునకు గోదావరి - వేంగి సీమలు ఆమె పలుబడిలోనికి వచ్చిన వనుట తథ్యము. నరసింహగజపతిపుత్రుడు వీరభానుదేవ గజపతి ఒడ్డాది మాత్యుప్రభువు అర్జునదేవుడు క్రీ. శ. 1274 సంవత్సరమున

వేంగిపై దండెత్తి దక్షిణామము వరకు వచ్చిరి. రుద్రమదేవి వారి దండయాత్రను ప్రతిఘటించుటకు పోతినాయకుడు ప్రోలినాయకుడు - సోదరద్వయమును పంపెను. వారు శత్రువులనోడించి, “గజపతి మత్తమాతంగసింహ” “బడ్డిరాయమానమర్దన” బిరుదాంకితులైరి. అప్పటినుండి గోదావరీవేంగిమండలముల కాకతీయ సామ్రాజ్యాధికారము పునః ప్రతిష్ఠితమయ్యెను.

నెల్లూరు

నెల్లూరుసీమను తరతరములనుండి పరిపాలించుచుండిన వారు తెలుగుచోడవంశీయులు. వారు తొలుత దక్షిణచోళులకు సామంతులు. తిక్కనృపతికాలమునుండియు నెల్లూరిసీమ కాకతీయసామ్రాజ్య ప్రభావమునకు లోనయ్యెను. క్రీ. శ. 1263 సంవత్సరమున జటావర్మనుందర పాండ్యుడు నెల్లూరులో వీరాభిషేకమొనరించుకొన్నప్పటినుండియు కాకతీయుల ప్రాభవమడట అడుగంటినది. ముత్తుకూరు యుద్ధానంతరము నెల్లూరుసీమను పాండ్యసామంతులుగా మనుమసిద్ధి సోదరులు పరిపాలించినట్లు పాండ్యకథనము. పాకనాటిని కాయస్థవంశస్థులు కాకతిసామంతులే పరిపాలించిరి. మనుమసిద్ధిసోదరుల శాసనములు నెల్లూరులో మృగ్యములు. పాండ్యులు ముత్తుకూరు విజయానంతరము వీరాభిషేకమహోత్సవానంతరము కాకతీయరాజ్యముపై దండెత్తుటకు పయత్నించి విఫలమై నశ్చైవవచ్చును. చిదంబరశాసనమున విక్రమ పాండ్యుని ప్రగల్భవాక్యములు అబలను ఓడించుట అసంగతమని ఆహవామును విరమించెననుట విఫలదండయాత్రనే సూచించుచున్నవి. మనుమసిద్ధి మరణానంతరము నెల్లూరుసీమను మూడవరాజేంద్రుడు పాండ్యసామంతుడై పరిపాలించెను.

క్రీ. శ. 1263 లో వీరాభిషేకానంతరము నెల్లూరునుండి పాండ్యులు నిష్క్రమించినప్పటినుండి-పాకనాడు-కడప ప్రాంతమును

కాకతిసామంతులు కాయస్థవంశీయులు పరిపాలించిరి. గండపెండేర జన్నిగదేవుని ప్రధాని నాగరాజు క్రీ. శ. 1264 సంవత్సరమున నందలూరులో సౌమ్యనాథస్వామికి దానము సల్పినశాసనమున్నది. సిద్ధవట - తాలూకా అట్లూరులో క్రీ. శ. 1268 లో మరియొక శాసనమున్నది.

నెల్లూరును పరిపాలించిన వీరరాజేంద్రచోళుని (1263-8) రుద్రదేవమహారాజు సామంతుడు మహామండలేశ్వరనాగదేవమహారాజు జయించి, నెల్లూరు నాక్రమించెను. అతడు క్రీ. శ. 1271 నుండి 1275 వరకు నెల్లూరును పరిపాలించెను. తరువాత 1280 వరకు అతడు ఒంగోలు తాలూకా మాణిక్యేశ్వర ప్రాంతము నేలెను. అతని నెల్లూరు నుండి పారద్రోలినది త్రిభువనచక్రవర్తి ఇమ్మడి తిరుక్కాళ త్తిదేవుడు. ఇతని శాసనము గూడూరు సమీపమందలి మడమనూరులో క్రీ. శ. 1279 నాటిది గలదు. ఈతడు రెండవమనుమసిద్ధి పుత్రుడు. ఈతడెట్లు నెల్లూరు నాక్రమింపగల్గినది తెలియవచ్చుటలేదు. అదేనమయమున కాయస్థరాజ్యముపై విజయగండగోపాలుడు దండెత్తుట గమనింప దగినది. ఈతడెంతకాలము నెల్లూరునేలినది తెలియదు. క్రీ. శ. 1282 సంవత్సరమున, మనుమ గండగోపాలుడు (?) నెల్లూరు నాక్రమించెను. ఈతనికి కాయస్థ వంశీయుడు, అంబదేవుడు సాయమొనరించెను. అంబదేవుడు స్వతంత్రుడై కాకతిరుద్రమాంబ ఆధిపత్యమునకు లోబడక, స్వతంత్రుడై పరిపాలించుచుండెను. రాణిరుద్రమాంబ దక్షిణ దండయాత్ర కుపక్రమించి, కాకతీయ రాజ్యాధికారమును నెల్లూరు సీమలో కాయస్థరాజ్యములో పునఃప్రతిష్ఠింపదలపోసెను - అడిదంమల్లు - కాకతీయసకలసేనాధిపతి నెల్లూరుపై దండెత్తెను. మనుమగండగోపాలుడు కాకతిసేనలనెదిరించెను. ఆ యుద్ధమున అడిదంమల్లు అతని సంహరించి - “మనుమగండగోపాల శిరఃఖండన” బిరుదు దాల్చెను. మనుమగండగోపాలుడెప్పుడు రణనిహతుడయ్యెనో తెలియదుగాని

క్రీ. శ. 1290 నుండి నెల్లూరును రాజగండగోపాలుడు పరిపాలింప సాగెను.

రాజగండగోపాలుడు - కాకతీయుల సాయముచేతనే మనుమ గండగోపాలుని పిమ్మట నెల్లూరు ప్రభువైయుండెనని యూహింప వచ్చును. కాని - ఆతడుగూడ అచిరకాలముననే పాండులతో కలిసి కాకతీయుల నెదిర్చెను. కాకతీయుల సేనలకు ఆధిపత్యమువహించి మనుమ గండగోపాలుడు (అడిదం మల్లుచేత చంపబడినవాడుకాదు) నరసరావుపేట ప్రాంతమును పాలించుచుండిన తెలుగుచోడ వంశీయుడు రాజగండగోపాలుని ద్రవిడసేనలను ఓడించినట్లు క్రీ. శ. 1297 సం.నాటి నరసరావుపేటశాసనమున చెప్పకొనెను. కాని చివరకు రాజగండ గోపాలుడే (మనుమసిద్ధి మనుమడు=రంగనాథుడు) నెల్లూరు సింహాసనము నధిష్ఠింపగల్గెను.

కా య స్థ రా జ్య ము .

కాయస్థరాజ్యమూలపురుషుడు గంగయసాహిణి. ఈతడు కాకతీయసేనలో అశ్వసాహిణి. త్రిపురాంతకశాసనమీతని తురగసాధనికుడని ప్రశంసించినది. (1) ఓగూరుకై పీయతులో తిక్కనృపతి ఈతని తొలుత తూర్పుకనుమలకు పశ్చిమసీమకు పరిపాలకునిగ నియమించినట్లున్నది. క్రీ. శ. 1248 లో తిక్కనృపతి మరణానంతరమీతని రాక్షసగంగుడు జయించెను. తిరిగి ఆతడు రాక్షసగంగును జయింపగల్గెను. ఈలోపుగ ఆతడు గణపతిదేవుని కొలువులో బాహుష్టర నియోగాధిపతి పదవినధిష్ఠింపగల్గెను. పానుగల్లు (నల్గొండమండలము) దుర్గమునుండి కడపమండలమందలి కైవారం పట్టణంవరకుగల రాజ్యమును వల్లూరు ముఖ్యపట్టణముగ ఈతడు - ఈతనివంశీయులు పరిపాలించిరి. ఈతనికి పురుషనంతానములేకపోవుటచే ఈతని మేనల్లుడు

(1) 268 of 1905.

జన్నిగదేవుడిసీమకు పాలకుడయ్యెను. అతనితరువాత అతని నహోదరుడు త్రిపురారిదేవుడు పరిపాలించెను. క్రీ. శ. 1272 సంవత్సరమున అతని నహోదరుడు అంబదేవుడు పరిపాలకుడగువరకు - వారు కాకతీయులకు సామంతులై స్వామిభక్తిపరాయణులై యుండిరి.

అంబదేవుడు :- అంబదేవుడు పరిపాలన ఆరంభించిననాటినుండి స్వతంత్రరాజ్యము నిర్మించుటకు పూనుకొనెను.

క్రీస్తుశకము 1290 సం. త్రిపురాంతకశాసనమువలన అతనిచరిత్ర విశదమగుచున్నది. తొలుత అతడు శ్రీపతి గణపతిని జయించి అతని రాయసహస్రమల్ల బిరుదమును తాను పరిగ్రహించెను. అతడు ఏరువ మల్లిదేవుని శిరస్సు ఖండించెను. అతనికి పండ్లెండుగురు క్షోణీమాండలికులు సామంతులుగనుండిరి. అతడాంధ్రరాజుల నందరనుజయించి కీర్తి గడించెను. అతనిపుత్రికను బొల్లయ్యప్రభువు పుత్రుడైన రాజన్నకిచ్చి వివాహమొనర్చెను. విక్రమసింహపురమున మనుమగొండగోపాలుని సింహాసనమందు ప్రతిష్ఠించెను. అతడు ధరించిన బిరుదములు అలనాటి చారిత్రక సంఘటనలకు ప్రతిబింబములు. రాయసహస్రమల్ల ఏరువమల్లిదేవుని తలగొండుగండ ప్రత్యనీకప్రాసాదాయమాన కులశేఖరగొండ దేవగిరిరాజ్యప్రస్తాపిత ప్రాభృతమణికణకభూషణ, మల్లిఖార్జునసప్తాంగనహరణ కాదవరాయవిధ్వంసన అతిపాండవపరాక్రమపాండ్యరాజన్య ప్రియప్రేషిత చెండవేదండ వైనతేయ జంఘాలతురంగసార్థవిరాజమాన సంపొషితసౌహార్ద మున్నగు బిరుదములను అతడు ధరించెను. స్వతంత్రుడైన అంబదేవుడు కాకతీయ సామంతులతో తలపడుట సహజము. శ్రీపతిగణపతి గురజాల పాలకుడు. ఇతనికి రాయదండాధిపతి అను బిరుదుకూడ గలదు. అంబదేవుడాతని క్రీ. శ. 1273 వ సం॥రమున ఓడించి, అతని నహస్రమల్ల బిరుదమును పరిగ్రహించెను. గణపతిఓటమి ఆంధ్రరాజులందరి ఓటమి

కన్నను 75 నాయకుల ఓటమిగను, భావించి ఆశాననకర్త అతిశయోక్తులతో ఆతని విజయము నుగ్గడించెను.

క్రి. శ. 1263 సం.న నెల్లూరులో జటావర్మ నుందర పాండుని వీరాభిషేకానంతరము కాయస్థుల పూర్వశత్రువంశీయులు విజృంభించి కాయస్థరాజ్యములో కొన్నిప్రదేశముల నాక్రమించుకొనియుండిరి. జన్నిగదేవుని కాలమునందే కలుకడప్రభువులు, కేశవదేవులు, అతని నహోదరుడు సోమిదేవుడు కాయస్థరాజ్యమునందలి కొన్ని ప్రదేశములను ఆక్రమించిరి. (వారి తండ్రి రాయదేవమహారాజును గొల్లెసాపాణి ఓడించిన సంగతి ఇక్కడ స్మర్తవ్యము.) క్రీ. శ. 1267-'8 సం. నాటి ఎల్లారెడ్డి పల్లె శాసనమున (కడపమండలము) భుజబల వీరనారాయణ సోమేశ్వర దేవమహారాజు కాయస్థరాజధాని వల్లూరు పట్టణమునుండి ములికి 300 హొన్ననాడి 90. పెండేకల్లు 800 - ప్రాంతములను పరిపాలించునట్లు చెప్పకొనెను. క్రీ. శ. 1268-9 సం.న కలుకడ పురాధీశ్వరులు మహామండలేశ్వరులు కేశవసోమిదేవ మహారాజుల శాసనము కడపమండలము చింతలపుత్తూరులో కలదు. ఈ ప్రాంతము 1284 వరకు వారి అధీనమందేవున్నట్లు ఊహించుటకువీలగు గుండ్లూరు (కడపమండలము) శాసనము కలదు. వానికి తోడగ గుత్తిపాలకుడు అల్లుగంగదేవుడు వుండెను. వారు అంబదేవుని ఎదిరించుటకు వీలుగ పాండులసాయమును వేడిరి. పాండులు వారికి తోడ్పడుటకై విజయగండ గోపాలుని కోప్పెరుజింగుని పుత్తెంచిరి. క్రీ. శ. 1279 ప్రాంతమున నందలూరుదగ్గర జరిగిన యుద్ధమున అంబదేవుడు విజయము సాధించెను. ఆ సంవత్సరముననే విజయగండగోపాలుడు మరణింపగా అంబదేవుడు ఒక తెలుగుచోళరాకుమారుడు, మనుమ గొండ గోపాలుని నెల్లూరు సింహాసనమున ప్రతిష్ఠించెను.

విజయగండగోపాలుని పరాజయము కోప్పెరుజింగుని మరణము నెల్లూరు సింహాసనము అంబదేవుని ప్రాభవమునకు లోబడుట

పాండ్యులకు దుస్సహమయ్యెను. క్రీ. శ. 1282 సం. ప్రాంతమున పాండ్యసేనలను రెండవ జటావర్మ సుందరపాండ్యుడు మారవర్మ సుందరపాండ్యుడు కులశేఖరపాండ్యుడు నాయకత్వము వహించి దండయాత్ర నడిపిరి. కలుకడప్రభువులు వారితోకలసిరి. ఐవారు సంవత్సరములు పాండ్యులపరిపాలన నందలూరుప్రాంతమున సాగిన దని ఎంచవచ్చును. పిల్లై పల్లవరాచున్ పాండ్యప్రతినిధి. అదే నమయ మున ఏరువమండలము అంబదేవునిచేయి జారిపోయినది. క్రీ. శ. 1286 సం. నాటికి అంబదేవుడు తిరిగి తలయెత్తి కులశేఖరపాండ్యుని ఓడించి పాండ్యసేనలను కాయస్థరాజ్యమునుండి తరిమివేసెను. తరువాత కలుకడ ప్రభువులు కేశవదేవ సోమిదేవులను వారి అప్పుడు గుత్తి దుగ్గాధిపతి అల్లుగంగస జయించి వారులోగడ ఆక్రమించిన కాయస్థ రాజ్యమును తిరిగి వశపరచుకొనెను. క్రీ. శ. 1263 నుండి వల్లూరు పట్టణము కలుకడప్రభువుల అధీనమందుండెను. అంబదేవుడు వల్లూరు పట్టణమును తిరిగి తన రాజధానిగ చేసుకొనెను. గండికోటదుర్గమును కూడ ఆతడు పునర్నిర్మించెను. తరువాత ఆతడు ఏరువప్రభువు మచుమల్లిదేవుని జయించెను. తరువాత ఆతడు పెండేకల్లుపై దండెత్తెను. ఇచ్చట ఆతడు రుద్రమదేవి సేనాపతులను జయించి తనరాజ్యమును కృష్ణాతీరమువరకు వ్యాపింపజేసెను. క్రీ. శ. 1287 సం. నాటి అత్తిరాల (కడపమండలము) శాసనము ఆతని వైభవమును వర్ణించుచున్నది. ఆతని రాజధాని వల్లూరు. దండికోట ములికినాడు రేనాడు పెండేకల్లు సకిలి, ఏరువ సత్తపినాడు సీమల నాతడు ఏలు చుండెను. ఆతని రాజ్యము గుత్తివరకు విస్తరించినది.

అంబదేవుని ప్రాభవము నరికట్టుటకు కాకతీయయువరాజు కుమార రుద్రదేవుడు స్వయముగా పూనుకొనెను. కుమారరుద్రదేవుడు, రాజీరుద్రమదేవిదోహిత్రుడు. జనని ముమ్మడమ్మ, జనకుడు మహాదేవుడు. గణపతిదేవుని ఆదేశానుసారము రాజీ రుద్రమదేవి ఆతని దత్తపుత్రునిగ

స్వీకరించినది. అంబదేవుడు కాయస్థరాజ్యమునకు ప్రభువు అగునప్పటికి = క్రీ. శ. 1272 సం. నాటికి కుమార రుద్రదేవుడు యుక్తవయస్కుడు. కుమార రుద్రదేవు నెదిరించుటకు అంబదేవుడు కాకతీయవంశవిరోధులైన పాండ్యయాదవరాజుల సాయమర్థించెను. యాదవులు కానుకలు పంపివూరకొనిరి. రెండవ జటావర్మ నుందర పొండ్కుడు క్రీ. శ. 1279 నుండి 1292 సం. ప్రాంతముల కాయస్థ రాజ్యమునకు తరలివచ్చెను. కుమారరుద్రదేవుడు త్రిశూల దండయాత్ర నారంభించెను. క్రీ. శ. 1291 సం.న రాణిరుద్రమాంబ సేనాధిపత్యము వహించి త్రిపురాంతకముపై దండెత్తెను. కాకతీయసేనాముఖమున రాణిరుద్రమ దేవికి తోడుగ కులని సోమన మంత్రిపుత్రుడు మనుమ గన్నయమంత్రి యిందులూరి అన్నయదేవుడువుండిరి. అంబదేవుడు పరాభూతుడయ్యెను. సినయోగిసారము ఆదండయాత్రను అద్భుతముగ వర్ణించినది. ఏకదివసమాత్రమున కాకతీయసేనలు 72 దుర్గములను సాధించినవి. ఈ సమయమునందే అంబదేవుని సామంతుడైన చెరకు రాజనరేంద్రుని చాళుక్యరాజవంశీయుడు తాతపిన్నమరాజు (అరవీడు వంశ మూలపురుషుడు) ఓడించెను. దోనేరు కోనేరు నాధుని ద్విపదబాల భాగవతమునందు రాజనరేంద్రుని దుశ్చేష్టితములు వర్ణితములు. అప్పటినుండి చెరకు దొరలు ప్రతాపరుద్రునికి సామంతులైరి.

రుద్రమదేవి తాత పిన్నమరాజు యిందులూరిమంత్రులు అంబ దేవునిపై దండెత్తిన సమయమునందే కాకతీయ సకలసేనాధిపతి అంబ దేవునకు మిత్రుడైన మనుమగొండ గోపాలుని సంహరించెను.

మూడవసేన గోనవిఠలసేనాని ఆధిపత్యమున వర్ధమానపురము నుండి (గోనవంశీయుల రాజధాని మహబూబునగర మండలము) బయలుదేరి యాదవరాజ్యముపైకి దండెత్తినది. ఆ సేనలో నర్సరావు పేట ప్రాంతపరిపాలకుడు మనుమగండ గోపాలుడు నల్లపనాయకుని పుత్రుడు ప్రోలినాయకుడు పాలుగొనిరి. వారిరువురు శూనకటక

వేణుకబళన దావపావక బిరుదాంకితులు. గోనవిరలసేనాని ఆదకాని తుంబులం, మాచువహాజువదుర్గములను, రాయచూరు అంతర్వేదిని జయించెను. రాయచూరుదుర్గము ఆవిధముగ కాకతీయులకై వన మయ్యెను.

రాయచూరు విజయానంతరము రాణిరుద్రమదేవి క్రీ.శ. 1296 సం. స్వర్గస్తురాలై నది. ఆమె మహిళామండలి మకుటాయమానయైన మహారాజ్ఞి మాత్రమే కాక రాజసింహులకు తీసిపోని పరాక్రమ ధీశాలిని. యాదవరాజు మహాసేనునిపై ఆమెసాధించిన విజయము, రాయచూరు విజయము ఆమెసిగలోధరించిన మల్లెపూలై తెలుగుచరిత్రలో వాడక నేటికినీ పరిమళమును వెదజల్లు చున్నది.

రుద్రమదేవిభర్త చాళుక్యవంశీయుడు పీఠభద్రుడు. నిరవస్థ పురాధీశ్వరుడు. ఆమె ప్రథమ పుత్రిక ముమ్మడమ్మ ప్రతాపరుద్రుని జనయిత్రి మహాదేవుని వివాహమాడెను. ద్వితీయపుత్రికను రాణి రుద్రమాంబ, ఇందులూరి గన్నయమంత్రి పుత్రుడు అన్నదేవునకొనగి వివాహము గావించెను.

ప్ర తా ప రు ద్ర దే వ చ క్ర వ ర్తి

1295 - 1323

రాణిరుద్రమదేవి మరణానంతరము క్రీ.శ. 1295 వ సంవత్సర మున ప్రతాపరుద్రుడు పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. ఇప్పటికతనివయస్సు సుమారు 35 సంవత్సరములు. యువరాజుగానున్నపుడే రాచకార్యము లందుమాత్రమేకాక అనేకయుద్ధములందు పాల్గొనియుండి మంచిఅనుభ వమును సంపాదించుకొనియుండెను. సింహాసనమధిష్ఠించినపిమ్మట ప్రతాపరుద్రుడు నిర్వర్తించిన తొలిక ర్తవ్యము సైనికవ్యవస్థాపునర్పిర్మాణము. ప్రతాపరుద్రుడు నవలక్షధనుర్ధరాధీశ్వరుడని ఐతిహ్యము ఉగ్గ

డించుచున్నది. అఃసికి ఇరువదివేల ఆశ్వికదళము నూరువనుగులు కూడ యుండెడివి. డెబ్బైఅయిదు నాయకులు లేక సాహిజులు వివిధ దళములకు ఆధిపత్యము వహించిరి. ప్రతాపరుద్రుడు నాయకుల నెన్నుకొనుటలో వెలమలపై ఎక్కువ పక్షపాతము వహించెనని జనశృతి. కాని నాయకులు అందరు ఒకేకులమునకు చెందిన వారు కారు. అందు వెలమలు, రెడ్లు, బ్రాహ్మణులు కూడ వుండిరి.

ప్రతాపరుద్రుడు చక్రవర్తి అయిన తరువాత నడపిన తొలి దండయాత్ర కాయస్థరాజ్యముపై. ప్రతాపరుద్రుడు యువరాజుగా నున్నప్పుడు క్రీ. శ. 1295 ప్రాంతమున కాయస్థప్రభువు అంబదేవుని జయించి త్రిపురాంతక ప్రాంతమునుండి ఆతని పారదోలెను. కాని క్రీ. శ. 1304 సం. వరకు అంబదేవుడు ములికినాడును పరిపాలించు చున్నట్లు శాసనాధారముకలదు. అతడుగాని, క్రీ.శ. 1305 వ సం.నుండి కాయస్థరాజ్యమును పరిపాలించిన అతనిపుత్రుడు రెండవ త్రిపురారిగాని ప్రతాపరుద్రుని సార్వభౌమాధికారమును అంగీకరించినట్లు శాసనాధారము లభించుటలేదు. ప్రతాపరుద్రుడు క్రీ. శ. 1309 సం.న కాకతీయ పైన్యమును కాయస్థరాజ్యముపై దండయాత్రకు పంపించెను. పట్టసాహిణి సోమయ కాకతీయసేనలకు ఆధిపత్యము వహించెను. ఇందులూరి అన్నయ మున్నగువారు ఆదండయాత్రలో పాల్గొనిరి. కాకతీయపైన్యము కాయస్థప్రభువు నోడించినది. ఆరాజ్యమును కాకతీయసామ్రాజ్యములో కలిసిపోయినది. కాయస్థరాజవంశీయుడు మల్లిదేవుడు గండికోటలో తలదాచుకొని కొంతకాలముగడచిన పిమ్మట ప్రతాపరుద్రునిపై ముస్లిములు దండెత్తినపుడు (ఒకానొక దండయాత్రపిమ్మట) తిరుగుబాటు లేవదీసెను. ప్రతాపరుద్రుడు ఆతనిపై జుత్తయవెంక గొంకయరెడ్డిసేనానిని కాకతీయ సేనలతో పంపించెను. ఆతడు మల్లిదేవుని సంహరించి గండికోటను స్వాధీనము

చేసికొనెను. గొంకయరెడ్డి ములికినాడు పాలకుడుగ నియమితుడయ్యెను. అంతటితో కాయస్థ రాజవంశము అంతరించినది.

ము స్లి ము ద ం డ యా త్ర లు

ప్రతాపరుద్రునికాలమున దక్షిణాపథచరిత్రలో ప్రాముఖ్యము వహించినవి ముస్లిముదండయాత్రలు. సింహాసనమునధిష్ఠింపగనే ప్రతాపరుద్రుడు కాకతీయసేనానివాహమును ప్రవేశపెట్టిన సంస్కరణలకు కనుచూపుమేరలో కనుపించుచున్న మహమ్మదీయవిజృంభణ ప్రమాదమే. ఆ ప్రమాదము అకస్మికముగ దాపురించినదికాదు. దక్షిణాపథమునందలి భారతీయరాజన్యులందరకు సుస్పష్టముగ చిరకాలము కన్నులయెదుట విస్ఫుటముగ కనిపించినదే. అయినను ఐకమత్యము లేక అందరును వరుసగా ఆ ప్రమాదమునకు అహుతియైపోయిరి.

క్రీ. శ. 1267 వ సం.న రాణిరుద్రమదేవి సామంతుడు యాదవ ప్రభువుసారంగపాణిదేవుడు నల్గొండ మండలమునందలి పానుగల్లు శాసనమున తురుష్కాక్రాంతమైన ధరణిని అకాలప్రళయమునుండి తానుద్ధరించినట్లు చెప్పకొనెను. క్రీ. శ. 1282 వ సం.న బళ్ళారి మండలమునందలి హలువాగలు శాసనమున రామదేవుడు తురుష్కుల బారినుండి భూసతిని సంరక్షించినట్లు చెప్పకొనెను. క్రీ. శ. 1295 వ సంవత్సరమున అనగా ప్రతాపరుద్రుని పట్టాభిషేకసంవత్సరముననే గర్వాస్ఫూమాలిక్ చరిత్ర ప్రసిద్ధికెక్కిన దేవగిరిముట్టడి జరిగినది. దేవగిరి పతనము దక్షిణాపథరాజన్యులకు రాబోవు చారిత్రకనాటకమునకు నాందీశ్లోకమై వినిపించినది. గర్వాస్ఫూమాలిక్ దేవగిరి విజయానంతరము ఢిల్లీకివెళ్ళి పెదతండ్రి సుల్తాన్ జలాలుద్దీన్ ఖిల్జీని సంహరించి తాను అల్లావుద్దీన్ బిరుదువహించి ఢిల్లీసింహాసనమునధిష్ఠించెను.

అల్లావుద్దీను తెలంగాణముపై నడపిన తొలిదండయాత్ర క్రీ. శ. 1303 నాటిది. మలిక్ ఫక్రుద్దీనుజానా నజరత్ ఖానా సోదరపుత్రుడు

రూజాసేనానుల అధిపత్యమున తురుష్కసేనలు ఓరుగల్లుపై దండెత్తెను. ముస్లిమ్ చరిత్రకారులు ఈ దండయాత్రను అలతిమాటలతో నూచించి విడిచివేయటచేత వివరములు తెలియవచ్చుటలేదు. ముస్లిమ్ సేనలు వంగదేశముగుండా తరలివచ్చినవి. మార్గమధ్యమున వరదదెబ్బ తగిలినది. తెలంగాణము చేరిన సైన్యమును కాకతీయసేనలు ఉప్పరపల్లి వద్ద (కరీంనగర్ మండలము) ఓడించి త్రిప్పికొట్టినట్లు వెలుగోటివారి వంశావళినిబట్టి తెలియుచున్నది. పోతుగంటిమైలి ఉప్పరపల్లి వద్ద తురుష్కసేనలను ఓడించినట్లు చెప్పబడినది. రేచర్ల ప్రసాదిత్యుని పుత్రుడు వెన్నభూపాలుడు యుద్ధమున తురుష్కలనోడించినట్లు అభివర్ణితము. ఓరుగల్లుదుర్గమున ఒకానొక సిలాన్థంభమునగల శాసనము క్రీ. శ. 1304 - 5 నం. నాటిది మానరంగోదరిరాజులయింగయ దేవుడు తురుష్కలను జయించినట్లు అభివర్ణించుచున్నది. దీనినిబట్టి మలిక్ ఫక్రుద్దీన్ రూజాసేనానులు కాకతీయసామ్రాజ్యమునకు నడిబొడ్డుని చెప్పదగిన ఉప్పరపల్లి వరకు దండెత్తిరాగల్గిరనియు కాని కాకతీయ సేనలు వారిని ఓడించి తురుష్కసేనలను ఢిల్లీకితరిమి కొట్టగల్గిన వనియు చెప్పవచ్చును. తురుష్కులు ప్రతాపరుద్రుని కాలమున మొత్తము వీరినిమిదిపర్యాయములు ఓరుగల్లుపై దండెత్తిరనియు, అందు ఏడు పర్యాయములు ప్రతాపరుద్రుడు విజయము గాంచెననియు సమకాలీన భారతీయరచయితల అభివర్ణనము సత్యమని అంగీకరించుటకు వీలులేదు. మొదటిసారి క్రీ. శ. 1303 - 4 ప్రాంతమున తురుష్కదండయాత్ర విఫలమైనదని ఎంచవచ్చును.

అల్లావుద్దీను పట్టుదలగలవాడు. అపజయమునకు జంకనివాడు. క్రీ. శ. 1309 నాటికి ఆతడు ఉత్తరాపథమునంతయు ఆక్రమించుకొనగల్గెను. గుజరాత్ ప్రభువు రాయకరన్ ఓడిపోయి ప్రవాసియయ్యెను. దేవగిరి నంగముడు (రామదేవునిపుత్రుడు) లేవదీసిన తిరుగుబాటును అల్లావుద్దీను అణచివేసి మహారాష్ట్రమునంతను తన ఏలుబడిలోనికి

తెచ్చుకొనెను. ఇకమిగిలినది ఓరుగల్లురాజ్యము. ఓరుగల్లురాజ్యముపై అల్లావుద్దీను దండయాత్రకు ఉపక్రమించుటకు ప్రత్యక్షకారణములు రెండు. ప్రతాపరుద్రుడు గుజరాత్ ప్రభువు రాయకరన్ కు ఆశ్రయ మిచ్చుట ఒకటి. రెండవది క్రీ. శ. 1203-4 నాటి పరాజయమువలన ఏర్పడిన అపకీర్తిని తుడిచివేయుట రెండవది. తురుష్కసేనలకు మలిక్ నాయక్ కాఫూర్ నాయకత్వము వహించెను.

తురుష్కసేన క్రీ. శ. 30-10-1309 తేదీన ఢిల్లీలో బయలుదేరి దేవగిరిమార్గమున తెలంగాణముపై సాగినది. మార్గమధ్యమున శర్భర్ ముట్టడి హృదయవిదారకమైనది. శర్భర్ దుర్గాధిపతి తురుష్కలకు లొంగిపోవుటకు ఇష్టపడక పేర్చిన చితికి నసైన్యముగ ఆహుతి యయ్యెను. ఆవీరులతోపాటు భార్యలు బాలబాలికలుకూడ నహగమ నము నల్పిరి. శర్భర్ కాండిశీకులు ప్రతాపరుద్రునకు ముస్లిముదండ యాత్ర నుహృదయవిదారకముగవర్ణించిచెప్పిరి. తొమ్మిదిలక్షలకాల్బల ముతో ఇరవై వేల ఆశ్వికదళముతో నూరు ఏనుగులతో ప్రతాపరుద్రుడు తురుష్కసైన్యము నెదిరింప కృతనిశ్చయుడయ్యెను. సామంతులు సమీపరాజ్యములు కొందరు చేరవచ్చు లోపలనే మాలిక్ కాఫో ఓరుగల్లును ముట్టడించెను. క్రీ. శ. 20-1-1310 తేదీన అనుమకొండ తురుష్కాకాంతమయ్యెను. ఇరువది ఐదురోజులు ఘోరయుద్ధము జరిగినది. కోటవెలుపలనున్న భారతీయసైనికులు మాలిక్ కాఫర్ వెనుకచేరి ఢిల్లీ నుండి తురుష్క సేనలకువచ్చు వుత్తరప్రత్యుత్తరములు రవాణాసౌకర్యములకు అంతరాయము కల్పించసాగిరి. కాని మాలిక్ కాఫర్ ఇరువైపులవత్తిడికి తట్టుకొని క్రీ. శ. 12-2-1310 తేదీన ఓరుగల్లు మట్టిప్రాకారమును భేదింపగల్గెను. వాతశేమలైన కాకతీయ సైనికులు సిలాప్రాకారములోనికిపోయిరి. ముట్టడి పట్టువిడుచుజాడలు కానరాలేదు. లోపలిదుర్గమున ప్రతాపరుద్రునిసేనలకు అన్నపానీయ ములు కొరవై నవి. ప్రతాపరుద్రుడు మాలిక్ కాఫర్ తో సంధిచేసుకొని

అశేషధనరాసులు, తురగగజానీకములు వస్తువాహనములు సమర్పించి ప్రతినంవత్సరము సుల్తానునకు కప్పముకట్టుటకు అంగీకరించెను. ఓరుగల్లు విజేత మాలిక్ కాఫర్ 10-6-1310 తేదీన విజయగర్వముతో ఢిల్లీ చేరుకొనెను.

ప్రతాపరుద్రుడు సంధిషరతులను పాటించి, ప్రతినంవత్సరము ఢిల్లీకి కప్పము పంపుచుండెడివాడు. ప్రతాపరుద్రుని ఓటమి కాకతీయ సామ్రాజ్యములో విచ్ఛిన్నశక్తులకు దోహదముకల్పించినది. సామంతులు స్వతంత్రులు కాజొచ్చిరి. పరువుపోయిన రాజునకు కిరీటము మోయలేనిబరువు కాకతప్పదు. బొక్కనమంతయు తురుమ్మలకు సంధిషరతుల ప్రకారము సమర్పింపవలసివచ్చినది. ప్రతాపరుద్రుడు శూన్యమైనబొక్కనమును నింపుకొనుటకు సామంతులపై, ప్రజలపై పడుటతప్ప మార్గములేదు. గండికోటలో తలదాచుకొనిన కాయస్థ వంశీయుడు మల్లి నాథుడు తిరుగబడినాడు. గొంకయరెడ్డిమల్లి దేవుని సంహరించి గండికోటను ఆక్రమించుకొగల్గెను. ఇంతలో నెల్లూరు తెలుగుచోళప్రభువు రంగనాథుడు (మనుమసిద్ధిమనుమడు) స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించెను. కాకతీయసైన్యము నెల్లూరిపై తరలి వెళ్ళువమయమున ఢిల్లీసుల్తాను ప్రతాపరుద్రునకు పాండ్యదండయాత్రకు సన్నద్ధముకావలెనని శ్రీముఖమునందించెను.

ప్రతాపరుద్రుని పాండ్యదండయాత్ర

క్రీ. శ. 1310 వ సంవత్సరమున పాండ్యప్రభువు కులశేఖరుడు మరణించెను. అతని పుత్రులిరువురు సుందరపాండ్య వీరపాండ్యుల మధ్య సింహాసనమునకై అంతర్యుద్ధము ఆరంభమైనది. ఈ సమయముననే క్రీ. శ. 1311 వ సం.న మలిక్ నాయిక్ కాఫర్, అల్లాయుద్దీన్ ఖిల్జీ సేనాని మధురపై దండెత్తి పాండ్యరాజ్యము నాక్రమించెను. మాలిక్ కాఫర్ కొల్లగొట్టిన ధనరాసులతో ఢిల్లీకి తరలిపోగానే సోదరు

లిద్దరు అంతర్యుద్ధమును తిరిగి ఆరంభించిరి. ఇంతలో క్వీలన్ ప్రభువు రవివర్మకులశేఖరుడు తనవీలికలయిన సుందరపాండ్యునోడించి అటు పిమ్మట వీరపాండ్యుని పారద్రోలి క్రీ. శ. 1313 సం.న కంచిలో పట్టాభిషిక్తుడయ్యెను. సుందరపాండ్యుడు ఢిల్లీకిపోయి అల్లాయుద్దీను శరణుజొచ్చెను. ఆ సమయమున రామదేవుని మరణానంతరమున దేవగిరిలో ముస్లిముపరిపాలనపైతిరుగుబాటుచెలరేగినది. మాలిక్ కాఫర్ నపై న్యాయముగ దేవగిరికి తరలిపోవలసివచ్చినది. అందుచే సుల్తాను సుగదరపాండ్యుని సింహాసనమును పునఃప్రతిష్ఠించుటకై ప్రతాపరుద్రునకు శ్రీముఖము నంపెను.

ప్రతాపరుద్రునకు అవకాశము కలసివచ్చినది. తన దక్షిణ దండయాత్రకు ఢిల్లీ సుల్తాను సేనలుకూడ తోడ్పడగలవు. తాను నెల్లూరు కంచి రాజ్యములను తిరిగి జయించుటకు అవకాశమేర్పడినది. కాకతీయసేనలు ముప్పిడినాయకుని ఆధిపత్యమున దక్షిణదండయాత్రకు పక్రమించినవి.

అల్లావుద్దీనుఖిల్జీ ఆధిపత్యమును త్రోసివేసి తిరిగి స్వాతంత్ర్యమును పొందుటకు దేవగిరి తుదిప్రయత్నమును చేయు అక్లిష్ట సమయమున ప్రతాపరుద్రునిసేనలు దక్షిణమునకు తరలుటకు బదులు ఉత్తరమున దేవగిరి సంరక్షణార్థము వుద్యమించివున్నచో కాకతీయ సామ్రాజ్య చరిత్ర మాత్రమేకాక దక్షిణాపథచరిత్రయే వేరుగ నుండెడిది.

ప్రతాపరుద్రుని దక్షిణదండయాత్రలో తొలుత తురుష్కసేనలు పొల్గొనినవి కాని క్రీ. శ. 1316 వ సం.న సుల్తాను మరణముతో మాలిక్ కాఫర్ తురుష్కసేనలను వెనుకకు పిలిపించుకొనెను. అందుచే ఆదండయాత్రాభారమంతయు కాకతీయసేనలమీదనే పడినది. ఈ దండయాత్రను మూడుదశలుగ విభజించవచ్చును. (i) నెల్లూరు విజయము (ii) మూడవ బల్లాలునిపై దండయాత్ర - శంబురాయని

పునః ప్రతిష్ఠ (iii) పాండ్యదండయాత్ర - సుందరపాండుని పునః ప్రతిష్ఠ. కాకతీయసేన ముప్పిడి నాయకుని కుమారుడు రుద్రసేనాని ఆధిపత్యమున తరలి నెల్లూరుని జయించి రంగనాథుని అచ్చటినుండి తరిమి వేయగలిగినది. తరువాత కోటతిక్కప్రభువును ససైన్యముగ వధించినది. తరువాత ముప్పిడిరుద్రనాయకుడు నారాయణవనమును అనేకమన్యదుర్గములను సాధించి నెల్లూరురాజ్యమునకు ప్రతాపరుద్రుని ప్రతినిధిగ పంపాలకుడయ్యెను. తరువాత మూడవబల్లాలునితో యుద్ధము ఏర్పడినది. మూడవబల్లాలుడు పాండుల అంతర్యుద్ధము కల్పించిన అవకాశమును పురస్కరించుకొని దక్షిణమున తనపూర్వికులు కోల్పోయిన ప్రదేశములను తిరిగి జయించుటకు పూనుకొనెను. అతనికి అప్పడు మంచి అవకాశము లభించినది. కులశేఖరుని మరణముతోపాటు మాలిక్ కాఫర్ సేనలతో ఢిల్లీ సింహాసనము నాక్రమింపబోయెను. ఆ అదనుచూచుకొని మూడవబల్లాలుడు తొండయ మండలమును కాంచీరాజ్యమును తన ఏలుబడిలోనికి తెచ్చుకొన గల్గెను. ముప్పిడి రుద్రసేనాని మూడవబల్లాలుని జయించి శంబున రాయని తొండయమండలమున పునఃప్రతిష్ఠింపగల్గెను. పిమ్మట రుద్రసేనాని కంచిని ఆక్రమించుకొనగల్గెను.

కంచి కాకతీయుల వశమగుటతోడనే పాండులు యుద్ధసన్నద్ధులైరి. ప్రతాపరుద్రుడు ఈ తరుణమున కంచిచేరి కాకతీయసేనలకు నాయకత్వము వహించెను. కాంచీనమీపమున ఘోరయుద్ధము జరిగినది. ఉభయసేనలు ధైర్యసాహసములతో పోరాడినవి. అప్రతిహతమైన పాండ్యగజబలములధాటికి వెలమదొరలును రెడ్డిదండనాథులును కలసి ఎదుర్కొనినది. రేచర్ల ఎఱ్ఱదాచసేనాని పాండ్యగజసాహిజీపై కురికి గజవిజృంభణము నరికట్టి అసమానసాహసమును ప్రదర్శించెను. విజయలక్ష్మి కాకతీయసేనలను వరించినది. ప్రతాపరుద్రుడు కాంచీ పాలకునిగ మానవీరుని నియమించి సుందరపాండుని సింహాసనముపై

ప్రతిష్ఠింప దేవరినాయకుని నియమించి రాజధానికి తరలివచ్చెను. వీర పాండ్యుడు రవివర్మకులశేఖరుడు నాధిచేసికొని తక్కిన పాండ్య ప్రభువులు ఏకమై దేవరినాయకుని ఎదిరించిరి. తిరువడికుండ్రంయొద్ద ఘోరయుద్ధము జరిగినది. తెలుగుసేనలు విజయము నార్జించినవి. దేవరినాయకుడు వీరధావళ సింహాసనమున నుండరపాండ్యుని ప్రతిష్ఠించెను.

ప్రతాపరుద్రుడు దక్షిణమున పాండ్యదండయాత్రలో నిమగ్నుడై యున్న సమయమున ఉత్తరమున చరిత్ర ప్రసిద్ధములైన మార్పులు జరిగినవి. ఢిల్లీ సింహాసనమునాక్రమించిన మాలిక్ హత్య గావింపబడెను. అల్లావుద్దీనుకుమారుడైన కుతుబుద్దీన్ ముబారక్ షా సింహాసనము నధిష్ఠించెను. (క్రి. శ. 1317) క్రీ. శ. 1318 వ సం.న అరపాలదేవుని ఆధిపత్యమున దేవగిరిలో తిరుగుబాటు చెలరేగినది. ప్రతాపరుద్రుడు పాండ్యదండయాత్రానంతరము కప్పమునుకూడ చెల్లించలేదు. అందుచే ముబారక్ షా న్యయముగ, దండయాత్రకు పూనుకొనెను. షా దేవగిరి కేతెంచి మహారాష్ట్రలో తిరుగుబాటును నిర్దాక్షిణ్యముగ అణచివైచెను. తరువాత ఆతడు నమ్మిన బానిస ఖుస్రూఖానును ఓరుగల్లుపై దండెత్తుటకు పంపించెను. ఖుస్రూఖాన్ ప్రతాపరుద్రుని దగ్గరనుండి ఇవ్వని సం.ల కప్పము వసూలుచేయవలెను. లేదా ఓరుగల్లు రాజ్యమునువశపరచుకొనవలెను. ఖుస్రూదండయాత్రఎట్లు సాగినది తెలియుటలేదు. ముస్లిముచరిత్రకారులు పరస్పరవిరుద్ధములైన కథనములనల్లరి. అమీర్ ఖుస్రూనమకాలీనరచయిత, యుద్ధము జరిగినదనియు, అందు ప్రతాపరుద్రుని ప్రధానసేనాధిపతి మరణించె ననియు, ఖుస్రూ ప్రథమప్రాకారమును జయించిన పిమ్మట ప్రతాప రుద్రుడు నంధిచేసికొని వెనుకటి కప్పమునే కాక ఆశేషధనమును నష్టపరిహారముగ నొసంగెననియువ్రాసెను. ముప్పది సం.ల పిమ్మట

ప్రాసిన దక్కని రచయిత ఈసామి ఖుస్రూఖాన్ ఓరుగల్లు దండయాత్రను వర్ణించెను. కాని అందు యుద్ధము జరిగినట్లే వ్రాయలేదు. ఖుస్రూఖాన్ రాయబారిని ప్రతాపరుద్రుడు రాజమర్యాదలతో గౌరవించి తనస్వామిభక్తి పరాయణతను వెల్లడించి కప్పముచెల్లించకపోవుటకు కారణము మార్గావరోధములేనని చెప్పెనట. తరువాత ప్రతాపరుద్రుడు కప్పము చెల్లించుట ఖుస్రూఖాన్ ప్రతాపరుద్రునకు ఛత్రచామరాదులు సుల్తానుపక్షమున బహూకరించుట వర్ణితములు. ఉభయులును ప్రతాపరుద్రునినుండి రావలసినకప్పమును ఖుస్రూఖాన్ వసూలుచేసెనని చెప్పుచున్నారు. ఖుస్రూఖాన్ నిష్క్రమణానంతరము ప్రతాపరుద్రుడు కంపిలిపై దండెత్తెను. ఉభయపక్షములలో విజయలక్ష్మి ఊయలయూపుగ పలుమారు వినోదించినదని తోచుచున్నది. ప్రతాపరుద్రునిసేనాని ప్రోలయ అన్నయ కంపిలిరాయని పురోపవనములను విధ్వంస మొనర్చినట్లు శ్రీనాథుని భీమఖండమున గలదు. ప్రతాపరుద్రునిఓడించి తరిమివేసినట్లు కంపిలి వారి కథనము.

ఖుస్రూఖాన్ నిష్క్రమణానంతరముకూడ ప్రతాపరుద్రునకు శాంతిభద్రతలు చేకూరలేదు. మలిక్ వక్లఖీ దేవగిరి పరిపాలకుడు సుల్తానుపై తిరుగుబడి స్వాతంత్ర్యము ప్రకటించెను. ఖుస్రూఖాన్ అతని జయించి బందీకృతునిచేసి ఢిల్లీకి పంపించెను. సరిహద్దులలో తురుష్కసేనలు ప్రతాపరుద్రునకు విశ్రాంతి కల్పింపలేదు. ఖుస్రూఖాన్ మాబార్ పై దండెత్తి రాజధాని పట్టణ స్వాధీనమొనర్చుకొనెను. కాని అతని అనుచరులు అతని స్వామిభక్తిని శంకించి బందీకృతునిచేసి ఢిల్లీకి పంపించిరి. కాని సుల్తాను అతనిపైగల అకుంతిత విశ్వాసముతో అతనిని బంధవిముక్తునిచేసి యధాపూర్వము గౌరవించెను. తరువాత ఢిల్లీ చరిత్ర పలుసార్లు అడ్డముతిరిగినది. ఖుస్రూఖాన్ విశ్వాసఘాతకుడై సుల్తానును హత్యగావించి తానే సింహాసనమధిష్టించెను. కాని తోడి తురుష్కసేనాదులు తిరుగుబడి కుట్రపన్ని అతనిని హత్యగావించిరి.

ఆ తురుష్కసర్దారుల నాయకుడు గయాజుద్దీన్ తుగ్లక్ క్రీ. శ. 1320 సం.న ఢిల్లీనుల్తానయ్యెను. ఉత్తరాపథమున ఆతడు తన అధికారమును సుస్థిరమొనర్చుకొని క్రీ. శ. 1320 సం.న తన తనయుని ఉలూగ్ ఖానును ఏకశిలానగరముపై దండయాత్రకు పంపించెను.

ఉలూఘ్ ఖాన్ దేవగిరిమీదుగ ఓరుగల్లునకు దండయాత్ర సాగించెను. ప్రతాపరుద్రుడు ఏతేటచెల్లింప వలసిన కప్పము చెల్లింపక పోవుటయే గయాజుద్దీన్ తుగ్లకు దండయాత్రకు కారణమని 'ఫెరిస్తా' పేర్కొనినాడు. ప్రతాపరుద్రుని బొక్కనము పలుమారులు ముస్లిముదండయాత్రలనెదుర్కొనుటకు - కప్పము చెల్లించుటకు ఖాళీయైపోయినది. ఢిల్లీ లోవచ్చిన మార్పులు గూడ గమనింపదగినవి. ప్రతాపరుద్రుడు ఈదండయాత్రను నిరీక్షించుచు, యుద్ధసన్నద్ధుడై యుండెను. తురుష్కలముప్పు, ఎప్పటికైనను తప్పదనియు, యుద్ధము అనివార్యమనియు అందరకు తెల్లమైనవిషయమే. ప్రతాపరుద్రుడు - కప్పము చెల్లించి "శాంతి"ని కొనుటకు చేసిన తాత్కాలిక ప్రయత్నములన్నియు విఫలములుకాకతప్పవు. యుద్ధము "అవశ్య భవితవ్యము" కప్పము చెల్లించుటమాని ప్రతాపరుద్రుడు ఆ యుద్ధమునకు సన్నద్ధుడై యుండెను.

ఉలూఘ్ ఖాన్ ఓరుగల్లును ముట్టడించెను. ముట్టడిచాలరోజులు పట్టినది. పలుయుద్ధములు జరిగినవి. 'అబురిజ' సేనాని నాయకత్వమున తురుష్కలు 'కోటగిరి'ని ముట్టడించిరి. పలుతావుల ఘోర యుద్ధములు జరిగినవి. వరంగల్లుకోట తురుష్కలవశముకాలేదు. ఉలూఘ్ ఖాన్ ముట్టడి విరమించి, చెల్లాచెదరైన సేనలనువిడిచిపెట్టి 'దేవగిరి' చేరుకోవలసివచ్చినది.

ముస్లిముచరిత్రకారులు ఉలూఘ్ ఖానుని పరాజయమునకు కారణముగ వర్ణించినకథ గమనింపదగినది. రాకుమారునకు మిత్రుడు

‘ఉబయద్’ కవి. అతడు జ్యోతిమ్మడుగూడ. ఎంతకాలమునకు ఓరుగల్లుకోట వశముకాకపోవుటచే ఉలూఘ్ఖానుడు, ఆప్తమిత్రుడైన కవీశ్వరుని “మహూర్తము” పెట్టుమని శాసించెను. పెట్టిన ముహూర్తమునకు కోట వశముకాకపోయినచో చండశాసనుడైన రాకుమారుడు తనతలనరికించునని కవీశ్వరునకు తెలియును. తాను పెట్టిన ముహూర్తము సమీపించుచున్నను, కోటవశమగుసూచనలు కానరాలేదు. ముట్టడి తీవ్రముగసాగిన తొలిదినములలో ప్రతాపరుద్రుడు కప్పముచెల్లించుట కంగీకరించుచు రాయబారులను పంపించెనట. కాని, ఉలూఘ్ఖాన్ ప్రతాపరుద్రుని జయించితీరవలెనను పట్టుదలతో సంధికి సమ్మతించలేదట. ఢిల్లీనుండి ఓరుగల్లుకు రాకపోకలు రవాణామార్గములను, కాకతీయసేనలు అవరోధములు కల్పించియుండెను. ఉలూఘ్ఖాన్ నుని ఆప్తకోటిలోని షేక్ జాదా - యిది మాప్కిసేనాని, కవీశ్వరుడుకలిసి ఆక్రిష్ణపరిస్థితులలో ముస్లిముగుడారములలో ఢిల్లీలోనుల్లాను మరణించినట్లు - సింహాసనము అన్యాక్రాంతమైనట్లు వదంతులు రేకెత్తించిరి. తురుష్కసేనానివహమంతయు రాకుమారునకు ఆప్తకోటినుండి వచ్చిన ఆ అసత్యకల్పనములను నమ్మి భయభ్రాంతులైరి.

కాకతీయసేనలు దైవికముగ కలిసివచ్చిన అదృష్టనమయమును వినియోగించుకొని, తురుష్కసేనలనోడించి స్కంధావారముల కొల్లగొట్టినవి. పదినంవత్సరములతరువాత భారతదేశమునకు వచ్చిన నుప్రసిద్ధయాత్రికుడు “ఇబన్ బతూత” ఉలూఘ్ఖాన్ తండ్రిపై విప్లవము లేవదీయనెంచి, ఆ ‘వదంతి’ రేకెత్తించెననియు, దానివలన సర్దారులు తానేనుల్లానుకాబట్టి వినయవిధేయతలతో పోరాటములోపాల్గొనగలరని ఆశించి ఆశాభంగము నొందెననియు వ్రాసియున్నాడు. ముస్లిముసేనలోని అమీరులు తిరుగబడినారు. ఉలూఘ్ఖాను మృత్యుముఖము నుండి తప్పించుకొని, ఢిల్లీకి పలాయనము సాగించెను. అమీరుల

బారినుండి ఉలూఘ్ఖానుని రక్షించినది మల్క్ తైమూర్ అను సర్దారు. ఢిల్లీకి పారిపోయి, ఉలూఘ్ఖాన్ తండ్రితో అమీరులపై నిందారోపణ నల్పి తన పరాభవమును కప్పిపుచ్చుకొనెను. గయాజుద్దీను తుఘ్లక్ తనయుని దుశ్చేష్టితము నెఱింగియు, ఎఱుగనియట్లే నటించి అమీరులను కఠినముగా శిక్షించి తిరిగి సైన్యమును ధనమునిచ్చి ఓరుగల్లుపైకి రెండవ దండయాత్రకు పంపించెనని ఇబన్ బతూత కథనము. క్రీ. శ. 1323 లో ఉలూఘ్ఖాన్ నల్పిన మొదటిదండయాత్ర విఫలమైనదనుట, విజయము కాకతీయసైన్యమునే వరించుట అందరు అంగీకరించిన విషయమే.

గయాజుద్దీన్ తుఘ్లకు పట్టుదల ఆత్మవిశ్వాసముగల సుల్తాను. ఆతడు తిరుగబడిన అమీరులను కఠినముగా శిక్షించి, దేవగిరిలో తలదాచుకొనిన ఉలూఘ్ఖానునకు అంగబలము అర్థబలము నందించి ఓరుగల్లుపై రెండయాత్రకు ప్రకమింపుమని ఆజ్ఞాపించెను. ఉలూఘ్ఖాన్ ఓరుగల్లుపై రెండవ దండయాత్రకు కృతనిశ్చయుడై బయలుదేరెను. మొదటనంగడిసిమలోని బీదరుదుర్గమును కైవశమొనరించుకొని విశ్వాన పాత్రులైన అమీరులను కొనఊపిరి యున్నంతవరకు దుర్గమును వీడవలదని ఆజ్ఞాపించి అచ్చటనిలిపి, మార్గమధ్యమున దుర్గముల జయించుచు 'బోధన్' చేరుకొనెను. అచ్చటనుండి ఓరుగల్లునకు పదిరోజుల పయనము. నాలుగైదు రోజుల ముట్టడి తరువాతబోధన్ తురుష్కాక్రాంతమైనది. బోధన్ దళవాయి ఇస్లాముమతమునందుచేరి, ప్రాణాలు దక్కించుకోగల్గెను. పిమ్మట ఉలూఘ్ఖాన్ ఓరుగల్లుచేరి రెండవసారి ముట్టడి నారంభించెను. మొదట మట్టికోట తురుష్కుల వశమైనది. తరువాత శిలాప్రాకారముదాటి ఉలూఘ్ఖాను ప్రతాప రుద్రుని ఓడించి ఓరుగల్లును కైవశమొనర్చుకొనెను. ఇది ముస్లిము చరిత్రకారుల కథనము.

రెండవ దండయాత్రలో ఉలూఘ్‌ఖాను సులువుగ ఓరుగల్లును వశపరచుకొన లేదు. రెండవ ముట్టడిగూడ నాలుగైదుమాసములు జరిగినది. దీర్ఘదృష్టిలేని ప్రతాపరుద్రుని అవివేకచర్యలే ఓరుగల్లు పతనమునకు దారితీసినవి. ఉలూఘ్‌ఖానుని నిష్క్రమణానంతరము ప్రతాపరుద్రుడు పండుగలు, వేడుకలు, జాతరలు చాటించి తాత్కాలిక విజయోన్ముత్తుడై ఒడలు మరచెను. ప్రతాపరుద్రుడు జీవితమున తురుష్కదండయాత్రల పలుమారులు ఎదుర్కొనవలసివచ్చినది. అది తొలిసారికాదు. తుదిసారి కాజాలదు. ఆమాత్రము ఊహింపజాలక పోవుట శోచనీయము. ఉలూగ్‌ఖాను పరాజితుడై పలాయనము సాగించుటతోడనే కోటలో నిలువచేసిన ధాన్యమునుగూడ ప్రతాపరుద్రుడు అమ్మివేసెను. నాలుగునెలలు దాటకుండ ఉపద్రవము తిరిగి ప్రత్యక్షమైనది. ముట్టడికి మూడునాలుగునెలలు తట్టుకొనిగూడ చివరకు ప్రతాపరుద్రుడు తురుష్కులచేతికి చిక్కెను. కాకతీయసేనలు ఆ మూడునాలుగునెలలలో వెలమ రెడ్డి విభేదములతో తురుష్కులపై ఏకోన్ముఖముగ విజృంభింపలేకపోయినవి. ప్రభువు తురుష్కులకు చిక్కినవార్తవిని, వెలమఫీరులు, రెడ్డిసేనానులు కలిసి అత్యంతదైర్య సాహసములతో తురుష్కులతో పోరాడిరి. ప్రభువు తురుష్కులచేతికి చిక్కకముందే అట్టి ఐకమత్యముతో కాకతీయసేనలు పోరాడియున్నచో తురుష్కులు రెండవసారిగూడ చెల్లాచెదరైయుండెడివారు. దక్షిణాపథచరిత్ర వేరుగనుండెడిది. ఉలూగ్‌ఖాను దూరదృష్టితో చేచిక్కిన ప్రతాపరుద్రుని విశ్వాసపాత్రులగు అమీరుల అధీనమున అంతకుముందే ఢిల్లీకి పంపించివేసెను. ప్రభువు తురుష్క సంధావారములలో లేడను వార్త కాకతీయసేనలకు నిరుత్సాహము కల్గించినది. ఉలూగ్‌ఖాన్ మొండిపట్టుదలతో ఓరుగల్లు కోటను ప్రవేశింపగల్గెను. కాకతీయ సామ్రాజ్యమస్తమించెను.

ప్రతాపరుద్రుని- సకుటుంబ పరివారముగ ఖాదిర్ ఖాన్,

ఖ్వాజాహాజీ అను అమీరులిద్దరు డిల్లీకి గోలపోవుచుండగ ఆతడు మార్గమధ్యమున మరణించెను. క్రీ. శ. 1330 నాటి విలసతామ్ర శాసనమున ముసునూరి ప్రోలయనాయకుడు ప్రతాపరుద్రుడు సోమోద్భవా తీరమున మరణించినట్లు చెప్పినాడు. అనితల్లి కలువచేటు శాసనమున (క్రీ. శ. 1423 ప్రాంతమునాటిది) ప్రతాపరుద్రుడు స్వచ్ఛందముగ అమరలోకమున కేగినట్లు వర్ణితము. దీనినిబట్టి, ప్రతాపరుద్రుడు నర్మదానదిలోబడి ఆత్మహత్య నల్పుకొనినట్లు కొందరు ఊహించుచున్నారు. చక్రవర్తికోరికపై పరివారములోని భటుడాతని నర్మదాతీరమున సంహరించి శత్రువులబారినుండి తప్పించి యుండవచ్చును. మానహానికంటె మరణమే మేలని ప్రతాపరుద్రుడు భావించెననుట స్వచ్ఛందమరణవర్ణన కర్థము.

కాకతీయసామ్రాజ్యము గణపతిదేవుని కాలమున సర్వతో ముఖాభ్యున్నతి చెంది పరాకాష్ఠ చెందినది. ఆనాడు తెలుగు వీరులు అరిభీకరులై ఆదర్శప్రేరితులై, భారతయోధులవలె పూర్ణపురుషులై వెల్లివిరిసిరి. యాదవరాజు కాకతిప్రభుని సంహరించి, యువరాజు గణపతిని బందీకృతుని గావించియు ఓరుగల్లును కైవసమొనర్చుకొన లేకపోయెను. గణపతిదేవుడు సుమారు ఒకదశాబ్ది, శత్రువులకారాగారమున మ్రగ్గి జీవితము నేర్పిన కఠోరపాఠములను సాంగోపాంగముగ నర్థము చేసికొని, అరువదియేండ్లపైబడి యావదాంధ్రము నేకచ్ఛత్రాధిపతియై పరిపాలింప గల్గిన “కార్యఖడ్గ నిపుణుడు”. రాజనీతి, యుద్ధతంత్రము ఉచ్చాఘాత నిశ్వాసములుగ అతడు కాకతీయసామ్రాజ్యమును కళింగమునుండి కంచివరకు విస్తరింపగల్గెను. దివిని జయించి - అయ్యప్రభువులకు అనుగు అల్లుడై శత్రువుల మిత్రుల గావించుకోగల్గిన రాజనీతిధురంధరుడు గణపతిదేవుడు. గజసాహిజాయపసేనానికి అతడు చూపినగౌరవము, తెలుగుచోడరాకుమారుడు తిక్కనృపతికి చేసిన సాయము, సాహసుడై దక్షారామమువరకు వచ్చిన కోప్పె

రుంజిగుని నిర్జించి అతనికితొడిగిన పీరపదముద్ర - గణపతి బహుముఖ ప్రజ్ఞాధురీణత ప్రతిఫలించిన వెలుగురేకలు. పుత్రికరుద్రమను రుద్రదేవ మహారాజుగ రూపొందించినది గణపతిదేవుని ప్రజ్ఞయే. రాణిరుద్రమదేవి విజయములకు గణపతిదేవుడు తీర్చిదిద్దిన సేనాధిపతులు కారణము. గణపతిదేవుడు పెంచిపెద్దచేసినది రాణిరుద్రమదేవిని. ప్రతాపరుద్రుడు అదృష్టదేవత అల్లారుముద్దుగ లాలించి పెంచిన లక్కబొమ్మ. కాకతీయ సామ్రాజ్యము గణపతిదేవుని కష్టార్జితము. కాకతీయ సామ్రాజ్యము వారసత్వముగ సంక్రమించినది ప్రతాపరుద్రునకు. ఈ ప్రతాపరుద్రుడు - సుష్పష్టముగ కనుచూపుమేరలో వికటాట్ట హాసవిలయతాండవము నల్పుచున్న తురుష్కప్రమాదమును చూచి ఔదాసీన్యము వహించి యారకుండుట వింతలలో వింత. ఆడుపిల్లనుగూడ జగదేకవీరుల మించునట్లు కత్తిసాము గుఱ్ఱపుస్వారి మున్నగు విద్యలనేర్పించిన ఘనత గణపతిదేవునకు దక్కినది. రుద్రమదేవి యుక్తవయస్కుడైన మనుమడు ప్రతాపరుద్రునకు, పదునారుగురుకన్యకల వివాహమొనరించినట్లు ప్రతాపచరిత్రలో నున్నది. క్రీడాభిరామము ఓరుగంటిసీమకు అలంకారప్రాయమైన మాచర్లదేవి - ప్రతాపరుద్రుని హృదయేశ్వరియైన వారాంగన - నభివర్ణించుచున్నది. భోగలాలనత్వము ప్రభువులను కైవసమొనరించుకొన్నంత శీఘ్రముగ ప్రజలను లోబరచుకోలేదు. తెలుగువీరుల కత్తిసాము జగత్ప్రసిద్ధి కెక్కినది. సుల్తాను అల్లావుద్దీను ఢిల్లీలో డాకోలునందు పోతుగంటి మైలి - తెలుగుబిజ్జలుల ఖడ్గవివ్యాప్రదర్శనము వీక్షించినట్లు ఒక చాటుపద్య మభివర్ణించుచున్నది.

ఢిల్లీలో సురథానుడల్లావదీధరాధ్యక్షుండు ప్రత్యక్షసాక్షిగాఁగ
మహానీయజయసాలి మలికినేమారుండు జగదేకశూరుండు సాక్షిగాఁగ
జగత్పై డెబ్బదేడుగురు సాయంకులు నక్షిణబలయుతుల్ సాక్షిగాఁగ
సహజసాహనయుద్ధ సన్నద్ధవరభటా శ్రయమైనదాకోలు సాక్షిగాఁగ

సూర్యవంశోదయా ఖ్యాతుఁడార్య తెలుఁగు
బిజ్జలనృపాలు గెల్చెఁదద్భిమబలుఁడు
వైరి గజభీముఁ డమిత సత్యప్రియుండు
ఘనభుజాశాలియగు పోతుగంటిమైలి.

వరభటాశ్రయమైనదాకోలునందు ప్రదర్శనయోగ్యమైనది అల
నాటి తెలుగువీరుల ఖడ్గచాలన నైపుణ్యము.

“ఉలవఖానుని సప్తాంగ చూఱకార
మలుకనేమాలుని మానమర్దన”

అని తెలుగువీరుల ప్రశంసలు వినిపించినవి. కాని రాజులు భోగ
లాలసులై ప్రజలుచెల్లించిన పన్నులతో నిండిన బొక్కనమును
వెచ్చించి శాంతిభద్రతలను కొనగోరు ప్రభువులకు పరాక్రమోపజీవులైన
వీరభటులు నవలక్షధనుర్ధరులున్న సేమి ప్రయోజనము. క్రీ. శ. 1303
సంవత్సరమున మలిక్ కాఫరుతో సంధిచేసికొనుటయే ప్రతాపరుద్రుని
మొదటిపొరపాటు. నవలక్షధనుర్ధరులు కాకతీయసేనలో గలరు.
తురుష్కసైన్యము సంఖ్యాబలమున ఏనాడును ఎన్నదగినదికాదు.
శత్రువులను జయింపవలెనను కృతనిశ్చయత్వమే వారి ప్రబలాయు
ధము. క్రీ. శ. 1323 సంవత్సరమున ఉలూగ్ఖాను రెండవ దండ
యాత్రలో ఓరుగల్లుకోట పడిపోయినదని చరిత్రచెప్పెడి పాఠము.
నిజమునకు ఓరుగల్లుపతనము క్రీ. శ. 1303 సంవత్సరమున మలిక్
కాఫరుతో ప్రతాపరుద్రుడు మానమును, ధనమును వెచ్చించి చేసికొనిన
సంధితోడనే ఆరంభమైనది.

రెండుదశాబ్దుల పిమ్మట, ఉలూగ్ఖాన్ మొదటిముట్టడి
తరువాత ప్రతాపరుద్రుడు సమరసన్నద్ధుడై ఓరుగల్లుకోటకు తగిన
కట్టుదిట్టములు కల్పించుటకు బదులు విందులు కుడిచి వేడుకలు

సాగించెను. రెండవముట్టడిలో గూడ - ప్రతాపరుద్రుడు - కాకతీయ
 వీరుల నందర నేకోన్ముఖులజేసి శత్రువులతో సాహసముతో పోరాడ
 లేకపోయెను. తెలుగువీరులకు సంఖ్యాబలమా కొదువలేదు. సాహస
 శౌర్యములా కొదువలేవు. ఖడ్గచాలనమున వ్యక్తిగతముగ అతిలోక
 చాతుర్యమును ప్రదర్శించి శత్రువుల సైతము ముగ్ధులగావించినవారు
 కాకతీయవీరులు. కాలకర్మ విపరిపాకమున క్రీ. శ. 1323 సంవత్సరమున
 ఓరుగల్లుకోట ముష్కరతురుష్కాక్రాంతమైనది. ఆదండయాత్రకు
 ఆధిపత్యమువహించినఉలూఘఖాను, తరువాత చరిత్రలో చిరస్మర
 ణీయుడై ఢిల్లీసింహాసనమధిష్టించిన మహమ్మద్ బిన్ తుఘ్లకు చక్రవర్తియై.

కాకతీయ సామ్రాజ్యమునందలి సంఘ వృత్తములు

సా హి త్య ము

సంస్కృతసాహిత్యము :— కాకతీయ యుగమున యథా పూర్వము ఉన్నత విద్య అనిన సంస్కృతభాషాధ్యయనమే. కాకతీయుల రాజభాష సంస్కృతము. కాకతీయ రాజశాసనములు బహుళముగా సంస్కృతములోనేయున్నవి. దానశాసనమునందలి గ్రహీతలు పలువురు వేదవేదాంగ పారంగతులు, ఉపనిషత్తులు షట్పాత్రములు పురాణోతి హాసములు చదివినవారు, షడ్ధర్శనపారంగతులు. ప్రభువులు సా మంతులు కూడ సంస్కృత విద్యను పోషించిరి. కాకతీయయుగమునందలి సంస్కృత కవులలో మొదట పేర్కొన దగినవారు శాసనరచయితలు. కాకతి రుద్రదేవుని అనుమకొండ శాసన ప్రశస్తిని రచించిన కవి అచింతేంద్రుడు. ఇతడు రామేశ్వరదీక్షితుల పుత్రుడు, అద్వైతామృతయోగి శిష్యుడు. క్రీ. శ. 1214 నాటి గణపవర శాసన రచయిత నంది. గణపతి దేవుని పాఖల్ శాసనరచయిత కవిచక్రవర్తి. కోటగిరి తామ్రశాసనమునందలి దానగ్రహీతలు (క్రీ. శ. 1273) ముప్పురు కవులు ద్రవిడ ఇంజిపిరకవి అమ్మికవి సూరికవి కన్పించుచున్నారు. ప్రశస్తిరచయితలలో పేర్కొనదగిన వాడు ఈశ్వరభట్టోపాధ్యాయుడు = ఈశ్వరసూరి. మల్యాల వంశీయుల బోత్ పూర్ శాసనరచయిత ఇతడే. ఇతడు చిత్రకవితా విశారదుడు. నిరోష్ఠ్య నిష్కంఠ్య నిస్తాలవ్య నిర్మూర్ధన్య నిర్దంఠ్య శ్లోకముల నాతడు రచించెను. శాసన రచయితలేకాక పేరుకెక్కిన సంస్కృతరచయితలుకూడ కాకతీయయుగమున వర్ధిల్లిరి. అగస్త్యుడు డెబ్బదినాలుగు గ్రంథములను రచియించెను. అందు మూడే నేడు ఉపలభ్యమానములు. ఈతని బాలభారతము సుప్రసిద్ధమైనది. సాహితీ

నమరాంగణ సార్యభౌముడైన శ్రీకృష్ణదేవరాయల శిరఃప్రధాని సాళువ తిమ్మమంత్రి బాలభారతముపై “మనోహర” వ్యాఖ్యానము రచించెను. విద్యానాథుడే అగస్త్యుడనికొందరనుచున్నారు. కంపరాయ చరిత్ర = మధురా విజయం రచించిన రాకుమారి గంగాదేవి అగస్త్యుని శిష్యురాలే. కాకతీయయుగమున పేరెన్నిక గన్న విద్వత్కవి శాకల్య మల్లుభట్టు ప్రతాపరుద్రుని ఆస్థానము నలంకరించెను. ఈతడు ఉదాత్త రాఘవ కావ్యమును నిరోష్ఠ్యరామాయణమును రచించెను. ప్రతాప రుద్రుని ఆస్థానమందలి జైనకవి అప్పయ్యార్యుడు జినేంద్ర కల్యాణా భ్యుదయమును 20 - 1 - 1320 తేదీన ఓరుగల్లులో పూర్తిచేసెను. అగస్త్యుని బావమరది గంగాధరుడు మహాభారత నాటకమును రచించెను. అతని పుత్రుడు విశ్వనాథుడు సౌగంధికాహరణమును రచించెను. అతని రెండవ పుత్రుడు నరసింహుడు కాదంబరీ కల్యాణాది దశ రూపకములనే కాక కాకతీయ చరిత్రకూడ రచించెను. కాని ఇప్పుడది ఉపలభ్యమానముగలేదు. రావిపాటి త్రిపుగాంతకుని ప్రేమాభిరామము కూడ నేడుపలభ్యమానమగుటలేదు కాని అనువాదమైన క్షీడాభిరామము ఆంధ్రవాఙ్మయమున సుప్రసిద్ధమైనది. విద్యానాథుడు రచించిన ప్రతాపరుద్రయశోభూషణము ఆలంకారికగ్రంథములలో మకుటాయ మానమైనది. విద్యానాథుడు ప్రతాపరుద్రుని ఆస్థానకవియై తన ఆలంకారిక గ్రంథమున ఎన్నోసమకాలీన చారిత్రకాంశములను వర్ణించెను. అతని అలంకార గ్రంథము ప్రతాపరుద్రుని కీర్తిచంద్రికలు యుగయుగాంతరములు ప్రతిఫలించుచున్న మణిదర్పణము. జాయప సేనాని గణపతిదేవుని గజసాహిణి గీతరత్నావళి వాద్యరత్నావళి నే డుపలభ్యమానములుకావు. కాని అతని నృత్తరత్నావళి యుగ యుగాంతరములు దాటి నిలచియున్నది. పాలంపేటయందలి రామప్ప దేవాలయమునందలి విగ్రహ శిల్పములు నృత్తరత్నావళిలో వర్ణితము లైన నాట్యభంగిమల కుదాహరణప్రాయములని విద్వాంసుల

అభిప్రాయము. అగస్త్యుడు కృష్ణ చరితను గద్యముతో రచించెను. అతని మేనల్లుడు నరసింహుడు మలయవతి అను గద్యకావ్యమును రచించెను. కొలని రుద్రదేవుడు రాజరుద్రీయమును వ్యాకరణకావ్యమును రచించెను.

కా క తీ య యు గ ము - ఆంధ్ర వాఙ్మయము

నన్నయభట్టు - ఆంధ్రమహాభారతమున ఆదినభాపర్వములు ఆరణ్యపర్వము కొంతభాగము రచించినపిమ్మట నుమారు రెండుశతాబ్దాలవరకు భారతము అసంపూర్ణముగనే నిలిచెను. ఈ మధ్యకాలములో తెలుగులో వాఙ్మయకృషి జరుగలేదనిచెప్పుట సాహసము. నన్నయకుపూర్వమునుండి శాసనకవులు చరిత్రలో కన్పించుచున్నారు. కాకతీయయుగమునగూడ శాసనకర్తలైన తెలుగుకవులు పలువురు గలరు. ఛందోబద్ధమైన పద్యములలో చెక్కిన శాసనములున్నవి. ఆ పద్యకర్తల నామధేయములు బహుళముగా అజ్ఞాతములే. కాని, క్రీ. శ. 1145 చేబ్రోలుశాసనకర్త భీమయపండుడు 'మార్గ', 'దేశి' కవితావిశారదుడు. మయూరార్యునిపుత్రుడు - ఈశ్వరభట్టోపాధ్యాయుడు, మల్యాలవంశ ప్రశస్తిరచయిత సుప్రసిద్ధకవి. అతడు విచిత్ర కవితాప్రవీణుడు. శబ్దవిద్యాపారంగతుడు. సంస్కృతశ్లోకములేగాక, ఆతడు నవిస్తరమైన తెలుగుగద్యలుగూడ రచించెను. రెండవబేతరాజు గూడూరుశాసనము, గంగాధరుని కరీంనగరంశాసనము, కాటరాజు ఉప్పరపల్లి శాసనము, ఓపిలిసిద్ధి కొణిదెనశాసనము జగతీపతి గంగయ దేవుని తాళ్ళ-ప్రొద్దుటూరు శాసనములు రచించిన అజ్ఞాతకవులు వెలయించిన పద్యగద్యశిల్ప ప్రావీణ్యము ఉగ్గడింపదగినది.

కాకతీయసామ్రాజ్యము ఆంధ్రసంస్కృతికి కల్పించిన ముత్యాల గొడుగునీడలో ఆంధ్రసాహిత్యమునకు పునర్వికాసమేర్పడినది. వీరశైవము దేశికవితారచనలకు దోహదము కల్పించినది. మార్గదేశి కవితామార్గముల ఉభయత్ర రామాయణకృతులు తెలుగులో అవిర్భ

వించినవి. అంతేగాక - కవిబ్రహ్మగా ఆంధ్రసాహితీజగత్తులో ప్రశస్తి గాంచిన తిక్కన ఆంధ్రమహాభారతము పదునైదుపర్వములు వ్రాసినది కాకతీయయుగమునందే. తిక్కనపితామహుడు మంత్రిభాస్కరుడు - పండ్లెండవశతాబ్దిలో పేరుకెక్కిన కవి.

సారకవితాభిరాము గుంటూరువిభుని

మంత్రి భాస్కరు మత్పితామహునిఁ దలచి

యైన మన్ననమెయి లోకమాదరించు

వేఱ నా కృతి గుణములు వేయునేల ?

అని ప్రస్తుతించెను. అయిన సారకవితాభిరాముడైన యీ మంత్రిభాస్కరుడెవ్వరు? ఆతని కృతులెవ్వి? తిక్కనమాటలనుబట్టి యతడు మిక్కిలి సుప్రసిద్ధుడైయుండవలెను. భాస్కరరామాయణ కృతికర్తయైన భాస్కరుడే తిక్కనపితామహుడని కొందఱు ఊహించు చున్నారు. అట్లయిన, ఉత్తరరామాయణ ప్రసక్తివచ్చినపుడుగూడ తిక్కన ఎత్తఱినైనను ధీరోదాత్తనృపోత్తముడు రాముని చరితము సంభావ్యమగునని పల్కెనుగాని పితామహుని పూర్వరామాయణ రచననుగూర్చి యేమియు చెప్పక మౌనముద్ర వహించెను. దీనినిబట్టి తిక్కనపితామహుడు సారకవితాభిరాముడు కావచ్చును గాని రామాయణ కృతికర్తకాదని మరికొందరు వాదించుచున్నారు. తిక్కన పితామహుని కృతులు - నేడు ఉపలభ్యమానములుగావు. ఒకవేళ ఆతడు రామాయణమును వ్రాసియున్నను అది నేడు ఉపలభ్యమానము గాదు. నేడు భాస్కరరామాయణముగ లోకములో ప్రచారముననున్న గ్రంథమువేరు.

మల్లిఖార్జున పండితారాధ్యకృతమైన శివతత్త్వసారము శైవవాఙ్మయమునకు తొలియుషస్సులు కల్పించినది. శివతత్త్వసారమును శతకముగ కొందరు వర్గీకరించెదరుగాని అది 479 కంద పద్యముల సమాహారము. మల్లిఖార్జునుడు నిస్సంశయముగ గొప్పప్రజ్ఞా

శాలియేగాని ప్రజ్ఞయంతయు స్వమతస్థాపన - పరమతఖండనలతో నిండిపోయినది. శివతత్త్వసారమును రచయితయే కన్నడమునకు అనువదించెను. ఇతని ఇతరకృతులు రుద్రమహిమ, గణసహస్రమాల, పర్వతవర్ణన నేడు అనుపలభ్యములు.

శైవవాఙ్మయము :— కాకతీయయుగమున పేర్కొనవలసినది శైవవాఙ్మయము. “దేశికవిత”కు “జానుతెనుగు”నకు వారు కల్పించిన ప్రాముఖ్యము ఉగ్గడింపదగినది. ఆంధ్రవాఙ్మయమున ద్విపదకవితా శాఖను పాదుకొల్పిన ప్రతిష్ఠ శివకవులకు దక్కవలసినదే. ద్విపద రెండుపాదాల చిరురచన. సులభభందస్సు. పాడుటకు అనువైనది. జనసామాన్యములో ప్రచారమునకు మిక్కిలి అనువైనసాధనము. ఈ భందస్సు నన్నయకు ముందే తెలుగులో కన్పించుచున్నది. గుణగ విజయాదిత్యుని శాసనములలో (క్రి. శ. 848-92) తరువోజ కన్పించు చున్నది. ద్విపద రెండుపాదములుకలిసి తరువోజ ఒకపాదమేగనుక ద్విపద తెలుగులో అనాదిసిద్ధమైన ఛందోవిశేషముగ నెన్నదగును.

పాల్కురికి సోమన - బహుముఖ ప్రతిభాశాలి. ఆతని కాలమును గూర్చి పండితులలో ఏకవాక్యత కుదురలేదు - కొందరాతడు ఓరుగల్లు పతనానంతరము కన్నడదేశమునకు వలసపోయినట్లు భావించు చున్నారు. అతని కావ్యములందలి ఆంతరంగిక సాక్ష్యమునుబట్టి ఆతడు తిక్కనకు పూర్వికుడని నిర్ణయించవచ్చును. ఇతడు బహుభాషా కోవిదుడు. సర్వతోముఖ ప్రజ్ఞాశాలి.

సంఘమున నొక ప్రత్యేకమతమును వెలయించినట్లే శైవులు వాఙ్మయమునఁ గూడ నొక స్వతంత్ర సారస్వతోద్యమమును నెలకొల్పినారు. “గద్యపద్య సంస్కృతభూయిష్టప్రబంధరచన, మానుగా సర్వ సామాన్యంబుగాద”ని పాల్కురికి సోమనాథుని ప్రవచనము. ఈమాట నన్నయనెత్తిపొడుపు. తిక్కన తన తొలికావ్యమగు నుత్తరరామాయణ మును నిర్వచనముగనే రచించెను.

“ప్రాసమైనను యతిపై వడియైన
దేసిగా నిలిపి యాదిప్రాస నియతిఁ
దప్పకుండగ ద్విపదలు రచియింతు”

ఇది పండితారాధ్యచరిత్ర యవతారికలో సోమనాథుని ప్రతిజ్ఞ. తెలుఁగుకవితకు ముఖ్యలక్షణములు యతిప్రాసలు. తెలుఁగు ఛందస్సు నకుఁ బ్రత్యేకత నిర్ణీతగురులఘు పరంపరానుపూర్వ సంకలితమగు గణములు గాక మాత్రాబద్ధములగు గణములు. తెలుఁగుయతి సంస్కృత యతి కంటె విశిష్టము. సోమనాథుడు, ‘ప్రాసము యతి ‘దేసి’గా నిలిపి, యని యర్థవంతమైన వాక్యము ప్రయోగించెను. విరామపూర్వకమైన సంస్కృతయతిగాక వర్ణసాజాత్యపూర్వకమైన తెలుఁగుయతినే పాటింపవలెను. తెలుఁగు నుడికారపు నిసర్గతను గుర్తించి తదనుగుణముగ వ్రాయుట ‘దేశి’ కవిత. ‘దేశి’ కవితాశాఖ సంస్కృతవాఙ్మయమర్యాదకుఁబడదు. ప్రాసనియతి సంస్కృత వృత్తములలోలేదు. అది తెలుఁగు కవితకుఁ బ్రత్యేక భూషణము. నన్నయ సంస్కృతములోని ఛందస్సులను గ్రహించి వానికిఁ దెనుఁగు యతిప్రాసలు చేర్చి భారతములో వాడెను. కాని శుద్ధదేశి కవితా వాదులగు సోమనాథాదుల కిదినచ్చలేదు. వారు శుద్ధదేశీయమైన ఛందస్సులో ద్విపదలో వ్రాసినారు. మాత్రాగణబద్ధములైన పద్యములు జాతులు “జాతులు మాత్రానుసంధానగణ విసీతులు గాన” మాత్రాగణ బద్ధమైన ద్విపదలో శుద్ధదేశిగా కావ్యము లల్లెదనని సోమనాథుని ప్రతిజ్ఞ.

“ఉరుతర గద్య పద్యోక్తుల కంటె
నరసమై పరగిన జాను తెనుంగు
చర్చింపగా నర్వసామాన్యమగుటఁ
గూర్చెద ద్విపదలు గోర్కిదైవార”

“ఉరుతరగద్యపద్యోక్తులు” - నన్నయవని గుర్తింపవచ్చును ! శివకవులకాలమునకు అవి సర్వసామాన్యము గాకపోయినవి. భాషా ప్రయోగమున శివకవులు ప్రతిపాదించిన క్రొత్తసూత్రము “జాను తెనుఁగు” “నరళముగాఁగ భావములు జానుతెనుంగున నింపుపెంపుతో బిరిగొన”- వ్రాయవలెనని కుమారసంభవ పీఠికలోని మాట. సోమ నాథుఁడు పండితారాధ్యచరిత్రమున “జానుతెనుఁగు విశేషము ప్రసన్న తకు” అని ప్రతిపాదించినాఁడు. సోమనాథుఁడే వృషాధిపశతకమున జానుతెనుఁగునకుదా హరణప్రాయముగ వ్రాసినపద్యము :

“బలుపోడతోలుసీరయును బాపనరుల్ గిలుపారుకన్న వె
న్నెలతల సేదుగుత్తుకయునిండినవేలుపుటేరు వల్లుపూ
సలుగల తేసలెంకనని జానుతెనుంగున విన్నవించెదన్
వలపు మదిన్ దలిర్ప బసవా బసవా బసవా వృషాధిపా!”

ఈ పద్యమునుబట్టి జానుతెనుఁగన నచ్చతెనుఁగనికొందఱర్థము తీయుచున్నారు. కాని, యీ నిర్వచనమునకుఁ గుమారసంభవమేగాక యీ సోమనాథుని బసవపురాణము పండితారాధ్యచరిత్రముగూడ నపవాదములే. నన్నెచోడుఁడు సోమనాథుఁడుకూడ వారి జాను తెనుఁగు కావ్యములలో సంస్కృతసమాసములు కుప్పతిప్పలుగ బ్రయోగించినారు. మరికొందఱు జానుతెనుఁగనఁ దేటతెనుఁగని యర్థము నిచ్చుచున్నారు. ‘జానుతెనుఁగు’ ‘తేటతెనుఁగు’ - మాటలరెంటిని విడి విడిగా సోమనాథుఁడే ప్రయోగించినాడు. జానుతెనుఁగు, తేటతెనుఁగు అనగా సులభముగా నర్థమగుతెనుఁగు-అని సూర్యరాయనిఘంటువులో వివరణము గలదు. కాని, శివకవుల జానుతెనుఁగు కావ్యములలో సులభగ్రాహ్యములుగాని సంస్కృతసమాసములేకాక, కన్నడ భాషా పదములు శ్రుతిస్మృతివాక్యములు పెక్కులు గలవు.

శివకవులువాడిన భాషకుఁ గొన్ని ప్రత్యేకధర్మములు గలవు. వారిదృష్టిలోఁ దెనుఁగుభాషను శాసించుటకు సంస్కృతవ్యాకరణము నకు హక్కులేదు. తెలుగుభాషలో సహజసిద్ధముగ వాడుకలోనున్న పదములు, సంస్కృతవ్యాకరణసమ్మతములు గాకపోయినను, శివ కవులు కుప్పతిప్పలుగ వాడినారు.

“నల్లవో బసవన్న నందీశమూర్తి
నల్లవో బసవయ్య ముల్లోకవంద్య
కట్టితి నర్వాంగ కచ్చడంబనుచు”
“శ్రీమహాదేవుడన్నామంబులున్న
వేమహినెటువంటి యితరవేల్పులకు”

— బ స వ పు రాణ ము.

ఇట్లే “నిత్యపడి, పుడమీశ, భక్తకూటువలు, సద్భక్తసమూహి” ఆకాలపు తెలుఁగుశాసనములలో, సంతకముందుశాసనములలోఁగూడ నిట్టి సమాసములు గానవచ్చుచున్నవి. శివకవుల ప్రయోగసరణి సమకాలీనశాసనములలో గన్పించుట చే నట్టిపదములాకాలమునఁ దెనుఁగునాలుకలపై నలుగుచుండెడివని యూహింపవచ్చును. సహజ సిద్ధముగ దెనుఁగువారు వాడుపదములు కావ్యములలో వాడుకొన వచ్చునని వారి యాశయము. జానుతెనుఁగన నిసర్గమైన తెనుఁగు. అందు సంస్కృతపదములుండవచ్చును. ఆ సంస్కృతము సంస్కృతపు తీవితోఁగాక తెలుఁగునుడి ననుసరించి చేరును. శివకవులు నన్నయ ‘విపులశబ్దశాసన’త్వము నంగీకరింపలేదు. శివకవులు, నన్నయ “గద్య పద్యప్రబంధభూయిష్ఠరచన, యరుతరగద్య పద్యోక్తులు, శబ్దశాసన తత్వముపై బూర్వపక్షమును నెలకొల్పి, సర్వతంత్రస్వతంత్రమగు మాత్సరస్వతోద్యమమును నెలకొల్పిరి. నన్నయ యారంభించిన యాంధ్రమహాభారత మసంపూర్ణ ముగ నిలిచిపోవలసివచ్చినది.

శివకవులు ప్రతిపాదించిన సారస్వతోద్యమము సార్వజనీనము గా లేదు. సాహిత్యప్రపంచమున భిన్నవాదములు చెలరేగినవి. శైవ యుగములోఁజిట్టచివరనుద్భవించిన కావ్యమురంగనాథరామాయణము, రంగనాథరామాయణకర్త శివకవులను బూర్తిగ ననుసరింపలేదు. ఛందస్సు శుద్ధదేశియగు ద్విపదయేగాని ఇతివృత్తము సంస్కృత రామాయణమే. భాషాప్రయోగస్వాతంత్ర్యమునుబట్టి చూచినను శివకవులవలె విశృంఖల విహారము నలుపలేదు. ఈ కావ్యము వీరశైవమతక్షీణదశను సంస్కృత సాహిత్యగౌరవ పునరుద్ధరణాభిమానమును వ్యక్తము చేయుచున్నది. రంగనాథరామాయణము తిక్కన మహాయుగమునకు వేగుఁజుక్క. ఇట్టి స్థితిగతులలో నన్నయ యారంభించిన మహాభారతమును బూరింప సాహసించు మహాకవి లేకపోయెను. ఈ యుగమందే వేములవాడ భీమకవి సాహసించి భారతమును బూరింపనమకట్టియు విఫలుఁడై యుండవచ్చును. వేములవాడభీమకవి విరాటపర్వమునుండి కొన్నిపద్యములు లక్షణ గ్రంథములందుదాహరింపబడినవి. భారతమువంటి మహేతిహాసరచనకుఁ గవులందఱు నధికారులుకారు. అది యొక సామాన్యకవి కసాధ్యమైనపని. ఒక సారస్వత పరిషత్తు లేదా పరిషత్తువంటి యొక మహాకవి సాధింపవలసిన కర్తవ్యమది. రాజరాజనరేంద్రునితరువాత వేంగిదేశమునకు వీరవిజయాదిత్యుఁడు పరిపాలకుఁడయ్యెను. రాజరాజనరేంద్రుని ఆశ్రయమునఁ బెంపొందిన 'రాజమహేంద్ర కవీంద్ర నమాజమున'కు రాజాశ్రయము తప్పినది. ఇకవ్యక్తులెవ్వరు భారతరచనకుఁ దలపెట్టలేదు. అంతలో శివకవులు చెలరేగి. దేశికవిత, జానుతెనుఁగు వాదములతో నన్నయభారత వాఙ్మయముపై దండెత్తిరి.

రెండు శతాబ్దాల తరువాత నెల్లూరు మండలప్రభువైన మనుమసిద్ధి మహారాజునకు మంత్రితత్వము నెరిపిన తిక్కన మహాకవి తిరిగి మహాభారతరచనకుఁ బూనుకొనెను.

“అల్పాక్షరంబుల ననల్పార్థరచన”, జానుతెనుగు, “దేశికవిత”
 “ద్విపదరచన” యను సిద్ధాంతరాద్ధాంతములేగాని వాని యంతస్తత్వ
 మెట్టిదో, యవియెంతవర కనుసరణీయములో చూపినమహాకవిమాత్ర
 మంతవరకెవరు లేకపోయెను. అనలంతరార్థము గుర్తింపక, వృథా
 వాగ్వివాదములలోఁబడిన సారస్వతోపాసకులందఱు నేకోన్ముఖము చేసి
 యన్ని వాదములలోఁ గల సత్యమును సమన్వయించిచూపిన
 సారస్వతాచార్యుఁడు తిక్కన. నిజమున కుత్తమ సాహిత్య గౌర
 మోచిత్యపరిపాలన, భావనాపాటవము రసప్రతీతిపైనను, గావ్యమున
 కంగభూతములైన జాతీయము పలుకుబడి నుడికారము పైన నాధార
 పడియుండును. వీనిలో నే యేకదేశమునో గ్రహించి, ఛందస్సుపైననో,
 భాషపైననో, యధికనిష్ఠచూపిన కవికి సాహితీసృష్టిలో నేకదేశసిద్ధి
 మాత్రమే లభించును. అట్లుగాక, పరిపూర్ణసిద్ధి పొందిన మహాకవితిక్కన.
 ఈ సత్యమునే తిక్కన తన తొలికావ్యమైన నిర్వచనోత్తరరామాయణ
 పీఠికలో నాచార్యుడై కవితాలోకమునకుపదేశించినాడు. ఈ ప్రబోధము
 సమకాలీన సాహిత్యమిమాంసలపై విమర్శ. శివకవులు ప్రతిపాదించిన
 “జానుతెనుఁగు” దేశికవిత, అల్పాక్షరంబుల ననల్పార్థరచన, మున్నగు
 సిద్ధాంతములపై నిర్వచనోత్తరరామాయణపీఠిక సాహిత్యసమీక్ష. అంత
 మాత్రమేగాదు. చిరానుభవముచే దాను గళాధర్మములని గ్రహించిన
 సూత్రములఁ దిక్కన యాంధ్రసారస్వత జగత్తున కుపపాదించినాడు.
 నిర్వచనోత్తరరామాయణపీఠికయొక్కటే తిక్కనకుఁ దెనుఁగులో నాలం
 కారికసంఘమున నగ్రగౌరవమునందింపగలదు. ఆనాడు తిక్కనకుఁ గవి
 గానేగాక కవితాశిల్పవేత్తగా గూడఁ బ్రఖ్యాతి గలదు. సమకాలీన
 సాహిత్యవాదములపై నుకుమారనిశితవిమర్శ, నిర్వచనోత్తరరామాయణ
 పీఠికయనువిషయము, శివకవుల కావ్యపీఠికలు, తిక్కన కావ్యపీఠికతో
 తోల్చిచూచినచో స్వయం వ్యక్తము కాగలదు.

“నరళముగాఁగ భావములు జానుతెనుంగున నింపుపెంపుతో
బిరిఁగొన వర్ణనల్ ఫణితి పేర్కొన నర్థము లొత్తగిల్ల బం
ధురముగఁ బ్రాణముల్ మధుమృదుత్వరసంబునఁ గదళింప న
క్షరములు సూక్తులార్యులకుఁ గర్ణరసాయన లీలఁగ్రాలగ్రన్.”

కుమార సంభవములోని పై పద్యములోని, ‘ఇంపుపెంపు’ నకుఁ
దిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణ పీఠికలోఁ బూర్వపక్షమును
నెలకొల్పుచు —

“ఎట్టికవికైనఁ దనకృతి యింపుఁబెంపఁ
జాలుఁ గావునఁ గావ్యంబు సరసులైన
కవుల చెవులకు నెక్కినగాని నమ్మఁ
డెందు పరిణతి గల్గు కవీశ్వరుండు.” — అనివాసినాడు.

“జాత్యముఁగామి నొప్పుయిన సంస్కృత మెయ్యెడఁ జొన్నవాక్యసాం
గత్యము చేయుచో నయిన గద్యముతోడుగఁ జెప్పి వెట్టు దొ
ర్గత్యము దోపఁ బ్రాసము ప్రకారమువేరుగు నక్షరంబులన్
శ్రుత్యనురూపమంచు నిడ సూరుల కివ్విధమింపుఁ బెంపదే”

— నిర్వచనోత్తర రామాయణము.

“జాత్యముఁగామి నొప్పుయిన సంస్కృతమెయ్యెడఁజొన్న”-అను
ప్రతిజ్ఞ శివకవులధిక్షేపించిన “సంస్కృతభూయిష్ఠ రచనకు నమా
ధానము”. “వాక్యసాంగత్యము చేయుచో నయిన గద్యముతోడుగఁజెప్పి
వెట్టు-” అను వాక్యము శివకవుల ఆరూఢగద్యపద్యరచనకు, ‘ఉరుతర
గద్య పద్యోక్తులకు’ బ్రత్యుత్తరము. ‘ప్రాసముప్రకారము వేరగు
నక్షరంబు శ్రుత్యనురూపమంచునిడ’, అనునది శివకవులనెత్తిపొడుపు.

సర్వజ్ఞ భక్తివిరహితు

డెవ్వఁడు నుత్కృష్టజాతుఁ డేటికిఁగొఱయే.

— శివతత్వసారము.

ప్రాసమున శివకవులు కతిపయ హల్సామ్య మున్నసరిపడిరి.

అలవడ సంస్కృతశబ్దము

తెలుఁగుబడి విశేషణంబు తేటపడంగాఁ

బలుకునెడ లింగవచనం

బులుభేదింపమికి మెచ్చుబుధజనము కృతిన్

అని నిర్వచనోత్తర రామాయణపీఠికలోఁ దిక్కన పేర్కొనిన కావ్యదోషములు కూడ శివకవులపైఁ బరోక్షవిమర్శయే. తిక్కన నిర్వచనోత్తరరామాయణపీఠికలో “పలుకులపొందులేక రసభంగముసేయుచుఁ బ్రాతవడ్డమాటలఁ దమ నేర్పుచూపి” అని కుకవి నింద సల్పినాఁడు. తిక్కన పదప్రయోగకౌశలమొక లలితకళ. ఈ కళావైదగ్ధ్యమున కతని రెండుకావ్యములు ఉదాహరణములే. తిక్కన ‘రసభంగము’ గర్హించి పదములకూర్పుపైఁ దన యభిప్రాయము వెల్లడించెను.

“లలిత పదహృద్యపద్యం

బులన కథార్థంబు ఘటిత పూర్వపరమై

యలఁతి యలఁతి తునియలు గా

హాశనంధించిన విధమున నమరఁగవలయున్.”

అలఁతి యలఁతి తునియలు పూర్వాపరముగఁ గాహాళ నిర్మించి నట్లు పదములను ప్రయోగింపవలెనని తిక్కన యాదేశము. అటు ప్రాతవడ్డమాటలుగాని, యిటు వ్యవహారమున నలిగినమాటలన్నియు యథాతథముగఁ బ్రయోగార్హములని తిక్కన చెప్పలేదు. కవితార్థమును గంధవహుఁడు పుష్పదళంబుల పౌరభ మిచ్చుచందమున వికసింపఁ జేయవలెనని తిక్కన యాశయము.

తిక్కనమహాకవి వ్రాసిన మొదటి కృతి నిర్వచనోత్తర రామాయణము. ఆ కావ్యమును తిక్కన నిర్వచనముగా వ్రాయుటకు ఉరుతర

గద్యపద్యోక్తులపై శివకవులు సల్పినదాడియే కారణము. తిక్కనమార్గదేశి వాదములను అనుసంధించి ఉభయతారకముగ కవితచెప్పనుద్యుక్తు డయ్యెను. అట్లే సంస్కృతకవులకు తెలుగు కవులకు గూడ మిత్రుడై తిక్కన “ఉభయకవిమిత్రు” డయ్యెనని దశకుమారచరిత్రలో కేతన కృతిపతిని ప్రశంసించెను. ప్రాచీనభారతీయ విజ్ఞాన సర్వస్వమనదగిన భారతమున పదునైదుపర్వములు రచించి తిక్కన చరితార్థుడయ్యెను. తిక్కన నాటకీయశైలికి మూలపురుషుడనియు, సంభాషణచారిమ, సబీవ పాత్ర చిత్రణ చతుర్విధాభినయ వర్ణనాత్మకమైన కథనము తిక్కన కవితా శిల్పమున ప్రాముఖ్యము వహించు ననియు అభిజ్ఞుల అభిప్రాయము.

కేతన, దశకుమారచరితమను పద్యకావ్యమురచించి తిక్కనకు అంకితమిచ్చెను. సంస్కృతమున దంజి రచించిన గద్యకృతికి ఇది స్వేచ్ఛానువాదము. మూలముగద్యమైనను, ఆంధ్రీకృతి పద్యకృతిగనే వెలయుట గమనింపదగిన అంశము.

తిక్కన భారతముతోపాటు కాకతీయయుగమునకు వన్నెవెట్టి నది భాస్కరరామాయణము. భాస్కరరామాయణ రచనాకాలము - కర్తృత్వనిర్ణయము వివాదగ్రస్తవిషయములు. భాస్కరరామాయణము పంచకర్తృకము. మల్లిఖార్జునభట్టు (భాస్కరునిపుత్రుడు) కుమార రుద్రదేవుడు (మారయపుత్రుడు) భాస్కరుడు, హుళక్కిభాస్కరుడు, అయ్యలూర్కుడు (శాకల్యమల్లుభట్టు వంశీయుడు) ఈ పంచకవులు సమకాలీనులుకారు. కావున భాస్కరరామాయణము ఈ కవిపంచక సమష్టి సహకారకృషియుకాదు. అయ్యలూర్కుడు, దేవరకొండలో పెదవేదగిరినాయనింగారి ఆస్థానకవి. పదునైదవశతాబ్ది ప్రథమపాదము నకు చెందినవాడు. ఈతడు, పెదవేదగిరినాయనింగారి ప్రోత్సాహము చొప్పున హుళక్కిభాస్కరుడు రచింపగలిగిన యుద్ధకాండమును రచించినట్లు పలుతాటాకు ప్రతులనుండి గ్రహింపనగును. కుమార

రుద్రదేవుడు, సాహిణిమారుని కుమారుడు. సాహిణిమారుడు ప్రతాప రుద్రునిసేనాని. క్రీ.శ. 1311 సం.లో నెవలికళ్ళు (నత్తెనపల్లి తాలూకా) శాసనమున ఆతనిపేరు కలదు. మల్లిఖార్జునభట్టు - బాల, కిష్కింధ సుందరకాండలు రచించినవి- కుమారరుద్రదేవునకు పూర్వకుడని చెప్పవచ్చును. భాస్కరరామాయణము సాహిణిమారునకు అంకితమైనట్లు ఐతిహ్యకథనము. కాని ఆంతరంగిక సాక్ష్యమీ జనశ్రుతికి భిన్నముగ గన్పించుచున్నది. మల్లిఖార్జునుడు తనకృతిని శివునకంకితమిచ్చినట్లు తోచుచున్నది. అర్వాచినకాలమున వ్రాయసగాండు సాహిణిమారున కంకితమైన పద్యముల ప్రక్షేపించినట్లు ఊహింపనగును. అరణ్యకాండ వ్రాసినది భాస్కరుడు. అయోధ్యకాండ కుమారరుద్రదేవుని కృతముగ ముద్రితప్రతియందు- పలుతాటాకుప్రతులయందును గలదు. కాని పలువ్రాతప్రతులయందును తాటాకుప్రతులయందును అయోధ్య కాండ భాస్కరకృతమనియేగలదు. కారణాంతరములచే చిరుమార్పులు చేసి, కుమారరుద్రదేవుడు అయోధ్యకాండను తనతండ్రియైన సాహిణి మారునకంకితముగ స్వకీయరచనగ భాసించునట్లు చేసెనని అభిజ్ఞుల అభిప్రాయము. ఆయ్యలార్కుడు వినా, భాస్కరరామాయణకవులంద రును కాకతీయయుగమునకు చెందినవారే.

భాస్కరరామాయణము, కవిత్రితయభారతమువలెనే కేవలయథా మూలముగాదు. యథేచ్ఛానుసరణము. శైలి ఐతిహాసిక సౌలభ్యముతో గంభీరముగ నడచును. ఏకకర్తృకము కాకపోవుటచే శైలిభేదము గన్పింపకతప్పదు. భాస్కరకృతమైన అరణ్యకాండ భాస్కర రామాయణమునకు మకుటాయమానమైనది. మల్లిఖార్జునుని శైలి సంస్కృతనమాన భూయిష్ఠము. హుళక్కి భాస్కరుని కథా కథన దక్షత పేర్కొనదగినది. వీరరసప్రధానమైన ఆతని యుద్ధవర్ణనలు సుప్రసిద్ధములు. ఆయ్యలార్కుని శైలి హుళక్కి భాస్కరుని అనుసరించినది. అర్వాచినయుగములలో

ఆంధ్రవాఙ్మయమున పలురామాయణములు ఉద్భవించినను, భాస్కర రామాయణము తెలుగువారి హృదయకుహరములను వీడలేదు.

ద్విపదవాఙ్మయమున సుప్రసిద్ధమైనది రంగనాథరామాయణము. రంగనాథరామాయణ రచనాకాలము కర్తృత్వము వివాదగ్రస్త నమస్యలేయైనను తెలుగుహృదయాల తరతరాలుగ ఉజ్జ్వాతలూగించిన ఆకావ్యము కాకతీయయుగమునకు చెందినదనుట నిర్వివాదము. రంగనాథుడనుకవి ఈ రామాయణమును రచించినట్లు జనశ్రుతి. శ్రీవేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి ప్రభృతు లీ జనశ్రుతిని బలపరచుచున్నారు. గ్రంథమునందలి ఆంతరంగిక సాక్ష్యము వేరుగనున్నది. కో (గో) న బుద్ధరాజు తండ్రియైన విఠలరాజుపేర నెలయించినట్లు గ్రంథములో కంఠోక్తిగ గలదు. బుద్ధరాజు గోనకాటరాజ వంశీయుడు. గణపతిదేవుని సేనాపతులలో ఒకడు. క్రీ. శ. 1277 స.లో మహబూబ్ నగర్ మండలమునందలి బోతపూర్ శాసనమున - పల్కాలగుండుని భార్య కుప్పాంబిక తండ్రియైన గోనబుద్ధరాజును పేర్కొనుచున్నది. అందుచే రంగనాథరామాయణము క్రీ. శ. పదుమూడవ శతాబ్దియందు వెలసినదని యెంచవచ్చును.

తిక్కన నిర్వచనోత్తర రామాయణము క్రీ. శ. 1260 ప్రాంతము నాటి దనుట నిర్వివాదము. తిక్కన ఉత్తరరామాయణము వ్రాయుటకు భవ్యకవితావేశమును కల్పించినది రంగనాథరామాయణమని కొందరు పండితుల అభిప్రాయము. బుద్ధరాజు-అద్వితీయప్రతిభాశాలి. రంగనాథరామాయణము వాల్మీకిరామాయణము ననుసరించినను, ఎడనెడ సులోచనావృత్తాంతమువంటి అమూలకథలును గలవు. పూర్వ రామాయణములు బుద్ధరాజువ్రాయగ, ఉత్తరరామాయణమును కాచ, విఠల దేవులు- బుద్ధరాజుపుత్రులు రచించినట్లు గ్రాంథికకథనము. ఉత్తరకాండ కవితాపాకమున రంగనాథరామాయణముతో సరితూగ

జాలదు. శివకవులు ఆరంభించిన దేశికవిత జానుతెనుగు వాదములు రంగనాథరామాయణమున సూక్ష్మాఢ్యమైది సఫలీకృతమైనవి.

భారతరామాయణముతో పాటు పురాణములు గూడ కాకతీయ యుగమున వర్ధిల్లినవి. తిక్కనకు - ప్రత్యక్షశిష్యుడైన మారన మార్కండేయపురాణమును అగ్రధీకరించెను. ఇదియు - కేవలమూలాను వాదముగాక యథేచ్ఛానుసరణమే మార్కండేయ పురాణోక్తమైన ప్రవరాఖ్యునిగాథ, అర్వాచినకాలమున మనుచరిత్రకు అద్యప్రకృతి యైనది. అట్లే హరిశ్చంద్రనికథ

తిక్కన విజయసేన కావ్యము నిర్మించినట్లు జనశ్రుతి. చిమ్మపూడి అమరేశ్వరకవి విక్రమసేనకావ్యము రచించెను. ఇది నేడు అనుపలభ్యము. అయినను పలువురుకవులు అమరేశ్వరుని పూర్వకవిగ ప్రస్తుతించి యుండుటచే, పలువురు ఆలంకారికులు పేర్కొని యుండుటచే అమరేశ్వరుడు ఆకాలమున మిక్కిలి సుప్రసిద్ధుడైన కవియని చెప్ప వచ్చును. క్రీ. శ. పదునాల్గవ శతాబ్దికి చెందిన వినుకొండవల్లభా మాత్యుడీతని కవిత్రయముతోపాటు ప్రస్తుతించెను.

మంచెనకవి కేయూరబాహు చరిత్రమును రచించెను. ఇది రాజశేఖరుని విద్ధసాలభంజిక రూపకమును అనుసరించిన పద్యకృతి. మంచెనకేయూరబాహు చరిత్రలో పంచతంత్రమునందలి కథలను అల్లి బిల్లిగ అల్లెను.

“బాలరసాలసాలనవపల్లవకోమల కావ్యకన్యకన్
గూళలకిచ్చి అప్పడుపుకూడు భుజించుటకంటె సత్కవుల్
హాళికులైననేమి గహనాంతరసీమలఁ గందమూల గౌ
ద్దాళికులైననేమి నిజదారసుతోదర పోషణార్థమై”

అన్న సుప్రసిద్ధపద్యము - పోతనకవికృతముగా జనశ్రుతిలో ప్రచారములోనున్నది - మంచెనకవి విరచితమే. కేయూరబాహు చరిత్ర మును మంచెన వెలనాటిచోడుల మంత్రిగనున్న నండూరి గుండనకు అంకితమిచ్చెను.

లక్షణగ్రంథములు

కాకతీయయుగమున ఛందోవ్యాకరణాలంకారిక గ్రంథములు గూడ వర్ధిల్లినవి. కేతన రచించిన ఆంధ్రభాషాభూషణము ఉదాహరణ ప్రాయము. ఇది ఆంధ్రవాఙ్మయమున తొలి లక్షణగ్రంథము. సన్నయ విరచితమని చెప్పబడుచున్న ఆంధ్రశబ్దచింతామణి సంస్కృతగ్రంథమే గద. మల్లియరేచన కవిజనాశ్రయము ఛందోగ్రంథము కవి వాగ్బంధము - తిక్కన విరచితమైన ఛందోగ్రంథము ఉపలభ్యమానము గాదు. కేతన విజ్ఞానేశ్వరీయమునందలి వ్యవహారకాండను ఆంధ్రీక రించెను. విజ్ఞానేశ్వరీయము యాజ్ఞవల్క్యస్మృతికే వ్యాఖ్యానము. (1)

యథావాక్కుల అన్నమయ్య సర్వేశ్వరశతకము క్రీ. శ. 1242 సంవత్సరమున రచింపబడినట్లు గ్రంథస్థముగనున్నది. శివభక్తి ప్రధానమైన ఈశతకము (143 పద్యములున్నను) ఆంధ్రవాఙ్మయమున ఉపలభ్యమానమైన శతకములలో మొదటిదని చెప్పుదురు.

పాల్కురికి సోమన వృషాధిపశతకము - ఆంధ్రవాఙ్మయమున విశిష్టమైనది. ఇందు సోమన బహుముఖ ప్రజ్ఞాధురీణత వెల్లివిరిసినది.

కాకతీయయుగమునందలి ఆంధ్రవాఙ్మయమునకు విశిష్టత చేకూర్చినవి ఉదాహరణకృతులు. విభక్త్యంతములతో వృత్తములు కళికలు ఉత్కళికలు గల దేశిరచన ఉదాహరణకృతి. రావిపాటి త్రిపురాంతకుని త్రిపురాంతకోదాహరణము, పాల్కురికి సోమన బసవోదాహరణము - ఉపలభ్యమానములు - ఉదాహరణప్రాయములు. సోమనకృతమైన చెన్నమల్లు సీనములు 32 పద్యము పేర్కొనదగినవి.

ప్రతాపరుద్రవిరచితమైన సంస్కృత గ్రంథము నీతిసారము పేర్కొనదగినది. బద్దెన - నీతిసారముక్తావళిని రచించెను. నువ్రసిద్ధ

(1) యాజ్ఞవల్క్యడు కల్యాణినేలిన అరవవిక్రమాదిత్యుని ఆస్థానము నలంకరించిన ధర్మశాస్త్రజ్ఞుడు.

మైన నుమతీశతక కర్త బద్దెనయే యని జనశ్రుతి. గణపతిదేవచక్రవర్తి ప్రధాని శివదేవయ్య పురుషార్థసారము రచించెను. ఈ గ్రంథములు నేడు ఉపలభ్యమానములు గాకపోయినను (నుమతీశతకమువినా) మడికి సింగన వీనినుండి తన సంకలనగ్రంథము “నకలనీతినమ్మతము” నందు పలుపద్యముల నుదాహరించెను. ఈ గ్రంథములు కాకతీయ యుగమునందేగాక, యుగయుగాంతరములు ఆంధ్రజనతాజీవితముపై, అత్యధిక ప్రభావమును నెరపినవనుటలో విపరీతమైతిలేదు.

కా క తీ య యు గ ము

రాజ్య తంత్రము - రాజనీతి - సైనికవ్యవస్థలు

కాకతీయయుగమునందలి పరిపాలన రాజనీతి సైనికవ్యవస్థల గూర్చిన పలువిషయములు తెలిసికొనుటకు ముఖ్యాధారములు. అల నాటి రాజశాసనములు మాత్రమేగాక రాజనీతి గ్రంథములను గూడ ఎన్నవచ్చును. రాజనీతి గ్రంథములన్నిటికి సంస్కృతమాత్రమే ఆద్య ప్రకృతులైనను, కాకతీయయుగమునందలి రాజ్యాంగవ్యవస్థ - రాజ నీతి అందు ప్రతిఫలించుచున్నవి. ముఖ్యముగా పేర్కొనదగినవి బద్దెన రచించిన “నీతిశాస్త్రముక్తావళి” మడికిసింగనచే సంకలితమైన నకల నీతినమ్మతము.

బద్దెన గణపతిదేవునకు రుద్రమాంబికకు సామంతనృపుడు. మడికిసింగన కాకతీయయుగమునకు చెందినవాడు కాకపోయినను పదునైదవశతాబ్ది ప్రథమపాదమున సంకలనము చేయబడిన ఆతని గ్రంథము కాకతీయ రాజ్యాంగమును అనుశీలించుటకు మిక్కిలి తోడ్పడ గలదు. అది సంకలనగ్రంథము. అందు బద్దెన నీతిశాస్త్రముక్తావళి నుండియు శివదేవయ్య పురుషార్థసారమునుండియు ప్రతాపరుద్రుని నీతిసారమునుండియు వీరికూర్చిన అంశములు గలవు. కాకతీయ యుగమునకు చెందిన పైమువ్వురు రచయితలు - గ్రంథైకవిజ్ఞాన

ధురంధరులుగాక, రాజ్యతంత్రము నడపిఅనుభవజ్ఞులైన రాజ్యాంగ వేత్తలు. కావున వారి అభిప్రాయములు సమకాలీన రాజ్యతంత్రముపై రాజనీతిపై రాజ్యాంగవ్యవస్థలపై అపారప్రాభవమును వహించి యుండు ననుటలో విప్రతిపత్తిలేదు.

పై ని క వ్య వ స్థ

కాకతీయరాజ్యాంగవ్యవస్థలో పైనికబలము మిక్కిలి ప్రాధాన్యము వహించినది. కాకతీయులు నెలకొల్పిన పైనికవ్యవస్థ-నాయకవ్యవస్థ-కాకతీయ సామ్రాజ్యపతనానంతరమున శతాబ్దులతరబడి బ్రిటిషు రాజ్యనిర్మాణమువరకు అవిచ్ఛిన్నముగ వర్ధిల్లినది. ఆర్వాచీన చరిత్రలో విజయనగరసామ్రాజ్యచరిత్రలో మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించిన “నాయంకరవ్యవస్థకు” పునాదులు వేసినది కాకతీయసామ్రాజ్యమే.

దు ర్గ ము లు

రాజ్య సంరక్షణమున “దుర్గములు” మిక్కిలి ప్రాముఖ్యము వహించినవి. రాజనీతి గ్రంథములు చతుర్విధదుర్గములను- గిరిదుర్గ- జలదుర్గ- వనదుర్గ స్థలదుర్గములను పేర్కొనుచున్నవి. దుర్గద్వారములు- గోపురములు - రాజప్రాసాదములు- అంతఃపురములు బురుజులు సురక్షితములై యుండెడివి. దుర్గములన్నియు ప్రాకారసంవృతములై తృణకాష్ఠధాన్యసమృద్ధములై సుశిక్షితవీరభటుసందోహసమన్వితములై యుండెడివి. తలారులు నిరంతరము రాజమార్గములనేగాక సందుగొందులగూడ తిరుగాడుచు సంరక్షించుచుండెడివారు. రాత్రులందు తలారులు కాగడాలతో ప్రాకారములను నిరంతరము సంరక్షించుచుండెడివారు. సమీప పర్వతశ్రేణులపై ప్రత్యేకమైన బురుజులు, యాతాయాతజనసమూహ సంచలనముల పరిశీలనకనువుగ నుండెడివి.

సామ్రాజ్య వైభవమిదుర్గపరంపరపై ఆధారపడియుండెడిది. క్రీ. శ. 1290 సంవత్సరమునాటి త్రిపురాంతకశాసనమున కాయస్థ

ప్రభువు అంబడేవుడు “గిరిదుర్గవజ్రనిపాత”, “వనదుర్గ దావానల”, “జలదుర్గ బడబానల”, “స్థలదుర్గసంచూర్ణ” బిరుదవిరాజితుడు. కాకతీయ సామ్రాజ్యమున అనుమకొండ రాయచూరు గండికోట మున్నగు నవి గిరిదుర్గములు కందూరు, నారాయణవనము మున్నగునవి వనదుర్గములు. దివి, కొలను మున్నగునవి జలదుర్గములు. ఓరుగల్లు ధరణికోట మున్నగునవి స్థలదుర్గములు. ఆ కాలమున యుద్ధతంత్రమున దుర్గ సంరక్షణము దుర్గవిభేదనము మిక్కిలి ప్రాముఖ్యమును వహించి, జయాపజయములను నిర్ణయించెడివి.

చతురంగబలము

కాకతీయ సామ్రాజ్యమునందలి సైన్యమును సమకాలీన రాజనీతి గ్రంథములు చతురంగబలముగ విభాగించినను, రథములకు చాల కాలము ముందునుండియు కాలదోషముపట్టినట్లు ఎంచకకప్పదు. అందుచే సేనలో గజ తురగ పదాతులే త్ర్యంగములు నిలిచినవి. ప్రతాపరుద్రుని కాలమున కాకతీయసేనలో నూరువీనుగులు, ఇరువది వేలగుఱ్ఱములు - తొమ్మిదిలక్షల కాల్బలము ఉండెడిది. కాకతీయులు “నవలక్షధనుర్ధరాధీశ్వరు”లనుట సుప్రసిద్ధము. జాయపసేనాని గణపతిదేవుని కాలమున గజసాహిణి. ప్రతాపరుద్రుని అశ్వసాహిణి మారయ. “పట్టసాహిణిరాయ” “మహారాయపట్టసాహిణి” పదవులు శాసనప్రోక్షములు. కత్తి; డాలు; ధనుస్సు; శూలము వీరభటుని ఆహార్యములు.

నాయంకర విధానము

కాకతీయప్రభువు “నవలక్షధనుర్ధరాధీశ్వరుడై” ప్రబలసేనానివహము యుద్ధసన్నద్ధముచేసి యుంచుటకు తోడ్పడినది నాయంకర విధానము. తొమ్మిదిలక్షల కాల్బలమంతయు కేవలరాజసేనగాదు. రాజ్యమంతయు, నాయకస్థలములుగ విభజింపబడెడిది. నాయక

వృత్తులుగనున్న భూములు సీమలు - ఈ విధానమునకు ఆర్థికమైన స్తోమత కల్పించినవి. ఈనాయకులు-తమతమ సీమలలో దుర్గములలో చతురంగబలములను పోషించి, యుద్ధసమయమున రాజునకు తోడ్పడుచుండెడివారు. ప్రతాపరుద్రుడు - తన “నీతిసారము”నందు చక్రవర్తి తనసామంతులకు చిన్నగ్రామములచ్చి, పెద్దనగరములను - తన యధీనమునందుంచుకొని బొక్కనము నభివృద్ధి చేసికొని చతురంగ బలముల పోషింపవలెనని వ్రాసెను. నాయకభృతులు రెండురకములు. నాయకుల స్వకీయపోషణకై చిరుగ్రామములు, చతురంగబలపోషణకై ఏర్పడినవి గ్రామసముదాయములు. బద్దెన, నీతిశాస్త్రముక్తావళియందు సామంతుల సేనలకంటె చక్రవర్తిసేనలు సంఖ్యాబలమున మిన్నయై యుండవలెనని నిర్దేశించెను. సామంతులు ఏటేట నిర్ణీతద్రవ్యమును చక్రవర్తి “బొక్కనము”నకు సమర్పింపవలెను. నిర్ణీతపైన్యనివహము యుద్ధసన్నద్ధముచేసి యుంచవలెను. ప్రతాపరుద్రుడు ఓరుగల్లుకోటలోని డెబ్బదియేడు (అయిదు?) బురుజులను, వెలమనాయకులకు అప్పగించెనను జనశ్రుతి సుప్రసిద్ధము. ఆనాయకులకు భృతులకింద రాజ్యమునందు నాలుగవంతు దత్తమైనది. సమకాలీన సాహిత్యము నుండియు, శాసనాధారములనుబట్టియు కాకతీయసామ్రాజ్యమునందు డెబ్బదిమూడు, లేక డెబ్బదేను, లేక డెబ్బదేను నాయకులుండెడివారని తేలుచున్నది. అందు అందరును వెలమలుగారు. నాయకులేగాక దండనాథులు - సేనాపతులు శాసనములలో గన్పించుచున్నారు. “గజసాహిణి” “అశ్వసాహిణి” పదములచే కొందరు నాయకులు గజయాధశిక్షణమునందును, అశ్వకయాధశిక్షణమునందును ఆరితేరి ఆయాబలమునకు ఆధిపత్యము వహించెడివారని యెంచవచ్చును. రాజే నర్వసైన్యాధిపతి. యుద్ధసమయములందు రాజు స్వయముగ నర్వసేనాధిపత్యము వహించెడివాడు. రాజీరుద్రమదేవిగూడ, పురుషవేషమును ధరించి కత్తి, డాలు, విల్లు, తూలము మున్నగు

ఆయుధములు పూని నముచితాహార్యముతో యుద్ధరంగము నలంకరించెడిది. ఓరుగల్లును యాదవరాజు మహాదేవుడు ముట్టడించినపుడు రాణిరుద్రమదేవియే సర్వసేనాధిపత్యము వహించి పోరాడుట సుప్రసిద్ధము.

లెంకలు

రాజునకు “లెంకలు”- అంగరక్షకులుండెడివారు. వారు రాజునకు నిత్యసహవ్రతులు. రాజు సంరక్షణము వీరి వ్రతదిక్ష. వారు రాజునకు “పుత్రనిర్విశేషములు”. రాజభుక్తశేషము వారి ఆహారము. రాజే వారికి తండ్రి, గురుడు, దైవము. రాజసంరక్షణమే వారి నిరంతర పవిత్రకర్తవ్యము. రాజుతోపాటు వారు రణక్షేత్రమున అరిభీకరముగ పోరాడి రాజరక్షణకై అనువులర్పించెడివారు ఒకవేళ రాజు మరణించినచో, లెంకలు ఆత్మహత్యయే తమ అవశ్యకర్తవ్యముగ భావించెడివారు. “నాచపినుగు తోడులేనిదే చావదు” అన్న సామెత ఉద్భవించుటకు లెంకలే కారణము. క్రీ. శ. 1045 నాటిశాసనము లెంకలనభివర్ణించుచు, “వారు సత్యసంధులు. స్వామిభక్తిపరాయణులు. స్వామిసంరక్షణకై యుద్ధమున ఆత్మబలిదానమునల్పుటయే వారి అవశ్యకర్తవ్యము” అని ఉగ్గడించినది (1) రాజులేగాక, సామంతులు నాయకులు గూడ లెంకలను పోషించుచుండెడివారు. “లెంకవాళి” యను ప్రయోగము లెంకలవిధ్యుక్తధర్మప్రోక్తము. అర్వాచీనచరిత్రలో హొయసాలులుపోషించిన “గరుడుల” కు తెలుగు లెంకలు కులస్వాములు.

వీరులైన విజేతలకు రాజు వీరభృతులను బిరుదులను ఇచ్చి నమ్మానించుచుండెడివాడు. ‘కోటగెల్వాట’, ద్వీపిలుంటాక, వెలనాటి దూషక, కాంచీకవాటచూరకార, సూర్యవంశస్థాపనాచార్య-మున్నగు

చారిత్రక బిరుదములు సుప్రసిద్ధములు. ‘చలమర్తిగండ’ ‘మూరురాయర గండ’ మున్నగు బిరుదములకు ప్రత్యేకలాంఛనములుండెడివి. “గండపెండేరము”- సుప్రసిద్ధవీరలాంఛనము. శత్రుబిరుదములు- వీరలాంఛనములు విజేతకు సాక్రమించుచుండుట అలనాటి సంప్రదాయము గమనింపదగినది. యుద్ధవీరుని ఆహార్యము “పెండ్లి కొడుకు” ఆహార్యముతో సరితూగెడిది.

కాకతీయ సైన్యము, అరిభీకరమై సంతతయుద్ధనన్నద్ధమై నవలక్షణనుర్ధరావృతమై వర్ధిల్లినది. వీరసామంతులు, గజతురగ సాహిణులు, “ఏకశంఖంబులు, ఎఱ్ఱగొడుగులు, హనుమంతుపడులు రెడ్డరికములు, గండభేరుండతలాటములు, అరిరాయ గజాంకుశంబులు పసుపుపావడలు, డాలు డమారంబులు, ముత్యాలజగజంపుపంచె వన్నెవాద్యములు గలిగి ఏకాంగి వీరులై సాహిత్యవినోదులై స్వామి ద్రోహరగండలై శత్రుమహిపాలక శిరః కందుక క్రీడావినోదులై” వీర విహారమునల్పిరి. పై ప్రయోగములన్నింటికి నిష్కర్షగ అర్థము చెప్పుట కష్టమైనను, అవి అలనాటి వీరలాంఛన ద్యోతకములనుట తథ్యము.

రావెళ్ళ బిరుదావళిలో

పులువఖానుని (1) సప్తాంగ చూఱకార

మలుకనేమానుని (2) మాన మర్దన

ఉలువఖానుని మాలిక్ కాఫర్ ను తెలుగువీరులు జయించకపోలేదు. పోతుగంటిమైలి

“ఉప్పర ఫల్లొద్ద నుద్ధతిపైబడి.

ధిల్లి తురుమ్కల త్రుళ్ళడంచె”

(1) పులువఖాన్ = ఉలూఘ్ ఖాన్ = ఈతడి తుఘ్లఖాన్ పేరి ధిల్లీ నుల్తానయ్యెను.

(2) మలుకనేమాను = మాలిక్ కాఫర్.

అని క్రీ. శ. 1305 నాటి శిలాశాసనమున గలదు. రేచర్ల ప్రసాదాదిత్యుని కొడుకు, “సన్నద్ధ ప్రసరత్తురుష్కప్తనానందోహ నిర్మూలనోత్పన్నానూన యశుడు”గ అభివర్ణితుడు.

తెలుగు వీరుల కత్తిసాము జగద్విఖ్యాతి నార్జించినది. పట్టుబడిన పోతుగంటిమైలి, తెలుగు బిజ్జలులలో ఎవరు గొప్పవీరులో ముస్లిములే పోల్చుకొనలేకపోయిరి. ఢిల్లీలో ఆ జగదేక మల్లుల ఎక్కటికయ్యము. కత్తిసాము సుల్తాను నిండుకొలువుముందు దాకోలు నందేర్పాటు చేసెను. సుల్తాను అల్లావుద్దీను మాలిక్ కాఫరు తీర్పరులు.

ఢిల్లీలో నురధానుడల్లావదీధరా
 ధ్యక్షుండు ప్రత్యక్ష సాక్షిగాగ
 మహనీయజయశాలి మలికినేమారుండు
 జగదేకశూరుండు సాక్షిగాగ
 జగతిపై డెబ్బదేడుగురు నాయంతులు
 అక్షిణబలయుతుల్ సాక్షిగాగ
 సహజ సాహస యుద్ధసన్నద్ధ వరభటా
 శ్రయమైన దాకోలు సాక్షిగాగ
 సూర్యవంశోదయ ఖ్యాతుఁడార్య తెలుఁగు
 బిజ్జల నృపాలు గెల్చెఁ దద్భీమబలుఁడు
 వైరిగజభీముఁడమిత నత్యప్రియుండు
 ఘనభుజాశాలియగు పోతుగంటిమైలి.

పై చాటుపద్యము వ్యక్తిగతముగ కాకతీయ సామ్రాజ్యము నందలి వీరులు కత్తిసాములో పౌరుషములో ఎట్టి పరాకాష్ఠస్థితి నార్జించిరో తెల్పుచున్నది. నవలక్షధనుర్ధరులున్న సైన్యము క్రీ. శ. 1323 లో ఓడిపోవుటకు, ఓరుగల్లుపతనమునకు అనేక కారణములున్నవి. అందులో యుద్ధనీతికి, సైన్యవిన్యాసమునకు కారణములును

గలవు. కాకతీయులు ప్రాచీనపైన్యనంప్రదాయముననుసరించి సంఖ్యా బలమును, ధనుర్ధరులను నమ్ముకొనియుండిరి. యుద్ధతంత్రము కాల క్రమమున మారుట సహజము. నవలక్షధనుర్ధరాధీశ్వరుడైన కాకతి ప్రభువు నరపతి. తురుష్కులు అశ్వపతులనుట జగత్ప్రసిద్ధము. గుఱ్ఱముపై నెక్కిన రేవంతుడగు ఒక భటునితో పాదచారులైన ధనుర్ధరులు వందమందిగూడ యుద్ధము నల్పుట కష్టము. పాదచారులు సులభముగా ముందునకుగాని వెనుకకుగాని పోజాలరు. యుద్ధమున ప్రాచీన వీరమర్యాదననుసరించి తెలుగువీరులు ఏకాంగివీరులు. అత్తు బలిదానము నల్పిరిగాని వెనుకంజవేయలేదు. ఆశ్వకులకట్టి కష్టము లేదు. అంతేగాక ప్రాచీనవీరమర్యాదలు వారిని బంధింపలేదు. ఆశ్వక బలమును పెంపొందించుకొనకపోవుట ఓరుగల్లు పతనమునకు దారి తీసిన అనేక కారణములలో ఒక కారణము. విద్యానగరసామ్రాజ్య చక్రవర్తులుగూడ నరపతులుగనే విఖ్యాతులు. అయినను శ్రీకృష్ణ దేవరాయలు మాత్రము, ఆశ్వకబలమును పెంపొందించుకొనుటయే గాక అశ్వవర్తకులతో చెలిమిచేసి ద్వీపాంతరములనుండి అశ్వములను దిగుమతి చేసికొనెను. మార్గమధ్యమున మరణించిన అశ్వములకు గూడ ఆ దూరదర్శియైన చక్రవర్తి వెలయిచ్చెడివాడని, చచ్చిన గుఱ్ఱముల తోకలు చూపిన వర్తకులకు పూర్తి వెలయిచ్చెడివాడని జనశ్రుతి.

భారతదేశచరిత్ర నేర్పినపాఠము మరువరానిది. చరిత్రలో భారతీయుల ఓటుమికి దారితీసిన కారణములలో ఆయుధముల లోటు వాహనములలోటు గాని భటుల పౌరుషపరాక్రమముల లోటుమాత్రము గాదు.

రాజనీతిగ్రంథములనుబట్టి రాజునకుండవలసిన శక్తియుక్తులు నద్గుణసౌశీల్యములు ఎన్నికగాంచవలసినవి. రాజు నమస్త కల్యాణ గుణభద్రుడై ఈశ్వరాంశసంభూతుడై యుండవలెనని ధర్మశాస్త్ర

ప్రవచనము. కార్యక్షణిపుణుడైన గణపతిదేవచక్రవర్తి పూర్ణపురుషాయుషమనుభవించి, జనరంజకుడై పరిపాలననెరపి ఈశ్వరాంశ సఙ్భూతుడను ప్రశస్తి నార్జించెను. రుద్రమదేవిగూడ పీఠనారీమతల్లియై వాసికెక్కెను. రాజునకు మంత్రిలు చేదోడువాదోడుగనుండి రాజ్య తంత్రమున తోడ్పడిరి. ప్రధాని, మహాప్రధాని, ప్రెగ్గడ అమాత్యుడు, మంత్రి ప్రయోగములు శాసనస్థములు - లభించుచుండెడివి.

తిక్కన కులక్రమానుగతంబయిన మంత్రి పదవితో

“అందలంబు గొడుగు మేల్కట్టు
చామరములు జమిలి శంఖములును
కంబకట్లు భూమి కానికగాగఁ బెం
పెనగు రాచ పదవు లెల్లఁబడసె !”

నని కేతన దశకుమారచరిత్ర యందభి వర్ణించెను. రాజోద్యోగులకు నియోగులని పేరుండెడిది. కాకతీయసామ్రాజ్యమున - డెబ్బది రెండు నియోగములుండెడివి. ఈ నియోగములపై సర్వాధికారి బాహుత్వరనియోగాధిపతియనిపేరు. తూర్పుచాళుక్యుల కాలమున ‘నియోగాధికృతపదవి యుండెడిది. చాళుక్య నియోగాధికృతపదవి కాకతీయులకాలమున బాహుత్వరనియోగాధిపతి పదవిగ మారినది. రాజ్యాంగతంత్రమున మంత్రి సప్తాంగములో ఏకదేశము. “రాజునకు మంత్రి వీనుగునకు తొండముతో సరిపోల్చదగినవాడు” అని రాజనీతి శాస్త్రప్రోక్తము. మంత్రిలు వేదవేదాంగవేత్తలైన బ్రాహ్మణపండితులై యుండుట కద్దు. మల్కాల హేమాద్రిరెడ్డి గణపతిదేవుని మహాప్రధాని. ముప్పిడి నాయకుడు ప్రతాపరుద్రుని మహాప్రధాని. కావున, ప్రధాని పదవికి కులమేగాక సామర్థ్యమే ప్రాధాన్యము వహించెనని చెప్పవచ్చును. వెల్లంకిగంగాధరుడు రెండవప్రోలరాజు కడ కరణమైయుండి రుద్రదేవుని సమయమున అమాత్య పదవి నధిరోపించుటచే, సమర్థతకు

గల గౌరవ ప్రపత్తులు నుస్పృష్టము. మంత్రిగ నియమితుడైన వానికి రాజలాంఛనములు క్రీ. శ. 1251 సంవత్సరమున గణపతిదేవచక్రవర్తి, గంగయసాహిణి బాహుట్టరనియోగాధిపతిగనియమించి, పానుగల్లు కైవారదుర్గములమధ్య ప్రాంతమునాతనికి రాజభృతిగ నిచ్చెను. పిమ్మట ఇందులూరిగన్నయ. కాయస్థసామంతుడు త్రిపురాంతకుడు పొంకలమల్లయప్రెగ్గడ ఈ పదవి నధిష్ఠించిరి. ఈ ఉన్నతపదవికి సంబంధించిన అధికారములు బాధ్యతలు ఎట్టివో నిష్కర్షగ చెప్పుటకు వీలులేదు.

సామ్రాజ్యము నాడులుగ, నాడులు స్థలములుగ విభాగింప బడినవి. స్థలమునందు పండ్రెండునుండి అరువదివరకు గ్రామము లుండెడివి. మానూరుస్థలమునందు పండ్రెండు గ్రామములు, కొండూరు స్థలమునందు పదునెన్నిది, గ్రామములుండెడివి

ఎఱ్ఱమనాయకునకు నాయంకరముగనిచ్చిన స్థలమునందు ఇరు వదిరెండు గ్రామములును పల్లి నాడు గురిందలస్థలమునందు అరువది గ్రామములుండెడివి.

చదలవాడ, చంద్రూరు, గురిందల, కవిలాసంకోట, కోట కోవూరు, మహాదేవిచెర్ల, నంద్యాల, పింగళి, రావినూతల, తంగెడ, తేకుబండ, ఇందులాదయ, అదర మున్నగునవి శాసనస్థమైన స్థల ములు. అనుమకొండనాడు, అయిజనాడు, గొండలనాడు, కమ్మనాడు, కందూరునాడు, కర్నాడు, కుశలనాడు, మారటనాడు, మింగళనాడు, ములికినాడు, పాకనాడు, పల్లి నాడు, పొత్తపినాడు, పుంగినాడు, రేనాడు, వెలనాడు, వేంగినాడు, వీనరినాడు, సబ్బినాడు శాసనస్థములు. మహారాజవాడి, మొత్తవాడి, నరవాడి, నతవాడి - ఆరెభూమి మగతల భూమి మున్నగు విభాగములును ఎడనెడ కన్నడుచున్నవి.

గ్రా మ ప రి పా ల న

ప్రాచీనకాలమున గ్రామసభలు గ్రామపరిపాలన నిర్వహించు

చుండెడివి. కాకతీయుల కాలమునకుముందే గ్రామపరిపాలన 'ఆయగార్లు'ను ఉద్యోగుల హస్తగతమయ్యెను. స్థలములబట్టి ఆయా పదవుల పేరులలో చిరుమార్పులున్నను, మొత్తము మీద 'ఆయగార్లు' పదవులు పండ్రెండుగ ఎన్నవచ్చును.

1. కరణము, 2. పెద్దకాపు = రెడ్డి 3. తలారి 4. పురోహితుడు 5. కమ్మరి, 6. కంసాలి, 7. వడ్రంగి, 8. కుమ్మరి, 9. చాకలి, 10. మంగలి, 11. వెట్టి, 12. చర్మకారుడు.

“నీరుకట్టి=నీటివాడు” కొన్నిగ్రామములలో ఉండెడివాడు. కరణము వ్రాయసగాడు. గుడికట్టు ఆయకట్టు లెక్కలు, ఊరి ఆదాయము, పన్నులు మున్నగు లెక్కలనుచూచువాడు. రెడ్డి పన్నులు వసూలుచేయు ఉద్యోగి. తలారి ఊరికి కాపుదల, రక్షకభటుడు. ఆతడు దొంగనుపట్టి శిక్షించి, దొంగసొత్తును సరియగు స్థలమునకు చేర్చవలెను. దొంగ దొరకకపోయినచో పోయిన సొమ్మును ఆతడే గృహస్థుకు ఇవ్వవలసియుండెను. (State Insurance against theft)

కమ్మరి కుమ్మరి మున్నగు వారలాయాపనులను చేసెడివారు. ఆయగార్లు గ్రామసేవకులే గాని గ్రామాధికారులు గాదు. దేవాదాయ గ్రామములలో, అగ్రహారములలో ఆయగార్లు ప్రభుత్వముతో సంబంధమే లేక - గ్రామమహాజననభకు, దేవస్థానమునకు లోబడి పనిచేయు చుండెడివారు. అయినను, ఆయగార్లు ప్రభుత్వమునకు ప్రజలకు వంతెనలవలె ఉభయతారకమైన సేవ చేసెడి వారని చెప్పవచ్చును.

‘స్థలకరణపదవి’ శాసనస్థము. అందుచే అనేక గ్రామసమాహారమైన “స్థలము”నకు ప్రత్యేక కరణము - కార్యాలయము ఉన్నట్లు హింపనగును.

ప్రతాపరుద్రుడు నీతిసారమునందు జనపదముల పరిపాలనార్థము అమాత్యులను నియమింపదగునని వ్రాసెను. వారు రాజప్రతినిధులైన మంత్రిులు. గండపెండేరగంగయసాహిణి, జుత్తయవెంక గొంకారెడ్డి

ముప్పిడినాయకులు మహారాజవాడి, నెల్లూరి రాజ్యపాలకులుగ పనిచేసి యున్నారు.

వ్యవసాయము - నీటి వనరులు.

సప్తసంతానములలో 'తటాక' మొకటిగ ప్రాచీనభారతీయ ధర్మశాస్త్రములు ఉద్ఘోషించుచున్నవి. కాకతీయసామ్రాజ్యము 'తటాక' నిర్మాణమునకు దోహదమొసగినది. కాకతీయసామ్రాజ్యమునకు పూర్వము అచ్చటచ్చట చిరుచెరువులుండెడివి. వ్యవసాయము వాననీటి మీదనే ఆధారపడియుండెడిది. నదీ మాతృకములైన భూములు మిక్కిలి తక్కువ. కాకతీయులే నీటివనరులను నిర్మించి, వ్యవసాయ రంగమున ప్రశాంతవిప్లవమును సాధించిన మొదటిరాజవంశమని చెప్పనొప్పును, విద్యానగర సామ్రాజ్యమువారు కాకతీయులు పెట్టిన ఒరవడినే అనుసరించి దేశమును సన్యక్తములమొనర్చి సుభిక్షముచేయ యత్నించిరి. కాకతీయయుగమున వెలసిన తటాకములు - దాతల పేరులపై 'సముద్ర' నామముద్రితములై ప్రసిద్ధికెక్కినవి.

రెండవ బేతరాజు రెండుతటాకములను - సెట్టికెరె (కెరె = కన్నడమునందు చెరువు) కేసరి సముద్రములను నిర్మించి, వరుణ ప్రతిష్ఠ సల్పెను. రుద్రదేవుడు - విధ్వస్త చోడోదయనగరమధ్యమున నువిశాల తటాకమును నిర్మించెను. స్రతాపరుద్రచరిత్రలో గణపతిదేవుడు నెల్లూరులో, ఏలూరులో, గణపురములో, ఏకశిలానగరములో తటాకముల నిర్మించినట్లు కలదు. రాజులేగాక సామాన్యప్రభువులు గూడ తటాక నిర్మాణ కార్యక్రమమును భక్తిప్రపత్తులతో కొనసాగించిరి. సామంతులలో మల్యాలవంశీయులు - రేచెర్ల వంశీయులు ఒనర్చిన కృషి ఉగ్గడింపదగినవి. చావుండసముద్రము, జావనముద్రము, గణప సముద్రము, కుప్పనముద్రము, బుద్ధునికుంట, కుప్పాంబకాలువ, పోలిరెడ్డికాలువ, దాడ్లకాలువ, పాఖాలతటాకము మల్యాలవంశీయులు

నిర్మించినవే. సబ్బసముద్రము, నామసముద్రము విశ్వనాథసముద్రము గౌరసముద్రము, ఎఱ్ఱసముద్రము, లకుమాసముద్రము, కుడికుడియ చెరువు, కత్యారెచెరువు, నేరెడ్ల చెరువు, ఎఱ్ఱమరజుకుంట మున్నగునవి రేచెర్ల వంశీయులు నిర్మించినవి. ఘోడయరాయగంగయదేవుడు - అంబ దేవుని మహాప్రధాని ఓబలి, ఊటుకూరు - పట్టణములకడ రెండు తటాకములు అంబసముద్రములు నిర్మించెను. లేంబాకకడ; చెయ్యేరు వాగునుండి రాయసహస్రమల్లుకాలువ త్రవ్వించినది ఆతడే. మరియు తాళ్ళపాకకడ గంగపెండేరకాలువనుగూడ ఆతడే త్రవ్వించెను. గణపాపురమున రాజగురు శాంతశివదేశికులు గణపసముద్రమును నిర్మించెను.

క్రీ. శ. 1293 సంవత్సరము నాటి త్రిపురాంతక శాసనమున “కుమారసముద్ర” తటాకమునకు 24 మాడలు వెచ్చించినట్లు ఉన్నది. ఈ తటాకములన్నియు వాగులకు అడ్డకట్ట (ఆనకట్ట) నైచుటచే జలాశయములుగ ఏర్పడినవే. కొన్నితటాకములకు సమీపనదులనుండి కాల్యలు త్రవ్వ నీటి వనరునేర్పాటుచేయుచుండిరి. మూసేటికాలువ ఇమ్మంగడికాలువ, నెనుంబాకరెడ్డి త్రవ్వించిన కృష్ణకాలువ గంగయ దేవుడు త్రవ్వించిన చెయ్యేరుకాలువ అట్టివే.

ఒకా నొక శాసనమున ఒక “ఊటుకాలువ” కన్పించుచున్నది. శాసనస్థములైన కూచినేనికాలువ, ప్రోలిరెడ్డి కాలువ, రెడ్డికాలువ, దాడ్ల కాలువ, మేడవిరుపుంగాల్వ, మద్దిమడ్డికాలువ, రాయసహస్రమల్లు కాలువ, గండపెండేరకాలువ మున్నగునవి కాకతీయయుగమునందలి వ్యవసాయాభ్యుదయసూచనములు.

పన్నులు

కాకతీయ సామ్రాజ్యమునందున్న పన్నులు ఎన్నో శాసనముల బట్టి తెలియనగును. అన్నిపన్నులకంటె ముఖ్యమైనది భూమిపన్ను. తరువాత ఎన్నదగినవి వాణిజ్యనుంకములు, అరణ్యవస్తువులపై,

పచ్చికబయళ్ళపై పన్నులు. 'చరితనము', 'అప్పనము', 'ఉపకృతి' 'కానికలు' రాజునకు సమర్పింపవలసినవి. వెలివోలము = వెలిచేను, నీరు నేల, తోట భూమిగ భూములను విభజించి పన్నులు వేసెడివారు. శ్రీశైల ప్రాంతారణ్యములను భేదించి పంటభూములుగ మార్చినట్లు శాసనాధారములు గలవు. క్రొత్తభూములకు మూడేండ్లవరకు పన్నుండెడిదికాదు. సంవత్సరమునకు రెండువంతులలో కార్తీకమాసమున వై శాఖమాసమున పన్ను చెల్లింపనగును. పన్నులు ధాన్యరూపమున ధనరూపముననైన చెల్లింపవచ్చును. కొలకాండ - తీర్థరులు ఉండెడివారు. పుట్టికొలుచు, ప్రభుత్వమునకు చెల్లింపవలసిన ధాన్యరూపమైనపన్ను. ధనరూపమైన పన్నుకు పుట్టిపహిండి యని పేరు. దేవాదాయ ధర్మాదాయపు భూములపై పన్నులేదు. లాంఛనప్రాయమైన పర (పల్లపుభూములపై) పంగములను వసూలుచేసెడివారు. పంగమనిన నాలుగవవంతు పరయన ఎనిమిదవవంతు కావచ్చును. పన్నునకు అనాటిపేరి 'అరి'. అరి చెల్లించువారు అరిగాపులు. 'పుల్లరి' పచ్చికపై చెల్లింపవలసిన పన్ను. పుల్లు = పచ్చిక; అరి = పన్ను. గడ్డుగమాడ, గడ్డుగకానిక, ఉపక్షితి తలారిపన్ను బంతులాయము మేరలు, వర్తనలు మున్నగు పన్నులుండెడివి.

ఉప్పుకొటారులు చినగంజాము పెదగంజాము కనుపర్తి లేవరాముపల్లి మున్నగుచోట్ల ఉండెడివి. అవి రాజోద్యోగులే నిర్వహించి వర్తకులకు అమ్మెడివారు.

“సుంకర్లు” - సుంకములు వసూలు చేసెడివారుండెడివారు. సుంకర్లు సుంకములపై పాటుపాడి, పాటుసొమ్ము రాజునకు చెల్లించి సుంకములను తాము వసూలు చేసికొనువారని ఎంచవచ్చును. సుంకకరణాలు ఆ లెక్కలు వ్రాసెడివారు. ఉప్పుపెరికెసుంకము, అమ్ముబడిసుంకము, గానువులసుంకము మున్నగునవి శాసనస్థములు.

వాణిజ్య సంఘములు

క్రీ.శ. 1304 వ సంవత్సరమునాటిది క్రీ.శ. 1322 సంవత్సరము నాటి తామ్రశాసనములు కాకతీయ సామ్రాజ్యమునందలి వాణిజ్య సంఘములను పేర్కొనుచున్నవి ఈశాసనములనుబట్టి ఆవర్తకసంఘముల స్వయంనిర్ణయాధికారము, ఆంతరంగికస్వాతంత్ర్యము ప్రాభవములు వ్యక్తములగుటయేగాక కాకతీయప్రభువులు వర్తకమున కొనంగిన స్వేచ్ఛ, వహించిన తాటస్థ్యము అచ్చెరువు గల్పించును. క్రీ.శ. 1322 నాటి తామ్రశాసనము ప్రతాపరుద్రునినాటిది లోకిసెట్టి పుత్రుడైన అత్తెనకు, అష్టాదశసామయా వర్తకమండలి పన్నుచెల్లింపకుండ వర్తకము చేసికొను సౌకర్యము కల్పించినది.

ఆ వర్తకసంఘము నంద్యాలస్థలములోనిది. అన్నమరాజు, సింగరాజు సుంకకరణములను అత్తెన సంహరించినందుకు వర్తక సంఘమువారు కల్పించిన ప్రతిఫలమది. అట్టిదే క్రీ.శ. 1304 నాటి శాసనము ఆ వర్తకసంఘమే పులియంనెట్టికిగూడ అట్టిసౌకర్యమును వర్తకసంఘ విద్రోహియైన కాదపాకల కాటినాయకుని సంహరించినందుకు ఏర్పరిచినది. (1) ఈ వర్తకసంఘములేర్పరిచిన “శ్రేణిబలము” సామ్రాజ్యమున ఆరవ అంగముగనేర్పడి ఆపత్సమయములలో యుద్ధములందు రాజునకు తోడ్పడుచుండెడివి. ‘వీరబలంజు’ వర్తక సమితివారి ప్రశస్తిలో ‘బల్లాలరాయమర్ధన’ ప్రయోగము చరిత్ర ప్రసిద్ధమైనది. ఈ వర్తకసంఘములకుగల ఆంతరంగికస్వేచ్ఛ, హత్యలు జరుగుచున్నప్పుడుగూడ రాజు కల్పించుకొనకుండుట దురవగాహములు.

కా క తీ య సా మ్రా జ్య ము

మ త ము లు

కాకతీయసామ్రాజ్యమున వర్ధిల్లిన ముఖ్యమతము శైవము. శైవము వేదప్రోక్షమనియు, రుద్రశివుని ప్రశంసవేదములలో గలదనియు శైవులు వచించెదరు. పశుపతి - శివ - రుద్ర శబ్దములు పర్యాయపదములు. పతి - పశు - పాశ శబ్దములు శైవమతమున కాద్యప్రకృతులు. పతి పరమశివుడు. పశు తతికి అధిపతి. పశుతతి పాశబద్ధము. శివుడు పరమేశ్వరుడు. పరతత్త్వము. యోగాచార్యులు - శైవమతస్థాపకులైన గురువర్యులు శివుని అవతారములే. ఇరువది యెనిమిదిమంది యోగాచార్యులలో ప్రథముడు శ్వేతాచార్యుడు. చివరిగురువు లకులీశ లేక నకులీశుడు. ప్రతి యోగాచార్యునకు నలువురు శిష్యులు. శైవమతానుయాయులైన ఆదిమశిష్యులు (28x' = 112) నూటపండ్రెండుగురు లకులీశుడు - అంతిమగురువు - కలియుగమున శైవమతప్రచారమునకుద్భవించిన కారణజన్ముడు.

శైవమతమున పలుశాఖలు - కాలాముఖ, కాపాలిక, శైవ, పాశుపత శాఖలు గలవు. కాకతీయయుగమున, ప్రారంభదశలో కాలాముఖశైవప్రాబల్యమున్నను, కాలక్రమమున పాశుపతశైవమే రాజమతమై ప్రజాహృదయమును చూరగొన్నది.

మొదటిప్రోలరాజు (త్రిభువనమల్ల రెండవభేతరాజు తండ్రి) శైవుడు. అతడు రామేశ్వరపండితుని శిష్యుడు. లకులీశ్వరాగమ మహా సిద్ధాంతనిష్ఠాతుడైన రామేశ్వరపండితునకు ఆ మహారాజు వైజనపల్లి గ్రామమును శివపురియనిపేరిడి సర్వకరపరిహారముగ దానమునల్పెను. రెండవభేతరాజు ఖాజీపేటశాసనము రామేశ్వరపండితునిగూర్చి మరి కొన్ని విశేషములు తెలుపుచున్నది. క్రీ. శ. 1090 సంవత్సరమున రెండవభేతరాజు రామేశ్వరపండితునకు సూర్యగ్రహణసమయమున

అనుమకొండ సమీపమునందలి కుగ్రామమును దానముచేసెను. అందు గ్రహీతయైన రామేశ్వరపండితుడు కాలాముఖశైవాచార్యుడు. పర్వతావళిశాఖీయుడు. శ్రీపర్వతమునందలి మల్లిఖార్జున శిలామఠము నకు చెందిన యోగీశ్వరుడు.

తెలుగుదేశమున కాలాముఖశైవము కాకతీయులకు ముందే వర్ధిల్లుచుండుట తూర్పుచాళుక్యప్రభువు రెండవఅమ్మరాజు (క్రీ. శ. 945-70) తాండికొండ శాసనమువలన తెలియుచున్నది. ఆశాసనములో యుగయుగాలలో లకులీశ్వరులవంటి అవతారపురుషులు శైవ ప్రబోధము సల్పినట్లు గలదు. కాలాముఖశైవములో గూడ శాఖోపశాఖలు గలవు. కాలాముఖయోగీశ్వరుడైన సోమేశ్వరపండితుడు- అబ్బూరు శాసనమున (1) “న్యాయశాస్త్రవిస్తృత సరోజనవనదివాకరుడు” “వై శేషికవార్ధివర్ధనశరత్ సుధాకరుడు” “సాంఖ్యగమప్రవీణ మాణిక్య భరణుడు”గ అభివర్ణితుడు. దక్షారామమున భీమేశ్వరాలయస్థానాధిపతి రామేశ్వరదేవుడు- త్రిభువనమల్ల (ఆరవ) విక్రమాదిత్యుని సమకాలినుడు. ఇతడే రెండవప్రోలరాజు గురువైన రామేశ్వరపండితుడు గావచ్చును. అదిలో కాకతీయరాజులు- కల్యాణిచాళుక్యుల ప్రభువుల వలె కాలాముఖశైవులు.

రెండవప్రోలరాజు శైవుడైనను. పరమత సహనముగలవాడు. వైజదండరాధుని పుత్రుడు బేతనపెగ్గడ భార్య మైలాంబ జైనకడ లాలయబసతిని నిర్మించెను. (2) రెండవప్రోలరాజు రెండు “మత్తరు”ల భూమిని ఆజైనవనతికి దానము సల్పెను. రెండవప్రోలరాజు పుత్రుడు రుద్రుడు, అతని తమ్ముడు మహాదేవుడు పరమమహేశ్వరులు.

గణపతిదేవునికాలమున కాలాముఖశైవ ప్రాబల్యము తగ్గి పాశుపతశైవప్రాబల్యము అధికమైనది. ఉభయశాఖలకు సమానధర్మము

(1) E I V 320.

(2) E I IX 356.

లెన్నియోగలవు. అయినను, అనుష్ఠానములోగల విభేదములు భిన్నత్వమునకు దారితీసినవి. పాశుపతశైవములో గూడ శాఖోపశాఖలుగలవు. క్రీ. శ. 9 వ శతాబ్దియందే శైవములో శైవులు, పాశుపతులు, కాపాలికులు కారుణికసిద్ధాంతములు ఉండెడివారు (1) గణపతీదేవుని కాలమున గోళకీమఠమునకు చెందిన పాశుపత శైవాచార్యులు రాజగురువులై ప్రజాదరణపొందిరి. విశ్వేశ్వరశివదేశికుడు గణపతి చక్రవర్తికి శివదీక్షాగురువు. రుద్రమదేవి మల్కాపురశాసనమున గోళకీమఠాచార్యుల చరిత్ర నవిస్తరముగగలదు. (2) నర్మదాభాగిరథీ నదీమధ్యదేశమున డాహాలమండలముగలదు అందు దూర్వానయోగి శైవమఠసంస్థాపకుడై వర్ధిల్లెను. ఆ గురుపరంపరలో నద్భావశంభువు వెలసెను. అతడు కాలచురి ప్రభువు యువరాజదేవునివలన త్రిశత సహస్రదేశమును భిక్షావందనముగ బడసెను. అతడు గోళకీమఠసంస్థాపకుడయ్యెను. ఆ గురుపరంపరలోని సోమశంభువు సకలా గమసింధుసేతువైన “సోమశంభుపద్ధతి” యను గ్రంథమును రచించెను. ఆ గురుపరంపరలో పూర్వగ్రామశిరోమణి, గౌడదేశమందలి రాధాసీమ వాసి, వేదవేదాంగపారంగతుడైన విశ్వేశ్వరశంభువు గణపతీదేవచక్రవర్తికి దీక్షాగురువయ్యెను. చోళమాళవకాలచురి ప్రభువులుగూడ అగురువర్యుని శిష్యులే. గోళకీమఠాచార్యులు భిక్షామఠసంతానముగ, లక్షాధ్యాయ సంతానముగ అభినుతులు. యువరాజదేవుడు క్రీ. శ. 910 ప్రాంతమున చేది డాహాల (త్రిపురి) మండలములనేలిన కాలచురిప్రభువు. కాలచురి ప్రభువులు యశఃకర్ణదేవునినుండి జయసింహవివరకు (క్రీ. శ. 1174) పాశుపతశైవులై, గోళకీమఠాచార్యులకు దీక్షాశిష్యులైయుండినట్లు జబ్బల్ పూరు శిలాశాసనకథనము, (3) రాణిరుద్రమదేవి మల్కాపురశాసనమును బలపరచుచున్నది.

(1) వాచస్పతి మిత్రుడు క్రీ. శ. 830.

(2) కాకతీయ సంచిక

(3) E. I. XX° 309 జబ్బల్ పూర్ శిలాశాసనము.

రాజీరుద్రమదేవి మల్కాపురశాసనమున క్రి. శ. 25-3-1261 తేదీన మందారగ్రామమును (గుంటూరుజిల్లా మందడం) వెలనాటి విషయమందలి కంద్రావతి పల్లపు భూములతోపాటు తండ్రి గణపతి వాగ్దానముమేరకు విశ్వేశ్వరశంభునకు దానముసల్పెను. విశ్వేశ్వర శంభువు ఆ గ్రామమున తనపేర ఒక శివాలయమును శుద్ధశైవమత మును అన్నదానసత్రమును కట్టించెను. ఆ గ్రామమున పలువురు బ్రాహ్మణులకు వృత్తులు కల్పించి విశ్వేశ్వరగోళకీమతమునుస్థాపించెను. ఆ గ్రామమున మతమునకనుబంధముగ “ప్రసూతి - ఆరోగ్యశాలను” నిర్మించుట గమనింపదగినది.

శైవమతములు ఆరోగ్యనదనములుగ, విద్యాసంస్థలుగ వర్ధిల్లినవి. విశ్వేశ్వరశంభువు, కాళీశ్వరమున ఉపలమతము నిర్మించెను. పొన్న గ్రామమును బ్రాహ్మణాగ్రహారముగ కల్పించెను. వీలీశ్వరపురమున (నల్ల గొండ మండలము) కృష్ణానదికి ఈశాన్యప్రదేశమున షోడశావరక మైన మతము నిర్మించెను. గణపతిదేవుడు ఆచార్యదక్షిణగ కాండ్రకోట గ్రామమును పల్లి నాడు సీమలో సమర్పించి, ఒక చలివేంద్రుని అన్న నత్రమును నిర్మించెను. ఆంధ్రదేశమునందంతట గోళకీమతము శాఖోపశాఖలతో విస్తరిల్లినది. భట్టిప్రోలు, త్రిపురాంతకము, పుష్పగిరి మున్నగు స్థలములలో శివాచార్యులు ఆయా మతాధిపతులై స్థానాధి పతులై ప్రచారము నల్పిరి. ప్రతాపరుద్రచక్రవర్తి పరమమాహేశ్వరుడు. ఓరుగల్లుపతనముతో దేశము తురుష్కాక్రాంతమైన పిమ్మట గోళకీమత ప్రాభవము అస్తమించెను. ఓరుగల్లు పతనానంతరము గోళకీమతాచార్యుల ప్రస్తావించు శాసనముమృగ్యము-

పాశుపతశైవముతోపాటు వర్ధిల్లిన మరియొక శైవశాఖ ఆరాధ్యశైవము. ఇది ప్రాచీనతమవైదికమతముగ అభినుతము. ఇందు ద్వాదశాచార్యులు గలరు. వీరిలో రేవన, మరుల, ఏకోరాములు సిద్ధ త్రయముగ ప్రసిద్ధులు. ఉద్భటారాధ్య, వేమనారాధ్య, విశ్వారాధ్యులు ఆరాధ్యత్రయము. నీలకంఠాచార్య, హరదత్తాచార్య, భాస్కరాచార్యులు

ఆచార్యత్రయము. శ్రీపతిపండిత, మల్లిఖార్జున, మంచన పండితులు పండితత్రయము వీరందరు గృహస్థులు. వీరువేదవేదాంగపారంగతులు. లింగధారులు. మల్లిఖార్జున పండితుడు క్రీ. శ 1163 నుండి 1781 వరకు వెలనాడును పరిపాలించిన వెలనాటిచోడునకు (చందవోలు రాజధాని) సమకాలీనుడు. పాల్కురికిసోమన, పండితారాధ్యచరిత్ర వ్రాసి, ఈ మహాభాగునిచరిత్ర ద్విపదకావ్యముగ ఆంధ్రవాఙ్మయమున ను ప్రతిస్థిత మొనర్చెను. మల్లిఖార్జునుడు (పండితారాధ్యుడు) బ్రాహ్మ్యమునుజ్ఞగించక పోయినను, భక్తిప్రధానమైన శైవము నంగీకరించి బసవేశ్వరుని మతమును మెచ్చుకొనెను.

“భక్తిమీదివలపు బ్రాహ్మ్యముతోపొత్తు
వదలలేను నేను బసవలింగ”

అన్నచాటూక్తి తెలుగులో చిరస్మరణీయమై, అలనాటి సాంఘిక పరిణామమునకు నిలువుటద్దమైనది. పాల్కురికిసోమన ప్రభృతులు - కర్ణాటదేశమున నలుగడల విజృంభించుచున్నబసవేశ్వరుని వీరశైవమును తెలుగుదేశములో ప్రచారమొనర్చిరి. కాని పాశుపతశైవమే రాజమతమై వర్ధిల్లెను.

శైవమతములకు అనుబంధముగ విద్యాసంస్థలు, కళాశాలలు, అన్నసత్రములు, ప్రసూతిఆరోగ్యశాలలు - చలివేంద్రలు వర్ధిల్లి విశ్వజనీనములై నవి.

శైవముతోపాటు జైనమతము, వైష్ణవమతము కాకతీయ సామ్రాజ్యమున ప్రవర్తిల్లినవి. బసవపురాణమునుబట్టియు పండితారాధ్యచరిత్రనుబట్టియు కాకతీయులకాలమున జైనహింస జరిగినదని ఊహించుటకవకాశములేకపోలేదు. కాని-కర్ణాటదేశమున జరిగిన అత్యాచారములు ఆంధ్రమున జరిగినట్లు చెప్పుటకు ఆధారములు కన్పింపవు. ఏకశిలానగర వాస్తవ్యుడైనఅప్పలచార్యుడు-జైనుడు జినేంద్రకల్యాణాభ్యుదయమును గ్రంథమును (=ప్రతిష్ఠాసారము) ప్రతాపరుద్రదేవుని

కాలమున రచించెను. (1) కాకతీయులుగమున వైష్ణవమతాచార్యులు పేర్కొనదగినవారుకన్పింపరు. కాకతీయులు కట్టించిన దేవాలయములు పేర్కొనదగినవి. అవి ఈ నాటికి గూడ చూపరుల సంభ్రమాశ్చర్య వివశులచేయుచున్నవి - హనుమకొండ పాలంపేట పిల్లలమఱ్ఱి మున్నగుచోట్ల కాకతీయులు కట్టించిన దేవాలయములు చెక్కించిన శిల్పములు అతిలోకరామణీయకతకు ఉజ్జ్వలోదాహరణములు. జాయప సేనాని నృత్యరత్నావళికి ఉవాచారణపూర్వకముగ చెక్కిన శిల్పభంగి మలు ఆ దేవాలయముల నలకరించెనని జనశ్రుతి విశ్వసనీయమైనది.

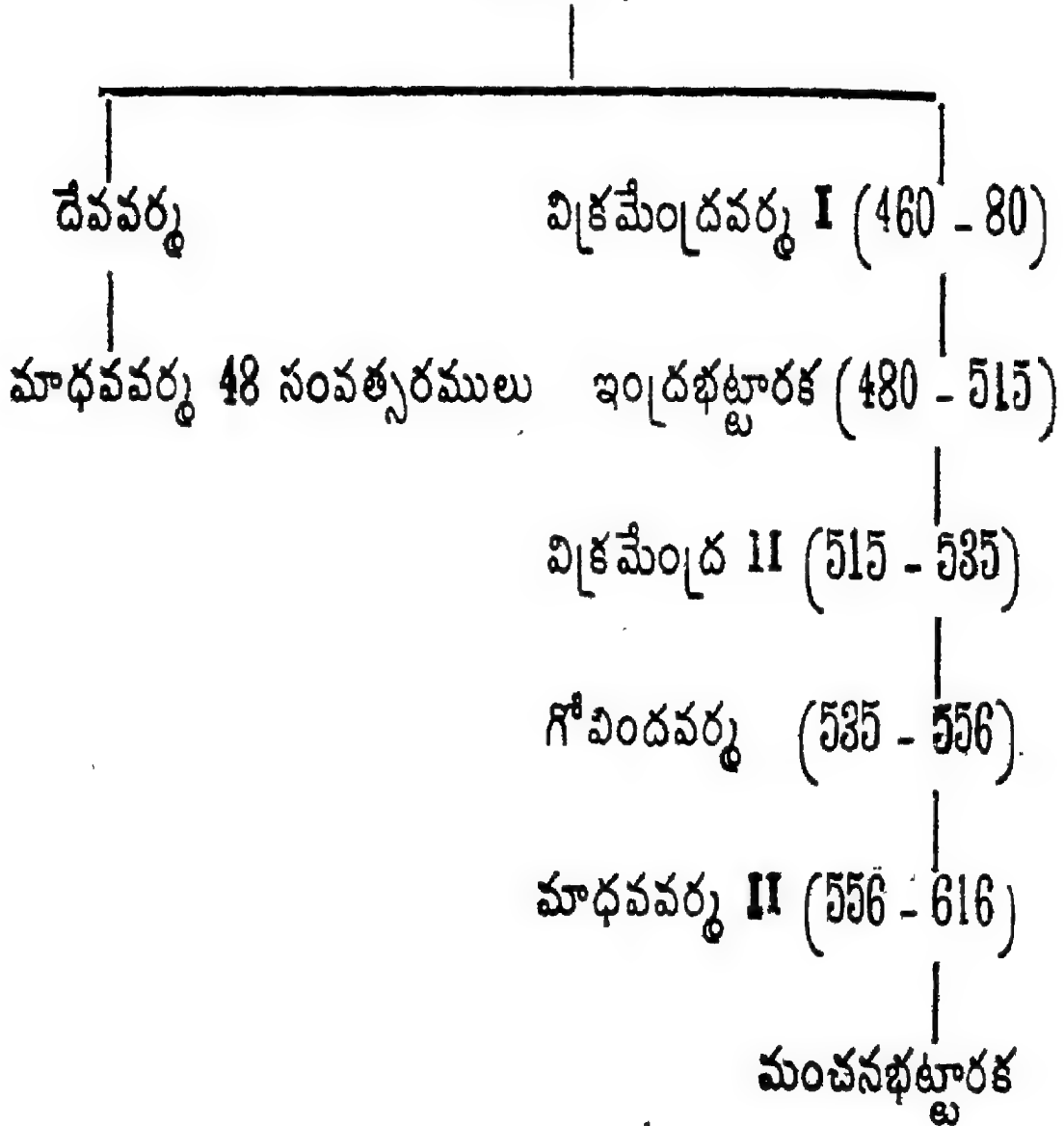
ఏకవీర, మాహూరమ్మ కాకతమ్మ కామేశ్వరి ప్రజాసామాన్యము నాకర్షించిన దేవతలు. కాకతీయులనాటి తెలుగు సంఘము ప్రతి ఫలించిన అద్దాలమేడ, “క్రీడాభిరామము”. వీధినాటకమను ఈ తెలుగు పద్యకృతి సంస్కృత ప్రేమాభిరామమునకు విసుకొండవల్ల భామాత్యుని ఆంధ్రీకృతి. ఇది శ్రీనాథకృతమని శ్రీ వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రిగారి అభి ప్రాయము. ఎత్తైన క్రీడాభిరామము చదివిన అలనాటి ఏకశిలానగరము అచ్చుగ్రుద్దినట్లు చదువరుల మనఃఫలకమున ప్రతిఫలించుననుటలో విప్రతిపత్తిలేదు. టిట్టిభసెట్టి - మంచెనభట్టు అను ఇరువురు మిత్రులు ఏకశిలానగరమును సూర్యోదయమునుండి సూర్యాస్తమయమువరకు వర్కటించి ఆయానన్నివేశముల ఆభివర్ణించుట క్రీడాభిరామమునందలి ఇతివృత్తము. ధూళిధూసరితమై, భటువాహనసమ్మర్దమైన రాజమార్గము నందులుగొందులు - రాయవేశ్య ప్రతాపరుద్రుని ఉంపుడుకత్తె మాచల దేవి చిత్రలేఖనములు, కోడిపందెములు, పూటకూళ్ళపెద్దమ్మ రూకకు పెట్టు భోజనము - ఏకశిలానగరమంతయు క్రీడాభిరామమున కన్నులకు గట్టును.

కాకతీయసామ్రాజ్యమునందలి సాంఘికవృత్తముల అనుశీలించ దలచిన విద్యార్థికి క్రీడాభిరామము అవశ్యపఠనీయమైన గ్రంథము.

(1) అతడు పుష్పసేనాచార్యుని శిష్యుడు. శక. 1241 ఆదివారము శుక్ల దశిమి మాఘమాసమున ఆ గ్రంథరచన పూర్తియైనది.

శాలింకాయన వంశవృక్షము

మాధవవర్మ I (440 - 60)

దా దా మి చా శు క్యు లు

జయసింహ I

రణరాగ

పులకేశి I (543-566)

శ్రీవర్మ I 566-597

మంగలేశ 597-609

పులకేశి 609-642

విష్ణువర్ధన

జయసింహ

చంద్రాదిత్య

అదిత్యవర్మ

విక్రమాదిత్య
654-681

జయసింహ

అంబెరా

వినయాదిత్య
681-696

నిజయాదిత్య
696-734

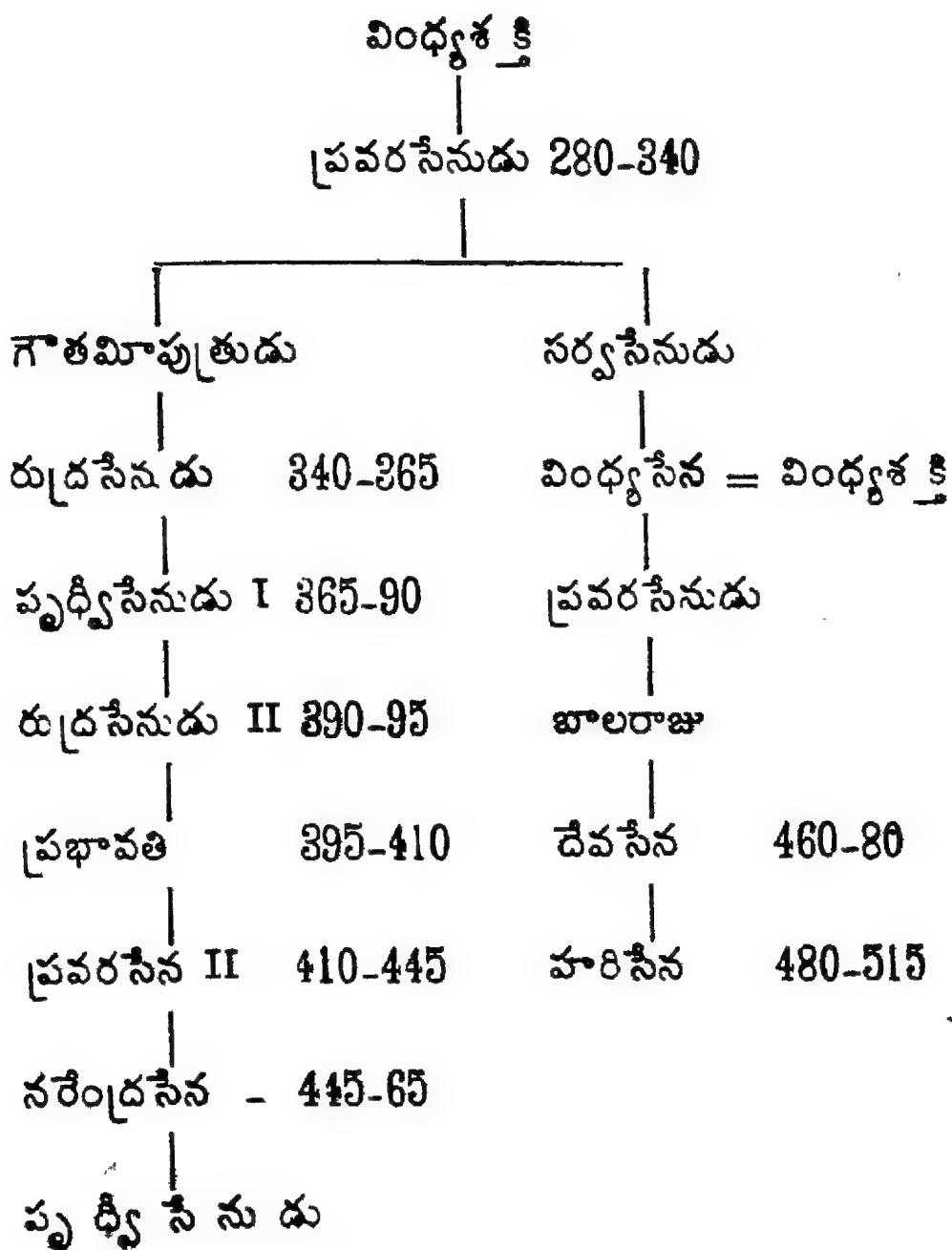
విక్రమాదిత్య II
734-744

శ్రీవర్మ II
744-755

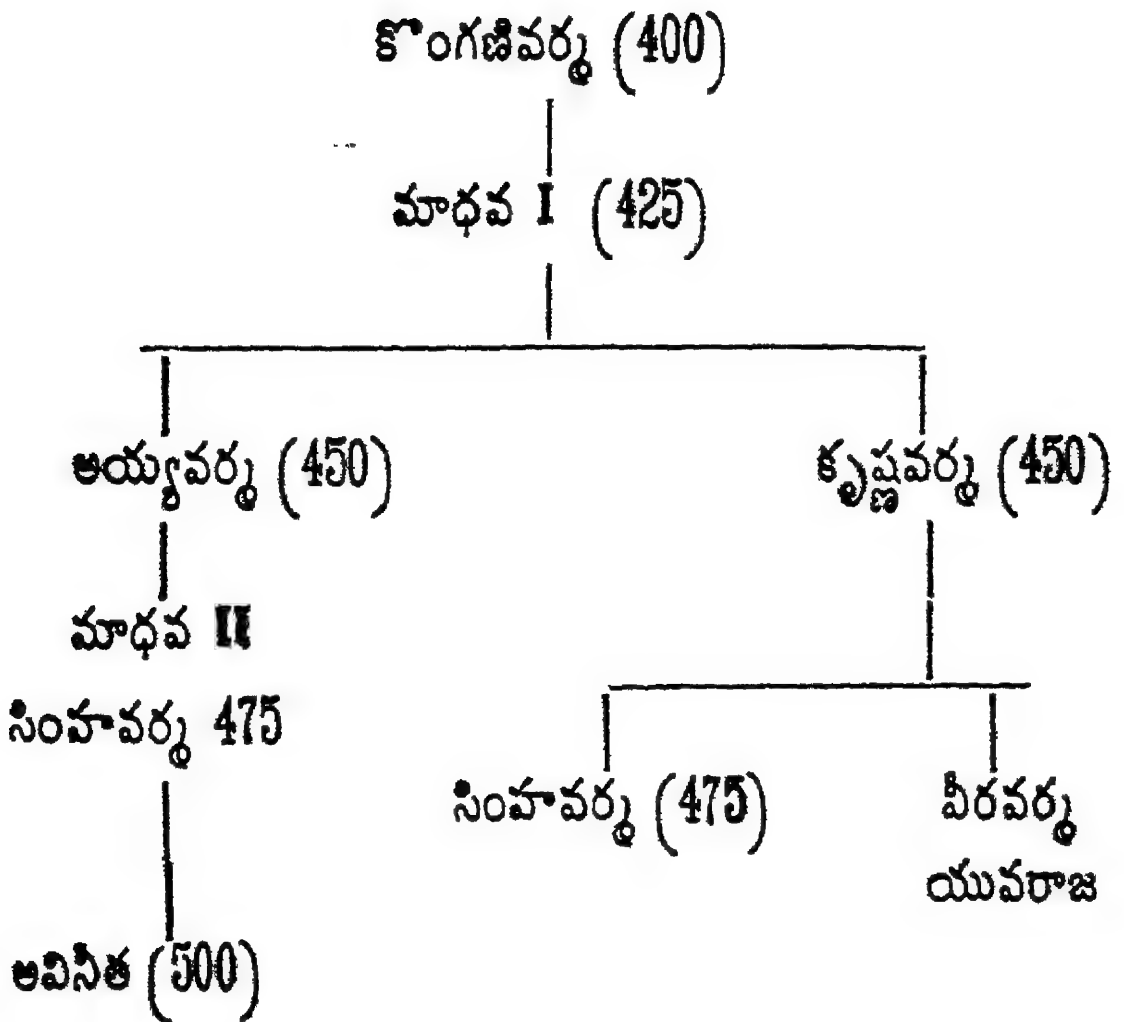
పా ం ద్య ల

1. కడుంగొ (590 - 620)
2. మారవర్మ అవనిసులామణి (620 - 645)
3. సేంద (654 - 670)
4. అరికేసరి మారవర్మ (670 - 700)
5. కొక్కడైయాన్ (700 - 730)
6. మారవర్మ రాజసింహ I (730 - 765)
7. జటిలపరాంతక నెడుంజడైయాన్ (756 - 815)
8. శ్రీమారశ్రీవల్లభ (815 - 862)
9. వరగుణవర్మ II (862 - 880)
10. పరాంతకవీరనారాయణ (880 - 900)
11. మారవర్మ రాజసింహ II (900 - 920)

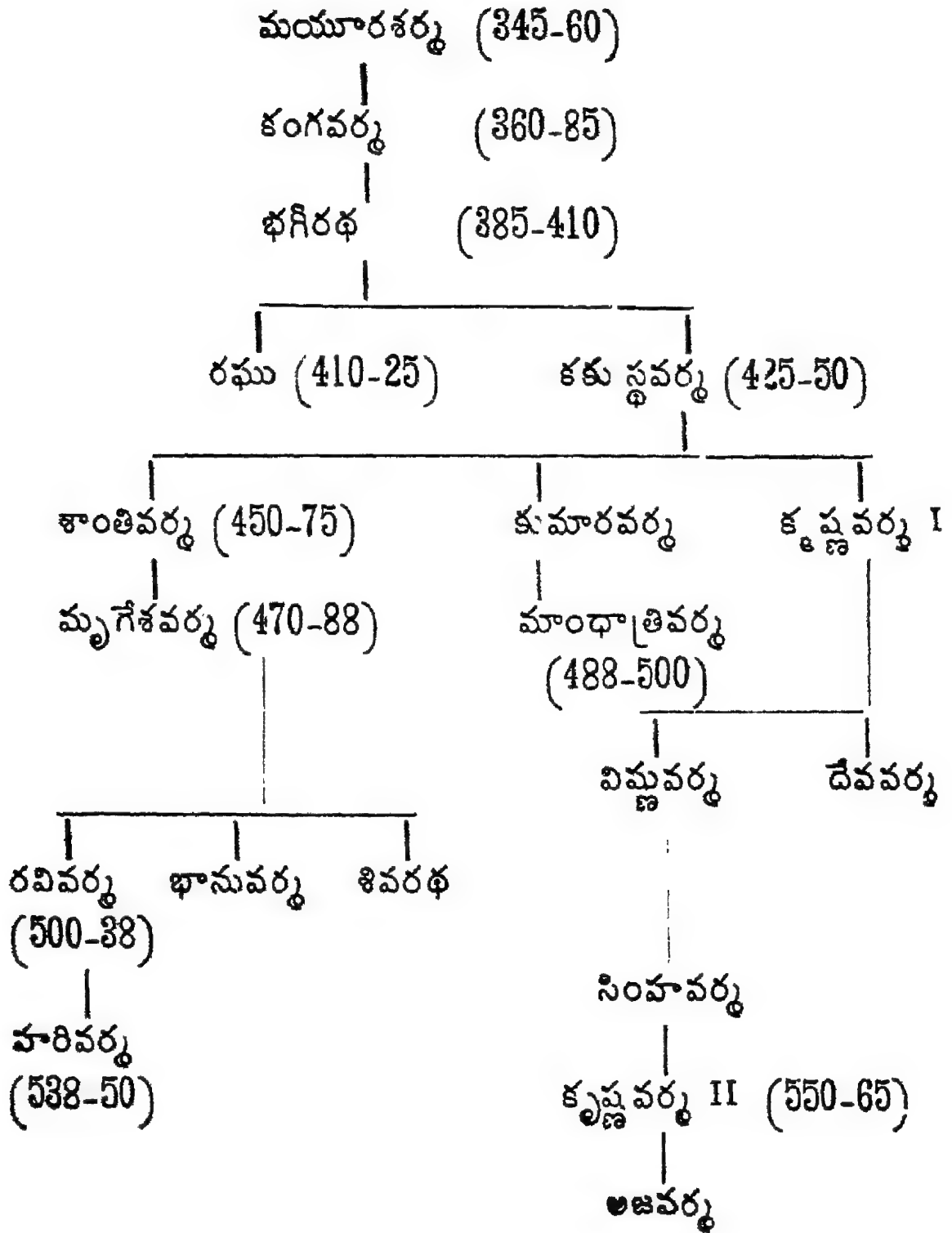
వాకాటక వంశ వృక్షము

గాంగ వంశ వృక్షము

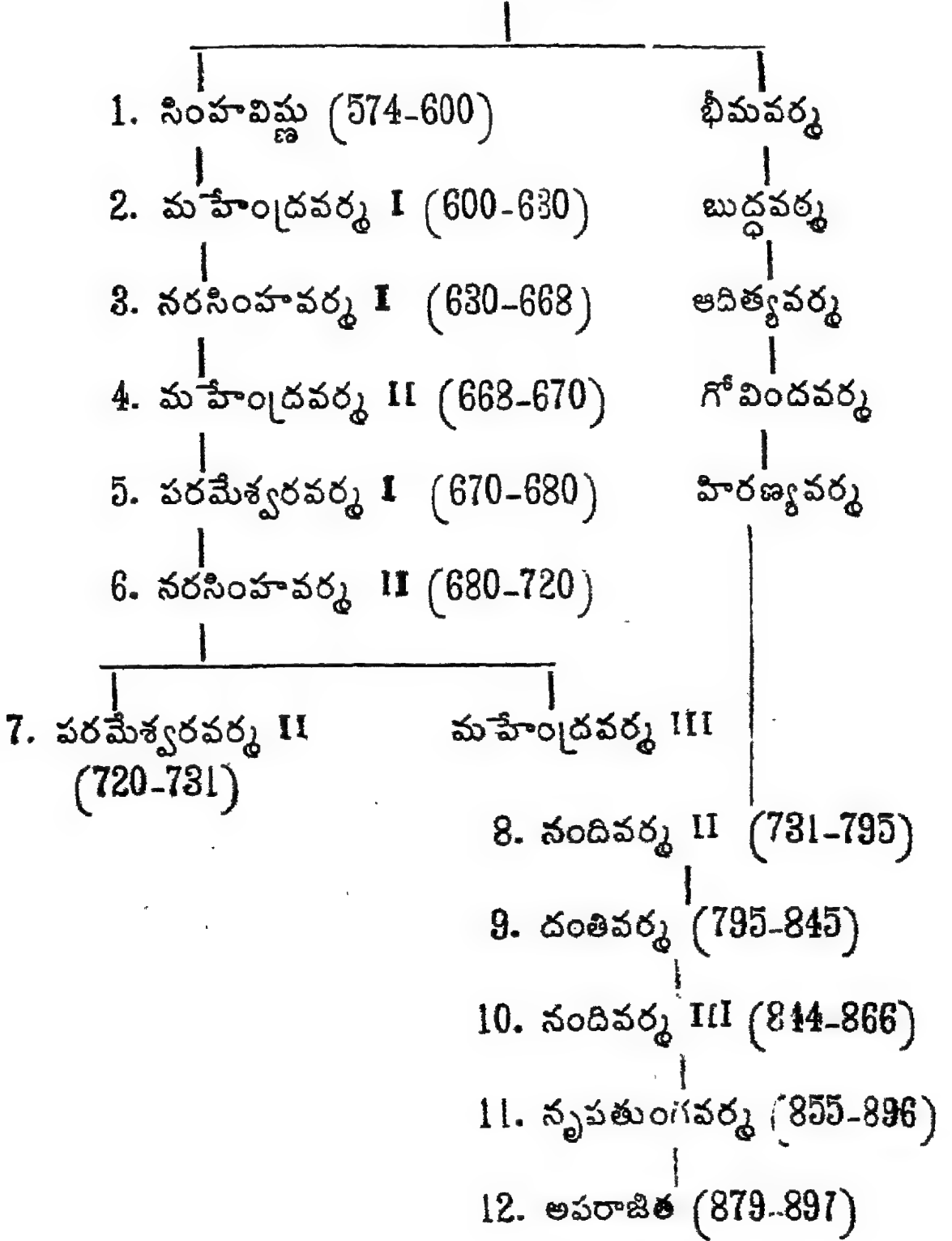

క దం బ వం శ వృక్ష ము

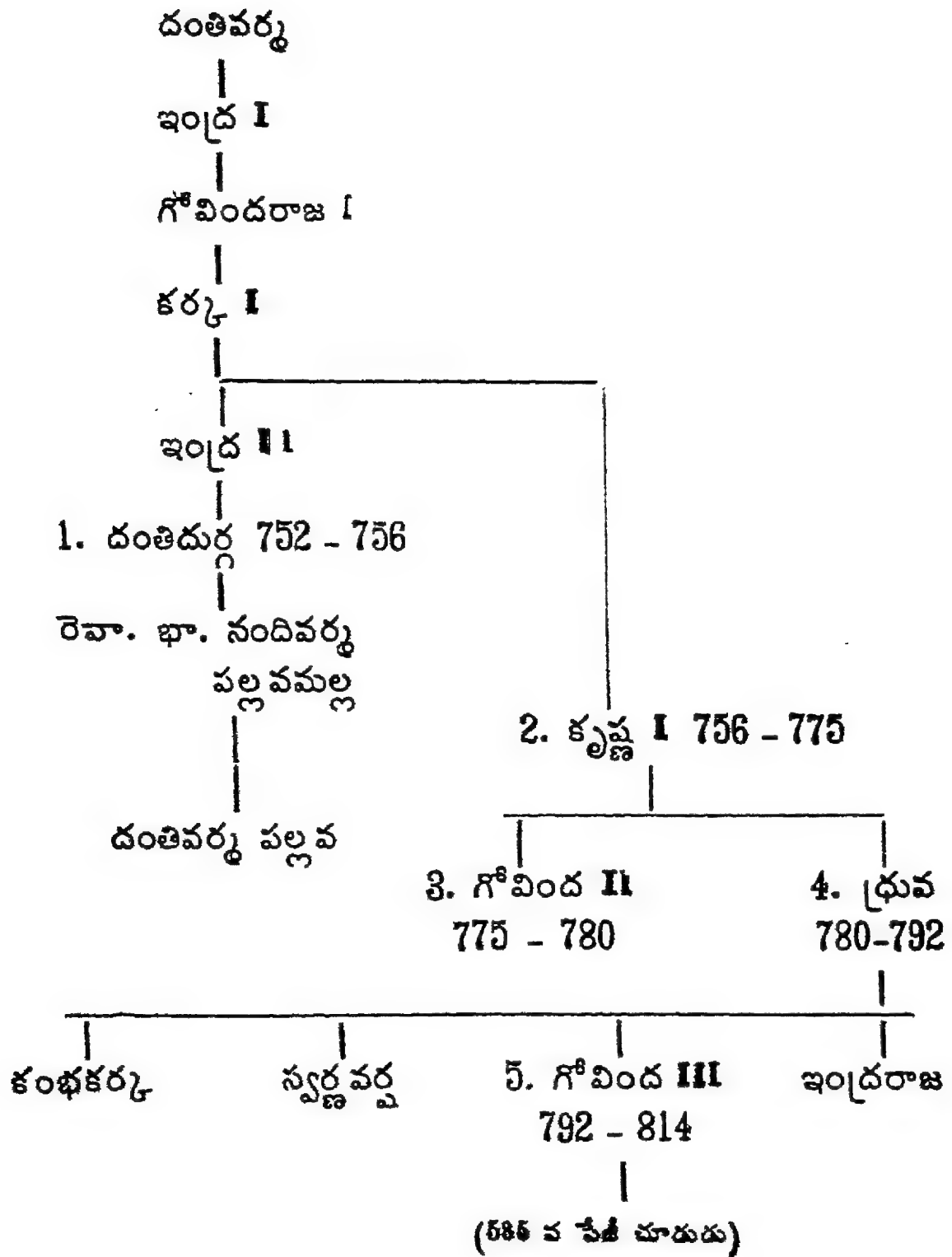

పల్లవులు

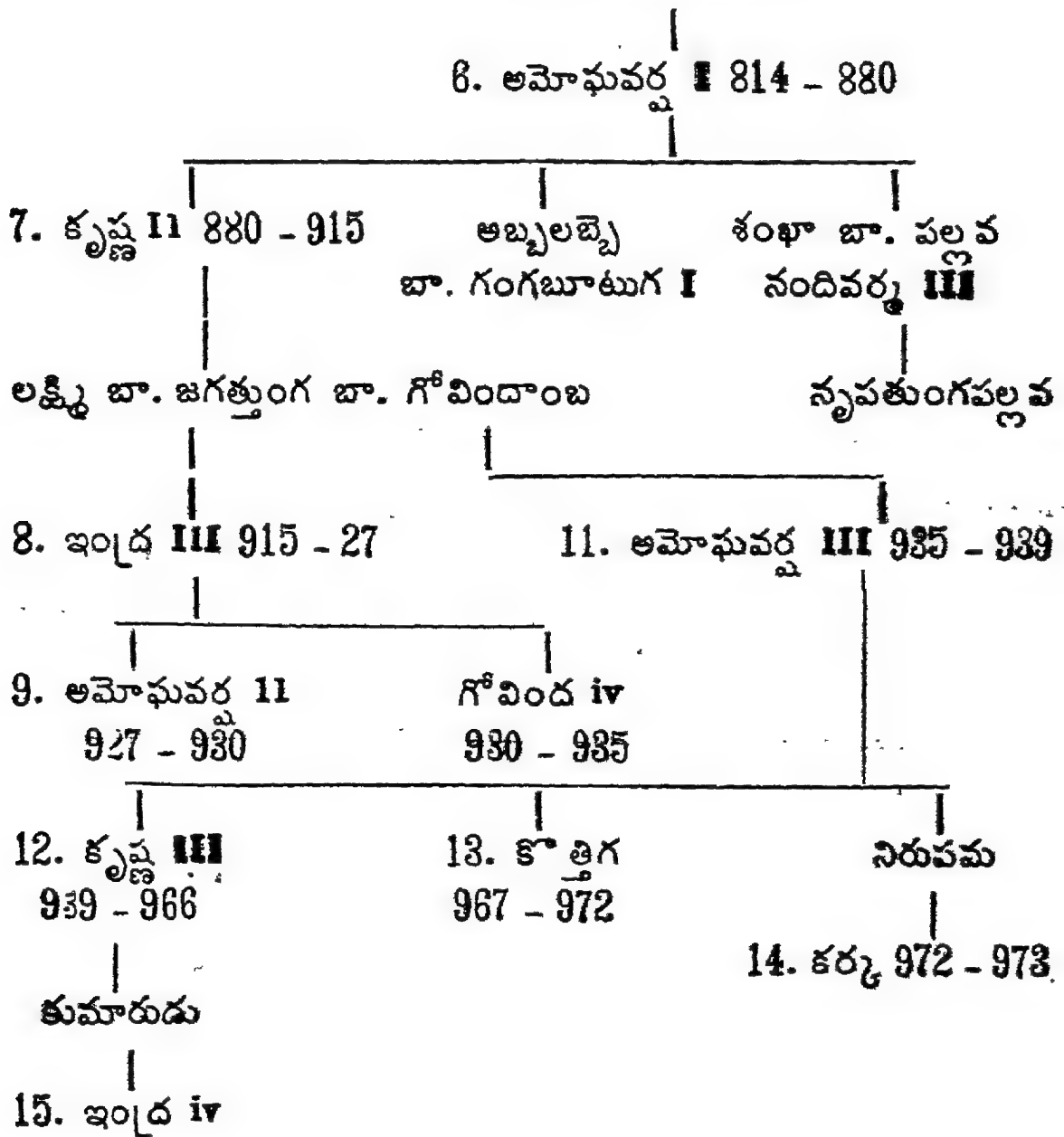
నందివర్మ

రాష్ట్ర కూటులు

(584 వ పేజీ తరువాయి)

చోళులు

విజయాలయ 846 - 871

అదిత్య I 871 - 907

పరాంతక I 907 - 955

రాజాదిత్య 949

గంధరాదిత్య 949 - 959

అరింజయ 956-957

మధురాంతక ఉత్తమచోళ
970 - 985

పరాంతక II 956-973
(సుందరచోళ)

అదిత్య II (కరికాల)

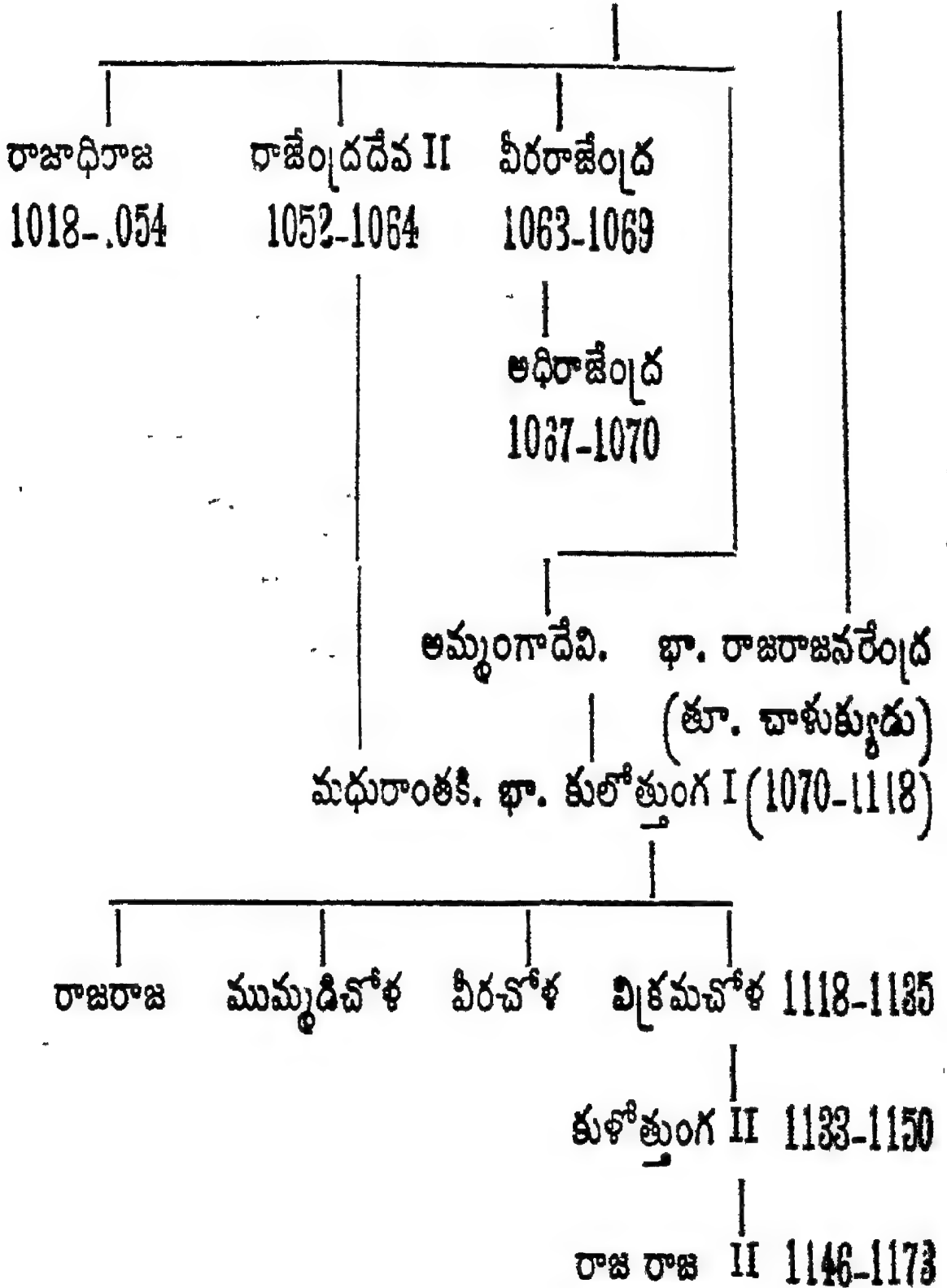
రాజ రాజ 935-1016

రాజేంద్ర I 1012-1044

కుంద వ. బా.

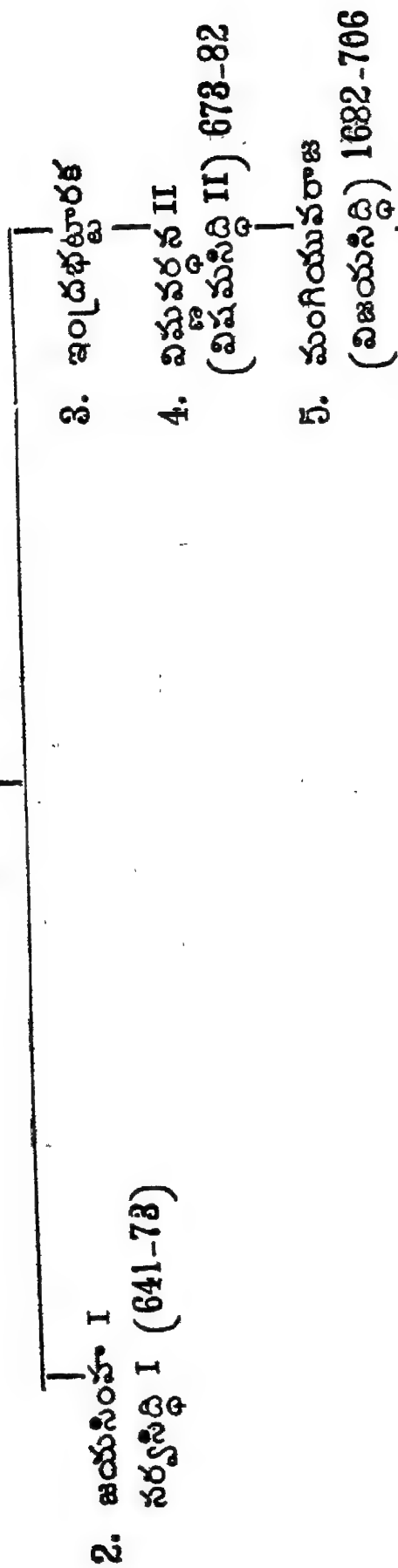
విమలాదిత్య

(586 వ పేజీ తరువాయి)

తూర్పు చాళుక్య వంశ వృక్షము

1. కుబ్జ విష్ణు వర్ధన I

About the Author

Dr. N. V. R. Krishnamacharya

True extract from CONTEMPORARY INDIAN
LITERATURE Published by the SAHITYA AKADEMI,
NEW-DELHI.

THE NEO-CLASSICISTS

Within recent years, one notices the beginnings of a new movement, the return to classicism. If the Leftists and Surrealists rebelled against the romanticism of the earlier decades of this century, the neo-classicists like NANDURI KRISHNAMACHARYULU, Jandhyala Papayya Sastri and G. Joshua are questioning the value of the Surrealism of the years from 1935 to 1950. Harmony, instead of strife, is their ideal. In the postwar world an equilibrium has to be achieved between matter and spirit, between idealism and realism. KRISHNAMACHARYULU and his fellow poets claim that they are effecting this reconciliation. The Surrealists made light of the Romantics and spoke of them as 'escapists'. The neo-classicists in their turn are asking whereto the persistent preaching of a class-war will lead. The poverty and the misery of the people are undeniable, but how will hymns of hate alleviate that misery? Is a class-war inevitable, and is it the function of poetry to serve as the handmaid of a political and economic revolution? These are the questions being posed today, and the neo-classicists are anxious to regain for poetry its dignity as the symbol of all that is beautiful and true.

Dr. నండ్లూరి రామకృష్ణమాచార్య. M. A., Ph. D.

ర చ న లు

1. ప్రాచీన దక్షిణ భారతచరిత్ర రు. 25=00
2. ద శ రూ ప క ము లు 5=00
(ఉరికంబము, గీతకత్తి, తెలుగుగడ్డ,
వీరాభిషేకము, త్యాగరాజు, మరణాంతకము,
తమ్మడు, బ్రహ్మనాయని స్వగతం,
నృస్యినాటికలు జ్యోత్సాభిసారిక గోదావరీ
సంగమం)
3. మూడు చారిత్రక రూపకములు 8=50
ధర్మచక్రం, ఛత్రపతి శివాశి
శ్రీకృష్ణదేవరాయలు
4. తా రా తో ర ణం 1=50
ఖండకావ్య సంపుటి
5. క వి త్ర య ము 4=00
తెలుగు భాషాసమితివారిచే
బహుమతి వడసిన గ్రంథము

ప్ర చు రణ

క వి తా వ్రణా న గ్రం థ మం డ లి

ప్రాచీనదక్షిణభారతచరిత్ర

రచయిత : శ్రీ నండూరి రామకృష్ణమాచార్య

అనుక్రమణిక : కీర్తి కలు : అరంభ పుటల సంఖ్యలు

తొలియుగములు 1.

తొలియుగములు 1. ప్రాకృతికయుగము 7. చరిత్రోదయము-
ఆర్యవిస్తరణ 11.

శాతవాహనయుగము 20.

ప్రాకృతవాహనచరిత్ర 20. శాతవాహనవంశము 30. ఖారవేలుడు
కళింగము 75. బృహన్నతిమిత్ర 79. ప్రాచీన దక్షిణభారత ద్వీప
కల్పము : సంఘవృత్తములు; రాజ్యతంత్రము 82.

ఉత్తర శాతవాహనయుగము 30.

పల్లవ వంశవృక్షము 98. వాకాటకులు 101. కదంబులు 104.
పశ్చిమగాంగులు 107. ఇక్ష్వాకులు 108. చోళశిల్పములు 113.
నాగార్జునాచార్యులు 115. పల్లవులు 119.

తైరాజ్య సంఘర్షణము 134

[బాదామి చాళుక్యులు - కాంచీపల్లవులు - మధురపాండ్యులు]
రెండవ పులకేశి 136.

చోళచరిత్ర 153

ప్రాచీనతమిళసారస్వతము: చోళులు 157. సంఘవాఙ్మయము 164.
అజ్ఞాతచోళయుగము 168. విజయాలయడు 174. ఆదిత్యుడు 177.
పరాంతకుడు 179. రాజేంద్రుడు 204. రాజాధిరాజు 221. మొదటి
కులోత్తుంగమహారాజు 232. రెండవ రాజరాజు రెండవ రాజాధిరాజు 249.
మూడవ కులోత్తుంగుడు 254. తెలుగుచోడులు 258. చోళపాస్త్రాజ్యము:
సంఘవృత్తములు 271.

రాష్ట్రకూట చరిత్ర 293.

కృష్ణరాజు 305. ధ్రువధరావర్ష మహారాజు 310. అమోఘవర్షుడు 316. కృష్ణరాజు ii - 320. ఇంద్రుడు 324. రాష్ట్రకూటచరిత్ర; సంఘ వృత్తములు 335.

తూర్పుచాళుక్యుల చరిత్ర 364.

కుబ్జవిష్ణువర్ధనుడు 365. గుణగవిజయాదిత్యుడు 371. పండంగుని దిగ్విజయయాత్ర 374. చాళుక్యభీముడు 376. జటాచోడ భీముడు : అరాజకత్వము 382. మొదటి శక్తివర్మ 384. విమలా దిత్యుడు 385 రాజరాజనరేంద్రుడు 386. సప్తమవిజయాదిత్యుడు 392. తూర్పుచాళుక్యులకాలము : సంఘవృత్తములు 397.

కల్యాణి చాళుక్యులు 401.

వంశవృక్షము 403. రెండవ తైలరాజు 404. నత్తాశ్రయము 408. రెండవ జయసింహుడు 411. మొదటి సోమేశ్వరుడు 414. రెండవ సోమేశ్వరుడు 428. ఆరవ విక్రమాదిత్యుడు 431. హొయసాలులు 434. కల్యాణి చాళుక్య రాజ్యము : రాజ్యతంత్రము : సంఘవృత్తములు 444.

కల్యాణి కాలచురివంశము 459.

బసవేశ్వరుడు - వీరశైవము 465.

కాకతీయులు 471.

మొదటి ప్రోలరాజు 476. రెండవ బేతరాజు 479. రెండవ ప్రోలరాజు 479. రుద్రదేవమహారాజు 484. గణపతిదేవచక్రవర్తి 495. రుద్రమదేవి 510. కాయస్థరాజ్యము 516 ప్రతాపరుద్రదేవచక్రవర్తి 521. ముస్లిము దండయాత్రలు 523. ప్రతాపుని పాండ్యదండయాత్ర 526. కాకతీయసామ్రాజ్యమునందలిసంఘవృత్తములు 539 వంశవృక్షములు : శాలింగాయన వంశవృక్షము 577. బాదామి చాళుక్యులు 578. పాండ్యులు 579. వాకాటక వంశము 580. గాంగులు 581. కదంబులు 582. పల్లవులు 583. రాష్ట్రకూటులు 584, 585. చోళులు 586, 587. తూర్పుచాళుక్యులు 588. ప్రాచీన దక్షిణభారతదేశపటము.

